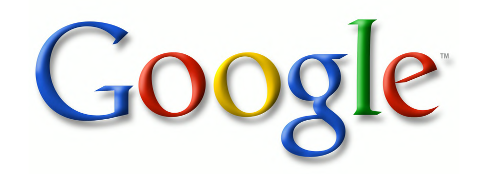

HET ARCHIEF

VAN DEN

RAADPENSIONARIS ANTONIE HEINSIUS.

GEDRUKT BIJ GEBR. GIUNTA D'ALBANI.

HET ARCHIEF

VAN DEN

RAADPENSIONARIS ANTONIE HEINSIUS,

UITGEGEVEN

DOOR

JONKHR. MR. H. J. VAN DER HEIM.

EERSTE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1867.

VOORREDE.

Antonie Heinsius, die van 1689 tot 1720, het jaar zijns doods, het zoo gewichtige ambt van raadpensionaris van Holland en Westfriesland vervulde, was, zeker niet minder dan zijne beroemde voorgangers in die betrekking, feitelijk het hoofd en de leider der diplomatie in de republiek der Vereenigde Gewesten, gelijk ook zijn raad in alle belangrijke binnenlandsche zaken werd ingeroepen en gewaardeerd.

Van daar, dat de briefwisseling des raadpensionaris, juist omdat zij veelal het officieele karakter van staatsstukken mist, tot opheldering der geschiedenis groote waarde heeft. Vorsten, vreemde gezanten en die der Republiek, veldheeren, legerhoofden en vlootvoogden, regenten en bijzondere personen meldden vaak den raadpensionaris wat zij in officieele stukken niet, of niet geheel konden of wilden openbaren, en ook de „penvoerder" der HH. Staten schreef niet zelden naast den officieelen brief door hem gesteld, een vertrouwelijk stuk tot toelichting van hetgeen openbaar werd. De staatsman, die met het voorbereiden, zoowel der beraadslagingen in de Staten van Holland, als bij de gecommitteerden voor de buitenlandsche zaken, was belast, verzamelde voor die taak aanteekeningen,

—

brieven, cijfers en antecedenten, die hem voor zijn veelomvattend werk noodig waren.

Zoo werd zijn Archief de bron eener bijna volledige geschiedenis der Republiek in het tijdvak zijner ambtsbediening en waar dit tijdperk de laatste jaren der 17de en de twintig eerste der 18de eeuw omvat, mag die verzameling wel op belangstelling aanspraak maken.

Dit archief heeft Heinsius, als zijn rechtmatig eigendom, want inderdaad was alles particuliere briefwisseling en eigen aanteekening, bij zijn dood aan zijne erfgename, en eenige zuster, achtergelaten. Deze was sedert 1684 aan mijn bet-bet-overgrootvader, Mr. Antonie van der Heim gehuwd; sedert bijna anderhalve eeuw wordt deze belangrijke nalatenschap, weldra verrijkt met dergelijk archief van Heinsius' neef, den raadpensionaris van der Heim, (1738—1747) in mijn geslacht met zorg en eerbied bewaard.

In een zestigtal cartons vindt men de uitmuntend geordende, rijke correspondentie van den raadpensionaris met al de beroemdste of meest bekende staatslieden van zijn tijd, zoowel als met ambtenaren en geheime agenten, terwijl daarbij ook de aanteekeningen over gevoerde onderhandelingen tot vrede, tot tractaten van handel, tot verdeeling der spaansche erfenis enz. worden aangetroffen.

Een afzonderlijke plaats, gelijk ook afzonderlijke vermelding verdient de briefwisseling, die Heinsius van 1689—1702 met den Koning-Stadhouder, Willem III, voerde. Deze verzameling bezit uitstekende waarde; want Willem III, tenzij in den Haag aanwezig, wat in die jaren slechts zelden het geval was, placht óf uit Engeland, óf uit het leger, óf van het geliefkoosd Loo, minstens eenmaal 's weeks eén dier korte, kernachtige brieven tot zijn getrouwen raadsman te richten, waarvan elke zinsnede ook nog heden beteekenis heeft. Van deze correspondentie bezit het archief slechts de kopie in 1827, vóórdat de oorspronkelijke brieven door mijne

familie aan Z. M. koning Willem I, ten behoeve van het kon. huisarchief werden afgestaan, en met H. D. toestemming, door een deskundige met de meeste zorg gemaakt [1].

Eene, helaas, niet volledige verzameling van brieven, journalen en minuten, die in de jaren vóór 1688 door Heinsius zijn ontvangen en geschreven maakt een afzonderlijk geheel uit; van het meest belangrijke heb ik in dit deel gebruik gemaakt.

Het archief van Heinsius is den geschiedvorscher niet onbekend gebleven. In de vorige eeuw, toen men dergelijke staatsstukken zelden op hoogen prijs stelde, bleef het rustig opgeborgen; noch Wagenaar, noch zelfs in deze eeuw van Wijn, schijnen het gekend te hebben. Omstreeks 1815 heeft A. R. Falck, wiens naam men in die dagen steeds terugvindt, waar het wetenschap geldt, blijkens een nog voorhanden brief, èn zelf de brieven van Willem III gelezen, èn anderen voor hunne studie op dien schat opmerkzaam gemaakt. Later bestudeerde de hr. Sirtema van Grovestins gedurende geruimen tijd het geheele archief en legde daarmede den grondslag voor zijn uitvoerig en in vele opzichten belangrijk werk „*Histoire des luttes et rivalités politiques entre les puissances maritimes et la France*" etc. Paris 1851—1854 8 voll. In dit boek vindt men, bijzonder in het zesde en zevende deel, onderscheiden brieven van Willem III aan Heinsius en diens antwoorden, (de laatste meestal aan het koninklijk huisarchief ontleend) geheel of gedeeltelijk in de Fransche taal afgedrukt, terwijl ook van de briefwisseling der gezanten met den raadpensionaris nu en dan een enkele zinsnede wordt medegedeeld. Ik heb gemeend bij mijne uitgave, waar in den regel de volledige brieven worden gegeven en altijd in de taal waarin zij werden geschreven, ook die te moeten opnemen, welke reeds door het werk van den hr. van Grovestins gedeeltelijk bekend waren.

[1] Niet geheel juist is de bewering van den baron Sirtema de Grovestins (*Histoire des luttes et rivalités* etc. VI. 151.) dat de eenige kopie dier brieven in zijn bezit is.

—

Meest echter werd de aandacht op de verzameling gevestigd door de academische dissertatie: „*De Antonio Heinsio, consiliario,*" waarmede in 1834 mijn bloedverwant, A. J. van der Heim, te Leiden den graad van doctor in de rechten verkreeg. Ik weet, hoe de talentvolle schrijver van toen af deze proeve als inleiding tot een nauwgezette bestudering van het Heinsius-archief beschouwende, steeds heeft gehoopt, dat hem tijd en gelegenheid zouden gegeven worden, om datgene te doen, waartoe hij zooveel beter dan de schrijver dezer regelen zou in staat zijn geweest, het openbaar maken van dezen kostbaren familieschat. Enkele uren aan een reeds vroeg door drukke ambtsbezigheden geheel ingenomen leven ontwoekerd, hadden nog slechts eenige losse aanteekeningen opgeleverd, toen de dood dit velen zoo dierbaar leven afsneed.

Rijke bijdragen tot de kennis van het Heinsius-archief gaf de hoogleeraar G. W. Vreede, zoowel in zijne *Correspondance diplomatique et militaire du Duc de Marlborough, du Gr. P. Heinsius et de J. Hop*, (Amsterdam 1850), in welk werk een groot aantal brieven uit de verzameling zijn afgedrukt, als in de verschillende deelen zijner *Inleiding tot de geschiedenis der Nederl. Diplomatie*, in de laatste jaren verschenen.

Ook de parijsche hoogleeraar Moret heeft de verzameling geraadpleegd voor de zamenstelling van zijn werk „*Quinze ans du règne de Louis* XIV." (Paris 1859), terwijl eindelijk weldra van de hand des hoogleeraars von Noorden te Bonn een uitvoerig werk over den Spaanschen successie-oorlog is te wachten, waartoe de Heinsius-papieren bouwstof hebben verschaft.

Mij blijft nog over iets mede te deelen over plan en vorm van dit werk.

Het eerste deel, dat hier den lezer wordt aangeboden, bevat alleenlijk de onderhandelingen der Republiek met verschillende staten, om, hetzij een verbond tegen Frankrijk te sluiten, hetzij bestaande tractaten te versterken. In een tweede deel, dat, zoo spoedig een goede uitvoering

—

toelaat, zal volgen, stel ik mij voor uitsluitend de militaire correspondentie op te nemen, terwijl een derde de onderhandelingen tot den vrede, die in 1697 te Rijswijk tot stand kwam, zal mededeelen. Daarmede is dan een eerste serie afgesloten. Een tweede reeks zou gewijd moeten zijn aan de jaren, die tusschen den vrede en het uitbreken van den successie-oorlog zijn verloopen. Een derde serie zou de oorlogsjaren tot den vrede van Utrecht behandelen, terwijl eindelijk de laatste afdeeling tot den dood van Heinsius zou voortgaan.

Zóó stelt de verbeelding zich de toekomstige taak voor, die ik als een duren plicht mij opgelegd zie. Worden mij leven en krachten geschonken, zoo hoop ik dien te vervullen, indien althans de belangstelling des publieks mij onderweg niet geheel verlaat.

Misschien mag de lezer met recht zich beklagen, dat hij in dit deel te veel van den uitgever, te weinig van Heinsius en zijne tijdgenooten ontvangt; in dat opzicht zullen de volgende deelen minder teleurstellen, omdat de brieven, dáár op te nemen, meer één aaneengeschakeld geheel vormen, en minder toelichting vereischen.

Gaarne zou ik de verzameling ook dienstbaar maken, om bijdragen te leveren tot de geschiedenis van het inwendig bestuur der republiek; een afzonderlijk werk ware daaraan te wijden, doch ik vrees, dat in dit opzicht een nauwgezet onderzoek groote leemten in de correspondentie zou openbaren. Alleen de buitenlandsche politiek zal dus hier in de gewisselde brieven worden teruggevonden.

's Hage Nov. 1867.

H. J. van der Heim.

INLEIDING.

De Munstersche vrede pleegt als een hoofdmoment in de Europeesche geschiedenis beschouwd te worden. Voor zoo verre een vredestraktaat de wettiging van reeds bestaande feiten beteekent zal voorzeker niet licht iemand het hoog belang der Westphaalsche vredesovereenkomsten ontkennen. Zij bevatten de eerste resultaten van hetgeen men later het stelsel van evenwicht der Europeesche Staten heeft genoemd, een naam misschien ook daarom juist, dewijl hier, gelijk elders het juiste evenwicht bezwaarlijk te vinden, nog bezwaarlijker te bewaren is.

Doch die verdragen bevatten tevens de ondubbelzinnige erkenning van den ondergang der Spaansche wereldmonarchie en der daarmede tot eigen schade nauw verbonden alleenheerschappij der Roomsch-Catholieke kerk; en zij staven tevens, hoe alles reeds begon te buigen voor de nieuwe macht, die, na Spanje te hebben ten ondergebracht, gereed stond op hare beurt aan Europa de wet voor te schrijven.

Verbazend snel was in de laatste vijftig jaren het aanzien van den Franschen staat geklommen: door de ijzeren hand en den machtigen wil van Richelieu inwendig één en krachtig geworden, had Frankrijk weldra zijn stem en legermacht doen gelden aan de Duitsche en Spaansche hoven en op de slagvelden van Europa.

Nog een ander hoogst opmerkelijk feit werd bij dezen vrede erkend. Een bevolking van vermogende kooplieden en nijvere poorters in eene kleine strook lands, door den meesten adel, die kern der middeleeuwsche maatschappij, verlaten, een bevolking in verzet tegen Paus en Kerk, en daarna in openbare vijandschap tegen den wettigen landheer, heeft zich langzamerhand tot een zelfstandigen staat gevormd, zonder vorstelijk opperheer, steunende op de vrijheid en de rechten der burgers, zich zelf bestuurd, heeft legers in het veld, gezanten naar vreemde vorsten afgezonden, koloniën gesticht, ontdekt land zich toegeëigend, met eigen vlag in top de handelswaren over geheel de wereld verspreid, hoogescholen geopend, kunsten bevorderd, de grenzen van haar gebied voor de mar-

telaren van geloof en staatkunde opengezet, en bij klimmende welvaart den oorlog gevoerd, die nu tachtig jaren geleden, met het verzet van enkele steden aangevangen, ten slotte een veroveringskrijg dreigde te worden tegen den verdreven Heer des lands.

Dat de republiek der geunieerde Provincien bij den vrede te Munster in haar geheel, met al hare bezittingen in Oost en West en zonder eenige beperking door alle Vorsten en Staten werd erkend, dat zelfs ten gerieve van haren handel het doodvonnis over de welvaart der zuidelijke Nederlanden werd uitgesproken, het kan niet verwondering wekken voor wie de geschiedenis der voorafgaande jaren kent. Reeds toen immers, ja, misschen meer nog dan later, had de machtige en rijke Unie haren invloed doen gelden in de staatsoverleggingen der mogendheden, was haar hulp afgebeden, haar bondgenootschap gezocht, waren hare kapitalen geleend. Maar opmerkelijk was het toch wel, dat, waar het eerst van een Europeesche staatkunde kon worden gesproken, de regeeringen van dien tijd niet slechts geroepen werden het recht van bestaan te erkennen van den staat, die zich zelf vormende ook zich zelf vrijelijk regeeren wilde, maar zelfs verpligt waren die fiere republikeinen naar de oogen te zien, met hen zich te verbinden en als gelijken met hen te handelen. De gezanten der Republiek werden reeds toen alom in Europa aan de vorstelijke hoven ontvangen, hun woorden gewogen in de kabinetten der grootste staatslieden. Was het wonder, zoo de Republiek de steen des aanstoots werd voor de macht, die zich erfgename der Spaansche opperheerschappij beschouwde? dat de strijdige elementen elkander zochten uit te drijven, en duurzame vrede niet te verkrijgen was, voordat elke overmacht was gefnuikt. Want het zou de kleine vrije staat zijn, die, hetzij met anderen verbonden, hetzij bijna alleen gelaten, telkens dien overmoed beteugelde en Europa ten slotte bevrijdde van het juk eener onbeperkte alleenheersching.

Dat is de beteekenis van de geschiedenis der Republiek in de tweede helft der 17de eeuw, dat het doel waarhenen hare grootste staatslieden, soms slechts ten halve hun streven bewust, henen wezen, een doel, onder veel worsteling, onder velerlei zwakheid en aarzeling eindelijk bereikt.

Toen had de Republiek haar wereldrol afgespeeld: nieuwe belangen waren verrezen, nieuwe machten waren opgestaan, en als na het midden der 18de eeuw nieuwe maatschappelijke eischen hun kracht deden gevoelen, en een nieuwe levensadem over Europa heentoog, toen viel weldra de kunstmatig samengebonden Unie machteloos uiteen. Toch durfde zelfs de ijzeren hand van den nieuwen overweldiger slechts aarzelend en langzamerhand zich over de bakermat der Europeesche vrijheid

uit te strekken, en nauwelijks was haar val beslist, of zonder iemands tegenspraak verrees de oude staat der Vereenigde Provinciën in verjongden vorm weder. Bij al de schikkingen en grensverplaatsingen, die de wijsheid der staatslieden te Weenen vergaderd, toenmaals uitdacht, wist men wel gewesten aan den Nederlandschen Staat toe te voegen, maar aan hetgeen de Unie eenmaal had samengebracht en met zoo zwakken band meér dan twee eeuwen had samengehouden, de schendende hand te slaan, zelfs de machtigsten der aarde durfden het niet voorstellen, ofschoon geen rijk ongeschonden uit dien smeltkroes der staatkunde te voorschijn kwam. Voor den tijdgenoot geen onverschillige herinnering wellicht, en een prikkel te meer om nauwkeurig te onderzoeken, welke gevaren vroeger die Unie bedreigden, welke mannen en welke daden haar bevestigden en krachtig maakten.

§ 1.

Toen het twaalfjarig bestand geëindigd en de krijg op nieuw tegen Spanje was ontbrand, deed het algemeen belang van vreemde staten zich meer dan vroeger gelden, zoodra sprake was van vredesonderhandelingen. In 1618 was in Duitschland de oorlog losgebarsten, die gedurende dertig jaren woedde. Het huis van Oostenrijk streefde naar volkomen opperheerschappij; aan Spanje zou hulp verleend worden, de zuidelijke Nederlanden zouden wederom onder het koninklijk gezag teruggebracht worden; de ketters alom uitgeroeid, de oppermacht der Roomsch-Catholieke kerk hersteld.

Vreeselijk waren de rampen, die deze krijg over de meest welvarende gedeelten van Duitschland bracht; Zweden, later Denemarken kwamen met legers tusschenbeiden. Voor de republiek der Vereenigde Gewesten was voortaan uit Duitschland geen dadelijke hulp meer te wachten, wel verademing van den strijd, waar Spanjes legers den keizer in zijn oorlog te hulp kwamen.

Doch vooraf moest nog een tijdelijke zegepraal van het Oostenrijksche huis elk inwoner der republiek op krachtig verzet en volharding in den krijg doen bedacht zijn. In 1625 trekt een Spaansch-Oostenrijksch leger in Gelderland, nadert Amersfoort, waagt zich tot Naarden en overstroomt zelfs Groningen en Friesland met talrijke legerbenden. Honderdtwintig duizend man brengt de jeugdige staat onder de wapenen. Daar wordt eensklaps Wezel, het arsenaal des vijands, door een Hollandsche legerafdeeling bij verrassing ingenomen; de vijand keert ijlings uit de Nederlandsche gewesten terug; het gevaar was voor goed geweken.

Thans echter begon ook Frankrijk zich in den strijd te mengen. De kardinaal de Richelieu gevoelde dat het lot van Spanje in Duitschland zou beslist worden; weldra koos Frankrijk openlijk de partij der Protestantsche vorsten tegenover den keizer, van de Republiek tegenover Spanje.

In 1635 werd een verbond tusschen Frankrijk en de vereenigde gewesten gesloten, dat reeds gewaagde van de toekomstige oprichting eener republiek der zuidelijke Nederlanden, nadat de beide naburen zich ieder een deel der Spaansch gebleven gewesten zouden hebben toegeëigend, de eerste wederopvatting van het denkbeeld door den grooten Zwijger, o. a. bij de Unie van Brussel beproefd, en later van 1648 tot 1672 telkens besproken. Men hoopte dezerzijds Antwerpen voor de Republiek te bekomen met de landstreek daar om heen, een deel van Vlaanderen en van het bisdom van Luijk, de vestingen langs de Maas, om zich aan alle zijden tegen elken vijand te versterken. Maar Spanje neigde nu tot vrede, daar Frankrijk krachtiger dan immer optrad; ook in de Republiek begon men dien te vragen, vooral in Holland. Juist het bezit van Antwerpen zou den Hollandschen kooplieden een ergernis zijn geweest; kon Antwerpen mededingster worden in den wereldhandel van Amsterdam, hoe spoedig zou de Scheldestad gelijk een eeuw vroeger de Hollandsche koopsteden voorbijstreven [1].

Het Fransche bondgenootschap leverde weinig op; Frederik Hendrik veroverde eenige vestingen, maar een aanval op Antwerpen, meermalen beraamd, durfde hij bij het gemis der toegezegde Fransche hulp niet ondernemen. Van 1644 werden de onderhandelingen tot den vrede gevoerd te Keulen, te Frankfort, te Munster: Holland's wil werd wet; de vrede kwam tot stand; men maakte zich van Frankrijk los en zag van verovering en verdeeling der Spaansche Nederlanden geheel af.

Reeds toen was de vrees voor Frankrijk's stijgende macht, voor dien gevaarlijken nabuur, de groote reden geweest, die tot spoedigen vrede drong. Alle stukken, vlugschriften en vertoogen van dien tijd wijzen daarhenen. Frankrijk, zegt de een, wil zich in Duitschland nestelen en ons aan de oostzijde insluiten; volgens een ander, zal hij geheel Vlaan-

---

[1] In het *Munsters praetie*, een vliegend blaadje van 1646, wordt een Brabander aldus sprekende ingevoerd „Hollant en Zeelant sijn al te jalours van de commercie, sij souden ons niet gun„nen; maer gestadelijc daer in vervoordeelen. Wert niet 's Hartogenbosch met sware middelen ende „Imposten belast, alleen uyt vreese dattet diversie- in Negotie soude maken? Ghy syt gewent „de Vlaemsche Cust gesloten te houden: Antwerpen, Gent, Brugge, dien volgens geheel Brabant „ende Vlaenderen uyt uwe hant de Haver te doen eeten, ende so dier als gy wilt. Als wy onder u „waren wie sal ons versekeren van beter tractements?"

deren in ruil tegen Catalonie, waar zijne legers thans zijn ingedrongen, van Spanje ontvangen; ook het huwelijk van den jongen Lodewijk XIV met de Spaansche infante wordt reeds op het tapijt gebracht [1]. „'t Is „vreemt" zegt een anonym schrijver reeds in 1646, „dat de weereldt soo „verblint is: datse niet siet hoe Vranckryck syn voeten steeckt in de „schoen van Spangien, en datment lyt in de Fransche, hoe dat men de „Spaensche heeft afgeleert"; en elders „Hoe diep het schip van Hollandt „gheladen is, wetense best die aan 't Roer zitten. 't Is Spaegnien ghe- „lukkigh voorby geseylt. De Fransche klippen zijn nu 't voorlant. Dit „is nu de vrage: offet niet beter is 't Ancker in de Grondt te werpen, „ende 't seyl te strycken, als met een voir de wint de Fransche stranden „aen te doen?" [2]

Inderdaad een groote omkeering in de Europeesche toestanden! Toen Hendrik IV in 1598 den vrede met Spanje sloot, waren het vooral de Hollandsche afgezanten geweest, die den koning daarvan zochten af te brengen, en de vorst had met zijn gewone openhartigheid geantwoord: „de vrede was hem noodig, Frankrijk was een halve woestenij, geen stad, geen dorp dat niet de sporen van vernieling vertoonde; er was geen wet en geen gezag, hij had bijna geen getrouwe onderdanen, van alle kanten vijanden, de geldkist was ledig." [3] En thans juist vijftig jaren later, zochten wederom Hollandsche gezanten den vrede tusschen de beide staten te bewerken, uit vrees voor de overmacht van hetzelfde rijk, dat vroeger getuigd werd vrede boven alles noodig te hebben!

Slechts drie jaren (1647—1650) duurde het stadhouderschap van Willem II. Hij bezat bij grooten aanleg een vurigen geest en een edel hart. In zijn karakter zijn veel sporen te vinden van hetgeen bij langere ontwikkeling den roem zijns zoons heeft uitgemaakt.

In Holland vond men na den vrede het stadhouderschap vrij onnoodig. Reeds in 1649 zeide een lid der regeering van Dordrecht, „dat men in

---

[1] De Fransche ambassadeurs te Munster kwamen officieel dit gerucht tegenspreken.

M. S. Verbaal van de Ambassade enz., brief van 16 Maart 1646 medegedeeld in de Pièces Justificatives, bij Wicquefort, *Hist. des Prov. U.* Uitgave van 1861. Vol I blz. 397.

[2] *Antwoort op een seker brief geschreven aen sijn Vrient dienende tot vervolgh van 't Fransche en Munsters praetje.* Anno 1646. Opmerkelijk zijn de volgende woorden in *Het ghelichte Munstersche Mom-aengesicht,* „Soo langhe als dan den Adel in Vranckrijk het ghesach heeft, en mach noch den Coopman, Burgher ofte ghemeene Man, gheen hope hebben dat voor haar veel goets te verwachten is, ende soude in soodanighen ghevalle, de Ghemeente gheluckich zyn, by aldiense onder het ghebiedt van een Republyke leefden, alwaer den ghemeenen man geen al te grote overlast met den oirloch lydende, doir goede ordre, sich evenwel in vree ende in stillicheyt in zyn huys met zijne gansche familie mag gheneren."

[3] L. Ranke, Französische Geschichte, Th. 2. S. 34.

vrede geen stadhouder van noode had, en dat het ambt van Kapitein-Generaal alleen vereischt werd in tijd van oorlog." En in 1651 verklaarden de Staten van Holland aan die van Zeeland: „de bloedige oorlogen veranderd „zijnde in een lang gewenschten vrede, kunnen wij niet anders oordeelen, „dan dat de charge van Kapitein-Generaal, die op den oorlog, als be- „wegende oorzaak is gefundeert geweest, ook in effecte, door cessatie „van dien, van zelf voor gemortificeerd gehouden moet worden" [1]. En geen wonder: de vorige stadhouder had reeds door een statige hofhouding, door zijn huwelijk met een vreemde vorstin, door zijn nauwe alliantie met Frankrijk zich meer invloed bezorgd dan zijne voorgangers; Willem II, met een Engelsche prinses gehuwd, begon de belangen der Engelsche kroon bij de Staten voor te staan; hij was spoedig de vriend en voorstander der overige provincien tegen Holland, dat dagelijks meer overmachtig weldra dreigde de bondgenooten te zullen loslaten, indien deze niet lijdzaam wilden volgen. „De Unie", zeide Holland, „had nu „haar effect gehad en was uit" [2]. En dat het met die stelling ernst was, bleek o. a. in 1650, toen Holland een commissaris naar Engeland zond, om de provincie bij de Engelsche republiek te vertegenwoordigen, en van hare toegenegenheid verzekering af te leggen. Kort daarna werd reeds gesproken van geheime onderhandelingen tot het overzenden van een leger, waarmede Engeland de weerbarstige provincie tegen de overige leden der Unie zou te hulp komen.

De beraamde doch mislukte overrompeling van Amsterdam door de troepen onder Prins Willem Frederik op last des stadhouders is voorzeker een onwettig bedrijf geweest, daar de Kapitein-Generaal noch van de generaliteit, noch van Holland tot zulk een handeling uitdrukkelijke machtiging had, doch de Unie is inderdaad op deze wijze gered; binnen kort ware zij ongetwijfeld uiteengevallen [3]. Nu onderwierp zich Amsterdam en geheel Holland.

---

[1] Zie o. a. Groen v. Prinsterer, *Handboek*, 1e druk 1e ged. bl. 377.

[2] Reeds in 1645 schreef D. de Willhem aan Huygens (v. Zuylichem): „Car (ceux de Hollande) „disent ouvertement qu'ils en viendront à bout, quand mesme ils seroient contraints de se séparer „des (autres) provinces." *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, 2de serie, Tom. IV. p. 149.

[3] Had de Prins niets gedaan, maar het door Holland gedane laten geworden en beklijven, dan was de zaak ook voor het vervolg beslist, maar dan was het ook met Staten-Generaal en Unie gedaan geweest en Holland, en bepaaldelijk Amsterdam had de Republiek overheerscht." H. W. Tydeman, *Aanteekeningen op Bilderdijk's Vad. Gesch.*, IX. 145.

Na de uitvoerige uiteenzetting der feiten bij *Groen van Prinsterer*, *Archives* etc., 2de serie, tom IV. Proll. p. CIII. sqq., schijnt grondige tegenspraak onmogelijk. Geenszins kan ik mij dan ook vereenigen met de stelling van den Heer Lenting in de voorrede vóór zijne uitgaaf van Wicquefort's *Histoire des Prov. Unies*, Amsterdam, 1861, alsof de beschuldiging dat Holland de Unie zou hebben willen verlaten, ongerijmd is. Hij beroept zich o. a. op een Resolutie der Staten van Holland van 27 Juli 1660, waarbij zij het tegendeel verzekeren. Doch toen was reeds alge-

Maar het verdient opmerking, dat bij de bezendingen aan de tegenstrevende steden, die aan de verrassing van Amsterdam voorafgingen, de Prins aan het hoofd dier deputatien door het volk juist daar het meest en luidruchtigst werd begroet en gevierd, waar de HH. regenten het grofst de deputatie weigerden te ontvangen of aan te hooren.

Slechts voor een oogenblik echter moest de stedelijke aristocratie het hoofd buigen. Willem II stierf plotseling, bijna gereed zich in gevaarlijk bondgenootschap met Frankrijk tegen Spanje te begeven.

De Staten van Holland nu wel vast besloten de werkelijke souvereiniteit tot zich te trekken, openden hun nieuwe loopbaan met zeer gematigde maar fijn overlegde maatregelen. Naar alle gewesten werden bezendingen afgevaardigd, die bij de sterkste verzekeringen van vriendschap en van zucht tot behoud der Unie het voorstel voegden tot het houden eener buitengewone vergadering der Generaliteit met vermeerderd aantal afgevaardigden, van een onbeperkt credentiaal voorzien. Van de geschillen der laatst verloopen jaren werd niet meer gesproken, en als de groote vergadering meerendeels uit nieuwe mannen zou bestaan en de oude veeten met het vroegere wantrouwen zouden zijn uitgewischt, dan zou Holland's stem spoedig de overheerschende zijn.

Maar ook de toestand van het buitenland noopte Holland tot gematigdheid. Frankrijk was wederom door de Fronde-twisten bitterlijk verdeeld; Mazarin straks verplicht Frankrijk te ontvluchten, Spanje tot diep in Frankrijk doorgedrongen: wederom begon men te spreken van de Spaansche wereldmonarchie en de Engelsche republiek scheen het met Madrid eens te zijn. Zoo had Amsterdam, zoo had Holland het niet gemeend, toen men den Spaanschen Minister le Brun vleide en onthaalde. Thans ontdekten velen op nieuw hoe heilzaam een werkelijke Unie was, om aan al de gevaren die dreigden te ontkomen.

Doch het viel gemakkelijker deze vredelievende voornemens op te vatten dan uit te voeren; zoowel in de groote vergadering als daarna kwam de oude vijandschap telkens voor den dag. Friesland hield reeds particuliere conferentien met Gelderland, Overijsel, Utrecht en Stad en lande, om de middelen te beramen tot „continuatie der Unie in de olde form," en de toenmalige raadpensionaris, de goede Jacob Cats, was waarlijk de man niet, om de Staten van Holland over allerlei bezwaar heen te helpen.

---

men de aanklacht tegen de Staten verbreid; den 30sten Juli werden de zes regenten gevangen genomen; en de aanval op Amsterdam aan de Staten-Generaal medegedeeld. Die Resolutie is een recantatie.

Beter steun vond de vergadering in een zeer jong man, den pensionaris van Dordt, den zoon van een der gevangenen van Loevestein in 1650, en toen dan ook de Amsterdammer Pauw die aan Cats was opgevolgd in het raadpensionarisambt, reeds in 1653 door den dood werd weggenomen, stelden al de steden in de vergadering, Dordt alleen uitgezonderd — was dit bescheidenheid van zijn geboortestad? — den jeugdigen Johan de Witt als raadpensionaris voor.

En in dezen dienaar der HH. Staten koos de vergadering haren leider, die gedurende bijna 20 jaren met ongekende kracht en stalen ijver voor de staten van Holland en Westfriesland en ook feitelijk meestal voor de geheele Unie naar buiten en binnen 's lands sprak èn schreef, èn beraamde, èn handelde.

De Witt was bij zijn optreden als raadpensionaris door omgeving en de indrukken zijner jeugd niet slechts, maar ook door liefde tot zijn land en beduchtheid voor de gevaren, die van buiten dreigden, een ijverig tegenstander der stadhouderlijke partij.

Een Stadhouder — de laatste jaren hadden het immers bewezen — zou slechts dienen om het land op nieuw in oorlog te brengen met Spanje, welks macht nog gevreesd werd, en daarna met Frankrijk, als de kans schooner stond. Nu na den dood van Willem II, wat beteekende op dit oogenblik het geroep om een Stadhouder? zou men aan de voogden van den pasgeboren Prins, of aan een hunner een soort van regentschap opdragen? en wie zou hier worden aangewezen? toch niet de Keurvorst van Brandenburg, die niet zonder reden na den dood van Willem II zijn aanspraken op de voogdij zelf te 's Hage kwam bepleiten? Mogt men den invloed van de reeds bejaarde doch nog steeds ambitieuse en intriguerende Prinses-moeder (Amalia van Solms) toelaten, die volgens velen reeds vroeger voor Spanje's klinkende beloften volstrekt niet doof was geweest, of die van de Prinses-douairière, de dochter van Karel I, om zich nog meer de vijandschap van de Engelsche regeering op den hals te halen?

Een der bewonderaars van de Witt, die van nabij zijn bestuur heeft gadegeslagen, Sir William Temple, heeft naderhand het stadhouderloos bewind een *factie-regeering* genoemd. Mij dunkt, het is dit allengskens meer geworden, gelijk veelal geschiedt, waar een richting in het bestuur inwendig verzwakt, alleen door het groote talent van haren aanvoerder blijft bestaan; de persoon neemt dan de plaats in van het stelsel, personendienst en persoonlijke beweegredenen gelden meer dan beginselen, tot dat eindelijk met den aanvoerder èn stelsel èn partij verdwijnen of tijdelijk te onder gaan. Maar bij den aanvang was er van de zijde van

de Witt altans een ernstig streven, om, terwijl de leiding aan Holland werd toevertrouwd, alle deelen der Unie door denzelfden nauwen band vereenigd te houden.

Stellig heeft de Witt reeds grooten invloed gehad op de besluiten die de staten van Holland van 1651 tot 1653 namen en die allen strekten om de gewesten te verzekeren, dat Holland aan de Unie wilde vasthouden. Vooral de toon waarop men sprak bij briefwisseling en bij bezendingen naar de overige gewesten was meer dan vroeger die van vriendschap en toenadering; Holland gevoelde zeer goed, hoe het de overige provincien nog noodig had te ontzien, hoe de Unie nog dreigde uiteen te gaan. Eerst later, toen de Witt had ondervonden, dat Holland ten slotte toch de overhand behield en de overige gewesten met dat al even sterk bleven tegenspartelen tegen de heerschappij der ééne provincie, begon de toon te veranderen, sprak ook de raadpensionaris scherper en gaf Holland bijna bevelen aan de andere bondgenooten [1].

De oorlog tegen de Engelsche republiek, een der felste die het vaderland immer heeft ondervonden, maande ook tot omzichtigheid. Van de zijde van Engeland was de oorlog populair. Sedert vele jaren was de handelsnaijver tusschen beide staten steeds geklommen; in Indie, maar vooral in Amerika waren voortdurend twisten ontstaan, had de ééne natie de andere zoeken uit te drijven; thans waren vooral de nederzettingen in Virginie de aanleiding tot den strijd geweest, van waar Hollandsche schepen de rijkste ladingen in Engelsche havens overbrachten, gelijk diezelfde Hollandsche vlag sedert vele jaren de Oost-Indische ladingen vergezelde. Maar ook Engeland was zeemogendheid geworden; de magtige eskaders onder Blake hadden in den laatsten tijd niet slechts de Britsche zeeën van koninklijke schepen schoongeveegd, maar die zelfs in Spaansche havens opgezocht en vernield; in het gevoel van meerderheid sterk schroomde men niet ook de Nederlandsche vloten aan te grijpen; de nieuwe republiek had behoefte aan strijd en krachtbetoon, en terwijl de navigatie-akte voor de Hollandsche indringers de Britsche havens sloot, greep de Engelsche zeemacht de Nederlandsche aan zonder een oorlogsverklaring af te wachten. [2]

---

[1] Na eenige jaren werd het bijna gewoonte alle belangrijke zaken met het buitenland af te doen buiten voorkennis der Staten-Generaal, die dan slechts te bekrachtigen hadden. Een treffend voorbeeld vindt men o. a. in een brief van de Witt aan den ambassadeur Nieupoort in Engeland van 21 Maart 1659, medegedeeld door J. H. de Stoppelaar in zijne Disertatie *De Zelandica gente De Huybert* 1851, (Bijlage p. XXVI) waar de raadpensionaris sprekende over de Zweedsche en Deensche tractaten, zegt „al 't gunt voirschr. is gheschiet bij particuliere directie van eenige notable Leden van Hollandt ende buyten de communicatie van andere provinciën."

[2] „Aber zugleich kam ihm der Vortheil seiner geographischer Position, sein ihm durch die

De handel stond letterlijk stil; Engelsche vloten bedreigden de kusten; Spanje scheen geneigd zich met Engeland te verstaan; evenzoo Zweden; Frankrijk, met eigen onlusten kampende, bleef aarzelen; uit Duitschland was geen hulp te wachten; dringend noodig scheen het vrede te sluiten. Ook Cromwell, die thans in Engeland oppermachtig was, verlangde dien; zijn politiek had dezen oorlog nimmer begeerd, die door de uiterste partij der Anabaptisten en andere sekten was aangeblazen [1], doch als eerste voorwaarde stelde hij de uitsluiting van het huis van Oranje uit het stadhouderschap. Wat zou Holland, wat zou de Witt daarop antwoorden? Voor de machtige provincie kon die eisch geen bezwaar opleveren, maar hadden de overige gewesten, die, behalve Zeeland, het minst van dezen oorlog geleden hadden, niet juist onlangs op herstel van het stadhouderschap aangedrongen? hoe zouden zij immer in zulke voorwaarde toestemmen? De Witt, meende men, moest dan maar in Holland alleen dit beding aannemen en het geheim houden. Zoo geschiedde, en met de akte van seclusie kwam ook de vrede tot stand. Of niet de jeugdige staatsman zich verheugd heeft aldus onverwacht voor zijne partij verkregen te hebben, wat zonder oorlog nimmer ware doorgedreven, wie die het betwijfelen zal? Doch voorzeker heeft de Witt gevoeld, dat, zou de Unie blijven bestaan en zijne partij de heerschende wezen, deze twistappel tusschen de gewesten, niet door geweld, maar door verloop van tijd, door de kracht der gewoonte en der omstandigheden moest worden uit den weg geruimd [2].

De oorlog tusschen Frankrijk en Spanje, dat thans ook door En-

---

Natur angewiesener maritimes Beruf mehr als jemals zum Bewusztseyn. Herausfordernd und gewaltsam stellte es sich der ganzen Welt gegenüber.„ Leop. Ranke; *Engl. Geschichte* 3er Band S. 392.

[1] Het was in dezen oorlog, na den ongelukkigen zeeslag waarbij Tromp, de Ruyter en de With geslagen werden, dat Cornelis de Witt in de Staten van Holland verklaarde „De Engelschen zijn thans meester van de zee en van ons.„ F. Guizot, *Hist. de Cromwell*, vol. 2 p. 14. Maar de mannen van dien tijd bepaalden zich niet tot spreken en klagen. Coenr. van Beuningen, toenmaals ambassadeur in Zweden, schreef den 9 Aug. 1653 aan de Witt: „Uyt mijne geringe middelen heb „ick al voor 4 weecken aen mijn swaeger Heemskerck ordre gegeven *f* 6000 op 't een ofte ander „comptoir te brengen, ofte 50 uytgelezen matrosen voor den tydt van 6 maenden te werven en op „myn kosten te onderhouden tegen *f* 20 per maend.„

[2] Men vergete ook niet, dat kort daarna Frankrijk op aandringen van den Protector er in toestemde aan Karel II het verblijf in dien staat te ontzeggen. Zoo werd reeds de macht der Engelsche regeering in Europa ontzien!

Opmerking verdient wat Clarendon later schreef aan den gezant Downing (beide mannen waren echter de Witt zeer vijandig): When the ordre of the States was sent, to withhold the act of seclusion, it was sent all in cipher to Youngstall and whilst he was deciphering Beveringue by advise of de Witt delivered it to Cromwell. This we can prove. Lister, *Clarendon's life* III. p. 172. Zie meer hierover bij J. W. van Sijpesteijn, *Geschiedk. Bijdragen*, 2de deel, p. 53 en volgg.

geland werd bestookt, bleef voortduren; nog steeds werd een begeerig oog op Belgie geslagen, en het is daarom begrijpelijk, dat van Hollandsche zijde het oude plan van verdeeling der Spaansche Nederlanden wederom werd op het tapijt gebracht. Niet om tijd te winnen, noch om het wezenlijk plan te verbergen, gelijk wel eens is beweerd, maar in vollen ernst heeft Jan de Witt in de jaren van 1655—58 met Frankrijk over zulk plan gesproken, vooral in de hoop, dat er mogelijkheid zou bestaan om tusschen de nieuwe Fransche bezittingen en het terrein der Republiek een kleinen, vrijen staat uit een deel der Spaansche Nederlanden gevormd, te plaatsen.

Zelden heeft de Republiek in hare buitenlandsche betrekkingen zulk een moeilijken tijd beleefd, als tusschen de jaren 1650—1660; alles was even onzeker; een nieuwe macht in Engeland, die elk oogenblik van inzicht en doel scheen te veranderen en nooit te vertrouwen was; in Frankrijk een even geheimzinnige gedragslijn, waarbij de onverholen begeerte naar het bezit van de Spaansche Nederlanden echter niet onduidelijk bleek; in het Noorden vijandschap behalve bij Denemarken, dat de verliezende partij was; aan de oostelijke grens zwakke maar woelige vijanden, zoo als de bisschop van Munster, of twijfelachtige vrienden, zoo als Brandenburg [1]. Maar ook de volgende twaalf jaren, waarin de Witt de leiding der buitenlandsche betrekkingen had, waren jaren vol spanning en die den grootsten omkeer van belangen, van machten en combinatien zagen tot stand komen.

Karel II, op de troon der Stuarts hersteld, verklaart den oorlog aan de Nederlandsche republiek. Men klaagde over de snoode ondankbaarheid van Karel II, daar de Republiek hem schuilplaats had gegeven in zijn ballingschap, hem bij zijn vertrek naar Engeland had gehuldigd en gevierd; men geloofde aan inblazingen van het Fransche hof, doch wij mogen niet uit het oog verliezen, dat op dien stond bij het leger en vooral bij de vloot een oorlog tegen de vereenigde gewesten zeer populair was, dat reeds onder Cromwell het zeeleger zeer koningsgezind zich had betoond en nu het hoogste woord voerde, en dat men, naarmate de handelsmacht in Engeland toenam, des te meer in Oost en West naijverig was geworden op de nijvere Nederlanders, die in alle zeeën als gelukkige mededingers werden aangetroffen [2].

---

[1] Op het Rijksarchief zijn menigte van onuitgegeven brieven van J. de Witt; daaronder zijn o. a. op de jaren 1656 en 57 allerbelangrijkste aan C. van Beuningen, toen ambassadeur in Denemarken. Zij zijn een uitgave ten volle waard.

[2] „Les républicains (de anti-Stadhouderlijke partij) disaient: s'il doit remonter sur son trône, il

De Witt meende zich door tractaten de hulp van Frankrijk verzekerd te hebben, zoo Engeland aanviel; weldra zou het blijken hoe men zich daarin bedrogen had. Het handelsbelang was vooral in de provincie Holland bij de meeste magistraten de voorname, zoo niet eenige drijfveer. Indien de stadhouderlooze partij met Amsterdam aan het hoofd in 1660 Koning Karel van Engeland met gejubel en uitbundige betuiging van gehechtheid onthaalde, dan mag dit ook voor een gedeelte worden toegeschreven aan den toorn dien de handel bezielde over den in 1659 door Frankrijk genomen maatregel, om in navolging der Engelsche navigatieakte een zwaren last op vreemde schepen te leggen. Men had in Holland reeds van retorsie-maatregelen gesproken, men zette Engeland en de Hanse-steden op die ook te nemen, en den 15 Maart 1660 had de Fransche gezant de Thou aan de Staten-Generaal verklaard: „Si indirec-„tement vous persistez à continuer ces sollicitations en Angleterre et à „Lubecq, que S. M. ne peut considérer, que comme des pratiques et „des menées pour former une ligue contre son Estat, il donnera au vôtre „toutes les dernières marques de ressentiment et d'indignation qui seront „en son pouvoir." [1]

Dat alles moge vele regenten plotseling Engelschgezind hebben gemaakt, voor een staatsman als Jan de Witt lag in hetgeen rond hem plaats greep een waarschuwing te meer, om zeer voorzigtig en gematigd te werk te gaan. Een vertrouwde vriendschap met Frankrijk, met vermijding harer nabuurschap scheen hem het wenschelijkst en zijn onveranderlijk streven gedurende de eerstvolgende jaren na 1660. De Fransche regeering wilde echter nimmer oprecht die vriendschap, maar zocht juist die nabuurschap. Reeds in 1661 schreef van Beuningen uit Parijs: „Er zijn er in den raad des Konings die meenen dat men de Duitsche „kleinere rijken moet menageren, ja zelfs boven de vereenigde gewesten

---

nous importe de ne pas être les derniers à l'en féliciter; quand le diable regnerait en Angleterre, nous devrions vivre bien avec lui." F. Guizot, *Le Protectorat de Rich. Cromwell*, vol. 2, p. 190.

Van Frankrijk hoopte Karel II toenmaals niet veel; althans Hyde schreef in 1660: "de la France nous n'aurons qu'un peu de connivence." Van Beuningen zeide "dat de oorlog met Engeland haar oorspronck hadde in een formeel desseyn om nevens de groote ende volckrycke colonien die de Engelsche maacken in 't Noort gedeelte van America, ende het geene de W. I. compagnie in de Ver. Ned. onder HHM. oppergesach besit in Africa, een macht op't een en 't andere van die gedeelten van de werelt te formeren." Aitzema, 5de D., B. 45. bl. 577. De gezant Downing bragt niet weinig tot het ontstaan van den oorlog van 1665 bij. Vooral Lord Clarendon schijnt hem te hebben opgehitst alle grieven breed uit te meten. Soms was de gezant al te ijverig. Eens schreef de Engelsche minister hem zekere geschilpunten te laten rusten "making no mention of those particulars, which will raise present dispute and which may be taken up, whenever we think fit to do so." Lister's *Life of Clarendon*, III, 167.

[1] Cf. De Flassan, *Hist. de la Diplom. française*. vol. III, p. 200—203.

„stellen, om in tijden en wijlen deselve tot groote saeken aen de handt „te hebben, dat hier een generaele maxime is."

Op dien stond stierf de vermoedelijke erfgenaam der Spaansche kroon. Lodewijk's echtgenoote, gelijk haar overleden broeder uit het eerste huwelijk van den Spaanschen Koning gesproten, zou nu, zoo sprak men reeds, meer recht hebben op de Spaansche Nederlanden, dan de nieuwe Kroonprins, die een andere moeder had, terwijl de eerste vrouw des Konings die provincien als huwelijksgoed had medegebracht, en wat den afstand van recht betrof, bij het huwelijk met Lodewijk XIV geschied, die gold alleen tegenover den nu overleden broeder, niet tegenover elk anderen troonopvolger.

Al die eventualiteiten ontgingen onzen staatslieden niet. Den 16den November 1661 schreef van Beuningen:

„Dit (de dood van den Spaanschen Prins) geeft aenleyding tot allerlei „gissingen. De Koningin van Frankrijk zou dan in Spanje moeten op„volgen zonder dat haer de gedaene renunciatie soude obsteren, insonder„heyd de conditie op dewelcke die is geschiedt, van dat haer dote be„taeldt soude worden binnen een jaer nae de vrede, niet naegekomen „synde. 't Is een gemeen geraght, dat in sulcken geval by afsterven „van den Kon. v. Sp. ten minste Bourgogne ende de Sp. Nederl. aen „dese Koninginne ende haer afkomst soude komen, ende daer wert ge„rapporteert, dat daertoe de gedaghte in Spaigne soude gaen, en is wel „seecker, hoewel de Ministers ons seggen dat de Koningh daer geen „reflexie op maekt, dat men hier meendt, dat *in eventum* daerop staet te „maken soude syn, ende dat ook by 't leven van den Pr. v. Sp. dese en „diergelycke speculatien voornaeme Heeren in dit Rijck door het hooft „gespeelt hebben."

Onze gezant had goed gezien; de jeugdige koning aasde reeds op de Belgische gewesten. Waar hij in zijne Mémoires het tractaat in 1662 met de republiek der Ver. Gewesten gesloten meldt, zegt de vorstelijke schrijver o. a. „je rendis inutiles par là et par mille autres moyens que je n'ex„pliquerai point ici, les propositions que les Espagnols faisoient sans cesse „aux Prov. Unies d'une ligue pour la défense des Pays-Bas, j'éluda de „même leurs brigues envers les Suisses pour leur faire solliciter la neu„tralité des deux Bourgognes" [1].

Wederom kwam nu de verdeeling der Spaansche Nederlanden op het tapijt; het scheen zelfs in 1664 zoover gekomen, dat openlijk over deze schikking gesproken werd in de vergaderingen der Staten van Holland.

---

[1] Zie *Oeuvres de Louis XIV* (éd. 1806), vol. I p. 183.

Eensklaps laat Lodewijk XIV aan zijn gezant te 's Hage gelasten met deze onderhandeling niet verder voort te gaan, uitstel te vragen. Was het, omdat men te Parijs reeds den oorlog, dien Engeland in 1665 der Republiek aandeed, voorzag, en begreep, dat men dan wel gelegenheid zou vinden de Spaansche Nederlanden geheel in bezit te nemen zonder ergens tegenkanting te ontmoeten? Of heeft ook niet de toen reeds bij den dag toenemende invloed van Frankrijk in Duitschland hoe langer zoo meer het Fransche hof de zekerheid gegeven, dat ook van die zijde geen verzet was te duchten, zoo de Fransche grens tot Maas en Rhijn verlegd wierd?

De dubbelzinnigheid der Fransche diplomatie bleek spoedig, toen de Engelsche oorlog uitbrak; vergeefs drong de Republiek op de hulp aan, die de tractaten toezegden; Lodewijk XVI bleef werkeloos tegenover Engeland, maar niet tegenover het machtelooze Spanje [1]. Nu was het juiste tijdstip dáár om Belgie te bezetten en Lodewijk drong er op aan, dat de Staten-Generaal zich niet verzetten zouden tegen dit plan, terwijl hij, om te toonen dat zijne verbintenis met de Republiek hem ernst was, een klein legertje tegen den woeligen bisschop van Munster, die de Republiek den oorlog had aangedaan afzond! Daarmede had men tevens een zeer gewenschte aanleiding, om zich in de Duitsche aangelegenheden te mengen, schrik te geven voor de Fransche wapenen, en zich ook voor het vervolg over Duitsch grondgebied een vrijen doortocht te banen [2]. Munster maakte vrede met de Republiek, doch met Engeland duurde de oorlog voort.

Lodewijk XIV, van de vriendschap of werkeloosheid der meeste Duitsche vorsten, waaronder ook Brandenburg, zeker, was op het punt, nu op het einde van 1665 de Spaansche koning was overleden, Belgie als aan zijne echtgenoote toebehoorende te bezetten. Er ontbrak slechts nog één zekerheid, de berusting van Engeland in deze machtsvergrooting van Frankrijk. Geheime onderhandelingen werden daarom met Karel II aangeknoopt en om ze te beter te bedekken werd tevens aan Engeland de oorlog verklaard, ofschoon elke ontmoeting met de Engelsche vloot zorgvuldig werd ontweken.

De Witt gevoelde de noodzakelijkheid van den vrede; de Engelschen wezen

---

[1] Namens den Koning schreef Le Tellier aan de Lionne uit het kamp van Douai, den 3den Juni 1667: „Les lettres de Breda font connaître clairement qu'il n'y a plus à espérer d'empêcher la paix entre les Anglais et les Hollandois.” J. G. Droysen, *Der Staat des grossen Kurfürsten*. 3er B. S. 198, *in margine*.

[2] Vele nieuwe bijzonderheden van deze expeditie tegen Munster en van de bedoelingen der Franschen geeft N. Rousset in zijn *Histoire de Louvois*, vol. I, pp. 83—93.

alle aanbiedingen af. De tocht naar de Theems, een der stoutste conceptien van de Witt, even stout uitgevoerd door onze zeelieden, gaf beslissing; ook de voortgang der Fransche wapenen in de Spaansche Nederlanden bracht het zijne toe, om Engeland toegevender te maken. De vrede kwam in 1667 te Breda tot stand.

Doch wat baatte dit der Republiek? Men had den Engelschen vijand voor een anderen, veel gevaarlijkeren ingeruild.

Lodewijk had den vrede van Breda niet afgewacht, om zijne plannen uit te voeren; reeds stonden zijne legers in Vlaanderen, de eene vesting na de andere opende voor de legers van Turenne hare poorten. Wat zou de Spaansche gouverneur Castlrodrigo met een handvol volks daartegen verrichten?

De Witt ontkende het niet, Frankrijk had hem, had de Republiek bedrogen; zulk een geweldadige oplossing der vraag, wie de Spaansche Nederlanden zou bezitten, had men na al het voorafgaande niet mogen verwachten. Doch als de Witt met sterke uitdrukkingen zich bij d'Estrades beklaagde, kon deze toch ook wijzen op de geheime tractaten in 1666 met Denemarken gesloten, op de toenadering die de Republiek tot Zweden, tot den Keizer, tot het huis Luneburg, tot Brandenburg zelfs begon te toonen, als zoovele bewijzen, dat men de vriendschap van Frankrijk of niet vertrouwde of niet verlangde. [1]

Zóó werd langzamerhand de nieuwe staatkunde voorbereid, waarvan de Triple-alliantie de eerste daad is geweest, en die onder allerlei wisseling voortgezet in de vernedering van Frankrijk bij den Utrechtschen vrede eindigt.

Is het wonder, dat de Witt slechts aarzelend dien grooten wereldstrijd voor zijn deel aanvaardde, zich noode losmaakte van die overgeleverde politiek der vereenigde Gewesten, goede vriendschap met alle naburen, mits de machtigsten slechts niet te nabij kwamen, geen dadelijke inmenging in de Europeesche staatkunde, als waar iets kon bijgedragen worden, om de meest vermogenden onderling verdeeld te houden? Zelfs nog in dien geest heeft de Witt voor het sluiten der Triple-alliantie geijverd.

Sir William Temple, de eigenlijke ontwerper, had reeds in 1666 te Brussel een ligue van Engeland met Spanje en Duitschland tegen Frankrijk op het tapijt gebracht. Na den vrede van Breda komt hij te 's Hage

---

[1] Reeds in Nov. 1667 meldde Temple, dat de Witt onderhandelde met Spanje om het land van Waas tegen vijf millioen in handen te krijgen. Courtenay's *Memoirs of Temple*. Vol. 1 p. 138. In 1683 zeide De Croissy aan A. Heinsius, sprekende over de Witt: »qu'il avoit conduit M. d'Estrades par le nez.« (M. S. Journaal van A. Heinsius.)

en ontmoet de Witt. De beide mannen verstaan elkaar spoedig, de fijn beschaafde Engelschman waardeert den helderen, kalmen staatsman. Maar Temple wilde reeds een groote Europeesche alliantie tegen Frankrijk, terwijl de Witt, voorziende hoe de Republiek daarbij den eersten aanval van Frankrijk zou moeten verduren, niet zooverre gaan wilde. Nog altijd hoopt hij door krachtbetoon Frankrijk te nopen tot het weder opnemen der vroegere onderhandelingen over de verdeeling der Spaansche Nederlanden, immers, zoo Engeland's bijstand hem mogt ontvallen [1], zijn streven blijft vrede te bewaren. En de illusie dat dit gelukken zou, is den staatsman bijgebleven tot het jaar 1672 toe, en geeft wellicht den sleutel tot veel dat anders onverklaarbaar is.

De geschiedenis der Triple-alliantie moet nog geschreven worden, al is het dat vele geschiedkundige werken en bijdragen der laatste jaren een nieuw licht op het gebeurde werpen. Wij stippen hier slechts aan, dat het verbond met Zweden vooral voor de Republiek groote waarde had. De woelige koning van Zweden bedreigde steeds óf Denemarken, met de vereenigde Gewesten ten nauwste verbonden, óf Brandenburg, óf Polen, terwijl het tot nogtoe steeds de leiding van Frankrijk volgende, spoedig een gevaarlijke vijand voor de Republiek kon worden. Door Zweden hoopte men den Keizer tot de Triple-alliantie te winnen, en Brandenburg altijd naar Frankrijk overhellende en tevens aan de anti-stadhouderlijke partij vijandig, in toom te houden. Zoo werd Frankrijk geisoleerd en zou het alleen zonder bondgenooten tegenover bijna geheel Europa staan.

En het eerste resultaat dier overeenkomsten scheen niet ongunstig. Lodewijk gaf toe. In April 1668 kwam te St. Germain een overeenkomst tot stand, waarbij Frankrijk aan Engeland en de Staten-Generaal toezegde den krijg in de Spaansche Nederlanden te zullen staken, mits de onderling overeengekomen voorwaarden door Spanje werden aangenomen, terwijl Engeland en de Republiek zich verbonden Spanje, zoo het bleef weigeren, tot den vrede te dwingen. Werkelijk kwam die dan ook den 2den Mei te Aken tot stand. Maar het verdient opgemerkt te worden, dat de koning van Frankrijk in den aanhef van dit vredestractaat verklaart, dat hij op de herhaalde vertoogen van den Paus tot den vrede wil overgaan, dat Karel II van Engeland als een der partijen in het

---

[1] Courtenay's *W. Temple*, vol. 1, p. 135. M. De Witt told me, with all the marks of saying what he meant, that I might assure myself from him, while they had any hopes *de sortir de cette affaire par la voie honnête, ils ne le feraient jamais par la scandaleuse*, for so he called agreeing and sharing with France in the conquest of these countries; but he said plainly, the other hopes would depend upon his Majesty's joining with them to end the war, without which they could not think it safe to engage in it."

tractaat wordt genoemd, maar van de Staten-Generaal met geen woord wordt gewag gemaakt.

Het bleek spoedig, dat Lodewijk het den Staat niet vergeven zou, zijne plannen op de Spaansche Nederlanden te hebben gedwarsboomd; maar eerst moest de Triple-alliantie vernietigd, de onzijdigheid of hulp der kleine Duitsche vorsten aan Frankrijk verzekerd zijn en zoo mogelijk de Duitsche keizer elders worden bezig gehouden [1].

Nog den 7den Mei 1669 sloten de drie bondgenooten, de Republiek, Engeland en Zweden, een overeenkomst tot garantie van den vrede van Aken, zich verbindende, zoo Frankrijk ergens Spanje mocht aanranden, die mogendheid te helpen. Men hoopte nog op deze wijze Lodewijk in bedwang te houden.

Met den dag echter werd die hoop flauwer. Van 1670 tot 1672 zag men als het ware de onweerswolken zich samenpakken; wanneer zou de storm losbreken? Men beproefde overal vrienden te werven en durfde toch niet openlijk voor de zaak uitkomen. Bij de minste ongunstige tijding uit Parijs waande men Lodewijk reeds in het midden der Spaansche Nederlanden. Zoo gaf het niet weinig alarm in de Republiek toen in den zomer van 1670 het bericht eener groote troepenverzameling in Frankrijk werd overgebriefd. Terstond gaven de Staten-Generaal aan van Beuningen, toenmaals in Engeland, den last: „Volgens synen gewoonlycken ijver voor de dienst van 't landt ende uyt liefde tot syn vaderlandt hem in Engelandt nogh voor eenigen tyt te willen ophouden, soo om te letten op den uytslagh van de considerable marsch van het Fransche leger naer Peronne, om in cas die buyten alle verwachten ende vermoeden tot rupture soude mogen comen uyt te vallen, alle goede ende convenable officien omtrent den Con. v. Gr. Br., aen wiens trouwe ende stantvastigheyt van HH. M. geensints twijffelen aen te wenden ten eynde dat S. M. sigh praecise wille houden aen de guarantie ende de triple ligue enz., alsmede omme de contrarie officien die aldaer aengewend souden mogen worden om S. M. daervan te diverteren ende af te trecken, te helpen bestueren ende verdwynen" [2].

---

[1] De Brandenburgsche gezant Blümenthal schreef in 1669 uit Parijs: „Men gevoelt zich hier door de Triple-alliantie verlamd en geeft de schuld van alles aan de Hollanders." Droysen, II. s. 253. Lodewijk XIV zeide (1670): „Il ne faut rien espérer de ces gens (les Hollandois) qu'on ne les ayt rangé à la raison; ils se sont voulu ériger tellement au dessus de moi, qu'il n'y a pas moyen de le souffrir." Ibid. II. s. 330.

[2] Resoll. rakende de Engelsche zaken, anni 1670. M. S. fol. 313 (*Rijksarchief*), een hoogst belangrijke verzameling.

De vrees was voorbarig geweest. Ditmaal gold het Lotharingen, dat spoedig voor den Franschen koning bukken moest.

Was het wonder, dat niet slechts het groote publiek, dat ook de handel en vele staatslieden, naarmate men de Engelsche alliantie meer zag wankelen, op de wederverheffing van den Prins van Oranje meer begonnen aan te dringen en dat zich een tiers-partij, vooral te Amsterdam, vormde, die door half toegeven de eenheid binnenlands hoopte te herstellen? [1]

De Witt behoefde niet eenmaal in zijn ziel tegen het herstel van het stadhouderschap te zijn, om als zijne overtuiging uit te spreken, dat de verheffing van Willem III den Engelschen koning niet tot ons zou terugbrengen, den Franschen slechts vijandiger zou maken.

Sedert het geheime tractaat van Dover, langentijd verborgen gebleven voor onze staatslieden, ofschoon men zich overtuigd hield, dat er iets tusschen Engeland en Frankrijk was overeengekomen, bleek het dagelijks meer dat de Engelsche koning niet te vertrouwen was. Er bleef slechts één hoop: het Parlement kon tot andere maatregelen dwingen. Van Beuningen en Boreel moesten in dien geest te Londen werken, maar wat konden zij tegen de toegezegde of reeds uitbetaalde millioenen van Frankrijk? [2] Ook al had men Karel II persoonlijk kunnen overhalen, wat zou het baten te midden van een hof vol intrigues, waar de ééne dag het werk van den vorigen vernietigde, waar de meestbiedende de overhand hield en allen veil waren? Van Beuningen schreef eens aan de Witt — en dit kenmerkt het hof van Westminster — dat de commissarissen, met wie hij handelde, Trevor en Bridgeman, hem ten stelligste verzekerden, dat er met Frankrijk niets overeengekomen was, „maar", voegt de gezant er bij, „indien zij zelve maar de geheimen kennen." En Bridgeman was Lord Keeper, had zitting in den geheimen raad!

---

[1] „Men heeft alhier na de introductie van den Heere Prince van Oraigne in de Raedt van State..... voorgehadt denselven heere Prince mede, soo nu soo dan alleen en sonder den Raedt ter generaliteit te ontbieden, 't welck echter bij de Heeren Gedeputeerden van Hollandt tot noch toe is gesteuyt, en soo ick vertrouwe noch wel voortaen gestenyt sal connen werden, aengesien ick daertoe geen reden ter werelt applicabel vinde, noch oock voor alsnoch hebbe connen bespeuren dat die van Haerlem en andere steden in Hollandt daarop sullen urgeren." *M. S. brief van J. de Witt aan zijn neef Johan de Witt* (11 Julij 1670), (uit het familie-archief van der Heim).

[2] De Fransche gezant Colbert schreef aan Lodewijk XIV den 6den Junij 1670: „As to what regards van Beuning's negotiation his Majesty (Karel II) takes a great deal of care to hinder him from doing any thing that might cause a hindrance to what has been concluded and to dismiss him the earliest that can be, without giving him any satisfaction." Dalrymple's *Memoirs*, vol. I, p. 107. Belangrijk voor de verhoudingen dezer dagen is ook de verzameling *Lettres* d'Arlington; deze Minister van Karel II, van de missive van v. Beuningen sprekende, zeide: „S'il vient à dessein de nous surprendre et de rompre nos mesures il pourra se tromper." Vol. 1, p. 546.

Nog was Lodewijk van zijne zaak niet zeker; eerst moest ook de Keizer bewogen worden zich neutraal te houden, zoo de republiek der Vereenigde Gewesten werd aangevallen; die toezegging verkreeg men in 1670, maar reeds in 1671 begon men te Weenen te aarzelen, helde men over tot de partij, die onder aanvoering van den keurvorst van Maintz een tweede Triple alliantie in Duitschland zelf zocht op te richten, die zich met de vroegere van 1668 in verband zou stellen. Inmiddels liet het Oostenrijksche hof door den heftigen vijand van Frankrijk, den Baron de Lisola, te 's Hage en te Madrid allerlei beloften van vriendschap en hulp doen. Is het onnatuurlijk, dat de Witt, dat de Staten daarop vertrouwden?

Toch was voortaan het eenige streven van den Raadpensionaris Frankrijks vijandige stemming te keeren. Vermeerdering van legers en vloot werd voorgesteld, gedeeltelijk ten uitvoer gelegd. Alleen de inwendige verdeeldheid, waar het den aanvoerder gold, het kapitein-generaalschap, de verheffing van den Prins van Oranje, verlamde elken maatregel; partijbelang gold boven staatsbelang.

Het vaderland is zijnen grooten staatsman dank schuldig, dat hij tot het laatste oogenblik niet heeft gewanhoopt, dat hij op allerlei wijze het dreigend gevaar heeft zoeken te bezweren zonder uit te dagen of te vertoornen, doch ware de Witt niet gebonden geweest aan de belangen zijner partij, ware de Unie onder zijn leiding waarlijk een Unie geweest, naar binnen en naar buiten zou het verzet tegen den Franschen koning oneindig meer kracht hebben ten toon gespreid.

Onverwacht kwam de oorlog van 1672 niet. Frankrijk maakte geen geheim meer van zijne bedoelingen, Lodewijk sprak openlijk zijne voornemens uit. Den 11den Februarij 1672 schreef een geheim agent uit Parijs aan den Raadpensionaris, dat een Fransch agent naar Maintz was afgezonden, die den keurvorst moest geruststellen, dat geen oorlog tegen den keizer of de Duitsche vorsten werd bedoeld, ook niet tegen Spanje, „mais que l'intention de S. Maj. n'est autre que d'attaquer les Hollandois „pour les punir de leur insolence qui leur faisant oublier ce qu'ils sont, „les font vouloir decider de toutes les affaires de l'Europe et tiranniser „toutes les nations de l'Europe dans le commerce pour satisfaire à leur „avarice". [1]

---

[1] *Rijksarchief. Pakket Brieven, Raadpensionaris*, beginnende 27 Dec. 1671. Vooral verdient opmerking een brief van denzelfden geheimen agent van 17 Maart 1672. Reeds den 27 November 1671 had de Groot uit Parijs aan de Witt gemeld, dat Karel II 60 schepen aan Frankrijk had beloofd, om met de Fransche zeemacht die der Republiek aan te tasten. (Register van ingekomen brieven enz. Rijksarchief, aangehaald bij Mr. H. A. van Dijk, *Bijdrage tot de geschiedenis der Ned. diplomatie*, bl. 105.

Grooter en schooner leger was nimmer gezien, dan dat waarmede Lodewijk XIV de Republiek overviel. Honderd vijftig duizend man goed gewapend, van alles wel voorzien, door uitstekende aanvoerders geleid. Vesting na vesting viel den vijand in handen; Utrecht werd bezet, nog enkele dagen en Amsterdam zou omsingeld, weldra ingenomen zijn.

Onstuimig en onbillijk veroordeelde de volksmenigte hare leidslieden. Het land was verraden, aan den vijand verkocht; de Witt was oorzaak van al het gebeurde. Hij was bijna de eenige magistraat, wiens naam in deze oligarchie der laatste jaren bij het volk bekend was gebleven, hij werd het hoofd en de ziel der partij geacht, die Oranje's verheffing had tegengehouden, die den oorlog met Engeland en daardoor ook met Frankrijk had berokkend; droeg hij niet de schuld, dat de legers ontbraken, de vestingen bijna leêg stonden, de handel gestremd was en Engelsche vloten voor de Hollandsche kusten kruisten? Wat had zijn beleid ten slotte uitgewerkt? Wat had zijn hooggeroemd doorzicht, wat zijn ijver, zijn kunde opgeleverd?

Zoo spraken duizenden, ook van hen, die zich onder de beschaafden en verstandigen rekenden En de woeste volksmenigte gewaagde van straf en wraak; de dood der broeders de Witt was beslist. Dit gruwelijk moordtooneel kan geen aanspraak maken op één enkele verzachtende omstandigheid; het blijft een schandvlek in de geschiedenis. De ruwere zeden van die dagen mogen den toon waarop zelfs hooggeplaatsten over dien dood spraken, vergoêlijken, ons past slechts afgrijzen, al erkennen wij, dat zelfs in onzen tijd bij ongedachte gevaren beschaafden wellicht even oppervlakkig zouden oordeelen, de menigte bijna zeker even wreed handelen zou. Maar bij deze treurige episode dringt zich onwillekeurig de gedachte aan ons op, dat ook nu bleek, wat trouwens in de geheele geschiedenis der Republiek doorstraalt, hoe weinig sympathie die fiere aristocratie, die dan toch op zeer weinig uitzonderingen na uit de burgerij was gesproten, bij diezelfde burgers der steden kon vinden, wier belangen zij wel altijd op de lippen, zelden in het harte droeg. Wel heeft die aristocratie uitstekende mannen opgeleverd, echte vaderlanders, brave en vrome regenten, groote talenten, maar als stand heeft zij hare roeping miskend, hare plichten veeltijds onvervuld gelaten.

§ II.

Wat zou het lot van Nederland zijn geworden, indien niet Willem III met ijzeren hand het roer van staat gegrepen, het leger aangevoerd en moed aan allen had ingesproken, indien niet enkele mannen te Amsterdam en elders, geweigerd hadden te wanhopen aan het behoud van den Staat?

Gemeenschappelijk gevaar doet verdeeldheden vergeten en brengt vijanden te zaam. De oorlog van 1672 versterkte de Unie. Wel had de Witt ook daarhenen gestreefd, doch hoe? door aan Holland de oppermacht te geven, waaraan al de andere gewesten zouden gehoorzamen. Die richting bleven niet weinigen ook later toegedaan, gelijk toen er na het vertrek der Franschen sprake was, om Utrecht als wingewest, niet als terugkeerend lid der Unie te beschouwen. Ja voor velen in Holland was, afgescheiden van de stadhouderlijke quaestie, het begrip van vaderland zoo zeer beperkt tot de eigen provincie, dat niet slechts met Frankrijk onderhandelingen konden worden aangeknoopt om, zelfs met opoffering van al het overige, Holland te behouden, maar ook openlijk in geschriften het plan der verdeeling van de overige geunieerde provincien tusschen Frankrijk, Engeland en Holland werd aangeprezen. [1]

Meermalen werd de aandacht gevestigd op geheime onderhandelingen, die de stadhouder in Julij 1672 door zijn vertrouweling Sylvius met Karel II had aangeknoopt en reeds in de vorige eeuw werden aan het licht gebracht. Schrijvers die deze zaak nauwkeurig hebben nagegaan, zien in die voorstellen van den Prins juist het begin zijner politiek, strijd tegen Frankrijk en nauwe verbintenis met Engeland, terwijl juist de voorwaarden, die de Prins stelde, souverein gezag over de zeven gewesten voor zich, toonen, dat hij beter dan vele tijdgenooten zijn vaderland diende, waar Frankrijk en Engeland reeds spraken van het verdeelen der buit, om slechts een enkele provincie *in souvereiniteit* aan den Prins van Oranje over te laten [2].

Is het wonder, dat terwijl de oostelijke gewesten reeds in Duitsche handen waren, de Franschman Amsterdam en den Haag bedreigde, Engelsche vloten voor de kust lagen, Holland reeds van overgave sprak, de Unie als vernietigd werd aangemerkt, Zeeland zelfs met Engeland zich verstaan wilde, dat op zulk oogenblik de jeugdige Oranjevorst boven die flauwheid zich verheffende, in het bewustzijn zijner goede bedoelingen zelfstandig handelde en macht vroeg om zijn vaderland te redden?

Of ziet men baatzucht en zorg voor eigen grootheid in deze wellicht in den vorm niet doordachte handeling van den jeugdigen vorst, die ge-

---

[1] Zoo wordt in een blauwboekje van die dagen, getiteld: „*Het tegenwoordige Interest der Ver. Provincien enz., door een liefhebber van de Gereformeerde Religie*", Amsterdam, 1673, na een verhaal, hoe Holland op het punt was zich met Frankrijk te verstaan, op grond daarvan aangeprezen de overgave van Zeeland aan Engeland.

[2] Hoever de plannen der Franschen gingen kan o. a. blijken uit een merkwaardigen brief van d'Estrades aan den Koning, van 17 Junij 1672, medegedeeld door S. de Grovestins, *Hist. des Luttes etc.*, vol. II, p. 328.

leerd had hoe de nu machtelooze staatspartij den ondergang des lan niet had kunnen voorkomen? Op hetzelfde oogenblik bijna, dat Sylvi werd afgezonden, schreef de Prins aan den Engelschen koning: „.... S Majesté (peut-être) entièrement asseuré, que si longtems que j'aurai quelq direction dans l'État, je serai absolument attaché à ses intérêts, *auta que mon honneur et la fidélité, que je dois à cet État, me le pourra permettre;*" en belooft hij aan zijn oom alle mogelijke tegemoetkomin „en cas que ce ne soit directement contre les fondemens de cette Rép „blique" [1].

Het kwam niet verder dan deze voorstellen. Wellicht heeft Karel spoedig bemerkt wat hij reeds in 1670 van den Prins aan den koni van Frankrijk getuigde, dat hij hem zoo ijverig protestant en zoo geh Hollander had bevonden, dat men op hem geen rekening kon maken deelgenoot in de geheime plannen der beide Vorsten.

Het denkbeeld echter der souvereine macht bleef leven. De staten va Holland, straks ook van andere gewesten, gaven er nieuw voedsel aa toen zij in 1673 het stadhouderschap en kapitein-generaalschap erfelij verklaarden in het Oranje-stamhuis; toen gingen de staten van Gelderland in 1674 een stap verder, en boden de Souvereiniteit den Prins aan.

Het lijdt naar ons inzien geen twijfel, indien Willem III dit aanbod had aangenomen en bij den nog steeds gevaarlijken toestand des lands zich, op welke wijze ook, van de souvereine macht van andere gewesten had meester gemaakt, steunende op zijn leger en geholpen door den Engelschen koning, wellicht ook door den Brandenburgschen nabuur, hij zou weldra als erkend hoofd van den nieuwen Nederlandschen staat een schitterende plaats hebben ingenomen onder de gekroonde hoofden van Europa. Doch Willem III kende te goed de natie, hare neigingen en regeeringsvorm, hij eerbiedigde te zeer hare wetten, om anders dan met toestemming van al de gewesten inbreuk te maken op het beginsel der Unie.

---

[1] B. Costerus *Historisch verhaal van het voorgevallene in* 1672—1673 (Leiden 1736) deelde deze onderhandeling en brieven mede. Uitvoerig is die zaak besproken bij Groen van Prinsterer, *Archives* etc. 2de serie, Tom. V, p. LXXXVI en volgg. Er is getwijfeld aan de echtheid van het stuk, waarin de Prins zijne voorwaarden tot een verdrag aan Karel II mededeelde, en dat Costerus in de bijlagen tot zijn werk (bl. 434 der 2de druk) mededeelt. In mijne familiepapieren vind ik volkomen hetzelfde stuk in M. S. van de hand van den raadpensionaris A. van der Heim, die in 1746 overleed. Het is niet uit het werk van Costerus gekopieerd, daar eenige woorden anders zijn gespeld. Belangrijk kwam mij daarbij de volgende aanteekening voor, die Costerus niet heeft: „NB. „L'original est écrit de la main propre du Prince d'Orange Guillaume 3, et est entre les mains „de Mr. C. de Witt; il en a donné copie à M. de W(assenaar) d'Opdam d'après la quelle cette „présente copie est faite."

Het oordeel der Staten in de overige provincien werd gevraagd; het luidde niet gunstig voor het aanbod uit Gelderland. Men verzuimde niet er op te wijzen, „dat de naem ende apprehensie van een Souverain, „sedert het afsweeren van den Koningh van Spaenjen, en het stabileeren „van de loffelijke Regeringe deser landen, die nu by de hondert jaren „geduert heeft, bij alle de ingesetenen seer odieus was, alsoo die de „vrijheydt boven alles beminden, en dat oock onder die naem en daet de „commercie liefst woonde en floreerde, en dat ook moest gehouden wor„den de forme van Regeringe in dese landen, als door Godt uyt den „Hemel aen de goede ingesetenen gegeven was, en dat vervolgens daer „by te blyven het beste en sekerste soude wesen" [1]. Open en rond als deze taal luidde, even oprecht gemeend waren de betuigingen van gehechtheid aan den persoon des Prinsen en van vertrouwen op zijne leiding in de hooge betrekkingen hem reeds opgedragen. De Prins begreep zijne landgenooten; de Geldersche opdracht werd afgewezen en later is er geen sprake meer geweest van deze plannen.

Keeren wij nog eens tot de oorlogsgeschiedenis van 1672 en volgende jaren terug. Lodewijk XIV zelf heeft verklaard, dat de oorlog tegen de Republiek was ondernomen, om haar te tuchtigen voor het verzet tegen zijne plannen op de Spaansche Nederlanden. Terwijl alle andere mogendheden toelieten, dat zijne troepen Belgische vestingen bezetten, „je ne „trouvai dans mon chemin," zegt de koning, „que mes bons, fidèles et „anciens amis, les Hollandais, qui, au lieu de s'intéresser à ma fortune „comme à la base de leur État, voulurent m'imposer des lois et m'obliger „à faire la paix, et osèrent même user de menaces en cas que je refu„sasse d'accepter leur médiation" [2]. Opmerkelijk vooral is wat volgt: „J'avoue que leur insolence me piqua au vif et que je fus près, au risque „de ce qui pourroit arriver de mes conquêtes aux Pays-Bas Espagnols, „de tourner toutes mes forces contre cette altière et ingrate nation, mais „ayant appelé la prudence à mon secours et considéré que *je n'avois ni*

---

[1] Advies van de Heeren van Zierikzee in de Staten van Zeeland. (Afzonderlijke uitgaaf van de Resolutiën betreffende deze zaak. Middelb. 1675.)

In de eerste opgewondenheid over de verheffing des Prinsen in 1672 schijnt van de souvereiniteit geen sprake te zijn geweest onder het publiek. Met geen enkel woord wordt daarvan gewaagd in een der hevigste anti-Loevesteinsche blauwboekjes van 1672: *„Geneesmiddelen voor Hollands qualen* enz. (*Gedruckt tot Antwerpen in 't jaer dat Willem Hendrik wort herstelt*), een stukje dat wel de opmerkzaamheid verdient. Burnet zegt in zijn *History of his own time*, dat men in 1672 te Amsterdam aan Willem III een souvereine macht wilde opdragen; maar te recht wordt aan de juistheid van dit verhaal getwijfeld. Reeds Wagenaar heeft het tegengesproken.

[2] Mémoire inédit de Louis XIV, medegedeeld bij N. Rousset, *Hist. de Louvois*, vol. I. p. 322.

„ *le nombre de troupes, ni la qualité des alliés*, requis pour une telle entre-„ prise, je dissimulai; je conclus la paix à des conditions honorables, résolu „ de remettre la punition de cette perfidie à un autre temps." Een hulde aan de beteekenis der Triple-alliantie en aan de politiek van Johan de Witt ligt in deze verklaring opgesloten. En inderdaad, de staatkunde van Frankrijk in de jaren tusschen den vrede van Aken en den oorlog aan de Ned. Republiek aangedaan (1668—1672) was geen andere dan, terwijl men de legers en vloten versterkte, zich overal bondgenooten te verschaffen, van meer beteekenis dan de kleine vorsten van het Rhijn-verbond. Het was vooral de uitstekende leerling van Mazarin, de Lionne, die daarbij zijn meester groote diensten bewees, dien het echter niet te doen was om de republiek der vereenigde Gewesten te beoorlogen, maar wel om hare staatkunde te dwarsboomen. Doch een nieuwe invloed begon op Lodewijk XIV in die jaren te werken. Louvois, de krijgsminister, kreeg, vooral na de Lionne's dood, de overhand; voor hem was de staatkunde slechts op het slagveld en door den sterken arm van beteekenis; had niet Frankrijk de grootste en schoonste legers? waren niet Turenne, Condé, Luxemburg, als aanvoerders wereldberoemd? was niet Frankrijk rijk genoeg om zijne oorlogen te betalen? Men moest beginnen waar de meeste tegenstand te wachten was, en dat was in de Republiek; men kon haar overweldigen, vernederen, tot zwijgen brengen, maar niet gelijk bij de Duitsche vorsten, gelijk bij Engeland, hare toestemming koopen. En toen de Fransche legers, gelijk Louvois het had gewild, tot in het hart der Republiek waren doorgedrongen, toen bleek het wederom hoe bijna elke Europeesche staat zich zelf getroffen gevoelde in deze vernedering der Republiek; Brandenburg, de Keizer, het huis van Lunenburg, Zweden, Denemarken en niet het minst Spanje, verbraken voor en na hunne tractaten met Lodewijk, om door woord of daad de aangevallene te hulp te komen; zelfs Zwitserland, de kleine republiek, die aan den meestbiedende soldaten leverde, weigerde de Fransche wervers toe te laten, zoodra het duidelijk was, dat de oorlog tegen de vereenigde Gewesten gericht was [1].

Om den keizer van Duitschland en het Spaansche hof te vriend te houden, besloot Lodewijk de Spaansche Nederlanden om te trekken bij zijn aanval op de Republiek. Vier steden van den keurvorst van Keulen,

---

[1] De merkwaardige mededeelingen, omtrent die Zwitsersche wervingen, bij Rousset II. p. 332 en volgg. verdienen nog wel eens uit het Nederlandsch archief of van elders nadere aanvulling. Er bestaat van dien tijd een stukje (zonder jaartal en naam van drukker): „ *Grondig bericht van d'eigentlijke oorzaak der Fransche oorlog tegen Hollant — wat de Zwitsers bezonderlyk daerin hebben te betrachten.*"

Neuss, Kaisersweert, Bonn en Dorsten, zouden zoovele magazijn- en rustplaatsen zijn voor de Fransche legers, in het ergste geval toevluchtsoorden bij oorlogsrampen.

De onvermoeide Louvois had onder voorgeven, dat men den keurvorst in zijne binnenlandsche twisten wilde te hulp komen, reeds vroegtijdig groote magazijnen in die plaatsen doen aanleggen; toch was een veldtocht op dien afstand, door vreemde landen heen, in dien tijd zulk een waagstuk, dat Lodewijk XIV zelf, van den tocht in 1672 gewagende, schreef: „J'avoue que ces commencements furent un peu délicats et qu'ils ne me „donnèrent pas peu d'inquiétude." Alles ging in de eerste maanden voor de Franschen boven verwachting, en zonder de fiere houding van den jeugdigen Willem III, weldra gesteund door enkele kloeke mannen, zonder den juist daardoor ook opgewekten wederstand van keizer en rijk, zou weldra de vernietiging der Republiek zijn voltooid geworden [1]. Den 2den Julij 1672 schreef Louvois aan zijn vader, nadat de eischen van Frankrijk aan de gezanten der Staten waren medegedeeld: „J'es„père que lundi au soir nous saurons à quoi nous en tenir avec nos „voisins et je suis bien trompé, ou ils viendront signer tout ce qu'on „leur a demandé." De fiere minister bedroog zich; de Republiek besloot tot den laatsten duim gronds te verdedigen. Men kent den stouten tocht dien Willem III tegen het einde van dit jaar naar Maas en Ruhr ondernam; ware de verbinding met het keizerlijke leger onder Montecuculi gelukt, het doel om de Fransche legers in Holland en Duitschland van hun basis van operatie af te snijden, zou ongetwijfeld zijn bereikt, maar het keizerlijke leger trok terug en liet den Prins, omringd door vijanden, alleen. De onmiddelijk aangevangen belegering van Charleroi moest opgegeven worden en de Prins keerde naar Holland terug.

Onder den indruk van dezen rampspoedigen uitslag waagden de Franschen uit Utrecht, in den aanvang van 1673, over het ijs langs Woerden en Leiden tot den Haag door te dringen. Geheel deze streek was onder water gezet, maar een plotseling invallende dooi verplichtte tot terugkeer. De vreeselijke moordtooneelen van Bodegraven en Zwammerdam, straks door pen en teekenstift aan geheel Europa medegedeeld, hebben toen en in volgende jaren den Franschen naam in Nederland en daarbuiten meer gevreesd en gehaat gemaakt dan alle oorlogsfeiten te zamen [2].

---

[1] De grijze Johan Maurits van Nassau, door wiens koen gedrag de Franschen uit Muiden werden verjaagd, en een aanval op Amsterdam voorkomen, moet hier in de eerste plaats genoemd worden. Ook hier heeft het uitstekende werk van Rousset nieuwe bijzonderheden aan den dag gebracht.

[2] Louvois schreef aan Condé: „On grilla tous les Hollandais qui étoient dans le village de

Reeds had de verplichting, waarin Frankrijk gebracht was, om een groot leger op den Rhijn onder Turenne te onderhouden tot bewaking der keizerlijke troepen, die der Republiek te hulp werden gezonden, de bezetting der vereenigde Gewesten aanzienlijk verzwakt, en hoe nauwgezet Louvois door zijne intendanten ook voor het onderhoud der legers deed zorgen, gebrek en ziekten verminderden onophoudelijk de Fransche legerbenden. Daarbij kwam nu de vijandelijke houding van Spanje, die als het ware uitlokte, om zich voor goed van de Spaansche Nederlanden meester te maken, eer men over den vrede met de vernederde republiek der Vereenigde Gewesten onderhandelde; maar bovenal de sedert den aanvang van 1673 zoo krachtige houding van Holland zelf, waar weldra een leger, dat op bijna 90,000 man kon gerekend worden, bijeen was, terwijl een vaste linie van verdediging door algemeene onderwaterzetting van Naarden tot Ameide elk voortdringen van den Franschman tegenhield [2]. En terwijl nu in Augustus Spanje en de Keizer openlijk den oorlog aan Frankrijk verklaarden, overschreed Willem III in September aan het hoofd van een groot leger de Duitsche grenzen, vereenigde zich met de keizerlijke troepen en nam na een kort beleg de vesting Bonn, de groote magazijnplaats der Franschen in. Munster trok thans ook uit de laatste vestingen, die het bezet hield, terug, en Lodewijk, die gevoelde hoe een nieuwe winter in het thans zoo veel sterkere vijandige land voor zijne legers noodlottig kon worden, waar zij van alle zijden van Frankrijk werden afgesloten, besloot de Republiek te verlaten; Maastricht was de eenige vesting die op het laatst van 1673 nog in handen der Franschen was.

Vergeten wij hierbij vooral niet de uitstekende diensten te vermelden, die de machtige vloten der Republiek gedurende deze jaren onder den beroemden de Ruijter hebben bewezen. Niet slechts dat herhaaldelijk

---

Swammerdam dont on ne laissa pas sortir un des maisons.» En later aan dezelfden toen hij Luxemburg te Utrecht vervangen had: «S. M. juge à propos que vous continuiez à faire brûler tout le plus que vous pourrez, afin que les Hollandois ne reçoivent aucun soulagement. Quand V. A. ne feroit, dans toute la campagne, qu'obliger les Hollandois à couper leurs digues et à faire entrer la mer dans leur pays, ce seroit toujours un grand avantage, puisque deux mois après ils seroient infailliblement réduits à faire la paix aux conditions que l'on voudroit.» N. Rousset, ll., vol. 1, p. 449.

[2]) Van Sijpesteijn en de Bordes, *Verdediging van Nederland* enz., geven als sterkte van het leger in 1673 een cijfer op van 91,314 man, als alle compagnien voltallig waren. Zie 2de deel, blz. 114. Luxemburg schreef reeds den 18den Oct. 1672 aan Louvois: «J'ai prié monsieur de Saveuse de vous dire que les ennemis sont forts. Quand Monsieur de Turenne étoit proche de nous, dont je ne croyois pas qu'il se dut éloigner je ne m'en souciois pas, mais à cette heure ce n'est plus la même chose.» Van Sijpesteijn ll. p. 154.

voorgenomen landingen der Engelschen werden belet, maar tot tweemalen toe werden de vereenigde vloten met groote kracht teruggeslagen.

In Engeland, waar het parlement in den aanvang den oorlog had ondersteund [1], werd de volksmeening dagelijks meer tegen de Fransche alliantie gekant. De onmiskenbare werkeloosheid der Fransche vloot, vooral bij den grooten zeeslag in 1673 gebleken, wekte alom het denkbeeld van verraderlijk opzet [2]; zelfs de koning, wien zijn vloot boven alles lief was, begon min gunstig over de Fransche alliantie te denken. Wederom traden in het parlement de kerkelijke belangen op den voorgrond; men begon in te zien dat de oorlog tegen Holland nog niet het voornaamste bestanddeel van het Fransche bondgenootschap was; Ashley Cooper, later Earl of Shaftesbury, door den koning uit zijn geheimen raad ontslagen en aan het hoofd der oppositie in het parlement getreden, deed mededeelingen, die de geheime bedoelingen van Karel II vrij duidelijk leerden kennen; het huwelijk van den Hertog van York op het einde van 1673 met een katholieke vorstin gaf nog meer bekommering. De Spaansche afgezant van zijne zijde drong op vrede met Holland aan en stelde oorlog met zijn vaderland daartegenover; hij spaarde geen geld om leden van het lagerhuis op zijn hand te krijgen. In die vergadering voerde men dagelijks hooger toon, klaagde de ministers der kroon aan, eischte men handhaving der wetsbepalingen tegen de Roomsch katholieken en weigerde de gelden voor den oorlog. Van ontbinding van het parlement en nieuwe keuzen was voor den koning niets goeds te hopen, maar zonder geld kon de oorlog niet worden voortgezet. Zoo kwam de vrede met de Republiek den 19den Februarij 1674 tot stand [3].

Wellicht zal de voorwaarde waarbij een aanzienlijke somme gelds door de Republiek aan Engeland werd betaald wel het meeste hebben bijgedragen, om koning Karel tot den vrede te brengen; of was niet over de Fransche

---

[1] De naijver van de Engelsche kooplieden jegens de Republiek maakte den oorlog in den aanvang populair. Reeds vroeger getuigde de Venetiaansche gezant te Londen: „Non essero a durare per lungo tempo queste commercio all' Inghilterra o la pace all' Olanda.” „Nothing can give a check to their growing power, but the naval forces of the king of Gr. Br. Whose situation, ports stringth of shipping, courage of people and experience in sea-fights have always made him very formidable. This naval power of the king is the security and safety of Europe.” *The dutch usurpation* etc. by W. de Britaine, 1672, een vrij merkwaardig pamflet.

[2] Louvois schreef aan Turenne den 10 Julij 1673: „Sa Maj..... ne poussera pas assez les Hollandois pour les réduire en état de donner aux Anglois les places qu'ils leur demandent; ce que Sa Maj. estimeroit au dernier point desavantageux à son service.” N. Rousset II. p. 467

[3] Reeds den 10den Julij 1673 zeide Karel II dat hij de volgende besluiten van het parlement te genoet zag: L'exil de Mr. le Duc d'York et un acte, qui excluroit pour jamais tout prince catholique d'Angleterre,” L. Ranke, *Engl. Geschichte* (*Restaur. et Revol.*), 1er B. S. 459.

alliantie langen tijd onderhandeld, omdat Karel 800.000 pond sterling vroeg en Lodewijk hem slechts 300.000 wilde geven.! [1]

Van toen af veranderde de wispelturige koning van Engeland geheel van toon. Van zijne zijde kwam het eerst reeds in 1674 het voorstel tot een huwelijk tusschen den prins van Oranje en de dochter van den hertog van York; misschien meende de koning, dat de natie daarin het bewijs zien zou, dat de geruchten omtrent de Roomschgezindheid van het hof — de hertog van York was reeds openlijk tot de Roomsche kerk overgegaan — ongegrond waren; de Prins verontschuldigde zich, verzocht uitstel, daar hij nog in den oorlog gewikkeld was, maar het verdient opmerking, dat reeds toen door invloedrijke parlementsleden den Prins werd te kennen gegeven, dat hij zulk huwelijk niet moest aangaan want dat het parlement weldra den hertog van York en al diens kinderen van de troonopvolging zou uitsluiten en den Prins als kleinzoon van Karel I tot eersten erfgenaam van den troon wilde verklaren [2].

In het begin van 1673 had Louvois op spottenden toon aan een zijner agenten geschreven dat hij vernomen had hoe Willem III de kaart van Europa wilde veranderen; dat hij den prins van Lotharingen herstel in zijn hertogdom beloofde, aan Spanje de teruggaaf van eenige plaatsen in Vlaanderen en Brabant en het herstel van den Pyreneeschen vrede, aan Denemarken het bezit der provincien door Zweden weggenomen, aan den keizer Brisac, Philipsburg, geheel den Elzas, met Sandomir, Krakau en Lublin.

„Le prince d'Orange", zeide Louvois, „a sans doute ouï dire qu'Alexandre „disposoit ainsi des royaumes; et, quoiqu'il n'ait ni sa bravoure, ni son „bon sens, ni ses armées il a cru qu'il seroit l'Alexandre de ce siècle-„ci, s'il pouvoit l'imiter en cette distribution, quelque imaginaire qu'elle „fût. Si j'avois assez de temps pour lire l'histoire de Don Quichotte, je „pourrois finir cette lettre par une comparaison qui ressemble assez à „celui dont je parle". Het was den Franschen staatsman te vergeven, dat hij den jeugdigen stadhouder aldus geringschatte; dat deze werkelijk toenmaals reeds zulke groote ontwerpen koesterde, verwondert ons niet, want van den aanvang heeft hij slechts één doel in het oog gehouden, vereeniging van alle krachten tot vernedering van Frankrijk. Inderdaad wat hier door Louvois wordt aangegeven, veel er van is bereikt, en er zijn oogenblikken geweest, dat ook het overige scheen bereikt te zullen worden. Alleen de

---

[1] L. Ranke II. S. 375. Bij de laatste som zou 200,000 L. gevoegd worden, zoo de koning R. Katholiek werd. Belangrijk is het door Ranke medegedeelde gesprek dat de Pauselijke nuntius met Karel II in 1670 hield.

[2] Zie L. Ranke, II. bl. 465.

lauwheid der bondgenooten heeft telkens doen mislukken wat ontwijfelbaar scheen tot stand te zullen komen. Reeds een jaar later, in 1674, was het althans duidelijk, dat de nieuwe Alexander, gelijk Louvois hem noemde, het hoofd was eener Europeesche ligue tegen Frankrijk, bij wien andere vorsten om hulp kwamen vragen.

Nu Engeland den oorlog staakte, waren ook Keulen en Munster spoedig tot vrede gebracht en toen in Junij 1674 een nieuw verbond met den Keizer tot stand kwam, scheen het bij het herleven van den handel weldra mogelijk den oorlog tegen Frankrijk met verdubbelde kracht voort te zetten. Vooral op de zeemacht had men groote hoop gevestigd; Tromp hield in hetzelfde jaar waarin de Fransche landmacht Utrecht en eindelijk de geheele Republiek verliet, met zijne schepen beurtelings alle havens der westkust van Frankrijk geblokkeerd; de Ruyter bleef tot zijn dood (29 April 1676) de schrik der Franschen vloot; Almonde en Schepers brachten in het noorden niet weinig toe, om de beteekenis en kracht der Republiek in het buitenland te verhoogen.

Te land was men wel is waar zoo gelukkig niet. De Republiek was nu van vijanden bevrijd, de naburen waren tot vrienden geworden, maar zoo de Spaansche Nederlanden niet voor goed aan Frankrijk werden ontnomen, dan was aan geen vrede te denken die eenige verademing voor de Unie beloofde. Zóó was de meening van Willem III, zóó die van de meeste staatslieden, doch niet van het meerendeel der stedelijke regenten en vroedschappen, vooral, waar zij voor subsidien aan vreemde vorsten en onderhoud van groote legers telkens meer moesten opbrengen, en toch ontwaarden, dat Frankrijk in het veld de meester bleef. In 1674 te Senef, in 1677 bij Mont Cassel geslagen [1], kon de prins van Oranje met recht zich beklagen over de werkeloosheid, zoo niet het verraad zijner bondgenooten; maar al mochten de mannen van het vak hem prijzen om zijne meesterlijke terugtochten en het spoedig herstellen zijner legerbenden, als ware hij overwinnaar, daarmede was de zedelijke invloed dier nederlagen nog niet geneutraliseerd, zoo min als door de verschillende pogingen om vestingen door Fransche benden meest overal bezet te veroveren, waar het leger der Republiek het hoofd stootte.

Men had zich gevleid met krachtige medewerking van Engeland aan de eene en van Brandenburg aan de andere zijde, doch te vergeefs. Zweden, door het Fransche goud gewonnen, greep Brandenburg aan en

[1] Brandt de Jonge in zijne nauwkeurige *Tweejarige Geschiedenissen* (1674 en 1675) op blz. 156, noemt den slag bij Senef eer een overwinning voor de onzen: ook Bosscha, *Nederland's heldendaden te land*, 2de deel 1ste stuk, blz. 170, acht den uitslag minstens twijfelachtig.

belette daardoor den keurvorst aan deze zijde van den Rhijn met kracht te handelen; Engeland had wel vrede gemaakt, omdat de koning voor het parlement vreesde, maar reeds in November 1675 werd die vergadering naar huis gezonden, [1] en daarmede aan de hoop der bondgenooten dat Karel II hunne zijde kiezen zou, den bodem ingeslagen.

Het tijdstip scheen Frankrijk gunstig, om het sluiten van een afzonderlijken vrede met de Republiek te beproeven, en tevens den invloed van Oranje in de provincien te fnuiken. Nog echter hield de oorlogspartij in de Unie de overhand, al kon ook zij de voorwaarden niet langer stellen, dat alles tot den toestand van den Pyreneeschen vrede moest worden teruggebracht. De Prins zelf verklaarde toe te laten dat Franche Comté aan Frankrijk verbleef, mits slechts eenige barrière-plaatsen aan Spanje werden teruggegeven. Het mislukte beleg van Maastricht in 1676 scheen beslissing te zullen geven; van toen af begon men openlijk in de Republiek tegen den Prins te morren; nog gaf hij den moed niet op en verzekerde aan Temple, die in 's Hage vertoefde, dat zoo lang hij leefde geen afzonderlijke vrede zou gesloten worden. Juist dit vreesde men in Engeland en daarom achtte men het van belang eenerzijds Frankrijk aan te moedigen, doch tevens de Republiek niet tot het uiterste te drijven.

Het valt moeijelijk in het doolhof der Engelsche intrigues, waar ook de scherpzinnigste tijdgenoot het spoor bijster raakte, de juiste momenten waar te nemen, die van beslissenden invloed zijn geweest op den loop der gebeurtenissen. Alleenlijk zij hier opgemerkt — Ranke heeft dit onlangs het eerst duidelijk aan het licht gebracht — dat Karel II, hoe wuft en veranderlijk ook, toch langs allerlei wegen steeds twee doeleinden met grooten ijver heeft zoeken te bereiken, naar binnen handhaving en uitbreiding der koninklijke macht en fnuiking der parlementaire overheersching, naar buiten ontwikkeling van zeehandel en suprematie op alle zeeën. Was voor het eerste doel de hulp en vooral het geld van Frankrijk zoo welkom, nu in deze jaren de vloten van Lodewijk XIV reeds meester begonnen te worden in de Middellandsche zee en de Fransche handel een groote vlucht nam, was de vrees niet onnatuurlijk, dat de Engelsche belangen geschaad zouden worden. En niet de Koning alleen, ook de natie deelde in die vrees; alleenlijk zij verliet den Koning, zoodra deze om geld verlegen, of met zijn parlement oneenig, wederom te Versailles ging onderhandelen: zij verliet hem nog meer beslist, waar

[1] Lodewijk XIV had sedert 1674 beloofd honderd duizend pond sterling den Koning te zullen uitbetalen, mits hij het Parlement ontbond; men keerde die som thans uit, omdat de vergadering voor 15 maanden werd geprorogeerd. Zie Ranke II. 2er B. S. 23.

hij om der godsdienstwille met Lodewijk samenspande tegen de Republiek, hoe weinig populair ook die kleine handelsstaat in Engeland ware.

Langzamerhand ontwikkelde zich overal het bewustzijn der groote beginselen die op het spel stonden en de Europeesche politiek tot in de volgende eeuw hebben bezig gehouden. De eerzucht des Franschen konings, aangevangen met de begeerte om Frankrijk's grenzen door het bezit van eenige vestingen beter af te ronden, had in de laatste jaren steeds grooter proportien aangenomen. Hier het bezetten van Lotharingen, ginds het zich toeeigenen van Franche-Comté, elders van geheele gewesten der Spaansche Nederlanden, dan het overrompelen en bijna vernietigen der Republiek, die tachtig jaren de Spaansche macht had weerstaan, het leegplunderen en leegbranden van Duitsch grondgebied, de voortdurende inmenging in alle Duitsche belangen, het dingen zelfs naar de Duitsche keizerskroon, en bij dit alles als noodwendig bestanddeel der absolute monarchie, de steeds duidelijker toeleg, om ook de eenheid van godsdienst in het gansche gebied van Frankrijk ten strengste te handhaven en de vruchten der reformatie als zoovele aspiratien tot meer vrije beweging en politieke ontwikkeling met geweld te vernietigen — hoe kon het anders, of het toenmaals levende geslacht moest tegen Lodewijk in verzet komen? Maar slechts weinigen zagen toen reeds het verband van al deze feiten en plannen, ook niet eens allen, die, hetzij om allerlei bijredenen, hetzij omdat zij anderen slechts volgden, mede spraken en handelden tegen Frankrijk [1]). Maar die het wel beseften, een Temple, een Fagel, een Friedrich Wilhelm van Brandenburg, een Willem III bovenal, met welken tegenstand, met welke kleine inzichten hebben zij te strijden gehad!

De stadhouder had toenmaals slechts één begeerte, Engeland in het verbond tegen Frankrijk te brengen; ware dit geschied, hij twijfelde niet, of spoedig zou een eervolle vrede, voor alle bondgenooten dringend noodig, zijn tot stand gekomen. En telkens scheen dat oogenblik nabij; dan eens, omdat de koning daartoe toonde over te hellen, zooals toen hij Fransche schepen in de Theems liet aanhouden en Fransche handelswaren verbood, dan weder omdat de natie op allerlei wijze haar afkeer van Frankrijk toonde, zooals bijv. in 1676, toen het bestuur van Londen

[1]) Der Herr von Beuningen (gezant te Londen) thut alles Mögliche, um den Frieden zu beschleunigen; wie er denn ohne Scheu sagt: der Staat müsse der Alliirten halber nicht krepiren. » (27 Sept. 1675.) *Briefe aus England von O. von Schwerin*, Berlin 1837, S. 35. Elders teekent de schrijver zeer juist het karakter van Karel II met deze woorden « dies ist aber gewiss, dasz des Königs Facilität, etwas zu unternehmen und das Werk mitten in der Arbeit sinken zu lassen, den ihm schuldigen Respekt und Credit bei seinen eigenen Unterthanen sehr schwacht. » (ib. S. 55).

besloot zich tot den koning te wenden met het verzoek Frankrijk den oorlog aan te zeggen, of toen de nieuwe Fransche gezant zijn plechtigen intocht in Londen niet durfde doen uit vrees voor beleedigingen van de zijde des volks [1]. Nog meer, toen het parlement in 1677 bepaald op het breken met Frankrijk aandrong en de bewilliging der gevraagde gelden daarvan afhankelijk stelde, terwijl het vooral begeerde, dat men de Spaansche Nederlanden voor Spanje behouden zou [2].

Van Frankrijk's zijde scheen ook de zucht tot vrede toe te nemen. De schatkist raakte uitgeput; de legers konden niet meer voltallig worden gehouden, en van Beuningen mag wel gelijk hebben gehad, toen hij in den aanvang van 1677 verklarende dat Holland bereid zou gevonden worden krachtige subsidien aan Engeland uit te betalen, zoo men met Frankrijk brak, er bijvoegde, dat Lodewijk die breuk niet zou afwachten om tot een redelijken vrede toe te treden [3].

Elke dag gaf nieuwen twijfel, wat men van Engeland te vreezen of te hopen had. Spanje had reeds vroeger door zijn gezant te Londen vrij duidelijk laten weten, dat, zoo er geen hulp kwam, men te Madrid, om het overige te redden, licht geneigd zijn zou de Spaansche Nederlanden aan Frankrijk te laten; daardoor geloofde men zoowel Holland als Engeland tot handelen op te wekken, en ongetwijfeld heeft die verklaring te 's Gravenhage tot voortzetting van den krijg gedrongen, alhoewel men te Londen bleef aarzelen.

Karel II begon weldra voor zijn aarzelende politiek ook steun te vinden bij Holland en de Republiek, waar men, mits Karel middelaar ware, naar den vrede verlangde. Van Beuningen vooral werd — en wellicht niet ten onrechte — verdacht gehouden, alsof hij, meer dan zijn officieele lastbrief medebracht, met den koning over de voorwaarden van dien eventueelen vrede handelde. Hij vleide zich, dat, zoo die voorwaarden door Karel II op dat oogenblik met klem werden gehandhaafd, Lodewijk, thans bijna zonder bondgenooten gelaten, tot den vrede zou genoopt worden. Op dezen tijd kwam Bentinck, de vertrouwde van den Stadhouder, te Londen; wat zijn zending beteekende wist niemand, maar dat hij voor den prins van Oranje sprak en han-

---

[1] O. von Schwerin ll. S. 61.

[2] „Weil die Spanischen Niederlanden nicht anders als ein Theil dieses Königreiches betrachtet werden könnten, also die Gefahr eine einheimische sei. O. v. Schwerin ll. S. 102.

[3] Een geheim agent te Parijs schreef evenwel in 1676 aan Fagel; „L'on ne doute point icy que le départ des deux plénipotentiaires (pour Nimègue) n'a esté que pour donner aux peuples de fausses espérances de la paix et pour amuser les princes ennemis, pendant que l'on travaille incessament à la continuation de la guerre.„ (*Rijksarchief, part. brieven aan den Raadpensionaris*).

delde kon geen geheim blijven [1]. Eenigen tijd daarna (Oct. 1677) werd het publiek niet weinig verrast door de komst van den Prins zelf te Londen. En die verrassing klom ten top, toen reeds aanstonds het huwelijk des prinsen met de dochter van den hertog van York aangekondigd en binnen weinige dagen voltrokken werd.

In November kwamen de Staten van Holland, in December kwam het Engelsche parlement bijeen; niet zonder reden vermoedde men, dat ook daarom het hooge huwelijk, welks beteekenis voor de staatkunde niet gering was, bespoedigd werd. De Prins schijnt zich in Engeland vrij openhartig over den toestand van Europa te hebben uitgelaten; hij verzweeg niet, dat hij den koning en het hof te veel Franschgezind vond, om te kunnen hopen dat men met Frankrijk breken zou. De Staten, zeide de prins o. a. aan Bourgomainero, willen den vrede; Frankrijk eischt Franche-Comté en zal op overige punten gemakkelijk zijn. Men twijfelde dan ook niet, of vóór 's prinsen vertrek zouden de hoofdpunten van den vrede met Frankrijk tusschen Engeland en de Staten zijn vastgesteld. Vertoonde Willem III zich wellicht meer vredegezind, om des te eer Engeland te dwingen indien de nu vastgestelde vredesvoorwaarden wederom door Frankrijk werden verworpen? Het is mogelijk, maar zijn scherpe blik moet in Engeland hebben opgemerkt, dat al kon men Engeland winnen voor den oorlog, de inwendige toestand des lands noch een krachtigen krijg, noch een standvastig volhouden beloofde. Den Spaanschen gezant voerde de Prins te gemoet, dat men van het parlement niet te veel moest verwachten, want dat het eigenlijk evenmin oorlog als vrede wilde, maar alleen verzet tegen 's konings macht zocht, en dat indien het wist dat Belgie voor de Spaansche kroon behouden bleef, het met al het overige tevreden zijn zou, gelijk ook de koning daarin zou berusten.

Wat men te Westminster ook voorhad, den Prins de belofte af te persen, dat hij den vrede op elke wijze zou bespoedigen, daartoe zag de koning geen kans. Nog even vóór zijn terugkeer naar Holland antwoordde Willem III den Brandenburgschen gezant, die hem vroeg, of men vrede te wachten had „Il faudroit être divin pour savoir ce qui en sera"; en toen de Spaansche gezant zich bij hem beklaagde, dat men Spanje aan zijn lot overliet, zeide de Prins: „tachez d'avoir une bonne armée en „Flandre et vous n'aurez que faire de craindre que l'on fasse la paix „sans vous". Niet tevreden over zijne diplomatische onderhandelingen

[1]) Bourgomainero, de buitengewone Spaansche gezant te Londen, zeide aan Karel II, dat sedert Bentinck te Londen was geweest, de prins van Oranje veel meer van het wenschelijke van een vrede sprak. *O. von Schwerin* II. S. 146.

keerde de vorstelijke bruidegom huiswaarts; door tegenwind verscheiden dagen op de rivier teruggehouden weigerde hij, hoe dringend Karel ook liet verzoeken, weder naar het hof terug te keeren, waar hij toch niet had kunnen uitwerken hetgeen hij verlangde. [1]

Nauwelijks echter was het jaar 1678 aangevangen, of een nieuwe straal van hoop begon voor de geallieerden te schijnen. Stettin door Brandenburg sedert maanden belegerd moest door de Zweden worden overgegeven; wellicht zou nu in het noorden spoedig vrede volgen, en daar Lodewijk XIV, terwijl hij zijne strooptochten in de Spaansche Nederlanden met goed gevolg voortzette, zich zelfs tegenover Engeland meer dan ooit van elke vredesonderhandeling afkeerig betoonde, scheen het oogenblik gekomen, waarop Frankrijk alleen tegenover bijna geheel Europa staan zou. Den 17den Januari had de Spaansche gezant een audientie bij koning Karel, en vroeg hem, of het nu vrede of oorlog zijn zou. Zeer in het vertrouwen antwoordde de koning, dat de laatste koerier uit Frankrijk had bericht, dat bij de beraadslagingen in 's koning raad te Versailles allen, behalve Louvois, geadviseerd hadden de hoofdvoorwaarden voor den vrede aan te nemen, maar dat het advies van den krijgsminister zou gevolgd worden. „Ik reken dus", eindigde de koning, „op een vredebreuk met „Frankrijk".

En werkelijk ging het daarheen. De koning en de hertog van York waren beiden beleedigd door de hoogmoedige taal van Lodewijk, en daar men een aanval op Ostende bereidde, kwam de lust boven, om die zeehaven van Engelsche troepen te voorzien en aldus wat vroeger in Duinkerken was verloren weder aan deze kusten te herwinnen. De prins van Oranje had in Danby, wiens invloed als lord-schatmeester nog zeer groot was, een vertrouwden vriend en hulp gevonden. Onophoudelijk bleef de Prins met hem in briefwisseling, [2] en grootendeels door dezen staatsman zal in den aanvang van 1678 het verbond tusschen Engeland en de Republiek, waarbij wederzijdsche hulp en gezamenlijk handelen om een billijken vrede tusschen Spanje en Frankrijk te verkrijgen, werd toegezegd, zijn tot stand gekomen. Dat was dan toch wel grootendeels een vrucht van Oranje's persoonlijk optreden te Londen, al had zijn woord niet dadelijk invloed genoeg gehad. Wel bleef Karel noch halfweg staan, daar hij bepaald weigerde in de groote confederatie van het Duitsche rijk en anderen tegen Frankrijk in te treden, maar nu mocht men toch meenen het middel

---

[1] O. v. Schwerin ll. S, 170. Brieven van den koning en van den hertog om den Prins tot terugkeeren uit te noodigen vindt men bij Groen v. Prinsterer, *Archives* etc., p. 351 sqq.

[2] „I have a multitude of acknowlegdments to make to Your Highness for your severall letters." Groen van Prinsterer, *Archives*, p. 357.

in de hand te hebben om Lodewijk te dwingen. Amsterdam, dat boven alles vrede wilde, maakte dan ook allerlei bezwaren tegen de Engelsche alliantie, voorziende, dat nu de oorlog eerst recht ernst zou worden.

Van Beverningk, die te Nijmegen sedert 1676 de vredesnegotiatien leidde, gelijk van Beuningen te Londen en zeer gaarne de eer van vrede te sluiten voor zich verlangde, ging niet zelden verder dan zijne instructien, om de Franschen te gelieven; na een persoonlijk onderhoud met Lodewijk XIV te Wetteren scheen het, alsof hij tot elken prijs den vrede wilde tot stand brengen, en op een oogenblik, toen men dien het minst verwachtte, werd werkelijk het vredestractaat geteekend, niet, gelijk te verwachten was, door alle bondgenooten, maar door de Republiek en voorwaardelijk door Spanje [1].

De Republiek was de ziel van den oorlog geweest; nu zij vrede sloot volgden ook de bondgenooten weldra.

Lodewijk XIV had zijne wenschen grootendeels vervuld gezien; de groote alliantie was verbroken, Spanje diep vernederd, geheele provincien aan Frankrijk toegevoegd, aan alle zijden een reeks van sterke grensvestingen als bolwerk verkregen; alleen de Unie, wier vernedering men had beproefd, kwam ongeschonden uit den strijd. Dat mocht de vredespartij in het gelijk stellen, Willem III en die met hem in de toekomst zagen, gevoelden te recht, dat men juist toen het gunstig oogenblik had laten voorbijgaan, om Frankrijk voor goed te vernederen, en het voor de Republiek altijd dreigend gevaar af te wenden. Dat de Prins nog twee dagen na den vrede een veldslag waagde, als ware die niet geteekend, kan hem niet tot fout worden aangerekend. Zijne brieven zijn bewijs genoeg, dat hij op dien stond van het sluiten niets wist, en als men de geschiedenis der laatste onderhandelingen te Nijmegen nauwkeurig nagaat, dan ontwaart men hoe geheel onverwacht en tegen alle berekeningen aan, zoo niet tegen de duidelijke instructie van van Beverningk, het tractaat

---

[1] Van Beverningk aan Fagel (31 Aug. 1677) „Indien wy het werk konnen magtigh worden sonder interventie van mediateurs, gelyck ik op dien voet nu arbeyde, dat meen ick dat meest secuur en glorieust soude syn.” M. S. Rijksarchief, aangehaald bij F. W. C. P. van Bijlandt, *Het dipl. beleid van H. van Beveringk*, 1863, bl. 131. Dit proefschrift geeft veel belangrijks over de Nijmeegsche onderhandelingen en bewijst, hoe noodig een nauwgezet onderzoek der Archieven nog steeds is, om een juist oordeel te kunnen vellen over hetgeen aan dezen vrede voorafging en tot het sluiten der tractaten noopte. Die deze studie waagt, mag vooral niet verzuimen kennis te nemen van de meermalen aangehaalde brieven van von Schwerin uit Londen, die voor de rol, die van Beuningen toen aldaar speelde en voor de verhoudingen aan het Engelsche hof allerbelangrijkst zijn. Ik heb niet gemerkt dat zij tot heden de aandacht onzer Nederlandsche geschiedschrijvers hebben getrokken. Belangrijk zijn ook de *Memoirs of* J. Reresby. Londen 1735, door Macaulay veel gebruikt.

tot stand kwam [1]. Bovendien was het in de eerste weken nog zeer twijfelachtig, of zelfs de Staten-Generaal het te Nijmegen geslotene zouden ratificeeren. De Prins had bij den slag van Saint-Denis niet slechts een Hollandsch leger aangevoerd, maar ook de Engelsche hulptroepen, die volgens een tractaat eerst in de vorige maand gesloten met de Nederlandsche legerbenden vereenigd Frankrijk zouden dwingen tot een vrede op andere voorwaarden dan nu te Nijmegen waren overeengekomen. Niet zonder recht kon men beweren, dat op dit oogenblik de Prins meer getrouw zijn plicht vervulde dan de ambassadeurs te Nijmegen, [2] die zich door Zweden tot een vrede lieten overreden, waarbij Brandenburg schade zou lijden, wat het eenige doel van deze mediatie was.

De Republiek won bij den vrede althans zooveel, dat ook Maastricht, de laatste stad die nog sedert 1672 in Fransche handen was geweest, werd teruggegeven, en een voordeelig handelstractaat, dat reeds in 1676 te Nijmegen was besproken, van Lodewijk werd verkregen.

Willem III, die spoedig inzag hoe zonder de Republiek het voortzetten van den oorlog in Europa slechts tot meerder voordeel van Frankrijk zou strekken, begon thans bij Engeland, bij Brandenburg en den keizer even sterk op den vrede aan te dringen, als hij tot nogtoe op krachtige voortzetting van den krijg had aangezet [3].

§ 3.

Wanneer men bij den vrede van Nijmegen zich zes jaren terug dacht, dan was er inderdaad voor de bevolking der vereenigde Gewesten groote reden van tevredenheid over hetgeen thans verkregen was. De aanslag op de Republiek was geheel mislukt; de Unie stond minstens even krachtig als vroeger tegenover het buitenland; de vijanden van 1672 waren overwonnen of vrienden geworden; de keizer, het Duitsche rijk,

---

[1] O. von Schwerin ll. 23 Aug. »Herr Heide ist vom Königc gestern in grosser Eile abgefertigt werden, und wie mir der M. v. Bourgemayne in groszen Vertrauen berichtete, um den Staat zur Observanz des nun gültigen Traktats anzuregen: ferner die Vollziehung des geschlossenen Friedens *junctis consiliis* des Herrn de Lira (Spaansch gezant te 's Hage) zu hindern, und endlich den Staat zu versichern, dass der König auch entschlossen sei, aus achtung der Neutralität der Clevischen Länder, in den Krieg zu treten und Holland darauf bestehen wolle.« En 30 Aug.: »Ungeachtet der Prinz von Oranien vom Könige durch den Herzog von Monmouth zur Aktion bei Mons animirt und beigestanden worden.«

[2] Dalrymple's *Memoirs* (Append.) bevatten een aantal brieven vooral van den hertog van York aan den prins van Oranje, die deze stelling schijnen te bevestigen.

[3] Zie o. a. 's Prinsen brief aan lord Hyde van 11 November 1878, bij S. van Groveetins ll., vol. IV. p. 50.

Spanje, zelfs Engeland, hadden, zoo men meende, voor goed met Frankrijk gebroken. Het zou slechts van het beleid der staatslieden afhangen, of een tijdperk van vrede en rust zou volgen, zoo niet voor geheel Europa, dan toch gewis voor de Unie, wier handel door den hevigen krijg, al ware de uitkomst gunstig, zeer achteruitgegaan, des te meer zou bloeien, als zij zelf neutraal kon blijven in de geschillen der mogendheden. Zóó ongeveer was de meening der stedelijke regenten en afgevaardigden van gewest en ter generaliteit in de eerste jaren, die op den Nijmeegschen vrede volgden [1]. Mocht de rust voortdurend niet bewaard blijven, men had voortaan geheel Duitschland op zijn hand, zoo Frankrijk nogmaals oorlog zocht; van onze grenzen zou juist daarom het oorlogsrumoer wel verwijderd blijven. Maar ook Frankrijk was den krijg moede, en in geld en manschap uitgeput.

Terwijl de mannen van de practijk, de kooplieden — en wie was in de Republiek geen koopman of bij den handel betrokken? — aldus redeneerden en in die overtuiging stemden of handelden, waren er toch ook anderen, die verder en beter in de toekomst zagen.

Terwijl Spanje in zijn duister despotisme onderging verrees de absolute monarchie oneindig krachtiger met meer beschaafde en verleidelijke vormen in Frankrijk. Niet slechts de overmacht van Lodewijk XIV duchtten velen in Europa, maar ook het overbrengen der beginselen waarvan hij de drager was. Juist daarom heulde Karel II zoo gaarne met Versailles; hij benijdde den Franschen monarch zijn onbeperkt koninklijk gezag; de keizer van het Duitsche rijk gevoelde zich telkens onwillekeurig naar „de zon" der alleenheersching heengetrokken, en niet minder al die kleine vorsten, die in Lodewijk XIV het type van regeerder zagen. Zweden, Denemarken hadden reeds eene autocratische omwenteling beleefd; in Duitschland had elk vorst na de afmatting van den

[1] „I went to see Monsieur Valconier (Valckenier) who was very civil, and took it mighty kindly my coming to see him. He told me I was come into a poor country that was quite ruined by the war, but that they should still make a shift to live if they could continue at peace with the king of France and England; but that without trade they could not live, for that in the seven provinces there was but 500,000 acres and 1,000,000 of people, 200,000 in Amsterdam (15 Aug. 1679). *Diary of the times of Charles II*, by Henry Sidney etc. Londen 1845, vol. 1 p. 64.

A. Boogaert, een Delftsch regent, schreef den 30 September 1683 aan Heinsius:

„Ondertusschen hoopt men dat er een middel sal uitgevonden werden, om de differenten tusschen Vranckryck en Spaingen by te leggen, ende dat ons lieve vaderland sal blyven veele jaeren jouisseren van de zegen van de commercie en bysonderlyck de manufacturen, die jegenwoordigh in onse provintie ende oock in onse stadt redelyck wel floreeren, ende waer door onse finantien al eenigsints verbetert werden. Onse meeste saeyen syn verkocht ende vallen geen meerder voor de stadt (?) alsoo deselve 4 en 5 schellingen boven de Leydse markt syn ..... De actien (O. I. Comp.) syn sedert drie weecken van 393 tot 450 gerezen, 't welk aen de liefhebbers een groote winst geeft.

dertigjarigen krijg in macht gewonnen, de keizer zelf streefde meer in waarheid het hoofd van een Duitsch rijk te worden. Maar zoo bij de machtigen dier dagen een meerdere of mindere mate van sympathie voor den Franschen monarch schuilde, niet aldus, waar gelijk in de Republiek nog denkbeelden van vrijheid en volksregeering voorzaten.

Het despotisme heeft in alle tijden en landen twee groote gebreken vertoond, die het ten verderve zijn; het zoekt naar buiten te veroveren, naar binnen alle vrije beweging, die zich aan zijn leiding onttrekt, te smoren. Had Lodewijk XIV zich in 1672 bepaald tot tuchtiging der Nederlandsche republiek, hij zou voortdurend op de ondersteuning van menig vorst hebben kunnen rekenen, maar toen hij zijne legers over een groot deel van Duitschland verspreidde, de Spaansche Nederlanden bezette, tot op Sicilie zijn heerschappij zocht uit te breiden en aan Spanje geheele gewesten ontrukte, toen verrees langzamerhand, schoorvoetend maar zeker, een Europeesch verbond van alle regeeringen tegen den machtigen alleenheerscher. Veel sterker nog sprak weldra de openbare meening, die zich langen tijd, tenzij het eigen grondgebied betrof, vrij onverschillig had getoond voor de veroveringen van Frankrijk, toen in vele landen van Europa nog een ander streven van Lodewijk XIV merkbaar werd. Niet alleen in het staatkundige zou slechts één wil, die des konings, in Frankrijk, ja in Europa, gelden, ook het geloof, de godsdienst moest die zelfde éénheid huldigen. Het Protestantsche element niet slechts in Frankrijk, maar ook elders in Engeland, in Duitschland, bevatte zoovele elementen van onafhankelijkheid, van vrijheidszucht, dat geen staat werkelijk één, geen regeering waarlijk oppermachtig zijn kon, tenzij die afvalligen verdreven of tot de moederkerk waren teruggevoerd.

In Frankrijk was men reeds sedert eenige jaren bezig met het uitvoeren van allerlei maatregelen, om de Hugenoten te dwarsboomen, de uitoefening hunner godsdienst, hun bestaan in Frankrijk onmogelijk te maken.

In de eerste jaren na den Nijmeegschen vrede zag men in Engeland, in de Nederlanden, in Brandenburg, in Brunswijk, in Zwitserland, honderde bij honderde vluchtelingen uit Frankrijk aankomen, martelaars voor hun geloof; jaar tot jaar klom hun aantal. Vreeselijk waren de verhalen die zij mededeelden van hetgeen hunne geloofsgenooten te lijden hadden [1]. Die vluchtelingen waren meestal beschaafde, vermogende lie-

[1] „Daer worden noch dagelycks arresten tegen die van de gereformeerde religie gegeven, dat die menschen desperaet maeckt ende vertrecken dagelycks veele familien die maer los konnen geraecken hier van daen.” (M. S. brief van van Wassenaer aan G. Fagel, van 25 Julij 1681); den 8 November 1683 meldt een geheim agent aan den Raadpensionaris: „Aan het hof is nu weder niet als

den, edelen, geestelijken, nijvere kooplieden, kundige industrieelen, uitmuntende schrijvers, welsprekende redenaars. Hoe langer zoo meer begon de menigte, immers waar de bevolking de Protestantsche leer was toegedaan, te gevoelen, dat het niet meer een strijd gold voor staatkundige oppermacht, maar voor de denkbeelden, waarmede Nederland zich eenmaal had vrijgevochten, waarvoor Brandenburg en een deel van Duitschland dertig jaren hadden gekampt, Zweden zijn grootsten koning en krachtige legers had opgeofferd, waarop Engeland zijn regeeringsvorm en vrijheid had gegrondvest. En de vorst, die zulke vervolgingen tegen een gedeelte zijner onderdanen instelde, was dezelfde, die met steeds klimmende kracht over geheel Europa zijn wil als wet deed gelden, voor wiens legers alles bukte, die het recht van natien en regeeringen met voeten trad, met de heiligste verbonden spotte, en terwijl hij in zijn land de zuivere godsdienst heette voor te staan, de Turk aanzette, om zijn woeste benden over oostelijk Europa heen te zenden, en den Paus zocht te vernederen tot een onderdaan van Frankrijk. Men begon nu in te zien dat bij Lodewijk XIV, evenmin als bij de Stuarts, het doel waarhenen men streefde, de bevordering was van eenig kerkgenootschap in het belang der kerk zelf, maar dat alles slechts een middel was tot vermeerdering van macht. De Hugenoten in Frankrijk, de Presbyterianen, straks ook de Anglicanen in Engeland, waren de tegenstanders op staatkundig gebied, die ten onder moesten gebracht worden, wier verzet tegen de uitsluitende macht des konings telkens te duchten was, of reeds belemmerend werkte.

Willem III was door de plaats die hij bekleedde, door zijn talenten, zijn karakter als voorbestemd de leider te zijn der Europeesche ligue tegen Lodewijk, gelijk de republiek der vereenigde Gewesten reeds vroeger de eenige mogendheid was geweest, die zich met beslistheid tegen den fieren koning had aangekant. De jeugdige Oranjevorst vereenigde in zich de twee elementen, waartegen de strijd des Franschen konings was gericht; hij was het hoofd eener vrije, onafhankelijke staatsregeering, hij was de vertegenwoordiger der Protestantsche vorsten. Want zoo hij in zijn vaderland slechts de eerste ambtenaar kon genoemd worden, zijn uitzichten op de Engelsche kroon gaven hem reeds nu een invloed en rang boven zijne vorstelijke tijdgenooten. De Stadhouder gevoelde dit en handelde er naar. Na den vrede zien wij telkens den Prins gewagen van de gevaren die

---

vreughde, terwijl ten tijde van de Roomsche Keysers misschien de Christenen niet soo veel geleden hebben, altoos geen exempel hyer is, dat een predicant levendig soo cruel om religie gerabraeckt is, edogh men wil hyer maer één religie, waerom soo geplaeght werden en soo yets desperaets doen, soo werden sy na de galeyen en het rat gesleept. O tempora! (*Rijksarchief.*)

Europa bedreigden, van de dwingelandij van Lodewijk XIV, van de noodzakelijkheid eener algemeene aansluiting, „De religie en vrijheid van Europa zijn in gevaar", zegt hij in 1680 aan den keurvorst van Brandenburg: „de bedoeling van Lodewijk XIV strekt daarhenen om meester te „zijn van Europa, om een algemeene monarchie en religie in te voeren"; zoo sprak hij in 1682 tot de staten van Holland. Dit oordeel was juist: toch bleven nog velen ongeloovig. De tijd zou 's prinsen uitspraak bevestigen, en daarmede den tegenstand tenietdoen, die zijne voorstellen in en buiten het vaderland vonden.

De staatkundige geschiedenis der tien gewichtige jaren, die op den vrede van Nijmegen volgen bevat die langzame maar zekere omkeering in de openbare meening die wij hierboven aanduidden, tot dat onder aanvoering van Willem III een waarlijk Europeesche oorlog tegen Frankrijk losbrak.

Reeds dadelijk na den Nijmeegschen vrede was er sprake van een verbond tegen Frankrijk, niet om den oorlog te vernieuwen, maar om te zorgen, dat Lodewijk, die zich onverwacht inschikkelijk jegens Spanje had betoond, niet weldra weder dit onmachtige rijk alleen aanviel. In den geest van dien tijd stelde men een garantieverdrag voor tusschen Engeland, de Republiek en Spanje. Het scheen dat Engeland daartoe wel genegen zou zijn en inderdaad helde Karel II meer dan vroeger tot zulke staatkunde over. Sidney werd naar den Haag afgezonden en de Hollandsche gezant te Londen, van Leeuwen, met groote voorkomendheid behandeld. Het gunstige handelstractaat tusschen de Republiek en Frankrijk gesloten had Engelands naijver, ook dien des konings opgewekt, ofschoon men zich te Parijs gehaast had op het einde van 1678 Bonrepos naar Engeland te zenden, om een dergelijk tractaat de Engelsche regeering aan te bieden. Misschien ook vreesde Karel, dat het Lodewijk gelukken zou, niet slechts Amsterdam, niet slechts de Staten-Generaal, maar ook den prins van Oranje, vele pogingen werden daartoe aangewend, tot zijn zijde over te halen. Dan zou Karel alleen gelaten worden, zijn Fransch pensioen zou ophouden, zijn invloed buiten 's lands vernietigd zijn en misschien weldra Frankrijk met de Republiek vereenigd zich tegen Engeland keeren [1].

---

[1] Sidney's *Diary* II. p. 211. »M. Odyke told me of the French ambassador being with the Prince at his house; that he shewed him a letter from M. Barillon, that saith that the king told him that the reason why he endeavoured to hinder the States from making an alliance with France, was to make France desire one with him.« De Koning sprak het echter tegen, immer zoo iets gezegd te hebben. Zie II. p. 219.

Hoe het zij, Willem III oordeelde grond te hebben, om op de verzekeringen van het Engelsche hof te bouwen, toen hij het voorstel tot een garantie-verbond had gedaan. En Lodewijk, die de gevaarlijke strekking van zulk een tractaat inzag, haastte zich dan ook door zijn gezant d'Avaux te 's Hage te doen verklaren, dat hij zulk een verbond als een daad van vijandschap zou beschouwen. Dat was juist wat de vredespartij had voorzien, die alleen een garantie-verdrag tusschen de Republiek en Engeland had aanbevolen; Amsterdam, dat van Spanje niet hooren wilde, Karel II, die wel goede vrienden met de Republiek wilde zijn, mits men maar niet in de Europeesche quaestie gemengd, en vijand van Lodewijk XIV werd, allen zochten uitvluchten.

Toch zegevierden Fagel en de Prins, nu ook geholpen door van Beuningen, die sedert zijn Engelsche missie nog grooten invloed op de Engelsche staatslieden had [1]. Het garantie-verdrag kwam tot stand en een voorstel door d'Avaux gedaan om een nauw verbond met Frankrijk aan te gaan, werd van de hand gewezen.

Toch waren ook nu alle partijen door Karel II bedrogen, die door zijn parlement telkens voor korten tijd op nieuw te prorogeeren, maar het dus altijd bij de hand te hebben, Frankrijk afhield van een aanval op de Republiek, en deze van een verbond met Frankrijk. Toen dit gelukt was, geloofde hij ook zijn parlement niet meer noodig te hebben en daar het hem alleen te doen was om zonder zijn vertegenwoordiging te regeeren, kon hij nu voortaan de buitenlandsche politiek aan haar lot overlaten, zoo slechts Lodewijk geld gaf en geen algemeene oorlog uitbrak [2].

Het bleek thans dat Willem III terecht had gewaarschuwd tegen de gevolgen van den Nijmeegschen vrede. Op de hulp van Engeland, in 1678 nog vrij zeker, kon men niet meer rekenen; Brandenburg, toenmaals nog tegen Lodewijk in verzet, was nu op den keizer vertoornd en aan Frankrijk geheel onderworpen; Denemarken en Zweden waren beiden door geld gekocht, de vorsten van Luneburg op het punt met Frankrijk een tractaat te sluiten; de keizer in Hongarije bezig gehouden, trok zich de verwikkelingen in het Westen nauwelijks aan. Toch vreesde Lodewijk den invloed van Oranje boven

---

[1] C. van Beuningen blijft mij nog steeds een der belangrijkste figuren uit dit tijdvak. Hij is een uitvoerige monographie ten volle waard. Alle vreemde staatslieden eerden en ontzagen hem.

[2] James II. heeft zijns broeders politiek in 1679 aldus geschetst. Zie *Life of James* II, 1 p. 586. Ranke heeft dit voorbijgezien. Sidney teekent reeds den 25 Junij 1679 aan, „that the French ambassador was three hours with the King, who said nothing of it to lord S(underland). 't Is most certain that his penchant is that way; but we hope that he will find nobody to join him, unless it be the Duke."

alles. Eens, in het begin van 1680 verhaalde de Prins aan van Beuningen, die het wederom aan Sidney mededeelde, hoe de Fransche koning hem het hertogdom Limburg had aangeboden, en bergen van goud, ja toegezegd had hem te helpen tot de Engelsche kroon, mits hij Frankrijk niet tegenstond. En lachende had de Prins er bijgevoegd, wat van Beuningen wel doen zou, als hij die aanbiedingen aannam? „Ik zou" antwoordde de Amsterdammer, „al mijne goederen verkoopen, en mij te Constantinopel neerzetten" [1].

Het garantieverdrag met Engeland, straks gevolgd door een dergelijk met Zweden, — de Triple-alliantie van 1668 scheen te herleven — had Lodewijk XIV beantwoord door het in bezit nemen van geheele landstreken, niet door kracht van wapenen, maar naar uitspraken van daartoe aangewezen rechtbanken. Spanje moest aldus steden en landen afgeven; weldra bezette men Straatsburg en eindelijk werd Luxemburg, als ware het reeds oorlog, belegerd of, zoo het heette, geblokkeerd [2].

Men was eerst voorzichtig te werk gegaan; nog was men onzeker, hoe dit alles in Engeland zou worden opgenomen. De partij, die aldaar verzet tegen Frankrijk en vereeniging met de Republiek en Duitschland voorstond, had in 1678 tijdelijk gezegevierd. Zij bleef tot in 1680, zoo zij meende, koning Karel leiden, ofschoon de geheime betrekkingen met Versailles nimmer waren afgebroken. Temple had wederom invloed bekomen, en met hem Sunderland en anderen, die, vrienden van den prins van Oranje, een Europeesch verzet tegen Frankrijk noodig achtten. De Prins had steeds op één zaak aangedrongen, de bijeenroeping van het parlement, als het eenige middel om Karel voortdurend in de antifransche partij te houden. Maar dit parlement in 1680 vergaderd had de buitenlandsche aangelegenheden uit het oog verloren om alleen een zeer wichtig binnenlandsch belang, de troonopvolging, te behandelen. Een ernstige ziekte van Karel II had nog meer dan vroeger in dit jaar de aandacht

---

[1] Dacht van Beuningen hier aan de bekende leus der vroegere watergeuzen „liever Turksch dan Paapsch?" Wagenaer vermeldt, dat d'Avaux twee millioen aan Fagel aanbood om den prins van Oranje in Frankrijks belang te krijgen. (*Vad. Hist.* 15de deel, bl. 92). Een persoon aan het hof te Versailles (zijn naam wordt niet gemeld) zeide in 1683 aan Heinsius: „qu'il avoit dit au Roy que M. le Prince d'Orange estoit le Prince du monde le plus honnête et le plus brave; que le Roy l'avoit avoué et dit, „mais il ne veut pas de mon amitié." (M. S. Journaal van Heinsius 24 Juli 1683.)

[2] Onder de in 1681 op deze wijze door Frankrijk in bezit genomen plaatsen behoorden ook Vianden en St. Vit, twee heerlijkheden, die den prins van Oranje toebehoorden. De Prins werd gedagvaard om te Metz Lodewijk XIV als eigenaar te komen huldigen en toen hij dit weigerde, werd hij van zijn leen vervallen verklaard. Zie Wagenaer, *Vad. hist.* deel XV. bl. 58.

gevestigd op den vermoedelijken troonopvolger en zijn openlijke overgang tot de Roomsche godsdienst had eindelijk na vele partijwoelingen tot het bijna eenparig besluit van het lagerhuis gevoerd, waarbij de hertog van York van de troonopvolging werd uitgesloten.

Ook vroeger had men herhaaldelijk in Engeland zulk een besluit geducht. In 1679 was er sprake geweest, den hertog als Roomsch koning bij den rijksdag voor te stellen, opdat hij opvolger des keizers mocht zijn na afstand zijner aanspraken op de Engelsche kroon; Willem III, met wien men er over sprak, achtte de zaak onmogelijk [1]. Maar Karel zelf, die gevoelde, dat deze moeilijkheid hem duur zou kunnen kosten, had reeds tijdelijk zijn broeder van zich gezonden, en scheen zelfs een oogenblik genegen een middel aan te grijpen, waardoor, naar het scheen, alle partijen verzoend zouden worden. Men zou namelijk bepalen, dat indien de hertog opvolgde, hij wel de rechten en den titel van koning zou bezitten, maar dat de prins van Oranje het gezag onder hem zou uitoefenen. Opmerkelijk is de houding van den Prins in deze geheele zaak. Het ontbrak hem niet aan aanbiedingen om zich in het geschil te mengen; vele en van de aanzienlijkste Engelschen noodigden hem uit over te komen; men wilde hem zelfs den titel van hertog van Glocester en daarmede zitting in het hoogerhuis verleenen; men wees hem op de kansen van Monmouth, 's konings bastaardzoon, op de intrigues van Frankrijk, op het gevaar, zoo uit al die onlusten en geschillen ten slotte een republiek verrees, maar met beslistheid bestreed Willem III steeds het denkbeeld om tegen den hertog van York partij te kiezen, en even vast bleef hij op het bijeenhouden van het parlement aandringen [2].

---

[1] Sir William Temple sprak er het eerst over met Sidney. Zie *Diary* etc. II. p. 23.

Zoowel d'Avaux in zijn *Negociations* als Wagenaar en vooral van Wijn in zijne *Nalezingen* hebben gemeld, en anderen hebben nageschreven, dat de Prins op allerlei wijze intrigueerde om den hertog van York van de troonopvolgiug te doen uitsluiten, en dat zijn overkomen naar Londen in 1681 geen ander doel had. Daartegen staat hetgeen Sidney vermeldt, die het volle vertrouwen des prinsen genoot en tot de partij behoorde, die den hertog vijandig was. (*Diary* II, p. 120, 3 Nov. 1680.) „He (de prins) told me he saw plainly that he was very likely to be deprived of his right in England and at the same time to be undone here; but if the stake that he hath in this world were ten times greater, it should all go, rather than that he would save it by doing an ill thing.

He thinks excluding the Duke an injustice and he would not advise the king to do it for all the world; he believes he shall be the first that will be undone, but he hopes that God will give him patience and have a care of him in all conditions. He spoke admirably and it would have charmed anybody to have heard him; in fine, he is convinced he may be a great prince if he does what he is advised to, and that he shall be undone if he does it not; but that he will rather chose that than do a thing against his conscience". 4 Nov. „I . . . asked him if he was still of the same mind, and he said Yes. The Pensioner, he said, wouldwillingly have him quit the Duke, and had writ his opinion to Monsieur van Lewen" (van Leeuwen). 11 Nov. . . . We received the bill

Ook het laatste middel, om den Engelschen koning tot medewerking te nopen, werd nu Willem III uit de hand genomen.

De laatste debatten in het Engelsche parlement hadden ook hier te lande buitengemeene belangstelling gewekt. De gisting der godsdienstige geschillen begon bij den dag te vermeerderen en in de Republiek won de meening, dat de vrijheid der Protestantsche godsdienst gevaar liep, dagelijks veld. Schotschriften tegen de Roomsche partij in Engeland, tegen den hertog en zijn aanhang, tegen de samenzwering en geheime plannen van Jesuiten werden alom in de Republiek verspreid.

De Staten-Generaal die tot 1681 nog vertrouwd hadden op de vriendschap van Karel II en op zijn belofte tot hulp in de Spaansche Nederlanden zoodra Frankrijk den vrede verbrak, begonnen nu te twijfelen; zoo de koning met zijn parlement oneens was op zulk belangrijk punt, dan kon van geen leger tegen Frankrijk, van geen krachtige houding sprake zijn, en zoo kwam men tot het besluit in een uitvoerig schrijven den koning aan te raden aan het verlangen van het parlement gehoor te geven en een nieuwe regeling der troonopvolging toe te laten. Het was de raadpensionaris Fagel vooral, die dezen wel wat vreemden maatregel doordreef. Vooral op zijn aandringen had men zich in het begin van 1680 nauw aan Engeland aangesloten. Veel inspanning had het gekost de Staten zooverre te krijgen en de bedreigingen van d'Avaux onschadelijk te maken; alleen toen in de vergadering een brief van koning Karel aan den Prins was voorgelezen, waarbij hij niet slechts vriendschap en hulp toezegde, maar de bijeenroeping van het parlement beloofde, was eindelijk Holland, en waren ook daarna de overige gewesten tot het garantie-verbond overreed. En nu, slechts een groot jaar later, werd het parlement ontbonden en scheen de koning alle beloften vergeten. Angst bekroop alle regenten en onder dien indruk won de meening veld: de raadpensionaris kon misleid hebben, bedriegelijke voorgevens hebben gebezigd; reeds werden die vermoedens luide uitgesproken; toen was het, dat Fagel het onweêr trachtte te ontgaan door het voorstel om nogmaals zich tot den koning te wenden met het verzoek, dat hij zou toegeven op het punt waarin het verschil met het parlement lag. Die maatregel schijnt ook den gezant niet ongevallig te zijn geweest maar werd te Westminster euvel opgeno-

against the Duke.” Zie ook ll. p. 123 en 124, waar de gravin van Sunderland schrijft; „And now the prince may do as he pleases; for I believe his game has been, by his prudence and whatever you call it, lost — and he'll wish too late his conscience had not been so tender ”. Men vergelijke daarmede den brief van den Prins aan Sir Jenkins van 22 Nov. bij Dalrymple *Memoirs* vol. I p. 373, en Sidney ll. 2e deel bl. 78.

men en Sidney kreeg een waarschuwing voortaan zulke officieele stukken niet meer aan te nemen uit de handen der HH. Staten.

Nog echter was de deels geveinsde, deels werkelijke veranderlijkheid des konings niet geëindigd. In 1681 was er nog een oogenblik waarop de partij die tegen Frankrijk gericht was, hoop vatte, daar men den koning meende gewonnen te hebben, door hem als scheidsman in allerlei Europeesche geschillen te trekken, en hem, zoo als Sidney het uitdrukt, „een goede rol in Europa te doen spelen." Zelfs was den Engelschen gezant de last verstrekt naar eenige Duitsche hoven te gaan, om die tot een verbond met Engeland aan te moedigen. Maar ook deze korte wisseling van staatkunde ging voorbij en toen een nieuw parlement nog krachtiger dan het vorige den hertog van York afwees, een nieuw ministerie was opgetreden, Sunderland weggezonden, Sidney uit den Haag werd teruggeroepen, het parlement geprorogeerd en zelfs door Frankrijk tegen York ten behoeve eener republiek onder den hertog van Monmouth in Engeland werd geïntrigueerd, achtte de prins van Oranje het oogenblik gekomen, om naar Engeland te gaan. (Juli 1681). Is het wonder dat de Prins gedurende zijn kort verblijf veel sprak met hen die eensgezind met hem waren, en den Franschgezinden, die tevens vrienden van den hertog van York waren, zijn ongenoegen toonde? Bij den koning drong de Prins altijd op hetzelfde aan, de bijeenhouding van een parlement. „Zal ik dan", zeide de koning, „toelaten dat mijn broeder van „den troon wordt uitgesloten?" „Neen", antwoordde de Prins; „of dat „men de koninklijke macht voor het vervolg beperkt?" „Ook dat niet." „Of dat alleen Protestantsche officieren mogen aangesteld worden?" „Het ware niet toe te laten", was het antwoord. „Maar", zeide de Prins, „het zou toch mogelijk zijn wellicht, zoo een parlement wederom de „*Bill of Exclusion* voordroeg, op andere wijze die te voorkomen, door het geven van eenige zekerheid aan de Protestanten" [1]. Doch alles te vergeefs. De Fransche gezant had machtiger invloed dan de Prins; koning Karel wilde niet overreed zijn; het parlement bleef te huis. Willem III wist nu waaraan zich te houden en keerde vrij mismoedig naar 's Hage terug.

De Fransche regeering had niet veel meer te vreezen; Luxemburg zou weldra in Fransche handen zijn, in het zuiden bijna geheel Piémont,

[1] Zie Clarke's *life of James* II vol. 1. p. 69 sqq, alwaar ook verhaald wordt, dat de Prins de uitnoodiging tot een middagmaal in de City aannam, maar op het punt daarhenen te gaan, door den koning werd opgeroepen naar het paleis. Van Wijn deelt uit de brieven van v. Citters mede, dat de Prins de uitnoodiging niet aannam, om te toonen, dat hij met de oppositie niet wilde te doen hebben.

Straatsburg was reeds bezet; Duitschland lag dan open voor de Fransche legerbenden en de Republiek zou evenmin weerstand bieden. Reeds had de koning zijn recht op den titel van hertog van Bourgondië doen bewijzen en ook erkend gezien; waarom zou hij ook niet de oude bezittingen der Bourgondiesche vorsten, de zeventien Gewesten, als zijn rechtmatig eigendom kunnen opvorderen? Toch aarzelde de koning nog, want Willem III, al ontviel hem de steun van Engeland, had niet slechts in, maar vooral buiten de Republiek invloed genoeg, om een niet te minachten verbond tegen Lodewijk XIV op te roepen en als Spanje en Engeland zich later daarbij aansloten, dan was een algemeene oorlog onvermijdelijk. Vooral de keizer moest daarom worden verhinderd eenige hulp aan Spanje te verleenen en zich in de geschillen met de Republiek en de Duitsche vorsten te mengen.

Want de Stadhouder had niet stil gezeten bij dezen gevaarlijken toestand van Europa. Reeds vroeger had hij met de vorsten van Luneburg en andere Duitsche prinsen, geheime onderhandelingen of correspondentie gevoerd en toen werkelijk in 1682 Luxemburg belegerd werd en een oorlog tusschen Spanje en Frankrijk onvermijdelijk scheen, drong hij met kracht bij de staten aan, dat men voor een leger zorgen, hulp aan Spanje verleenen zou, en dat men, wat ook Engeland verplicht was te doen volgens het garantie-verdrag, voor de handhaving van den Nijmeegschen vrede zou waken. Dat gaf aanleiding tot geschillen in de Republiek; Amsterdam vooral, terecht inziende, dat de bewaring van den vrede op het spel stond, weigerde iets te doen wat Frankrijk vertoornen kon. Men wist nu dat op Engeland niet te rekenen viel; de keizer had in het oosten een nu nog slechts dreigenden vijand, maar die weldra tot daden overging, en binnen korten tijd, wat niemand had vermoed, voor de poorten van Weenen stond; terwijl op Brandenburg, nu rijk in beloften steeds weinig staat te maken was. Had de prins toegegeven of geluisterd naar de Fransche aanbiedingen, wat ware het lot van Europa in de eerstvolgende jaren geweest?

De tijd van beraadslaging liep ten einde, er moest gehandeld worden. In de vergadering der Staten van Holland van 7 Maart 1682 werd de memorie gelezen en behandeld, die de Spaansche gezant Fuen-Major had ingeleverd, waarbij op grond der tractaten hulp werd gevraagd tegen Frankrijk, dat Vlaanderen binnentrok en Luxemburg reeds belegerde. Men vroeg, gelijk dikwerf geschiedde, het praeadvies van den Prins, die in de vergadering aanwezig was.

Antonie Heinsius, pensionaris van Delft, die eerst kort geleden als zoodanig in de vergadering had plaats genomen, teekende op wat de Prins sprak. Weinig zal de jeugdige ambtenaar, terwijl hij Oranje een geheel

systeem van Europeesche politiek hoorde ontwikkelen, vermoed hebben, hoe hij zelf weldra zou geroepen worden de denkbeelden van den Prins op grooter tooneel en hooger plaats te verwezenlijken en ze als het ware tot de zijne te maken. Heinsius geeft eigenhandig 's vorsten praeadvies aldus bij opteekening terug:

„Wert of uyt onkunde of malitie gedivulgeert, dat S. H. den oorlogh „soeckt. S. H. 's interest meer als anderen, soude in geen anderen qualiteit „in de republicque kennen blyven in cas van bouleversement. Selfs niet „by veranderinge van regering. Syn Ht. weet de constitutie van binnen, „militie, magazynen, zeemagt, finantie en soude dol syn die den oorlogh „soude begeren. S.H. soude de conduite van den oorlogh alleen hebben „en soude werden beschuldigt over d'evenementen. Ergo niemant meer „tegen den oorlogh. Wij moeten door vrees niet tot onze ruine ver„vallen" [1].

„*Constitutie van Europa.*

„*Vranckryk:*

1°. „Niemant twijfelt aen d'intentie van Vranckryk die tendeert om „meester te syn van Europa, om een generale monarchie en religie te in„troduceren. 2°. d'infractie van Vranckryk jegens den vrede bekent.

„Wat hoop dat nieuwe traktaeten weder beter sullen geobserveert wer„den en sommeert daerop een yder; echter kan men niet eviteren in „negotiatie te komen, maer om alle precautien te adhiberen om hoop te „kennen hebben.

„S. A. heeft voor desen gepraevideert en voorzegt 't geen nu gebeurt.

„*Engeland:*

1°. „Aen 't Hof van Engeland dependeert 't veranderen van mesures „van Vranckryk, en is te verfoeyen de conduite van Engeland; 2°. geen „middel om die te veranderen als door de voorgaende middelen en dat men „haer daertoe prest ende dat men daerdoor niet toequam; (?) 3°. S. H. „meynt dat Engeland niet soude kennen 't werk laten dryven om redenen „die niet magh seggen en als men haer prest, dat sy sullen moeten „komen tot haer waer intrest.

---

[1] In 1680 teekent Sidney in zijn dagboek aan: „I was to see the French ambassador and Monsieur Roosbone (Rooseboom); he and every body else tells me that this commonwealth cannot last. At night Mr. Sas was with me, and told me the same thing, that they were not able to set out a fleet, and that their sea affairs grew worse and worse. . . . . In the evening I was with Mr. Pettecum who thinks this state in an ill condition, as every body else does, and they are not to be saved." Sidney's *Diary* vol. 2. p. 191."

„ *Duytslant:*

„ 1°. Soodanigh niet de constitutie als wel was te wensen maar evenwel „ soo quaet niet als men meent.

„ *Keyser* 1°. Seer wel; 2°. In 't corte meer volck op de been als oyt „ keyser heeft gehadt. 3°. Sal in staet syn om aenstonts 30ᵐ à 36ᵐ man „ op den Rhyn en soo veel, later in syn erflanden, de rebellie tegen den „ Turck ingeschickt werdende te kunnen employeren,

„ *'t ryck Brandenburgh:*

„ Dat hij offitiën heeft aengewent om de negotiatie met Vr.(ankrijk) „ te beginnen [1]; dat hy anders neutraal soude blyven; geen andere en- „ gagementen met Vr.; aen Brandenburgh alleen te wyten dat 't Ryck „ niet eens is; Ments en Trier met hem van één sentiment; de andere „ vier wel geintentionneert al hoewel twee van deselve, Paltz en Trier (?), „ onder de franschen.

„ *De Princen:*

„ 1°. bynae eenpaerig, in allen gevalle de pluraliteit, alsoo boven 4 à „ 5 discreperende princen niet syn; 2°. Swabische, Franconische en Over- „ Saksische Creits alleen een leger van 30ᵐ man.

„ *Sweden:*

„ Is bekent — traktaet; d'ambassadeur van Sweden offreert in soodaenige „ engagementen intetreden en op sulcke conditien als de staet requireert.

„ *Denemarken:*

„ Noch buiten engagementen; alleen iets met Brandenburgh, maar belet „ niet 't werck van andere engagementen.

„ *Spagne:*

„ Is de siecke die genesen moet werden; haer conduite moest wel beter „ sijn, en moeten hopen dat noch beter soude mogen werden.

„ Of door tijt niet te winnen is?

„ In Engeland niet, alsoo die saecken daer sullen slimmer worden „ en de disputen, door de conduite van 't Hof jegens 't sentiment van „ de natie soo verwijderen, dat naederhant geen hoop van reconciliatie sal „ sijn, jae selfs niet om 't parlement te kennen vergaderen en dan soude „ 't veel slimmer wesen als nu.

---

[1] Uit M. S. brieven van E. van Weede en van Reede van Amerongen aan Heinsius in 1683 geschreven, blijkt, dat toen nog elk oogenblik geducht werd, dat Brandenburg zich bij Frankrijk en Denemarken zou aansluiten. „ Vermits aen een yder is bekent dat aen dat hoff meer als aen eenigh ander in Duytsland de consilia seer fluctueren, oock door de verscheydenheid van sentimenten en *studia* onder de ministers veul veranderingen sijn onderworpen „. Ev. v. Weede aan Heinsius, 7 Julij 1683. (Archief Heinsius.)

„ In Duytslant (utsupra);

„alsoo de Princen tot Vranckryk geinclineert d'eerste quade pas met een „tweede goetmaecken souden; de cordate Princen siende 't geen hier ge- „schiet, sullen oock d'een vóór de andere nae sigh soecken te salveren; „ergo geen evenementen die door de tijt konnen goed maecken maer wel „verergeren nae alle apparentie; soude wel kans sijn een jaer à 2 in desen „staet te blijven en ons 't laest te laten opeeten. Een voorzigtige en cor- „date conduite werdende gebruyckt de saecken noch soo desperaet niet of „men sal de rep. noch salveren, maer uyt vrees de ware intresten aban- „donnerende moeten wij verloren gaen.

„De ruine van een republicq, sijn woort niet te houden en altijts een „grontslagh en fondament alhier gehouden; ergo tegen 't woort selfs niet „uyt vrees aftegaen;

„wat te antwoorden op de memorie;

„Volgens het 3de en 4de art. geobligeert in cas van rupture.

„*An exstet?* 1°. Jae, alhoewel de woorden liggen, nadat men offitien „sal hebben aengewent;

2°. „d'eerste pas van offitien is gedaen, alsoo door de Spaanschen al „over een jaar en dagh over d'infractien is geklaegt, en daer is van wege „den staet en Engelant aen Vr. memorie gepresenteert. Vr. pretexteert „dat men Luxemburgh niet blocqueerde, maer dat men maer den uytvoer „van haer lant verboot, na rencontres gevallen over die toevoeren en „onder dat pretext d'invasie in Vlaenderen.

„Engelant en de staet presenteren de laeste memorie. Vranckryk „advoueert 't geene hij voor dezen hadde geexcuseert, de blocquade om „zijn equivalent. Ergo confessum hostiliteit;

„3°. de continuatio van hostiliteiten is een oorlogh, alhoewel daer op „iets soude gesegt werden, dewijl Spanje haer overal niet attaqueert; want „waerom soude Spanje niet gauderen van het tractaet omdat de saeck in „geen verder verwijdering brengt, dewijl (dit) sijn intrest niet is. Spanje „soude konnen seggen, wij sullen 't doen, maer dat soude ons geen profijt „geven; men moet sien op den werkelijken sin van het tractaet. Men „waegt met het secours niets.

„1°. omdat men daer mede Vr. geen meer pretext geeft als sy hebben „en daerom geen oorlogh declareren; 2°. Vranckrijk wordt door maximes „en door geen colère of boutades geregeert; 3°. Wij hebben in de memorie „aen Vr. 't selve alreeds bekent gemaekt.

„Ergo; absoluyt aen Sp. te seggen: 1°. dat wij volgens de tractacten „haer 't secours sullen geven.

„Vranckrijk ons altijts gemenaceert en als men haer geen regtvaerdige

„redenen van offensie geeft, de cordate conduite ons altijt best teregt heeft „gebragt.[1] 2°. aen Vranckr. te seggen dat wij genegen sijn tot d'ob-„servantie van vrede; 2°. vervolgens versoecken dat de differenten mogen „werden bijgelegt en daarover genegotieert. 3°. dat de negotiatie geen „begin zoude hebben voor dat de vrije toevoer soude wesen geaccordeert, „gelyck Engelant selfs redelyck oordeelt; 4°. die negotiatie met die „van Duytslant te concateneren, om d'inconvenienten die wij in separatie „omtrent den Nimweegschen vrede hebben gehadt; 5°. om Engelant te „notificeeren d'antwoorden aen Sp. en Vr. en versoecken de praestatie „van syn obligatie om Sp. te secoureren volgens de tractaeten en voorts „oock syn parlement te vergaderen, dewyl syn parlement tot de nego-„tiatie noodig is, als wanneer hope sal syn dat de conduite in Engelant „soude connen veranderen, en dat men daerom te meer Spanje de versee-„kering moet geven, om Engelant te engageren; 6°. met de ministers „van den keyser te spreecken over de negotiatie en wat men naeder soude „konnen tracteren; 7°. met Sweden te onderstaen wat sy naeder souden „willen doen; 8°. en dan sal eenige hope syn van effect van de negotiatie, „maer anders geen hope van negotiatie als om sich te subjecteeren aen „Vr's conditien; 9°. 't interest van de Sp. Nederlanden; 10°. de Spaen-„sen siende, dat sy geen hope hebben van secours te hebben sullen komen „tot desperate resolutien."

De anders in woorden zoo spaarzame Stadhouder had nu uitvoerig en naar waarheid den toestand geschetst. Zijn grondige kennis der Europeesche verhoudingen, zijn duidelijk woord, zijn warme geestdrift moesten indruk maken; maar de leden der staten, juist omdat zij het gewicht van den aanbevolen maatregel gevoelden, vreesden voor de gevolgen. Dordrecht meende, er was geen openbare oorlog, en daarom kon men de 8000 man troepen nu nog niet zenden; hoe zou men dan te gelijk kunnen onderhandelen?

Hier viel de Prins weder in: hij stond borg dat wij oorlog zullen hebben, wanneer de zaak volgens het advies van Dordrecht werd geconcludeerd; „een declaratie van oorlog bestaat in hostiliteiten; wij kunnen Spanje „niet verplichten te onderhandelen en Spanje heeft het in de hand den „oorlog te verklaren en alzoo ons tot verleenen van hulp te dwingen."

Amsterdam wilde ook van het geven der hulp niet hooren; de afgevaardigden wilden gaarne nog eens met de principalen spreken, maar

[1] In 1668 schreef W. Temple aan de Witt: „and since we only draw a war on ourselves by desiring a peace, to endeavour, on the contrary, to draw on the peace by making all the appearances of desiring a war". Courtenay's *W. Temple*. vol. I p. 211.

als men ging onderhandelen, dan moest men in geen geval de Duitsche geschillen daarbij opnemen. Delft voegde zich bij Amsterdam. [1]

Eenige dagen later, den 20sten Maart, namen de staten van Holland een besluit, waarin zoowel de energieke taal des Prinsen, als de wijfeling van Amsterdam en andere steden doorstraalt. Men zou het ter generaliteit daarhenen leiden, dat aan Spanje werd toegezegd de hulp bij de tractaten beloofd, maar tevens bij dat rijk aandringen, om tot een accommodement met Frankrijk te komen en inmiddels alle hostiliteiten vermijden; tevens zouden de staten bij Frankrijk aanzoek doen, „om toe te laten, dat gedurende den tijd dat over het voorz. accommodement gehandelt werdt, aen de voorz. stadt van Lutzenburgh sodanige volkomen openinge ende vrijheyt mag werden gegeven, dat daarinne alle soorten van behoeften ende nootwendigheden sullen konnen ende mogen werden gebracht." [2] Mocht de koning daarin niet toestemmen, dan zou aanstonds de toegezegde hulp aan Spanje volgen. Inmiddels werd van Beuningen naar Engeland gezonden en hoopte men dat zijn invloed aldaar iets ten goede zou uitwerken.

Van beide kanten werden alle mogelijke pogingen in het werk gesteld. Frankrijk had wederom Brandenburg op zijn hand, en zocht door die regeering met Munster en Denemarken verbonden, op het overige Duitschland te werken en de vorsten van den keizer af te trekken. Luneburg en anderen, gelijk de prins van Oranje reeds in zijn medegedeeld advies had opgemerkt, hielden zich aan den keizer, die zelf ook heftiger dan immer tegen den Franschman gestemd scheen. In de Republiek drong men juist daarom aan — immers Fagel met den Stadhouder — dat nu ook alle geschillen, die na den Nijmeegschen vrede waren ontstaan, en niet alleen de aanspraken die Frankrijk op Spaansche bezittingen deed gelden te gelijk zouden worden beslecht. Maar koning Karel weigerde bepaald zich met de Duitsche zaken in te laten en deel te nemen in een

[1] A. Heinsius, de pensionaris van Delft, werd in Maart 1683 naar Parijs gezonden, om in de zaak van het prinsdom van Oranje namens de Staten-Generaal te intercederen; hij schreef den 10den Junij aan Fagel: „Dewijl men alhier sooveel doenlyck tracht te gaen op seeckere gronden ende niet geerne de groote reputatie die S. M. in de voorgaende oorlogh heeft verkregen zoude hazarderen, zijn velen van gevoelen dat hetgene voorzegd is niet dan door seer vigoureuse en cordate resolutien bij den Staet en andere geallieerden soo ontrent d'armatures te water als te lant te nemen sal konnen werden gestuyt, en dat in gevalle men vroeger hadde begonnen men van deze kant seeckerlyck niet geintenteert, maer van onse sijde de wegh tot den generalen vrede beter gebaent soude gevonden hebben; te meer dewijl men aen 't hof alhier schijnt gepersuadeert te syn, dat men 't allentyde by ons *quovis modo* de vrede zal trachten te continueren en in gevalle S. M. al iets komt te entrepreneren men echter daardoor van die niet sal worden gediverteert.

[2] Secr. Resol. van Holland v. 20 Maart 1682.

garantie-verdrag, dat eigenlijk een defensief verbond tegen Frankrijk zou zijn. Hoe bevreesd Lodewijk gedurende korten tijd voor die inmenging van Engeland was, blijkt uit hetgeen hij in 1682 deed; nauwelijks toch was 's keizers voornemen bekend, om zich met kracht tegen Frankrijk te verzetten, of de Fransche koning, om de mogelijke zamenstemming der mogendheden te voorkomen, hief het blocus van Luxemburg op en verzocht Karel als arbiter op te treden in zijne geschillen met Spanje [1]. Op die wijze trachtte men in Frankrijk niet slechts Engeland van de Republiek en de overige verbondenen voor goed af te houden, maar tevens aan de Engelsche natie den dunk te geven dat haar koning het lot van Europa besliste, terwijl zoo de Spanjaarden naar de stem des arbiters niet luisterden, een gemeenschappelijke oorlog van Frankrijk en Engeland tegen Spanje gebillijkt zou zijn.

Fagel, die zich, gelijk ook de Prins, gevleid had, dat Lodewijk geisoleerd zou blijven staan, zag nu zijn fijnste overleggingen mislukken. Er bleef slechts één middel; men moest, wat de staten niet tegenhielden en niet ten kwade kon worden geduid door andere regeeringen, op een algemeen congres tot beslissing van alle geschillen met Frankrijk aandringen en zorgen dat Spanje niet van Duitschland werd gescheiden, daar het dan ongetwijfeld aan Frankrijk zou worden opgeofferd [2].

Van zulk congres wilde de Fransche monarch niet hooren. Hem was het juist te doen de beste barrièreplaatsen der Spaansche Nederlanden in bezit te krijgen en als hij daarna den vrede met Spanje had gesloten, zijne wapenen in het keizerrijk over te brengen. De kans scheen daartoe gunstig, nu de Turk in 1683 weldra tot Weenen doordrong. Met de

---

[1] De Keyser ondertusschen geresolveert hebbende tot het vergrooten van sijn krygsmagt tot op 8000 man ende pousseerende het oprigten van een ryck Armée van 60,000 man en HHMog. verclaert hebbende in cas van continuatie van 't blocqueren van Luxemburgh de Spaensche te sullen assisteren met het versogte secours van 8000 man en Spanje verclaert hebbende met de degen in de vuyst alles te sullen afwagten ende de Koning v. Engelant de Franschen pressende met dreygementen van sig voortshalve *bon gré mal gré* met HHMog. te sullen voegen, soo is in 't laatste te weeg gebragt, dat de Con. van Vr. onder pretext van syn wapenen niet te willen employeren, inmiddels het Christendom gedreygt wierd door den swaren Turkschen oorlog, geresolveert heeft het voorseyde blocus op te heffen en daarnevens verclaert heeft zijne differenten met Spanje aan de uitspraeck van Con. van Eng. te willen verblyven."

(M. S. *Memorie van C. van Beuningen van* 1682. (Archief Heinsius.)

[2] Van Citters schreef 2/12 April 1683 aan Heinsius uit Londen: "De saecken van vrede ofte oorlogh in Europa weet men naeulijks hierop meer te seggen: alle verstanden staen als verbystert en oordeelen het meerendeel, dat de oorlogh onvermydelijk is, indien de gesamentlycke princen en staten ter wedersyden niet connen verstaen tot het amplecteren van een generale negociatie." Maar van Wassenaer had reeds den 5 Nov. 1682 uit Parijs aan Fagel gemeld "dat men hier aen 't Hoff noyt soude verstaen tot een generaele handelinge over al de differenten op ééne plaats." (Rijksarchief.)

meeste kracht hield Lodewijk er op aan, dat de Spaansche geschillen werden afgedaan; vooral toen Weenen wederom bevrijd was en het keizerrijk adem begon te halen werd die aandrang op dreigender toon herhaald [1]. Men stelde aan Spanje allerlei schikkingen voor, uitgaande van het beginsel, dat die staat, men kon niet aanwijzen op welken grond, eenige vestingen en landstreken aan Frankrijk behoorde af te staan. Zou het alleen de Republiek zijn, die, trouw aan haar verbonden, de aangevallene te hulp kwam? Of zou zij ook slechts aanraden den weg van schikking niet te verlaten? Gedurende het geheele jaar 1683 werd in de staten van Holland over die hulp aan Spanje gehandeld, want Amsterdam, gelijk wij reeds in de vergadering van 20 Maart 1682 zagen, had met enkele andere leden steeds volgehouden, dat er geen termen waren om hulp te verleenen en altijd de stem verheven tegen een samenvoeging dezer quaestie met de Duitsche geschillen.

In 1683 was er, bij het klimmen van oorlogsgevaar, tevens sprake van versterking der vloot en van het leger, afgescheiden van de hulptroepen aan Spanje toegezegd. Ook daartegen verzette zich Amsterdam, in den beginne gesteund door Delft en Leiden [2].

De tweedracht, aangestookt door d'Avaux en niet minder door den Engelschen gezant Chudley, was steeds geklommen; een bezending uit de staten naar Amsterdam met den Prins aan het hoofd, was slecht uitgevallen en men vleide zich reeds te Versailles, dat de Prins zijn invloed verloren had en zijn geheele plan zou moeten opgeven. D'Avaux diende den 5den November 1683 een memorie bij de Staten-Generaal in, waarin o. a. werd gelezen, dat de koning van Frankrijk vijf equivalenten ter keuze van Spanje had gesteld; dat men twee maanden tijdruimte had om te kiezen, maar dat de koning daarna zich aan niets meer gehouden achtte. Toen besloot Spanje, waartoe het reeds lang gerechtigd was, aan Frankrijk den oorlog te verklaren. Inmiddels had de Fransche diplomatie ook den keizer weten te bewegen het *statu quo* te erkennen; reeds werd gesproken van een trève, waarbij al hetgeen Frankrijk thans bezat voorloopig in zijn handen zou blijven; daardoor hoopte men den algemeenen oorlog te voorkomen en het beraamd verbond te verbreken.

---

[1] Zie den M. S. brief van v. Citters uit Windsor van 27 Aug./7 Sept. 1683 aan Heinsius onder de *Bijlagen*.

[2] H. v. 's Gravesande aan Heinsius (14 Oct. 1683): »Daer is seer lange geharangeert wegens de »Ridderschap, voor de werving ende wel anderhalf uyr by die van Amsterdam, dat sulk noch niet »behoorde te geschieden, maer dat men de wech van negociatie behoorde in te slaen tot den vrede »en niet van den oorloch 't welk (zij) met redenen ende argumenten adstrueerden, daervan S. H. »eenige tegensprak.«

Voor de Republiek was het een hachelijk tijdstip. Indien de keizer en het rijk zich met Frankrijk verstonden en Spanje moest toegeven, dan zouden weldra de vereenigde Gewesten geheel geisoleerd staan tegenover den Franschen monarch. Den 30sten December 1683 kwam de zaak der tweede werving van 16000 man wederom ter sprake in de statenvergadering van Holland. De aanteekeningen van Heinsius deelen ook hier het een en ander van deze beraadslaging mede.

D'Avaux had verklaard, dat zijn meester tot 31 December met een oorlogsverklaring tegen Spanje zou wachten, in de hoop dat de vrede nog zou kunnen bewaard worden. Daarop beriep zich Amsterdam in de vergadering der staten om aan te toonen, dat de werving onnoodig, ja gevaarlijk zijn zou en den vrede zou tegenwerken. Heemskerck zelf had uit Madrid overgeschreven: „Men had zeer precipantelijk tot den oorlog besloten, en ging nu voor de Finantien zorgen"; in Spanje was noch geld noch leger en Engeland had verklaard zich met de Spaansche Nederlanden niet te kunnen bemoeijen; Chudley was bij burgemeester Witsen te Amsterdam geweest om te waarschuwen, dat men de werving niet moest consenteeren, *„omdat Frankrijk alsdan alles overhoop zou halen „en aanstonds zou toetasten";* de gezant had verzocht, dat Witsen dit aan de HH. burgemeesters zou mededeelen, gelijk hij het op last zijner regeering ook den Prins en den Raadpensionaris moest zeggen zooals ook, dat zijn koning niet bij machte was de Spaansche Nederlanden te hulp te komen.

De raadpensionaris Fagel antwoordde: hij had aan d'Avaux gevraagd, of de vijf equivalenten een ultimatum waren; de gezant had gezegd geen order te hebben daaromtrent iets te verzekeren, en wat de verklaringen van den Engelschen gezant betrof, Fagel verzekerde, dat Chudley geen enkel woord met hem gewisseld had. Zoo vervielen Amsterdam's argumenten. Daarop nam de Prins het woord. Chudley zou aan Witsen hebben gezegd, dat als de werving voortging, de oorlog zou volgen, en dat hij dit op order zijner regeering mededeelde. Z. Hoogheid had er Chudley naar gevraagd en deze antwoordde, dat hij zulke orders niet had en zoo iets niet gezegd had. Men behoorde te handelen op die conditiën, die voorgeslagen zijn en „geen contrarie mesures" nemen. Dat was ook hetgeen Chudley aan de gedeputeerden van Amsterdam had gezegd. Zijne Hoogheid wenschte wel, dat men eenige gedeputeerden tot hem zond. Sedert de bezending (naar Amsterdam) had de Prins over deze zaak niet gesproken, maar bij deze gelegenheid moest hij spreken.

De staat was nu op het punt van verloren te gaan; zoozeer als iemand had Z. H. belang bij den staat. Een oorlog was nu of later onvermijdelijk,

indien men zóó voortgaat, dan zal men „daarin smoren of buyten dien vergaan" [1]. Ik word, zeide de Stadhouder, te Amsterdam en elders beschuldigd van den oorlog te willen; men zou zóó niet over een regent spreken als men van mij doet. De conduite van sommigen is bekend, van anderen niet, maar de tijd zal het alles leeren. De inspiratien van v. Beuningen uit Engeland zullen ons den oorlog bezorgen. Sedert de laatste maanden is het nog erger geworden; er is een openlijke correspondentie met de Franschen en alles wordt in het werk gesteld om Frankrijk te behagen en van dat rijk de wet te ontvangen.

Men noemt dat „de liberteit", maar het was meer dwingelandij; zoo doende stelde men zich in staat later de wet door Frankrijk te doen stellen. „Hoe" riep de Prins uit, „zullen wij ons door de conduite van Frankrijk laten brengen tot de slavernij van Frankrijk? *daartegen zal ik mij eeuwig opposeren"!* De vraag is deze: zullen wij de Spaansche Nederlanden abandonneeren of niet? En wat wij daarna zullen zijn, dat zullen wij voor God noch de menschen kunnen verantwoorden. Vóór April zal het lichtelijk erger zijn dan in 1672; dan zal misschien blijken, dat zij die men nu zoo odieus maakt het ware interest voorstonden, en zal men aan „de gemeente" toonen wie gelijk heeft en dan zal men zien „*wiens kop vaster op zijn schouder zal staan.*" De Franschen met hunne „botte artificien" werpen zand in de oogen [2]. Zoo lang ik leve en adem heb, zal ik niet toelaten, dat de vorm der Republiek veranderd worde, en gelijk ik in 1672 een werktuig ben geweest, zal ik nu wellicht wederom het land helpen redden. Het uiterste moet opgezet worden eer men zich aan Frankrijk overgeeft, en ik zal niet dulden dat er verraad plaats hebbe."

De ridderschap keurde goed wat de Prins had gezegd en vroeg of men niet verbieden zal „het loopen bij de buitenlandsche ministers." Amsterdam, herinnerende wat de Prins had medegedeeld, dat Chudley zijn gesprek met Witsen loochende, voerde aan, dat Chudley Witsen had

---

[1] v. Fuchs schreef 9/19 Maart 1684 naar Berlijn: „Er(de prins van Oranje) wisse gar wohl, dasz menschlicher Weise der Staat und dessen Alliirte anders nicht als Unglück und Schade zu gewarten haben; aber gleich wie er eine gerechte Sache und ein aufrichtiges Gewissen habe, also müsse man mit Geduld und Standhäftigkeit erwarten, was Gott schicke. Sollte denn alles drunter und drüber gehn, so sei es besser, dasz es mit dem Degen in der Faust geschehe, als durch Reunionen und Dependenzen, und dasz man mit Ehren stürbe, als dasz man mit Schande lebe. Eins betrübe ihn tief, dasz S. Kf. D. der ihn von Kindesbeinen an als einen Sohn gehalten und den er als Vater venerirt, nun der Stadt Amsterdam mehr als ihm zugewandt scheine." Droysen II. S. 768.

[2] In de aanteekening volgt hier „dat Vr." en verder is één regel opengelaten. In het geheel is deze aanteekening niet zoo duidelijk en uitvoerig als de vorige. Ik heb daarom slechts het belangrijkste woordelijk medegedeeld.

toegevoegd: „ik bid u, dat gij het niet aanstonds openbaart, want ik „zou het desavoueren!!"

De ridderschap hernam, dat zij bedroefd was, dat Zijn Hoogheid genoodzaakt werd aldus „te expostuleren"; zij wist ook, dat men Z. H. lasterde op detestable wijze; Z. H. wil den vrede, maar een oprechten, niet een die slechts in naam vrede is; zij vindt het vreemd, dat Amsterdam de Fransche voorwaarden voor een ultimatum houdt, terwijl d'Avaux zelf dit niet beweert. Amsterdam oefent een absolute heerschappij over al de leden uit en wil Spanje dwingen de eischen van Frankrijk aan te nemen door het intrekken van de toegezegde hulp. De ridderschap heeft in den regel de meerderheid gevolgd zonder verzet, maar nu zal zij verder gaan; zij wil alles openbaar maken, opdat men wete wat hier omgaat; zij zal niet dulden dat Frankrijk door zulke handelwijze meester worde; zij zal alles openbaren en toonen dat „wij noch schuldig noch schurken zijn". Amsterdam heeft intrigues met den Franschen gezant door brieven, boden, expressen; dat is de oorzaak van deze verwarring. De magistraat moet daarop order stellen, anders zullen de edelen zelf order stellen om verdere geschillen voor te komen. Men moet Amsterdam verzoeken toe te stemmen tot de werving, en als de stad niet wil, moet men de zaak toch tot conclusie brengen. Die het niet willen doen, zullen rekenschap moeten geven van het onweer dat hier opkomen zal [1].

Dordrecht, Haarlem, Delft en Leiden stemden met dit gevoelen in; zij wilden de zaak van Chudley liever laten rusten, maar verlangden een wet, waarbij de correspondentie met vreemde gezanten werd verboden.

Amsterdam zeide dat men een onderzoek kon instellen naar de bedoelde correspondentie, maar dat zij niet van meening was die na te laten, tenzij mocht blijken dat het in strijd was met de wet.

Weldra werd de toestand nog erger. De Spaansche gezant vroeg bij memorie van 7 Februarij 1684 aan de Staten-Generaal, dat zij onmiddelijk aan Frankrijk den oorlog zouden verklaren, terwijl d'Avaux twee dagen later mededeelde, dat, aangezien Spanje geen vrede scheen te willen, zijn meester den toegestanen wapenstilstand niet meer verlengen zou.

Nu kwam de werving van 16000 man bij de Generaliteit ter sprake; maar de gewesten waren daartoe niet te brengen. Friesland weigerde volstan-

---

[1] Wat d'Avaux zelf in zijn uitgegeven *Négociations* vermeldt moet met groote omzichtigheid worden aangenomen. Hij zelf verklaarde, toen zijne brieven onderschept werden, dat hij wel eens aan zijn hof meldde wat nog niet geschied was. In 1692—97 was d'Avaux in Zweden. Van Heeckeren, onze gezant aldaar, schreef toen eens aan Heinsius (20 April 1694) hoe het bleek dat d'Avaux aan zijn hof rapporten deed over staatslieden, die hij met geld had gewonnen, en van geheime brieven, die hij ontving, zonder dat er een woord waarheid in was.

dig [1]. Een uitvoerig schrijven van den Prins aan de staten van Zeeland kon ook dit collegie niet overtuigen. Toch gaven noch Stadhouder noch Raadpensionaris de zaak op. In een memorie van 9 Maart deelde Fagel zijn gevoelen aan de toenmaals afwezige leden der staten van Holland mede, daarop nederkomende, dat men, wat het ook kostte, Luxemburg voor Spanje moest behouden als een bolwerk voor de Republiek; dat het Fransche leger niet sterk was, de Duitsche legers gereed stonden; dat een ferme houding tegen Frankrijk altijd had gebaat en toegeven altijd tot meer eischen had geleid [2].

Ook bij Engeland wendde men nog pogingen aan, of wellicht de koning in het belang van Luxemburg zou willen medewerken, om de gestelde voorwaarden van Frankrijk ten minste in zooverre te wijzigen, dat die vesting in Spaansche handen bleef; men wist dat ook in Duitschland verzet tegen de overgave dier stad bestond, en hoopte misschien dat het geschil over die vesting wederom de grondslag zou kunnen worden van een algemeen Europeesch verbond tegen Frankrijk. Maar reeds den 18den Maart kwam een brief van v. Citters uit Londen; de koning wilde niet van nieuwe schikkingen hooren, liet zich met Duitschland niet in en beval het aannemen van de trève op de door Lodewijk bedongen voorwaarden [3].

Meer dan wij op dezen afstand kunnen doorgronden, moet Frankrijk beducht zijn geweest voor een algemeenen krijg; die vrees wettigt vooral

---

[1] Copie Res. van Vrieslant 15/25 Febr. 1684, nopende de werving. (Afzonderlijk gedrukt.)

[2] Deze merkwaardige brief uit het Archief Heinsius volgt hierachter onder de *Bijlagen*. Van Wassenaer schrijft den 18den Febr. 1684 aan Fagel uit Parijs: „Advysen van considerable coopluden van Lion melden dat aldaar de commercie absolut is geruineerd; dat selfs onmogelyck is dat de negotie aldaer nogh een jaer kan staende blyven en dat vrede moeten hebben off dat anders eene geheele decadence en van deselve is te verwachten." (Rijksarchief.)

[3] „. . . . . Dat in het reguard van Duytschland S. M. niet geëngageert stond, echter wenschte dat het Ryck ten besten syn vergelyck met Vr. konde maecken, ende ten reguarde van Spaigne, hoewel beneffens haer H. M. even ghelyck verbonden staet, S. M. in consideratie nochtans van syn eygen affaires, de brouillerie ende sware onlusten in Hollandt onder de anderen ontstaen, die Godt weet wat eynde sullen vinden, en dat de Spaenschen in alle deelen van haer Monarchie tot wederstandt gantsch onvoorzien, ja ellendigh zijn, best oordeelt, ten allerspoedigsten de Treves bij Vr. voorgeslaghen te accepteren, als niet anders te dencken of Vr. tot voortsetten van syn Interest, sal ongetwyfelt blyven ageren, en soo goede kans niet laten ontslippen; en soo als ick dit raisonnement tegensprack en o. a. dat des te meer Vr. syne wapenen doet ageeren, des te difficilder het werck tot een accomodement werden sal, dat dese antwoord Vr. niet weinigh intractabel maecken moet, en in één woort, 't is soo veel als de Spaensche monarchie ter discretie van Vr. over te geven, gheliefde S. M. mij te interrumperen en te seggen, men kent de trage consilia van Spaigne enz. . . . . 't Is myns oordeels seer notabel, in plaets dat dese Maj. by Vr. soude wercken om de propositien der geallieerden hem smaeckelyck te maecken, dat niet alleen met dese antwoord genoeghsaem afwyst, maer daerenboven de voorgeslagen Treves en sulcks Vrancryks voorstel, t'eenemael appuyeert en goedkeurt." (Miss. van A. van Citters. Archief Heinsius.)

de volharding waarmede de Stadhouder steeds gesteund door den schranderen Raadpensionaris zich tegen Lodewijk bleef verzetten. Welke redenen kan toch het hof van Versailles hebben gehad, om zelf een trêve van eenige, des noods van twintig jaren, voor te stellen, waarbij alles in statu quo zou blijven, indien niet tegen oorlog werd opgezien, een oorlog waarbij, zoo schijnt het althans, een enkele veldtocht voldoende zijn zou, om voor goed aan Frankrijk nog veel meer te bezorgen, dan het reeds tot heden aan Spanje en ook aan Duitschland op zulk vreemdsoortige wijze had ontnomen? Maar het was alsof men zoo spoedig mogelijk een einde aan de zaak wilde maken, en naarmate overeenstemming tusschen de partijen in de Staten-Generaal meer waarschijnlijk werd, werden ook de vertoogen van d'Avaux, om de trêve aan te nemen en voor goed den vrede te herstellen, dringender. Den 29sten April verklaarde de gezant, dat, ofschoon zijn vorst volgens vroegere bedingen niet meer gehouden was aan zijn laatste voorstellen, hij toch nog een uitstel wilde geven: dat de Fransche legers echter optrokken, en dat, zoo de Republiek Spanje bleef steunen, de koning, hoe ongaarne ook, verplicht zijn zou aanstonds beslag te leggen op de Nederlandsche schepen en koopmanschappen.

Tot het laatst had de prins van Oranje zijn hoop gevestigd op den bisschop van Keulen en op Brandenburg; maar de eerste antwoordde den 19den Mei, dat het raadzaam scheen Luxemburg aan Frankrijk over te laten, en ook Brandenburg bleek ongezind langer zich te verzetten.

Er viel niet meer te weifelen; Lodewijk XIV gaf nog veertien dagen beraad; „wanneer op den 20sten Mei", zeide d'Avaux, „het tractaat „niet geteekend is, zal de koning andere maatregelen nemen" [1].

Toen kwamen nog eens de Duitsche bondgenooten, de keizer, Beijeren, Luneburg en Zweden bij de Republiek aandringen, dat men zou volhouden tegen Frankrijk; doch het was te laat; Holland wilde nu ook niet meer hooren van verzet; het eenige wat Fagel nog wist te redden, was de instandhouding van de verbindtenissen en het uitzicht op een garantie, opdat althans verdere aanvallen van Frankrijk mochten worden voorkomen [2]. Den 1sten Juni viel Luxemburg in Fransche handen; den 24sten dier maand werd ter Staten-Generaal het besluit genomen om „de conditiën door Frankrijk voorgesteld, om tot een trêve te geraken", te accepteeren. En Spanje werd nu weldra tot den vrede gedwongen, gelijk Frankrijk dien voorschreef [3].

---

[1] Den 15den Mei herhaalde d'Avaux zijn verzoek om beslissing: „parceque S. M. veut sçavoir nettement et sans perte de temps à quoy s'en tenir avec vous."

[2] Zie de Secrete Resol. van Holland van 2 Juni 1684.

[3] M. S. *Journal van A. Heinsius* (11 Aug. 1684). Monsieur Pesters (m'écrit) 1°. que Mons.

Lodewijk had nog niet genoeg aan de rijke landstreken, en aanzienlijke vestingen, die zijn rijk van de toegangen tot den Rijn meester maakten. In den aanvang van 1685 was de keurvorst van de Pfalz gestorven. Aanstonds was de koning met zijn aanspraak op die erfenis gereed, thans niet voor zich maar voor zijn nicht, de hertogin van Orleans, een zuster van den overleden keurvorst. En op dit tijdstip was het bezit van dit land des te begeerlijker, omdat een Roomsch koning moest gekozen worden, de keizer nog geen zoon had, en Frankrijk zeker was van de stemmen van Keulen en Mainz, zoo niet van meer anderen. Voor de inbezitneming was beslist, want ook Oostenrijk had aanspraken, begon men reeds dadelijk beslag te leggen op alle roerende goederen, en daaronder verstond men bijv. de kanonnen in de vestingen; soldaten stonden gereed, die des noods in ontvangst te komen nemen [1].

Even te voren was Karel II van Engeland gestorven, en door zijn broeder opgevolgd, wiens Roomschgezindheid sedert vele jaren bekend was. Toen werden in Frankrijk de vervolgingen tegen de Protestanten, reeds vroeger begonnen, op breede schaal voortgezet; duizende vluchtelingen verspreidden zich over Brandenburg, de Republiek en Engeland; nog enkele maanden, en de herroeping van het edict van Nantes bekroonde het werk der vervolgingen.

Er is in de geschiedenis der 17de eeuw wellicht geen feit aan te wijzen dat zulk een algemeenen indruk te weeg bracht, de gemoederen zoo ontzette en zulke groote gevolgen voor Europa met zich voerde als dit besluit [2].

De keurvorst van Brandenburg vooral werd nu voor goed genezen van zijn Franschgezindheid. Hij, die zich gaarne beschouwde als het opperhoofd van het Protestantisme in Duitschland, aarzelde niet langer. Reeds bij den dood van Karel II had hij aan den geheimen agent van Willem III, den Waalschen predikant Gaultier, zich uitgelaten, Willem III moest zich tot koning van Engeland laten uitroepen, hij had er recht op; Ja-

---

d'Avaux avoit esté invité d'aller à Amsterdam pour y estre traitté et pour féliciter Mr. Hop.

2°. Qu'il avoit dit tout haut depuis peu, que le Roy avoit eu beaucoup d'ennemis dans cé pais, mais que grace à Dieu, il n'en avoit à présent qu'un, à scavoir Mons. le Prince."

[1] Zoo meldt v. Fuchs den 5/15 Juni uit Amsterdam, naar brieven, die een der Amsterdamsche burgemeesteren uit Parijs had. Zie Droysen II. bl. 780.

[2] Men zie ook de verschillende brieven aan Louvois uit Duitschland geschreven bij N. Rousset *Histoire de Louvois*, vol. 4, bl. 2 en 3. Joh. Pesters schreef eens aan Heinsius: "daer Lodewyk misschien al berouw heeft dat hy soo veel basuynen uyt syn land gedimiteert heeft, die gants Europa met hare levendige stemmen overgalmen ende de dwingelandyen en wreedheden der menschen inboezemen. (M. S. brief van 5 Febr. 1686.)

cobus was reeds vroeger als katholiek door het parlement onbevoegd verklaard te regeeren [1].

In de Republiek was men na het twintigjarig bestand buiten raad. Men stond alleen; op Brandenburg durfde men toen nog niet te vertrouwen, en als de godsdienstquaestie op den voorgrond trad, dan zou noch keizer, noch Spanje, noch Engeland te hulp komen. Allerlei geruchten waren gedurende 1684 en de eerste maanden van het volgende jaar in omloop geweest; von Fuchs hoorde te Amsterdam vertellen, dat de keurvorst een verbond met Engeland en Frankrijk had gemaakt, om de Republiek te zamen te deelen. De prins van Oranje zag geen uitkomst, „het schijnt" zegt von Fuchs, „dat Z. H. aan alle kanten een afgrond naast zich ziet".

Maar weldra kwam er licht. De publieke opinie in 1684 nog zoo gekeerd tegen alles, wat den vrede met Frankrijk kon verstoren, was in 1685 reeds veranderd. Thans kon zelfs Amsterdam niet ontveinzen, dat de Prins vroeger te recht had gewaarschuwd. Zonder tegenstand in de provincien kwam dan ook den 23 Augustus 1685 het verbond met Brandenburg tot stand, dat althans eenige zekerheid gaf tegen de lagen van Frankrijk [2]. De vorm dezer overeenkomst doet genoeg zien hoe men nog alles wilde vermijden dat Frankrijk of andere mogendheden kon beleedigen; men vernieuwde eenvoudig het in 1678 gesloten verbond; door de oude schuld der in vorige oorlogen toegezegde subsidien werd de pen gehaald; de keurvorst zag af van alle vroegere pretentien van schadevergoeding enz. wegens het gebeurde in de Kleefsche landen en het aanhouden van een schip op „de kuste van Africa", terwijl de staten zich verbonden tot betaling eener som van 440.000 „Rijcxdaalders" waarvan 150.000 aanstonds en het overige bij tien jaarlijksche termijnen. Opmerkelijk is ook hetgeen voorkomt in het 4de artikel „dat in gevalle ('t geen „God genadelyck verhoede) wederom nieuwe troebelen of onlusten sou„den mogen komen te ontstaen of gevreest worden, de beyde hoogstgem.

---

[1] Erman et Reclam. *Mémoires pour servir à l'hist. des réfugiés français dans les Etats du Roi.* Berlin, 1782. Op bl. 362, 1ste deel, vindt men de Instructie voor Mr. Gaultier de St. Blancard, gaande naar Berlyn. Het protestantisme, zoo luidt het in dit stuk, wordt overal bedreigd: vereeniging is noodig tusschen Denemarken, Saxen, Brunswijk, Luneburg, Hanover, Hessen, Paltz en Zwitserland. Men hoopt ook op Engeland. „Le Sieur G. tournera les choses de manière qu'il fera comprendre à M. l'Electeur qu'on souhaite qu'il ait tout l'honneur de l'entreprise et qu'il paroisse à la tête; c'est pourquoi Mr. le Pr. d'Or. n'a voulu faire aucune démarche que sous les auspices de S. A. E. Qu'il y a quelques mesures à prendre pour empêcher que l'Empereur et son conseil Jésuite ne prennent trop d'ombrage de cette réunion et ne se portent à des résolutions qui seroient opposés au dessein qu'on a."

[2] Zie Droysen ll. bl. 786. Het traktaat is o. a. te vinden bij Dumont VII. p. 157.

„partheyen daerover tydelyk ende in vertrouwe met de anderen sullen com-„municeren, oock aen den anderen daerover besendinge doen, omme te „overleggen wat tot voorkominge van dien ende tot elckanders gemene „beste, welstandt ende conservatie soude kennen of behoren gedaen te „worden".

Het is duidelijk, dat de beide partijen elkander op dien stond noodig hadden; veel gaf de Keurvorst toe, vooral wat hem het meeste kostte, de oude pretentien op beloofde subsidien-gelden; en de staten van hunne zijde maakten door het betalen van een ruime som voor altijd een einde aan de grieven, die Brandenburg steeds op nieuw hoog deed klinken, zoodra de keurvorst zich aan bestaande verdragen meende te moeten onttrekken.

Natuurlijk dat d'Avaux namens zijn meester klaagde over deze overeenkomst, doch men antwoordde, het was geen nieuw tractaat, alleen bevestiging van het bestaande en afdoening van oude schuld. En gerust kon men die bewering met de overeenkomst in de hand volhouden.

Willem III, die nog in 1684 „overal een afgrond naast zich zag", begon nu reeds te zegevieren; hij werd de drijver, het bezielend element; in en buiten de Republiek kreeg hij de leiding der politiek, en die politiek — elke dag wees het duidelijker aan — was onbepaald verzet tegen Lodewijk XIV, verdediging der onafhankelijkheid tegen de wereld-monarchie, die thans, op de gewetens speculeerende, ook de godsdienstige hartstochten in beweging bracht.

Reeds wendden zich op het einde van 1685 de Protestantsche kantons van Zwitserland tot Brandenburg om hulp; men verwees ze in het geheim naar de Staten-Generaal, en den 24sten November schreef Willem III aan den keurvorst: „Je ne crois pas que l'on doit rebuter ces bons gens, „mais il faudroit que cela se fit le plus secrètement possible" [1].

Aan de andere zijde werd ook het Oostenrijksche hof dagelijks meer van de Fransche vriendschap afkeerig, een resultaat dat men te Versailles zeker niet verwacht had, toen men zich opwierp als verdediger van het Katholieke geloof [2]. Maar te Weenen kende men de pogingen die Frankrijk aanwendde, om de Duitsche keizerskroon te bemachtigen, om den rijksdag te Regensburg naar Frankrijks wil en belang te doen luisteren, om den Poolschen troon door een Fransch vorst te doen innemen, om de

---

[1] Bij Droysen, II. 728.

[2] Toen d'Estrées te Rome aan den Paus mededeelde, dat Lodewijk XIV in de laatste maanden vijf honderd duizend ketters tot de Kerk had teruggebracht, antwoordde de fijne Italiaan: „*Veramente il vostro Re è un grande Politico.*" (M. S. brief van v. Wassenaar-Sterrenburg aan Fagel, Parijs 1 Nov. 1685.) (Rijksarchief.)

Hongaarsche zaken te verwarren en den Turk tegen Oostenrijk op te zetten; daarom vond de Pruisische gezant in den aanvang van 1686 te Weenen een open oor toen hij in het geheim een tractaat voorsloeg, vooral toen hij daarbij beloofde, dat Brandenburg het recht van 's keizers huis op de Spaansche successie zou erkennen. Onder die voorwaarde kwam in Maart het verbond tot stand. Tegen elken vijand zou men elkaar verdedigen. Reeds aanstonds zond Brandenburg hulptroepen naar Hongarije, en met goed gevolg; want in Juli 1687 kon men dien krijg voor geëindigd verklaren, de Hongaarsche kroon was voortaan op het hoofd der Habsburgers verzekerd en het Duitsche rijk — immers voor de eerstvolgende jaren — van die zijde voor elken aanval beveiligd.

Van den nieuwen Engelschen koning scheen men in den aanvang eer hulp tegen Frankrijk dan vriendschap met dat rijk te mogen wachten. Den 23sten November 1685 schreef de prins van Oranje, die thans geheel vertrouwelijk met den keurvorst omging, naar Berlijn, dat er nog geen tractaat tusschen Frankrijk en Engeland bestond en hij voegde er bij: „Au contraire le roi „d'Angleterre est aussi bien disposé qu'on le pour„roit désirer pour maintenir la paix en Europe et ne pas souffrir que la „France fasse de nouvelles insultes" [1].

Te Berlijn ging men op den ingeslagen weg voort; „het geldt" zeide de oude keurvorst, „de gewetensvrijheid en de onafhankelijkheid." Wezel werd versterkt en van troepen voorzien; onophoudelijk gingen brieven en geheime agenten tusschen Berlijn en 's Hage. De vorst van Waldeck, het latere opperhoofd der legers van den staat tegen Frankrijk, bewerkte de kleine Duitsche vorsten, en was de grondlegger van het groote Augsburger verbond, dat den 9den Juli 1686 tot stand gekomen, een vrij duidelijk uitgesproken verklaring van oppositie tegen Frankrijk bevatte [2].

---

[1] Droysen, ll. haalt hier en daar deze en andere gedeelten dier correspondentie aan, die waarschijnlijk te Berlijn berust. Voor de geschiedenis is zij zeker van groot belang en een volledige openbaarmaking hoogst wenschelijk.

Reeds Dalrymple, in zijne bekende *Memoirs of Gr. Britain and Ireland*, vol. 2, p. 47 van den Appendix, heeft opgemerkt, dat James II nog in den aanvang van 1686 vertoornd was op Frankrijk, zoo hij meent, omdat Lodewijk hem de beloofde en reeds aan den gezant Barillon in 1685 toegezonden subsidiën niet liet uitbetalen. V. Wassenaer schrijft, 10 Aug. 1685, uit Parijs aan Fagel: „Bij de hovelingen wert hier geseyt: „*qu'il faut que le roy d'Angleterre ou trompe le roy ou bien M. le Pr. d'Or.; car il nous donne toutes les assurances du monde*". Bij de ministers kan men wel sien, dat het in Engelant niet t'eenemael naer de sin van dit Hof gaet, hetwelck den Staet werd geimputeert als die geene ligue maeckt, als die tegens de intresten van dit Rijck aenloopt, maer bijaldien sulks geschiet, dat men wel vast op sijn beenen moet staen." (Rijksarchief.)

[2] De verbondenen waren de keizer, de koningen van Spanje en Zweden, de keurvorst van Beijeren en Saxen, de Saxische en Frankische Creitsen.

Thans scheen de oorlog nabij; den 1sten Augustus kwamen de keurvorst en de Prins te Kleef bijeen; een geheel oorlogsplan tegen Frankrijk werd ontworpen; de keurvorst sprak er van, dat men recht op Parijs zou trekken; gelukkig bleef de Stadhouder kalmer en door de ondervinding geleerd, wat op Duitsche verbonden te vertrouwen was, verlangde hij meer zekerheid en wilde hij alleen van afwering, niet van aanval hooren.

Lodewijk XIV had niet stil gezeten; aan elk hof had hij zijne agenten, die noch geld noch beloften spaarden; vooral op Jacobus van Engeland was zijn hoop gevestigd. En toen hij op het einde van 1686 verzekerd was, dat des noods een Engelsche vloot zijne plannen zou ondersteunen, zond hij een krachtig protest in tegen de Duitsche wapeningen, tegen het Augsburger verbond, tegen de overeenkomsten die de Republiek gesloten had, of zocht te sluiten. En zijne gezanten lieten niet na er op te wijzen, dat een groot Fransch leger in den Elzas was verzameld, dat een brug bij Hunnigen over den Rijn was gelegd, dat Kehl nabij dien stroom op nieuw was versterkt, dat ginds een geheel nieuwe vesting, Sarlouis, was verrezen; een enkele daad van vijandschap, en het Fransche leger ware over den Rijn getogen om Duitschland over de geheele westelijke grens te bedreigen. Op hetzelfde tijdstip begon koning Jacobus klachten en eischen aan de Staten-Generaal te zenden; zoo bleek het, dat ook van daar voor de verbondenen slechts gevaar was te wachten.

De vreesachtigen begonnen terug te trekken; de Roomsche keurvorsten en bisschoppen neigden wederom tot Frankrijk; te Weenen kon de Fransche partij weer adem halen.

Niet aldus de keurvorst, nog minder Willem III, zij bleven onderhandelen, hetzij schriftelijk, hetzij mondeling door allerlei agenten. De maarschalk von Schönberg, die als Protestant Frankrijk had moeten verlaten, een jeugdig Engelschman, lord Leven [1], van Heijden, de Brandenburgsche generaal van Spaen, de overste van Pettekum waren de overbrengers van allerlei berichten en voorstellen. In dien bewogen tijd schijnt wel het eerste denkbeeld geweest te zijn, toen men de richting van den Engelschen koning bespeurde, hem te dwingen tot een andere gedragslijn, althans zijn neutraliteit te bewerken door op het parlement invloed uit te oefenen.

Het is toch vrij duidelijk, dat men bij den dood van Karel II zoowel in Engeland als daarbuiten een algemeen verzet der natie tegen zijn opvolger verwacht had. Het was anders uitgevallen. Niet zonder veerkracht en beleid had Jacobus II de eerste schreden op zijn nieuwe loopbaan

[1] Waarschijnlijk dezelfde die onder den naam *Lewis* voorkomt bij Pufendorf, *De Reb. gestis Friderici III*, Libri III, bl. 79.

gezet, en meer dan hij zelf wellicht verwacht had, vond hij ondersteuning en goedkeuring; maar bekrompen van verstand en bij voorkeur luisterende naar de heftigsten onder zijne vrienden, begon hij weldra zelfs de nauwgezetste koningsgezinden van zich te vervreemden. Men had zich in Europa gevleid, ook Willem III deelde in die illusie, dat de nieuwe koning zich aan de mogendheden tegen Frankrijk zou aansluiten, doch nu ook Jacobus ondervond, hoe geen parlement het hem naar den zin kon maken, verklaarde hij openlijk, dat geen enkel Europeesch belang hem zou nopen zich met de buitenlandsche zaken bezig te houden. Zoo kon hij de hulp zijner vertegenwoordiging missen en zich tevens zoo nauw mogelijk aan Frankrijk aansluiten, dat hem de noodige fondsen verschaffen zou, die het parlement hem weigerde.

Monmouth, de avontuurlijke zoon van Karel II, had op de vroegere vijandschap der natie tegen den hertog van York gebouwd, toen hij in 1685 de vaan des oproers in Engeland plantte, gelijk Argyle in Schotland. De poging mislukte en versterkte daardoor voor het oogenblik de stelling des konings. Dat Willem III, die Monmouth had ontvangen en onthaald, den tocht zou hebben bevorderd, komt ons zeer twijfelachtig voor, ofschoon niet uit het oog moet worden verloren, dat Monmouth, althans naar zijn betuigingen te oordeelen, geen voornemen had zich tot koning te laten uitroepen; maar slechts opstand te verwekken tegen de maatregelen des konings [1]. Of de Prins niet gaarne zag, dat de Engelsche natie tegen de regeering, zooals zij toenmaals werd gevoerd, werd opgezet, is een andere vraag. Want ook nu, gelijk vroeger, was de eenige begeerte van den Stadhouder, dat het Engelsche parlement zijn stem mocht verheffen en den koning verplichten de Fransche zijde te verlaten.

Fagel's brieven aan Heinsius, die in den aanvang van 1686 te Londen vertoefde in het belang der geschillen tusschen de Engelsche en Ned. Oost-Indische compagnie, ademen dan ook volstrekt niet een geest van overmoed of uittarting tegen Engeland, maar wel ziet men er uit, hoe de

---

[1] D'Avaux schreef wel uit den Haag, dat de Prins den tocht van Monmouth en Argyle bevorderd had, maar v. Wassenaer Starrenberg, onze gezant te Parijs, antwoordde daarop, toen men hem dit voorhield, dat men in Holland juist beweerde, dat Frankrijk die expeditie had betaald „dat het S. Ed. wel mocht bekent wesen het gelt, dat daegelijcks noch naer Engelant wierde gesonden, de intrigues en de brigues die men van overlangh altijt ende noch aldaer onderhielt om den kon. geduyrich met sijn parlement in oneenicheyt te houden, opdat also het Rijck van Engelant inutil soude sijn aen sijne eygen intresten alsmede die van sijne naebuyren ende dese koninck overal de meester konde speelen ende sijne ambitieuse desseynen voortzetten ..... dat men seer weynich kennisse moste hebben van de constitutie van ons landt en regeeringe als men soude willen infereren, dat S. H. omdat admirael was, daerom oock kennisse moste hebben van alle de particuliere schepen die wierden geëquipeert; datter duysent en duysent scheepen des jaers wierden geëquipeert, waervan men anders

Fransche voornemens en bedreigingen steeds de Republiek beangstigden [1].

Ook de persoonlijke belangen van Willem III — en wij behoeven niet aan te nemen, dat deze volstrekt niet hebben gewogen — werden dagelijks meer bedreigd. Het prinsdom van Oranje, hem door Lodewijk XIV geheel onrechtmatig ontnomen, scheen voor goed verloren, want Jacobus II bleek, wat vroeger ook ware toegezegd, onwillig om zich die zaak veel aan te trekken en toen Heinsius zich daarover beklaagde te Londen, werd hem geantwoord, of men dan verlangde, dat Engeland daarvoor een oorlog zou beginnen? Maar Frankrijk had nog een ander plan beraamd, om den Prins tegen te werken. Door toedoen van het Fransche hof was een huwelijk tot stand gekomen tusschen den prins van Denemarken en de tweede dochter van Jacobus; thans begon men pogingen in het werk te stellen, om prinses Anna tot het Roomsche geloof, haren echtgenoot tot de partij van Frankrijk over te halen en als dan later, zoo vleide men zich, een gedwee parlement was samengekomen, dan zou wel middel zijn te vinden om de troonopvolging anders te regelen en Maria met den prins van Oranje van den troon uit te sluiten. Het kon niet anders, of ook de Stadhouder moest hoe langer zoo meer zich als vijand stellen tegenover de Engelsche regeering.

Bentinck, de getrouwe vriend des Stadhouders, schijnt wel in dien tijd de ziel te zijn geweest bij al de geheime onderhandelingen in Duitschland en in Engeland. Fagel treedt meer op den achtergrond; hij is wellicht, vooral tot 1688, huiverig geweest, om de Republiek meer dan tot zelfbehoud noodig was, te mengen in de Europeesche alliantie tegen Frankrijk.

Toen dan ook Heinsius in het voorjaar van 1686 uit Engeland was

---

geen kennisse hadde als door 't gene aen de Admiraliteyts kantoren quaemen aen te geven." .... M. S. Brief van v. Wassenaer aan den Raadpens. Fagel, van 25 Mei 1685. En den 24 Aug. voegt hij er bij:

"Het is seecker dat bijaldien de revolte in Engelant langer hadde gednyrt ende die kon. meer embarras gegeven, dat men van dese kant geresolveert was, de Spaense vloot te attacqueren, Fontarabie wegh te nemen ende de fortificatien te raseren." In de *Marchmont Papers*, London 1831, vindt men vol. 3, p. 1—66, een verhaal van de expeditie van den Earl of Argyle, in 1685 opgesteld door een der deelgenooten, Sir Patrick Hume. Daaruit zou volgen, dat men van het Vlie in zee stak, na de kustwachten te hebben misleid. In het geheele zeer uitvoerige verhaal blijkt van medewerking van den prins van Oranje niet; wel wordt gezegd, dat Monmouth verzekerde den steun van een hooggeplaatst persoon te hebben, maar ware dit de Prins geweest, Hume zou hem wel genoemd hebben; waarschijnlijk had van Wassenaer den rechten voor.

[1] Ook v. Wassenaer schreef den 22 Nov. 1686 aan Fagel: "Il ne faut pas s'endormir comme on fait chez nous; mais plutot se mettre en état pour pouvoir repousser l'orage en se persuadant fortement qu'il fondera sur nous d'abord que l'occasion sera propice, car la bonne volonté y est assurement." (Rijksarchief.)

teruggekeerd, stelde Fagel hem voor het pensionarisambt van Dordrecht aan te nemen, om den raadpensionaris in zijn ambtswerk, vooral in de vergadering der Staten, te helpen. Maar de Prins en Bentinck, die ook bij Heinsius op die aanneming aandrongen, gingen verder; zij voerden aan, dat Fagel zwak en ziekelijk werd en dat men aan Heinsius de behandeling der buitenlandsche aangelegenheden wilde opdragen, tot dat hij later als raadpensionaris zou kunnen optreden. Heinsius wees het aanbod af, maar het vermoeden ligt niet verre, dat men voor al de plannen, die van dit tijdstip af ontworpen en besproken werden, een ijverig, bescheiden en inschikkelijk man zocht, die beter dan de toenmalige raadpensionaris eigen wil en inzicht zou weten op te offeren [1].

De godsdienstquaestie door de vervolging der Protestanten in Frankrijk en de maatregelen van Jacobus op den voorgrond gebracht, begon thans hoe langer zoo meer de gemoederen in de Republiek uitsluitend bezig te houden.

Bekend is de uitvoerige memorie door Fagel gesteld en aan Stewart in Engeland gericht, waarbij het gevoelen van den Prins en zijne echtgenoote over de vrijheid van godsdienst in Engeland werd ontwikkeld. Vooral ook, om den keizer en Spanje, die de Prins te vriend wilde houden, niet te verwijderen, werd het toelaten der Katholieken en hunne eeredienst in dit schrijven met kracht verdedigd, maar aan de andere zijde, ten einde de Protestanten in Engeland niet te ontstemmen, de voortdurende uitsluiting der Roomschen uit het parlement aanbevolen. Het inderdaad merkwaardige stuk werd op last van Fagel openbaar gemaakt, en strekte meer dan iets anders, om de natie ten voordeele van den Prins te winnen. Wel had die openbaarmaking niet in het doel gelegen, maar de valsche geruchten, die het Engelsche hof omtrent den inhoud en 's Prinsen oordeel had doen verspreiden, noopten daartoe. Want het was duidelijk, dat, waar men door den Engelschen gezant bijna geëischt had, dat de Prins en zijn echtgenoote zouden verklaren 's konings gedragslijn en voornemens omtrent de godsdienst volkomen goed te keuren, dit alleen geschied was, omdat men, rekenende op een weigerachtig antwoord, te meer aanleiding zou vinden, om wanneer weldra een gewillig parlement, gelijk men hoopte, bijeenkwam, prinses Maria van de troonopvolging vervallen te verklaren [2].

---

[1] De bijzonderheden dezer onderhandeling ontleen ik aan het M. S. journaal van Heinsius: „*Journal depuis mon retour d'Angleterre.*" Jammer dat dit journaal in Oct. 1686 eindigt en sedert niet is voortgezet. In 1687 kwam men op het plan terug, daar Fagel zijn ontslag verlangde, zoo als o. a. Wagenaar vermeldt. D'Avaux, die altijd zocht, of er tusschen den Prins en Amsterdam ook twist was te wekken, beweert, dat Amsterdam zeer gaarne Fagel's aftreding zou hebben gezien. Is het ook mogelijk, dat Fagel niet wilde meedoen in de Engelsche plannen?

[2] Vergel. de *Marchmont Papers*, vol. III, p. 70.

Zoo was men tot het jaar 1688 genaderd. Overal dreigde gevaar. Denemarken, dat zich reeds vroeger geheel aan Frankrijk's leiding had overgegeven, en den Nederlandschen handel, vooral om het Noorweegsche hout van zoo veel belang, had bemoeijelijkt, stond op het punt zich tegen Zweden te keeren, rekenende op de hulp der Fransche zeemacht; Engeland en Frankrijk beiden begunstigden vrij openlijk de Algerijnsche zeeroovers, die tot onder de Nederlandsche kusten de Hollandsche koopvaardijschepen kwamen weghalen, terwijl in beide landen dagelijks meer toebereidselen werden gemaakt, die een algemeenen oorlog voorspelden. Jacobus II ging voort zijne plannen tot versterking van zijn gezag en vernietiging van den invloed van het parlement ten uitvoer te leggen. In het begin van dit jaar vorderde hij van de Staten-Generaal, dat zij de zes Engelsche regimenten, sinds vele jaren in dienst en soldij der Republiek en die de kern van het staatsche leger uitmaakten, aanstonds zouden ontslaan. Die eisch maakte ontzettenden indruk; voor ieder werd het nu duidelijk wat beoogd werd, en bij een krachtige weigering om aan het verzoek te voldoen, voegden de Staten-Generaal een besluit tot spoedige wapening eener aanzienlijke vloot. Weldra werden in Engeland, zonder dat het parlement was gehoord, alle wetten afgeschaft, waarbij aan de Anglicaansche kerk en hare belijders voorrechten waren verleend; men hoopte een vertegenwoordiging bijeen te brengen waarin de Roomsch Katholieken en de gehoorzame dienaren des konings de overhand zouden hebben, en dan zou de aanval op de Republiek spoedig volgen.

Doch nu rees ook het verzet der Engelsche natie tot ongekende hoogte. Een bezending van aanzienlijke Engelschen naar den prins van Oranje afgevaardigd erkende openlijk, dat men naar de wapenen moest grijpen en vroeg den Prins, of men daarbij op hem rekenen kon; zoo niet, dan zouden zij zelf beginnen. En de Prins beloofde na lange aarzeling, dat hij zich aan het hoofd der beweging stellen zou, dat hij zelf naar Engeland zou overkomen, voor dat het nieuwe parlement bijeen was.

Nauwelijks was dit toegezegd, of het bericht kwam in, dat de Engelsche koningin een zoon ter wereld had gebracht. Dat niet hier en daar, maar algemeen, onder alle Protestanten en bestrijders der hofpartij met ernst beweerd en door zeer velen geloofd werd, dat de jonggeborene een ondergestoken kind was, bewijst wel tot welke hoogte de partijgeest was opgevoerd.

De prins van Oranje zond aanstonds den heer van Zuylestein naar Londen, om den koning met de geboorte zijns zoons geluk te wenschen; van de bewering, die onder het publiek gaarne geloofd werd, was nog

in de officieele wereld geen sprake en schotschriften of blauwboekjes, zulke bewering behelzende, werden in de Republiek opgehaald, verboden en vervolgd. Doch het was natuurlijk, dat deze geboorte aan de partij des konings, waar zij zich een lange toekomst zag geopend, een groote kracht bijzette. Een beslissing kon nu niet uitblijven en eer het jaar geëindigd was zou het blijken welke buitenlandsche staatkunde voortaan in Engeland werd aangenomen.

Op hetzelfde oogenblik kwam ook de Fransche politiek tot een krisis. De opvolging in het bisdom van Keulen — de Republiek had niet weinig belang in de goede gezindheid van dien gevaarlijken nabuur — zou Lodewijk XIV in de gelegenheid stellen een getrouwen vassaal in de plaats te stellen van den keizerlijkgezinden voorganger; het bisdom moest, het kostte wat het wilde, feitelijk Fransch grondgebied worden; men veinsde niet langer; de reeds sedert geruimen tijd gereed staande legers trokken op; de oorlog tegen den keizer was beslist.

En Lodewijk XIV mocht vertrouwen dat hij zegevieren zou, gelijk nimmer te voren.

Zoo min nu als vroeger was Spanje te duchten; Engeland was geheel op Frankrijk's hand; zoo al geen dadelijke hulp van daar was te wachten, stellig geen verzet; de keizer nog altijd door den Turk bezig gehouden, had geen leger van belang op dit oogenblik beschikbaar; [1] Denemarken bedreigde Zweden en het noorden van Duitschland; de kleine vorsten langs den Rijn waren Frankrijk onderworpen. Wel wist men, dat eenige Duitsche staten, onder leiding der Republiek verbonden, zich tot verzet gereed maakten, maar een stoute aanval langs en over den Rijn zou weldra, gelijk in vorige jaren, Brandenburg doen weifelen, Luneburg doen afvallen en anderen doen luisteren naar geldelijke aanbiedingen.

De Republiek, en vooral de Stadhouder, was de eenige vijand, die te duchten scheen, maar was het niet vóór weinige jaren gebleken, dat de oorlogzuchtige plannen van den Prins steeds afstuitten op het halsstarrig verzet van Amsterdam en eenige provincien? Men kende in Frankrijk niet genoegzaam de veranderde stemming van natie en regenten sedert de geschillen van 1684; maar, zou men aan het hof te Versailles genoegzaam gewicht hebben gehecht aan veranderde volksopinie, zoo men die gekend had? Toch was het deze, die over de toekomst van Europa besliste.

---

[1] Bentinck had onlangs te Berlijn beweerd, dat Frankrijk den keizer had voorgesteld een verbond te maken op deze voorwaarden: 1°. een erfelijk keizerschap voor de Habsburgers; 2°. teruggave van den Elzas aan den keizer; 3°. de republiek met de Sp. Nederlanden aan Frankrijk. Zie S. de Pufendorff, *De Rebus gestis Frederici* III etc., f. 79.

Niet slechts uit Engeland, ook uit de Republiek kwamen de stemmen tot den Prins, dat een overgaan naar Engeland noodig was en niet meer kon uitgesteld worden; Willem III was niet meer de drijver, maar werd gedreven; zelfs de schuchtere regenten van Amsterdam keurden het voornemen goed; de staten stemden in alle wapeningen en uitgaven toe en Bentinck, die onvermoeid alle voorbereidselen had getroffen, wist den Prins, die nog bleef aarzelen, eindelijk te overtuigen, dat geen uitstel meer mogelijk was [1].

Het schijnt zonderling voor ons, die de gebeurtenissen kennen, dat noch in Engeland, noch in Frankrijk gedurende den zomer van 1688 eenige zekerheid is ontstaan omtrent de plannen van den Prins. Tweeërlei echter houde men daarbij in het oog: vooreerst, dat ook werkelijk, vooral omtrent het tijdstip van een overtocht, bij Willem III zelf geen zekerheid heeft bestaan vóór de tweede helft van 1688, terwijl elke wapening in de Republiek, zoowel te zee als te land, door de onrust in Europa en vooral door de handelingen van Frankrijk, dat reeds de plaatsen in het bisdom Keulen nabij de grenzen der Republiek bezette, zoozeer gebillijkt was, dat ook zonder eenig voornemen op Engeland geen andere weg zou zijn bewandeld; aan de andere zijde, koning Jakobus was overtuigd van de kracht zijner legers en vloten en zag zijn einddoel zoo naderen, dat een herhaling van Monmouth's tocht, mocht de Prins van Oranje immer daartoe overgaan, hem voorkwam, gelijk de vorige, eer tot versterking zijner regeering dan tot omverwerping te zullen strekken.

Het mag betwijfeld worden, of men te Versailles, ingelicht door de Barillon en Bonrepos zulke gunstige opinie over de sterkte der Engelsche regeering koesterde, maar zoo men ook naar de inlichtingen van d'Avaux vermoedens had, zou niet het overbrengen van den oorlog in Duitschland, zoo na aan de grenzen der Republiek, juist het overgaan van den Prins beletten? Er was meer. Geheime onderhandelingen waren sedert eenigen tijd opgezet, om de Fransche en Engelsche vloten te vereenigen, zoo het schijnt, tegen de Republiek en Spanje; in 1689 zou die zaak tot uitvoering komen [2];

---

[1] Sidney's *Diary* bevat onderscheiden brieven in het jaar 1688 geschreven, waaruit van de aarzeling des Stadhouders blijkt. De handelingen van Frankrijk schijnen alleen beslissing te hebben gebracht. Dit blijkt ook uit de nauwkeurige mededeelingen van Wagenaar naar de M. S. aanteekeningen van Witsen. In Juli eerst werden de Amsterdamsche burgemeesters gepolst. „Z. H. verklaarde (aan Witsen) nog geen bepaald besluit te hebben genomen.” Wagenaar, bl. 429.

Waar zijn deze M. S. aanteekeningen van Witsen gebleven? Vergelijk ook S. de Pufendorf ll., „Over een jaar was het te laat,” zeide Bentinck te Berlijn.

[2] De Seignelay, die de marinezaken bestuurde, schreef den 8sten Sept. 1688 aan de Bonrepos te Londen: „Par tout ce qui nous revient de Hollande, il n'y a pas apparence que le Prince d'Orange tente rien contre l'Angleterre cette année, ses vaisseaux d'Amsterdam ne sont pas encore tous au Texel;

indien vóór dien tijd het bisdom Keulen was bezet, dan zou een herhaling van den tocht van 1672 met beteren uitslag door beide mogendheden kunnen worden beproefd.

Nog nimmer had in de Republiek de drang der publieke opinie zoo sterk gesproken als in deze dagen; regenten van stad en provincie zagen zich als het ware medegesleept door den opgewonden volksgeest; het „*nunc aut numquam* van den prins van Oranje was in ieders mond, en noch de aanbiedingen van Frankrijk, noch de intrekking van sommige bepalingen door Koning Jacobus waren nu meer in staat de algemeene meening te wijzigen.

In November had de overtocht plaats. Het ligt niet in ons doel, die te beschrijven: men kent dien in al zijne bijzonderheden. De vraag mag rijzen, welke gevolgen die tocht zou gehad hebben, indien Jacobus de reeds aangevangen onderhandelingen met den Prins had voortgezet en te Londen ware gebleven? Want van een vervallenverklaring van de kroon was op dit oogenblik nog geen sprake, alleen de bijeenroeping van een vrij parlement en de regeling der troonsopvolging werd gevorderd [1].

De koning zag echter in enkele dagen het werk der drie laatste jaren ineenstorten; gelijk hij zijne krachten overschat had, achtte hij ze nu te klein, toen hij zoovelen zag heengaan op wier steun hij had gerekend.

's Konings vlucht, terugkeer en tweede verdwijning leverden wel het bewijs van wantrouwen in eigen weerstandsvermogen, maar de houding van den prins van Oranje werd daardoor niet gemakkelijker. Met groote voorzichtigheid, vooral tegenover het buitenland, moest nu gehandeld worden, en ook in het binnenland — de discussien der zoogenaamde conventie toonen het genoegzaam aan — wilden de meesten, en zeker ook

---

il ne leur sera fourni que pour un mois de vivres et ils n'auront aussi que la moitié ou les deux tiers de leurs équipages, et les vaisseaux qui se préparent à Hellevoetsluis n'ont pas encore un matelot, en sorte que le Roi est persuadé que le Prince d'Orange n'a d'autre intention que de tirer des amirautés les vaisseaux qu'il a dessein de faire armer au printemps et de ne dépendre plus de la ville d'Amsterdam, dont il n'est pas aussi sûr que des autres pour les armemens de mer qu'il voudra faire. Cependant il ne faut pas tellement se confier à cette apparence qu'on néglige les précautions capables d'empêcher le service de ces entreprises, et c'est à quoi il faut que vous porties le Roi d'Angleterre." Pierre Clément, *Rélation d'un voyage de M. de Seignelay* etc., Paris 1867, p. 336 (*Lettres inédites*). Merkwaardig is het, dat d'Avaux juist op denzelfden dag, waarop deze brief geschreven werd, namens zijn meester explicatien vroeg over de groote wapeningen in de Republiek. In denzelfden brief van de Seignelay vindt men ook deze woorden: „Il faut que vous fassiez en sorte que le Roi d'Angleterre entrant lui-même dans ces raisons, ne demande du roi un secours de vaisseaux que pour l'année prochaine."

[1] „Ac videbatur ab initio sua destinata non eo porrexisse ut istum (Jacobum II) dejiceret; sed post pro successu rerum consilia cepisse." S. de Pufendorf, ll. p. 82.

de Prins, duidelijk hebben uitgemaakt, dat de koning vrijwillig den troon verlaten had, niet met geweld daarvan verdreven was [1].

En zoo had Willem III eindelijk verkregen, wat hij sedert 1674 zonder ophouden had zoeken te bereiken; Engeland losgemaakt van de Fransche vriendschap, zich met de Europeesche machten onder leiding der Republiek verzettende tegen Lodewijk XIV. Aan de Fransche wereldmonarchie, die jaar op jaar haar doel meer scheen te naderen, was de eerste krachtige breidel aangelegd; het zou er thans op aankomen, de verschillende elementen van verzet te verbinden en te leiden.

Dit is bij uitstek gedurende al de volgende jaren de taak geweest van Willem III in het kabinet en op het slagveld. Beide kampplaatsen hebben ook toenmaals bewezen, dat éénheid van wil en legermacht de beste bondgenooten zijn, maar hoe dikwerf de Koning-Stadhouder ook die bondgenooten miste, toch had Europa, toen in 1697 de vrede te Rijswijk werd gesloten, welke gevaren ook dreigen mochten, metterdaad getoond en ondervonden, dat Frankrijk niet langer onbedwingbaar was, had Engeland zijn plaats onder de Europeesche mogendheden hernomen, was de vrijheid van godsdienst, gelijk men die in dien tijd verstond, gehandhaafd, was de republiek der vereenigde Gewesten van elk gevaar van vernietiging bevrijd, waren de kleine vorsten van Duitschland voor goed aan de oppervoogdij van Frankrijk ontrukt.

§ 4.

De geschiedenis dier jaren schetsen wij hier niet, de volgende bladen zijn zoovele bijdragen tot de kennis van dien tijd. Die in deze geschiedenis een rol hebben vervuld zullen hier zelf sprekende optreden; vollediger verhaal kan de nazaat niet leveren. Maar voor dat wij dit algemeen overzicht sluiten, nog een enkel woord over den man, die in al deze jaren de rechterhand van Willem III, met onwrikbaren trouw ook na des Stadhouders dood tot den vrede van Utrecht dezelfde staatkunde in de republiek der vereenigde Gewesten wist te handhaven, van den man die meer dan iemand doorgedrongen is in de denkbeelden en beginselen van Willem III, ja deze soms tegen hem zelf heeft volgehouden en verdedigd; die nimmer geaarzeld heeft of hij zijn vaderland werkelijk nuttig was, waar hij onversaagd den Franschman tegentrad, en die nog lang genoeg heeft geleefd, om den tijd te zien aanbreken, waarin, ja de Fransche oppermacht gefnuikt was, maar ook de Republiek door overspanning uit-

[1] Met opmerkelijke nauwkeurigheid heeft Wagenaar in zijne *Vaderl. Hist.*, op het einde van het 15de deel deze discussien medegedeeld; Macaulay is natuurlijk uitvoeriger en meer volledig.

geput de plaats moest ruimen, die zij gedurende een halve eeuw aan het hoofd der Europeesche staten had ingenomen.

Anthonie Heinsius was in 1641 te Delft geboren. Zijn vader zat aldaar in de regeering, zijne moeder was uit het regenten-geslacht der Dedels. Na de latijnsche school te Delft te hebben bezocht en niet zonder roem te hebben doorloopen [1], bezocht Heinsius, gelijk zoovele zijner tijdgenooten uit de aanzienlijke geslachten, de academie van Orleans, en verkreeg aldaar in 1662 den graad van doctor in *utroque jure*. In zijn vaderstad teruggekeerd, schijnt hij zich uitsluitend op de rechtspraktijk te hebben toegelegd en vinden wij van hem in politieke of andere betrekkingen geen melding gemaakt vóór 1679 toen hij tot pensionaris van Delft werd benoemd. Zijn vader schijnt tot de Loevesteinsche factie te hebben behoord, en van daar wellicht dat ook de zoon in de eerste tijden na 1672 buiten openbare betrekkingen bleef.

Ook na 1679 was Delft in de vergadering der staten van Holland gewoonlijk van de meening van Amsterdam en dus tegen den Stadhouder gekant; zijn pensionaris was ongetwijfeld dezelfde richting toegedaan, en toen op voorstel van Fagel op het einde van 1682 aan Heinsius een buitengewone zending naar Parijs werd opgedragen, om namens de staten te protesteeren tegen hetgeen op last des konings met het prinsdom Oranje geschiedde, welks ongestoord bezit bij den vrede van Nijmegen Willem III was gewaarborgd, had het publiek wellicht niet geheel ongelijk in de bewering, dat die zending hem was opgedragen om te beletten in de vergadering der staten van Holland met Amsterdam de voorstellen der werving te bestrijden [2]. Fagel was niet wars van deze staatkunde, om vijanden zoo mogelijk tot vrienden te maken, en de prins van Oranje heeft in zijn Engelsche regeering die taktiek allerminst versmaad. En inderdaad, indien, wat wij niet kunnen verzekeren, de pensionaris van Delft tot 1682 toe, gerust is geweest omtrent mogelijke gevaren die de

---

[1] Er bestaat nog een klein geschrift *Plutus, Carmen Scholasticum habitum ab Antonio Heinsio in examina aestivo*. 2 Aug. 1658. Delphis 1651. Mijn bloedverwant A. J. van der Heim, die in 1834 te Leiden promoveerde met de dissertatie „*De Antonio Heinsio, Consiliario*, een geschrift, waarvan o. a. Groen van Prinsterer in zijn Handboek zeer veel gebruik heeft gemaakt, teekende deze bijzonderheid naderhand op. Het boekje zelf heb ik niet kunnen vinden.

[2] M. S. Brief van J. van der Dussen aan Heinsius, Delft 11 Mei 1683. „Il y a de faux politiques qui sont entestés du sentiment que votre commission a été inventé à dessin de vous oster le moyen d'appuyer les sentiments de Roulys (Amsterdam) et qu'elle sera de durée.”

Volgens het Journaal van Heinsius verzekerde Fagel hem, dat de Prins hem voor deze zending had aangewezen. Vóór zijn vertrek zeide hem de Prins: „que je ne serais pas mal reçu mais ne ferois pourtant rien, et que l'on me donneroit une courte et méchante reponse.” Journal, 8 Janvier 1683. De voorspelling kwam goed uit.

Republiek van buiten bedreigden, geen beter middel ware uit te denken om hem die rust voor goed te ontnemen, dan een officieel bezoek in 1682 te Parijs, weldra gevolgd door een dergelijk in 1685 te Londen. Des te meer bejammeren wij het dat van dit laatste jaartal tot 1689 noch journaal noch brief van Heinsius is bewaard gebleven, maar ook zonder zulke schriftelijke getuigenis mogen wij aannemen, dat de overtuiging, die in dit tijdperk met ongeloofelijke kracht bij het publiek veld won, dat „zoo wij geen slaven van Frankrijk wilden worden", er met kracht moest gehandeld worden, ook Heinsius heeft bezield.

Hij was thans in de volle kracht zijns levens, ongehuwd, levende voor zijn betrekking en studie [1]; door zijn buitenlandsche zendingen in aanraking gebracht met de eerste mannen van zijn tijd op het gebied van staatkunde en wetenschap, gezien bij den prins van Oranje, invloed uitoefenende in de staten-vergadering, hoog geschat door den grijzen Fagel. Toch wees hij ernstig en herhaaldelijk het aanbod af, om, hetzij een deel van het raadpensionarisambt op zich te nemen, hetzij zich als het ware kandidaat te stellen bij eventueel openvallen dier betrekking; naar zijn eigen dagboek vond Heinsius vooral in den vorm, waarin men die nieuwe betrekking hem wilde opdragen, bezwaar, ofschoon hij ook de betrekking zelf van raadpensionaris „noch met syn humeur, noch met syne kennisse, noch met syne gesontheyt" overeen te brengen achtte.

Het mocht niet baten. Op het eind van 1688 overleed Gaspar Fagel; wederom koos men, doch alleen *ad interim*, een pensionaris van Haarlem, ten Hove, in zijn plaats, maar na enkele maanden overleed ook deze (24 Maart 1689). Terstond werd nu Heinsius aangesteld, ook eerst voorloopig, maar toen èn de Prins èn zijne vrienden niet ophielden aan te dringen, liet de nederige man zich overhalen; den 26sten Mei 1689 werd hij definitief tot raadpensionaris van Holland en West-Friesland gekozen. Die betrekking heeft hij vervuld, tot dat hij in 1720 op achtenzeventigjarigen leeftijd overleed.

Er is wel niemand geweest, die getwijfeld heeft aan den ijver en de nauwgezetheid waarmede deze staatsman zijn moeijelijke taak heeft

[1] Heinsius heeft een zeer uitgebreide bibliotheek nagelaten. Onder zijne getrouwe correspondenten, toen hij in 1683 te Parijs vertoefde, was zijn geleerde stadgenoot Leeuwenhoek, de natuurkundige. In een M. S. brief van dezen uit Delft, van 2 Sept. 1683 leest men: „daar ik sedert eenige jaren „niet gerust ben geweest of uw oordeel heeft moeten gaan over mijne observatien en consideratien." Het gold hier de microscopische onderzoekingen van Leeuwenhoek, die hij uitgaf, en welke, zoo als hij aan Heinsius meldt, in Engeland geplaatst werden in „The Transactions" van de Kon. Academie, en in Frankrijk in „le Journal de Médicine."

Den 2den Januari 1684 teekent Heinsius in zijn journaal aan: „J'allai voir aussi Mr. Bleiswyck, „qui me dit, que Mons. Bail (Bayle) travailloit à une troisième partie de la critique générale."

vervuld. Inderdaad, alleen slechts bij het overzien dier uitgebreide briefwisseling over al de groote belangen van Europa, zoowel als over elke kleine plaatselijke aangelegenheid in de Republiek, staat men verbaasd over de volhardende inspanning daarbij van den raadpensionaris geëischt. Maar bij nauwkeurig onderzoek blijkt nog veel meer. De raadpensionaris toch was voortdurend de raadsman, zeer dikwijls de ontwerper, niet zelden de leider in de belangrijkste handelingen, hetzij die de diplomatie, de finantiën, de legeroperatien, de vloot of de stedelijke regeeringen betroffen.

En ofschoon Heinsius veel en onvermoeid werkte, uit vele minuten zijner brieven blijkt, dat die arbeid hem niet altijd even licht viel, dat hij althans niet spoedig met eigen werk tevreden was; geen minuut bijna, waar niet eenige volzinnen of woorden zijn uitgewischt of door andere vervangen. Nauwgezet en ordelijk, gelijk zijn zoo volledig archief, schijnen ook zijn karakter en gedachtengang te zijn geweest. Heeft reeds de Torcy hem geprezen wegens vriendelijken en inschikkelijken aard, het blijkt ook uit vele tot hem gerichte brieven, dat hij zich vrienden wist te maken van de vreemde diplomaten, die met hem handelden. Nergens vindt men klachten hetzij over hoogen toon, hetzij over scherpe woorden of eigenzinnigheid. Bolingbroke moge, toen hij den verrader speelde, hebben geschimpt op de halsstarrigheid van den raadpensionaris, die van geen vrede wilde hooren, Heinsius heeft toen met groote voorzichtigheid het gevaar ontweken, dat der Republiek boven het hoofd hing. Zijn staatkunde is tot het einde die geweest, welke Willem III had gevolgd, de Republiek te behouden door met zoovele bondgenooten mogelijk den koning van Frankrijk tegen te staan.

In de eerste jaren van zijn raadpensionarisschap had hij meer te volgen dan te leiden; Willem III gaf het initiatief; geen zaak van eenig belang, of zij werd tusschen beide mannen besproken of bij briefwisseling afgedaan [1]; soms bracht van Weede of Hop 's konings meening over aan den raadpensionaris, maar in den regel werden, tenzij de koning-stadhouder in 's Hage vertoefde, elke vier dagen een of meer brieven door Heinsius aan Willem III afgezonden.

Na den dood des konings wachtte Heinsius nog veel zwaarder taak. De Europeesche oorlog over de Spaansche successie was reeds onvermijdelijk; de vraag was niet meer, of de Republiek, hetzij door neutraliteit, hetzij door de Fransche zijde te kiezen, dien voorkomen mocht; er kon

---

[1] Toen Hop in 1692 als gezant naar Denemarken was gezonden, schreef Willem III aan Heinsius: „In gevalle hij (Hop) voor het toekomende eenige ordres van mij begeert, moet hij daerover aen den hr. Blathwait schrijven, *maar als het heel secreet is*, aen UEd.” (26 Nov./6 Dec. 1692.)

alleen sprake zijn van partij te kiezen, en in dien stand van zaken was het wel onmogelijk, dat men zich Engeland tot vijand, en Frankrijk tot heer der Spaansche Nederlanden zou gemaakt hebben [1]. Het zou er nu op aankomen met een talent gelijk dat van Willem III, maar zonder zijn grooten naam en invloed de verbondenen bijeen te brengen en te houden, met spoed en geluk den oorlog te voeren, en tevens in het binnenland eendracht en rust te bewaren.

Dat vooral dit laatste gelukte en tot den vrede van Utrecht meer dan vroeger werd volgehouden, mag men het niet grootendeels toeschrijven aan het wijs beleid van Heinsius, die de Amsterdamsche regenten en de staten der overige provincien door toegeven, waar het kon door vertrouwen en zachtheid, wist te winnen, zoodat de oppervoogdij van Holland, het groote struikelblok onder den hooghartigen de Witt, bijna niet gevoeld werd?

Heinsius behoort onder die karakters, welke noch zoeken te scheppen, noch zich een eigen baan bereiden; de denkbeelden van anderen aan te nemen, en met nauwgezetheid uit te voeren is hun hoogste streven. Terwijl de Witt aan de staatkunde, aan de vloot, aan de finantien, aan den regeeringsvorm van zijn land nieuwe denkbeelden of nieuw leven zocht in te planten, terwijl Fagel niet rustte, voordat hij met Willem III de Europeesche alliantie tegen Frankrijk had tot stand gebracht, en daarbij des te stoutmoediger werd, naarmate de tegenstand tegen zijne plannen klom, heeft Heinsius met meer ijver en kennis van bijzonderheden, met meer eerlijkheid in alle omstandigheden, en met meer menschenkennis dan zijne voorgangers, maar ook met minder enthousiasme en zelfvertrouwen, gedurende eenendertig jaren zijn moeilijk ambt waargenomen.

Wanneer bij zijn groote voorgangers, hetzij onder de staatslieden, die als gezanten een deel der buitenlandsche staatkunde leidden, hetzij onder de invloedrijkste leden der provinciale of algemeene staten telkens niet weinigen gevonden werden, die in openlijk of geheim verzet kwamen tegen de plannen of handelingen van den raadpensionaris, tegenover Heinsius vinden wij hoogst zelden de sporen van dergelijke oppositie. Wel mag dit tot op zekere hoogte worden toegeschreven aan meer toegevendheid van beide zijden, wellicht ook gedeeltelijk aan minder veerkracht bij de langzamerhand meer toenemende coterie- en familie-regeering in stad en gewest, maar de tact waarmede Heinsius, zonder immer zich te veel op den voorgrond te plaatsen, met allen wist om te gaan, zijn meesterschap

[1] Zeer uitvoerig en op nog uitnemender wijze dan zoovele andere deelen, is het tijdperk sedert den vrede van Nijmegen tot den successie-oorlog behandeld in het *Handboek der Vad. Gesch.* van Groen v. Prinsterer. I Deel blz. 568-615. 1e druk.

in de kennis van alle bijzonderheden, zoowel waar het de buitenlandsche staatkunde, als het beheer der legers, vloten of finantien en de toepassing der algemeene wetten betrof, door alle tijdgenooten erkend en in zijne zoo rijke briefwisseling telkens uitkomende, zullen ongetwijfeld hier den heilzaamsten invloed hebben uitgeoefend.

De man, die met het meeste gemak met Fransche en Engelsche diplomaten in hunne taal schreef en sprak, waar het Europeesche belangen betrof, schrijft met dezelfde uitvoerigheid en nauwgezetheid aan den leeraar, die zijn tusschenkomst vraagt in Voetiaansche kerkgeschillen, met den gecommiteerde, die hem raadpleegt over fourrages en leverantien voor het leger, met den secretaris der admiraliteit over de uitrusting van een oorlogschip, met den consul in een vreemde haven, die over een aangehouden lading bericht, met den generaal, die een plan van aanval of verdediging heeft beraamd, met den schout eener stad, die een geheime spion op het spoor is, of den regent die hem omtrent geschillen in de vroedschap raadpleegt.

Inderdaad, indien men dat beheer door één man, bijgestaan door slechts twee klerken gedurende zoovele jaren gevoerd, nagaat, daarbij bedenkt dat de raadpensionaris tevens gedurende vele jaren met Marlborough en Eugenius van Savoye de draden der Europeesche politiek in handen hield, dan mag men verbaasd staan over die bedrijvigheid bij zooveel eenvoud, over die uitkomst bij zoo weinig hulpmiddelen.

Had na den dood van Willem III een man met een karakter als de Witt de leiding der zaken in handen genomen, misschien zou de geschiedenis der diplomatie meer vernuftige overleggingen, meer rassche wendingen hebben mede te deelen, maar het valt te betwijfelen, of alsdan tot den vrede van Utrecht de leiding der staatkunde even zeker en onweersproken in den Haag en zonder gevaar voor de Republiek zou gebleven zijn.

Onjuist schijnt ook de voorstelling, alsof Heinsius blindelings navolger van de staatkunde van Willem III, ten slotte het welzijn van den staat onherroepelijk aan zijn stelsel heeft opgeofferd.

De Spaansche successie-oorlog was, evenmin als die van 1672 en 1688, uit vrije keuze door de Republiek aanvaard; hij was door nooddwang opgelegd, omdat het telkens niet slechts het evenwicht der Europeesche mogendheden gold, maar de Republiek inderdaad altijd wederom bedreigd werd, gelijk in 1672, al stonden Lodewijk's legers nog niet aan en over de rivieren.

Eerst de vrede van Utrecht maakte voor goed een einde aan dit gevaar.

Toen was het tijdstip daar, waarop bij de veranderde verhoudingen

der machten in Europa, bij de betrekkelijke rust die thans volgde, de hand kon geslagen worden aan inwendige organisatie. Het moge den toen reeds bejaarden Heinsius niet aan aanleg, noch ijver, noch kunde ontbroken hebben voor deze nieuwe taak, het werk bleef achter. De schrandere van Slingelandt, reeds toenmaals den raadpensionaris tot groote hulp, heeft later te vergeefs beproefd het slapende organisme met nieuw leven te bezielen. In gansch Europa volgde een tijd van afmatting, waar het oog vruchteloos zoekt naar nieuwe denkbeelden, nieuwe beginselen. Hoe zou het zijn in de Republiek, waar de regeeringen hoe langer zoo meer ontaardden in voordeelige familieclubs, de staat gebukt ging onder zware schulden, de handel zelf niet meer mogelijk scheen, dan onder de hoede van allerlei privilegie?

Beschouwt men dezen staatsman in het licht van zijnen tijd, en alleen deze maatstaf van beoordeeling schijnt rechtvaardig, dan mogen wij beweren, dat in de reeks der groote mannen, wien een eereplaats toekomt in de geschiedenis der Republiek, Antonie Heinsius naast van Oldenbarneveld, de Witt en Fagel mag gesteld worden; dat hij in meest elk opzicht bij geen dezer behoeft achter te staan en onze hulde verdient als echt Nederlandsche type van den eerlijken, vlijtigen, helderen en vaderlandslievenden regent.

BIJLAGEN.

MISSIVE VAN A. VAN CITTERS AAN A. HEINSIUS.

Windsor, den $\frac{6\ \text{Sept.}}{27\ \text{Aug.}}$ 1683.

'Tsedert mijne laeste van den 23/13 der verleden maent, is hier in 't Rijck niet van consideratie voorgevallen, 't geene de penne meriteert; alleen dat op de incomende tijdingen van de marsch der franse trouppes naer het lant van Aelst, en de insinuatie die de Mareshall d'Humières uyt last des Conings aen den Hr. Marquis de Grana heeft laeten toecomen, de Hr. de Ronquillo gisteren de nevensgaende memorie aen den Con. heeft overgelevert, daer bij versoeckende, dewijle dese marsch een absolute oirlogh impliceert, het accomplissement van het tractaet dat tusschen de Croon Spaigne en Engelant a° 1680 geslooten is, en bysonder dat volgens het 4e art. de 8/m. man ten spoedigste tot secours mogen worden overgesonden. Dese sijne Memorie heeft S. Exc. met alle mogelijke officien bekrachtight, gelijck oock de Min. van haer Ho. Mo. soo bij den Coningh als Sijne Ministers instantelijck heeft aengehouden, ten eynde door sijne hooge en aensienel. intercessie de marsch der voorsz. trouppes mogte worden wederhouden, dewijle de Sp. Nederlanden als à la merçy van Vranckryk geexponeert wordende, soo hij wil, deselve t'eenemael verlooren sijn, off indien door Spaignes tegenweer sulcx verhindert wert, de geallieerden onfeylbaer in een gantsch ruineusen oorlogh getrocken worden, of Spaigne sigh siende van sijne geallieerden verlaten, misschien capabel sal worden om te nemen de extravaganste resolutien die te bedenken is. Maer, eylaes! 't is hier als voor een doodt mans deur geklopt; 't schijnt men geresolveert is het werck met goede oogen aen te sien, op fondament, dat Spaigne als magteloos sigh niet sal derven roeren, haer Ho. Mo. den oorlogh gantsch niet soecken, en dese Con. sijn saecken in geen staet, om met nadruck daer tegens iets te doen, en dat men vertrouwt, en om beter te seggen, verzekert is, dat Vr. geen verderen pas doen sal, hoe schoon hem de kans mogte voorcomen. En sal gen. Hr. Ronquillo hier op niet eerder antwoort becomen, soo als het toeschijnt, dan nadat de trouppes effectivelijck in de Nederlanden sullen getrocken wesen, als oordeelende niet geobligeert te sijn, eerder te antwoorden, en derve bij avance genoegsaem seggen, dat dit antwoort een absolut refus sal inhouden, en misschien Spaigne tot het aennemen der arbitrage, ofte tot de overgave van Luxem-

burgh wijsen sal, sonder het welck men meynt dat het werck irremediabel is, te meer de Hr. van Barillon gisteren desen Con. versekert heeft, dat sijn meester altijt geneigt is, sijne trouppes te contramanderen, soo haest sijne propositien, d. i. of de arbitrage of het equivalent, bij Spaigne sal wesen aengenomen, en hoor ick dat haer Ho. Mo. (buitengewone) minister onder de hant daertoe oock influentien krijgt, ten eynde hij aan sijne meesters wil overbrieven, dat dogh Spaigne tot het overgeven van het equivalent soude aenraden, nogh soo eerlijck sijnde, dat men van de arbitrage niet meldt, dan bij verwerping, als of misschien Vr. daertoe niet soude willen verstaen, om quansuys niet te toonen dat men deselve affecteert en nogh wel soude willen aengebeden sijn, om daertoe bij Vr. te willen wercken. Wat Spaigne (siende sigh soodanigh van sijn considerabelste geallieerden verlaten onder voorwendinge dat sijne saken voor alsnogh in geen staet sijn om hem hier in verder te engageren, hoewel men magt genoegh toont, om zoo een considerabel esquadre van 16 cloecke schepen in zee te brengen, capabel om in alle de geallieerden vreese en nabedencken te verwecken) in dese gelegentheid resolveren sal, moet de tijt ons geven, en sijn de welmeynende hier van gedagten, indien S. M. deze magt aen Vr. hadde doen sien, waertoe sijn eygen interest, reputatie, woort, ja eedt hem hadde behooren te brengen, lichtelijck de saecken een andere keer in het Christenrijck souden genomen hebben.

De Con. met het gantsche Hoff vertreckt overmorgen van hier naer Winchester, met intentie om den tijt van drie weecken sigh aldaer met de jaght, paerdeloopen en andere vermaeckelijckheden, naer 't saisoen te diverteren, en dan ten selven eynde weder van daer naer Newmarket te gaen; soo schijnt dit Hoff de saken van het Christenrijck ter herte te nemen.

Waermede enz.

UITTREKSELS UIT HET M. S. JOURNAAL VAN A. HEINSIUS.

Paris, Lundi 23 Août 1683.

Receu les lettres d'Hollande.

1°. . . . .

2°. De Mons. le Pensionaire du 9 Août, portant:

1°. que je ferois remercier Mons. N. N. [1] au nom de S. A. de son inclination, qui s'en tient tout à fait asseuré et voudroit bien en pouvoir donner des preuves réelles et le rendre tant mieux capable à pousser tant mieux ses bons offices auprès de S. M. pour S. A.

---

[1] Vermoedelijk de bekende de Gourville die vroeger in den Haag was, later als agent naar Hanover ging. Op een andere plaats wordt hij genoemd en vermeldt de schrijver dat Gourville herhaalde aan Mr. Blisson, wat hij dezen ook vroeger had geantwoord om het aan Heinsius mede te deelen; die woorden zijn dezelfde welke Mr. N. N. volgens het journaal vroeger had gesproken.

2°. que S. A. a eu et aura toujours pour S. M. toute la vénération et estime qu'on peut avoir pour un si grand roy et puissant, doué de tant de belles qualités et que jamais il ne s'est gouverné autrement;
3°. qu'il est faché que la guerre ait empêchée que S. A. ne s'est pu accommoder davantage à la volonté de Sa Maj.;
4°. que S. A. ne souhaite rien plus si non que par une bonne et durable paix soit osté tout ce qui seroit capable à donner à ses ennemis quelque matière pour insinuer à S. M. qu'il a moins d'estime pour lui qu'il ne devoit avoir, car que S. A. estime pour un grand bonheur la bonne grace du Roy, sachant de quelle importance elle pourroit estre pour luy;
5°. que S. M. a esté porté de tout temps à une bonne et durable paix, et qu'il avoit toujours creu que S. M. aurait bien voulu laisser aux Pais-Bas la barrière, laquelle il avoit particulièrement accordé à l'Estat par le traité de Nimègue et par quelque expédient on auroit vidé les différens qui depuis estoient survenus:
   1°. parce que pour un si grand (Roy) un peu plus ou moins ne fait rien pour gagner ou perdre beaucoup;
   2°. que de laisser cette barrière pouvoit donner beaucoup de seureté aux subjets de cet estat et aussi du contentement;
6°. si le bon plaisir du Roy pourroit tendre vers là que les différens avec l'Espagne puissent estre vidés sur ce pied là, il fera son dernier devoir, pour complaire à S. M. et pour faire exécuter sa volonté tant qu'elle pourra désirer;
7°. si S. M. auroit d'autres pensées que S. A. souhaiteroit plustôt de ne s'ingérer pas dans ces affaires:
   1°. parce qu'elle sçait que l'Espagne ne pourra jamais estre disposée à faire affaiblir encore davantage les Pais-Bas;
   2°. que dans l'Estat, en Angleterre et auprès de tous les autres alliés on l'imputeroit le pis qu'on pouroit à S. A. qu'il y auroit contribué;
8°. que S. A. croit qu'il se doit expliquer ingenuement sans feinte:
   1°. parce que l'on a denigré S. A. comme s'il n'agissait pas sincèrement avec S. M. et comme s'il cherchoit des occasions à traverser ses intentions;
   2°. que ceux qui veulent du mal à S. A. en prendront l'occasion pour leur mauvaise intention auprès de S. M. si l'affaire ne réussissoit pas;
   3°. que S. M., voyant les fondemens sur lesquels S. A. se donneroit dans les affaires pour suivre la volonté de S. M., verroit en mesme temps la sincérité de S. A. et peut estre tant plus persuadé que S. A. agit sans feinte qui ne laisseroit pas de se découvrir et sur des fondemens stables et qui s'affirmeroient par le temps;
9°. A l'esgard des affaires d'Allemagne, si S. M. veut faire sçavoir à S. A. sur quel pied elle auroit le dessein d'y faire la paix, qu'elle fera sçavoir à S. M. avecq la mesme candeur et sincérité, s'il croit que les

conditions pourroient estre acceptées ou non et ce qui pourroit estre fait ou laissé afin que S. M. puisse estre persuadé de la sincérité de S. A.

10°. Comme S. A. s'estimeroit bien heureux que par son moyen la paix se fit dans l'Europe, ainsi il ne voudrait rien faire qui peut estre suspect à l'Estat ou à ses alliés, comme s'il avoit envisagé quelque chose de particulier et comme s'il vouloit obliger par force les alliés à ce qu'il sçait qu'ils ne feront pas, estant persuadé de l'inclination de S. M. qu'il tomberoit dans le plus grand mespris auprès d'elle.

11°. Que S. A. a la plus grande inclination à complaire à S. M. dans cette affaire que personne du monde pourrait avoir, mais qu'il ne pourrait rien faire qui fut préjudiciable à l'Estat, ou contraire à la candeur et sincérité dont il se doit servir auprès de ses alliés et que pour lui il lui est infaisable et il seroit aussi pas au gré de S. M. s'il ne se déclaroit pas sincèrement jusques où il pourroit aller, car de n'aller pas sincèrement dans une affaire où S. M. semble vouloir faire une espreuve, rendroit l'indignation contre lui encore plus grande qu'elle n'est pas encore presentement, de plus parce qu'il auroit abusé de la confidence de S. Maj.

Mardi, le 24 Août 1683.

Ayant fait venir Mons. de Blisson à Fontainebleau, je le fis retourner pour tascher de voir quand il pouroit parler à Mons. N. N.

Mercredi, le 25 Aout 1683.

L'après-dinée je m'en retournay à Paris et trouvay chez moy Mons. Blisson, qui m'asseuroit que Mons. (N. N.) estoit en ville; je l'instruisoy donc de tout ce qu'il auroit à dire et l'ordonnay de l'aller trouver le lendemain.

Jeudi, le 26.

Mons. Blisson me rapporte qu'il y avoit esté et le voyant demandé à le parler, à quoy il avoit dit qu'il estoit un peu pressé, et Mons. Blisson disant donc, je vous prie donnez moy donc une heure, car c'est quelque chose d'importance que j'ay à vous communiquer, à quoi il dit: „eh bien, dites moy donc en quelque chose courtement." Mons. Blisson l'ayant dit, il fut bien estonné et dit: les affaires ne sont plus dans cet estat et il ne s'agit que de Luxembourg; venez demain et nous en parlerons davantage.

Vendredi, le 27 Août 1683.

Mons. Blisson me rapporte qu'il avoit parlé à Mons. (N. N.) et qu'il lui avoit dit: j'ai bien entendu tout ce que vous me dites hier; je suis fidèle à S. M. et j'ay une inclination sincère pour S. A. mais je voudrois qu'il songeat plus à lui, je voy le mal hors de remède, car vous me dites rien que ce que S. A. m'en dit cy-devant à la Haye; S. A. fait beaucoup de protestations pour S. M. mais ne fait rien de réel, et le Roy ne se laisse pas contenter par des

paroles, mais par les effets; S. M. demande Luxembourg pour fermer ses pais contre l'Allemagne et pour s'asseurer de ce costé-là et l'affaire est aussi asteur trop avancée, car on verra qu'au commencement du Sept. on fera quelque chose de considérable, peut-être qu'on attacque une place, ou qu'on se loge dans le pais d'Alost, et si on y tient les quartiers d'hiver, S. M. en tirera plus de quatre millions, les troupes d'Espagne se dissiperont devant le printemps à cause qu'elles ne seront pas paiées; si S. A. les veut venir voir avec 40 mille hommes, on lui tiendra teste, et s'il veut une bataille on la lui donnera; les Hollandois cependant cherchant le repos pour le commerce sacrifieront plustost quelque chose pour l'Espagne avant que de s'ingérer dans la guerre, car quand ils songeront bien à eux, ils trouveront qu'ils n'auront rien à l'Angleterre et qu'ils devront mesme assister les autres avec des troupes et de l'argent, en quoy faisant ils s'épuiseroient; que le Brandenb. tiendra toujours bon français, parce que les autres ne pourront pas fournir et qu'à l'esguard de l'Allemagne il n'y avoit rien de plus certain que cet électeur n'envoyeroit jamais des secours à l'Empereur, si non qu'il fit la paix avecq la France; qu'on n'avoit pas tant à attendre du secours de Pologne et qu'on verroit bientost que l'Empereur commenceroit à prendre d'autres mesures, qu'il ne jugeoit pas que tout ce que le dit Blisson proposait fut de tant de poids qu'il en deut parler au Roy avecq utilité, parce qu'il avait dit tout cela cydevant à S. M. lorsqu'il fut de retour de la Haye et qu'il n'y avoit rien de nouveau asteur; qu'il souhaitoit bien pour 5 mille pistoles que S. A. et les princes de Lunenburgh entendissent bien les affaires et les pénétrassent, priant enfin qu'on voulut ménager cette conversation.

J'écrivis à Mons. le Pensionaire ce que dessus et que je ne manquerois pas aussi de lui mander tout ce que j'entendrois davantage:

Aprés cela M. Blisson recolant sa mémoire me dit que ce Mons. lui avoit encore dit:

1°. Que les traittés n'estoient rien, que Luxemburgh apartenoit au Roy.

2°. Que M. le Prince ne trouveroit pas son compte ny dedans ni dehors le pais: que dedans le pais on abandonneroit ses intrests pour avoir la paix; que hors du pais la Couronne d'Angleterre venant de succéder sur S. A. elle ne la pourra atteindre sans S. Maj., car les Anglois préféreront le Prince George qui est là dans le pais, principalement s'il n'a pas d'enfans, et qu'on sçait bien que c'est la France qui a fait ce mariage [1] et que par là on peut juger ce qu'elle peut.

3°. Qu'il voudroit bien avoir l'honneur de me parler, mais qu'il ne me parleroit pas d'affaires.

Lundi le 30 Aôut.

Mons. Blisson me rapporte qu'il avoit dit la mesme chose et principalement qu'il n'y avoit rien de nouveau dans ses propositions, et qu'il creut estre

[1] Het huwelijk van Prins George van Denemarken met Prinses Anna, dochter van den Hertog van York.

mieux pour S. A. de n'en parler pas au Roy parceque le Roy ne se contente pas de paroles et que dans cette manière là il en avoit parlé au Roy autrefois; que le Roy, il y a quelque temps, avoit bien offert de prendre un équivalent autrepart qu'aux Pais-Bas, mais qu'on y avoit rien offert ny respondu, qu'il estoit asteur trop tard et que si Mons. le Pr. offroit encore quelque chose de réel, qu'il en pourroit parler à S. M.; que pour les affaires d'Allemagne on sçavoit bien ce que le Roy demanderoit, à sçavoir la cession de Strasbourg. J'écris tout cela à Mons. le Pensionaire.

Mardi le 2 Oct. 1683.

Monsieur Giraut m'ayant fait advertir, que Mr. de Croissy estoit à Paris et qu'il verroit les Ministres tout le matin, j'y allay et le remerciay de se qu'il m'avoit procuré audience, et lui disay que Mess. les Estats avoient beaucoup d'estime pour sa personne, et que pour moy je le remerciay de l'honneur qu'il m'avoit fait en donnant ses audiences. Après le compliment fait il me dit, que le Roy pour faire voir à tout le monde qu'il aimoit la paix et que s'il ne la pouvoit pas avoir, que cela ne tiendroit pas à lui et que devant commencer une guerre, qu'il ne la voulut pas sans faire paroitre la justice de la cause et que pour cela il avoit trouvé bon de faire de nouveaux offres à l'Espagne, à sçavoir une alternative, Courtray rasé et Dixmuyde et quelques villages, ou Rose et Pincerda en Roussillon ou Pampelune et....., et que le Roy avoit donné ordre d'en donner notification à Mess. les Estats, je lui disois que je ne pouvois pas entrer dans les affaires d'Espagne, mais qu'aparement ils examineroient premièrement le droit [1], mais quoy qu'ils ne le trouvassent pas juste, qu'il leur seroit à propos d'examiner s'ils voudroient une sanglante guerre pour si peu de païs, que l'on auroit asteur une paix ferme et stable, puisque S. M. voulut bien que toute l'Europe en demeurat le guarand, ou une guerre bien sanglante, mais que S. M. voulut qu'en mesme temps l'Empereur acceptat l'armistice de 30 ans; que la France avoit de l'argent et des soldats, que l'Espagne n'en avoit pas; que considérant les alliés, il y en avoit pour l'un et pour l'autre, et par là on ne devoit pas dire que la France voulut la paix seulement pour les separer, et quoique la France n'en eut pas, qu'elle n'avoit pourtant pas tant à craindre; que la France et la Hollande trouveroient leur intrest dans une bonne alliance et que les Hollandois doivent croire que les Espagnols, s'ils se remettoient, pouroient bien encore faire quelque effort contre la Hollande; qu'il voioit bien que les Hollandois estoient si attachés aux Espagnols qu'ils ne les quitteroient pas et ils s'entraineroient comme cela aussi dans la guerre.

En disant [2] qu'ils aiment bien la paix, il me respondit, et bien, Mons. le Prince? Je lui disois, que Mess. les Estats et le Prince n'avoient en veue que le bien de l'Estat et de la republique; cela se peut, dit-il, mais l'un croit

[1] Hier is iets uitgelaten. De woorden die volgen zijn zeer duidelijk van de Croissy: men zal dus hier tusschen moeten voegen: „Il répondit”, of iets dergelijks.

[2] i. e. „comme je lui disais.”

qu'on le peut avoir par la guerre et l'autre par la paix; je lui respondis, que Mons. le Prince voulut aussi la paix, mais une paix honneste, ferme et de durée, à quoy il respondit, qu'il la pouvoit avoir telle asteur; mais [1] Mons. le Prince ne doit rien vouloir ce qui peut nuire à ses alliés ou aux estats, et principalement qui pourroit oster la barrière. Mais autrefois, dit-il, vous ne les craigniez pas tant. C'est, dis-je, que vous n'aviez pas tant des Pais-bas; il est vray que l'an 1666 on voulut en faire une division ou partage. Il est vray, dit-il, mais Mons. de Witt changea après. Vous estiez pourtant bien accord, car Mons. de Witt ne fit rien à l'insceu du Roy. Oui, dit-il, il estoit grand homme, mais il fit agir Mons. d'Estrades et le menoit par le nez. Il allegua un exemple de Mons. d'Estrades, qu'il voulut la guerre et lui estant plus pacifique, la paix, et qu'il ne doutoit nullement qu'ils voulussent tous deux le bien du Roy.

Que le Roy alloit assiéger Courtray et qu'il voulut bien qu'il fut pris, parceque par là les Espagnols seroient plutost porté à faire la paix et qu'il est tousjours plus aisé de laisser que de rendre.

Mercredi le 20 Octob. 1683.

Mons. le Baron de Val.

1°. Qu'ayant parlé à Mons. de Louvoy il lui avoit demandé si les François en faisant le traitté de Nimmegue avoient jamois songé aux prétentions d'Alost, vieuxbourg de Gent, et qu'il avoit respondu que non mais qu'après qu'ils avoient veu que les Espagnols faisoient des ligues contre eux, ils avoient examiné les traités et trouvé que les Espagnols avoient fait cette bévue.

2°. Que Mons. de Louvoy lui avoit dit que Luxemburgh ne pouvoit servir à l'Espagne, comme autrefois lorsqu'ils avoient deux visées. 1°. La division dans la France et 2°. de pouvoir faire venir une armée de l'Empire dans les Pais-Bas ou vice versa; que présentement le Roy avoit si bien pourveu à ses affaires qu'il ne croignoit pas la division et en second lieu qu'il avoit la ville de Monmedy et Thionville, qui lui pouvoient aussi bien servir à son dessein pour empescher ce transport.

3°. Que la France avoit gagné beaucoup par les conquestes. 1°. Que la Picardie qui ne donnoit qu'à proportion de 16 centièmes, donne asteur à la France 400 centièmes, que la franche comté qui ne donnoit que 20 mille escus toutes les trois années donne asteur 365 mille escus par an, et que la raison en estoit que toutes les provinces ayant leurs privilèges, l'Espagne ne les pouvoit plus taxer, dont la France ne se soucie pas, et que par conséquent, si les Pais-bas espagnols qui ne pouroient presentement entretenir plus de 25 mille hommes ou pour le plus 30, la France en estant le maitre, y pouroit soutenir une armée de 80 mille hommes.

4°. Qu'on taschera de disposer l'Empereur à la paix avecq le Turcq, et en tout cas qu'il donne 20 mille hommes au Roy de Pologne et 20 mille hommes sur le Rhin.

---

[1] Hier moet worden tusschen gevoegd „dis-je."

5°. Qu'on avoit veu dans la dernière guerre que la France ne fit jamais deux opérations à la fois quoiqu'elle eut plus de forces qu'à présent.

6°. Que Mons. de Louvoy ne voulut pas la guerre des asteur, parce qu'ayant pillé le pays et ne pouvant pas faire un siège, ils aimeroient bien mieux nous amuser et de faire cependant leurs recrues et nouvelles levées.

MISSIVE VAN G. FAGEL AAN DE VROEDSCHAPPEN DER STEMHEBBENDE STEDEN IN HOLLAND.

's Hage, dezen 9 Maert 1684.

Den Heere Grave d'Avaux, Extrordinaris Ambassadeur van syne Koninghlijcke Majesteyt van Vranckrijck aen desen Staet, heeft dese morgen by Memorie versocht eene naedere Conferentie met de Heeren haer Hoogh Mog. Gedeputeerden, ende in die Conferentie in effecte wat breeder by monde verhaeldt, 't geen de selve seyde in geschrifte te sullen vervatten, ende aen haer Hoogh Mog. te sullen doen overhandigen, soo als dan vervolgens is geschiedt by de Memorie, daer van Copie hier nevens gaet: Ende nademael de voorschreve saecke was van haest ende accelleratie, soo hebben gemelte haer Hoogh Mog. goedtgevonden noch desen naer middagh daer over te doen houden een Conferentie met de Heeren Ministers van hare Hooge Geallieerden; die dan in die voorschreve Conferentie hebben gheseydt, dat sy hadden gehoopt, dat haer Hoogh Mog. nu eenmael eyndelijck souden hebben gesien, dat sy door alle de demarches die sy hadden gedaen, omme tot een vreedige afkomst te geraecken, niet alleen niets ter werelt hadden gevordert, maer selfs haer notabelijck hadden geprostitueert, ende dat die maer hadden gedient, om syne Koninghlijcke Majesteyt van Vrancrijck aen te moedigen tot veranderinge van sijn eygen gedane voorslagen ende propositien, t'elckens als hy begon te mercken, dat daer op misschien een af-komst te vinden soude zijn: Dat men eerst lange hadde gheinsisteert op de cessie van Lutsemburgh, daer naer op het geven van Equivalenten; ende als men besigh was om te zien, of men door voorslagen van Equivalenten de differenten soude konnen termineren, dat men dan wederom was ghekomen tot voorslagen van een Treves, dat men de voorschreve voorslagh van Treves noch hebbende vernieuwt op den derthienden April lestleden, wanneer men merckte dat de deliberatien tot het aennemen van dien souden konnen tenderen, op den negen en twintigsten daer aen volgende weer nieuwe voorslagen hadde voorgebracht, en nu by dese laetste Memorie die voorslagh wederom hadde verandert; en dat den ghemelten Heer Grave d'Avaux in de voorsz. Memorie de reden van dien niet duysterlyck hadde te kenne gegeven; te weten, dat hy hadde gepenetreert dat men hier misschien swarigheydt soude vinde om te komen tot een separate Vrede, ende eerder soude inclineren tot een generalen Treves; dat hy selfs voorgaf te hebben ontfangen de ordres in de voorsz. Memorie vervat door een expressen Courier gisteren gearriveert, en

sulcks eer dat den Koningh hadde konnen weten wat haer Hoogh Mog. hadden gheresolveert, veel min daer over eenige ordres hadde konnen geven, en noch in een instant, in het welcke hy wist dat men besigh was te delibereren op sijn ghegheven Memorien; dat men daer en boven uyt de voorschreve Memorie evident sagh dat alles by Vranckrijck alleen was en noch wierde aengeleydt om te mogen meester werden van de Provincie van Luxemburgh, ende dat die Majesteit alle de andere voorslagen hadde gedaen, niet met ernst om die in te willighen, maer alleen om haer Hoogh Mog. ende hare Hooge Geallieerden te amuseren, ende dat men noch de voorschreve pretensie by de voorsz. Memorie van den voorsz. 29 April noch merckelijck hadde verswaert; dat sy hadden ghehoopt dat haer Hoogh Mog. hier uyt eenmael souden hebben ghemerckt, dat met sijne Koninghlijcke Majesteit van Vranckrijk op dien voet niet te handelen was, en dat men naer tydts ghelegentheydt de ghedane voorslaghen t'elckens siende veranderen, naer dat men soude meynen door diversie ende oneennigheydt daer in te reusseren; dat sy moesten segghen dat indien haer Hoogh Mogende de handt met ernst aen het werck hadden willen slaen, ende haer maer in staet en postuyr stellen om de wetten van de Vrede niet blindelingh te moeten ontfangen, de voorschreve differenten tot allerzydts genoegen al lange souden zijn getermineert geweest, ende dat zij haer hooghlijck hadden te beklagen, dat daer door niet alleen genegligeert of geruineert wierde het interest dat dese Staet in de conservatie van de Spaensche Nederlanden hadde, maer oock het interest dat voor haer alle daer in resideerde; want dat de voorsz. Spaensche Nederlanden verlooren werdende, het heyl ende welvaren deser Landen niet alleen wierde gebracht in een seer bekommerlijcken ende periculeusen staet, maer oock het welvaren van alle de Princen van Duytslandt, aen ende omtrent den Rhijn gelegen, ende dat dienvolgens alle Princen ende Staten, die Lief-hebbers waren van haer Vaderlant, ende van de Duytsche vryheydt, aen niemandt als aen den Staet souden konnen toeschryven de oorsaeck van haer calamiteyten, indien men op dese wyse voort wilde procederen; dat sy immers soo genegen waren als desen Staet, om door een accommodement de saecken buyten verwyderinge te houden, maer dat men alhier daer omtrent noch regul noch ordre wilde houden, ende selfs niet eens aenschouw nemen op de seeckerheydt ende veyligheydt van de Hooghe Geallieerden; dat men nu weder luysterde naer voorstellen, omme Lutzemburgh aen Vranckrijck te cederen, het zy by een Treves, het zy by een Vrede, sonder te considereren dat Lutzemburgh niet toebehoorende aen desen Staet, maer aen Spaigne, sonder te considereren dat Spaigne soo menighmael hadde verklaerdt, dat sy Lutzenburgh nimmermeer cederen soude; dat de redenen die Spaigne daer toe hadde geen pretexten waren die men nu hadde uytghedacht, dewyle men wist dat Spaigne Lutzenburgh altoos hadde gehadt in de hooghste achtinge; ende dat die Majesteyt ten tyde van de Aeckense Vrede hebbende konnen genieten een merckelijcke advantage ende restitutie van verscheyde notable Steden ende Plaetsen in Vlaenderen, indien de selve hadde konnen resolveren Lutzenburgh af te staen, dat avantage om de importantie van Lutzenburgh voornoemt niet hadde konnen

of willen aennemen; dat de Stadt ende het Landt van Lutzenburgh oock in der daedt Spaigne hechte aen het Duytsche Rijck, ende dat die Majesteyt dat verloren hebbende, met eenen hadde verloren de correspondentie ende alle hulpe van die zyde; dat Vranckrijck meester werdende van Lutzenburgh, sustineren soude in die qualiteyt Protecteur te wesen van den Cheur-Vorst van Trier, ende seer haest oock soude werden meester van Coblents, ende van alle de vier Cheur-Vorsten aen den Rhyn, ende datter niets meer tusschen beyde lagh, dat Vranckrijck verhinderen konde, om sonder sterckte ofte Riviere te ontmoeten, of achter sigh te laten, te konnen komen tot voor de poorten van Nimmegen; dat sy niet alleen geen ordre hadden om Spaïgne tot die voorsz. cessie, op wat manier het oock mochte zyn, te raden, maer dat sy sulcks souden moeten ontraden, ende van haer Ho. Mog. gantsch gedienstelijck versoecken, dat men die Duytsche Princen, die voor de gemeyne conservatie soo resolut in de ghemeyne Alliantien waren ghetreden, en die soo wel gesint waren die Alliantien te voldoen, en daer toe te gebruyken merckelijck meerder aental van Militie als sy schuldig waren, voor die hare genegentheyt en affectie tot de gemeyne sake niet wilden helpen brengen, selfs met de koorde om den halse, onder de macht van Vrankr:, soo als sy sekerlick souden doen, als men Lutzenburgh aen Vranckrijck cederen soude; dat sy versochten dat den Staet eens by haer selven wilde examineren ende in haer wys bedencken nemen, of wel yemandt op de vrundtschap van den Staet, of op haer Alliantien reflectie soude konnen nemen, als die nu wederom souden sien, dat haer Hoogh Mog. haer vrunden soo lichtelijck konden abandonneren, ende op haer interessen gantsch geen consideratie maecken; dat sy alle hier in even diep waren geinteresseert, niet alleen ten opsicht van de quade consequentie, die men moest bekennen dat daer in stack, dat men sijn Geallieerden soo plotselijck ende sonder sijn saecke, sijn recht of sijn interest in eenige achtinge te nemen, abandonneerde aen de overmacht van sijn weder-parthye, maer oock om dat Lutsenburgh verlooren zynde, het Noorden selfs door de verdere entreprises van Vranckrijck in geen rust soude konnen blyven; dat men sich daer tegens door geen guaranties soude konnen voorzien, niet alleen om het mis-trouwen dat dese conduitte in de gemoederen van alle de Geallieerden soude baren, maer om dat niemandt immermeer in die ghedachten soude konnen vallen, dat desen Staet teghens alle recht ende reden tegens haer eygen visibel interest, ende tot soo merckelijcke præjuditie van alle hare mede-Geallieerden ende vrunden hebbende kunnen resolveren Lutsenburgh aen Vranckrijck te cederen, aen yemandt hier na hulpe geven, of toesenden soude; dat daer en boven de forme selfs soo wonderlijck en schandaleus was, dat Vranckrijck die behandelde, niet of Lutzenburg aen Spaigne, maer of het aen desen Staet quam, ende niet of Spaigne dien-aengaende was souverain Prins, maer of die Majesteyt in dat stuck dependeerde van desen Staet, ende dat die daer omtrent zyn Voocht of Voormunter was; dat sy niet konden geloven datter eenige exempelen gevonden souden konnen worden, immers eenige die of op recht of op billickheydt gefondeert soude zyn geweest en die bij alle ongeinteresseerde princen niet ten

uytersten zijn geblameert, waer by men belooft soude hebben, dat men de goederen, landen ende luyden van sijn Vriendt ende Geallieerde die men gheobligeert is te hulpe te komen, aen een derde soude doen in handen vallen, als die sijn vriendt niet resolveren wilde daer van af-standt te doen, ende dat was de rechte methode om alle sijne vrunden voor nu ende voor altoos te verliesen; dat sy alle wel wisten, hoe groot de overmacht van Vranckrijck was, maer dat daerom soo veel te noodiger was, dat de hooge Geallieerden niet alleen door Tractaten, maer specialijck door goede wille ende eene exacte observantie ende executie van de selve tractaten haer daer omtrent verseeckerden, en dat sy haer scheydende van den anderen, ende elck sijns weeghs gaende, sekerlijck alle te samen ende te gelijck verlooren souden wesen; dat de Heeren haer Ho. Mog. Gedeputeerden gevraecht hebbende, wat apparentie daer van soude zyn, om Lutzenburg te kunnen salveren, dewyl het belegert was, de gemelte Heeren Ministers hadden geantwoord, dat sulcks niet desperaet te stellen, of te houden was, want dat indien men in dese maer bleef urgeren op den voorschreven Treves, sonder sich eenigermaten tot de cessie van de voorschreve Plaetsen te willen engageren, men vaste hoope konden vatten van dat Vranckrijck daer omtrent toegeven soude, ende dat niet alleen na de Nimmeeghsche Vrede, maer oock by het maecken van dien seer veel voorvallen hadden aengewesen, dat als men de rechtvaerdigheydt van sijne saecke hadde geappeuyeert, met een eerlijcke en cordate Resolutie, men sich daer by altoos wel hadde gevonden, en datter ter contrarie niet een eenig exempel soude werden gevonden, dat men yets hadde geavanceert met toe te geven op de prætensien by sijne Koninckljjcke Majesteyt van Vranckrijk gemaekt, en dat men so haest 't eene hadde gecedeert, men dadelijck wederom nieuwe prætensien hadde gefileert, en dat men oock dat selfs nu noch in dese jegenwoordige negotiatie ondervindt, de voorschreve nieuwe prætensien nergens anders op gefondeert zynde, als om dat men meynt hier en ginder swackheyt te hebben ontdeckt, en sich daer van te sullen kunnen prævaleren, en door dese Memorie in de gemoederen van de swacke een vrese ende appræhensie te doen komen; dat men daer en boven seecker wist dat den Koningh van Vranckrijck soo sterck niet was gearmeert als wel wierde voorghegheven, want dat sijn Majesteyt van Vranckrijck ghedaen hebbende de detachementen naer Luxemburg, geen 20000 man sterck was; dat de Armé voor Lutsemburgh, ende 't geen daer omtrent wierde ghe-employeert, gheen 35000 Man konde uytmaecken, daer de Macht die de Geallieerden Circuls t'samen voerden, stercker was, dat die voorsz. Macht van de Circuls niet verre was te soecken, maer bereyts waren in marsch naer haer rendevous, en op den 12 deser loopende maend nieuwen stijl in haer Campementen souden zijn, en dat van nu af aen gehouden wierden de deliberatien van de Krijghsoperatien ter defensie der voorsz. Spaansche Nederlanden, ende hulpe van Lutsemburgh voornoemt, te reguleren, en dat Lutsemburgh, soo veel sy hadden konnen vernemen, was in staet van defensie; dat mits dien in ghevalle men aen alle zyden, en specialijck van weghen desen Staet, de hand aen het werck wilde slaen, met soo veel ernst als sy desidereerden, dat

men als dan konde helpen dat het verlies van Lutsemburgh soude konnen werden geprævenieert; maer dat niet alleen Lutsemburgh, maer de gantsche Spaensche Nederlanden, en desen Staet, en oock sy alle sonder reserve seeckerlijck verlooren waren, indien men sich van den anderen quam te scheyden, en dat de voorsz. separatie was infaillibel en indubitabel, soo haest haer Hoogh Mog souden goetvinden Lutsemburgh aen Vranckrijck te cederen, of devoir te doen dat het ghecedeert soude moghen werden; Ende dat sy derhalven alle met soo veel ernst als haer mogelijck was, versochten, dat men doch niet soude willen nemen een sodanige Resolutie die onfeylbaerlijck aller ruïne moeste met sich slepen; Ick hebbe van mijn debvoir geacht U Edele Wel-Achtbare dese kennisse toe te brengen, en met eenen te betuygen dat ick ben, enz.

CORRESPONDENTIE VAN G. FAGEL MET A. HEINSIUS.

I. GASPER FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, desen 29 Mei 1685.

...... Van de saecken hier te lande is niets te schrijven, men sal hier alles doen om te beletten, dat uyt dese landen door de malignanlen en andere geen trouble aen sijne Majesteyt mag werden gemaect, ende dat ooc van hier geen munitie van oorlogh ofte andere saecken tot den krijg specterende derwaerts werden gesonden, maer de advertentien komen somwijlen laet ende de ordre van de regeringhe lyt dickmael niet, dat men alles soo spoedig doen kan, als wel daer de ordre en executie van een en 't selve ligchaem proflueren moet.

II. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, desen 9 November 1685.

Dat ick aen u weled. Gestr. niet hebbe geschreven in eenigen tijd herwaerts hope ick dat u weled. nyet sal imputeren aen eenige negligentie, maer aen de weinighe stoffe ende de occupatien die mij sedert eenigen tijd herwaerts boven ordinaris hebben opgehouden, want hoewel schande sal syn voor de posteriteyt, dat in een jaer dat men soo langh en soo dickmaels is vergaedert gheweest als in het jegenwoordige, niets meer van importantie is geresolveert, soo en laet het niet waer te wesen, dat wij ons in onnutte en taedieuse disputen nyet weinigh hebben geoefent; soo veel men my wil doen gelooven, sullen wij in de aenstaende vergaederinghe over den staet van oorloghe nyet veel questie hebben maer ick ben nyet cleyngeloovigh, hoewel ick mij flattere, dat de evidente utiliteit ende de reden nu door soo veel experimenten geconfirmeert, ons eens wijs sal maecken. Van de saeck van Oranje geloove ick dat niemant beter kan syn geinformeert als u weledele gestr. en daerom sal ick daer van niet meer spreecken en alleen oversenden vier van de exemplaren by u weledele gestr. versocht. Ick hoope dat de coningh van Engelandt eenmael niet langer

sal willen gedulden de uytschreeuwende ongereghtigheit van den Coningh van Vranckrijck in de saecke regarderende den prince, de eer hebbende syn Majesteit zoo nae te bestaen ende die voor syne Majesteit sooveel deferentie heeft.

De saecken van de Oost-Indiesche Compagnie syn soo delicaet ende teder dat ick mij daerinne niet gaerne soude immisceeren sonder seer speciale ordre, blyvende enz.

III. A. HEINSIUS AAN G. FAGEL (*naar de minuut*) [1].

Westminster, 24 Nov./4 Dec. 1685.

By myn laetste van den 20/30 Nov. ll. hebbe ick UwEG. geadviseert de prorogatie van het Parlt., ende onder andere 'tgeen de Koningh jegens Milord Preston hadde gesegt. Die Heer heeft my tzedert 'tselve geconfirmeert, met speciale bijvoeginge, dat de leden van 't Parlt. voor de naestkomende sessie met desselfs conduite souden wesen gecontenteert; syn Edt. beklaegde sigh dat de periode, raeckende de Paepse officiers, in d'aenspraeck was geinflueert ende seyde my, dat alvorens daerop reflexien genough waeren gevallen, maer dat die tot syn leetwesen waren overgestapt; hy hadde echter een seer goede hope voor het toekomende. Syn Majt. heeft op syn Edt. geconfereert het employ tot betalinge van de militie in plaetse van eenen Fox, die een van de oppositie is geweest.

Wat aengaet de mesures van dit hof met het hof van Vranckryck, kan ick niet anders seggen als voordesen gedaen hebbe; de ministers die nevens ons daerin souden moeten wesen geinteresseert, schijnen daeromtrent gerust te syn, ende niet anders als volle contentement van S. M. op dat point te ontfangen; 'tgeen eenige bedenckelyckheyt soude konnen geven, is geweest het bewuste discours; ick hebbe my daerontrent nader getragt te informeren, dogh kan niet anders oordeelen als dat die saecke soo gepasseert ende geregistreert is, maer met wat intentie ende relatie soodanige concepten somtyts souden konnen werden voortgebragt is onmogelyck te weten; daer is altyt, voor soo veel ons bekent is, niet veel op gevolgt, als alleen 'tgeen UwEG. voor desen geadviseert hebbe, dat Monsr. Trombald [2] gelast is kennisse te geven aan 't franse hof, dat dese Majt. de pretentie van Bantam van meyninge was te vervolgen, want wat de reste aengaet ende speciael de vernietiginge van eenige acten in 't Parlement, is niet op gevolgt.

Ick werde berigt dat dese Koning verscheyde saecken heel privatelyck onder weynige personen verhandelt, waer dan niet wel achter te komen is.

Ick hebbe UwEG. laest wyders geadviseert hoedanigh de Minister van Sweden den Koningh al bereits hadde gesproocken; daerop heeft hy my nu nader ge-

---

[1] Alle brieven van Heinsius, die in dit werk worden medegedeeld, zijn naar de minuut gelijk deze afgedrukt.

[2] „Sir William Trumball, a learned civilian and a experienced diplomatist, of moderate opinions and of temper cautious to timidity. Macaulay, *Hist. of Engl.* vol. IV. p. 584.

segt, dat de Koningh oock effective al ordre gegeven hadde aen den Gr. van Middleton om de papieren, de vernieuwinge van de tractaten raeckende, op te soucken om die saecke te beginnen, ende dat gemelde Grave van Middleton syn Edt. daervan kennisse hadde gegeven. Hy seyde dat van wegens dit Hof voor desen in Sweden was geweest een Mons. Warwick; dat die aldaer, vermits d'expiratie van tyt, een concept van tractaet geformeert hebbende, in den jare 1683 was herwaerts gekomen ende subyt gestorven, ende dat de papieren daertoe gespecteert hebbende gestelt souden werden in handen als voorsegt. Syn Edt. hadde seer goede opinie van de saecken ende oock van de goede intentie van Syn Majt.

Wat onse Commissie aenlangt begint de tyt dagelycks in te schieten. Ick hebbe huyden, den Hr. Gr. van Middleton rencontrerende, syn Ed. memorie ververst tot de conferentie. Syn Edt. seyde my, dat S. M. daerover gesproocken hadde ende dat eerstdaags ons soude laten weten wanneer de conferentie soude konnen werden gehouden; d'Heeren Commissarissen instructeurs sullen over een dagh 2 à 3 tot dien eynde een reglement presenteren, souden sulcx nu al gedaen hebben, maer dewijl die van de Engelse Compagnie mergen eerst sullen vergaderen om te resolveren, soo sullen die tyt laten voorbygaen. Hier wert ten Hove gesegt, dat de Hr. van Citters op die saecke volkomen sal gelast komen, 'twelck eerst voor een discours hebbende opgenomen, nu verstae dat de Hr. Skelton [1] sulcx alhier soude hebben overgeschreven.

De Heer Gr. van Middleton heeft op huyden op 't subject van de defentie van Amsterdam aen de Heeren alhyer synde geantwoort, dat S. M. daerover met den Staet selfs soude corresponderen, seggende voorts dat alles wel soude syn als men sigh effectief soo droegh als 't geschrift medebragt, maer dat de rebellen noch dagelycs aldaer huys hielden. [2]

IV. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, desen 28 December 1685.

Ick kan niet naerlaeten u weledele gestrenge seer te dancken voor de moeite die deselve neemt van mij te informeren van 't geene in Engelant passeert, sy sal mij de justitie doen van gepersuadeert te syn, dat sulx by my seer moet werden geconsidereert, om dat het my absolutelijck soo toeschijnt, dat aen de goede intelligentie tusschen syne Majesteyt en syn Parlement de ruste van Europa volcomentlyc dependeert, die goede intelligentie alleen capabel synde om syne Majesteyt te doen spreecken voor de conservatie van de voorschreven

---

[1] De Engelsche gezant te 's Gravenhage.

[2] De Engelsche regeering beklaagde zich over de admiraliteit en het bestuur van Amsterdam, die eerst Monmouth's tocht zouden hebben bevorderd, daarna vele voortvluchtigen zouden hebben geholpen. Amsterdam verdedigde zich daarop. Voor meer bijzonderheden zie men o. a. *Verbaal der buitengew. Ambassade van J. van Wassenaer Duivenvoorde, A. van Citters en E. van Weede in* 1685, uitgegeven door het Hist. Genootschap 1863. bl. 28 enz.

ruste, om dat die te gelyck naedruck aen dat spreecken kan geven, daer deselve goede intelligentie manquerende, meteen manqueren moet het ontsagh dat men voor syner Majesteyts officie soude moeten hebben, ende sulx den Coningh onlustigh sullende maecken om yets te avanceren, dat geeludeert soude werden, omdat men soude weten dat het spreecken door geen middelen van efficatie soude werden geappujeert.

Ick wil dan hoopen dat diegheene, die in het Parlement credit hebben de saecken daerheen sullen dirigeren, dat alle ontydige disputen mogen werden geeviteert en dat men syne Majesteyt aen de hant magh gaen, sooveel het eenigsins kan geschieden. Diegene die soo zeleus syn oft schynen voor de conservatie van de gereformeerde religie, behoren te dencken het groot naedeel dat haer constantie, om niet te zeggen opiniatreteyt heeft toegebracht aen deselve religie, als sy de genegentheyt van syn overleden Majesteyt te haerwaerts hebben doen verflaauwen, ende dat sy met deselve Majesteyt over hoop geraect synde, deselve religie in andere deelen van Europa toe seer hebben doen lijden en Engeland selfs in soo groote confusíe ende tot het storten van sooveel bloets hebben gebragt, want indien sy haer met die Majesteyt hadden verstaen, de arme gereformeerde in Vranckrijck souden menschelijcken wijse nyet syn gebragt in die disolatie, daerinne die eertyts soo florissante saecke syn geraect, ende Vranckrijck soude soo grooten gedeelte van Duytsland nyet hebben geoccupeert, als die Majesteyt tsedert de Nimweegsche vrede heeft gedaen, in welck gedeelte de gereformeerde religie meest predomineerde, ende daer die religie nu mede soo jammerlyck wert getracteert, ende daerom kan u weled. gestr. naer myn oordeel aen ons lieff vaderlant geen meerdere dienst doen, dan met alle heuschheyt sooveel het mogelijck is, alle die iets vermogen te adhorteren, om syne Majesteyt sooveel toe te gheven als eenigsins kan geschieden, de saecken soowel in dat rijck als daer buyten, sonderlingh voor sooveel de religie aengaet, daer deur wel versekert maer nyet verergert sullende werden. Wij syn God lof nu met den anderen wederom in een goede harmonie, die ick hoope en bidde, dat duyren magh, hoewel den heere Grave d'Avaux alle soorten van artificien adhibeert om die wederom te troubleren. Ick hoope ooc dat wij wat rust sullen houden, hoewel men my wil doen gelooven dat Vranckrijck ende Ceulen wederom yets souden hebben gehandelt dat dienen soude om ons van die kant te infesteren, hoewel ick het qualyck kan gelooven aen d'een syde, ende dat het onrustigh humeur ende de quade genegentheyt van den Bisschop van Straesburgh aen d'andere syde my niet t'eenemael buyten bekommernisse laet, sed haec tibi, die misschien gelegentheyt sal kunnen hebben, om daervan aldaer iets te kunnen vernemen.

V. A. HEINSIUS AAN G. FAGEL.

Westminster, $\frac{25 \text{ Dec. } 85.}{4 \text{ Jan. } 86.}$

Ick hebbe gisteren avont ontfangen UwEG. Miss. van 28 Dec. ll., waer voor

ick my ten hoochsten houde geobligeert, ende sal niet nalaten van de kragtige redenen en motiven in deselve vervat my te bedienen, daer sulcx van vrugt sal konnen syn.

De bedenckelyckheden onder de menschen ten opsigte van de apparente dispositie van het aenstaende Parlt vermeerderen na proportie van de particuliere voorvallen waeruyt sy reden van umbrage meynen te konnen scheppen, als daer is geweest de degradatie van Mil. Halifax en daer opgevolgde cassatie van diverse officieren, leden geweest synde van 't laeste Parlt; de surrogatie wyders van meerdere Paepse officieren soo gesegt wert, ende nu eergisteren het stellen uyt het Conseil van den Bisschop van Londen, dogh dewyl by veelen vastgestelt wert, dat het Parlement effective sal vergaderen, en niet getwijfelt wert of S. M. sal ontrent het generael werck, gelyck in myn naest voorgaende al geschreven hebbe, vergenoeginge geven, soo meynen deselve, dat al 'tgene S. M. uyt kragte van d'authoriteyt hem toekomende in 't particulier komt te doen, niet sal werden aengetrocken; dit schynt altyt te seecker dat 't point van Religie gesalveërt synde de leden van 't Parlt tot S. M. begeerte soo veel sullen syn geinclineert als oyt Parlement geweest is.

Nevens Monsieur Bonrepos, in mijn laeste gemelt, is noch een ander overgekomen, die mede een officier van Marine is; daer wert divers af gediscoureert, maer haer seecker aenbrengen hebbe ick niet konnen vernemen.

..... Gisteren middagh dogh vóór het aenkomen van de brieven sprack ick met den Ceulschen Minister, die my by wege van repetitie seyde de bekommernisse die hy hadde, dat sommige menschen den Churfurst wel jegens Haer Ho. Mog. mochte opmaecken, reflecterende op deselve die ick vóór desen hebbe genoemt, en ingevalle de Churfurst niet van een contrarie humeur geweest was sulcx albereits soude wesen geschiet; ick moet seggen, dat uyt desselfs discours niet hebbe konnen mercken, dat Syn Edt kennisse hadde, dat effective albereits iets nadeligs soude wesen gehandelt, maer aen d'andre zyde is oock waer dat my seyde, dat geen brieven hadde ontfangen en dat daerover verwondert was. Ick hebbe desen dagh, vermits alhier een grote dagh van devotie is, Syn Edt niet konnen aentreffen, maer sal by gelegenheyt met de meeste addresse, die doenlijck sal syn, trachten te ontdecken 'tgene daerontrent soude mogen wesen gepasseert.

VI. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, desen 1 February 1686.

Ick en hebbe althans niets te voegen by 't gheen ick u weledele gestr. by myne jongste van den 29sten van de verledene maent hebbe geschreven, alleen sal ick segghen dat ick nog van opinie ben, dat indien aen de zijde van Engelant eenige sortabele propositien waeren gedaen om de saecken van Bantam te accomoderen, men sigh desersyds daervan nyet avers. soude hebben getoont en aen haer door reële preuven doen sien dat men niet minder dachte dan haer

van den handel van de peper te excluderen, dat de principaelste reden schijnt waerom sy haer restablissement op Bantam desidereren, want de inclinatie seer gaende om tusschen sijne Majesteyt ende desen staet te stabilieren een seer goede en perfecte vruntschap, soude men getoont hebben dat men niet minder voor had als de Engelschen de commercie in Indie te besnoeyen en haer in het stuck van de peper diermaete te behandelen dat aen haer geen rechtveerdighe redenen van klaeghen souden sijn overgebleven.

Wat belanght de saecke van het super-arbiterschap soude het seer goed wezen dat u edele gestr. eens trachte te onderstaen hoe die saecke in Engeland begrepen word, dat is, of men yemandt uyt Engeland ofte van elders daertoe aen haere sijde soude voorslaen, om dan met zooveel te meer seeckerheyt sigh hierop oock alhier te kunnen adverteren, anders loopen de gedachten van buyten ons nogh al op het canton van Zurich, hoewel daervan tot nogh toe niets is gedetermineert, ende dat ick niet weete als de saecken tot conclusie souden moeten gaen, of men daerby soude persisteren. Ick sal dan hierop met impatientie antwoord afwachten, om de saecken daernaer eenighermaete te helpen schicken.

Ick kan ondertusschen niet afsijn om u weled. gestr. bekend te maecken dat men my alhier en dat van al te goede hand heeft willen verseeckeren dat de heer Skelton in Engeland gekomen sijnde aen sijne Majesteyt over de saecken van Bantam soude hebben gedaen een seer naedeelig rapport, ende dat daerop soude wesen geresolveert hem wederom herwaerts te senden met eene seer onaengenaeme instructie, ende dat die heer mede soude hebben gerelateerd, dat Sijne Hoogheit geen opreghte en sincere genegendheit soude hebben om S. M dienst te doen, maer dat die soude sijn bedeckt ende geveynst; en moet ick bekennen dat die beyde saecken my ten uyterste hebben gesurpreneert, want wat het eerste aengaet, soo is het seecker dat dese gemelte Skelton nooyt met sijne Hoogheyt off met yemant van die heeren, die hier in dese oft andere provincien sijn geaccrediteert, over de saecken van Bantam gesproocken heeft, dat oock nyemant van de regeeringe daer van in sijn reghte gronden is geinformeert en sulcx oock niet bequaem om yets van de voorscreven saecke met kennisse te spreecken, want soo lang de voorscreven saecke tusschen de twee compagnien in diversie is geweest, is elck blijde geweest dat hy sijn hooft daermede nyet behoefde te breecken, ende weet ick oversulx nyet met wat waerheyt of schijn van waerheyt off van eenigh fondament soodaenigh rapport soude kunnen wesen gefundeert. Van het tweede bekenne ick dat nogh ongerijmder wert gesproocken, niemant is de gront van 's menschen harte bekent als Godt Almaghtigh en hoe kan die heer dan oordeelen van Sijne Hoogheyts intentie voor sooveel die in sijn hart besloten is, en voor sooveel van soodaenige intentie te oordeelen staet uyt de uyterlijcke teeckenen, soo dunckt my dat S. H. daervan in alle occasien heeft gegeven sooveele preuven dat men die in gheen twijfel kan trecken, en voor sooveel die gehaelt ofte getrocken soude moeten werden uyt redenen van intresten, dat niemant meer intrest heeft van Engeland in ruste te sien dan sijne Hoogheyt die de eer heeft

den coninck soo nauw te bestaen, en die wel weet dat de onruste in Engeland alleenlijck can dienen om de ambitieuse desseinen van anderen te doen reusseren tot een onuytsprekelijcke prejuditie van desen Staet en van S. H. selfs. Ick bidde daerom u weled. gestr. sigh hier over sooveel mogelijck te informeren, want ick ben niet alleen gepersuadeert maer verzeeckert dat diergelijcke uytstrooysels vuyl en calumnieus bevonden sullen werden, soo haest men sigh maer in de minste particulariteyten sal willen inlaeten, want als men in generale termen blijft hangen ende in gheen particulariteiten toetreedt is het incontestabel dat de eerlijckste en welgemeyntste man sigh niet kan defenderen nogh verontschuldigen.

Ick ben ende sal altoos sijn, weledele gestrengen heer enz.

VII. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, desen 4 Febr. 1686.

Ick hebbe met veel leetwesen uyt U WelEdele Gestr. jongste missive gesien dat deselve begint beducht te werden, dat in het aenstaende Parlement de gemoederen nyet soo besadight souden moghen werden gevonden, als het wel te wenschen soude wesen, want ick achte dat den Staet van dese landen ende die van de religie, jae selfs heel Europa gheen swaerder ongeluk kan toekomen, als de dissensie tusschen sijne Majesteit en desselfs Parlement, dewijle noch lust noch genegentheyt ontbreecken sal om ons en die van de gereformeerde religie te drucken, jae heel Europa te ontstellen, soo haest men sich sal hebben ontdaen van de vreese dat Engeland sich daermede soude willen of kunnen moeyen, dat evident sal werden, soo haest als S. M. met sijn Parlement oneens is, ende daerom soo dient men aen alle kanten by te brenghen alles wat mogelyck is om dat onweer voor te komen. Soo de leden van het Parlement maer eenige reflexie op gepasseerde saecken willen maecken, gelove ick dat sy claer sullen sien ende overtuyght moeten wesen, dat sy de religie voor dewelcke sich nu schijnen soo te porteren, in gheen grooter pericul cunnen stellen off brenghen, dan daerover met sijne Majesteit in tweedracht ende in dissidentie te vallen; tgheen U WelEd. Gestr. heeft geschreven van sijne M's intercessie ter nederlegginge van de verschillen tusschen desen staet en sijne C. D. van Cöln uytstaende, geloove ick seer aengenaem te sullen wesen, soo haest men van de aenbiedinge kennis sal krijghen, tsy door S. M. of sijne C. D. Wij hebben gisteren een conferentie gehad met den Heer Gyldenstolpe over de renovatie der tractaeten met Sweeden en souden daervan iets opstellen dat ick geloove binnen weynighe daeghen gesloten ende geconcludeert te sullen kunnen werden. Anders hebbe ick hier nyet by te voeghen dan alleenlijc dat ick altoos sal sijn, enz.

VIII. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, desen 5 February 1686.

Uyt mijne jongste missive van den 1sten dese sal U W.Ed. Gestr. hebben

gesien dat ick vooraf al hebbe aengeroert verscheydene saecken die in desselfs jongste aengetogen sijn. Ick sal daer voor ditmael niet bydoen als alleen dat S. H. U WelEd. Gestr. bedanckt voor de moeyte en sorghvuldigheit die deselve neemt om S. Hoogheits saecke te bevorderen, ende gemeynt heeft dat de saecken van Oranje wel haest sullen hebben een ander aangesight indien S. M. den heer van Barillon daerover serieus ende met nadruck doet aenspreecken, oft sigh verwaerdighen wilde sulcx self te doen, ende dat U WelEd. Gestr. by goede occasie sulcx soude kunnen insinueren, dewijl S. H. Sijne Majesteit seer redevabel sijnde voor de sorge ende genegentheid, die deselve over sijne saecken betoont, ongaerne iets soude suggereren omtrent de middelen om daervan effect te genieten, tgeene niet soude wesen van S. Majesteits approbatie, maer die middelen teenemael stelt aen S. Majesteits eygen goetduncken wel wetende dat S. M. die beter sal kunnen uytdenken en van meer efficatie doen sijn, als yemant, wie het ooc soude mogen wesen.

Ick ben blijde geweest te sien de verseeckeringhe die S. M. aen den heer Ronquillo heeft gedaen van de rust in Europa te willen helpen conserveren en wil ik hoopen dat men op de middelen van sulcx te bereycken tydelijk verdacht sal sijn. De reyse van den Coning naer Luxemburg, die men seyt dat tegen Paeschen sal wesen, behaeght my niet, d'een seyt dat S. M. met den Cheurfurst van Cöln een tractaet tegens ons heeft gemaect en dat wy d'effecten daervan sullen gevoelen, d'ander dat het de Cheurfurst Paltz sal gelden, en soo ick uyt de brieven, huyden uyt Vranckryck aengekomen, gedateert den 1sten deses, kan sien, moet de minister van den Paus daerover becommert wesen, want deselve heeft aen S. M. verclaert dat S. Cath. Majesteit de mediatie van den Paus niet hadde gerejecteert, maer sijn antwoord alleen gedifferéert tot dat hy soude weten hoe die arbitrage by het rijck soude werden opgenomen, en evenwel schijnt Vrancryck daermede niet te vreden te wesen, alsoo die Majesteit geantwoord hadde wel te weten hoe sijne C. M. sigh daerin hadde gedraeghen, ende dat het aen S. M. niet te imputeren soude wesen indien uyt dien hoofde eenighe verwyderinge soude mogen spruyten. Ick en hebbe nyet cunnen naerlaeten U Edele Gestr. deze advertentie te geven, opdat deselve, daer het te passe soude mogen comen, sigh daervan soude mogen bedienen, ende eens te sonderen wat gedachte men aldaer heeft. Ick en sal altoos sijn, enz.

IX. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, dezen 8 February 1686.

Ick en hebbe voor ditmael niets aen UwelEd. Gestr. te communiceren als alleen dat ick uyt een missive van den heer van Heemskerck [1] aen my in mijn particulier geschreven bekommert werde, dat de equipage der Franssen wel soude mogen wesen aengesien op de Spaensche silvervloot.

---

[1] C. van Heemskerck, ambassadeur der Republiek te Parijs.

Deselve vloot komt bovengemeyn rijck thuys en dat in het somersaisoen, waaneer men op de kusten van Spanje sonder hinder off en aen kan houden, dat men in de herfst en in den winter niet kan doen. De Franssen waghten nu van daer weynigh effecten, omdat als de vloot naer de Indien vertrock desselfs vertreck soo werde geprecipiteerd, dat de Rouan en St. Maloos vaerders te laat quaemen; wat slagh dit soude wesen dat Spanje 30 millioenen stucken van achten verliezen en Vranckryk die conquesteren soude, laet ick aen u weled. gestr. eygen oordeel, en evenwel is myn bekommernisse nogh grooter geworden, als ick hebbe gesien self uyt de publiecque gazettes dat de coning van Vrancryck alle vaert op Spaenje heeft verboden. Uweled. Gestr. sal misschien segghen wat raet? ende die sie ick niet, ingevalle Engeland nyet tusschenbeyde komt, die seeckerlijck ooc daarby verliesen soude. Ick ben ende sal altoos sijn, enz.

X. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, desen 12 February 1686.

Beyde u weled. gestr. missiven van den 5en en 8en deses sijn my dezen morgen ter hand gecomen, soo als my dan oock is gecommuniceert de missive den voorscreven 5en deses door u weled. gestr. aen den heer Pesters geschreven, en alsoo de tijt my nu wat ontbreeckt om die allen te beantwoorden, sal ick maer alleen segghen dat het S. H. vry wat onverwacht is voorgekomen, dat men op de vreemde antwoorden van sijne Con. Majesteit van Vranckryk gegeven op de instantien by sijne Con. M. van Groot-Brittannien gedaen tot reparatie van het ongelijck S. H. soo evidentelijk tegens alle recht en reden in het Prinsdom van Oranje gedaen, niet anders heeft doen segghen dan dat sijne M. daarmede gheen contentement kon nemen, ende hoopte dat sijne Maj. van Vranckryck die saecke naeder soude insien, dewijle S. H. vreest dat het wel seecker is, dat eene naedere instantie by alle soowel vrienden als vijanden sal werden geconsidereert als een officie dat men vermeent meer uyt schijn als in der daet ende dat mitsdien overal niet als veel quaet sal doen, want gelijck S. H. is gepersuadeert dat een goede en perfecte intelligentie tusschen S. M. en hooggemelte S. H. niet alleen nootsaeckelijck is voor de rust van Engelandt en van desen staet, jae van gansch Europa, ende daerom aen sijne sijde alles opreghtelijck aanwendt dat dienen can om die te meriteren, te conserveren ende sooveel mogelijck te doen aengroeyen, soo en is naer Sijne Hoogheyts oordeel oock seer noodich, dat het publiecq daervan magh wesen overtuyght, dat is dat de goede intelligentie door reele preuves ende bewijsen magh werden gesien ende kennelijck werden, immers dat men niemant in persuasie brenghe als of daerinne eenighe swaerigheyt was, dat nu seeckerlijck sal geschieden als rugtbaer sal werden met hoe weinigh nadruck de instantie in de voorscreven saecke werde vernieut, niet dat sijne H. meynt dat het tijdt is of dienstich soude wesen daerom met den Coninck van Vrancryck in oorlogh te komen, want sijne H. is maer al te wel gepersuadeert dat de saecken daervoor

nyet sijn ghebakent noch geconstitueert, maer wel dat een serieuse ende hartige aenspraec aen den heer van Barillon en het betoonen van den ernst die men hadde om sijne H. van dat ongelijck gelibereert te zien, de voorscreven herstellinghe; immers het doen ophouden van alle die cruele persecutien in Oranje souden hebben geeffectueerd, ende meynde dat het daerom misschien beter soude sijn geweest, daervan nooyt te hebben ghesprooken· dan het werck nu soo suspect te laeten haecken, nyet dat deselve pretendeert S. M. yets daeromtrent voor te schrijven, off te vergen dat deselve soude achten met de gelegentheyt van sijne Majesteyts saecken niet overeen te komen, maer dat het quaet doet aen sijner Majesteits en sijne Hoogheyts subjecten dat men yet begint dat men daernaer slappelijc poursuiveert en dat die conduite de goeden verflaauwt en de quaden meer moet geeft, dat niet als veel quaet kan doen. Ick ben en sal altoos sijn, enz.

XI. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Hage, desen 26 February 1686.

Ick hebbe van hier niets te schrijven, dat U WelEdele Gestr. attentie meriteert, men is hier wel geresolveert om ordre te stellen soowell op de saecken van de see als van het lant, schoon dat het redres van dien wel ses millioenen sal importeren, maer men kan sigh nogh niet vergelijcken op de particulariteiten. Ondertusschen beken ick dat de saecken van de wereld my seer beginnen te bekommeren. Ick hadde gemeynt dat het den Cheurforst Paltz soude hebben gegolden, U WelEd. Gestr. jongste missive confirmeerde my in die opinie en veel brieven uyt Duytsche hoven accordeerden daermede, maer de Fransse brieven heden ingekomen brengen mede dat de heer Cheurforst Paltzgraef de mediatie en niet d'arbitrage van den Paus heeft aengenomen en dat Frankryck daerinne heeft bewillight mits dat de Cheurforst Paltzgraef binnen drie maenden geve een acte geconfirmeert door de rijcxvergaederinghe tot Regensburgh, van dat het niet nemen van possessie uyt dien hoofde van de hertoginne van Orleans niet sal prejudiceren aen haer gerechtigheden; nu weet ick niet wie de buye op het lijf sal komen, tsy dan ons, tsy de Switsers, 't landt van Luyck off de stad Cöln, want ick kan nyet gelooven dat de Coningh van Vranckryck soo groote preparatie voor niet sal hebben gedaen. De meeste adviesen segghen dat het onse beurte sal werden en de Cheurforst Paltz heeft S. H. daeromme doen waerschuwen. Ick bidde dat Godt ons genaedigh sal wesen, want het sal daer voorwaer suyr uitsien, en of het Engelandt al sal dienen hebbe ick groote reden om te twijffelen. Te water souden wij ons noch al in cas van noot in tamelijck postuyr van defensie cunnen stellen tegens Vrancryck, maer te lande sal het al wat swack toegaen. Ick kan niet naerlaeten U WelEd. Gestr. hiervan kennisse te gheven opdat deselve sigh daeraen te meer magh legghen om eens stillekens te vernemen hoe het daer staet, want seeckerlijc de constitutie van tijden is in mijn oog vry sorghelijck ende

vereyscht wel wat opmerckinge. Ick hoope dat door Godes genaedigen zegen de eenigheit die zich nu opdoet zal heelen het quaet dat onse oneenigheyt ons in het jaer 1684 heeft toegebragt en blijve, enz.

XII. G. FAGEL AAN A. HEINSIUS.

Haye, desen 29 February 1686.

Ick ben aen U WelEd. Gestr. seer geobligeert voor de communicatie die deselve aen my van tijt tot tijt heeft gedaen van 't gunt in Engeland is gepasseert, tsoude my seer lief sijn geweest dat de disputen tusschen de Engelsche ende de Nederlandsche Oost Indiesche Compagniën door entremise van UWEG. ende de heeren desselfs collegien hadden kunnen werden geassopieert en indien de heeren Engelschen hadden gedaen eenighe raisonnabele voorslaegen, gelove ick dat ick de saeck daerheen hadde hebben kunnen dirigeren, dat men de heeren commissarissen desersijts soude hebben geautoriseert om voorslagen te horen en met bewilliginghe van de heeren commissarissen instructeurs van dese Oost Indiesche Compagnie aldaer te doen, maer nu is my de aenleydinghe daertoe benoomen, te meer omdat dese compagnie van haer reght seer gepersuadeert sijnde vry hart blijft staen op haer gesustineerde. Ick weet noch niet wiense tot superarbiter sullen kiesen, maer de gedachte van eenigen loopen op het canton van Zurich, hoewel ick niet verseeckert ben, dat dat overal behaeghlijk sal wesen en dat mitsdien noch daerop met seeckerheyt sal kunnen gaen, daervan ik niet sal naelaeten U WelEd. Gestr. naerder advertentie te gheven soo haest ick de gedaghten wat beter sal hebben gepenetreert.

Ick weet niet wie off wat ombrages men aen S. M. wil geven tegen Sijn Hoogheyt; U WelEd. Gestr. weet dat Sijn Hoogheyts maniere van doen en leven seer openhartig is, en ick kan U WelEd. Gestr. wel verseeckeren, dat ick in S. H. hebbe gesien een seer complete genegentheyt, niet alleen om S. M. soo veel eenigsints doenlijc te behaeghen, maer een perfecte droefheyt als de saecken aldaer maer eenigsints becommerlijck voorkomen, en een groote blijdschap als S. H. verneemt, dat die wel gaen. S. H. niet alleen maer alle de menschen alhier sijn volkomen gepersuadeert, dat de ruste van Europa en het welwezen van dezen staet dependeert van de rust en een goede eenigheyt tusschen S. M. en Sijn Parlement ende dat sonder die eenigheyt de saecken sijn in het uyterste gevaer; hoe is nu mogelijck dat die geenen die dat van harte meynen en gevoelen capabel souden cunnen zijn, om S. Majesteyts saecken te traverseren, daer zy die traversen aensien als een van de meeste onheylen ende ongemacken die Europa en desen Staet kunnen overkomen, maer men heeft groote reden om gecontraryeert te wesen op en tegens die geene die uyt die traversen haer voordeel soecken, dewelcke niet sijn onbekent, die oock deselve traversen seer exagereren en daerdoor de menschen afschricken om haer debvoir te doen tot de gemeyne defensie, ende daerom sal my niets soo aengenaem sijn dan te mogen weten de specialiteyten ofte particulariteiten daerop die ombrages

werden gefundeert, dewijl ick verseeckert en gerust ben, dat ick die sonneclaer sal kunnen refuteren als ick maer weten mag wat die sijn ende waerinne zy bestaen, en om wederom een preuve te geven kan ick segghen dat S. H. my desen morgen heeft verclaert dat hy nogh nu nogh oyt eenige correspondentie met den bisschop van Londen heeft gehouden, en dat wist dat sulcx aen Sijne Majesteit seer verkeerdelijck is aengebraght.

Ick kan U Edele Gestr. oock verseeckeren dat al wat men heeft uytgestrooyt van een religions alliantie of verbintenisse die de protesterenden met den anderen zouden aengaen versiert ende verdight is geweest, dat men wel heeft ghesproocken van een alliantie met malcanderen te maecken tot gemeyne defensie, maer dat men den Keyser ende Cheurkreytsen daerinne mede soude compraehenderen, die immers evident catholijc sijn, en evenwel is dat dan togh maer gebleven in blote termen van discours, sonder datter yets op is gevolght [1].

Wat men heeft uytgestrooyt van het verjaegen en weren van de geordende personen, daervan is oock noch niets vastgestelt als dat eenige steden, Leiden ende Rotterdam, soo ick my niet bedrieghe, sijn voorgegaen om de geordenden haere steden te ontsegghen op het fondament van de oude placcaeten, maer ick ben niet gepersuadeert dat men off de renovatie daervan off een nieuw placcaet dienaengaende sal sien emaneren, dewijle ick wel bemercke dat de leden daerover onder den anderen nyet eens sullen worden, veel minder anderen vertrouwen omtrent een egale observatie van soodaenige placcaeten, hoewel ick niet can sien, dat als men aen de papisten alhier laet de vrijheyt van haer religie te mogen oefenen door seculiere priesters men aen deselve veel te cort soude doen [2].

Mijne veelvuldige occupatien hebben my belet den heer Gyldenstolpe voor morgen te spreecken, ick sal dan van hem onderstaen hoe de saecken met Sweeden gelegen sijn, en overleggen hoe men best sal cunnen procureren dat de Heere Leyenberg sich wat meer mag presseren om dese alliantie voort te setten en kan ick u welEd. Gestr. wel verseeckeren datter hier geen redenen sijn om te twijfelen aen de volstandigheyt van den heer Cheurfurst van Brandenburg omtrent de goede partye, wat mine deselve aen de franssen of de franssen aen hem moghen maecken.

Raeckende de saecken van Oranje heeft het Sijne Majesteyt belieft een seer civilen brief aen S. H. te schrijven, deselve verseeckerende van sijne assistentie en cooperatie daerinne, en heeft S. H. desen morgen belieft aen my te seggen dat deselve Sijne Maj. voor de aengebodene officien hooglijck soude dancken, ende de continuatie van dien versoecken en aen S. Majesteits eygen overlegh laeten by de hand te nemen de middelen die S. M. soude oordeelen daertoe de beste en de meest efficacieuse te wesen.

---

[1] De Raadpensionaris zegt hier, zoo het schijnt, slechts de „officieele” waarheid. Men onderhandelde steeds over hetgeen een paar maanden later toch bijna een „religions alliantie” werd.

[2] In 1687 werd werkelijk door de Staten-Generaal een placaat uitgevaardigd waarbij aan „de Jezuiten, Franciskaanen, Dominikaanen en andere Monniken 't verblijf in den Staat werd ontsegd”. Zie Wagenaer *Vad. Hist.* Deel XV. bl. 385.

Het doet my leet in het binnenste van mijn hart dat de goede eenigheyt tusschen S. M. en sijn volck niet meer aengroeit en toeneemt, want daeraen sal menschelijcker wijze gesproocken hangen onse rust of onrust ende soude het my nogh meer bedroeven dat eenige lords onder pretext van religie of andersints souden voornemen een associatie te maecken, want ick achte soodanighe associatien soo ruineus, dat ick oordeele dat degeene die daer toe treden, haer niet kunnen ontschuldigen van te buyten te gaen de pligten van gehoorsaemheyt en getrouwigheyt die sy aen haeren souverain schuldigh sijn, ende sulke actien kunnen seeckerlijck niet anders baeren dan een groot en reghtveerdigh mistrouwen in het gemoet van S. M. Ick ben alsoo yverigh in het stuck van de religie als betaamt, ende ick soude immers soo het my nu toeschijnt mijn goed en bloed daervoor geerne te pande stellen, maer ick soude my noyt willen begeven in convenanten, associatien, ligues ofte diergelijcke verbintenissen van wat natuyr die dan mochten sijn, om my daervan teggens de autoriteyt van mijn souverain te bedienen ende moeten allen die de rust van de Christenheyt soecken, haer ten uytersten evertueren, om door alle wegen ende middelen soodaenighe associatien te verhinderen en in haere origine te smoren.

De antwoorden die den heere van Sterrenberg van den Coningh van Vranckryc heeft gecregen is gheweest, dat Sijne Maj. hem op zijn vertreck heeft geseyt dat hy de Staeten zoude verseeckeren van sijne affectie ende genegendheid soo langh zy souden trachten die te conserveren en als hy antwoorde dat de Staeten seeckerlijck gheen andere intentie hadden als de eere van S. M. vriendschap in hooge achtinghe te hebben ende te moghen mainteneren de rust die in Europa door de Nimweegsche vrede en den treves daerop gevolght was gestabilieert, S. M. hadde gerepliceert dat alles dan wel soude ghaen en dat haere conduite de sijne reguleren soude, ende dat is tgheen hy aen haer Hoog Mog., S. H. en my in 't particulier heeft gerapporteert.

Ick weet wel dat al de wereld is genoeg gepersuadeert, dat de coningh ons weynich genegentheyt toedraeght en daerom heeft my sulcken antwoord niet gesurpreneert, en soo de coningh de waerheyt seyt sullen wy langh rust hebben, maer ick weet wel dat hier niemant is die sin of speculatie heeft om van nieus iets te beginnen en ick ben seer van opinie dat wy nyets moeten doen dat aen S. M. regtveerdighe reden, jae schijn van regtveerdigheyt geeft om over ons te claegen, en soo S. M. vervolgens desselfs conduite sal reguleren naer de onse ben ick wel verseeckert dat ick by mijn leven de rust nyet getroubleert sal sien.

De groote saecken in Holland werden met groore eenicheyt gehandelt ende affgedaen, ende ben ick seer gepersuadeert dat in de naeste byeenkomst de saecken van de see of de extraordinaris middelen om die ende de saecken van 't landt te herstellen allen werden gebraght tot een goede conclusie; Ick ben ende sal altijd blijven enz.

XIII. A. HEINSIUS AAN G. FAGEL.

Westminster $\frac{\text{19 Febr.}}{\text{1 Maart}}$ 1686.

De H. Grave van Middleton heeft my op huyde geseght, dat de Kon. van

Vr. tot nog toe niet hadde geantwoort op de nadere memorie van Mons. Trombald, en dat soo wanneer daeromtrent iets soude mogen voorvallen, Sijn Ed. my daervan kennisse soude geven; dogh wat dieper met den anderen in discours komende, toonde Sijn Ed. genoeg dat niet van gevoelen was, dat daerop geantwoort soude werden, alhoewel nevens d'andere Ministers noch al van gedagten blijft, dat van wegens desen Kon. niet meer heeft konnen werden gedaen, als gedaen is.

Wat aenlangt d'all(antie) in mijn vorigen gemelt, daervan wert alhier noch al op deselve wijse gesproocken dogh seer gevarieert omtrent de particulariteiten en circumstantien, maer wert aen d'andere sijde by de Ministers en allen die enigh credyt aen 't Hoff hebben universeel gecontradiceert, gelijck my oock Don Ronquillo, die aengenomen hadde sigh soo veel mogelyck daer op te informeren, heeft geconfirmeert en specialijck, dat M. Bridgeman by hem geweest sijnde sijn Ed. hem daerop wat particulierlijck hadde geinterrogeert, dogh tot antwoort bekomen, dat hy daervan geen de minste kennisse hadde, presupponerende nochtans denselven Don Ronquillo, dat hy daer van kennisse soude moeten hebben, en de saecke anders leggende op die absolute wijse niet soude hebben geantwoort, dogh heeft my echter versoght niet nae te laten mijn gedagte daeromtrent continueel te laten gaen om soo der iets soude moge wesen, 't geen echter in geenen deele gelooft, 't selve uyttevinden, gelijck S. E. oock aengenomen heeft.

XIV. A. HEINSIUS AAN G. FAGEL.

Westminster $\frac{\text{26 Febr.}}{\text{8 Maart}}$ 1686.

...... Don Ronquillo heeft my gesegt, dat S. M. hem eergisteren op 't subject van 't gerugt van d'alliantie met Vr. heeft doen seggen, dat daer niet aen was, en dat hy wel gerust moght wesen, dat hy niet doen soude 't geen eenigsints sijne voorige alliantien soude mogen contrarieren. De H. Gr. van Sunderlant continueert mede t' selve jegens verscheyde mensen te seggen.

EERSTE AFDEELING.

HOOFDSTUK I.

ONDERHANDELINGEN VAN DE REPUBLIEK MET ENGELAND.

Het eerste gevolg van den welgeslaagden tocht des Stadhouders in 1688 moest een nauwe aaneensluiting van Engeland en de Republiek zijn. Voortaan, zoo hoopte men hier te lande, zou de verwijdering, zouden de haat en afgunst zijn uitgewischt, die sedert den vrede van Westphalen bijna onophoudelijk tusschen beide rijken hadden bestaan, die de minnelijke bijlegging van telkens verrezen geschillen onmogelijk maakten, aan het vaderland millioenen schats gekost en rijke bronnen van handel uitgedroogd hadden.

Indien de staatslieden van dien tijd uit dit hooger standpunt een vereeniging met Engeland goedkeurden, en zoo de menigte in alle steden der Republiek de stoute onderneming van Willem III daarom toejuichte, omdat zij stoutmoedig was, maar bovenal, omdat de vrijheid der protestantsche godsdienst, het kleinood na tachtigjarigen strijd veroverd, bedreigd werd, bij velen, vooral in Holland, bepleitte een andere beweegreden de zaak van Willem III, het belang namelijk des handels. Vooral op het gebied van handel en scheepvaart had de Republiek reden zich over Engeland te beklagen. De engelsche navigatie-acte van Cromwell had aan de nederlandsche scheepvaart oneindig veel kwaads gedaan en geen onderhandelaar had later hare gestrengheid kunnen temperen. De oorlogen, die de Republiek tot driemalen toe met Groot-Brittannie had gevoerd, hadden niet gestrekt om de onderlinge afgunst te verminderen. Allengskens was de macht der engelsche natie toegenomen; nieuwe koloniën in Oost en West hadden nieuwe handelsbronnen geopend en aan de scheepvaart nieuwe wegen gewezen. Fabrieken en handel namen in Engeland met den dag toe, terwijl de Republiek maar al te zeer den invloed begon te gevoelen der voortdurende oorlogen en van telkens zwaardere belastingen.

Gemakkelijk en aangenaam tevens scheen dan ook de taak der drie gezanten, die in Januari 1689 uit de Republiek naar den Prins in Engeland vertrokken waren. De vorst had zelf de personen aangewezen,

die hij voor zulk een zending het geschiktst oordeelde; — Everard van Weede van Dijkvelt, den schranderen staatsman, die meer dan eenig ander tot den tocht van 1688 had bijgedragen, Nassau van Odijk, boven allen aan Willem III gehecht, met de belangen van Zeeland zeer vertrouwd [1], Nicolaas Witsen, burgemeester van Amsterdam, welke betrekking, zoo hij zelf meent, de oorzaak der op hem gevallen keuze was, om buiten 's lands vertoon te maken van de eensgezindheid des Prinsen met zijn geboortestad [2], een man van eenigzins bekrompen inzichten, die voor Willem III wel bewondering gevoelde, doch weinig sympathie, de toekomst duister inzag, niet uit staatkundige overtuiging, doch uit ingeschapen zwaarmoedigheid, die afkeerig van onrust en omgang met vreemden, de engelsche vriendschap inwendig afkeurde, een man, die, ofschoon het wel meenende met zijn vaderland, juist een verkeerden weg zou zijn ingeslagen, waar hem de richting ware toevertrouwd. De gewone gezant van Citters, die reeds sedert eenige jaren te Londen vertoefde en later een missie te Madrid vervulde, zou tevens deel uitmaken van dit buitengewoon gezantschap [3].

De eerste weken van hun verblijf te Londen hadden de afgevaardigden doorgebracht in het bijwonen der plechtigheden die de troonsbeklimming van Willem III vergezelden; van daar dat hunne brieven met de bijzonderheden dier feesten zijn opgevuld.

Inmiddels waren op verlangen van den Stadhouder ook de heeren van Katwijk, Turk en de Wildt, de twee eersten leden, de laatste secretaris ter Admiraliteit van Holland (Amsterdam), mitsgaders de heeren Godin en Krap, uit de Admiraliteit van Zeeland, naar Engeland vertrokken, om daar te zamen met de reeds aanwezige hollandsche afgevaardigden en met den vorst zelf de uitrusting der vloten gedurende den oorlog vast te stellen [4].

Het groote doel der zending was het sluiten van een nauw verdedigend

[1] Het was een vaste gewoonte in de Republiek de engelsche zending aan Zeeuwen op te dragen en bij buitengewone missiën althans één lid uit die provincie te kiezen. De Heer van Odijk was de representant der ridderschap uit die provincie. Zie over deze aanspraak der Zeeuwen op de engelsche missie G. W. Vreede, *Geschiedenis der Diplomatie*, 1ste deel, blz. 34.

[2] Uit het verbaal van Witsen, bij Wagenaer, *Vad. Historie*, vol. 16, pag. 21 sqq., waar deze zending vrij uitvoerig wordt behandeld. Uit een gedrukten en onder het publiek gebrachten brief van de gezanten aan de Staten-Generaal blijkt, dat zij den 13den Januari te Scheveningen embarqueerden, den 16den te Harwich en den 18den te Londen aankwamen.

[3] Van Citters heeft nimmer zeer in het vertrouwen van den Prins, noch in dat van den Raadpensionaris gedeeld. H. van's Gravesande in 1683 aan Heinsius schrijvende zegt: „Mons. van Beuningen traite M. v. Citters d'imbécile.” Maar de beide staatslieden waren het toen oneens.

[4] Wagenaer ll. bl. 22.

en aanvallend verbond met Groot-Brittannie, om te zamen zoo wel te zee als te land tegen Frankrijk te strijden. Allereerst moest daarom worden aangedrongen op oorlogsverklaring tegen Frankrijk. Willem III, nog niet tot Koning uitgeroepen, had die verklaring nog niet kunnen, althans nog niet willen geven, maar verlangde dat het parlement uitdrukkelijk den wensch naar dien oorlog zou uitspreken, opdat die krijg als uiting van den volkswil zou worden beschouwd. Eerst tegen het einde van April, zoo als ook Witsen het vermeldt, liet het parlement zich over deze zaak uit, en bood den Koning hulp in geld en legers, zoo hij aan Lodewijk XIV den krijg verklaarde. Den 13den Mei volgde dan ook die verklaring die met dergelijke van de zijde van Frankrijk werd beantwoord.[1]

Een tweede punt van onderhandeling voor onze gezanten was de opheffing of verzachting der strenge verbodsbepalingen, die den invoer van hollandsche goederen en het binnenkomen van hollandsche schepen in Engeland sedert de invoering der zoogenaamde navigatie-acte bijna geheel onmogelijk maakten. Maar Witsen althans had spoedig den moed verloren, om op dit punt iets gedaan te krijgen en schreef reeds in Mei: „Ik sorge nadat het humeur van de menschen hier aensie en bysonder „van de voor ons genomineerde Commissarissen, dat op stuk van comersie „voor ons niet veel faveurs sal sijn te bedingen", — en in Juli voegt hij er bij, „en over den handel over zee is hier tegen de ingesetenen van „den staat een bijster groote jalouzy, die nog sonder reden is opgevat, „want de negotie alhier dagelijks toeneemt en aanwast en in Holland „steets vermindert en declineert, behalven dat den toeloop van menschen „so uyt Vrankryk als Nederlant hier groot is en de so magtige stat van „Londen doet aengroejen."

Zoolang Willem III nog niet met de koninklijke macht in Groot-Brittannie was bekleed, hadden onze gezanten onder den blooten titel van extraordinaris gedeputeerden met hem gehandeld; thans, nu de vorst als koning was gehuldigd en gekroond, ontvingen zij nieuwe credietbrieven en den titel van „buitengewone afgezanten", en werd hun nog de heer Schimmelpenningh van der Oije, Heer van Engelenburgh toegevoegd. Als zoodanig deden zij een plechtstatigen intocht binnen Londen en werd hun, die tot nog toe slechts officieus over het sluiten van een tractaat hadden gehandeld, de volmacht gegeven officieel daarmede voort te gaan. De traagheid en onwil echter bij de provincien heerschende, om een voldoende zeemacht in gereedheid te brengen en met de Engelsche te ver-

[1] Zie ook Macaulay *Hist. of England*, vol 3. p. 128.

eenigen, en de verdeeldheden die in Engeland bestonden, werkten ongunstig op de onderhandeling terug.

Niettegenstaande de slechte vooruitzichten waagden de Staten-Generaal een poging om de afschaffing der navigatie-acte en der strenge verbodswetten van 1660, 1674 en 1685 van den engelschen koning te verkrijgen. Bij verschillende resolutien van 10, 15, 28 en 29 Juni van dit jaar werd aan de afgevaardigden de last opgedragen de intrekking van die wetten, immers een zachtere toepassing, van Willem III te vragen: „Edog" zegt Witsen [1] „hebbe uit het beloop van des Kon. discours konnen af„nemen dat S. M. als nog niet dienstig oordeelde dat wy op dit versoek souden „insteren, alhoewel ook wijnig hoope schijnt iets te sullen obtineren." — Dit punt werd dan ook weldra geheel ter zijde gelaten en alleen op een krachtig verbond van vriendschap aangedrongen. Daaromtrent vielen de meeste zwarigheden: 1° over het gezamenlijk vrede sluiten met Frankrijk. De Engelschen wilden dat die nimmer door een der bondgenooten afzonderlijk zou mogen worden aangegaan. 2° Over het verbod van allen handel met Frankrijk ook aan neutralen [2]. 3° Over de begrooting der engelsche hulptroepen. De onzen wilden dat een zeker getal soldaten in het te sluiten tractaat zou worden uitgedrukt; de Engelschen meenden dat men volstaan kon met krachtdadige hulp *pro re nata* toe te zeggen. De Nederlanders gaven hierin toe. Maar de grootste moeijelijkheden rezen over de vraag, of over de prijzen door hollandsche kapers in de engelsche havens opgebracht, zou beslist worden door engelsche admiraliteiten volgens hare wetten en derhalve die opgebrachte schepen als geconfisqueerd, dan wel of zij als aan nederlandsche admiraliteiten behoorende zouden behandeld worden [3].

Dit vraagstuk hing nauw te zamen met de onlangs gesloten overeenkomst de vereeniging betreffende der nederlandsche en engelsche vloten, en was ook reeds daar ten deele beslist [4]. De commissarissen, belast

---

[1] Brief aan Heinsius 28 Juni/8 Juli.

[2] „...... Wy sullen het seekerlijk hier doen, ende beletten alle commercie van andere Potentaten „met dat Rijk, alhoewel daar veel zal werden over geklaagt en ook niet wete of wy het met groote „regt konnen doen, maar het is een absolute necessiteit." (Brief van Willem III aan Heinsius, 30 Juli/9 Aug. 1689). Heinsius teekent in een soort van agenda, dat hij in de eerste jaren van zijn pensionarisschap hield (1689—1695), aan: „'t examineren *an sit extra jus gentium*, „'t beletten van commersie op Vranckryck door neutralen. *Vide Grotius*, *de jure belli ac pacis*, lib. 3, cap. 2, n°. 5 et cap. 17, n°. 3. Huber, *de Jure civ.*, lib. 3, cap. 16, n°. 2, 3, 6, 9."

[3] Hierover brieven van Witsen, 21/2 Juli en 16/26 Juli.

[4] Cf. Wagenaer, ll. p. 28. De overeenkomst van 21 Mei 1689 (29 April) was nog niet geratificeerd en zou thans bij afzonderlijke acte gevoegd worden bij het te sluiten tractaat van vriendschap.

met het voeren der onderhandelingen met de hollandsche gezanten, hadden tot staving van hunne meening het advies ingeroepen van eenige ervaren rechtsgeleerden. Dit advies werd in het nederduitsch vertaald door de gezanten aan Heinsius overgezonden. Het luidt aldus:

„Met believen van Uwe Majesteit.

„Agtervolgens de bevelen van Uwe Majesteit in zijn raad verleent dezen „annex, zijn wy ondergeteekenden byeengekomen om te overwegen de „questie ons voorgesteld. Waarop ons advys gevende seggen, dat een „articul van een tractaat met een ander Koninkrijk of Staat, waarby „werd gestipuleert dat prijsen, welke genomen zijn door die van dat „Koninkrijk of Staat en gebragt in de havens, van het andre Rijk of „Staat, in alle voorvallen sullen moeten werden gejugeert door de respec„tieve admiraliteiten van dat Koninkrijk of Staat daar de Commissie„vaarders toe behoren, en dat dezelve zouden toegelaten werden uit de „voorsz. havens ten dien einde derwaerts te gaan, is inconsistent of strijdig „met de wetten van Engeland.

„Want indien eenig schip of goederen genomen by een uitheemse „commissievaarder werde opgebragt in eenige haven van dit Koningrijk, „en dat al sulken schip of goederen toebehorende d'onderdanen van „Uwe Majesteit door deselve werden gereclameert, konnen zy na regten uit „Uwer Majesteits hoge hoff van d'admiraliteit ligten een mandement van „arrest, en haar actie aldaar vervolgen, zonder van dit haar regt door „eenig articul van een tractaat te konnen werden versteeken, veel minder „dat U Majts. hoff van de admiraliteit soude werden benomen de magt „om daarover 't oordeelen.

„Al 't welke op 't ootmoedigst werd gesubmitteert aan U Majts. Konk. „wijsheid."

J. Holt, Henr. Pollenfen, C. Hedges,
Geo. Treby, J. Somers, Tho. Pinfold [1].

Reeds waren nu eenige maanden in meestal nuttelooze conferentiën verloopen; noch de ernstige vertoogen der nederlandsche gezanten, noch de aanzoeken der Staten-Generaal bij Willem III mochten baten, om voor de vereenigde Gewesten te verkrijgen, wat deze bovenal verlangden, meer *vrijheid van handel* in Engeland. Het was ook zeer natuurlijk dat de Stadhouder zijne nog steeds gevaarvolle stelling in Engeland niet onhoudbaar maken wilde door het intrekken of verzwakken der navigatie-

[1] In Frankrijk werd bij een geschil over hollandsche hernomen schepen in 1781 hetzelfde beginsel aangenomen. Zie G. F. v. Martens: *Erzählungen merkwürdiger Falle des N. Eur. Völkerrechts*, ed. 1800, bl. 45.

acte, die als de bron van welvaart voor Engeland's handel werd beschouwd. Zoo thans reeds het lagerhuis den nieuwen koning telkens moeilijkheden in den weg legde, hoe zou het zijn, zoo nog meer voedsel werd gegeven aan de meening, dat de prins van Oranje zijne Nederlanders voortrok ten nadeele zijner nieuwe onderzaten? [1] Doch bovendien hield een andere zwarigheid het sluiten van een tractaat tegen, een zwarigheid bovenal door Witsen opgeworpen. Zou men bepalen dat niet als *conjunctim* vrede zou gesloten worden? In den vorigen oorlog tegen Frankrijk had vooral Amsterdam op een afzonderlijken vrede aangedrongen; men had toenmaals ondervonden wat de gevolgen waren van het volharden in den krijg, ten believe van ondankbare bondgenooten. Doch hiertegen kon aangevoerd worden, dat juist dat verlaten der bondgenooten in de gevolgen veel kwaads had berokkend, dat vreemde mogendheden argwaan hadden opgevat; dat b. v. Brandenburg door dit gedrag van de zijde der staten naar de fransche partij was overgegaan, en de vrede van 1678, door Willem III eenmaal „de ongelukkige vrede van Nijmegen" genaamd, had ook in Groot Brittannie tot voorzichtigheid voor het vervolg gewekt, terwijl de Prins ongetwijfeld deze voorwaarde van het tractaat voor een der belangrijkste hield.

Evenwel bleef Witsen aandringen op hetgeen hij meende, dat voor den staat nuttig zijn kon en aarzelde hij een verbond te helpen sluiten, waarin tevens zoo weinig voordeels voor handel en vaart te vinden was.

Daar het echter bovenal te doen was om een of- en defensief tractaat met Engeland te sluiten, en al wat daarbuiten was, hoe ook gewenscht, daarbij achter liggen moest, kan het ons niet verwonderen, dat Heinsius bij Witsen tot de onderteekening van het concept-tractaat aandrong. De gronden die de Raadpensionaris daarvoor aanvoerde schijnen in de oogen van den amsterdamschen regent afdoende te zijn geweest [2].

Thans was het echter van Citters, die de teekening tegenhield. Doch deze oppositie was vruchteloos. Den 30 Augustus meldt Witsen: „de Heer van „Citters is op het lant, wy hadden hem van daag gewagt maer hy is niet „verschenen, of daervan de reden sijn onpasselijkheyt is, dan of hy „schouwt sijn hant onder het tractaet te brengen weet ik niet." Eindelijk werd op den $\frac{25 \text{ Aug.}}{3 \text{ Sept.}}$ het tractaat geteekend.

---

[1] Witsen teekent in zijn dagboek het volgende volksgezegde van dien tijd aan. „De Koning denkt alles, de Koningin zegt alles, de Prins v. Denemarken drinkt alles, de Princes eet alles, het Parlement van Schotland doet alles, maar het Parlement van Engeland doet niets."

[2] Zie de missive van 23 Augustus 1689. Wij betreuren zeer den brief van Heinsius hier niet te kunnen mededeelen, doch van zijne brieven aan Witsen is niet een enkele minuut onder zijne papieren te vinden.

Bij het verbond van vriendschap werden eenvoudig de vroegere tractaten, doch voornamelijk dat van 1678, vernieuwd; het bevatte geene nieuwe bepalingen van eenig belang, doch bevestigde alleen de vroeger gedane toezegging van wederkeerige hulp te water en te land in den oorlog en het niet dan gezamenlijk sluiten van vrede. Dit verdrag met de daarbij gevoegde acten, bevattende het verhinderen van alle vaart op Frankrijk, de overeenkomst over de wederzijdsche zeemacht en over de aanhaling van prijzen door kaapvaarders, en die waarbij Engeland in het verbond tusschen den nederlandschen staat en den duitschen keizer gesloten, werd opgenomen, moesten nu door de Staten-Generaal worden geratificeerd.

De taak van het buitengewone gezantschap was derhalve afgeloopen. Maar het duurde nog geruimen tijd eer de afgevaardigden huiswaarts keerden. Telkens werd hun nieuwe last door de Staten-Generaal of door die van Holland toegezonden. Nog steeds waren de admiraliteiten wachtende op de hun toegezegde terugbetaling der kosten voor den overtocht van Willem III gemaakt, en ofschoon in Augustus door het parlement eene som van £ 600,000 daartoe was aangewezen, was nog geen penning overgezonden, noch ook vooruitzicht dat vooreerst veel daarvan ontvangen worden zou. De schaarschte van geld en het in Engeland bestaande verbod om gemunt geld uit te voeren, waren wel gedeeltelijk oorzaak van dit verzuim, doch de onwilligheid der engelsche regeering droeg niet minder schuld. Er verliepen nog een paar jaren eer deze betaling ten volle voldaan was, tot groot nadeel o. a. der admiraliteiten, die een deel der gelden hadden voorgeschoten [1].

Vóór hun vertrek sloten de ambassadeurs nog een verdrag wegens het hernemen van schepen, bepalende dat zulke hernomen schepen aan den eigenaar zouden worden teruggegeven, mits deze een vijfde van de waarde, een derde of de helft aan den hernemer voldeed, naarmate zulke schepen korter of langer tijd in het bezit des vijands waren geweest. Een aanmerking omtrent de hoegrootheid van het bedrag der betaling door den eigenaar aan den hernemer te doen, door Witsen aangevoerd, werd na eenige discussie door de engelsche commissarissen ingewilligd.

[1] De secretaris der amsterdamsche admiraliteit berekende het door dat collegie betaalde op ƒ 1,282,027, en voor Rotterdam op de helft. (Brief aan Heinsius van 5 Juli 1689). Buitendien hadden de Staten-Generaal den Stadhouder een aanzienlijk voorschot voor zijn leger medegegeven. Den 6/16 Juli 1689 schrijft Willem III aan Heinsius: »De penningen die den Staet my hadt meede- »gegeven heb ick soo gemenageert, dat daer hondert duisent guldens overschieten, ende wetende dat »in het leeger gebreck van geldt is, soo sende ik die somme aen den Heer van der Cloese, om »aldaer ten dienste van den lande te werden geemployeert.«

Nog bleef er ééne zaak aan de afgevaardigden te doen over, die vooral om de gevolgen van belang te achten was. Eenige schepen uit Hamburg en uit brandenburgsche havens naar Frankrijk uitgevaren, vóór dat de Keizer namens het duitsche rijk aan Lodewijk den oorlog had verklaard, waren in Engeland opgebracht. Zoowel dáár als in onzen staat rezen daarover klachten; men vond het onbillijk aan het verbod van handel op Frankrijk een terugwerkende kracht toe te kennen. De hollandsche admiraliteit echter keurde de aanhaling goed, en schreef in dien geest aan Willem III. De Raadpensionaris scheen van een andere meening te zijn en wist te verkrijgen, dat de gezanten, nog in Engeland vertoevende, met 's konings ministers daarover handelen zouden. Witsen schreef daarover aan Heinsius uit Londen den 20 en 23 September 1689. Deze zaak werd echter weldra beëindigd en een middenweg gevolgd, waardoor beide partijen tevreden werden gesteld.

In November keerden de gezanten huiswaarts, terwijl de gewone ambassadeur der staten, van Citters, achter bleef.

Indien men reden heeft verwonderd te zijn over het weinige nut door dit gezantschap aangebracht, over de weinige voordeelen, die aanvankelijk voortsproten uit de krachtdadige hulp aan Engeland verleend, over de inschikkelijkheid der Nederlanders op de meeste punten, dan vergete men toch ook niet dat de prins van Oranje zijns ondanks dikwerf werd gedwongen tot weigeren, waar het toestaan hem liever ware geweest, dat de wangunst der engelsche natie over Nederland's handelsgrootheid voorzeker niet was afgenomen, doch dan zoeke men ook een oorzaak der werkeloosheid van deze ambassade in hetgeen van Dijkvelt daaromtrent aan Heinsius meldde, waar hij over de verdeeldheid onder zijne ambtgenooten bittere klachten uitte.

Hop, die kort te voren van Weenen was teruggekeerd, kwam thans te Londen, waar hij, bij den Koning zeer gezien, over verbonden, zoo door den staat als door Engeland, met Zweden en Denemarken, met verscheiden duitsche vorsten en met Savoije te sluiten, vertrouwelijk met den Koning handelde, zonder echter daarbij het belang van zijn vaderland uit het oog te verliezen. Zoo vermaande hij, dat men in den staat moest zorg dragen met Denemarken een verdrag te sluiten vóór dat dit rijk met Engeland zou zijn verbonden, om niet naderhand op denzelfden voet als de britsche natie te worden behandeld. Thans, meende hij, zou men nog gunstiger voorwaarden, vooral voor den handel, van Denemarken kunnen bedingen, die Engeland niet behoefde, althans niet in die mate. „Want" (zoo schrijft Hop in een brief van 10 December) „het schijnt te „duchten, dat soo de Engelschen die soo veel vaeren en handel niet en

„hebben op de Sond en Noorwegen als wy, en daerom altoos voorheen „gewoon geweest sijn onse negotiatien en conventien op dat subject te „volgen, nu vóór ons en *nobis insciis* met Denemarken quamen te contrac„teren, dat den Staet wiens praeliminair tractaet met Denemarken wel„haest sal wesen geëxpireert, naderhant gelijck als geobligeert soude „werden tot deselve conditien, schoon die voor onse soo notable commercie „en navigatie niet seer avantageus mochten wesen." [1]

Dat Willem III gaarne een ervaren staatsman, met de staatkunde van Europa vertrouwd, bij zich zag, valt licht te begrijpen, vooral als men bedenkt dat zijne engelsche ministers 's vorsten vertrouwen in geenen deele waardig waren [2], en bovendien de nauwe verstandhouding met de republiek der vereenigde Gewesten met leede oogen aanzagen.

Ook in Holland hadden velen niet zonder leedgevoel het jongst met Engeland gesloten verdrag zien bevestigen: de bepaling dat men niet als te zamen vrede met Frankrijk sluiten zou, was velen, vooral te Amsterdam, tegen de borst; men had daardoor het middel verloren om, even als in 1678, den prins van Oranje tot vrede te dwingen, en alles wat voortaan strekken moest om de belangen van Groot-Brittannie met die van den staat nog meer te vereenzelvigen, en den spoedigen vrede met Frankrijk te beletten, vond in hen krachtigen tegenstand. Van daar ook de kleingeestige oppositie der amsterdamsche regenten tegen het langer verblijf van hun pensionaris Hop in Engeland, die wellicht door particuliere brieven zijne stadgenooten tot een andere meening kon brengen.

Bijzonder moeilijk was door dit alles de toestand van Willem III, die in Engeland door ministers omgeven, die noch zijn noch 's volks vertrouwen bezaten, ook in de Republiek zijne plannen gedwarsboomd en degenen smadelijk bejegend zag, die hem ondersteunen en van goeden raad dienen konden.

Toen Willem III met Hop en den secretaris ter admiraliteit, de Wilde, de uitrusting ter zee voor het volgende jaar wilde overleggen, verlangde Amsterdam zonder zulk overleg de uitrusting vast te stellen, om de vloot tot begeleiding en bescherming van den handel alleen te houden en het

---

[1] De Prins zeide eens tot Witsen: „dat het uithouden van den oorlog voor twee of drie jaren „veel van de stad Amsterdam zou afhangen." Zie J. Scheltema, *Mengelwerk*, 3de deel, 2de st., bl. 137. Maar Witsen bleef steeds een stille opposant en teekent in zijn dagboek aan: „Het schijnt „dat de angst onder de leeden onser landsregeering hoe langer hoe grooter is, sodat sy sonder den „adem van deesen Koning, onzen Stadhouder niets durven aanvangen. Zie Scheltema ll. p. 149.

[2] W. C. van Huls aan A. Heinsius: Londen 20 April 1689. „Want daer sijn er selfs onder den „secreten Raed van den Coning welke by veele niet sonder schijn van waerheyt werden gesuspecteert „van verbode correspondentien."

bestrijden der Fransche zeemacht aan de Engelschen over te laten. Daarom schreef Willem III aan Heinsius, 3/13 December: „Ik wenste dat den „Heer Hop nog eenigen tijd hier mogt blijven ende dat sal Ued. met „dexteriteyt dienen te dirigeeren, want men niet wel reeden heeft om „Amsterdam zijn rapel plotselijk te weigeren, maar hem tegenwoordig „met de Wilde te gebruyken tot het concerteeren wegens de zeeoperatien „voor 't aenstaende jaer, dat soude veel ombrage konnen veroorsaaken."

Hop bleef echter te Londen, wij ontmoeten hem straks in den zomer van 1690 in Ierland aan de zijde van Willem III. „Hop had ik gaarne „met my naer Irland", schreef de Koning aan Heinsius [1], „en versoeck „het daertoe te willen dirigeeren."

[1] Brief van 14/24 Febr. 1690. Ranke stelt het voor, alsof Willem III in het begin van 1690 zelfs met zijne ministers nog niet durfde spreken over zijn tocht naar Ierland. Heinsius schreef den 19 Mei 1690 aan Hop, dat hij bij den Koning moest blijven, om iemand te hebben die „buiten het conseil der Kon. Ministers" met het congres te 's Hage namens den Koning zou kunnen corresponderen.

I. N. WITSEN AAN DE STATEN VAN HOLLAND.

Londen $\frac{22 \text{ Febr.}}{4 \text{ Maart}}$ 1689.

Edele Groot Mogende Heeren.

Gisteren en heden hebben de EMHH. gecommitteerden ter admiralitijt op 't goedvinden van den Konink met ons geconfereert ende gedelibereert over 't begrooten van de navale magt, welke den Staat in 't aanstaande saisoen zoude in zee brengen, ende dienvolgens geexamineert het advys den 15 Febr. deezes jaars door de Ed. Mog. HH. gecommitteerden ter admiralitijt aan Haar Ho. Mo. overgelevert, mitsgaders de memorie daartoe zig dezelve refereert, alle aan UEdGr. Mo. bekent, ende daarop huiden van S. M. hebbende voorgedragen de consideratien dewelke ons bedunkens daarop vielen, heeft S. M. 't zelve project geagreert, ende gezegt tot voortsettinge van 't zelve aan H. Ho. Mo. met deeze post te zullen schrijven, ook begeert dat wy daarvan kennisse zouden geven aan haar Ho. Mo. met recommandatie, dat door officien by H. Ho. Mo. omtrent de respective provintien aan te wenden, de collegien ter Admiralitijt door fournissementen van gerede penningen zonder uitstel bequaam mogen werden gemaakt, om met allen iver de equipagie in 't voorschreven advys vermeld te ondernemen en onophoudelijk te bevorderen. Ik twijfel niet of H. Ho. Mo. zullen daartoe uit haar zelven genoeg weezen geanimeert door de tijdingen die dagelijks werden geconfirmeert, dat de fransen niet alleen veel scheepen in zee hebben, maar ook daar en boven in verschijden havens zeer sterck equipeeren, om vroeg in 't voorjaar considerabelder magt in zee te kunnen brengen.

Wij hebben alle reden om te geloven dat hier in 't rijk ook een aanzienlijke equipagie zal werden gedaan, daartoe evenwel voor alsnog al de vereyste orders nog niet hebben konnen werden gesteld, zoo lang de conventie in geen parlement is verandert [1] waartoe de beyde huyzen gisteren en van daage haar votum hebben geformeert, waarvan op morgen de acte staat te werden gepasseert, tot welken einde de Konink alsdan in 't parliament staat te verschijnen, na het oordeel van een ider zullen dan vervolgens in korten op veele saaken van groote importantie resolutien werden genomen [2] waarmede verblijve, enz.

---

[1] Men vergelijke bij Macaulay: *Hist. of Engl.* Vol 111 bl. 29 sqq. hetgeen voorviel over deze verandering der conventie in een parlement. De Koning namelijk kwam in de conventie en vermaande de leden stappen te doen, die een langer uitstel van hoogst noodige maatregelen zouden voorkomen. Daarna werd de wet voorgedragen en aangenomen die de conventie in een parlement veranderde. Eenigszins anders bij L. Ranke, *Engl. Geschichte* bl. 61.

[2] In een brief van 29 Maart/8 April schrijft Witsen aan de staten van Holland: „Den Admiraal Herbert is met 20 schepen uit Duins in zee gelopen ”.

II. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen $\frac{12}{22}$ April 1689.

Wy hebben voorgisteren d'eere gehad van den Konink te zien en S. M. te communiceren den inhoud van H. H. Mo. missive en nevensgaande resolutien van den 11 en 15 deezes, ende agtervolgens de ordre waarmede haar Ho. Mo. ons hebben believen te vereeren Sijn Majt. uit den naam van den Staat op het ernstelijkste versogt dat het S. M. mogte welgevallen meede te treden in d' off- en defensive alliantie met sijn Kijs. Majt., welk versoek den Koning heeft believen te accorderen, ende te verklaren dat S. M. sig in de voorsz. alliantie sal begeven als principaal of als geallieerde.

...... Op het versoek om aan Vrankrijk eerstdaags den oorlog te declareren heeft den Konink ons gezegt dat die zaak in zijn conseil was geventileert, en dat de declaratie in korten zeekerlijk stond te geschieden hetwelke wy de secretesse wilden bevolen hebben, 't welk apparent een kragtig motiff zal weezen om den Keyser te induceren tot de voorsz. of- en defensive alliantie.

Agtervolgens hetgeen haar Ho. Mo. ons hebben believen te beveelen by missive van den 2 deeser en nevengaande resolutie, hebben wy S. M. ook versogt ons te laten weeten zijn goed dunken, of men den Marquis d'Albeville uit den Haag soude doen vertrekken: En heeft S. M. ons believen te betuigen, dat hem sulck aangenaam zoude weesen te meer nadien hem reets had doen rappelleren waarmede enz.

P. S. *Londen*, $\frac{16}{26}$ April.

.... Gisteren is in 't Lagerhuis geproponeert of men den Konink bij deeze tijtsgelegentheit niet behoorde te raden den oorlog tegen Vrankrijk te declareren, ende geresolveert *nemine contradicente* dat heeden in een generale committé daarover nader soude werden gedelibereert, zo met reflexie van den Staat van affayres hier in dit rijk, alsmeede van de hooge geallieerden, ende de tractaten met dezelve opgeregt. [1]

III. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 20 Mei 1689.

Haer Ho. Mo. hebben ons gelast de sentimenten van den Koning in te nemen

---

[1] Den uitslag van dit voorstel deelde Witsen denzelfden dag aldus aan de HH. staten van Holland mede: „Dat het is de opinie van deeze committé, dat men door een addres raakende de tegenwoordige deliberatie den Konink ootmoedig aanbiede dat indien S. M. zal goed vinden tegens „Vrankrijk in oorlog te treden, dit huis hem sal doen hebben, al sulke assistentie op een par-„liaments wijze, als genoegsaam zal wezen om den oorlog te voeren, en tot een goed einde te „brengen; 't welk aan 't geheele huis gerapporteert zijnde is door 't zelve geaggreert ". Cf. Macaulay II. bl. 128.

op te makene alliantien; daerover is S. M. begroet en heeft geantwoort dat ons commissarissen soude toevoegen, en sulkx tot nog toe niet geschied sijnde, hoewel deselve sijn genomineert so en kan ik niet seggen hoe de saken alhier mogten leggen, als alleen dat het op een offensive en defensive alliantie soude werden aengesien. Ik sorge nadat het hûmeur van de menschen hier aensie en bysonder van de voor ons genomineerde commissarissen, dat op stuk van commersie voor ons niet veel faveurs sal sijn te bedingen, hoewel ik oordele dat van onse kant daerop behoorde te werden aengehouden en geïnsteert.

...... Men heeft ons tot nog toe opgehouden met het tractaet van conjunctie der vlooten, seer onredelijke saeken heeft men ons nopende de rang willen opdringen, en dese woorden gebruiken: „Also men de rang aen d'Engelse „natie schuldig is", en, het voteeren so schicken dat onsen Admirael onder de jongste Engelse Capiteyn soude adviseeren, welke twe punten ik noit heb willen toestaen, siende daerin te groten gevolg ten aensien andere natien waer mede wy op dat punt favorabele tractaeten hebben [1] dies staet op morgen het bewust verdrag sonder die so hatelijke conditien, die ik met seer veel moeyte hebbe afgehouden, getekent te werden.

IV. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 21 Mei 1689.

Deze morgen is het tractaet van conjunctie der vlooten by ons getekent, en hebben de commissarissen van den Koning ons doen versoeken tot een conferentie om te spreecken over de nader aen te gaene alliantie die dan binnen weynig dagen staet gehouden te werden. De oorloghs-declaratie tegen Vrankrijk geeft alhier veel genoegen.

...... Het bovengemelte tractaet is bij ons getekent als *gedeputeerden* van Haer Ho. Mo. omdat in die form was begonnen te handelen, en de twe andere Heeren sig daervan excuseerden. In het slot van gemelte tractaet gelieve UWEG. te sien ter plaetse daer men van de ratificatie spreekt, dat gewag werdt gemaekt van een defensive en offensive alliantie; die woorden had ik liever niet gehadt, omdat my onbewust is wat soort van tractaet H. Ho. Mo. sullen gelieven aen te gaen edog vermits bespeurde dat het enige agterdogt baerde en ongenoegen soude hebben verwekt aldaer seer stijf op te staen so hebbe sulx gepasseert dewijle dog haer Ho. Mo. egter evenwel behouden de vrijheyt sodanige aliantien aen te gaen als haer sal welgevallig sijn.

PS. Het tractaet is geantidateert op het voorslag van de Engelse Heeren, omdat men op de gedateerde dag eens is geweest [2]

---

[1] Cf. de Jonge *Geschied. v. h. Nederl. zeewezen.* vol. 4, 1ste stuk, p. 167—172.

[2] Van daar dat Wagenaer den 29sten April opgeeft als de dag der teekening.

V. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 26 Mei 1689.

De Koning is geweest tot Porstmuiden [1] en heeft sijn scheepsvloot aldaer besien dog tot sijn groote verwonderingh en leetwezen de onse niet gevonden. Men klaegt de geheele stat over wegens het agterblijven van haer Ho. Mo. scheepsmagt en werden diesaengaende seer vele verkeerde uytleggingen gemaekt tot nadeel van den staet, so dat het wenschelijk soude sijn dat deselve hoe eerder hoe beter na het rendevous wierde afgesonden, ten minsten die schepen welke gereet mogten sijn.

De conferentie die ik gedagt hadde dat al eerder voortgange soude hebben gehadt over het aengaen van tractaeten werden weder, so het schijnt, verschoven, en schijnt dat wy vóór de gedaene eerste audientie van geene onderhandeling sullen hooren.

Klaer is te bespeuren dat er by de natie een laeuwheyt voor ons is gekomen terwijle dat hier sijn geweest, en seggen velen, dat het voor ons eigen intrest is geweest tgene door d'onsen is verrigt. Het affaire van Ierlant ontset de goede zaak seer en breekt vele mesures.

Waermede verblijve enz.

VI. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 18 Juni 1689.

UWEG. aengename in dato 3 deser is my te sijner tijt wel behandigt. Het is wel waer dat hier geen reden is om over onse Admiraliteyten te klaegen, vermits onse schepen hier so lange hebben geleegen, en men geene gelden heeft gefurneert, evenwel sulx en voldoet ieder niet.

De huisquestien die de leden van de Parlementen hebben stutten (stuiten?) den ren van vele goede conclusien; bij sommige leden in t lagerhuis werdt toegelegt om eenige ministers van den Koning te bekladden, en so, na het schijnt, van hem te amoveren. Wat de handelinge alhier aengaet, so kan voor als nog niet anders berigten als dat de opening van het besonje is gemaekt en dat aldaer genegentheyt is gevonden om de oude tractaeten te vernieuwen, en deselve kragtelijk te bevestigen, en gelove dat ons in de eerste conferentie, die morgen soude sijn, voorgehouden sal werden gene vrede te sijner tijt te maken als gelijkelijk met deze kroon en dat men alle jaer een denombrement van forces zal hebben te maken te wedersijde en ten derden om elcandere te beschermen *contra quoscunque*.

Ik ben zeer dikmael aengeschreven en ook mondeling door iemant van de negotianten in Amsterdam daertoe expres hier afgesonden versogt, dat men by

[1] Aan de staten van Holland schrijft Witsen, dat de Koning te Porstmouth aan elk matroos een guinje had laten uitdeelen. (Brief van 17/27 Mei.) Zie meer hierover bij Smollett, vol 1, ch. I pag. 161.

occasie van dese tractaeten soude tragten iets te bedingen ten beste van onse commersie en navigatie op dese landen en vermits wy op diergelijcke saeken van Haer Ho. Mo. niet gelast sijn, so sorge dat sulx met weynig vrugt voorgedragen soude kunnen werden, behalven dat ik niet bespeuren kan dat er goede inclinatie sij om vele voorregten toetestaen. Daer is by my eens uytgeschoten aen Milord Nottingam [1], dat men ons in 't Rijck so behoorde te handelen als wy de engelse natie tot onsent bejegenen, als wanneer wy weder vrije vaert op Engelant souden hebben met allerhande koopmanschappen waarvan nu door placaeten en wetten uytgesloten sijn, dog dien Heer was daer seer avers van. Men doet hier alomme de Neerlantsche schepen in de havenen komende meer betalen als de Engelse voor bakengelt etc. Het soude misschien satisfactie aen den koopman geven indien wy gelast wierden op de oude vrijheden aentehouden.

VII. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 21 Juni 1689.

Wy sijn tzedert mijne laeste met de Heeren Engelsche Commissarissen in conferentie geweest en na het aensien so mogt het wel enige tijt aenlopen eer de saeken sijn getermineert; want sy vorderen van ons, so als UEG. in de nevensgaende gelieve te sien, *meer ampele* pouvoirs, en sonder dat men toestaet niet als *conjunctim* vrede te sijner tijt, schijnt niet dat hier veel geconcludeert sal werden, daerom hebben wy ons provisioneel daerop geuit, tgene liever soude hebben gespaert tot dat uitdruckenlijk van Haer Ho. Mo. daertoe gelast waeren geweest.

De particuliere questien die in de Parlementshuisen sijn, stremmen veel goede saken en veroorsaeken mede dat de gelden te minder werden gecollecteert, en tot alle nootsakelijkheden niet suffisant, tgeen dan oorsaek is dat naer Hollant tot nog toe gene gelden over sijn gedaen in remboursement van aen Haer Ho. Mo. verschuldigde en beloofde penningen.

Men vindt hier nog quaetaerdige menschen die steeds vuile pasquillen en infame papieren onder 't volk strojen, so als dan voorleden nâgt seer vele exemplaren van een proclamatie van Koning Jacob waerby hy ieder tot hem nodigt met belofte van pardon, alom sijn gezonden. Iedereen en is ook niet even voldaen. Elk kerkelijke partij sag gaerne dat sijne bende de meeste gunst hadde en is het volk in episcopale en presbiteriaense partije verdeelt, dat almede heylsaeme resolutien stuit, [2] so als over het laet tzee komen hunner vloot en incompleetheyt bijster by de gemeente werdt gemort. Waermede enz.

---

[1] Daniel Finch, Earl of Nottingham was 's Konings zegelbewaarder. Over hem zie Macaulay II. bl. 18.

[2] Zoo ook schreef zekere W. C. van Huls, uit het gevolg van Willem III, den 8 April: »In het Parlt. gaet alles seer slaphertigh voort, en is seer tegen den sin van het Hoff dat »aldaer is gevoteert en met meerderheit van stemmen overgehaelt, dat den Con. aen niemant eenige »bedieninge zoude mogen geven, sonder dat alvorens seeker formulier besworen, en den eed volgens

VIII. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 1 Juli 1689.

Wy sijn weder in conferentie geweest en is alleen een concept ter neder gestelt, hoe men schepen so na Vrankrijk gaen als van daer komen, soude opbrengen, 't geen met de naeste post UwEG. sal toegesonden werden; vermits de siekte van Milord Dambi [1] is de conferentie kort afgebroken; tot een denombrement van forces te wedersijde of ter nederstellinge van proportie over elkanders magten sie ik niet dat verdrag getroffen sal werden, maer wel om elcandre *pro re nata* te seconderen naer dat de gelegentheyt te wedersijds sal toelaten en *conjunctim* te sijner tijt vrede te sluiten. Dit dan UwEG. in 't particulier gesegt. Verblijve enz.

IX. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 5 Juli 1689.

De onpasselijkheyt van Milord Dambi heeft enige tijt onse conferentien verschoven hoewel de humeuren niet schijnen te hellen om vele krijgscondities te verdragen, ofte te conditioneeren. Het punt van niet als *conjunctim* vrede te maken te sijner tijt is aangenomen en vorders *pro re nata* elcanderen te assisteren; over den inhout van de acte waerby men soude declareeren dat alle schepen die nae Vrankrijk wilden of van daer quamen, genomen mogen werden, sijn wy nog niet d'accord, wesende het punt van judicature nog in verschil; ondertusschen heeft men seven neutrale schepen op Koninklijke ordre (geladen met wijn) in dese havenen opgehouden. Vermits de so seer groote zeemagt van den vijant in de nabuerschap en dat het complete tal der ontworpene oorloghs-vloot op het rendevous nog niet en is, so is te duchten, dat de daer aengekomene koopvaerdijschepen vooreerst met het behoorlijk convoy niet en sullen konnen verseilen en schijnt dat de toestant van des vijants magt te water aen onse sijde wel een twede equipage soude vereyschen, daertoe te sorgen is, dat de kas van de Admiraliteiten niet soude toerijken, ten waere de bewuste remboursementgelden van hier over wierden gesonden, waertoe wy wel steeds porren, dog egter tot nog toe met geen sekerheyt konnen berigten. Een missive by haer Ho. Mo. aen den Koningh selve geschreven, opdat S. M. sulx het Parliament moge voorbrengen, soude misschien niet ondienstigh sijn.

„de Engelsche Kerk ontfangen soude hebben, waerdoor de Presbyterianen en sulx de getrouwste „vrienden van S. M. niet alleen worden uitgesloten van alle publique bedieningen, nemaer ook alle „hope weder is weghgenomen, om de discrepantie tusschen die van de Engelsche Kerk ende Presby„terianen inteschicken, waeraen niet sonder apparentie van succes is en werd gearbeyt", enz. — Men vergelijke ook L. Ranke II. bl. 124.

[1] Thomas Osborn, earl of Danby en later Duke of Leeds, was minister onder Karel II en een der oudste vrienden van Willem III, met wien hij sedert jaren briefwisseling had gehouden.

...... Ik kan UWEG. niet verbergen hoe hier veel quaet geintentioneerden so voor den Koningh als onsen staet gevonden werden en selfs sijn vele leden in de huysen tegen onsen staet bijster opgeset, werdende een jalousye opgevat als of wy op de negotie van Engelant souden tragten te enpieteeren, en strooyt men uyt als of wy onse oorlogschepen in plaets van op het rendévous te senden ter convoy alom versonden, welke onwaerheyt door ons steeds wert gedebateert en tegengesproken enz.

X. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 19 Juli 1689.

. . . .

en om UWEG in vrijigheyt de waerheyt te seggen, ik en sie tot nog toe hier weynig apparentie om voordelige conditien ten aansien van een krijgsproportie of onse commersie te bedingen, men sustineert dat elk sijn best behoore te doen en elcandre *pro re nata* te assisteren en over den handel over zee, is hier tegen de ingesetenen van den staet een bijster groote jalousye die dog sonder reden is opgevat [1], want de negotie alhier dagelijk toeneemt en aenwast en in Holland steets vermindert en declineert, behalven dat den toeloop van menschen so uyt Vrankrijk als Nederland hier groot is en de soo magtige stat van Londen doet aengroejen. Waermede enz.

XI. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 2 Aug. 1689.

Sedert mijne laetste hebben wy weder geconfereert met de commissarissen van den Koningh, dog aldaer is niet anders gepasseert als hetgene ik eerst in mijne eygenhandige brief, en daarna in eene welcke dubbelt was van die aen de Heer Griffier was geschreven, heb genotificeert, te weten dat de te makene tractaeten niet verder te brengen sijn, als dat men geen vrede als *conjunctim* sal maken, de oude tractaeten vernieuwen, het tractaet 's jaers 1678 doen herleven na den oorlogh, alle neutrale schepen naer Vrankrijk varende of van daer komende aen te halen, franse waren te verbieden, na gedane campagne in de winter te spreeken van een denombrement van forces en employ van dien en is wijders verstaen dat sy heeren Commissarissen de extensie van genoemde punten in form van tractaet souden dresseeren om by ons gesien, onse consideratien daerover te seggen. Van onse sijde is hun afgevraegt of sy niets meer of anders hadden voortehouden of geautoriseert waeren om in tractaet te brengen of met ons te verhandelen, waerop hebben gesegt van neen, daerby voegende: het waere nu geen tijt om van andere of meer saken te spreken. Wy hebben dan voortgebragt: of men de Neerlantsche koopluiden in Engelant niet also soude believen te

---

[1] Brief van 22 Juli eod. „Wijders stijgert de jalousye tegen ons dagelijk hoger.”

tracteeren als de Engelsche negotianten in Holland ontfangen werden, en in specie het bakengelt egale stellen met de Engelsen, de manufacturen van Hollant ontfangen en niet verbieden, gelijk het Delfs porceleyn hier verboden is [1] en andere so beswaert sijn, dat hier niet gebragt konnen werden, als sijde en wollen stoffen en velerhande andere waeren in Hollant vallende, waerop rontuyt geseyt is van neen; want sy konden voor alsnog in die besognes niet treden; dat waeren wetten van 't Parliament, die konden nu niet verandert werden, dog wat het bakengelt aengong, sulx wilden sy wel in 's Konings raet brengen, hoewel het gefondeert was, dat een Hollander meer betaelde als een engelsman, omdat vele nederlantse schepen de bakens gebruikten passerende door de see en het Canael, sonder iets te betalen. Ik verwagte dat alsnu de extensie van dit tractaet sal gemaekt sijn, en dat wy daerop onse remarques sullen hebben gesegt en die ingeschikt sullen sijn, dat men dan sal begeeren dat wy hetselve aenstonts tekenen: dies bidde ik UWEG., dat hy my gelieve te vereeren met sijnen particulieren raet, vermits ik my selven in desen nog niet heb getermimeerd, wat hy meyne dat ik daer in behoore te doen; de redenen van scrupule welcke ik hebbe om dit te tekenen sijn, dat wy het *conjunctim* vrede te maken toe hebben gestaen, mits hope dat daerdoor voordeelige conditien souden bedingen, so als wy voor desen hebben overgeschreven en dat die nu niet volgen, daer tegen weder kan gesegt werden, dat de Staet diergelijk tractaet met den keiser heeft gesloten en dat wy dit punt reets overlang aen den Staet hebben genotificeert sonder dat daerop enig antwoort bekomen en *qui tacet consentire videtur;* ten anderen so hebbe gesien dat haar Ho. Mo. wel verstaen alle schepen die op Vrankrijk vaeren van plaetsen welcke onder het rijk sorteeren aen te halen, maer om die van Sweden, Denemarken en Polen aen te tasten, sie ik niet dat Haar Ho. Mo. resolutien spreeken.

Waermede enz.

PS. Brieven van mijn *particuliere* kant versoek dat in de Vergadering niet werden gelesen.

XII. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 11 Augustus 1689.

Wy sijn op de extensie (van het tractaet) eens geworden en resteert niets als het teekenen, daertoe ik voor my particulier nog niet heb konnen resolveren, wagtende op het punt van *conjunctim*, de eer te hebben om met UWEG. particulier advis gedient en gehonoreert te werden. By den Heer van Citters vallen consideratien om het concept tractaet ongetekent over te senden, hoewel de andere heeren tot de teekening verstaen en ik wel wete dat S. M. daertoe mede helt.

[1] G. van Putmans, die naar Londen was gegaan om naar het Bailluwschap van Delfland te staan bij Willem III, schreef aan zijn neef Heinsius, toen nog pensionaris van Delft, den 25 Maart 1689: „Over de saek van de Delfse platielbackers heb ick mijn geinformeert, den invoer is by een bil van „het Parlement verboden. S. M. en het Parlement hebben noch so veel gewightige affaires, dat men „om die saeck noch niet eens behoeft te dencken.”

XIII. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 23 Augustus 1689.

De redenen die UWEG. my de eer gedaen heeft van over te brieven hebben my bewogen te consenteeren tot de ondertekening van het so lang onder handen sijnde tractaet beneffens de acte tot aanhalinge van alle schepen die op Vrankrijk varen of van daer komen en is reeds dese acte by ons allen except de heer van Citters getekent. Het tractaet selve is niet getekent, en is de heer van Citters daartoe tot nog toe niet te brengen geweest. Sijn Edele heeft seer vele redenen geallegeert en al vele die fondement hebben, waerom hy het tractaet niet tekenen kan en gelooft dat er geen ratificatie op volgen sal. Wy hebben dan onder eenig ander pretext de tekening verschoven voor een dag of ses om te zien of dese tekening met eenparigheyt konde werden gedaen, hoewel ik er seer aen twijfel of hij te bewegen sal sijn; Sijn conscientie, segt S. Ed., dicteert het contrarie en meent swaere consequentien tot nadeel van den Staet daer in te sien. Dit sij onder ons gesegt in stilte. [1]

XIV. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 6 September 1689.

Dese komt om UWEG. te bedanken voor de eer van sijn laetste schrijven en te seggen dat de tractaeten nu eindelijk sijn getekent, selfs door den heer van Citters [1], dog de ratificatie over de conventie van de forces in zee is niet gewisselt, gelijk mede de acte by den Koningh tot intredingh in de tractaten so tussen den Keyser en den Staet sijn opgeright, niet is overgelevert, beyde omdat men van dese sijde daermede niet gereet is. Ondertussen sullen wy ons prepareren tot het vertreck daer ik na verlange; de saeken hebben hier nu een beter uitsigt als voor vier weken en het gaet in Irlant voor de wint. Waarmede enz.

XV. E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Londen, 19 Augustus 1689.

...... Dezen namiddagh is in het huys vastgestelt ende geresolveert tot de betalinge van de 600 m. Sterl. aen den Staet belooft, voor dewelcke in 't lest van de voorgaende weecke waeren geaffecteert alle de revenues aen den Con. te assigneren ende toetestaen, voor een som aen te wijsen het beloop van de verhoginge in den jaere 1685 geconsenteert op de taback, suycker, catoenen ende andere indiaense waeren, welker provenue jaerlijx tot nogh toe heeft bedragen ruim 500 m. pont Sterlingh ende voor acht jaren ingewillight sijnde nu nogh omtrent de vyer moet continueren enz.

---

[1] In een officieelen brief van dien datum aan Heinsius, die in de vergadering der staten werd gelezen, werd het niet teekenen daaraan toegeschreven, „dat de Engelschen het hoofd en inleiding van het tractaat nog moesten opstellen.”

[1] Wagenaer zegt dat van Citters niet teekende. II. p. 38.

XVI. E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Londen, 15 November 1689.

Ondertusschen hebben wy volgens 't gene ick huyden acht dagen aen UEd. hebbe geadviseert geteeckent het accoort waerby de correspondent van de Heeren Suasso belooft ende sigh verbint de bewuste eerste 100.000 ₶ sterling in de Banco van Amsterdam te betalen, ijder pond met thien guld. een stuyv. ende heeft dien conform voor de 50m ponden alrede aen hem betaelt ons ter hant gestelt twee wisselbrieven staende op Suasso ijder van 25.000 pont, de eerste te voldoen op acht en de andere op 14 dagen, ende sal de resterende 50.000 ₶. dewelcke diegene, die dezelve moeten avanceeren, verseeckeren te sullen tellen in drie gelijcke payen, de eerste in 't begin van de naeste weeck, de tweede 10 dagen daerna ende laeste op gelijcken termijn, overmaecken soo haest als die sal ontfangen om te doen betaelen binnen thien dagen. De personen dewelcke de gemelte 100.000 ₶. aen den Konink voorschieten hebben, soo ick door een van de luyden van de Thesaurie op huyden ben bericht, aengenomen boven die somme nogh te sullen avanceren 50.000 ₶. ende om deselve oock te connen ontfangen en vervolgens te doen remitteren hebben wy geresolveert een quitantie by alle de Ambassadeurs geteeckent te laeten in handen van den Heer van Citters, dewelcke deselve by het toucheren van de penningen sal overleveren. Ick blijve enz.

XVII. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 20 Sept. 1689.

Ik ben gisteren met den Heer van Citters tot Hamtoncourt geweest en hebbe het Advys van de Admiraliteyten voorgehouden aen den Koning. S. M. heeft ons aen sijn commissarissen gerenvoyeert, dies daerover een conferentie verwagte, dog hetselve advis scheen den Koning seer wel te behagen, dog Milord Nottingam is geporteert om de Hamburgers vry te laeten.

XVIII. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 23 Sept. 1689.

Op heden sijn wy in conferentie geweest met de Kon. commissarissen aen wien S. M. ons had gerenvoyeert nopende de stoffe in het advys van de Heeren ter Admiraliteyt aen haer Ho. Mo. gepresenteert en ons toegesonden.... Milord Nottingham is t'enemael van sentiment geweest men behoorde de Hamburger schepen en goederen vóór de notificatie van het conventie vry te laeten daer in hy meyne justitie en redelijkheyt te resideren. Wy hebben het sentiment van 't ons toegesonden advys gevolgt, dog het schijnt ons niet buiten alle reden vry te laeten de ligchaemen der schepen welcke vóór de declaratie van den oorlogh, die het rijk aen den Kon. van Vrankrijk heeft gedaen, uitgevaren sijn, dog is die saek nog niet getermineert.

XIX. N. WITSEN AAN DE STATEN VAN HOLLAND.

Londen, 27 Sept. 1689.

Heden met de HH. Koninklijke Commissarissen in conferentie zijnde over 't subject van de opgebragte prijsen is ook besloten op approbatie van wedersijds hooge principalen de schepen welke 't huis hooren in plaetsen dependerende van 't Rijk, dewelke na de declaratie van oorlog van den Keyser en 't Rijk sijn uitgevaren te confisqueren, maar andere welke enige dagen vóór de voorsz. declaratie zijn uitgelopen te ontslaen; hetwelke wy dan ootmoedig submitteren aen haer Ho. Mo. en UEd. Gr. Mog. wijze deliberatien, en senden tot dien einde aen haer Ho. Mo. een provisioneel concept [1].

XX. E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Londen, 20 Sept. 1689.

Ondertusschen hebbe ick van dese naemiddagh ontfangen de missive, dewelcke UEd. my de eere hebt gedaen van te schrijven den 13den deser, ende sal van desselfs inhout alsdan oock kennisse geven aen S. M. ende nu alleen maer daerop seggen, dat het my gans leet is daaruyt te vernemen, dat de onachtsaemheyd of vergetenheyd van de heeren Ambassadeurs oorsaeck is van dat haer Ho. Mo. niet eerder in staet sijn geweest om te connen resolveren op de ontslaginge van de Sweedse ende Deense aenhaelde schepen. Ik wenschte van harte dat wy niet alleen ten aensien van die saeke, maer oock van verscheyde andere geduyrende ons aenwesen aen dit Hof voorgevallen, wat exacter waeren geweest om den Staet tijdichlijck te geven de vereyschte kennisse, maer ick soude niet durven schrijven hoe weynigh byeencompsten ende overleggingen onder ons worden gemaekt over 't gene wy hebben te verrigten of aen Ho. Mo. telckens te adviseren; ick sal evenwel niet connen naerlaten als wy in 't land sullen sijn gereverteert, UWEd. daerover eens te onderhouden.

XXI. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Londen, 8/18 November 1689.

De Heeren Ambassadeurs sijn noch hier, wachtende alleen op de veranderinge van de wint. Indien ick dese verweylinge van de reyse van haer Excell^{n}. hadde connen praevideren, ick soude mogelijck eerder mijne credentialen overgelevert hebben, die ick tot noch toe hebbe ingehouden, soo om de aen my gegeven

[1] Men vergelijke hiermede het eenigszins afwijkend verhaal bij Wagenaer ll. p. 44 die het M. S. verbaal van Witsen raadpleegde. Wat daar ook gemeld is dat de Heer van Dijkvelt door brieven aan Heinsius het terugroepen der ambassadeurs wist te bewerken, daarvan vind ik geen spoor in 's mans brieven, wel dat Witsen daarop aandrong gelijk ook Willem III reeds den 9 Augustus aan Heinsius schreef: »het tractaat met mijn is op 't sluyten en dan kan ik niet zien dat de Extraordin. Ambassade alhier »van eenig utiliteit kan zijn, maar tot groote lasten van den Staat.«

raet, die UWEG. belieft heeft te approberen, als om de jalousie van eenigen (UWEG[s]. goedertierentheyt permittere my hem dit confidentelijck uytteboesemen) die mijne komste herwaerts ongenegentlijck hadden aengesien uyt een ydele en ongefundeerde vrese, dat ick my soude trachten te ingereren in de affaires waervan sy praetendeerden de directie te hebben, soo lang sy niet naer Holland souden wesen vertrocken, waerom ick dan oock *tot voorkomingh van noch meerder onlusten die tussen de heeren Ambassadeurs alrede niet als al te groot sijn*, my soo soigneuselijck hebbe gewacht van affaires, dat ick my self niet directelijck geinteresseert hebbe voor twee schepen in dewelcke ick reder ben en die tot Portsmouth en Plymouth respectievelijck aengehouden sijn.

XXII. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, 17/27 December 1689.

De bylaegen hiernevens gevoecht sullen UWEG. konnen informeren wat alhier sedert mijne jongste van den 13/23 deser is gepasseerd. Onder de votes van het Lagerhuys van den 14den sal deselve gementionneert vinden van een te doene adresse aen den Koningh, over de quade successen van saecken. Tgeen tot het arresteren van dese adresse occasie heeft gegeven, is geweest een gepraemediteerde harange van jongen Mr. Hampden, die (met allegatie van verscheyde exemplen uyt de historie t'sijner intentie, soo hy meynde, applicabel en specialijck van de ouden heer Prince Willem hoochloff ged., die niet hadde geëmployeert gewesen ministers van den Koningh van Spagnen, gelijck oock niet Henrick de Vierde degenen die van de Ligue waren geweest, mitsgaders niet den Hertogh van Braganza, Koningh van Portugael wesende geworden, die van den Koningh van Spagnen) geinfereert heeft dat S. M. niet soude behoren te gebruycken die ministers welcke door den gewesen Koningh aen S. M. sijn geschikt geweest, om met deselve te tracteren, welcke handelinge hy seyde, dat alleen getendeert hadde om sijne jegenwoordige Maj. te abuseren, en om den tuyn, ware het mogelijk geweest, te leyden. De Marquis van .Winchester werd gesegt dit raisonnement te hebben gesouteneert en tenselven dage wiert (soo verhaelt wert) een briefje gevonden in de stoel van den spreker daerin, by descriptie van haer natuurlijke gedaente, gemarqueert wierden de lords Danby, Halyfax en Godolphin, als die welcke behoorden te werden geremoveert [1].

...... Ick moet verder hier noch byvoegen, mijnheer, dat naerdemael ik bemercke, dat men, om de umbrages en jalousies tegen my opgevat, niet alleen my uyt den Hage niet het minste employ geeft, maer dat men bovendien tot mijne seer grootte verwonderingh qualijck schijnt te duyden, dat ick van hier overschrijve saken, die my op ordre des Koninx waren voorgestelt, en dat ick daerom oock schijn buyten antwoort te werden gelaten, UWEG. my

---

[1] Zie meer hierover bij Macaulay II, bl. 516.

een singulier plaisir sal doen, van my openhertelijck te willen doen weten, off men in den Staet gesint soude mogen wesen in die dispositie ten mijnen regarde te continueren, en, soo jae, geve ick UWEG. in bedencken, off het niet best is, dat ick sonder eenich uytstel permissie versoecke om te repatrieren om alsoo hier niet langer onnut te sijn en my oock niet ridicul te maecken. Ick segge *onnut*, want ick gae hier tot 's lants kosten sonder yets te doen, dat ick waerlijck niet wel langer van my selven kan verkrijgen, en *ridicul* soude ick immers werden als ick door den Koningh ofte sijne ministers eenige voorstellingen van saecken ontfangende, door Haer Ho. Mo. self niet eens bequaem gemaeckt soude werden daer op te antwoorden, maer dat men dat antwoort mogelijck door anderen soude laten overbrengen.

XXIII. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, den 7 April 1690 st. n.

De heere Graeve van Nottingham heeft my gisteren avont gecommuniceert, dat de Koning ordre gesonden hadde aen desselfs Resident tot Hamburg, om van dien magistraet als noch een positive verklaringh af te vorderen op 't subject van de publicatie van de declaratie van oorlog ende de avocatoria van het Duytse Rijck, en van de uytsegging (zetting ?) van de Resident Bidal, en by ontstentenisse van dien aen deselve magistraet te verklaeren, dat Sijne Maj. geresolveert was niet alleen by continuatie te doen aenhaelen de Hamburgse schepen, gaende en comende naer en uyt Vranckrijck, maar ook generaelijck alle andere Hamburgsche schepen die in zee souden werden gevonden en hem resident van daer te revocéren. Als ik desen morgen de eer hadde den Koning daerover te mogen spreecken, beliefde Sijne Majt. my te doen blijcken, dat het aen deselve niet ongevallig soude wesen, dat ik Uw WelEd. Gestr. daervan kennisse gave, en dat Sijne Majt. oock van dienste oordeelde, dat op een gelijck comminatoire wijse, als van hier geschiet is, de voorsz. stad Hamburgh tot de bovengeroerde publicatie en expulsie van den fransen resident door Haer Ho. Mo. wierde geobligeert, om also de toomelooseheyt van haere ondernemingen in continuatie van handel en vaert op Vranckrijck, soo veel mogelijck te stremmen.

Het Deensse schip uyt Vranckrijck gekomen en in het westen van dit Rijck ingevallen, daervan ick de eere hebbe gehad Uw WelEd. Gestr. met mijne vorige te berichten, loopt gevaer, naer my gedachte heere Graeve van Nottingham heeft bericht van geconfisqueert te werden. En op de naericht, die men van Hamburg heeft, dat verscheyde schepen van die stad met Deense vlaggen uyt Vranckrijck de reyse achteromme souden hebben genomen, is ordre gesonden aen eenige van 's Konings kruyssers op de kusten van Schotland, om op de voorsz. schepen te passen en bejegenende aen te haelen.

Bij die selve occasie heeft ged. Graef my oock gecommuniceert, dat door den Envoyé van Sweden alhier pasporten voor twee schepen waeren versocht om naer Vranckrijck te vaeren, die den Koningh voor als noch niet en hadde ge-

accordeert, en heeft Sijn Eds. in bedenken gegeven of niet in diergelijcke gelegentheden van versoeck van pasporten en andersints, die soowel in Hage als alhier werden gerequireert, niet dienstig soude sijn communicatif te gaen en deselve niet anders als met onderling voorweeten en bewilliging te verleenen.

Oock scheen Sijn Eds. te meenen, dat het niet ondienstig soude sijn, indien door het een of ander expedient de oppositie van de kroon Sweden tegen de gemaeckte conventie tot opstoppingh van de vaert op Vranckrijck konde werden weggenomen. En dat men alsdan apparent te gemackelijcker die conventie tegens Deenmarcken en andere neutrale natien soude konnen executeren. Ick hebbe my op alle die saken met relatie tot den staet, als deswegen niet geinformeert en ongelast, niet konnen uytlaten, en late derhalven aen Uw WelEd. Gestrs. overlegginge, of, en wat my deswegen aengeschr. soude behoren te werden.

Ick weet niet of Uw WelEd. Gestr. albereits soude mogen geinformeert sijn, dat de Hertogh van Savoien, onder particulier address aen den ambr. van Spagnien alhier, heeft doen blijcken de redenen die hem tot noch toe wederhielden om desen Koningh naer behoren te erkennen, marquerende voor de rest sijn estime en consideratie voor Sijne Majt., en dat daerop door gemelden Ambr. van Spagnien, soo Sijn Excell. my self seyt, wegen desen Koning is gerescribeert, dat, in gevalle hoogst gem. heer Hertogh de gemeene interessen soude willen byvallen, Sijne Majt. soude trachten te wege te brengen, dat deselve in de te maecken vrede niet alleen geincludeert, maer oock Pignerol gerestitueert soude moeten werden.

De geprojecteerde Bill van confirmatie van het geresolveerde in het voorgaende parlament gaet hiernevens. Velen hebben gemeent dat die Bill niet nodig was, en oorsaeck tot differentie soude konnen geven, doch andere daertegen hebben geallegeert, dat sulcks in den aenvangh van de regeeringh van Koning Carel de tweede oock soude sijn geschiet, en dat de Magna Charta wel tot 30 distincte maelen soude wesen geconfirmeert, en is daerop de eerste lecture gevolgt, my noch onbekent sijnde wat op de tweede lecture, die huyden middag most geschieden, soude mogen gepasseert sijn.

De Attorney Generaal heeft 974 personen van de Catholijcke religie in en omtrent London woonachtig gedachvaert, als niet gaende in de Engelse Kerck. De Ambr. van Spagnien is gepersuadeert, dat sulx is geschiet buyten weeten van den Koning, en sal daertegens trachten te obtineren een *noli prosequi*, om alle opschudding, die hierover bij de Catholijcke geallieerdens soude mogen werden gemaeckt, voor te komen. Ick blijve enz.

XXIV. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, 11 April 1690. st. n.

Naer dat haer Ho. Mo., bij derselver resolutie van 27 Febr. laetsleden belieft hebben my te committeren om sijn Kon. Majt. van Groot Brittannien

op desselfs reyse naar Irelant, in qualiteyt van haer Ho. Mo. extra. Envoyé te volgen, en dat de voorsz. reyse van sijne Majt., sedert meer en meer seker geworden, en daertoe met veel applicatie de nodige bereytselen gemaeckt sijn, heb ick oock ingevolge ende tot voldoeningh van bovengeroerde haer Ho. Mo. resolutie, my daertoe beginnen te prepareren, in vast vertrouwen, dat haer Ho. Mo. dese haere commissie op my belieft hebbende te decernéren, oock gunstelijck souden believen my te dedomageren van de nodige onkosten, sonder dewelcke de voorsz. reyse onmogelijck soude konnen werden gedaen. Dan naerdemael de expeditie naer Irelant van een groot eloignement en ten uyttersten difficil en om beyde die redenen van seer excessive en de verbeelding desaengaende te boven gaende kosten sal sijn, ten aensien, dat om die reyse te doen, bagage, paarden en domestiquen gevoert sullen moeten werden over een zee, ten minsten van een soo wijde distantie, als is de Noordzee tusschen Engelant en Hollant, en dat naer een Rijck werwaerts, volgens het eenpaerig oordeel van sijne Majt. Generaels en andere officieren en bedienden, die aldaer sijn geemployeert, en 't geen dien conform by die geene, die mede de eere sullen hebben sijne Majt. te volgen, wert gepractiseert, om het groot gebreck van lijftocht en voeder aldaer, all hetgeen tot subsistentie en onderhout van menschen en paarden vereyscht wert, sal moeten werden gevoert, en daerom en om de meenigvuldige equipage, die gemaeckt werden en het groot getal van menschen van allerhande conditie, die derwaerts gaen, alle het geen tot die reyse van noden is, tot een grote prijs en dierte is gestegen, insonderheyt het hooy ende de haver, die een yder voor sijne provisie genootsaeckt is mede te neemen, te meer, omdat, naar de ervaerentheyt geleert heeft, in Irelant niet, immers ten vroegsten niet voor de maent August. kan werden gefourageert, soo heb ick niet konnen naelaeten haer Ho. Mo. hiervan eerbiedelijck kennisse te geven en op dien grontslag te versoecken, dat het derselver geliefte mag sijn, my in staet te stellen tot den inkoop en onderhout van mijn equipage, hieronder breeder gespecificeert, haer Ho. Mo. oprechtelijck versekerende dat deselve soo gering geprojecteert is, als naer het eenpaerig oordeel van luyden, hun des verstaende, kan geschieden, om niet te wesen geexposeert aen het uyterste ongemack in een Land, daer niets is te krijgen, en dat de onkosten van het onderhout soo laeg sijn genomen als immer mogelijck is, om my desaengaende buyten schuld te houden. De voorsz. equipage sal dan buyten en behalven een Calesse met 6 paerden en domestiquen, die gehouden werden, conform het gemaeckte reglement voor degeene, welcke de eere hebben, als haer Ho. Mo. extr. envoyés buyten 's lants te werden geemployeert, dienen te bestaen:

Eerstelijck, in vier bagagewagens, en daertoe 18 paerden en 6 soo voerluyden als jongens, door malkander gereeckent op 18 stuyver Engels daags boven en behalven een rok, muts en laersen voor yder, sullende yder wagen van inkoop kosten 23 à 24 ₶ sterling, en yder paerd 15 pond, en de tuygen voor yder paerd 25 schellingen Engels.

ten anderen, 3 Bagagepaerden, yder ten prijse als voren, buyten en halven de zadels, dekken en coffers tot deselve Bagagepaerden.

3°. 9 Rypaerden, als te weten 2 voor den onderget. een voor desselfs Hoffmeester, een voor een Secretaris, een voor een Kock, een voor een Kamerdienaer, een voor een Knecht en twee voor twee Palfreniers, nevens zadels, toomen en alle het verdere gereetschap tot deselve paerden en haere monture dienende.

4°. Vier tenten, als een voor 't logement van de onderget. een voor taefel, een voor de keucken en een voor desselfs domestiquen.

5°. all hetgeen tot taefel, bed en keucken behoort.

6°. Het transport heen en weer over zee, van de onderget. en alle desselfs domestiquen, mitsgaders wagens, en paerden en levensmiddelen voor menschen en paerden, welcke levensmiddelen oock met de meeste menage, soo lang de armée niet wijt van de zeekant geeloigneert is, ter zee sullen dienen te werden naegevoert, dewijle het transport van bier, haver en hooy, waervan de nodige provisie uyt dit Rijck nootsaeckelijck moet werden medegenomen, als het op de wagens en karren soude moeten werden naegevoert, oneyndig meer soude belopen.

7°. Het onderhout van alle de voorsz. paerden wert ten minsten gecalculeert op 2 schellingen Engels voor yder paerd daegs, en de gages van twee palfreniers, die ter oorsake van voorsz. rypaerden moeten werden gehouden, à 9 schellingen Engels ter weeck, buyten rok, muts en laersen.

8°. De meerder equipage, die den onderget. soo voor hem als desselfs domestiquen, om sich tot de voorsz. campagne in behoorlijcke staet te stellen genootsaeckt is te doen.

9°. De meerder onkosten, die den onderget. om de excessive dierte in Irelant genootsaeckt sal wesen tot desselfs onderhout en van sijn domestiquen en ordinaris treyn te supporteren, en die onmogelijck uyt het reglement waerop deselve alhier resideert, konnen werden vervallen.

En eyndeling 10°. Het afsterven, inutil worden en breecken van paerden, wagens, tuygen enz. die, soo door de rampen van zee, als door de fatigues en ongemacken van de marsch onfeylbaerlijck sullen werden geleden, en hetgene tot suppletie van dien nootwendelijck sal moeten werden bekostigt.

Dit is in substantie hetgeen by naeukeurig en menagieus overleg van luyden hun des verstaende, geoordeelt is my ende de mijnen ten aller uytersten nodig te sijn tot de Irsche expeditie, die, selfs naer het oordeel van de Koning andere campagnes en expeditien in difficulteyten en kostbaerheyt onvergelijckelijck sall overtreffen. En gelijck ick in desen niet anders beooge, als om buyten schade te blijven, en gededomageert te werden van onkosten ter oorsaecke van voorsz. expeditie nootwendelijck te doen, en voor my en de mijnen te mogen hebben het nodige gemack, 't welck noch evenwell geoordeelt werd seer gering te sullen sijn, wil ick vertrouwen, dat het haer Ho. Mo. geliefte sal sijn de bovengevoerde posten my te accorderen, en daervan de nodige resolutie ten spoedigsten te laten toekomen.

Bij dese occasie bid ick oock haer Ho. Mo. intentie te mogen weten, nopende den rang die ick ten respecte van derselve character in het gevolg van de koning

en in sijne Majt. armée, onder desselfs Generaels sal hebben te houden, sijnde alhier geen exempel te vinden van het gevolg van koningen van Engelant aen het hooft van haere armeën door vremde ministers, en my onbewust sijnde, of en wat reflexien haer Ho. Mo. sullen believen te maecken op den rang, die haere ministers van gelijcken character, als ick de eer hebbe alhier te bekleeden, aen keyserlijcke, Spaensse en Brandenburgse Legers hebben gehad.

Oock bid ick, dat het haer Ho. Mo. goede geliefte mag sijn speciaelijck ten aensien van dese expeditie voor my, mijne domestiquen, treyn en bagage te doen depecheren een behoorlijcke acte van indemniteyt. Waermede ick blijve enz.

XXV. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, 21 April 1690.

Gisteren avont had ick de eere te ontfangen U Weled. Gestr. schrijven van den 19den deser. Voor de gunste die UEd. Gestr. my daerby belieft te temoigneren ben ick UEd. Gestr. ten hoochsten verplicht, en bidde dat deselve mach werden geconserveert.

Ick voege hierby de votes van het Hoger en van het Lager Huys, uyt dewelcke UEd. Gestr. gelieve te sien wat in deselven passeert. De bill van recognitie van hare Majesteyten is by meerderheyt van stemmen en tegen de schriftelijke protestaties van 18 soo Geestelijke als Wereldlijke Lords in 't Hogerhuys geconcludeert. De voornaemste onder deselve sijn geweest de Bisschop van Londen, en den Grave van Nottingham, en dese laetste in sijn advis over dese sake gebruyckt hebbende dese woorden, „*que le Roy avoit saisi la Couronne*" is daerover seer yverich gereprocheert door den Lord Malgrave en ook door andere bedreycht van naer den Tour te werden gesonden; doch gem. Grave heeft geexpliceert het woord *saisir*, by hem gebruyckt naer de wet te signifieren possessie te nemen, en voorts sijn voorsz. advis by nader uytleggingh merckelijck hebbende versacht, is de hevicheyt bedaert doch evenwel gisteren goetgevonden, dat de redenen van het voorsz. protest souden werden wederlecht, tegen welcke conclusie de protesterende Lords *de novo* hebben geprotesteert.

Den 15den deser is in 5 dagen uyt de Corunnen tot Faelmouth gearriveert het Engelsch pacquetboot de Expedition, wesende tot in de haven van Faelmouth gejaecht door twee Fransse oorlochschepen yder met 96 stukken. Met hetselve pacquetboot heeft men alleen brieven van de kusten van Galicien maer verder niet, doch een expresse van Madrid aen de Viceroy van Gallicien gekomen, even voor het vertreck van het pacquetboot, soude medebrengen, dat den Grave d'Oropeza sich niet alleen van het praesidentschap van Castilien, maer oock van de charge van eersten minister hadde ontdaen. Voorts was in Corunnes masteloos gekomen den capiteyn Toll, en niet ver van daer noch 15 à 16 duytse koopvaerdeyschepen gedestineert naer de straet, meest beschadicht aen haere masten, gelijck oock de vice admirael Killegrew selve geontramponeert was geworden.

Met dese oostelijke wint vertrouwt men dat de regimenten te voet van Babington van Chester naer Yrlant sullen wesen overgesteken. Ick blijve enz.

XXVI. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, 9 May 1690.

'T was voor acht dagen, dat ik de eere hadde aen H. H. Mog., onder adresse van den heer Griffier Fagel, te repraesenteren de absolute impossibiliteyt, daer in ick my vond en oock alsnoch vind, om te konnen voldoen aen H. H. Mog. resol. van den 27 Febr., my committerende om den Koningh op desselfs reyse naer Yrlant te volgen, soo langh my niet souden wesen geassigneert de middelen om, buyten schade, die reyse te konnen doen, dewijlc het my noch mogelijck, noch te vergen soude sijn, daertoe mijne particuliere geringe middelen te employeren.

Buyten dit punct, is er een ander, daeromtrent ick immers soo weynich van de intentie van den staet ben geinformeert, en daerover ick mits desen de vrijheyt moet nemen Uw Ed.Gestr. occupaties te interrumperen, dat is, wat het obje sal wesen van dese commissie off, om beter en meer my te expliceren, wat van mijn werk en functie op dese reyse sal sijn; H. H. Mog. my niet anders, by de voors. resolutie van 27 Febr., noch oock sedert, tot instructie hebbende aengeschreven, dan het interest van den Staet waer te nemen in het gene H. H. Mog. my van tijt tot tijt sullen komen aen te bevelen, en sulx een instructie, die my niet en qualificeert het interest van den staet (hoe ver van Hollant ick oock soude mogen geeloigneert sijn) te behertigen *dan op præallabel bevel* van H. H. Mog. en die consequentelijck alle 't gene in dat præallabel bevel verder niet is vervat, oock buyten mijn departement en moeyenisse stelt. Om nu te oordelen, off het wel apparent is, dat H. H. Mog. my, op de voorss. reyse met eenig aenschrijvens sullen vereeren, bid ick dat my mach toegelaten sijn reflexie te maken op de natur der saken, die met den Koningh, tsy in die qualiteyt, tsy als Stadhouder werden verhandelt, en op de methode die men, in 't verhandelen van deselve, gewoon is te gebruycken. De ordinaris saecken die aen den Koningh, in die qualiteyt, werden voortgebracht sijn van het departement van Ordr. Ministers alhier, en gelijck die saken doorgaens met Sijne Majesteyts raet en secretarissen van Staet die in desselfs absentie hier sullen blijven (gelijck oock daerom alle andere uytheemsche ministers hier insgelijx sullen blijven), werden genegotieert, soo is wel apparent, dat dese saken oock alsoo, naer 't versoeck van den Koningh, alhier sullen werden gemanieert door den Ordrs. minister, die sich oock daervan seer wel acquiteert, en dien ick niet geerne in de exercitie van sijne functie soude willen umbrageren, waer omtrent deselve en sijne committenten, mijnheeren van Zeelant wel gerust konnen sijn. Gelijck ick dan niet te verwachten heb eenich aenschrijvens van ordrs. saeken, soo is hetselve alsoo weynich te gemoet te sien van extraord. saken, 't sy dat deselve S. Maj. als Koningh, off wel als Stadhouder concerneren, omdat die door brieven uyt den Staet directelijk, en sonder interventie van Ministers

aen den Koningh werden voorgebracht; welke methode wel de korste en secreetste is. Dienvolgende soude niets voor my te doen resteren, als het overschrijven van nouvelles, welck employ, gelijck het gants niet en is van mijn genie off speculatie, en dat ick sonder schuldich gemaekt te werden aen vaniteyt, meyn te mogen seggen, dat dat werck alsoo wel door een persoon van minder caracter als door den extr. Envoyé soude konnen werden waergenomen, gelijck oock daerom wegens Spagnien, Sweden, Denemarck, Lunenburch en andere, alleen secretarissen werden gesonden, inmiddels de ministers van meerder caracter hier blijven, soo hoop ik, dat men my naer soo importante negotiatien elders te hebben gehadt, aen dit Hoff niet en sal willen employeren tot courantier, of nieuwstijdinghschrijver aen den staet, en op dese grontslach, bid ik UEd. Gestr., ter plaetse waer het behoort, officien te willen passeren, ten eynde my door H. H. Mog. mijne demissie mach werden geaccordeert, daeromtrent ick nu minder swarichheyt prævideer, omdat ick hier wel geinformeert ben, hoe geern geaccrediteerde Heeren ter Generaliteyt my van hier, en hoe ongeern deselve my langer aen dit Hoff souden sien; soo daertoe ter Generlt. dispositie is, twijffel ick niet, off ick sal mijne demissie aen den Koning wel smakelijck maeken. Oock, soo ter contrarie, H. H. Mog. my geen demissie believen te geven, maer my sonder eenige instructie, en sulx sonder te weten wat ick doen sal, den Koningh willen doen volgen, ick sal gehoorsamen, doch door geen ander principe als van devoir, en niet van lust, want hoe kan men my vergen lustich te sijn tot het doen van een soo grote, ongemackelijke en dangereuse expeditie, als sal sijn de Yrsche, en dat met niet meer nutticheyt voor 't gemeen, als een dooteter. UEd. Gestr. houde my ten goede, soo ik mý wat resolut expliceer, en denke dat een dienaer considereert sich te expectoreren tegen sijn patroon, en op desen voet bid ick Uw WelEd. Gestr. nochmaels de goetheyt te hebben van my mijne demissie hoe eer soo beter te doen hebben, off wel my te doen weten, off en van wat nutticheyt sal konnen sijn mijn langer verblijf aen dit Hoff en het doen van voorsz. reyse, om de excessive kosten, gevaer en moeyelijckheyt van deselve reyse te konnen waerdich sijn. Ick blijve enz.

XXVII. A. HEINSIUS AAN J. HOP.

Hage, 19 May 1690.

Uwe Ed. Gestr. miss. van 9 en 12 deser lopende maent sijn my wel ter handen gekomen; tot antwoort van deselve moet ick Uwe Ed. Gestr. te gemoet voeren en wel voornamelick voor soo verre het employ van Uwe Ed. Gestr. in het volgen van Sijne Majt. op desselfs reyse na Yrland aenlangt, dat deselve S. M. omtrent H. H. Mog. daertoe sijne genegenheid hebbende doen betuygen, door UEds. presentie gelegenheid sal hebben om door U. E. Gestr. H. H. Mog. van tijt tot tijt omstandelijck te laten toekomen tgene deselve soo tot welstant van wedersijts rijken en staten in 't gemeen, als ten opsigte van desselfs hoog

wenschelijke employen tot het bevorderen van de intresten en het welwesen van den staet in 't particulier nodigh soude mogen agten H. H. Mog. voor te stellen, dat UWEG. opening van soodanige saken ontfangende, en daerdoor occasie hebbende met S. Majt. daerover te konnen spreken, deselve te beter gematureert en na het intrest van den staet gepraepareert H. M. sullen konnen voorkomen.

Ende ter reguarde van H. H. Mog., dewijl tussen S. Majt. en deselve soo stercke engagementen sijn, ende de intresten soo aen den anderen geschakelt, soo is evident, dat dagelijcx alhier seer veele saken sullen voorvallen en oock uyt het congres van de geallieerden alhier gehouden werdende profiueren, waerover men niet met het conseil in Englt., maer immediate met S. Majt. sal willen concerteren; behalve dat alle 't gene S. Majt. wegens desen staet uyt den hoofde van de voorsz. hooghe employen sal moeten voorkomen, niet t'allen tijde soo wel door brieven als door de effective aenspraeck van UEd. Gestr. ter intentie van den Staet soude konnen werden voortgebragt by wisseling van redenen en verhandelt.

Wat aengaet de extensie van H. H. Mog. resol. van 25 Febr. kan ick niet oordelen deselve intentie te konnen geweest sijn, om UEd. Gestr. omtrent het waernemen van het intrest van den Staet te limiteren en binden aen derselver præallable resolutie; Edoch om niets, tgeen de dienst van den Staet mochte vereyssen, te negligeren, ingevalle UwEGestr. dienstig acht dat deselve of in tgenerael ofte omtrent eenige saken in het particulier nader werde geinstrueert ende gelast, versoeck ick my daervan enige op te willen geven als wanneer tselve daer henen seer geerne sal trachten te dirigeren.

Ick wil vertrouwen UwE. Gestr. daer mede op het eene lit van desselfs missive te hebben voldaen en dat UwE. Gestr. sich ter requisitie v. sijn Majt. en den dienst van den staet niet sullende willen onctrecken, niet nodich sal sijn dat ick op het tweede point van UwEG. miss. namentl. desselfs demissie, alhier instere.

De Heere Danquelman vertreckt binnen twee à drie dagen van hier, om wegens sijn C. D. v. Brand. S. M. mede op de reyse te volgen.

XXVIII. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, 30 May 1690.

Voorleden Saturdach avont ontfingh de Koningh door een Expressen (die was een Luytenant van het Regiment van den Graeve van Tyrconnel tot Dublin van daer voor 14 daegen in een kleyne boot gevlucht, en omtrent Belfast aangelandt) brieven van den heere Hertogh van Schombergh van 12/22 deser, inhoudende, dat het guarnisoen van Charlemont hem ten selven daege geschickt hadde een officier, om nopende de overleverringh van die plaets te capituleren.

En gelijck men daervan niet anders als een goeden uytslagh konde te gemoet sien, soo is gisteren avont aengekomen den Adjutant van den heere van

'sGravemoer met brieven van 14/24 deser, meldende dat de besettingh van Charlemont voorn., dienselven morgen op de ordinaris wijse, sterck 600 mann, was uytgetrocken naar Dundalck, en dat in die plaets gevonden waeren 17 metale stukken canon, 2 mortiers, 70 vaetjes boscruyt, ettelijcke bomben en genoegsaem geen vivres. Dese forteress, alhoewell maer alleen van vier bollwercken en slechts geconsidereert als een dubbelde redout, hadde niet naegelaten de quartieren van den heere Hertogh van Schombergh merckelijck te incommoderen, die nu, vermits dese overgaeve, vry meer ruymte hebben gekregen, en werd verders gesproken, dat welgemelten heer Hertogh voornemens soude wesen desselfs troupes te doen camperen in eene vlackte omtrent Armagh. De overgekomen Luytenant, hierboven geroert, melt dat de troupes van den gewesen Koningh ruym 40000 mann souden uytmaecken, daeronder omtrent 10000 paerden en speciaelijck vry veel dragonders. De subalterne officieren, die deselve commanderen, werden geoordeelt taemelijck goet te sijn, doch van haere Generaels, die principaelijck sijn de Graeven de Lauzun en de la Hocquette, werd op die wijse niet gesprooken, en de laetste van dese twee wel aengesien als een braef, ervaren en sorgvuldich Overste, maer niet genoegsaem capabel om en Chef te commanderen.

Hiertegen sal desen Koningh, soo Sijn Majt. gisteren selve beliefde te verklaeren, in Yrlant te velde brengen 48 battaillons, die compleet 720 man moeten uytmaecken, onder deselve sullen sijn 6 hollantse, 8 deensse en 3 fransse protestantse battaillons, en staen daernevens gevoegt te werden 62 esquadrons, yder van 150 paerden. Ten desen eynde is gisteren van hier gemarcheert de compagnie garde du Corps van Lord Malesbury, die morgen gevolgt staet te werden van de 3 hollantse regimenten te paerd van de Heeren van Ginckel, Rieteesel en Nieuwhuys, overmorgen van de hollantse gardes te paerd, Vrijdach van de garde du Corps van de heer van Ouwerquerc, en aenstaende maendach van de compagnie garde du Corps van Lord Lumley.

Voorleden Vrijdach hield de Koningh extra ordinaris Raed, en wierd in deselve voorgebracht de generaele Acte van pardon of indemnité, in dewelcke omtrent 30 personen, daeronder de Graeven van Sunderlant, Powis, Castlemaine, de Bisschoppen van Durham en St. Davids, Pater Peters, de Lords Melfort, Dover, Thomas Howard, Sr. Edward Hales en den opperrechter Herbert, broeder van den Graeve van Torrington, uytgesondert sijn. Die acte is gisteren in het Hogerhuys gebracht en in handen van commissarissen gestelt, om de retroacta nae te sien, en rapport te doen.

Saturdach is by het Lagerhuys voor de derde mael gelesen en gepasseert de Bill, bij dewelcke de hereditaire revenues van de kroon aen haere Majesteyten sijn geaccordeert, en gisteren is by hetselve Huys voorde eerstemael gelesen een Bill tot meer effectuele versekering van het Gouvernemt. van haere Majesteyten tegens soodaenige, welcke souden mogen conspireren tot rebellie en om te verstoren de ruste van het Koningrijck, en sal deselve Bill op toekomende Donderdach voor de tweedemael werden gelesen.

Morgen vertrekken de Graeven van Solms en van Schombergh vooruyt naer

Yrlant, en in 't laetst van de weeck sal de equipage van het Huys des Konings mede marchéren.

Ick blijve enz.

PS. De Koning heeft desen morgen met desselfs Royal consent bekrachtigt de volgende actes:

1°. de acte voor de regeering van de Koninginne in absentie van de Koning;
2°. een acte tot vernietiging van de sententie tegens de stad London en om haer te herstellen in haer oude privilegien;
3°. een acte tot avancement van de witpapiermaeckeryen in dit Rijck;
4°. een acte tegens den invoer van de gewerckte sijde,

mitsgaders noch drie andere particuliere Bills. Het Hoogerhuys heeft desen naemiddach om vijf uuren de generaele acte van pardon met de exceptiën daerin gemelt, invoegen als die door den Koning aen hetselve Huys was gesonden, geapprobeert.

XXIX. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, 6/16 9ber 1691.

Uyt mijne jongste van 13 deser sal Uw WelEd. Gestr. gesien hebben dat toenmaels bij 't Lager Huys vastgestelt is, dat op morgen sal werden gesproken van de ongelucken, die de vloot van dit Rijck van tijd tot tijd sijn overgekomen; men hadde die dach veel gesproken van de onbequaemheyt van de zeeofficieren en andere mindere zeeluyden, die op de schepen van oorlogh werden geemployeert, en gewilt dat, om daerin in 't toekomende te voorsien, alle diegeene, die geemployeert souden werden alvorens door de Trinityhouse, verders door de Navy board, en soo eyndelingh door de Admiraliteyt souden werden geexamineert, en soo in dienst aengenomen, maer daerjegens gerepresenteert sijnde, dat dese maniere van doen indracht soude konnen geven in de prærogativen van den Koningh, is dit point van de hand gewesen.

Verders heeft men oock veel weten te seggen op de conduite van de admiraliteyt, ende op het verlies door het employ van onbequame luyden veroorsaeckt van seer veel schepen, die begroot sijn tot 30 gedurende desen oorloch, alhoewel in der daet niet meer verloren sijn als een schip van de tweede rangh, seven van de 3de, en 5 van de 4de, waervan echter 1 sedert is gesalveert, nevens omtrent noch 12 kleyne vaertuygen als kitsen, galiooten etc., te samen also omtrent 25 uytmakende. Daerop moveerde de heer Glargis, een van de voornaemste onder de Toris, dat men behoorde by een acte vast te stellen, dat het was de opinie van 't laeger huys, dat de ongemacken de vloot dit jaer overgekomen, en het weynig succes van deselve te attribueren was aen de conduite van dengene die se hadden gecommandeert. En dese propositie soude aenstonts hebben doorgegaen, ten waere den heere Russel was opgestaen, en versocht hadde niet te mogen werden gecondemneert ongehoort, 'tgeen dan het uytstel van dese deliberatien tot op morgen heeft veroorsaeckt.

Gelijck de heer Russel, een Wigh sijnde, op dus een wijse van de sijde van de Toris, als gemelt was, geattacqueert, sijn die van sijne party weder lastig uytgevaeren tegen den marquis van Carmarthen en voorts generaelijck tegen het cabinet council van den Coningh, 't welck de Wigs seer schijnt tegen de borst te sijn. De antesignani van dese sijn geweest de heer Howe, vice chambellan van de Coninginne en capt. Greenvil, broeder van lord Landsdowne, gesouteneert door Sr. John Guise. En wercken de Wigs tegenwoordig uytermaeten om morgen den heer Russel, is 't mogelijck, te doen bedancken, en de quade successen van de laatste expeditie ter zee te brengen voor de deur van het cabinets council, 't geen de ordres voor den heer Russel heeft geexpedieert, en speciaelijck van den Praesidt. Carmathen, die echter niet naelaet seer veel vrienden in 't Lagerhuys te hebben, soo dat het wel soude konnen beuren, dat morgen een coup de partie gedaen wierd, waervan ick UWEGestr. met de naeste post hope berigt te sullen konnen geven.

De Koning heeft geresolveert de arrierages aen de Vaudoisen te laten voldoen, en daerop ben ick door den Graeve van Nottingham versocht hem te willen informeren, hoeveel die mogten belopen 't geen ick uyt mijne geheugenisse van H. E. Gr. Mogh. resolutie van 29 Junij laetstleden meldende van 40000 Rrs. waerin de Koning 2/3 moet betaelen, hebbe gedaen. Mons. de l'Hermitage sal nu het fournissement van die summe bevorderen, en soo UWEGestr. soude mogen achten, dat ten behoeve van dese arme menschen yts meerder soude konnen gedaen werden, hy believe my daervan te informeren.

Aengaende de zeesaecken refereer ick my tot de nevensgaende onder cachet volant aen den heer de Wild.

Ick blijve enz.

XXX. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, 20/29 9br. 1691.

Daegs naer het afgaen van mijne jongste van den 6/16 deser sat het gedecreteerde committée om te examineren het gepasseerde in de laetste expeditie ter zee. In den aenvang van dit besoigne was niemant die eenige beschuldiging inbracht, dewijle absent waren diegene, die dit werck eerst hadden gemoveert, waerop geproponeert wierd, of men het committée niet behoorde te eyndigen, en met 147 tegen 115 stemmen de affirmative geconcludeert. Kort daeraen den heer Clargis met de sijnen ingekomen sijnde, hervatte hy dit werck, en den heer Russel verclaert hebbende zich te sullen verantwoorden op hetgeen men hem ten laste soude leggen, is voorgebracht, dat hy den 10/22 April noch niet aen boord was geweest, dat hy in Duyns 6 dagen langh een goede wint had laten voorbywaeyen, gelijck oock naderhand eenige daegen in Torbay, en wierd eyndeling oock gesproken van het ongeluck der Engelse vloote nu onlangs op haer wederkomste overgekomen. Den heer Russel produceerde tot sijn justificatie twee brieven van den heer Graeve van Nottingham concernerende sijn vertreck uyt Duyns, die men evenwel doenmaels niet goet

vond te lesen, omdat sijn adverse party seyde niet genoeg te wesen gemunieert van de journaelen van de verdere officieren van de vloot en derhalve urgeerde op de continuatie van dat besoigne tot op een anderen dach, gelijck het dan tot huyden wierd uytgestelt. Welcken volgende men weder desen morgen hierover heeft geseten en verscheyde altercatien gehad, en daerop de saeck weder gecontinueert tot aenstaende maendach.

Ick meene wel geinformeert te sijn dat dese deliberatie meer personeele reflectien heeft gehad als op het gemeen. Want het is seker dat de Wigs van dewelcke den heer Russel niet van de minste is, getracht hebben sijne conduite by 't parlement te doen justificeren, en de ongelukken van de laetste expeditie te doen vallen op dengene die de ordres aen de vloot hebben gedepescheert, en sulx speciael op Milord Carmathen, als Præsident van 't conseil. Daerentegen hebben de Toris sterck gewerkt om den heer Russel in 't naeuw te brengen, en Milord Carmathen also boven te doen drijven. Maer ick kan UWEGestr. in secretesse seggen, tamelijck wel geinformeert te sijn, dat de Coningh middelen gevonden heeft, om dese heevigheyt te temperen, dewijle de heer Russel met sijn aenhang sich voorleden Saturdach gesubmitteert heeft aen 't goetvinden van S. Majt. en gelijck de heer Carmarthen in desselfs gunste is, sullen naer alle apparentien, dese deliberatien van 't parlament eyndeling in roock verdwijnen, gelijck albereits verscheyde Leden van 't Lagerhuys my gesegt hebben te prævideren.

Gisteren sijn de staten van extrs. lasten voor het aenstaende jaer aen 't Lagerhuys gepræsenteert; soo ick se noch van avont kan machtig worden, sullen se hiernevens gaen. Ondertusschen wert ick bericht dat voor de vloot is gepetioneert een summe van 1.855.050 ponden, voor de armée te lande en haere dependentien 2.255.671. 15. 2. maeckende also te samen ruym vier millioen pond sterlings, waeronder oock begrepen is de kosten van de artillerie. Des konings ministers hebben vervolgens vele instantien gedaen, ten eynde hierop prompte en spoedige consenten mogen volgen, maer daer sijn er geweest, die gemeent hebben, dat de voorsz. staeten naeder souden behoren te werden geexamineert en hebben speciael veel reflexie gemaeckt op de menage voor de vloot; dat gepetioneert wierd het onderhout van 30.000 man voor een geheel jaer, daer gemeenlijck dat getall maer 5 maenden en voor de resterende tijd alleen 8000 man in dienst souden wesen; dat yder schip van de eerste en twede rang twee gallioten en een vlagman of 3, om altoos ververshingen van ossen en schapenvleesch te haelen, tot sijn dienst soude hebben, dat oock in de laetste campagne geen notable consumptie van buskruyt en andere materialen soude wesen gevallen, en dat dienvolgende ten opsichte van dese en andere poincten de menage soude konnen werden betracht, waeromtrent die van de staet seer is gepresen. En sijn dese reflexien van dat effect geweest, dat de geprojecteerde bekostiging van de vloot voor het aenstaende jaer in handen van Commissarissen sijn gestelt, die donderdach haer advis sullen inbrengen.

Dit is ondertusschen seker, dat, schoon eenige weynige in 't parlamt. wat mogen knorren, in 't generael evenwel de dispositie extreem goet is; dat naer

de reductie van Irlant de qualijck geintentioneerde selfs geen vlottgrass meer hebbende, waeraen sich te houden, ende de natie en alle de Provintien wonderlijck voldaen wesende van het jegenwoordigh Gouvernement en seer geanimeert tegens Vranckrijck, niet als goede resolutien van hier sijn te wachten. Waermede desen om kortheyt des tijds eyndigende sal ick met veel respect blijve enz.

XXXI. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster, 4 Dec./24 9 b^o^. 1691.

De trouppes, die volgens mijn schrijven van huyden aen haer Ho. Mo. staen te werden geëmbarqueert, maecken te saemen uyt 1200 paard buyten de officieren.

Het aenbrengen van den Lord Danby mede in mijne huydige relatie breed gemelt, is by de Wigs als een favorable occasie opgenomen en sterck aengeblasen om den Lord Nottingham, die sy niet wel konnen dulden, spell te maecken. Men heeft oock redenen om verwondert te sijn, dat geml. lord, die een soon is van een vader, te weten den marquis van Carmarthen, welcke altoos in intime vriendschap met den lord Nottingham heeft geleeft, in effecte desselfs beschuldiger is, en vele meenen, dat gemelde marquis die reeds niet als al te veel vyanden heeft, tegens een goede politique gedaen heeft, met oock den Graeve van Nottingham op dus een wijse van sich te eloigneren. Andere sijn van opinie, dat ged. marquis siende soo veel drifft tegens hem, dese saeck heeft doen voorbrengen, om daermede het Parlament te occuperen, en de gedachten van hem te divertéren, gelijck hy oock met die insichte door sijne creaturen gesegt wert bevordert te hebben, dat het process van milord Preston en van den bekenden capiteyn Crow aen het Lagerhuys sal werden gecommuniceert. Daer sijn evenwel leden die my versekert hebben, dat gemelde heer in de jegenwoordige constitutie van het Lagerhuys van haer niet veel te vresen heeft, maer mogelijck meerder van andere, die het oor by den coningh hebben als de lord Godolphin, Malesbury en andere, of meer en meer krijgen, als den heere Graeve van Rochester. Ondertusschen hout sich gemt. heer marquis van Carmarthen als sieck, 't welck een politique is, die hy meermael geseyt werd te hebben gepractiseert, als hy meende niet genoeg acceuil aen 't Hoff te vinden, om also door sijn absentie de saecken te laten vallen in confusie, en sich tot redress van dien te meer te doen rechercheren. *Quidquid sit*, desen heer werd by sijne vyanden oock geadvoueert voor een van de verstandigste in de saecken van dit Rijck, maer hy passeert daernevens voor extreem fier en violent jegens dengene, die hy niet wel will, en word geseytt daerin opgeset te worden door sijne huysvrouw, die by Pasquin oock niet vry gaet van geinteresseert te wesen.

In de saecke van den heer Russel is voorleden saturdach, welcken dach daertoe was geappointeert, niets voorgevallen. Van de sijde van de Wigs werd hy geoordeelt sich soo wel te hebben gejustificeert, dat hy geen verder vervolgh heeft te duchten, doch de Toris zeggen, dat men voorleden saturdach noch niet genoeg gevatt was om hem verder te beschuldigen. Morgen sal over dese saeck naeder

werden gesproken, soo er yts te seggen is, ondertusschen passeert dese heer selfs bij sijne vrienden voor wat te hoogmoedigh ('t geen soo 't my toeschijnt sijn natuurlijck temperament is), en by anderen oock voor niet naerstig of geexperimenteert in de Marine. Men segt hier, dat onse vice Adml. Almonde weynig communicatie met hem heeft mogen hebben, en selden of noyt buyten nootsaekelijckheyt van krijgsraed aen sijn boort is geweest. *Sed vitiis nemo sine nascitur*, en 't sou beswaerlijck sijn in 't groot verval, waerin de Marine alhier geraekt is geweest, een ander chef te vinden, op welcke niet d'een of d'ander van de partyen, die alhier sijn, naedeelige reflectien souden maecken. Ick blijve enz.

HOOFDSTUK II.

BETREKKINGEN DER REPUBLIEK MET BRANDENBURG EN ANDERE DUITSCHE STATEN.

Geen staat was in al de oorlogen tegen Frankrijk voor de Republiek zoo nuttig of gevaarlijk, naarmate de richting zijner politiek, als het naburige Brandenburg.

Gedurende het tijdvak, dat zich uitstrekt van den Munsterschen vrede tot de verheffing van Willem III op den engelschen troon, was Brandenburg onder het krachtig bestuur van Friedrich Wilhelm, den grooten Keurvorst bijgenaamd [1].

Had de Witt, vooral in de eerste jaren van zijn bestuur, gelijk wij reeds opmerkten, met geringschatting neergezien op de aangeboden of aanbevolen vriendschap der duitsche vorsten, ook de Brandenburger was te 's Hage niet zeer in aanzien [2].

De Keurvorst was in nauwe betrekking met het huis van Oranje — zijn eerste vrouw was een dochter van prins Frederik Hendrik — en hij liet niet na op de verheffing van zijn neef aan te dringen, waar sprake was van verbintenissen. Er waren oude grieven van Brandenburg tegen de Republiek, zooals over de kleefsche landen, later over de oostfriesche, over handelsbelangen, die gekwetst, kolonisatie-plannen in Afrika, die gedwarsboomd waren, over nietbetaling der zoogenaamde hoefijzersche schuld — en de Staten schenen zich er op toe te leggen door hoogen toon den nabuur te kwetsen [3].

---

[1] „Le plus fin renard de l'Empire." Gezegde van den Franschen gezant de Gremonville. Mignet, IV, p. 103.

[2] Den 29sten December 1656 schreef de Witt aan van Beuningen: „Het schijnt dat de Churf. van Brandenburg generaeltjck in sijn habilsten Ministers het ongeluck heeft, dat deselve niet en gaen met de vereijschte sinceriteijt ende dat op haer woort niet al te veel staet is te maecken." (M. S. brief. *Rijksarchief.*) En P. de Huybert, in hetselfde jaar: „Dat ick seer ben geporteert geweest, dat men de Hr. Ceurvorst van Br. soude besenden en trachten aen de handt te houden, dat hebbe ick geoordeelt den dienst van 't land ten allerhooghsten te vereijschen, en dat het oock overeenquam met de innerlijcke inclinatie van H.E.M. van Zeelandt, gelijck oock alle andere provintien daertoe geporteert waeren, uitgesondert Hollant. die sulx alleen belette." (Uit het archief van Zeeland bij J. H. de Stoppelaar, *Diss. de Gente de Huybert.* Bijlage, bl. III.)

[3] „Diese Herren, sonderlich Herr de Witt, sind auch annoch, obschon Frankreich ihnen so nahe kommt, eben so hochmüthig, dasz sie sich von allen fremden Ministern viel mehr suchen lassen,

Zelfs toen de Triple-alliantie een andere richting aan de buitenlandsche staatkunde der Republiek had gegeven, was Brandenburg een der laatste staten aan wie dit tractaat officieel werd medegedeeld, alsof men niet gevoelde, dat alleen reeds een verbintenis met Zweden, dat altijd op aanval tegen Brandenburg bedacht was, den Keurvorst ontstemmen moest, zoo niet te gelijk ook zijn toetreding werd verzocht.

Misschien echter moet men de oorzaak dezer min vertrouwelijke handelwijze elders zoeken.

In het laatst van 1667 namelijk had de Keurvorst door den agent Blaspeil te 's Hage geheime aanbiedingen laten doen tot een verbond tegen Frankrijk; men had eenig gehoor gevonden; Blaspeil schrijft: „Ich glaube „dasz der Rathpensionair in dieser Sache aufrichtig ist." Maar Brandenburg wilde hooge subsidiën en op dien eisch sprong de onderhandeling af. Op dienzelfden stond — het is opmerkelijk dat het even vóór de Triple-alliantie was — hield zich de diplomatie te Stokholm in het geheim bezig een verbond te ontwerpen tegen Lodewijk, waarin de Keizer en Spanje zouden worden opgenomen; Castel-Rodrigo te Brussel deelde het in November aan Blaspeil mede, wat wellicht door de ontwerpers niet verlangd was. Ongetwijfeld heeft ook de Witt dit ontwerp gekend, al ware het slechts door Temple, of door den Zweed, den graaf van Dohna. De Triple-alliantie was geen onderdeel van dit plan, maar een nieuw ontwerp, dat het eerste, te Stokholm opgevat, zou verbeteren, en een soort van tiers-partij zou in het leven roepen, niet dadelijk vijandig tegen Frankrijk, gelijk men te Stokholm had beraamd, maar die waarborgen voor den vrede zou verschaffen. De duitsche vorsten en het Rijk zouden niet als hoofden en aanvoerders van het verbond optreden, maar onder de leiding der drie zeemogendheden zich aan het verbond kunnen aansluiten. Liefst zou men dan Brandenburg, dat oorlog tegen Frankrijk zocht, geheel daarbuiten laten. Lodewijk toch had onlangs van den Keurvorst gezegd: l'Électeur fait battre le tambour contre moi de porte à porte." Zóó mag men wellicht het eerste doel der Triple alliantie omschrijven en billijken grond vinden voor de houding die de Republiek tegenover den grooten Keurvorst aannam. In hoeverre daarbij nu nog de overwegingen der anti-oranjepartij gegolden hebben, wie kan het aanwijzen? [1]

„als dieselben suchen wohlen. *Et sic Saguntum perit, dum Roma deliberatur.*„ Romswinckel en Copes Berichten, bij Droysen, *Der Staat des Gr. Kurf.* 3er Th. S. 205 in margine. De quadruple alliantie in 1666 tusschen de Republiek, Denemarken, Lunenburg en Brandenburg gesloten, heeft nimmer eenige kracht naar buiten uitgeoefend.

[1] Wat onlangs door Droysen, ll. ss. 207—209 en 268 sqq. uit meestal nog onbekende bronnen is medegedeeld, gaf vooral aanleiding tot deze beschouwing der politiek van J. de Witt.

Hoe het zij, de Republiek had reden vooreerst weinig vertrouwen op Brandenburg te stellen. In 1669 toch sloot de Keurvorst een zeer geheim tractaat te Parijs, waarbij Lodewijk hem o. a. voor het geval, dat de koning van Spanje overleed, een gedeelte van Limburg en Gelderland toezegde (21 Dec. 1669). Ja, in 1670 ging Frankrijk nog veel verder. Furstenberg kwam te Berlijn, en stelde namens Frankrijk voor, gezamenlijk de Republiek aan te vallen en te verdeelen, om van die gewesten een vast bolwerk voor het duitsche rijk te maken. Utrecht zou voor Keulen of Munster zijn, Gelder en Zutphen voor Brandenburg, Overijssel voor Munster, Westfriesland voor Lunenburg, Groningen voor Pfalz-Neuburg, Holland en Zeeland voor den prins van Oranje. Maar Brandenburg aarzelde, wilde liefst niet beslissen, zocht nu eens te 's Hage bij de Triple alliantie te worden opgenomen, mits men geld gaf, trok dan weder terug, zoodra men vermoedde, dat de keizer tot de anti-fransche partij zou toetreden. De Witt zocht nog het onweer te ontwijken, en zoolang hij hoop voedde met Frankrijk te kunnen onderhandelen, hield hij den keurvorst op een afstand.

Maar toen men in het begin van 1672 het gevaar zich niet meer ontveinzen kon, werd Reede van Amerongen naar Berlijn gezonden. De Staten vroegen 16,000 man hulptroepen; de helft der werfgelden en der soldij zou de republiek betalen. Dit was den keurvorst nog niet genoeg. Er scheen geen kans van slagen [1]. Een engelsch gezant dreigde Friedrich Wilhelm om te praten, de fransche gezant beloofde geld en vriendschap. Eindelijk toch, den 6den Mei 1672, kwam het tractaat met de Republiek tot stand en den 23sten Juni een dergelijk met den keizer.

De fransche Koning werd echter daardoor niet tegengehouden; reeds stond hij in het hart der Nederlanden, maar anders was nu de toon geworden tegen den keurvorst. Den 3den Juli schreef de prins van Oranje aan zijn oom te Berlijn: „Il n'y a que V. A. E. seule qui „nous peut aider..... J'asseure V. A. E. qne de mon costé je ferai „les derniers efforts pour maintenir ces postes-cy," en den 2den Aug. vraagt hij: „de ne pas abandonner en cette rencontre la personne du „mondo qui est avec la plus de passion de V. A. E. etc." En toch, reeds den 6den Juni 1673 sluit de Brandenburger een vriendschaps-

---

[1] Droysen II. bl. 352. „Je länger man conferirte, desto weniger verständigte man sich. Zie ook een brief van Amerongen bij Basnage: *Annales* II, p. 261.

In 1690 schreef dezelfde Hr. van Amerongen, toenmaals gezant in Denemarken, aan Joh. Pesters: „In 't jaer 1672 hebben Haar Hog. Mo. t' mijner dispositie gegeven 100 m. guld. om publiquelijk en secretelijk te debiteren daer ik het voor de dienst van 't land soude goedvinden." (*Archief Heinsius*).

verdrag met Lodewijk XIV, en vernietigt daarmede de hoop, die de republiek op hem gesteld had. „De prins van Oranje," schrijft Romswinckel uit 's Hage, „was zoo ontzet, als ik hem nog nimmer in de „moeilijkste oogenblikken gezien heb."

Gelukkig, dat de Keizer het nu juist ernstig met den oorlog tegen Lodewijk begon te meenen, en zich met verscheiden vorsten van Duitschland tegen Frankrijk verbond. Brandenburg liet weldra zijn neutraliteit varen, en werd later de felste tegenstander van Lodewijk, vooral toen Zweden, door Frankrijk geheel gewonnen, den keurvorst aanviel, terwijl de keizer in zijn anti-franschen ijver verflauwde. Gewoonlijk toch, ook in volgende jaren, was men te Berlijn meer geneigd den franschen koning tegen te staan, naarmate men te Weenen van tegengestelde richting blijk gaf en Lodewijk's diplomatie wist maar al te zeer van die jaloezie gebruik te maken [1].

De prins van Oranje, die weldra bleek het middelpunt te worden van het algemeen verzet tegen Frankrijk's overheerschingszucht, had dadelijk begrepen van welk groot belang de vriendschap van dezen krachtigen nabuur voor de republiek moest zijn, vooral waar het gevaar uit Frankrijk dreigde en Fagel, daarmede instemmende, zorgde voor krachtige subsidiën, voor hulp tegen Zweden, voor inschikking van allerlei klachten.

Maar noch de stadhouder noch de raadpensionaris konden alles wat zij wilden: de heeren Staten-Generaal dachten minder gunstig over de nauwe verbintenis met den keurvorst. Diens plannen op Pommeren en Embden waren den hollandschen kooplieden zeer tegen de borst; het voornemen van Brandenburg, om zich aan de kust van Guinea een kolonie te verschaffen, het onverhoolde streven om een zeemacht te scheppen, vond werkdadigen tegenstand, en niet met leede oogen zag men te Amsterdam, gelijk te Weenen, dat de keurvorst, die op Engeland en den Prins gerekend had, den vrede te Nijmegen afwees, om tot in 1679, alleen op eigen krachten steunende, met halstarrigheid den strijd tegen Lodewijk voort te zetten.

De vrede kwam eindelijk ook voor Brandenburg tot stand. Vernederd, verzwakt trok Brandenburg zich uit den strijd terug. Het scheen, dat de keurvorst voortaan slechts heul te Versailles zou zoeken; de Fransche gezant, de Rébenac, voerde te Berlijn den boventoon. [2]

---

[1] Nog in 1803 schreef R. J. Schimmelpenninck: „Gij weet wat de fransche intrigue is. Zoodra Pruissen niet in Bonaparte's vues zou willen werken, zal hij *illico* zich tot Oostenrijk wenden; alles aan den Keizer beloven; appels van tweedragt tusschen Weenen en Berlijn opzoeken, en door dien weg Pruissen naar zijn wil zoeken te dwingen." Vreede, *Gesch. der diplomatie v. d. Bat. Rep.* 2de d. 2de st. bl. VIII.

[2] Op den vrede van St. Germain volgde den 20 Oct. 1679 een zeer geheim tractaat van vriend-

Reede van Amerongen, die in 1680 van wege den staat naar Berlijn werd gezonden en daar verscheiden jaren bleef, vond in den aanvang slecht gehoor. [1] De Staten-Generaal hadden Friedrich Wilhelm in den steek gelaten, de subsidien niet betaald, zijn Cleefsche aanspraken weersproken, oude pretentien onvoldaan gelaten.

De overmoed van Lodewijk deed eindelijk de oogen openen. De aanspraken op de beslissing der zoogenaamde *chambres de réunion* gegrond, strekten zich tot op het grondgebied van Brandenburg uit; Frankrijk tastte ook de bezittingen van den prins van Oranje aan, en de keurvorst was de naaste erfgenaam van den nog kinderloozen Stadhouder. Thans begon men te Berlijn anders te spreken, en toen daarna Luxemburg geblokkeerd, een deel van Vlaanderen bezet, geheel Spanje in zijne Nederlanden bedreigd werd, had Brandenburg onder de leiding van den jeugdigen stadhouder der Republiek het leger gereed, om nogmaals aan den Rijn den indringer tegen te gaan. Zoo scheen het, toen eensklaps bleek, dat in het geheim reeds den 18 Februari 1684 door den dubbelzinnigen keurvorst met Lodewijk een verbond gesloten was, waarbij Frankrijk beloofde gedurende twintig jaren alles in statu quo te laten, zoo ook de overige mogendheden daarin toestemden.

Evenwel, terwijl men Paul von Fuchs naar 's Hage zond, om daar tot dien wapenstilstand te overreden, werd aan dienzelfden diplomaat tevens de last opgedragen, om in het voorbijgaan te Keulen en te Celle te handelen over het verzamelen van troepen tegen eventueele invallen der Franschen.

Zooveel veranderlijkheid van stelsel, zulke dubbelzinnige staatkunde vindt haar oorzaak grootendeels in de houding van het keizerlijk hof, dat in den aanvang van 1684 een ongekenden vijandelijken toon tegen Frankrijk had aangeslagen en van een leger op den Rijn van 65000 man sprak, terwijl ook hofintrigues, door de ambitieuse vrouw des Keurvorsten, die vooral voor de kinderen uit het tweede huwelijk wilde zorgen, geleid, zooveel invloed hadden, dat telkens te Berlijn van richting werd veranderd, naarmate iedere partij of gezant meer beloofde. Willem III,

schap met Frankrijk: „Monsieur Straatman.... tells me he is going to Ratisbon, that the French „endeavour to destroy the Diet and that M. Rebenac is with the Elector of Brandenburgh for that „purpose, who is already inclined to it." H. Sidney's *Diary* etc. 2 Febr. 1680, p. 257.

[1] Hoogst belangrijke bijdragen tot de geschiedenis der Nederl. diplomatie zouden door de openbaarmaking der depêches van dezen Nederl. diplomaat aan den dag komen. Gedeeltelijk heeft dit onlangs plaats gehad in het voor onze geschiedenis zoo gewichtige 3de deel der *Urkunden etc. zur Geschichte des Kürfursten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*. Berlin, 1866. De graaf van Waldeck, die reeds in 1680 in Duitschland een politieke rol vervulde en in nauwe correspondentie met den prins van Oranje stond, zeide in 1686 aan Sidney: „With the Elector of Brandenburgh there is nothing to „be done without money. He would have fallen upon this state if the King of France would have „given him any thing."

die al die omstandigheden kende, heeft later de Keurprinses op zijn hand zoeken te krijgen, door haar oudsten zoon, den lateren keurvorst, tot erfgenaam te verklaren. [1] Maar op dit oogenblik triomfeerde Frankrijk ook te Berlijn. Geheel Europa bukte voor Lodewijk. De trêve van Aken kwam tot stand, de republiek nam ze den 27 Juni aan, daarna ook Oostenrijk en het Rijk.

Wel begon Brandenburg nu wederom aanstonds aanbiedingen te doen tot nieuwe verbintenissen en vroeg de Keurvorst, dat van Amerongen, die terug geroepen was, nog blijven zou; doch op die eerste aanbiedingen antwoordde Fagel wat eens de Witt gezegd had en na hem, op het einde der 18de eeuw, van de Spiegel zeggen zou: „Brandenburg zoekt ons geld, om ons daarna in den steek te laten".

De herroeping van het edict van Nantes bracht beslissing in dezen chaos van intrigues en weifelingen.

De keurvorst werd gaarne beschouwd als het opperhoofd van het Protestantsche Duitschland; staatkunde en kerk verdreven hem nu voor altijd van de Fransche zijde. [2]

Het bleef weldra geen geheim meer, dat in Duitschland en daarbuiten overal onderhandeld werd tegen Frankrijk; dat Willem III en de Brandenburger samenkomsten hielden en drukke briefwisseling, en toen de Staten-Generaal in 1687 besloten Jacob Hop in buitengewoon gezantschap naar Berlijn te zenden, zoo het heette, om aldaar onder bemiddeling van den Keurvorst de sedert lang tusschen den staat en Denemarken bestaande geschillen te beslechten, was het oogmerk wel degelijk, om ook met Brandenburg en Lunenburg een nauwer verbond tegen Frankrijk te sluiten, of beter gezegd, om officieel namens de republiek overeentekomen, wat reeds met de Luneburgsche vorsten en den keurvorst in het geheim door den Prins en zijne agenten, zoo niet beslist, ten minste toegezegd en besproken was.

Als Hop te Zelle en te Berlijn, wijzende op de toenmaals dreigende Holsteinsche quaestie, maande, dat men zich gereed zou houden, om des noods gewapend tusschenbeide te komen, dan verzweeg de gezant

[1] In „*Voorseggingen der vorsten en staten van de werelt*," een tractaatje van 1684, spreekt de „Churfurst van Brandenburgh" aldus: „De vrouwe die de Heere mij gegeven heeft, heeft het mijn „doen doen, ick werpe op haer al het quaet van de alliantie, die haer een weynigh geintereesseerde „boosheyt mij heeft doen teyckenen."

[2] „Ick hebbe S. C. F. D. daernevens oock wel insonderheyt geroemt desselfs cordate resolutie op de (door Frankrijk) geproponeerde quadruple ligue, waerin S. C. F. D. groot gevallen scheen te scheppen, temoignerende niet alleen in dese sijne sentimenten te willen volharden, maer oock mij confidentelijck te willen communiceren de tijdingen die hem van buyten souden werden aengebracht."
(MS. brief van J. Hop aan G. Fagel van 27 Sept./7 Oct. 1687, *Rijksarchief.*)

ook niet, dat een algemeene wapening tegen een veel geduchter vijand dringend noodzakelijk was.

Te Zelle was men daarvan ook ten volle overtuigd, en op dien stond zeer anti-franschgezind, mits de Republiek geld gave, want, zoo als de Hertog aan Hop verklaarde: „Monsieur, il faut avoir de quoy" [1].

In Brandenburg zelf was de nederlandsche gezant zeer welkom, maar uit zijne briefwisseling blijkt niet of Hop, immers in 1687, kennis heeft gedragen van al hetgeen voortdurend door 's Prinsen agenten te Berlijn en elders in Duitschland werd verricht. Wij betwijfelen zelfs, of de Amsterdammer daaromtrent volkomen was ingelicht, ofschoon wel voornamelijk met het oog op 's Prinsen voornemens juist de pensionaris van Amsterdam gekozen werd, om in Brandenburg en later in Weenen als ijverig stadhoudersgezinde op te treden, en hem, ten minste naar den schijn, de geheimen van Oranje werden toevertrouwd. Dat het machtig Amsterdam met den Stadhouder verzoend, denzelfden politieken weg voortaan wilde bewandelen, het bleek immers, als men Hop hoorde spreken gelijk hij deed?

In Mei 1688 overleed de groote keurvorst; voor de republiek een zwaar verlies, nu in de laatste jaren zijn verzet tegen Frankrijk hem ernst was geworden. Zijn zoon echter was den staat en vooral den Prins genegen, en volgde in alles de raadgevingen van von Fuchs en von Danckelmann, zijn gewezen gouverneur [2]. Kort voor zijn dood had de keurvorst zijn zoon mededeeling gedaan van de voornemens van Oranje; weldra verscheen nu Bentinck te Berlijn, en toen de Prins naar Engeland overstak, stond een leger van 7000 man slagvaardig in het Kleefsche, nabij den gelderschen grens, terwijl inmiddels de tractaten van 1678 en 1685 met de Republiek vernieuwd en bevestigd waren [3].

---

[1] Mr. den Tex. *Jacob Hop* (Academisch proefschrift. Amst.), bl. 86.,

Den 17den Sept. 1685 schreef Louvois aan Le Tellier: „Le Roi a trouvé bon de faire dépêcher un courrier à Mr. de Rébenac, pour lui donner ordre d'essayer de traiter avec la maison de Lunenbourg, quand même il en devroit couter au Roi trois ou quatre cent mille écus par an."

[2] De gezant van Heeckeren schreef den 15den Nov. 1689 uit Hanover aan Heinsius: „Want aen de kant van den Curfurst, soo doet Danckelmann de saecken daer positivelijck met exclusie van alle anderen alleen, en de Curfurst, een heer sijnde die heel weynigh verstaut heeft, die regeert hy als een kint en als hy plaght te doen voor 15, 16 jaren, doe hy sijn preceptor was, en daerby soo geeft hy hem een jalousie in 't regard van d'affaires tegens de Curfurstinne als of men hier soude soecken door haer de handen daer in te krijgen, dat oock somtijts soo de alderbeste menage niet en geeft, de Curfurstinne, een Princesse sijnde van heel veel verstant en groote modestie en die evenwel vrolick van humeur is, en tot noghtoe nae d'affaires niet en vraeght."

[3] Zie *Bijlage* n°. I, achter dit hoofdstuk. Eene, zoo ver mij bekend is, nimmer gepubliceerde overeenkomst, te Zelle geteekend den 5den Aug. 1688, door von Fuchs en Bentinck en onder

Op het oogenblik dat Lodewijk XIV zijne legers wederom op Duitschland loszond, Philipsburg ging belegeren, Mainz en Kaiserlautern bedreigde, verklaarde hij, zoo men het twintigjarig verdrag in een vrede wilde veranderen, afstand te zullen doen van Freiburg en Philipsburg (dat hij nog niet bezat) en mits de keuze van den prins van Furstenburg tot bisschop van Keulen werd bevestigd, zijne legers te zullen terugtrekken. Doch te vergeefs; het Augsburger verbond bleef in stand en zelfs Brandenburg, ofschoon niet daaraan hebbende deelgenomen, maar des te nauwer met de republiek en eenige Protestantsche vorsten van Duitschland verbonden, bracht den 21sten September drie duizend man binnen Keulen, om die stad tegen Frankrijk en Furstenberg te verdedigen.

De fransche legers bleven op hun tochten schrik en vernieling verspreiden. Naarmate de toestand voor Frankrijk gevaarlijker scheen, klom vooral bij Louvois de overmoed. Als een der generaals onderhandelingen met de bisschoppen van Mainz en Trier aanraadt, antwoordt de heftige minister: „Otez vous de l'esprit, que vous ayez rien à ménager avec les „Allemands, ni par amitié ni par modération; bien du canon et des places „dans leur pays les réduiront mieux que toute autre chose, et il n'y a „de bons partis à prendre que ceux qui vous procureront ces avantages-„là." [1]. Weldra werd het nog erger; in 1689 werd de geheele Pfalz te vuur en te zwaard vernield; Heidelberg, Manheim, Spiers, Worms, Oppenheim en Bingen letterlijk leeggebrand, de inwoners verjaagd, het vlakke veld kaal geplunderd; geen turksch leger had immer zulk een vernielingswerk gepleegd.

Wat ons dan ook in deze en de eerstvolgende jaren het meest stof tot verwondering geeft, het is waarlijk niet het volhardend verzet van allen tegen Frankrijk, maar wel de onophoudelijke weifeling van zoovele duitsche vorsten, door fransche agenten aangezocht, om het groote verbond tegen Lodewijk XIV gesloten, te verlaten.

Voor Brandenburg vreesde men in dit opzicht in de republiek niet veel; de Keulsche bisschopskeuze was den keurvorst niet onverschillig, en zoolang Frankrijk's legers langs en over den Rijn stonden, was voor hem geen vrede te hopen. Men liet dan ook gedurende deze jaren een eenvoudig resident, Ham genaamd, te Berlijn de zaken der Republiek waarnemen, een man, die goed opmerkte en vlijtig schreef wat hem ter

de papieren van Heinsius gevonden, wordt onder de Bijlagen medegedeeld. Zie *Bijlage* n°. II achter dit hoofdstuk.

S. de Pufendorf meldt, dat Bentinck beloofde, de Prins zou vóór zijn vertrek naar Engeland bij testament den Keurvorst aanzienlijk bevoordeelen. Volgens Stenzel, *Gesch. des Pr. St.* 3er B. S 17, beloofde Willem III zelf dit bij een samenkomst te Minden in Mei 1688.

[1] Cf. Rousset II. bl. 13

oore kwam. [1] Moest er iets meer vertrouwelijk gehandeld worden, zoo was het von Schmettau die te Londen, of in het congres te 's Hage met Willem III en Heinsius sprak, of von Danckelmann, die het overbracht, of van Heeckeren, die uit Zelle of Dresden tijdelijk naar Berlijn toog. Soms deed de fransche partij, die ook aan het hof te Berlijn nog niet was uitgestorven, pogingen, om scheuring te brengen in het bondgenootschap, gelijk bijv. van Heeckeren uit Hanover aan Heinsius schreef: [2]

„Geduyrende de tijt dat de Curfurst omtrent Bonn is geweest, sijn daer „groote en verscheydene conferentien gehouden met eenen Marquis de „Flisange die te Cöln gequest sijnde, was blijven leggen en dat door de „principaelste ministers van de chf., soodat sulx groote ombrage gaf, „waerby koomt dat de chf. een heel goed heer sijnde, die somtijts wel „een glasie drinkt, sich verscheyden reysen heeft laeten ontvallen, niet „alleen het ongenoegen dat hadde tegen het keyserlijk Hof over diverse „saecken en pretentien, maer ook selffs, hoe dat hem de groote maght „van den keyser begonde suspect te worden en *dat het haest tijt soude „sijn dat men tegens 't huys van Oostenrijk mesures met Frankrijk moste „neemen*".

De republiek verlangde bovenal het Brandenburgsche leger in de spaansche Nederlanden bij de krijgsmacht van den staat te voegen, terwijl de keurvorst, niet geheel ten onrechte, op bescherming zijner eigen grenzen bedacht was. Reeds in 1689 bleef hij aan den Rijn, en sloeg het beleg voor Bonn. Willem III schreef daarover aan Heinsius: „De resolutie die (de Keurvorst) heeft genomen om nu Bonn effectivelijck te belegeren, is de qualijkste partij van alle die hij naer mijn oordeel koste neemen, en 't welck d'operatien van de andere armeën teenemael zal deconcerteeren, ende waar het nog mogelijk, zoo diende de Ceurvorst van dat dessein te werden gedetourneert". (Brief van 13/23 Aug. 1689.) En een maand later: „De conduite van Brandenburg is inexcusable en te beklagen; men moet sien hem een ander generaal te verschaffen daartoe ik arbeide".

Voortdurend bleven krachtige subsidien noodig, om Brandenburg te bewegen zijne troepen ter beschikking der bondgenooten te laten. De

---

[1] In het P. S. van een brief aan Heinsius 16/26 April 1689 schrijft Willem III „Ick recom„mandeere UEdG. seer ernstigh aan den commis Ham te procureren de caracter van resident, die „hem al lang is toegelegt; hij is seeckerlijck een seer bequaem man die den staet groote diensten ge„daen heeft en nog doen kan". Ham was vroeger secretaris geweest van den gezant van Amerongen. „Ham is anders een erge voe en slimme linckert, een van de karels die ik ken die habil is en veel verstand heeft, maer noch wat onbeschoft en onbeschaeft van manieren" (v. Heeckeren aan Heinsius, 17 Febr. 1693).

[2] Ms. Brief van 9 Dec. 1689.

brieven van van Heeckeren en Ham zijn gedurende al die jaren opgevuld met klachten, die het berlijnsche hof deed hooren, met geschillen over de plaats waar de winterkwartieren voor de brandenburgsche legerbenden zoude worden gevestigd, over traagheid om des zomers in het veld te komen.

Al die bezwaren had Willem III sedert 1689 trachten te voorkomen door het congres, dat, in den winter van 1690 voor het eerst te 's Hage bijeengekomen, onder zijn leiding telkens het plan voor den aanstaanden veldtocht zou vaststellen, het getal der legerbenden van iederen bondgenoot zou bepalen en door samenwerking de menigvuldige bondgenooten tot één geheel zou vormen tegen den gemeenschappelijken vijand. [1]

Dit congres had eerst slechts de militaire operatien op het oog, doch weldra werd veel meer daar verhandeld, en van 's Hage uit werden gedurende 1690 tot 1696 telkens eenige van de medestrijders tegen Lodewijk XIV opgenomen in het verbond, dat in 1689 tusschen de Republiek en den Keizer gesloten, weldra al de vorsten van Duitschland met Engeland Spanje en Savoye omvatte. [2]

Wanneer de Republiek tegen aanzienlijke betaling hunne legerbenden overnam, en Engeland tevens subsidien verschafte was de toetreding dier zwakke regeeringen steeds vroeger of later te verkrijgen, maar van elke kleine twist bleef Frankrijk gebruik maken, om zoo mogelijk een of meer dier staatjes tot zich te trekken. Bij de Roomsche bisschoppen trachtte men eerst het belang der godsdienst op den voorgrond te brengen, doch te vergeefs, toen de Keizer, Beijeren, Spanje, zich tegen Lodewijk XIV bleven verzetten; elders zocht men oneenigheid tegen keizer en Rijk aan te vuren. Een schoone gelegenheid bood zich daartoe aan, toen Hanover sedert lang reeds jaloersch op Brandenburg en na 1688 meer dan vroeger franschgezind, voor zich den titel en rang van keurvorst begeerde. Dit geschil van „het negende churfurstendom" heeft de hoofden en pennen der duitsche diplomaten gedurende deze jaren veeltijds bezig gehouden. De bondgenooten, ook Willem III, beloofden Hanover daarin te zullen helpen, terwijl de Keizer aarzelde en Brandenburg zich verzette.

Maar geen duitsche staat was Frankrijk meer genegen dan het keurvorstendom Saxen. Von Schöning, de raadsman van den jeugdigen keurvorst, werd in 1692 als openlijk met den Franschman heulende, op last

[1] „Il y eut ce jour là au lever du Roy (à la Haye) 28 princes et deux Electeurs". (Br. van een geheim agent aan v. Amerongen van 13 Febr. 1691).

[2] Brandenburg sloot zich den 23 Maart 1691 aan het groote verbond aan. Zie deze acte, Bijlage n°. III achter dit hoofdstuk.

des Keizers gevangen genomen en naar een keizerlijke vesting vervoerd. [1]

Aan den heer van Heeckeren werd door Willem III de taak opgedragen Saxen, door deze daad verstoord, tot het groote verbond te brengen. Dit gelukte hem, te zamen met Ham, eerst in 1693, gelijk uit de gewisselde brieven blijkt, grootendeels door het geld, dat men aan de maitresse van den keurvorst schonk. [2]

Ook Beijeren was voor de bondgenooten van groot belang. Nauw verwantschapt aan het keizerlijke huis, zelf betrokken in de betwiste bisschopskeuze van Keulen, aanvoerder van de Catholieke kerkvorsten in Duitschland, had de jeugdige keurvorst door zijn beslist optreden tegen Frankrijk in den aanvang van den strijd groote diensten aan de bondgenooten bewezen. Hem werd nog een andere taak opgedragen. Vooral, zoo het schijnt, op aanraden van Willem III, werd hem op het einde van 1691 het stadhouderschap der spaansche Nederlanden toevertrouwd, waar hij met zijne legers en die der overige duitsche bondgenooten Frankrijk zou tegenhouden [3]. De keizer stemde gereedelijk in die schikking toe, mits ook keizerlijke legerbenden werden toegelaten. Reeds sprak men er van, de spaansche Nederlanden voor goed aan Oostenrijk af te staan, en ze onder het bestuur van den Beijerschen keurvorst te laten, want het bleek genoeg dat Spanje onmachtig was ze te verdedigen of de vreemde legers te onderhouden, die tot bescherming dier gewesten waren afgezonden. De Koning-Stadhouder bereidde reeds, terwijl de ongelukkige Karel van Spanje nog leefde, het werk der verdeeling zijner erfenis vóór. Indien Oostenrijk, en daardoor het duitsche rijk, dadelijk in het behoud der zuidelijke Nederlanden zou betrokken zijn, dan ware de barrière, die de Republiek tegen Frankrijk beschermde, oneindig veiliger dan waar Spanje het gebied voerde, dan ware de groote alliantie van 1689 tegen Frankrijk voor goed bevestigd.

---

[1] In 1688 was Saxen nog zeer anti-fransch gezind. Zijn vorst behoorde onder de eersten aan wien openingen werden gedaan over den tocht van Willem III naar Engeland. Zie o. a. G. A. M. Stenzel, *Gesch. des Pr. Staats*. 3er B. S. 16. „Met de Saxen is het in confidentie aan UWEG. geseght, quaet te handelen; huyden is het wel, mogen deught het niet". (v. Heemskerck aan Heinsius uit Weenen, 3 Dec. 1690).

[2] Wy zijn dit eenigh en alleen schuldig aen de sorgh en conduite van de maitresse van den Churfurst en de goede directie van den Oberkamerheer. Colt (de Eng. gezant) geeft haer 6000 Rt., daer ick dan 4000 by sal doen en de ministers van Brunswijk ook 6000". (Van Heeckeren aan Heinsius 27 Febr. 1693).

[3] Willem III aan A. Heinsius 22 Dec./1 Jan. 1691/92. „Door de vuyligheyt van Gastanaga heb ick niet eerder dan van daagh ontfangen den brief van den Con. van Spagne met den voorl. post aengekomen, bij dewelcke mij notificeert den Ceurforst van Beijeren tot Gouvern. van de Spaansche Nederlanden te hebben aengestelt. God geeft dat het een goet effect mag hebben, maer daer is veel voor en tegen te seggen".

Zoo wilde Willem III reeds in dezen oorlog den toestand scheppen die de staatkunde der 18de eeuw beheerschen zou, het antagonisme tusschen Oostenrijk en Frankrijk; zoo bevrijdde hij de republiek van het gevaar van vernietiging, en legde tevens den grondslag voor Engeland's handelsgrootheid.

Maar in de jaren, die den vrede van Rijswijk voorafgingen, was groote omzichtigheid noodig, waar den keizerlijken te veel macht werd ingeschikt. Zoodra sprake was van den beijerschen vorst als landvoogd der spaansche Nederlanden, beklaagden zich Brandenburg en Luneburg en Hanover, en dreigden hunne legerbenden uit die gewesten terug te trekken. Het was de taak der diplomatie, vooral der hollandsche gezanten aan de verschillende hoven, die wangunst te smoren, en den wagen in het rechte spoor te houden. Slechts één middel was op den duur proefhoudend: „Dogh hier is in Duytslant, onder ons in vrijheyt geseit," schreef van Heeckeren eenmaal, „by de Ministers sonder gelt niets te doen", [1] en Heinsius verklaart elders: „het schijnt dat Frankrijk ten slotte ons alleen in het aanbieden van geld supereert."

Wat goeds was in zulk een toestand van eenig bondgenootschap tegen den algemeenen vijand te hopen? Wel behoorde er het talent en de onvermoeide volharding van Willem III toe, om zulke elementen zooveel mogelijk nog bijeen te houden, den strijd niet op te geven en de leiding te blijven voeren.

---

[1] M. S. Brief van 18 Juli 1692.

BIJLAGEN.

I. CONVENTIE VAN 30 JUNI 1688 TUSSCHEN DE STATEN-GENERAAL EN DEN KEURVORST VAN BRANDENBURG.

De Hoogh Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenighde Nederlanden, ende de Doorluchtighste Furst en Heere, Heere Friderich de Derde, Marck-Grave tot Brandenburgh, des H. Roomschen Rijcks, Erts-Camerer en Chur-Furst, in Pruyssen, tot Maegdenburgh, Gulich, Cleve, Berg, Stettin, Pomeren, der Wenden, oock in Silesien, tot Crossen ende Schwieburghs Hertogh, Burgh-Grave tot Nurenburgh, Furst tot Halberstad, Minden ende Camin, Graef tot Hohensollern, der Marck ende Ravensbergh, Heere tot Ravesteyn, ende van de Landen Lauwenburg ende Buttaw; overwoghen hebbende de bysondere groote nuttigheydt ende avantages, die hare wederzijdts Landen ende Onderdanen toeghebracht zijn door de Tractaten ende Alliantien tusschen hooghstgedachte Hoogh Mog. Heeren Staten-Generael der Vereenighde Nederlanden; ende wijlen den Doorluchtighsten Furst en Heere, Heere Friderich Wilhelm, Marck-Grave tot Brandenburgh, des H. Roomschen Rijcks, Erts-Camerer ende Chur-Furst, in Pruyssen, sijner Chur-Furstel. Doorluchtigheyts Heere Vader glorieuser gedachtenisse, soo wel tot bevestigingh van een goedt onderlingh verstandt ende nabuyrlijck vertrouwen, als tot bevorderinghe van de gemeene securiteyt ende bescherminge opgerecht, ende hoe de voorsz. nuttigheydt ende avantages door de continuatie van een eensgesinde verbintenisse, niet alleen geconserveert, maer ook voor het toekomende vermeerdert souden konnen werden; hebben derhalven dienstigh ende noodigh geacht, de voorsz. Tractaten en Alliantien te continueren ende te vernieuwen, ende ten dien eynde tot haer Gevolmachtighde geconstitueert; te weten, haer Hoogh Mog. den Heere Jacob Hop, Raedt en Pensionaris der Stadt Amsterdam, Gedeputeerde in hare Vergaderinghe, van wegen de Provincie van Hollandt ende West-Vrieslandt, tegenwoordigh haren Extraordinaris Envoyé aen het Hof van meer hoog-gemelte sijne Chur-Furstelijcke Doorluchtigheyt ende sijne Chur-Furstelijcke Doorluchtigheyt desselfs werckelijck geheyme Estats- en Krijghs-Raden, oock respective Leens-Directeuren en wel geboorne Heeren Frantz van Meinders, Paul van Fuchs, ende Eberhard van Danquelman, welcke sigh daerop te samen gevoeght hebbende, naer wederzijdts geproduceerde en uytgewisselde Volmachten, waervan de Copien achter aen het eynde deses zijn ghevoeght, verdragen, geconvenieert, ende geaccordeert zijn in volgende manieren.

Dat namentlijck de Tractaten ende Alliantien, welcke tusschen haer Hoog Mog. ter eenre, ende sijne Chur-Furstlijcke Doorluchtigheydt glorieuser gedachtenisse ter andere zijde, op den ses en twintigsten February Ouden, ofte den

achtsten Maert 1678 Nieuwen-stijl, met het separaet Articul van dien van denselven date tot Coln aen de Sprée, ende op den drie en twintighsten Augusti 1685 in den Hage zijn opgerecht, sullen werden vernieuwt en geconfirmeert, gelijck deselve vernieuwt ende geconfirmeert werden by desen, even en in voegen als of de voorsz. Tractaten ende Alliantien alhier van woorde te woorde waren herhaelt en geinsereert.

Beloven oock verders haer Hoogh Mog. ende sijne Chur-Furstelijcke Doorluchtigheyt de bovengeroerde Tractaten en Alliantien oprechtelijck ende ter goeder trouw te zullen onderhouden, ende te doen onderhouden, ende niet te sullen toelaten, dat yetwes tegens den inhoude van dien werde ondernomen ofte gepleeght, directelick ofte indirectelick, op wat wijse het oock soude mogen wesen; ende indien nochtans sulcks buyten vermoeden soude mogen ghebeuren, te sullen besorgen dat hetselve ten spoedighsten gerepareert, ende naer uytwijsen van de voorsz. Tractaten gericht werde.

De jegenwoordige Conventie sal by haer Hoogh Mog. ende sijne Chur-Furstelijcke Doorluchtigheyt werden geratificeert, ende de Actens van Ratificatie van dien sullen ten wederzijden werden uytgewisselt binnen den tijdt van twee maenden, of wel eerder, indien hetselve kan geschieden, te rekenen van den dagh van de signature. Gedaen tot Coln aen de Sprée den dertighsten Juny 1688.

II. CONDITIONES WELCHE ZWISCHEN S. CHURF. D. ZU BRANDENB. UND DEN HOCH. MOG. HERREN STATEN GEN. DER VEREINIGTEN NIEDERLANDEN WEGEN ÜBERLASSING EINIGER VÖLCKER, SO ZU FUESS ALS ZU PFERDE, JEDOCH NUR SEHNWEISE UND AUF EINE ZEITLANG VERGLICHEN UND ABGEREDET SEIN.

Höchstg. S. Churf. D. überlassen an ihre hoch. mog. 5300 mann zu fuess undt 600 pferde, alles gerechnet ohne die primeplanen, welche, wan sie solten mit angerechnet werden, ingesampt über 6000 und etzliche hunderd mann aussmachen würden, und bestehen diese Trouppes in folgenden

Infanterie	
ein bataillon von Spaen	600.
ein bataillon von Anhalt	600.
ein bataillon von Alt-Holstein	600.
ein bataillon von Jung-Holstein	600.
ein bataillon von Dorfffling	600.
ein bataillon von Churprins	600.
ein bataillon von Prins Philip.	600.
ein bataillon von Zieten	600.
das regiment von Varenne	500.
	5300.

Jetztgedagte bataillons und regiment, sollen jeden auss einerley ahrt gekleidet und gewafnet sein mit guten gewehr, so wohl von piquen als mousquetten, schweinsfedern und degens.

Und sollen Seiner Churf. D. zum anritz oder werbegelder vor jeden mann zu fuess zwölff Reichst. gezahlet werden.

Cavallerie

das regiment von Spaen	300.
das regiment von Briquemont	300.
	600.

Alles auch ohne die prime planen gerechnet.

Diese beide Regimenter sollen ebenmassig mit guten Carabinern, Pistolen und Degens gewaffnet, auch jedes auss einerley ahrt gekleidet, und mit guten und adelhafften dienstpferden versehen sein.

Ihre hoch. mög. bezahlen zum anritzgelde vor jedem gemeinen Reiter 40 R. oder 100 holl. gl.

Alle vorerwaehnte trouppes sollen mit guten und geschikten Officiren versehen sein.

Sobald selbige trouppes anfangen zu marchiren, soll denen selben zum marche und transport ein mohnat soldt par avance gegeben, und, wan sie auff den Staatsgrentzen werden gemustert sein, sollen die anritzgelden in einer summa an die jenige gezahlet werden welche Seine Churf. D. deshalb bevolmächtigen werden.

Offterwahnte trouppes sollen auf den Staatsgrentzen gestellet werden gegen den 10/20 tag des nebstbevorstehenden mohnats Sept. wobey jedoch von seiten S. C. F. D. ausbedungen wird, dass, wan diejenige, sonoch jetzo auss der Marck nachdem Clevischen marchiren sollen, einige wenige tage wegen ferne des weges länger aussbleiben solten, solches vor keine contravention geachtet werden solle.

Und sollen die mehr ged. trouppes S. C. F. D. als dan restituiret werden wann der Staat dieselbe nicht länger in diensten wird behalten wollen.

Jedoch sollen ihre hoch mog. selbige nicht zu licentiiren befuget sein, als, nachdem sie drey monath vor hero S. C. F. D. davon notification gethan, damit dieselbe zu wieder empfangung und verlegung derselben ordre stellen können.

Solten auch S. C. F. D. inzwischen in den eigenen Landen attaquirt werden, stehet denselben frey die trouppes zu der defension zu revociren wie solches ohne dem in der alliantz versehen.

Wann die trouppes auss des Staatsdiensten abmarchiren, soll ihnen ein mohnat solds zum ruck-march und transport auf den weg mitgegeben werden.

Sobald aber diese trouppes in des Staatsdiensten treten, und übergehen wollen, ihre hoch mog. selbigen eben den sold, verpflegung und avantage geniessen lassen, welche alle andere troupes so gegenwertig in des Staatsdiensten sein, haben und geniessen. Sie sollen auch gleigen Ordres und Commando unterworffen sein.

Zu uhrkund haben Wir unter benante als von S. C. F. D. zu Brandenb. an einer, und von S. hochf. D. dem Prince von Orange von wegen des Staats der

Vereinigten Niederl. an der andern seiten dazu bevolmächtigte dieses eigenhändig unterschrieben, und bekräfftiget.

So geschehen undt gegeben zu Zelle den 5 Augusti 1688.

III. TOETREDING VAN BRANDENBURG TOT DE GROOTE ALLIANTIE TEGEN FRANKRIJK.

Comme Sa Maj. Impériale, le Roy de la Grande Bretagne, et les Seigneurs Etats-Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas ont souhaité que Sa Ser. Elec. de Brandenbourg voulut entrer dans l'Alliance faite entre Sa Maj. Impériale et les Seigneurs Etats-Généraux le 1 May 1682, de mesme que leurs Maj. le dit Roy de la Grande Bretagne et celuy d'Espagne y sont déjà entrés, afin de rendre par un mesme traité d'autant plus fortes et étroites les liaisons et interests entre les puissances alliées contre la France; Sa Ser. Elec. recevant avec plaisir les propositions avantageuses à la cause commune, a bien voulu satisfaire à ce désir de ses alliés et confirmer en mesme temps par son association au dit Traitté les Alliances particulières qu'Elle a faites avec les puissances susdites. Pour cet effet les ministres et plénipotentiaires du Roy de la Grande Bretagne et de leurs Hautes Puissances, ayant conféré sur cette affaire avec celuy de sa Ser. Elec. de Brandenbourg sont convenus, en vertu de leurs pouvoirs respectifs, de faire les déclarations suivantes.

Mylord Dursley, Envoyé Extraordinaire de Sa Maj. de la Grande Bretagne et les Sieurs Alexandre Schimmelpenning van der Oije, Seignr d'Engelenbourg, Grand Baillif de la ville et mayrie de Bois-le-duc et Grand Maitre des Levées de la dite mayrie, Jaques Baron de Wassenaar Duvenvoirde, Voorschooten, Veur etc., Grand Baillif et Grand Maitre des Levées de Rhynlande, du Corps des Nobles de la province de Hollande et Westfrise; Antoine Heinsius, Conseiller Pensionaire, Garde des sceaux et Intendant des Fiefs de la mesme province; Guillaume de Nassau, Seigneur d'Odijk, Cortgene etc., premier Noble et representant l'ordre de la noblesse dans les Etats de Zélande; Jean van der Does, Seigneur de Bergestein, Député de la noblesse aux Etats d'Utrecht; Jean Abraham de Schurman, Bourguemaitre d'Ylst et Député aux Etats de Frise; Gysbert Cuper, Bourguemaitre de la ville de Deventer, et Jean Vigilius van Heek, Sénateur de Groningen, Députez des Etats Généraux des provinces unies des Pays-Bas, aggrégent, associent et admettent Sa Ser. Elec. de Brandenbourg au dit Traité, qui a été conclu et signé le 12 May 1689 entre Sa Majesté Impériale et les Seigneurs Etats-Généraux dont le teneur s'ensuit: (*Fiat insertio.*)

Entrant au nom du Roy de la Grande Bretagne et des Seigneurs Etats-Généraux à l'égard de Sa Sérénité Electorale de Brandenbourg, dans tous les engagemens, sans aucune reserve ou exception, dans lesquels ils sont entrés avec Sa Maj. Impériale, obligeant ainsi que par le présent acte ils obligent Sa Maj.

3ritannique et leurs Hautes Puissances à l'entière et inviolable observation du lit Traitté selon sa forme et teneur envers Sa Ser. Elec., comme si elles 'avoient de nouveau ici stipulé et contracté avec Sa dite Ser. Electorale.

2. Le Sieur Wolffgang de Schmettau, Conseiller privé d'Etat de Sa Ser. Ilectorale et son plénipotentiaire au Congrès, ayant vu et examiné le traitté usdit, l'approuve et le ratifie, reçoit et accepte la dite association et aggréaion au nom de Sa Ser. Elec., l'obligeant, ainsi que par le présent acte il oblige de l'observer et faire inviolablement observer aux mesmes conditions, aranties et obligations qui y sont portées et qui auront la mesme force que si lles étoient ici de nouveau stipulées entre les parties.

3. Et comme Sa Ser. Elec. de Brandenbourg entre ainsi, sans aucune réerve, dans tous les intérests de ses alliés, et qu'en mesme temps elle sacrifie ar son zèle au bien de la Chrestienté et de la cause commune, toutes ses rces, en s'engageant d'employer la campagne prochaine contre la France toute n armée, qui est présentement en quartiers entre le Rhin, la Meuse et en rabant; et outre cela de fournir à sa Maj. Impériale pour l'Hongrie six mille ommes, afin d'y porter par une bonne campagne ses affaires à une paix raisonible; Sa Maj. Britannique et leurs Hautes Puissances, considérant que Sa r. Elec., par le motif du bien de la cause commune dégarnit ainsi et expose s propres Etats, ont voulu luy donner des marques réciproques de leur affecon et de leur intérest particulier qu'ils prennent à la conservation et seureté Sa Ser. Elec. en concourrant par leur garantie à la défense de ses Etats ntre tous les dangers qui leur pourraient survenir pendant cette campagne, in qu'Elle ne soit réduite, par un principe naturel de sa propre conservation, rapeller ses troupes au grand préjudice de la cause commune, pour cet effet Maj. et leurs Hautes Puissances promettent par les présentes, qu'au cas que ndant la campagne prochaine quelque puissance que ce soit, voudrait entreendre d'investir et attaquer les Etats de Sa Ser. Elec. situés dedans ou hors de Empire, sous quel prétexte que ce soit, que telle attaque sera prise comme faite ivers Sa Maj. et Messieurs les Etats Généraux mesme, et qu'ils assisteront Sa r. Electorale contre de tels aggresseurs, non seulement du secours stipulé dans s alliances particulières, faites entre les dites puissances et Sa Ser. Elec., mais l'ils employeront aussi conjointement tous les autres moyens les plus propres les plus efficaces pour cette assistance, et qu'ils continueront de mesme jusies à ce que Sa Ser. Elec. soit restituée entièrement dans ses possessions et oits, et qu'elle ait obtenue satisfaction et réparation de tous les dommages l'elle pourrait avoir reçue par telle invasion. Fait à la Haye ce vingtroisième Mars 1691.

IV. OVEREENKOMST TUSSCHEN DEN KEURVORST VAN BRANDENBURG EN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL DER SPAANSCHE NEDERLANDEN, DEN 6den SEPTEMBER 1690.

Ces Pays se trouvant exposés à une dévastation générale & au peril de la

perte de plusieurs places importantes après les accidents des battailles navalles & de Fleury, & ayant mesme sujet d'apprehender, que les François eussent fait passer une partie de leurs forces dans l'Empire pour y faire des progrès considerables, si l'on ne les eust pas arrestez par deça, & que d'ailleurs le corps qu'ils avoient destiné pour la Moselle estoit venu se joindre a l'armée, commandée par le Duc de Luxembourg, le Seigneur Gouverneur General de ces Pays au nom de sa Maj. Catholique, aussi bien que les Seigneurs Estats Generaux des Provinces Unies, & le Seigneur Prince de Waldecq, Generalissimé de leur armée, ont cru, que les seuls expedients pour prevenir des suites si préjudiciables, estoient de requérir le Seigneur Electeur de Brandebourg, de passer avec son armée en deça de la Meuze, afin de s'opposer aux desseins de l'ennemy, & donner le temps à l'armée des Seigneurs Estats, de se restablir & se remettre en estat de luy faire teste, ainsi qu'il a esté fait avec assez de succès; mais ayant esté consideré, que la France continue de maintenir ses forces principales en ces pays si avant, qu'elles surpassent en nombre celles de sa Majesté Catholique & desdits Estats ensemble; Il a esté trouvé convenir, tant pour éviter de retomber dans les inconvenients que l'on a prevenus jusques à présent, que pour le bien général de tous les alliés & de l'Empire, de requerir ledit Seigneur Electeur de vouloir rester avec son armée en deça du Rhin, pour agir & tenir ses forces unies à celles de sadite Majesté Catholique, & de leurs Hautes Puissances; à quoy son Altesse Electorale ayant bien voulu consentir pour la part, qu'elle prend aux interests de la cause commune & de tous les alliez, l'on est convenu des points & articles suivants.

Que tant que cette guerre durera, S. A. E. n'entrera en aucun traitté de paix, de treve, ou de neutralité avec la France; mais concurrera & agira en deça du Rhin & de la Moselle de concert avec leurs Maj. Catholique, et Britt. et L. L. H. H. P. en tout ce qui sera trouvé convenir à pluralité des voix pour le bien de la cause commune.

Qu'à cet effet S. A. E. maintiendra son armée sur le mesme pied, & au mesme nombre de vingt mille hommes, dont elle est composée à present, & qu'elle la fera rester, tant en hyver que pendant la campagne, en deça desdites rivières du Rhin & de la Moselle, pour se trouver plus en estat et plus à portée pour toutes les occasions qui se pourront presenter, sans pourtant prendre quartier dans les provinces de Gueldres ny de Limbourg, lesquelles sa Maj. Cath. reserve pour ses propres troupes, & son service particulier.

Que si la raison de guerre obligeoit à renforcer les armées du Roy Catholique & de l'Estat, qui agiront ou seront en quartier en deça de la Meuze, S. A. E. donnera ordre à ses generaux de donner l'assistance de troupes que le Seigneur Gouverneur General de ces Pays au nom du Roy, ou le Seigneur Prince de Waldecq, au nom des Seigneurs Estats Generaux, leur demanderont: Et il en sera usé reciproquement de la part du Roy, & de l'Estat à l'esgard de S. A. E., auquel effet les generaux de part & d'autre formeront une disposition par escrit, contenant le nombre & la forme de se donner lesdits secours reciproques.

Qu'en consideration de l'interest que S. A. E. souffre pour maintenir son armée hors de son pays, & dans les endroits cy-dessus, où les monnoyes battuës à ses çoins ont beaucoup moindre evaluation qua dans son propre pays, il a esté convenu, tant de la part dudit Roy Cathol: que de celuy de la Grande Bretagne, & desdits Estats Generaux, que S. S. E. jouira tant que la presente guerre durera, d'une somme de quarante mille patagons, ou cent mille florins, monnoye d'Hollande, par mois, à payer regulièrement au bout de chaque mois, & à prendre & tirer en la forme suivante, sçavoir cinquante mille florins de ladite monnoye sur les contributions que sa Majesté Catholique tire de la France, vingt cinq mille florins de la part que L. L. H. H. P. P. tirent des mesmes contributions, & les 21000 florins restants à recevoir de sa Maj. Brit. & qu'a cette fin seront depechées des assignations sur les comptoirs desdites contributions pour lesdites 75000 florins, & donnés les Actes d'asseurance necessaires; mais en cas que les contributions de la France vinrent à cesser, ou payera neantmoins regulierement à S. A. Elect les 40000 patagons mentionnez cy-dessus, chaqu'un selon sa quote part. De plus, comme cette armée sera employée contre la France, & pour la defense & seureté des Estats de l'Empire entre Meuze, Moselle & Rhin, & que par consequent l'Empereur & l'Empire ne sont pas moins interessez dans sa conservation & subsistence que les autres alliez, S. A. Electorale se trouve obligée de conditionner exprès que le secours, quoyque mediocre, qu'elle a tiré jusques icy des assignations de l'Empereur sur certains quartiers demeure *in integro*, & luy soit continué sans en rien retrancher.

Que par dessus ce ledit Seigneur Electeur jouira de la contribution qui luy a desja esté accordée du Duché de Luxembourg, & Comté de Chiny, & mesme S. E. au nom de sa Majesté, & pour autant que luy peut toucher, consentira, si les autres alliez en conviennent, que celle, qui se pourroit tirer à l'avenir des éveschez de Metz, Thoul & Verdun, & de la Lorraine, sera pareillement au profit de sa Serenité Electorale.

Que moyennant ces avantages Sa Serenité Electorale ne formera aucune autre prétension ultérieure à l'occasion de la présente guerre, & n'aura aucune part dans les contributions establies ou à establir à charge des sujets de France; mais qu'au contraire elles demeureront entierement & sans aucune reserve au profit de sadite Maj. Catholique, & desdits Seigneurs Estats Generaux, selon les conveniences faites entre eux à la reserve de ce qui a esté cy-dessus specialement & expressément accordée à Sa Serenité Electorale.

Ce present Traitté s'est fait entre S. S. Electorale d'une part, & son Excell: le Gouverneur General de ces pays d'autre, au nom de Sa Maj. Cath. dans la confiance que S. M. Imperiale l'aggréera; mais à condition expresse, que sa Majesté Britannique & lesdits Seigneurs Estats Generaux, chacun d'eux, entre respectivement dans les obligations avec sadite Majesté Catholique, selon la forme & manière portée par le present Traitté, en sorte, que sans la concurrence desdites Puissances, Sa Maj. Cath. demeurera sans obligation. Fait au Camp d'Esseringe prés de Nostre Dame de Lombeck, le 6 Septembre 1690.

V. INSTRUCTIE DOOR Z. M. VAN GROOT-BRITTANNIE, GEGEVEN AAN DEN HR. VAN HEECKEREN, GAANDE WEGENS HAAR HO. MOG. NAAR 'T HOF VAN DEN KEURVORST VAN SAXEN.

De voorn. Hr. van Heeckeren gaende naer Saxen, sal sijne reyse neemen over Hanover, ofte daer den Hartogh sigh soude moghen ophouden.

An't Hof van HooghGed. Hartogh gearriveert sijnde, sal, nae behoorlicke complimenten by de Ministers en daer sulx van vrught soude moghen wesen, sonderen en traghten te ondersoecken, ofte by S. F. D. eenige dispositie soude moghen wesen om sigh te begeven in de partye van de geallieerden.

En ingeval sigh daertoe eenige dispositie soude moghen ontdecken, sal alle devoiren aenwenden, ten eynde 't selve meer en meer moghen werden geaugmenteert.

De saecke soo verre gedisponeert sijnde, dat den Hged. Hartogh sigh in de goede partye genegen soude wesen te engageren, sal de gemelte Hr. van Heeckeren aen S. F. D. versoecken, om sigh mede te begeven in de alliantie tussen S. Keyz. Maj. en Haer Ho. Mo., aengegaen en waerinne S. Maj. v. Gr. Br. mede is ingetreden.

Dogh daertoe geen inclinatie bespeurende, sal de gem. Hr. v. Heeckeren aen S. F. D. voorslaen om met S. M. v. Gr. Br., Haer Ho. Mo. en andere geallieerden in naeder engagement tegens Vranckrijck te koomen op soodanige conditien als met den anderen overeengekomen sal kunnen werden.

Tot dien eynde sal hy Hr. v. H. Hoogstged. F. D. voorslaen om sijne troupes ofte het meerder gedeelte van dien, te doen overbrengen in de Spaense Nederlanden, om met dezelven tegens den gemeynen viant te ageren, en voor deselve moghen uytlooven, nae proportie van 't geen vóór desen in den jare 1689 by de Spaensen daervoor is betaelt, traghtende noghtans soo veel doenlick de uyt telooven somme te verminderen en de conditien favorabelder te maecken.

De gem. Hr. v. H. sal om S. M. ooghwit in desen te beter te bereycken, aen Hged. Hartogh moghen verspreecken soodanige conditien daerop door S. M. vóór desen is geinstrueert geweest, bestaende: 1°. omme S. F. D. te verseeckeren, dat S. M. door sijne goede offitien soo aen 't Keys. Hof, als by de Courfursten, en daer het verder noodigh sal sijn, sijne devoiren aenwenden en traghten uyttewercken, dat de negende Courfurstenplaetse op S. F. D. persoon ofte an desselfs huys werde gebraght, mits geschiedende met bewillinge van den Hr. Hartogh van Zel.

Ten anderen: dat S. M. met den staet ingevolgh van derselver Res. van 23 Martii 1679 sal concurreren en helpen besorgen, dat de successie van 't bisdom van Osnabrugge voor dese reyse in 't huys van Bronswyck continuere.

En ingeval dese negotiatie tot effect gebraght wert, sal hy Hr. van Heeckeren, om te betuygen S. M. welgevallen voor de conduite van S. F. D. ministers en anderen die daartoe vooonamelijck moghten hebben gecontribueert, vermoghen

te disponeren over een somme van twee duysent ponden steerling, mits daervan op sijne wederkomste aen S. M. de behoorlicke openinge doende. [1]

Gedaen in 's Gravenhaghe, den 24 Oct. 1691.

(*Get.*) WILLIAM R.

BRIEVEN.

I. N. WITSEN AAN A. HEINSIUS.

Londen, 14 Juny 1689.

De Hr. Smettau, Envoyé extr. van Sijn Keurvorst. D. van Brandenburg, blijft tot nogtoe agter ons de visite van ceremonie te geven, omdat Sijn Ed. pretendeert, dat wy hem in ons huys de hant behoren te geven, en toont een brief waeruyt te sien is, dat de Hr. van Diest over die saeke met UWelEd. G. heeft gesproken. Wy hebben hem sulx tot noghtoe niet geaccordeert, uyt vreese dat sulkx van gevolgh soude sijn en de saeke opgeschort tot dat een verdrag, 'tgeen de Hr. Smettau segt daer te sijn, by ons sal wesen gesien.

Hy Heere Smettau heeft my in een particuliere visite gesegt, dat S. K. D. v. Brandenburg met desen Koning insgelijk als de Staet tragte te treden in naauwe alliantie en dat hy meynde men behoorde gelijkelijk te handelen, sodat het één tractaet soude sijn en dat sijn Hr. en Mr. niet alleen sich behoorde te voegen met hetgeen by den Koning en den Staet soude werden gehandelt, nadat sulx gesloten was, maer dat hy als *pars integralis simul* behoorde te sluyten. Dit schijnt my toe al wat van lange aesem te sullen sijn, want eer dat alle concepten naer Berlijn gaen, over en weder, sal veel tijt werden geconsumeert, behalve dat misschien op dien voet andere onse geallieerden mede te gelijck sullen willen handelen, dat dan nog van meer en langer omslag en speculatie soude sijn.

Sijn Ed. meynde, dat so er particuliere saeken waeren, die so haer H. Mo. alleen, als sijn Heer en Mr. alleen waeren specteerende, dat men die met separate articulen konde te nederstellen. Dese saeken heb ik van hem voor notificatie ontfangen en niets op geantwoort, dies bidde dat UWEG. sulx van my mede als een particulier verhael gelieft op te nemen.

Waermede verblijve enz.

II. V. WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Bruxelles, ce 3 d'Aoust 1689.

...... J'ay veu hier au soir avec bien du chagrin des lettres de S. A. El. de Brandenbourg à Mr. le Pr. de Waldec et le mémoire que ce dernier a

[1] Van Heeckeren hield veel van deze *„argumenta ad hominem,”* zooals hij elders die geschenken aan ministers noemde. In een Memorie, in 1692 over zijne onderhandelingen in Saxen aan Heinsius gezonden, stelt hij o. a. voor den Hertog van Saxen 300/m. Rijksthalers toe te zeggen „gelijck sijn Hr. vader gehadt heeft.”

donné au colonel Erfa (?) pour son instruction et la réponse qu'on y a mise au costé de la part de sa dite A. El., qui envoye aussi un de ses conseillers privés à Mr. le Marquis de Castanaga [1] pour luy dire, qu'il est prest à marcher avec son armée vers ces quartiers, moyennant en premier lieu, qu'on luy paye les arrérages des subsides que l'Espagne luy doibt encor du temps de feu Mr. l'Electeur, y adjoustant néanmoins que cèla n'accrochera point sa marche dans cette puissante nécessité, mais en second lieu il demande positivement qu'on lui cède les contributions du pais de Limbourg, de Luxembourg et autres pais voisins, appartenants à la France, sans que les Espagnols ny nostre Etat s'en puisse mesler; en troisième lieu subsistance pour son armée, quand elle sera dans les quartiers et mesme pour sa cour, pour laquelle seule il dit avoir besoin de 50 mille escus par mois; il veut de plus qu'on lui fournisse des chariots et des voitures pour les munitions et les bagages de son armée; jugez un peu, je vous prie, ce qui arrivera de ces belles demandes et ce que nous deviendrons, si tous les alliés en usent de cette manière; c'est pour se désespérer, et voilà un véritable trait d'un (?) caché françois, qui est encore resté dans cette cour. Je n'en soubçonne nullement M. l'Electeur, car je le croy le mieux intentionné du monde et mesme assez animé contre la France pour que pas un de ses ministres n'ose montrer d'avoir les inclinations françoises, quand mesme ils en regorgeroient.

III. J. HAM AAN JOH. PESTERS.

Cleve, den 2den November 1689.

...... Daer gaen hier veele saken om, die aen sommigen niet gevallen, maer wat sal men doen? men moet laten gaen 't geen men niet kan veranderen. Ik heb het Hof mijn levendagen in soo een staet niet gesien.... Het eenigste dat in dese generale verwerringe voor ons noch eenigsints troostigh is, is dat men noch het best van allen van Haer Ho. Mo. voldaen is, hoewel 't wat heeft gespeten dat er geen Gedeputeerde herwaerts is gekomen.

IV. E. VON DANCKELMANN AAN J. HAM.

Berlijn, den 19den December 1689.

J'ay fait voir à S. A. E. la resolution de l'Estat et luy ay demandé quel commissaire elle donneroit pour vous parler sur le contenu. Elle a eu le tout pour agréable, et a dit qu'elle donneroit demain des commissaires, mais que j'eusse à vous demander:

---

[1] Van dezen landvoogd der Sp. Nederlanden zegt v. Wassenaer, in een brief aan Heinsius van 13 Febr. 1690: „Castanaga craint tellement qu'on lui ôte son gouvernement, qu'il laissera plutôt perdre les Pays-Bas, que de hasarder à se rendre odieux au ministère d'Espagne, en lui représentant les grandes nécessités dont il a besoin."

1°. Le nom de touts ceux qui ont esté requis pour cette conférence. [1]

2°. Quel ministre seroit envoyé de ceux qui ont esté requis.

3°. S'ils n'ont pas determiné le temps, quand ils se rendront à la Haye? On a dit que Mr. le comte de Windisgratz n'iroit là que vers le printemps.

Au reste je n'ay pas manqué de parler à S. A. E. aussi des secondaires (?) à la Haye, sur quoy je croy qu'elle se determinera comme sur le reste, d'une manière qu'on verra si on veut, que malgré ce qui luy est arrivé du coté de l'Empereur et de l'Empire, elle a en effet des sentiments tels qu'on les peut souhaitter, pourveu qu'on ne la neglige pas.

Je suis etc.

V. A. HEINSIUS AAN W. VAN HEECKEREN.

Hage, 11 October 1689.

Ick hadde van de remarques die alhier op de concept alliantie met het Ser. Huys Luneburgh aen te gaen gemaeckt werden, communicatie gegeven aen S. Maj. die my dan met de laeste post antwoort dat sigh daermede konde conformeren, gelijck oock schrijft de Hr. van Dykvelt, speciael omtrent het 2de en 3de art.

Het billet van den Hr. Berensdorff aen UWEG. is wat scherp; ick kan niet sien, dat het op de conduite van den Staet past; het hoogged. Huys is genoeghsaem het eenigste en eerste tgeen expres door een publijcke besending wegens desen Staet aengesogt is tot een vaste en naauwe alliantie; de discrepantie die daeromtrent nu valt, is wel voornamentlijck ten opsigte van den Hartogh van Cell; dat de Staet, die geerne hoe vaster hoe liever hadde, gelijck 't blijckt uyt de gem. Haer Ho. Mo. resol. 't geen immers een volcomen teecken van vertrouwentheyt en genegenheyt tot een volmaeckte correspondentie en harmonie is.

Wat het overdoen van troupes aengaet, de Staet is S. F. D. daervoren seer geobligeert en heeft UWEG. oock gelast tot het versoecken van de continuatie, maer UWEG. weet hoe nodigh de mesnage hier te lande is, en dat daerom goetgevonden was, die continuatie te versoecken sonder nieuwe belastinge, was 't doenlijck: UWEG. weet oock, dat daertoe goede hope scheen te wesen, vooral doe de troupes buyten dienst van den Staet waren, en dat selfs doe de Hartogh toestont, dat die souden retourneren, van geen swarigheyt ofte nieuwe capitulatie wiert gesproocken. De concept capitulatie naderhant overcomende, en daerinne bevonden werdende vermeerdering van 40 Ruyters, vermeerdering van officieren en augmentatie van tractementen, welcke twee eerste pointen al van consequentie sijn, als UWEG. weet, soo is niet vreemt, dat men daerop speculatie heeft gehadt, waerop dan oock niet langh daerna Haer Ho. Mo. hare gedaghten UWEG. hebben toegesonden, en soo ick vertrouwe, alvorens de troupes weder in dienst van den Staet waren. UWEG. weet bovendien, dat de deliberatien hierop soo

---

[1] Het gold de eerste samenkomst van het congres der bondgenooten te 's Hage.

spoedigh niet gaen, en soo die in de provintien moeten komen, wat moeyte daer aen vast is en dat vervolgens sulke saken en voorvallen, soo hoogh niet behoorden te werden opgevat.

...... Ick wil niet twijfelen of UWEG. sult aldaer alles ten beste trachten te schicken en alle bedenckelijck ongenoegen te praevenieren, waertoe oock geerne all 't gene in mijn magt is sal contribueren, gelijck mede om te betuyghen dat ick waerlijck ben enz.

VI. W. VAN HEECKEREN AAN A. HEINSIUS.

Cell, 19 Dec. 1689.

Ick vinde my by de laetste post vereert met UWEG. brieven van den 13den deeses. In 't regard van 't bedencken, dat UWEG. en de Hr. van Dyckvelt hebben over 't admitteren tot het te houdene congres in den Haagh van de persoon van den Resident Hunneken van Hanover en dewijl ick gedurende mijn hier zijn, als oock wel vóór desen over de conduite van Hunneken met den Hr. van Berensdorff hebbe gesproocken, die my gesegt heeft, dat S. K. M. de laetste reyse als hier was, sulx ook nogh selfs aen deesen Hr. Hertogh hadde gedaen, soo hebbe geen swaerigheyt gemaeckt van hem hiervan in confidentie kennisse te geeven. Die dan vermeynde dat het niet gebeuren sal, dogh soo hy soude bemerken, dat daer te Hanover eenige geneegentheyt toe mochte weesen, soo nam hy aen om sulx als uyt sigh selfs wel te sullen detourneeren. Wy spraeken by deese occasie verder te saemen over verscheyde andere Ministers die in den Haagh zijn, en die by Sijne C. Maj. v. Gr. Br. den Staet en by veel Prinsen buyten 's lands in geen groote valuatie staen en seer suspect bennen, en o. a. van den Hr. Campricht [1] en den Envoyé Diest [2], soo hadde de Hr. van Berensdorff daeromtrent geen quaede gedachten, vermeynende, dat men generaelijck alle de ordinaris Resideerende Ministers uyt de conferentie soude konnen houden, en als de Keyser dat exempel leyde, soo soude het by de andere hooghe geallieerden seeckerlijck gevolgt worden 't geen door S. C. Maj. v. Gr. Br. aen de keyserl. en Brandenb. Hooven daertoe moest worden gedirigeert. Ick schrijve met deese post daerover nae Engeland; en soo UWEG. vermeynt dat deese consideratie eenige reflexie meriteert, soo twijfele niet ofte UWEG. sult sulx by den Con. secondeeren om S. M. hetselve te erinneren.

Ick hebbe voorts aen de Hr. Hertogh communicatie gegeeven, ingevolge Haer Ho. Mo. beyde resolutien van de 11 deeses over 't sujet van 't congres, dat in den Haegh tusschen de gesaementlijcke hooge geallieerdens sal worden gehouden, en daernae versocht, om een geaccrediteert Minister te willen daersenden, om de deliberatien te assisteren, 't geen hy my geseyt heeft te sullen doen, en soo ick geinformeert ben, soo is daer half toe gedespicieert de Hr. van Botmar, die eenige jaeren herwaerts en tegenwoordig oock nogh weegens dit S. huys aen het Brandenburgse Hoff is, dogh ick flatteere my, dat als d'affaires in train sullen

[1] De Oostenrijksche resident te 's Hage.
[2] De Brandenburgsche agent te 's Hage.

sijn, dat de Hr. van Berensdorff, d' eerste Minister alhier selfs misschien wel eens over sal koomen, 't geen soude wenschen, doordien het een seer eerlijck, verstandig man is, die particulierlijck goede sentimenten voor de gemeyne saeke heeft, en voor d' intresse van S. C. Maj. van Gr. Br. en van den Staet soo seer geporteert is, als ick geen neffens den Hr. Baron van Görtz aan 't Casselsche Hoff en hem in Duytslant kenne.

Ick hebbe dan vervolgens oock naeder met den Hr. Hertogh gesproocken, als oock met de Ministers geweest in een conferentie over 't subject van d' alliantie en ingevolge Haer Ho. Mo. Res. van 7 Oct. en 5 deeses seer aengedrongen, om het 2de en 3de art. van het oovergesonden project, nae Haer Ho. Mo. intentie te doen dresseeren, dogh tot mijn leetwesen hetselve niet verder konnen brengen, als het teegenwoordig gecoucheert is; alleen heeft my de Hr. van Berensdorff daerop gesegt dat de Hr. van Schultz in Engeland ordre hebbende gehad daerover met den Con. te spreecken, ende dit 2de art. te communiceeren, dat S. M. hetselve soo het teegenwoordig lagh geaggreert hadde, en geseyt daerover te sullen schrijven nae Hollant. Wat hiervan is, en kan ick niet seggen; hy heeft mij geseyt te sullen geeven een extract uyt Schultz sijne brieven; soo hetselve bekoome sal hiernevens senden. Ick hebbe ingevolge Haer Ho. Mo. naeder aenschrijven bij een particul. brief van den Hr. Griffier van 6 deeses geen mentie gemaekt van derselver consideratien op het 4 art. Het 14de art. weegens de drie steeden Lubeck Hamburg en Bremen, gelijck oock het 15de weegens de commercie sullen sij wel laaten vallen en toegeven; deese conferentie dan soo geeyndigt sijnde, soo hebbe mij vervolgelijck gedient van Haer Ho. Mo. resol. om den Hr. Hartogh te versoecken, dat de Minister die in den Haagh op het congres souden senden, genoegsaem mochte geinstrueert weesen, om de saake van deese alliantie en verdere engagementen jeegens Vranckrijck aldaer te gelijck *et simul et semel* af te doen, 't geen S. F. Doorl. mij versproocken heeft te sullen doen, dogh men is en blijft hier van die opinie, dat de defensive alliantie van de offensive moet werden gesepareert en elck apart getracteert, waarmede oock dan vermeyne hier verder inutil te zijn, en UWEG. gedienstigh versoecke van mijn thuys komste bij de hooge regeering te willen met den allereersten versorgen, daer UWEG. mij ten hooghsten door sult verobligeeren.

(*Ontwerp-artikelen voor een tractaat met het huis van Luneburg, vermeld in de Missive n°.* VI).

Art. 2.

En dewijl den Keyser, het Duytse Rijck, ende vervolgelijck haere Furstel. Doorluchtigheden, als oock de Coningen van Groot-Brit., Spanjen en den Staat der Vereenighden Neederlanden door een onrechtvaerdigen oorlogh teegens de Munsterse, Osnabrugse, Pyrenneese, Nimweegse vreedens-tractaten en tot Regensburg gemaakte 20jaerige Treeves van den Coning van Vranckrijck zijn aengedaen en geinfesteert geworden, soo verbinden en verspreecken sigh deese hooge Heeren Contrahenten, om niet alleen geduurende deesen oorlog vlijtig met malkanderen te sullen correspondeeren,

maer oock bysonderlijck in de enatestellene Vreedens-Tractaten, den eenen des anderen best en intresse getrouwelijck te sullen behertigen en soeken te bevorderen. Dewijl dan de Heeren Hertogen niet weyniger van opinie zijn en vermeynen, als haer Hoogh Mog. dattet ten hoogsten nootsaakelijck is, dat by de gesaementlijcke geinterresseerde partijen gemeyne mesures worden genomen, niet alleen tot voortsettinge ende uytvoeringe van deesen oorlog, maer oock tot voorkoominge ende verhoedinge van alle schadelijcke verdijlinge ende separatie tuschen de Hooge Geallieerdens, tot dat men de saake in die staet sal hebben gebragt, dat men van de overmagt der Croon Vranckrijck en derselver verdere invasien en violentien wijders niet sal te vreesen hebben, maer sigh ter contrarie een seekere ruste te belooven; soo willen haere Fürst. Doorluchtigheeden by deesen wel verklaeren, dat sy geneegen en bereyt zijn daerover met sijne Rooms-Keyserlijcke Majest. ende dat Hoogloffelijcke Ertzhertogelijcke Huys Oostenrijck, Sijne Con. Majest. van Groot-Brit. ende met de Heeren Staaten-Generaal der Vereenigde Neederlanden te tracteeren ende met deselve sigh verbinden om der gesaementlijcke Hooge Heeren Geallieerdens intresse, sooveel mogelijck te helpen bevorderen.

Art. 15.

De commercie en handel sal tuschen beyderzijts onderdaenen sonder eenige verhinderinge ofte ophoudinge gedreeven en voortgeset worden, en sal het geen van de hooge Contrahenten vrijstaan, de eene des anderen waeren van manufacturen, denrées ofte gewassen te mogen beswaeren hooger als de waeren, manufacturen, denrées ofte gewassen van eenige Princen ofte Republijcken daarmeede deese hooge Heeren Geallieerdens in de beste vrientschap leeven.

En soo daer eenige particuliere beswaeren mogten weesen, sullen deselve nae die voet worden gereguleert; ende dienvolgens oock beyder partijen onderdaens scheepen vrijstaan in beyderzijts haevenen uyt en in te loopen en daerinne stille te blijven leggen.

VII. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, den 15/25 April 1690.

Ick heb UEd. met de voorl. post niet gescreven, daertoe weinigh materie hebbende, alsmede tegenwoordigh, alhoewel ik twe brieven van UEd. heb ontvangen, zeedert mijne laeste van den 14 en 18 dezer.....

Ick doe alle devoiren aanwenden by Brandenb. dat hy in persoon by het leeger niet magh koomen en dat hy sijn troupes by d'armée van den Hartog van Lotteringen wil voegen, maer en weet niet van wat effect het sal sijn [1].

---

[1] De Keurvorst v. Br. wilde zijn leger afgezonderd houden van dat der bondgenooten, zoowel om zijn eigen grondgebied te beschermen als om niet onder andere generaals te staan. Men zocht hem daarom, te meer daar hij vrij ongeschikt was, van zijn leger af te houden. De Hertog van Lotharingen stierf juist toen deze brief geschreven werd, tot groot nadeel van de zaak der bondgenooten.

Ick doe van's gelycke by Lunenbourg om haer trouppes in 't selve leger te senden. Het is bedroeft dat de tijt van 't jaer soo veer is geadvanceert en dat die saecken nogh niet en sijn gereguleert.

VIII. J. HAM AAN A. HEINSIUS.

Aken, den 9/19 Julij 1690.

By mijnen laatsten hebbe d'eere gehadt het vertreck van 't hoff van Wesel bekendt te maken; zedert sijn wy langs 't Clooster Camp, Dulcken ende Liersdorp tot aan deese plaatse geavanceert, alwaar Sijne C. F. D. desen morgen een fraeye entrée gedaan heeft, sijnde van de Magistraat en de borgerije alomme met veel minnelijckheyt endo respect bejegent. Gisteren onderwegens tot Erkelens quam den Heer General-Adjudant Rosey terugge van den Heere Vorst van Waldecq ende den Heere Marquis de Gastanaga, medebrengende een Coninckl. Secretaris, met dewelcke, als daertoe gevolmachtigt sijnde, men gisteren een tractaat heeft gesloten, met hetwelke hy oock aanstonds weder naar Brussel is afgereyst, om de ratificatie van den Heere Marq. de Gastanaga uyt te wercken. Volgens dit tractaat sal Spagne maendelijck 35/m. R.Drs. aan deesen Heere Churfurst betaelen voor de agio ofte 't verlies op de Churf. munte, in cas de Churf. armée op den Spaenschen bodem sal komen, boven nogh 10/m. R.Drs. brootgelden, maandelijck ende voor soo langen tijt als de voors. armée op 't Spaensche territoir sal verblijven. In cas van conjunctie sal Sijne C. F. D. de parole uytgeven, ende by gevolgh 't opper-commando hebben; d'Hr. Marq. de Gastanaga pretendeert de handt in 't huys van Sijne C. F. D., waaromtrent oock wel expedienten uytgevonden sullen werden; de Churf. armée is gister avont al tot Viset gecampeert geweest ende heeft ordre naar Luyck te marcheren, alwaar se apparentelijck de Maze passeren, ende met d'armée van den Staat ende de Spaansche ruyterije apparent tot Tirlemont ofte daaromtrent sal conjungeren. De Spaansche hebben tijdelijck aan de beurs getast, om de marsch van deese armée te faciliteren, ende magh men verhopen dat den trotsen vijandt door de voorschr. conjunctie vooreerst sal verhindert werden Charleroy of andere plaatsen te bombarderen, ofte te belegeren, alsmede dat hy vervolgens tot een tweede bataille gedwongen sal werden, of dat men hem van daar hy is sal doen delogeren. Ick vinde Sijne C. F. D. seer geresolveert ende blijmoedigh, hebbende tot Wesel een besloten testament gemaackt, ende in hetselve gedisponeert over de Regeringe, naa sijn doot, die Godt langh verhoede, geduyrende de minderjaricheyt van sijn soon. D'entrevue tusschen Sijne C. F. D. ende den Heere Vorst van Waldecq sal nu te gelijck met de conjunctie van wedersijts arméen geschieden, ende sonder twijfel van meer naadruck en vrucht wesen, als men sigh te vooren niet hadde ingebeelt.

Den Munsterschen Generael-Lieut. Swarts bevindt sigh alhier, om met Sijne C. F. D. te concerteren het posteren van de Munstersche, Nieuburgsche ende andere trouppen tusschen den Rhijn ende de Maze, geduyrende dat d'armée van Sijne C. F. D. aan d'oversijde van de Maze sal verblijven, om alle inva-

sien ende devastatien van de Ceulsche, Gulicksche ende andere landen geduyrende deese tijdt af te wenden, die de garnisoenen van Montroyal of van Luxemburgh souden konnen ondernemen.

Ick twijfele geensins of den Heer Baron van Heeckeren sal by desselfs aankomste van alles omstandigh rapport hebben gedaan, sijnde Sijn Welgeb. tot Wesel seer beleefdelijck ende met distinctie bejegent.

D'Hr. van Smettau bevindt sigh alhier ende volgt het Hof apparentelijck, om eerst ter deege in te nemen, waar de desseinen heen willen, ende alsdan met des te meerder vrucht sijn post in den Hage te gaan waarnemen.

Ick blijve enz.

IX. J. HAM AAN A. HEINSIUS.

In 't Hooftquartier tot Grêz, den 21/31 July 1690.

Den Heer Graef van Mérode-Fian, eergisteren van Brussel in 't hooftquartier van Sijne C. F. D. gearriveert sijnde, bragt onder anderen mede een project van ratificatie van het tractaet tusschen desen Heere Churfurst ende den Heere Marquis de Gastanaga voor ongeveer veertien daegen tot Erckelens gesloten, volgens 't welcke omtrent 40/m Rdrs. maandelik, soo voor wissel- als broodtgelderen aen desen Heere Churfurst door de Spaensche sijn belooft, soo lange als de Churf. armée op den Spaenschen bodem soude verblijven. Het voors. project behelst onder anderen een clausule, dat, dewijl de voors. 40/m. Rdrs. waeren uytgelooft, in hope ende verwaghtinge dat haer Ho. Mog. daerin de helfte souden draegen, en dat dien aengaende by den Staet nogh geen resolutie was genomen, hoogh ged. Marquis het voors. Tractaet niet verder als voor den tijdt van een maendt konde ratificeeren. Deze clausule heeft dit Hoff vry wat gesurpreneert, te meer dewijl het Tractaet niet met haer Ho. Mog., maer met den gevolmaghtigden Secretaris van den Heere Marquis de Gastanaga was gesloten, ende daer inne geene de minste mentie van den Staet was gemaekt; men heeft deserzijdts aen de Spaensche daerop te gemoet gevoert, dat Sijne C. F. D. om Spaensche landen voor viandtlicke invasien te praeserveren, voornaementlick dese verre marsch gedaen hadde, niet sonder gevaer van sijn eygene landen, dat deselve tot subsistentie van sijne armée ende Hofstaad des maandts meer als 60/m. Rdrs. extraordinaris moest debourseren, dat het redelick was, dat deselve door diegeene wierde gededommageert, om welkers conservatie dese marsch was ondernomen. Dat, wat aengingh haer Ho. Mog., Sijne C. F. D. vermeynde onredelick te wesen deselve voor het tegenwoordige met de voors. helfte te beswaeren in een tijdt daer 't geldt soo nodigh was tot reparatie van de geledene schade te water ende te lande. Dat men Sijne C. F. D. met goede woorden ende beloften over de Maze hadde doen gaen, ende dat het van een quaedt effect soude sijn byaldien deselve niet wierde naegecomen ende het voors. Tractaet absolutelick ende sonder limitatie geratificeert, dat Syne C. F. D. andersints, hoewel ongaerne, genoodsaeckt soude sijn ande e mesures te nemen, en niet konde responsabel sijn voor de ongelegentheden, die uyt dese verande-

ringe seeckerlick souden ontstaen; men heeft hierop een expressen nae Brussel gedepecheert, alsmede daerover aen den Heere Vorst van Waldecq geschreven, ten eynde Sijne S. G. door alle goede en kragtige officien den Heere Marquis de Gastanaga tot een absolute ende ongeclausuleerde ratificatie van 't voors. Tractaet mogte bewegen, waermede verblijve enz.

X. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, den 19/29 Sept. 1690.

...... De grootste bekommering die ick tegenwoordigh heb, is hoe het mogelijck sal sijn de trouppes van de geallieerdens desen winter te doen subsisteeren, en insonderheyt die van Brandenburg en Luneburg, want indien de meeste van deselve dese winter niet en blijven in de Spaense Nederlanden, soo en kan dat landt niet werden gedefendeert, ende ick twijfele seer of het in de maght van den Marq. de Castanaga sal sijn, om het tractaet met de trouppes van Hanover aengegaen te kunnen continueeren, veel min aen Brandenb. te furneeren de beloofde 40 m. Rr. En hoe het van den Staet en mij te vergen is, weet ick niet, noghte oock twijfele ick, of wy in staet sullen sijn om het te kunnen voldoen, al waer wy daertoe genegen; als ick denck op het werck van de winterquartieren, dat tegenwoordigh het meest presseert en waer de successen van de naeste campagne aen geheel dependeert, soo schrick ick, voorsiende soo veel difficulteyten, ende van hier niet in staet sijnde deselve te helpen lighten, jae selfs niet om daer raet in te kunnen geven, 't welck in den Haghe en tot Weenen moet geschieden en waeromtrent UEd. met niemandt beter als met den vorst van Waldec kan concerteeren, die het seeckerlijck het best verstaet, maer hoe alle de groote swaerigheyt die sigh daeromtrent opdoen, te surmonteren en weet ick niet; het is evenwel tegenwoordigh het grootste en importantste werck dat men te doen heeft, en waeromtrent men met alle vlijt en ernst moet arbeyden sonder verdriet ende de uijtkomste aan onzen Lieven Heer bevolen laeten.

XI. J. HAM AAN J. PESTERS.

Wanbeck, 13 Sept. 1690.

't Is niet dan al te waer dat de geallieerde trouppes niet altijd geunieerde trouppes sijn. Wy hebben dese campagne alomme een fatale preuve van dese waerheyd gesien, God geve dat het in de aenstaende met meer ijver en harmonie hervat en verbeterd mag worden, waertoe 't enemael noodig is, dat S. M. door desselfs hoge presentie alles in tijds redressere en inschicke.

Want al de weereld groot en klein avoueerd jegenwoordig datter naest God voor de gemeene saek geen ander heyl als van over zee te hopen ofte wagten is. Terwijl wij dan gestadige reflectien maken op de nodigheyd van S. M. overkomst en God bidden dat een prompte en totale reductie van Yrland ons de weg daertoe mag baenen, so komen voor 3 à 4 dagen verscheyde brieven

van Rijssel ons op nieuws inquieteren met een terrible tijding van S. M. schielijke dood en hoewel ik 't altijd daer voor hebbe gehouden, dat dit vervloekte uytstrooysel een naklank was van de sotte extravagances, onlangs door geheel Vranckrijck op 't selfde subject gepleegd, so hebben wij ons evenwel niet t'enemael kunnen libereren van een fatale hoewel t'enemael ongegronde apprehensie.

Ik kan UWEG. met waerheyd versekeren, dat (de keurvorst) sig daerover uytermate sensibel betoonde en o. a. tegens my dese woorden gebruykte (doordien der werde bijgevoegd, dat dese schendige daed door vergift soude sijn bedreven) „nu sullen de Papen my wel haest met gelijke wapenen attaqueren."

Doordien de Engelsche en Yrsche brieven sedert 2 à 3 posten manqueren, so konnen wij voor alsnog niet t'eenemael gerust sijn.

Zedert mijne laetste sijn de respective armeen stil gebleven en uyt het continueel bouwen van hutten, stallen, baracquen en cabanes kan men wel afnemen dat dit ons laetste campement voor dese campagne wel mogt wesen, en dat de trouppes met het uyteynde van dese maend wel mogten in de winterquartieren gelegd worden, ten welken eynde met de Spaensche een tractaet gemaekt is, uyt kragte van hetwelke een considerabel gedeelte van de trouppes van sijn C. F. D. alhier in dese stede mogt blijven garnisoen houden.

...... 's Konings persoon en presentie is t'enemael nodig, buyten dewelke men wel haest aen 't grote werk mag desespereren.

De Hr. Haahuysen, nieuwe Deensche Envoyé, dringt hier seer ten eynde den Glukstadsche Elftol aen sijn Kon. Maj. werde toegestaen, als wanneer hy plausibele beloften doet van den keyser en 't Rijk met volk en d'andere geallieerden met schepen in de aenstaende campagne te willen bijspringen. Ik wete niet of men hier *tout de bon* de hand hier aen sal willen houden, alhoewel ik altijd een natuurlijk affectie voor die croon bespeurd heb. Ik hope dat de vrijheer van Amerongen die papegaey sal konnen afschieten en dese dienst bij de andere, aen 't Vaderlandt bewesen, sal konnen voegen, van de Deenen in de goede partij t'eenemael t'engageren. Maer wat helpt de menigte geallieerdens, als men overal buyten concert is?

XII. E. VON DANCKELMANN AAN A. HEINSIUS.

Au grand quartier ce 13/7 d'octob. 1690.

Ayant sceu hier par S. A. Monseign. le Prince de Waldeck, qu'on ne vous a pas encor fait part du traitté fait entre S. A. E. et S. E. le marquis de Gastanaga, que le dernier s'est chargé de faire aggréer en Hollande, aussy bien qu'en Angleterre, *S. A. E. m'a commandé de vous en faire part incessamment*, par le courier, que le Prince envoye à La Haye; à quoy je satisfais avec autant plus de joye, que j'embrasse très volontiers les occasions de vous asseurer de mes très humbles services.

Si les Espagnols ne s'estoyent chargés comme j'ay dit cy-dessus de le faire aggréer, et qu'ainsy l'on devoit croire qu'il l'auroyent desja communiqués, l'on

n'auroit pas manqué de vous en faire part plustot, mais comme par la mesme raison *je ne l'ay pas fait voir au Prince de Waldec jusques a présent*, quoy que je luy en aye parlé plusieurs fois, vous jugerez tant plus facilement, que ce que je vous dis Monsieur, est vray, c'est à vous de juger aprez cela de la convenience de l'Estat et de la cause en ce rencontre; je ne puis répondre que de la sincère et veritable intention de S. A. E. pour la conservation de l'Estat, qui a esté le plus puissant motif à porter S. A. E. d'accepter ce traitté offert.
S. M. Imperiale l'a aggrée; pour le reste comme vous y pouvez beaucoup et le tout, je me promets du moins une prompte declaration du costé de l'Estat; je ne veux pas dire une bonne; quoy qu'il en avienne, je vous asseure que je seray toujours avec beaucoup d'estime etc.

P. S. Excusez Monsieur, le mechant papier de la copie, vous savez ce que c'est que le Camp.

Comme les Espagnols doivent s'interesser pour le traitté, je vous prie de menager, qu'il vient de moy.

XIII. E. VON DANCKELMANN AAN A. HEINSIUS.

Moyland, à 1 heure de *Cleve*, ce 8 Novembre/29 Octobre 1690.

Je vous rends tres humbles graces de vos bontez et honnestetés qu'il vous a plû de me marquer dans celle que j'ay eu le bien de recevoir de votre part en reponse de la mienne, par laquelle je vous envoyois le traitté de S. A. E. avec S. E. le marquis de Gastanaga. De depuis Monsieur de Diest vous aura fait part de ce qui s'est passé sur le sujest d'un second traitté avec ledit Marquis, et comme quoy S. A. E. y perd en veue du bien public, et ne l'a fait qu'en cette seule veue.

Le mesme Mr. van Diest m'a dit à son arrivée que Mons. Hamm vous auroit mandé que S. A. E. auroit fait un Traitté avec S. M. I. et qu'il est arresté et conclu pour 8 mille hommes, et qu'on croit à La Haye que S. A. E. n'auroit non seulement donné lieu à faire partir les troupes de Hanovre des Pays-Bas, mais qu'Elle fait empêcher encor à la Cour Impériale, que l'on ne reçoive pas en service les troupes susdites de Hanovre. Comme je viens de recevoir en ce moment un billet de Cleve de Mons. le Baron de Freytag, sur ces deux matières, j'ay voulu Monsieur vous l'envoyer cy-joint, afin que vous puissiez non seulement par ce mesme billet et par l'assurance que je vous donne foi d'homme d'honneur estre assuré entièrement;

1ment. Que l'on travaille de la part de S. A. E. au possible auprez du Marquis de Gastanaga et là ou il convenoit, que les troupes d'Hanovre restassent en Brabant.

2ment. Que lorsqu'on a jugé que cela ne se feroit pas, on a taché de disposer la Cour Impériale à les engager, d'une manière ou d'autre.

3ment. Que l'on a fait ce que l'on a pû pour obliger la mesme Cour, de ne laisser pas retourner les 6/m Suédois dans les Provinces de l'Empire Suédoises, mais de les retenir encor.

4[ment]. Qu'il n'y a nul traitté de projetté seulement bien loin de conclu entre S. M. I. et S. A. E. touchant aucune milice, comme Mr. Hamm a mandé.

Et afin, Monsieur, que vous voyez la franchise avec laquelle j'en use avec vous, je vous diray jusques à la moindre chose sur le suject du dernier article, de ce qui s'est passé. C'est qu'aprez la prise de Belgrade, l'Envoyé susdit, me louant la valeur de nos troupes, et particulièrement de celles qui avoyent contribué à conquérir Bude, me dit, qu'on en auroit besoin encor dans la conjoncture présente; et qu'on seroit bien aise d'en avoir. Je luy dis que nous n'en avons pas que peut estre 2 ou 3/m hommes de plus, que ce que nos traittez nous obligent d'avoir. Il parla que nous en pourrions lever, et je luy repliquay, que s'ils nous payoyent à la cour Impériale 200/m escus de subsides, qu'ils nous doivent, que nous les pourrions employer à faire des levées, ou l'on seroit peut-êstre obligé de songer tant plus, depuis que la Suède avoit offert la médiation aux alliés.

Voilà, Monsieur, tout ce qui s'est passé sur le sujet de ce Traitté prétendu conclu et ratifié, et que j'ay crû de l'intérest public de vous dire moy-mesme, et à vous seul s'il vous plait; et si vous ne l'avez pas pour desagréable de me dire quelques fois ce de quoy vous voudrez estre esclaircy, j'y satisferay toujours avec la mesme franchise; n'ayant autre bût au monde que le service du public, et de vous tesmoigner en particulier combien en cette mesme veue je suis, etc.

XIV. J. HAM AAN A. HEINSIUS.

Cleve, 12/22 November 1690.

Ick vinde my op dit moment vereert met U welEd. Gestr. hooghgëeerde missive van den 21 deser. 't Is my leet dat den mijnen verleden sondag des nachts met den courier van den Heere Soustein (?) afgegaan, U welEd. Gestr. doemaels nogh niet was ter handen gekomen. Ick hadde bij deselve het onveranderlijck opset van Sijne C. F. D. om een snapreyse naar Hanover ende *pro re nata* naa Berlijn te doen, bekendt gemaackt ende om ordres versocht, hoe ick mij in 't volgen van 't Hoff soude hebben te gedraegen, dewelcke als nogh te gemoet sie: Ick hebbe uyt de brief van den Heere Pesters aan sijne C. F. D. desen morgen voorgelesen 't geene Sijn Ed. schrijft door Sijne Maj. aan U welEd. Gestr. eygenhandigh geschreven te sijn; Sijne C. F. D. seyde dat de Hr. Smettau hetselve bericht had, ende dat hij ordre had gelaeten, om per expresse op Hanover van Sijne Maj. vertreck van Londen geadverteert te konnen werden, in welken geval hy binnen vier dagen in den Hage verhoopte te wesen, om de eere te hebben van Sijne Maj. aldaar t'embrasseren. De Heeren van Smettau en van Diest sullen apparentelijck oock eenige oorsaken van de reyse alleguеren, dogh mischijn niet op ééne maniere. Van de intrinsique oorsake schrijve yts aan den Hre. Requestmr.; 't overige kan best by monde gerapporteert werden.

't Is bijnaa weder een spel, als verleden jaar met de Augsburgsche reyse en diegeene, die de consilia doenmaals bestiert hebben, schijnen mede de meeste

ingressie op 't gemoedt van den baes gehadt te hebben. De tijdt sal ons leeren, of d'effecten deselve sullen sijn, ende of de Fr. uyt deese schielijcke reyse niet wederom occasie sullen capteren, om dit Hoff door specieuse offres van de gemeene sake ende van d'entrevue met den Coningh af te trecken en afspenstigh (?) te maken. Tot Hanover sal 't oock aan artificien niet manqueren, Godt weet, waar 't nogh sal belenden. Ick sagh wel liever voor mijn particulier dat ick in den Hage de entrevue des Conings ende des Churfursten mocht afwachten, gelijck d' Heere Touston gesint is te doen, maar als ick de toestand van saken overdencke, soo durve het niet waegen, want, onder ons gesegt, daar gaan al wonderlijcke saken om, om fastidien tusschen groote personnages te verwecken, ende by aldien d'entrevue heel te niet liep, soude men naamaals mogen dencken datter door absentie yts versuymt was. Daarom, als den Staat het soo gevalligh is, sal ick al was 't te post, al weder volgen, in hoope dat de goede patroonen sorge believen te draegen dat by d'aankomste van Sijne Maj. in den Hage de competiteurs in de bew. sollicitatie van mijne absentie niet mogen profiteren, waartoe U Hoogh Ed. Gestr. krachtige voorspraken ende appuy by Sijne Majt. en den Heere Grave van Portland gehoorsaamst versoecke.

Aan den Heere Baron van Gortz hebbe het compliment soo aanstondts afgelegt; sijn welEd. is in dit moment met den Heer Lantgraaf, sijn meester, vertrocken, waarmede enz.

XV. J. HAM AAN J. PESTERS.

Berlijn 10 April 1691.

De tijdingen uit Brabant wegens de toestand van Mons varieren vry wat, willende sommigen doen gelooven, dat die stad sigh noch dapper soude defenderen, doch anderen en wel de meesten, dat ze *aux abois* is, en dat wy met d'aenstaende post tijding van 't capituleren te verwagten hebben. Dit verwekt grote blijtschap by de Franschgezinden, die vermeenen dat de saken haast een andere gedaente sullen hebben, dat de partye der neutralisten sal aengroeyen en haest met veel naadruck beginnen te spreken, 't geen de tijd sal leeren.

.... Men spreekt volmondig dat beyde de Noorder croonen met Hanover en anderen onder de hand eenig souden sijn tot het fourneren van een derde partye, om aan de strijdende partyen met naedruck den vrede aen te raden, en dat se maer alleen den uytslagh van 't werk in Braband affwagten, om met gemeen concert aen de respective Hoven door hare ministers te doen spreken.

De Cleefse post brengt onder anderen de tijding mede, dat de hanoversen difficulteren de passage aen de trouppes die S. C. F. D. uyt Westphalen naer Hongaryen laet marcheren. Men is daerover te hove zeer chagrin en geirriteerd, en meent dat het is een effect van haer engagement van neutraliteit met Vrankrijk. Men sal met sagte remonstrantien haer van sentiment doen veranderen, en aen 't Keizerl. hoff ondertusschen daervan kennisse geven; ten eynde de Keyser met sijn gezag daer tusschen kome.

Soo de Hr. Cf. meer trouppes by de hand had, en dat het werk voor Mons wel afliep, ik gelove hy sou den weg *bon gré malgré* wel weten te vinden. 't Is voorwaer wat insolent van die Messieurs, dat se niet alleen hare vendelen aen 't gemeen onttrekken maer daerenboven anderen noch souden willen verhinderen hulp tegen den erfvyand te senden; soo haer engagement haar daertoe niet en verplicht, kan men light van de rest oordeelen. Men vraagd off soodanige luyden noch quartier en caresses meriteren?

XVI. J. HAM AAN J. PESTERS.

Berlin, den 17 April 1691.

In dit moment ontfang ik UWEG. brief van den 13 deser, en ofschoon ik de fatale tijdinge van 't overgaen van Mons al zederd eenige postdagen geapprehendeerd hebbe, soo ben ik egter bovenmate getoucheerd. 't Is te beklagen dat S. M.'s grooten ijver niet beter werd gesecondeerd; dit droevig incident sal de campagne alomme difficiel maken; soo God successen ter zee verleent, isser nog hoope tot redres. Ik ben niet weynig bekommert wegens de mesures, die door desen harden stoot soo hier als elders souden konnen genomen werden. De bew. rendez-vous ontrent Crosse is andermael tot den 21 o. st. uytgesteld en beginnen de Keyserlijke bekommert te werden dat onder dit traineren wat anders mogt schuylen, dat men egter nog met weynig fundament kan vermoeden. 't Is vast dat Cf. Saxen in't laetste van deese maend met 12 m. man na den Rhijn in persoon sal marcheren, en dat de Hr. Schoning by deselve tot Veldmaarschalk in plaetse van den Hr Flemming is aengenomen. De tijd sal ons leeren wie van beyden by dese wisselinge sal profiteren. De Deense Ministers spreecken hier al vry cavalièrement over de conduite van den Staet met haer gehouden, en heeft die Coning op dat subject al een vreemden brief aen d'Hr. Chft. geschreven. Men vreest hier, dat als S. M. na Engeland overgaet het werck in de Sp. Ned. sal empireren en ware derhalve te wenschen datter een illustre hooft bleef, die met authoriteyt alles tot S. M.'s wederkomste kon in stant houden. Men vreest ook dat de vyand schielijk na de veroveringe van Mons cavallerie sal detacheren, om tussen Rijn en Mase te ravageren en misschien iets tegen Bon te ondernemen. Ik blijve enz.

XVII. J. HAM AAN A. HEINSIUS.

Berlin den 3/13 May 1691.

Soo op dit moment, naadat de mijne van heden aen den Hr. Griffier op de post was gesonden, komt de Hr. geheyme raet van Danckelmann de jonge, my op ordre en van wege Sijne C. F. D. communiceren een brief van den resident Kuffelaer, waerby deselve bericht, dat de Makelaers tot Amsterdam op 't credit van S. C. D. tot de negotiatie van de bewuste 500,000 gls. geen raadt ter werelt weten te verschaffen. Ende dewijl S. C. D. bij d'ouverture van de campagne tot afbetaelinge van d'armée als tot andere behoeften indispensablement

400 m. Rdrs. nodigh heeft, ende dat de helfte daervan uyt de Churf. landen (Pruissen ende Cleve uytgesondert) door een generale uytschrijvinge van een hooftgelt te bekomen sal sijn, soo werdt den Hr. Envoyé van Smettau bij deese post gelast H.H. Mo. credit tot de negotiatie van de voorsz. andere helfte à 200 m. Rds of 500 m. gls. Hollants te versoecken, onder hypotheecq van den Tol ende licent in de Pillau ofte van Coningsbergen in 't hertogdom Pruissen, ofte van soodanige andere Churf. sekere revenuen als H.H. Mo. selfs sullen begeeren, ofte op soodanigen voet als jonckst te behoeve van den Hr. Lantgraave van Hessen ende administrateur van Wurtemberg op 't credit van H.H. M. genegotieert is. Ick ben heel serieuselijk ende op 't ijverigste versocht ende gebeden deese negotiatie van den Hr. van Smettau op 't beste ende nadruckelijkste door mijne officien te appuyeren ende te recommanderen, aen welckers succes het welwesen van de Churf. armée voor 't meerendeel dependeert, ende insonderheyt dat daertoe een prompt middel mag werden uytgevonden. Ik hebbe daarover voor desen staet met den Heere Gr. van Portland gesproocken, ende soude dienaangaande wel mede naer Engeland schrijven, doch 't voorsz. defect vereyst een promter middel, als datt het van over zee soude konnen werden afgewacht. Ik blijve enz.

XVIII. J. HAM AAN J. PESTERS.

Potsdam den 6/16 May 1691.

Ik wete niet door wat toeval ik mijn ordinaris pacquet voor ditmael uyt den Hage gemisd hebbe. Gisteren avond ben ik van Berlin alhier aangekomen, alwaer S. C. D. noch twee dagen sal verblijven alvorens de Carelsbadse reyse aan te nemen.

Mr. Rosey is van Hamburgh aen dit hoff gereverteerd met d'officieren en grands Mousquetaires die 't exploit van de prise van den secretaris Clercq verrigt hebben [1]. De Hr Chf. is hierover te meer te vreden, omdat men seer veel en seer omstandige intrigues en een menigte van brieven heeft ontdeckt, en vernomen den toestand van de fransche negotiatie aen de Noordsche hoven ende aan verscheyden churfurstelijke, furstelijke en geestelijke hoven in dit Rijck. 't Valt te lang daarvan te particulariseren; ook wete dat van elders daervan bereyts communicatie is gegeven daer 't behoort.

O. a. maken die brieven mentie van een Haags correspondent, die met de Mrs. d'Asfeldt en le Clercq, correspondeerd, ook met Louvois en Croissi onder geëmprunteerde namen. Hy schrijfd dat hy de goede correspondentie tusschen de ministers van de Noorder cronen soekt te cultiveren ende de Gr. van Oxenstern met de leeden van H.H. Mo. te brouilleren, waaruyt af te nemen is, dat hy hare huysen moet frequenteren.

---

[1] Het gold hier het gevangennemen van een fransch spion, secretaris van den geheimen agent d'Asfelt. Brandenburg liet hem met zeker vertoon te Hamburg gevangen nemen en zijne papieren doorzoeken.

Ik bidde den Hr. R. P. van Holland 't erinneren aen 't geene waerover ik d'eer gehad hebbe met de jongste post over Hamburgh aan Sijn HEG. selfs te schrijven, te meer dewijl my de Hr. Chf. in persoon die sake naadruckelijk heeft believen te recommanderen.

Uyt mijn voorgaande sal men hebben gesien dat de trouppes van Brandenburg vooreerst in Braband blijven. Echter diend niet gesukkeld met de negotiatie rakende derselver onderhoud gedurende de campagne, want uyt hetgeen my de Keurvorst selfs in d'audientie gesegt heeft, kan ik wel afnemen, dat er noch al wonderlijke raadgevers onder de hand sijn, die suspecte advisen suggereren. Ik blijve enz.

XIX. J. HAM AAN J. PESTERS.

Carelsbad, den 31 Mey 1691.

Hiernevens gaet de copie van een brief door den Haegschen correspondent aen den secretaris Clercq naer Hamburgh geschreven. Uyt verscheyden passages van deselve kan men niet onduister afnemen dat het een publicq Minister is en een specie van een R. Cath. Prins moet sijn, die niet alleen omgank met de leeden van den Staet maer oock met de ministers van de Noorder Croonen moet hebben. Men beelt sig hier vast in, dat het diegeene is waervan by mijne jongst voorgaende gewag gemaekt hebbe en segt men my, dat er originele billetten van desselfs hant te vinden sijn, die opgesogt werden, om nae den Haege te versenden aen diegenen die desselfs hand souden mogen kennen. Daer sijn nog verscheyde andere brieven in 't cijfer, die met de sleutels onder de papieren van le Clercq gevonden, niet en konnen werden opgelost, waerom ze nae Engeland staen gesonden, om door den beroemden Doct. Wallis (die vóór twee jaeren de Poolse geintercepteerde brieven heeft weeten te dechifreeren) ontcijfert te werden.

Ick versoecke een letter antwoord wegens de negotiatie over de cessie van de Sp. Nederlanden aen Ch. Beyeren, waervan my de keurvorst andermael heeft gesprooken, te meer dewijl er in de Utrechtsche Courant van den 25 dezer (ni fallor) eenige obscure mentie van werd gemaekt. Het soude my konnen dienen tot narigt als my daervan weder iets voorkomt, om alle ontijdige ombrages te praevenieren. Ik blijve enz.

XX. J. HAM AAN J. PESTERS.

Berlin, 4 Aug. 1691.

Ik ontfange in dit moment UWEG. aengename van den lesten July. God sy gedankt, dat de Smirnasche vloot in behouden haven is. Men heeft hier daerover byna so veel vreugde als of men part daerin had, en seggen sommige al lachende, nu de Heeren Hollanders in de 40 millioenen in behouden haven hebben, en konnen se weder 200ste penningen en subsidien geven. Dog voor 't laetste sal ons de hemel, hoop ik, bewaren, en een gelukkige bataille van S. Maj. sal ons wel vrinden doen hebben en ook redelijk goedkoop.

XXI. J. HAM AAN J. PESTERS.

Berlin, 11 Dec. 1691.

Ik hebbe de eer gehad van dese maandagh wel te ontfangen UWEG. aangename van 3 deses ende daeruyt met veel vreugde te vernemen dat de equipage in 't Vaderland voor het aanstaande jaar met een ongewoone ijver werd voortgeset. Dese goede tijdinge mitsgaders het behouden arrivement van de O. I. retourvloot, alsmede de liberale consenten van het Engels Parlement doen de saken buyten 's Lands een goed aansien hebben en wekken de gemoederen op tot een loffelijke emulatie; dan waar er wat meer geld in cassa, soo soude de goede wille beter en prompter effect kunnen erlangen; maar aan dat kruyd schort het de meeste soo niet alle de Duitse fursten.

XXII. J. HAM AAN J. PESTERS.

Berlin, 25 Dec. 1691.

Ick ontfange soo aenstonds UWEG. aengename van den 21 deses. Het ware te wenschen, dat alle churfursten de gemeene saek met soo veel cordaetheyd en ijver ondersteunden, als ik uyt UWEG. voorsz. missive verneme, dat men in Engeland en in Holland doet, maer het schijnt dat de Heeren Duytsen al van oude tijden gewoon sijn hare onderdruckte medestanders off bondgenoten niet als met betragtinge van hare particulire convenientie t'assisteren. Ick sal niet manqueren UWEG. voorsz. missive aan den Hr. von Danckelmann voor te leesen, opdat se daaruyt mogen vernemen, dat de Holl. ingesetenen in het aenstaende jaar de 200ste penning viermael sullen betalen, hetwelk wat anders te seggen is, als een enkele kopschattinge, die men hier gedurende den oorlog maer eenmael heeft uytgeschreven, en dewelke al groot geroep gemaakt heeft in een land daer men de extraordinaire schattingen niet gewoon is, en hetgene by manquement van negotie ook geen sware lasten kan dragen.

Ick continuere ten Hove mijne instantien, ten eynde de bewuste 6000 man compleet in bereytschap gehouden mogen werden, om sonder een moment tijdversuym op d'eerste requisitie na de Maze te marcheren, sonder dat onder deselve gerekend werden eenige esquadrons of bataillons dewelke in kragte van andere tractaten bereyds in Braband sijn. De Hr. von Danckelmann heeft my in ons laetste entretien positif daerop geantwoord, dat ofschoon de Keurvorst voorleden jaer als Mons belegert was, meer trouppes als waertoe hy sig geëngageerd had, over de Maze had laten marcheren en gedurende de campagne sijne geheele armee ten beste van de gemeene sake hadde gegeven, en dat men derhalve nu soo naauw niet behoorde te sien byaldien aen 't voorsz. getal van 6000 iets weynigs ontbrak, de Hr. Chf. sijn meester sig desniettegenstaende in 't senden van 't voorsz. secours soodanig soude evertueren dat H.H. Mo. en andere geallieerden daeruyt desselfs bestendigen ijver tot handhavinge van de gemeene saek klaerblijckelijk bespeuren souden. Ik heb S. Exc. voor

deze declaratie bedankt en versogt, dat S. Exc. met desselfs veel vermogende officien de saek maer so lang in goeden train beliefde te helpen houden totdat S. Maj. meer troupen van over zee soude gesonden hebben, als wanneer de last na alle apparentie stonde te verminderen. S. Exc. heeft my daerop versekert dat het aen hem niet sal manqueren.....

Ik blijve enz.

XXIII. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, 19/29 Jan. 1692.

Daghs naer het afgaen van mijne laetste heb ick ontfangen UEd. brief van den 22 deser; de constitutie van de saecken in Saxen bekommeren my onder anderen seer. Insonderheyt naer dat de envoyé van den Keyser alhier, alsoowel als den Gr. van Winditsgrats in den Hagh, pretendeert, dat de Staet en ick soude contribueren in de 400 m. R. die dien Ceurvorst pretendeert, eer dat hy in't velt wil gaen; ick heb het vlack afgeslaegen, want het niet voor den Staet en my te dragen is, een leger aen den Rhijn, in Piemont, en het geheel in Vlaenderen alleen te betalen sonder de seekosten te rekenen, die emens sijn kunnen; de geallieerdens niets contribueren(de) soo moet de heele alliantie werden geruineert, en in duyghe vallen. Ick ben mede van UEd. sentiment, dat men moet traghten Schoening te gewinnen, en dat het nu niet mogelijck is, om hem te ruineren, 't geen ick oock versoeck dat UEd. van mijnentwegen aen den Gr. van Winditsgrats wil seggen. Ik blijve enz.

XXIV. A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

's Hage, 17 April 1692.

UWEd.Gestr. is bekent dat S. Maj. van Gr. Britt. en H.H. Mo. al eenige tijt geleden wegens Sijne Keys. Maj. sijn aengesogt om Hged. Keys. Maj. eenigsints te gemoet te comen in de penningen die deselve genoodsaekt soude wesen te betalen aen den Churfurst van Saxen, als wanneer deselve sijne trouppes in de naeste campagne souden doen ageren aen den Boven-Rhijn en dat sulx telkens is gedeclineert geworden, soo om d'excessive lasten, die S. Maj. en den Staet boven anderen geallieerden te water en te lande moeten dragen, als om d'oneyndige consequentie die daeruyt ten opzigte van anderen stonden te resulteren. S. Maj. hadde evenwel gehoopt, dat de Keyser dat defect wel op verscheyden wijzen soude hebben gevonden en 't selve geen retardement aen die negotiatie soude hebben gegeven; dewijl deselve nogtans siet, dat hoe important die is, deselve echter meer ende meer tardeert, heeft S. Maj. my gelast UWEG. in d'uyterste secretesse bekent te maken, dat vaststaende, dat dese sake niet anders te vinden soude sijn, S. Maj. om die daerdoor tot conclusie te brengen, bereyt is nevens H.H. Mo. daertoe te contribueren een somme van hondert duyzent Rijksds. eens, dogh dat deselve vermeynt, dat om dese sake soo veel doenl. buyten consequentie af te handelen soodanige precautien souden behooren

te werden geadhibeert, dat dit geval tot geen exempel soude konnen werden getrocken, ende dat men tot dien eynde dese presentatie niet soude behooren te doen, ten sy men te gelijck verseeckert ware, dat de sake tot conclusie gebragt soude werden; dat tot dien eynde de voorsz. penningen by leeninge aen den Keyser soude werden gegeven, en dat die handelinge soude werden gedaen in secretesse, sonder dat die eenigsints tot de kennisse van Saxen quam.

Het sal vooral nodigh wesen, dat UWEG. benevens Mylord Paget, die op dese sake door S. M. sal wesen geinstrueert vooraf alle kragtige instantien adhibeert, om de voorsz. negotiatie te doen continueren, ofte ingevalle die eenigsints afgebroocken mogte sijn, te doen hervatten, en daertoe alle bedenkelijke expedienten en voorslagen aan de hant te geven en niet anders de voorsz. sake invoegen alsvoren tot een effective afcomste tragten te brengen.

Ik verblijve enz.

HOOFDSTUK III.

ONDERHANDELINGEN DER REPUBLIEK MET OOSTENRIJK. DE GROOTE ALLIANTIE.

In het jaar 1669 was Gerard Hamel Bruyninck, schepen van 's Hertogenbosch en sedert 1659 als resident te Keulen en te Regensburg bij den Rijksdag werkzaam, uit de Republiek naar Weenen gezonden, met last om te onderzoeken of aldaar iets ten nadeele van den staat gehandeld werd, en om de goede vriendschap met het duitsche rijk te bevestigen. Ook later herhaaldelijk te Weenen als resident verblijvende, overleed hij aldaar in 1692 [1].

Een gewichtig tijdvak voorwaar, waarin deze staatsman, op een belangrijke plaats gesteld, bij veel wisseling van staatkundige meeningen, stelsels en personen, nu eens als bondgenoot hulp kwam vragen, dan weder die aanbieden, soms ook bijna als vijand beschouwd werd in de residentie des Keizers.

In 1657 was keizer Ferdinand gestorven en door zijn zoon Leopold als keizer van het duitsche rijk opgevolgd [2]. Reeds toen was de toeleg van Frankrijk openbaar geworden om voor zijnen koning Lodewijk de duitsche keizerskroon te bemachtigen; ja de aanhang der fransche partij in Duitschland was zóó sterk, dat de drie geestelijke keurvorsten en die van Beijeren geheel voor Frankrijk gewonnen waren, zoodat alleen door de ondersteuning der protestantsche keurvorsten de keizerskroon aan Leopold te beurt viel. Toch was de Keizer verplicht bij de zoogenaamde „Wahlcapitulation", te Regensburg hem voorgelegd, te beloven, dat hij aan de tegenwoordige en toekomende vijanden van Frankrijk geen hulp hoegenaamd zou verleenen, noch zich mengen in den oorlog die toen nog tusschen Spanje en Frankrijk in Italië en de Nederlanden werd

---

[1] In 1667 was reeds besloten prins Johan van Nassau met H. van Beverningk naar Weenen te zenden. Van die missie kwam echter niets. Zie Dr. D. G. J. Schotel: *Iets over H. van Beverningk*, enz. bl. 19. In de *Secrete Resolutien van Holland* (gedrukt) komt in deel 2, bl. 506, hunne instructie voor, vastgesteld op 25 Nov. 1667.

[2] „Ein müder, bleicher Herr, halb lahm in den Schenkelen, Schwankenden Ganges." (J. G. Droysen: *Der Staat des grossen Kurfürsten*, 3er B. bl. 235. „Dit besluit nam de Keizer zonder zijn Raad, misschien het eerst van zijn leven." (v. Heeckeren aan Heinsius, 17 Febr. 1693).

voortgezet. Daarentegen verbond zich Frankrijk tot gelijke onzijdigheid [1].

Frankrijk had zich door deze eerste gedeeltelijke nederlaag niet laten ontmoedigen, om telkens met meer kracht en overleg zijn macht in Duitschland te doen gevoelen, en waar de lang niet meer verheelde bedoeling om, in strijd met gesloten tractaten, voor Lodewijk of zijne afstammelingen de aanspraken op de spaansche kroon te doen gelden, van alle zijden aan Frankrijk vijanden of tegenstanders verwekte, daar werd het verzet van het oostenrijksche vorstenhuis, zelf bij die erfenis betrokken, zoo men meende, voor goed ontwapend door het geheime verdeelings-tractaat, het eerste van de menigte overeenkomsten in dien langdurigen strijd, dat den 19 Januari 1668 te Weenen door het beleid van de Gremonville tot stand kwam [2]. En Frankrijk bedong hierbij niet slechts voor een wellicht nog verre toekomst groote voordeelen bij het onbetwist bezit der rijkste provincien der monarchie, maar ook reeds dadelijk de onzijdigheid van Keizer en Rijk in den oorlog toen tegen Spanje in de spaansche Nederlanden gevoerd en later het erkend bezit van een rijk gedeelte en belangrijke vestingen in die gewesten, die òf reeds door den oorlog in fransche handen waren geraakt, òf spoedig daarin geraken zouden, zoo als geheel Franche-Comté, Luxemburg, Charleroi, Kortrijk, Doornik, St. Omer en andere plaatsen.

Op hetzelfde oogenblik vormde Jan de Witt met Temple te 's Hage de Triple-alliantie, bestemd om, nadat ook anderen daarin zouden zijn opgenomen, als bolwerk te dienen tegen Frankrijks heerschzucht.

Of deze staatslieden toen kennis hebben gedragen van hetgeen er te Weenen op dien stond omging? Wij kunnen slechts gissen, maar ook hun kon de franschgezindheid van het oostenrijksche hof niet onbekend zijn, waar de twee vertrouwde raadslieden der kroon, graaf von Auersperg en von Lobkowitz, als geheel aan Frankrijk verkocht, algemeen werden afgeschilderd [1].

Zoo verklaart zich ook beter de veranderde toon, dien de Republiek

---

[1] Cf. J. Gr. v. Mailath: *Gesch. des Ostreich. Kaiserstaates*, 4 B. bl. 4, ed. 1848.

[2] Dit geheime tractaat, welks bestaan men in vroeger tijd nauwelijks vermoedde, is het eerst aan het licht gebracht door Mignet in zijne *Negotiations* enz. tom. 2, p. 3, bl. 323, 481. De staatslieden van dien tijd kenden het wel. De brandenburgsche minister te Parijs schreef er in Maart 1669 over naar Berlijn. Zie J. G. Droysen: *Der Staat des groszen Kurfürsten*, vol. 3, bl. 226, en Heinsius bleek het in 1698 althans te kennen, zoo als uit een schrijven aan Hop consteert. Zie N. J. den Tex, *Jacob Hop, Acad. proefschrift*, 1861, bl 241. Werkelijk vindt men dan ook een afschrift van het tractaat in het archief van Heinsius onder een liasse papieren, met het opschrift: „*Ontwerpen voor verdeeling van de spaansche successie;*" en boven aan is met de kennelijke hand van Bentinck geschreven: „*Verdeelingstractaet van* 1668."

[3] Zie von Maylath ll. p. 283.

in 1668 tegen Spanje aannam, toen ze dit land dwong de vernederende voorwaarden van Frankrijk aan te nemen en den vrede te Aken in te willigen, waarbij aan Lodewijk zoo vele vestingen en landstreken ten beste vielen, die de Republiek vroeger als voormuur tegen Frankrijk juist in spaansche handen had verlangd.

De Keizer had in dien tijd een agent te 's Hage, den ridder von Camprich, die o. a. bij missive van 26 Januari 1668 aan de Witt mededeeling verzocht der beide tusschen den Staat en Engeland gesloten tractaten [1].

Des te eer zal de Raadpensionaris aan dat verlangen hebben voldaan, omdat het hem, met het oog op de nieuwe phase waarin de europeesche politiek thans getreden was, niet onverschillig kon zijn, dat men in Duitschland met zijne bedoelingen goed bekend was. En hoe men te Regensburg juist op dat oogenblik, voor dat de Triple-alliantie was gesloten, over de Witt dacht, kan ons blijken uit hetgeen aan Hamel Bruyninck in Januari 1668 door den Raadpensionaris werd geschreven:

„Ick laet my seer weynigh gelegen sijn aen discourssen die by eenighen „aldaer gevoert en gespargeert worden, dat ick door fransch geldt in „haere partye soude wesen getrocken, jae hebbe redenen om selfs ver„heugt te wesen dat syl. anders niet in mijne actie en comportementen „te culperen weten te vinden, aengesien wel yeder alhier, soo regenten „als anderen, ten beste bekent is dat ick met soodaenige vuylichheden „het minste niet besmet en ben, soodat diergelijcke uytstroysels alhier „gansch geen ingressie souden vinden" [2].

De hooghartige staatsman mocht zich zulke „discourssen" weinig aantrekken, onaangenaam kon het hem niet zijn, dat de handeling der laatste dagen een ander licht over zijn politiek, ook in Duitschland, zoude doen opgaan. Toch mogen wij niet ontkennen dat een der groote fouten in de politiek van de Witt was gelegen in de weinige belangstelling die hij in de betrekkingen met de duitsche hoven en bepaaldelijk met den Keizer en het Rijk, vooral vóór 1668, heeft getoond [3].

---

[1] Rijksarchief. Lias partic. correspondentie van den Raadpensionaris, 1668.

[2] Missive van 30 Januari 1668. (Rijksarchief). Bij denzelfden brief waren de tractaten met Engeland ingesloten.

[3] „Sie (de Staten-Generaal) waren zu lange gewohn gegen die deutschen Nachbarn Hochmuth und Unrecht zu üben, die deutschen Fürsten als Condottieren zu behandeln", zegt Droysen II. bl. 230, een schrijver die over de Witt niet zeer gunstig oordeelt. Dat de duitsche vorsten, Brandenburg niet uitgezonderd, zich in dien tijd meestal als „Condottieren" aan den meestbiedende verhuurden, daarvan heeft o. a. ons Rijksarchief bijna evenveel bewijzen als verbalen. Van Sypesteyn deelt mede: *Nederland en Brandenburg in* 1672 *en* 1673, bl. 24, dat het verbaal van v. Amerongen, gezant te Berlijn, van 1670—73 bijna geen brieven van en aan de Witt bevat; het

Eerst toen de Triple-alliantie tot stand was gekomen en de vrede van Aken gesloten, zocht de Witt — en nog schoorvoetende — de duitsche vorsten tot toetreding te bewegen. Nog den 31 Mei 1668 zeide de Witt aan d'Estrades, en naar het schijnt geheel overeenkomstig de waarheid: „Dat H.H. Mog. selfs gedeclineert hadden eenige ligue of alliantie aen „te gaen met den Keyser en den Con. van Spangne, met Engelandt en „Sweden, niet jegenstaende by de twee eersten daertoe aensoeck gedaen „was en by de ministers van de twee laetsten daertegens geene aversie „getoont was," en dat gesprek aan den gezant van Beuningen mededeelende, voegt de Witt er deze reden voor die ontwijkende handelwijze bij: „omdat ick meyne voor den Staet ondienstich te sijn alle mesures „met Franckrijk te breecken, opdat de gewoonlijcke insolentie van de „engelsche natie nu off morgen eens wederom boven drijvende, wy met „deselve niet wederom in onlusten mogen vervallen en te gelijck van „alle appuy van vrinden onvoorsien sijn" [1].

Het was een benard tijdperk voor de Republiek. Wel mocht Coenraad van Beuningen omtrent dezen tijd klagen, dat de Staat „geen vrienden en veel verborgen vijanden had"; de Triple-alliantie viel uit een; Engeland sloot zich meer dan immer aan Frankrijk; Keizer en Rijk door eigenbelang telkens tot Lodewijk getrokken, Zweden vijandig, Brandenburg wankelend, Keulen en Beijeren door de Furstenbergen geheel in Frankrijks dienst gebracht, bleef alleen Spanje, het ontzenuwde, stervende Spanje, als een lastpost, niet als bondgenoot, zich aan de Republiek vastklemmen.

Weinig is ons bekend van wat Hamel Bruyninck omtrent dien tijd uit Weenen overbriefde [2], maar toen in 1672 de sedert lang over de Republiek samengepakte wolken losbarstten, toen kon men van Oostenrijk's Keizer — zoozeer was de stemming reeds veranderd — een hulpleger van 16000 man te gemoet zien.

Deze medewerking, ofschoon door den drang der politieke omstandigheden geboden, was echter voor een niet klein gedeelte aan onzen gezant te danken. Bekend met de intrigues aan het hof had de nederlandsche

---

gemis aan geregelde briefwisseling met Regensburg en Weenen in die jaren versterkt het gevoelen door dezen schrijver geuit, dat de Witt het belang van allianties van die zijde niet genoeg heeft ingezien.

[1] Brief van 31 Mei 1668 aan C. van Beuningen te Parijs. Dat Oostenrijk werkelijk een defensief verbond tegen Frankrijk verlangde, wordt bevestigd door de mededeelingen die Droysen ll. doet, bl. 234. Lisola, te Londen, drong er vooral op aan. Het geheim verdeeling-tractaat had dus Frankrijk weinig gebaat.

[2] In het Rijksarchief zoekt men vruchteloos naar verbalen van H. Bruyninck, waarin deze jaren behandeld worden. Ook de brieven zijn schaars. Uit een dezer blijkt, dat H. Bruyninck in December 1670 te Weenen vertoefde.

diplomaat zich de tusschenkomst van den invloedrijken biechtvader der Keizerin, den Jesuit Pater von Emmerik verzekerd; reeds den 26 Mei 1672 kon hij aan de Staten Generaal melden: „dat men hier bereit is een sterke alliantie aan te gaan," terwijl den 15 Mei in een geheim schrijven door hem was bericht, dat 25 duizend man troepen naar den beneden Rijn zouden gaan, om de spaansche Nederlanden te beschermen.

Zeer merkwaardig evenwel voor de verhouding des Keizers tegenover de Republiek én vroeger én ook in latere jaren, is hetgeen Hamel Bruyninck op het einde van 1672 aan den Heer van Amerongen in Zweden schreef:

„Dat dit Hoff voor desen als een arcanum geoordeelt heeft gehadt, dat „men Vranckrijck ende H.H. Mog. aen malkanderen moeste helpen, also „men praesupponeerde dat de macht van onsen Staet machtigh was die „van Vranckrijck den voet dwars te setten en uyt te merghelen ende dat „sy hier ende in Spanien middelertijt asem scheppen, kraghten bekomen „ende tegens het afgemat Vranckrijck groot voordeel gewinnende sigh in „den oorlogh beter daerna als in het begin inmenghen souden, hebbe ick „over desen beright ende daeraen noyt getwijfelt gehadt, gelijck ick daer„naer nog niet en twijfele." [1]

Den 28 Juni 1672 werd dan nu een verbond tusschen den Keizer en de Republiek gesloten, waarbij hulp, en mocht de vrede met den Turk dit toelaten, veel krachtiger hulp werd toegezegd.

Onder aanvoering van Montecuculi trekt weldra een keizerlijk leger van bijna 17000 man op naar den Rijn, om zich bij het Brandenburgsche corps te voegen; doch de fransche intrigues waren te Weenen niet uitgespeeld; Montecuculi had den heimelijken last tegen den Franschman niet te ageeren, en Lobkowitz, de alvermogende Minister, door fransch geld omgekocht, liet den keurvorst van Mainz verzoeken niet toe te laten, dat de keizerlijke troepen den Rijn in zijn gebied overtrokken. [2]

Toch bleven onder al die weifelingen Keizer en Rijk zich in de richting bewegen, die geheel Duitschland hoe langer zoo meer tegen Lodewijk XIV wapende. In 1673 en 1674 werden in den Haag nieuwe verbonden met den Keizer aangegaan, waarin nu ook Spanje werd opgenomen, hetgeen dan ook den oorlog tusschen dit land en Frankrijk (16 Sept. 1673) ten gevolge had. [3]

---

[1] Missive van 4 December 1672. (Rijksarchief.)

[2] C. E. von Maylath ll. bl. 39 en Wagenaer *Vad. Historie* 14 deel bl. 132. De Heer van Amerongen schreef nog 7 April 1673 uit Berlijn aan Fagel, dat de Keizer alleen schuld had, dat door de verbonden legers niets aan den Rijn verricht was. Zie Jhr. J. W. v. Sypesteyn *Nederland en Brandenburg* bl. 89 in margine.

[3] Cf. Wagenaer ll. bl. 274. In een voor de geschiedenis van 1672—74 niet onbelangrijk werk: „*Het ontroerde Nederland door de wapenen des Konings van Frankrijk*" (Amsterdam 1674) vindt

Vruchteloos was reeds sedert het begin van 1673 te Keulen het congres bijeen geweest, dat onder bemiddeling van Zweden trachten zou den algemeenen vrede tot stand te brengen. Ook hier was het de prins van Furstenberg die, ofschoon thans geheel tegen zijn wil, de oorzaak werd der besliste verwijdering tusschen den Keizer en Frankrijk.

De twee broeders van Furstenberg, de getrouwe vrienden van Lodewijk XIV, waren gedurende hun leven werkzaam, om geheel Duitschland in fransche handen te brengen of naar Frankrijk's begeerte te doen handelen. Herman, die aan het hof te Munchen alvermogend was, wist Beijeren tot onzijdigheid in den krijg te brengen; Wilhelm, wiens invloed te Keulen heerschte, bragt den keurvorst aldaar in het fransche verbond.

Men vindt die mannen later met grooter macht doch altijd op fransche zijde terug; thans echter, in 1674, meende de Keizer, en zeker niet ten onrechte, dat het congres te Keulen en de stemming van den Keurvorst onder Wilhelm's invloed, steeds franschgezind zoude blijven, hij liet Furstenberg gevangen nemen en naar Weenen wegvoeren.

Maar daarmede was ook het congres opgeheven. Lodewijk verklaarde zijne gezanten niet te kunnen laten blijven in een plaats waar zij niet veilig waren; de onderhandelingen werden afgebroken. [1] Frankrijk won daar niet bij; meer en meer sloten de duitsche vorsten zich aaneen, Brandenburg gaf de neutraliteit van het vorige jaar op; Brunswijk, Lunenburg, Denemarken, Munster, Neuburg voegden zich te zamen, het Rijk verklaarde den oorlog aan Frankrijk, en de groote alliantie, die in vele volgende jaren onder verschillende vormen steeds het vereenigingspunt was tegen Lodewijk XIV, kwam tot stand.

Courtin, Frankrijk's agent, die jaren lang in Duitschland had ver-

---

men bl. 523 een aanspraak, die de fransche gezant Gremonville te Weenen tot den Raad van State zou gehouden hebben, om Oostenrijk te overtuigen, dat Lodewijk XIV het duitsche rijk wilde beschermen tegen Holland. Het uitvoerige stuk, zeker verdicht wat den letterlijken inhoud betreft, is waarschijnlijk toenmaals als vliegend blaadje hier te lande verspreid. Het bewijst, dat men zeer goed bekend was met hetgeen te Weenen en elders omging, en waar de zwakke zijde der alliantie tegen Frankrijk schuilde, want dat de fransche gezant dergelijk betoog hield, blijkt ook uit een brief van Bruyninck van 25 Augustus 1672.

[1] Cf. Le Bon. Sirtema de Grovestins, *Hist. des luttes et rivalités etc.* Vol. 2 bl. 494 en *Hist. de Louvois* par Cam. Rousset, Vol. 2 bl. 4. Uit het laatste werk blijkt wel, dat dergelijke gevangenneming van gezanten, hoe onwettig ook, niet zeer ongewoon was. Kort te voren schreef Louvois aan d'Estrades: „M. de Lisola (de keizerlijke Minister) doit bientôt partir de Liège pour s'en retourner à Cologne. Comme ce seroit un grand avantage de le pouvoir prendre, et que même il n'y auroit pas grand inconvénient de le tuer, pour peu que lui ou ceux qui seroient avec lui se défendissent.... vous ne sauriez croire combien vous feriez votre cour à sa Majesté si vous pouviez faire exécuter ce projet lorsqu'il s'en rétournera.” Deze Baron de Lisola was de schrijver van het befaamde boekje *Le bouclier de l'Europe*, een der heftigste geschriften tegen Frankrijk's heerschzucht.

keerd en laatstelijk te Keulen werkzaam was, schreef reeds in 1673 aan Louvois: „Permettez moi, Monsieur, d'ajouter encore, sur ce point, „que la conduite du Roi a paru, depuis quelque temps, si pleine de „hauteur et d'autorité, même à l'égard des étrangers, qu'il est absolument „nécessaire, si le Roi veut avoir des amis, qu'il justifie pleinement ses „intentions, autrement il arrivera que, non seulement la Suède et les prin„ces de l'Empire, alliés de S. M. ne prendront point de part à cette guerre, „mais même que l'Angleterre, qui est déja lasse de la soutenir et qui n'y „avoit rien à gagner dans la suite, ou s'accommodera sans le Roi, ou „le réduira, pour ne pas demeurer son alliée dans une affaire difficile et „dangereuse, à modérer considérablement sa satisfaction." [1]

En inderdaad de scheiding werd dagelijks meer onherroepelijk. De Keizer door zijne legers, die de duitsche landen doorkruisten, met nieuwen glans van macht omringd, zag elk oogenblik zijn invloed op de kleinere staten toenemen [2] terwijl de vreeselijke verwoestingen, die de fransche legers met stelselmatig overleg in den Elzas en langs den Rhijn aanrichtten, elken Duitscher van Lodewijk XIV verwijderden. [3]

In 1678 was de vrede te Nijmegen tot stand gekomen. Het was Lodewijk XIV nogmaals gelukt de bondgenooten te scheiden. Wij hebben vroeger vermeld wat aan dien afzonderlijken vrede der Republiek met Frankrijk voorafging. Spanje volgde het voorbeeld der vereenigde gewesten; weldra ook Keizer en Rijk. Den 5 Februari 1679 werd ook dit tractaat te Nijmegen gesloten. Freiburg werd afgestaan, Philipsburg aan het Rijk teruggegeven, de hertog van Lotharingen hersteld, Furstenberg vrijgelaten, de geheele Breisgau, door de Franschen herhaaldelijk verwoest, viel weder aan den Keizer terug. „Rien n'est égal," schreef Louvois aan zijn vader, „à la ruine du pays que le roi rend à l'Empe„reur, c'est entièrement désert et en friche. Le Brisgau est entièrement „ruiné; c'est-à-dire, que de dix villages, à peine y en a-t-il deux où il „y ait une ou deux maisons habitées." [4]

De Republiek, zoo dacht men in Frankrijk, was in zooverre althans gewonnen dat de invloed van Willem III gedaald en de vredespartij zegevie-

---

[1] Mignet, *Succession d'Espagne*, t. IV p. 274.

[2] *Lettres et Négotiations à la Paix de Nimégue* Vol. 1 p. 48: „Il (W. Temple) m'a encore dit que l'Empereur veut continuer la guerre parce qu'il ne s'est jamais vu si puissant."

[3] Zeer uitvoerig is bij Rousset ll. de beschrijving der vernielingen in den Elzas en de Paltz door Turenne en anderen, op last meestal van Louvois. Het was een barbaarsche oorlog. Één voorbeeld slechts: De gouverneur van Philipsbourg schreef in 1674 aan Louvois: „J'ai fait bruler depuis quinze jours treize petites villes, bourgs ou villages, mais il n'y a pas âme dans aucun."

[4] Cf. Rousset, ll. vol. 2, p. 553.

rend was; den Keizer zou men wel elders weten bezig te houden; Zweden was op de fransche zijde; Engeland zeker niet minder, de Furstenbergen waren wederom ijverig in de weer de duitsche vorsten tot Frankrijk over te brengen; Spanje bleef voortkwijnen, onvermogend ergens hulp te geven, en daarom ook zelf slechts geholpen, waar het belang van anderen sprak.

Er was echter in die jaren een Spanjaard te Weenen, die door den grooten invloed, dien hij op den Keizer en diens omgeving uitoefende, zijn vaderland eerst groote diensten bewees, ofschoon hij later grootendeels de schuld droeg der onmacht, waarin de Keizer zich weldra bevond, om de nieuwe gewelddadigheden van Frankrijk tegen te gaan.

De marquis de Bourgomainero, gezant van Spanje te Weenen sedert 1678, wist den Keizer in de partij te houden die Spanje beschermen wilde, maar om hierin te slagen, hem tevens te beletten eenige vijandelijkheid tegen den Turk te plegen. Slechts daardoor was het ook vroeger, tot den vrede van Nijmegen, der keizerlijke krijgsmagt mogelijk geweest zich onverdeeld tegen Frankrijk te richten, en indien velen te Weenen waarschuwden tegen de dreigende gevaren aan de oostzijde, en op de gisting wezen die reeds in Hongarije bestond en door de Franschen werd aangewakkerd, dan wist Bourgamainero tot toegeven en rust aan te manen, opdat niet de Turksche oorlog, die met een wapenstilstand voor 20 jaren was verwisseld, wederom mocht uitbreken.

Eindelijk in 1683 bracht die toegevendheid hare vruchten; op nieuw werd de oorlog door den Sultan verklaard en geheel Hongarije in korten tijd door den vijand overstroomd; slechts 36000 man onder Karel van Lotharingen kon de Keizer tegen de steeds naderende Muzelmannen overstellen, en eer men het vermoedde was Weenen zelf, de hoofdstad des Rijks, door den vijand omsingeld [1]. Weenen werd echter bevrijd, de Turk teruggedreven en weldra was het grootste gevaar geweken.

Doch op de politiek van Westelijk Europa had dit feit, het zoo snelle voortdringen van den Turk tot in het hart van Duitschland, den grootsten invloed. De macht en invloed des Keizers, in de laatste jaren aanmerkelijk toegenomen, leed een gevoelige nederlaag. Lodewijks regeering zocht aanstonds op listige wijze van den moeilijken toestand, waarin Oostenrijk zich bevond, gebruik te maken.

„Le Roi," zegt zeker quasi-officiëele brochure te dien tijde tot verdediging van het fransche gouvernement alom in Europa verspreid, „ayant connaissance de longue main des brigues que faisoit l'Empereur

[1] Zie over den invloed van Bourgomainero o. a. A. Arneth. *Prinz Eugen. von Savoyen.* (Wien 1858), vol. I, bl. 12 sq. Belangrijk ook is wat deze schrijver mededeelt over koning Sobieski en diens beweegredenen om Weenen te hulp te komen. Zie ll. bl. 16.

„ par toutes les cours de l'Europe, pour troubler la paix de Nimègue, „ chercha de son côté à l'assurer. Le moyen lui en parût facile, d'abord „ que les Turcs eûrent fait connoître leurs dessins. Car l'Empereur n'ayant „ point de troupes satisfaisantes pour leur opposer, il sembloit vraisemblable „ de croire que, dans la nécessité où il étoit, il se déferoit de sa jalousie „ et auroit recours au Roi. Pour l'obliger même à prendre ces sentiments, „ le Roi lui fit offrir trente mille hommes de ses meilleures troupes." [1].

Maar de Keizer had geweigerd de legers in te roepen van hem, die den opgestanen Hongaar ondersteunde en den Turk tot oorlog had aangezet, die sedert den vrede van Nijmegen Straatsburg met geweld had ingenomen en Luxemburg geblokkeerd hield [2].

Men kende nu Frankrijk's bedoelingen en macht genoeg, om voortaan op zijne hoede te zijn, en toen in 1685 de oostenrijksche wapenen voortdurend zegevierend bleven in den strijd tegen Turkije, begon men meer nog dan vroeger bedacht te worden op bescherming tegen het gevaar dat Duitschland van de fransche zijde bedreigde.

Den 9den Juli 1686 kwam te Augsburg de groote ligue tot stand, waarbij de Keizer, de koningen van Spanje en Zweden, de keurvorst van Beijeren, de vorsten van Saxen, Beijeren en de franconische Kreits zich vereenigden, zoo het heette, ter handhaving der westphaalsche, nijmeegsche en akensche tractaten, maar de overeenkomsten omtrent het leveren van legerbenden, het aanwijzen zelfs van de bevelhebbers, de pogingen om ook andere vorsten in het verbond op te nemen, gaven spoedig Lodewijk XIV eenig recht te beweren, dat geheel deze ligue een daad van vijandschap tegen Frankrijk was [3].

In Duitschland onbeperkt te heerschen was sedert jaren de toeleg van Frankrijk geweest, en zoo men zich nu en dan door het uitlokkende der spaansche erfenis had laten vinden, om met den duitschen Keizer te onderhandelen, telkens was men wederom op de pogingen teruggekomen, om de keizerskroon voor Frankrijk's vorsten te bemagtigen. In den aanvang het Rhijnverbond, daarna het streven der Furstenbergen, de hulp aan Zweden verleend, zoodra dat rijk in Duitschland viel, de pogingen om Brandenburg te winnen, de intrigues in Polen, in Hongarije,

---

[1] *Réponse à: „La conduite de la France"*, p. 85.

In Duitschland beweerde men integendeel dat onder de papieren van den Groot-Vizier brieven waren gevonden van Lodewijk, om tot het beleg van Weenen aan te zetten. Zie von Maylath, II. bl. 265.

[2] Het M. S. Journaal van Heinsius vermeldt ook een brief door Hamel Bruyninks uit Weenen in 1682 aan hem geschreven: „Er zijn twee partijen te Weenen, de eene wil vrede *quovis modo*, „de andere niet; de eerste is onze vijand, zoowel in het politieke als kerkelijke. Gematigde stout„moedigheid is noodig. Hij is het naast aan den val *qui timet ubi audacia opus est.*"

[3] Cf. Rousset, *Vie de Louvois*, 2me partie, vol. 2, p. 29.

dat alles had slechts één doel, — den franschen koning, den erfgenaam van Karel den Groote, behoorde de keizerskroon; als daarbij door Frankrijk's hulp een der zonen van Zobieski Polen, een ander Hongarije als erfelijk koningrijk verkreeg, dan ware het westersch keizerrijk op breede schaal hersteld [1].

Nauwelijks was het jaar 1688 aangevangen, of een groote twist brak in Duitschland uit. De kardinaal Furstenberg, door fransche hulp tot coadjutor van den bisschop van Keulen gekozen, werd de kandidaat voor den bisschopszetel, toen deze in Juni van dit jaar door den onverwachten dood van Maximiliaan Hendrik van Beijeren openviel. De Keizer, Beijeren, de vorst van den Pfalz, stelden Joseph Clemens, den broeder des keurvorsten van Beijeren, voor. Hevig was de strijd, te meer daar ook in het bisdom van Luik, door den vorigen bisschop van Keulen bezeten, de keuze van Furstenberg door fransche agenten werd aanbevolen. Hier echter overwon de invloed der Staten-Generaal en de domheer von Eldern werd tot bisschop uitgeroepen [2].

In September werd het groote bolwerk der Turken, Belgrado, door de oostenrijksche legers ingenomen; reeds sprak men er over Constantinopel zelf te gaan belegeren; de keizer van Duitschland werd weder genoemd als het hoofd der Christenheid; zijn macht in Duitschland, de keuze van den keulschen bisschop bewees het — klom bij den dag. Toen besloot Frankrijk tot den oorlog; reeds den 6den October sloeg een fransch leger het beleg om Philipsburg [3].

De fransche regeering had tot het laatst getracht den Paus te overreden

---

[1] L. Ranke, *Franz. Gesch.*, vol. 4, bl. 16. Aan den nieuwen keurvorst van Brandenburg werd in 1688 door den Franschen gezant voorgesteld een vroeger verdrag, om te zamen Oostenrijk van den keizerstroon te verdrijven, te vernieuwen.

[2] Uitvoerig is deze geheele zaak behandeld bij Ranke, ll. bl. 23 sqq. en bij Rousset, ll., 2m partie, vol. 2, p. 66 sqq.

[3] Spanheim, *Mémoire sur les conjonctures présentes*. M. S. bij Ranke, ll. bl. 30. „Le marquis „de Louvois combattit dans l'esprit de S. M. la répugnance qu'elle avoit, à en venir à la reprise „des armes, luy en fit valoir d'un côté la prétendue nécessité pour relever et soutenir la gloire du „Roi et la réputation de la France, prévenir les dessins et les facilités qu'on avait autrement à „l'attaquer, d'ailleurs pour intimider le Pape; d'autre part les facilités qu'il y trouveroit et la „gloire de donner encore une fois la loy à ses ennemis, de profiter de la conjoncture et forcer la „conversion de la trêve en paix avant la guerre du Turc finie, à quoy on se détermina d'autant „plus vite dès qu'on sceut la prise de Belgrado et qu'on jugea par là l'affaire de Hongrie comme „finie et l'Empereur en état de donner la loi au Turc pour ensuite la venir donner, comme on „disoit, à la France, et en prendre sujet ou prétexte de toutes les prétendues contraventions faites „à la trêve.” Zie ook Rousset, ll. 76. Niet bij zijn terugkomst van de baden, zoo als Ranke meent, reeds gedurende zijn ziekte schreef Louvois aan Lodewijk XIV, den 22sten Julij, dat een oorlog bijna onvermijdelijk was.

de keuze van Clemens van Beijeren tot den bisschoppelijken zetel van Keulen onwettig te verklaren en de stemmen op Furstenberg uitgebracht alleen te doen gelden. Louvois heeft het hooge gewicht voor Frankrijk in deze zaak duidelijk blootgelegd in de door hem gestelde instructie voor den geheimen agent, die naar den Paus werd afgezonden, waar hij zegt: „Vous devez glisser dans la conversation, que ledit prince Clément ne „veut point être d'église; qu'il s'en est déclaré à feu son oncle, le dernier „Electeur de Cologne, lequel ne consentit que le Cardinal de Fürstenberg „fut postulé coadjuteur, que parce que le prince Clément lui fit déclarer „que son frère l'Electeur de Bavière n'ayant point d'enfants, et que n'y „ayant point d'apparence qu'il en ait, vu la défectuosité de la taille de „l'Electrice sa femme, il ne pouvoit se résoudre à s'engager dans les „ordres sacrés, et qu'ainsi il est aisé de voir que les ministres de l'Em„pereur n'ont sollicité l'élection en faveur du prince Clément, que pour „parvenir dans quelques mois à faire agréer sa démission en faveur de „l'évèque de Breslau, *chose que le Roi ne peut souffrir en aucune manière „et que S. M. entreprendra plutôt une guerre, dût-elle durer vingt ans, que „de voir l'Empereur maître absolu de tous les pays qui confinent avec ceux „de sa Majesté.*"

Het was dus voortaan niet meer om een of andere vesting, om de zekerheid der grenzen te doen, de strijd over de suprematie in Duitschland zou openlijk gevoerd worden.

En de Keizer aarzelde thans niet meer. Bourgomainero behoefde niet meer aan te dringen, noch Frankrijk als gevaarlijk af te schilderen; te Weenen was men op den oorlog voorbereid, zag men den toestand van Europa gelijk die was en gevoelde men, meer dan vroeger, de verantwoordelijkheid tegenover Duitschland.

Een hoogst merkwaardige bijdrage tot de kennis der bedoelingen en uitzichten van het hof te Weenen levert het politiek testament van Karel van Lotharingen, den ongelukkigen vorst, die door Lodewijk XIV uit zijne erflanden verdreven en niet dan op zeer vernederende voorwaarden en als vassaal der fransche kroon, bij den vrede van Nijmegen hersteld, geweigerd had op dien voet terug te keeren, en sedert als balling alle hoven met zijne klachten vervulde, en de gemoederen tegen Frankrijk zocht op te hitsen. Als veldheer beroemd, had niemand meer dan hij aan de verdrijving van den Turk deel gehad. In 1687, gedurende een ernstige ziekte, meenende dat hij ging sterven, [1] schreef hij zijne gedachten neêr over den toestand en de toekomst van Europa, en op het

[1] Hij overleed in 1690.

oogenblik, dat hij, (30 November 1687) in zijn eer gekrenkt, het Hof verliet, overhandigde hij den Keizer zijne nota.

Dit geheele stuk, met een in 1688 daarbij gevoegde aanteekening, schijnt op den keizerlijken lezer grooten indruk te hebben gemaakt.

Het hoofddenkbeeld is, dat de keizer zijn macht in Duitschland moet trachten uit te breiden, om langzamerhand al de vorsten van het Rijk tot vassalen en onderdanen te maken en „reduire l'Allemagne par conquête en monarchie.” Ook in Italie kan de keizerlijke macht aanzienlijk worden uitgebreid; het Milaneesche, Napels, ja de Kerkelijke Staat behooren den Keizer, en opmerkelijk is de raad dien Karel van Lotharingen daarbij geeft, men moet door godgeleerden doen betoogen, dat de stoel van Christus geen wereldlijk gezag behoort te bezitten.

De groote antagonist van Oostenrijk bij al deze plannen is natuurlijk Lodewijk XIV. „Il y a long temps” zegt hij, „que les plaintes de Madrid et les murmures de Rome inquiètent la Cour de Vienne sur une „rupture avec la France; comme chacun de ces Etats y regarde ses in„térêts, c'est à la „famille qui règne à y mesurer les siens.”

Hetgeen in Engeland reeds dreigde was den schrijver zeer duidelijk. Opmerkelijk, dat hij op het einde van 1687 schreef: „Een Nassau zal „koning van Engeland worden en in een nauw verbond met de keizer„lijke familie treden, dat voorzie ik; maar Nassau heeft geen kinderen, „het volk van Engeland is lichtzinnig en kan geen juk verdragen; de „zware belastingen die het volk zal moeten opbrengen, zal het afkeerig „maken van zijn bestuur; of wel Nassau zal sterven, of het Engelsche „volk zal veranderen en van de omwenteling die dan zou volgen is alles „te vreezen, nadat men zich vroeger openlijk tegen Frankrijk heeft verklaard.”

„Maar” voegt Karel er bij, „er is geen ander middel om Frankrijk te „vernederen en daar de keizerlijke gezanten niets van koning Jacobus „hebben kunnen gedaan krijgen, moet men spoedig met de Porte vrede „sluiten, en dan nogmaals trachten met Engeland een defensief en offen„sief verbond te sluiten tegen Frankrijk, vooral werkende op het Parlement „en Holland zoeken in dat verbond te krijgen. Op die wijze houdt men „Frankrijk ver van de duitsche grenzen bezig en kan Oostenrijk te beter „zijn voordeel doen aan den Rijn en in Italie.”

„Het is noodig,” lezen wij verder, „honderd duizend man op den „Rijn te hebben, om niet door Lodewijk XIV te worden voorkomen, „want het is onmogelijk, dat Nassau naar Engeland oversteekt, zich „daar vestigt, en aanstonds gereed is, om van daar een inval in Frank„rijk te doen, gelijk men zich dat vrij los voorstelt.”

En als de schrijver zijn plan nog nader ontwikkeld heeft, om geheel

Duitschland aan Oostenrijk te onderwerpen, voegt hij er bij, dat juist met het oog daarop Engeland en Holland tot den oorlog tegen Frankrijk moeten blijven aangemoedigd en dat dit kan geschieden „sous l'appat du „commerce et de la liberté de conscience, sur laquelle il faut être invio- „lable dans ses promesses et laisser chacun vivre à sa mode, pourvu „qu'il obéisse."

En in Mei 1688, toen nog duidelijker in de naaste toekomst groote gebeurtenissen dreigden, voegde de Lotharinger bij zijne nota de opmerking:

„De voorspoed van Frankrijk zal zijn tijd hebben; de snelheid zijner „veroveringen is ons een waarborg voor even snellen achteruitgang, die „onze kinderen zeker zullen aanschouwen...."

„Men moet Frankrijk van de zijde van Engeland en Holland geen rust „laten; de oorlog zal Frankrijk uitputten;.... men moet nimmer met „Frankrijk een verbond maken, geen middelaarschap aannemen, en van „Lodewijk's uitputting gebruik maken om in Italië voordeel te behalen" [1].

Dat keizer Leopold niet doof bleef voor deze raadgevingen, toont ons zijn volgend gedrag. Blijkt het, dat reeds in 1687 aan de duitsche hoven de plannen, door Willem III in 1688 uitgevoerd, niet geheel onbekend waren en de algemeene oorlog als zeker aanstaande werd verwacht, het moet te meer verbazen, dat Lodewijk XIV als het ware de nog aarzelenden tegen zich in het harnas joeg door zijn ontijdigen inval in Duitschland.

De tocht naar Engeland was dan ook voortaan in het oog der duitsche vorsten een hoogst gelukkige afleiding, om de altijd zegevierende fransche wapenen van den Rijn en Moezel af te trekken.

De partij die te Weenen nog vrede predikte, en vooral met het oog op de belangen der katholieke godsdienst, de engelsche gebeurtenissen met angst aanschouwde, kon geen gehoor vinden, al waren de plaatsen van biechtvader bij Keizer en Keizerin door Jesuiten bezet, die zelfs tegenover den Paus vrede met Frankrijk predikten. Dat echter de invloed dier vredesmannen nog groot was en de Keizer niet dan schoorvoetend zich daaraan onttrok, gedachtig evenwel aan de raadgevingen van Karel van Lotharingen, blijkt vrij duidelijk uit den merkwaardigen brief dien de Keizer den 13den November 1688 aan Willem III zond. Hij luidt aldus:

„Uw brief van den 26sten October ll. is mij goed ter hand gekomen. „Ik zie daarin met groot genoegen het vertrouwen dat gij in mij en

[1] Deze in vele opzichten hoogst merkwaardige Nota, aanwezig in de „*Archives des affaires étrangères*", te Parijs, en waarvan wij hier slechts enkele uittreksels mededeelen, werd het eerst aan het licht gebragt door den graaf d'Haussonville in zijn: „*Histoire de la réunion de la Lorraine à la France*", Paris 1860: zie aldaar 3de deel. bl. 388 sqq. (*Documents et pièces justificatives.*)

„mijn doorluchtig huis stelt, en gelijk ik steeds overtuigd ben geweest „dat uwe plannen en voornemens gegrond zijn op recht en billijkheid, „zoo geeft gij nu daarvan een nieuw bewijs door uwe verzekering, dat „gij besloten zijt niets tegen den troon, de kroon of schepter des „konings van Groot-Brittannie te ondernemen, noch tegen de rechten „van hem aan wien de wettelijke erfopvolging toekomt, maar dat gij „bedoelt de geschillen, die tusschen den Koning en zijn volk zijn „opgerezen, door wettige en geschikte middelen zoo mogelijk weg te „nemen; gij stelt u dit voor als het doel der zaak die gij nu „hebt aanvaard, opdat tevens daardoor het algemeen welzijn en de rust „der Christenheid, zoozeer verstoord door een machtig en vijandig vorst, „des te beter mocht worden bevestigd en versterkt. Met niet minder vol„doening verneem ik, dat gij voornemens zijt om de ingeslopen straf„wetten tegen Katholieken in Engeland af te schaffen en te zorgen, dat „de Roomschgezinden beschermd worden tegen allen overlast of belee„diging, die hun daar om der gewetenswil mocht worden aangedaan. „Maar gij zoudt u zelf, mij en het publiek noch meer verplichten, ja de „geheele wereld zou het met toejuiching begroeten, indien gij het daar„heen kondet sturen, dat die van des konings godsdienst niet onbekwaam „werden verklaard om hem en het koningrijk te dienen in burgerlijke en „staatkundige ambten, (veel minder eenvoudig van hunne goederen beroofd „werden), waardoor naar alle waarschijnlijkheid de schikking met den „koning van Engeland eveneens veel gemakkelijker zal slagen. Gij weet, „hoe het burgerrecht aan die van de drie godsdiensten in Duitschland is „toegestaan bij den westphaalschen vrede, en in welke goede harmonie „zij te zamen hebben geleefd, zoo lang Frankrijk geen onrust verwekte. „Ik neem dit beginsel in mijne legers nog in acht en gij hebt eveneens „in de roemruchtige uitoefening van uw bestuur nimmer katholieke offi„cieren van verdienste van eenigen rang in uw leger uitgesloten. Dit, „gevoegd bij hetgeen gij mij schrijft in den brief die mij is overhandigd, „bevestigt mij voldoende in de meening, dat gij *ab ipsis incunabulis* een „afkeer hebt gehad van dezulken die Christenen vervolgen. De christen„heid lijdt thans niet voor de zaak der godsdienst, maar door de ambitie „van éénen. Een voorbeeld daarvan is te zien in hetgeen de fransche „Koning, *ex hoc ambitionis principio*, onlangs heeft beraamd en uitgevoerd, „*contra dissentientes a sua religione* in dat koningrijk, en wat hij nu „tegen den Paus, tegen mij en het geheele Roomsche Rijk onderneemt, „niettegenstaande wij op het gebied van godsdienst niet verschillen. „En gelijk ik nu in dit mijn antwoord dit alles u heb toebetrouwd, zoo „verwacht ik ook, dat gij, gedreven door uw ijverige en lofwaardige

„ begeerte voor het algemeen welzijn, met hetzelfde vertrouwen het besluit „ zult vernemen, dat ik u thans mededeel, namelijk, dat ik in mijn „ hoogen stand en keizerlijke roeping mij voorstel al de macht die God „ mij heeft verleend te gebruiken voor het welzijn van het algemeen en „ ter bescherming der lijdende Christenheid, ten einde bloedstorting te „ voorkomen en elk misverstand uit den weg te ruimen. En tevens bid „ ik dat God mij in dat werk zegene en helpe. Ik heb goed vertrouwen „ op den onlangs hier aangekomen buitengewonen gezant Mr. Hop, en „ heb reeds bevelen gegeven om met hem over verschillende zaken te „ confereren. Ik verblijve" enz. [1]

Hop, juist te Weenen aangekomen, schrijft dan ook in zijn journaal: „ De brief van den prins van Oranje wordt gunstig opgenomen, zoowel „ om het vertrouwen dat ZH. in de keiz. Majesteit stelt, door hem zijn „ plan mede te deelen, als ook, omdat er met opzicht tot den koning van „ Engeland zelf en de uitoefening der Roomsch Catholieke godsdienst „ gunstige vooruitzichten worden gegeven."

En vier dagen later teekent hij aan: „ De genoemde brief kwam des te „ meer juist van pas, daar de keizer (gelijk ik in groot geheim van den „ Spaanschen ambassadeur vernam) weinige dagen te voren aan dien „ ambassadeur had gevraagd, wat hij dacht dat de keizer doen moest, „ voor het geval dat zij zouden trachten den koning van Engeland van „ den troon te verjagen, en de Roomsche godsdienst daar af te schaffen. „ ZEx. verontschuldigde zich dat hij zijn gevoelen niet durfde zeggen in „ zulk een belangrijke zaak buiten of zonder de ordres van den koning, „ zijn meester, maar zeide evenwel bij wijze van discours, dat het koningrijk „ van Engeland volstrekt niet een alleenheerschappij was en dat men dus „ in alles wat de natie, gerepresenteerd door de twee parlementshuizen zou „ doen, moest berusten. En wat de Roomsche godsdienst aangaat, dat hij „ niet geloofde, dat men daartegen strenger zou te werk gaan dan voor het „ staatsbelang noodig was; dat hij zelf daar vertoevende had ondervonden, „ dat men het den Roomschen niet zoo moeilijk maakte als gewoonlijk werd „ beweerd [2]. De ijver van eenige Catholieken ten hove is toch door deze „ vrees zeer opgewekt en door de geestelijkheid aangezet trachten zij op „ allerlei wijze den tocht naar Engeland suspect te maken. Maar de „ toegenegenheid, die dit Hof voor Engeland had, is nu geheel verdwenen, „ sedert zij zien met welken ijver Engeland, alleenlijk om Frankrijk te „ believen, zich bemoeid heeft in de zaak van den kardinaal Furstenberg,

[1] Een gelijktijdige engelsche vertaling van dien brief komt voor in het werk: *The Lexington Papers*, London 1859. Appendix bl. 354.

[2] Bourgomainero was van 1675—78 gezant te Londen.

„waarmede Engeland niets te maken heeft, en dat de graaf Carlingford, „de engelsche minister aan dit hof, zoo intiem en vertrouwelijk omgaat „met de fransche ministers en dat hij met buitengewone warmte zich de „fransche belangen hier aantrekt." [1]

Te opmerkelijker, met het oog op deze bijzonderheden, is het antwoord van den keizer op den brief van Willem III, waarin zoo duidelijk de aarzeling doorstraalt, wat te doen, als werkelijk de Prins Jacobus op den troon zou vervangen; en dat dit toch wel geschieden zou, de Keizer had het immers in 1687 reeds van Karel van Lotharingen gehoord: „Un Nas„sau sera foit roi d'Angleterre."

Maar bij dit alles moet ook de invloed niet over het hoofd worden gezien van den man, die toenmaals in den raad des Keizers de eerste plaats vervulde, den graaf von Straatmann. Van geringe afkomst was hij door zijne verdiensten tot den rang van hofkanselier opgeklommen. Eerst in brandenburgsche, daarna in keurpfalzische, was hij eindelijk in oostenrijksche dienst getreden. Bij het congres van Nijmegen had hij zich gunstig doen kennen. Door zijn toedoen vooral was het derde huwelijk des Keizers met Eleonora van Palz-Neuburg tot stand gekomen, en de machtige invloed dezer vorstin had zijne plaats in de regeering voor altijd bevestigd. Zijn ijver, zijn gemakkelijkheid in den omgang, zijn vindingrijkheid bij de moeilijkste zaken, zijn gunstig uiterlijk, zijn luchthartigheid bij onvermoeide werkzaamheid, zijn ongelooflijke vlugheid bij den arbeid, alles maakte hem den Keizer onmisbaar, en terwijl zijn macht bij den dag klom, werd het weldra aan zijn invloed toegeschreven, dat de uit zijn aard zoo vreedzame Leopold met beslistheid zich in den europeeschen krijg wierp. [2]

Jacob Hop was geen vreemdeling op het gebied der diplomatie, toen hij op het laatst van 1688 te Weenen aankwam.

In 1654 te Amsterdam geboren, op jeugdigen leeftijd tot pensionaris der stad benoemd, had hij reeds vroeg een groote rol vervuld in de twisten tusschen Amsterdam en den Stadhouder; daarna, in 1684, was hij een der onderteekenaars der trêve tusschen Spanje en Frankrijk. In 1687 als

---

[1] Van dit Journaal van Hop geeft het hierboven genoemde werk: *The Lexington Papers*, uittreksels, die ruim 27 bladzijden vullen. De engelsche tekst is van den tijd, waarin het oorspronkelijk journaal geschreven werd. Het origineel journaal schijnt verloren te zijn gegaan.

[2] cf. A. Arneth, Prinz Eugen. von Savoyen vol. I bl. 54, waar ook wordt aangehaald het bericht van den venetiaanschen gezant Cornaro: „Nel Cancelliere di corte, conto Stratman, risiede la mole „principale dell'affari, per le di lui mani passano tutti i negotii la confidenza et il piu intimo del „segreto e de consigli," Willem III correspondeerde later meermalen met Straatmann, gelijk blijkt uit Hop's brieven aan Heinsius op het einde van 1689.

gezant naar het brandenburgsche hof gezonden, [1] had hij zijn taak daar juist afgewerkt en tevens de geschillen met Denemarken vereffend, toen hij, gereed naar huis te keeren, verrast werd met een resolutie der Staten-Generaal van den 25sten September 1688, waarbij hij tot extraordinaris Envoyé bij den Keizer werd benoemd. Reeds den 27n volgde zijn instructie, die voornamelijk daarhenen ging, om de mediatie der Staten in de weder aangevangen vredesonderhandelingen met den Turk aan te bieden.

Hop ware liever naar huis gekeerd; hij schreef aanstonds terug: „de „delegatie van deze commissie kan voor niets anders dan seer honorabel „worden aengesien en verplicht my HHM. daarvoor ootmoedichlijck te „bedanken; inmiddels hadde ick gehoopt, dat HHM. gunstelijck belieft „souden hebben te reflecteeren op de inhoudt van mijn successief gehoor„zaam schrijven van den 21sten Juli en den 11den Augustus. Ick ver„soeck HHM. ootmoedelijck my te willen verschonen van dese besendingh „tot het waernemen van de welcke oock daerbuyten te meer incapabel „maakt mijne onkunde van het keizerlijk hof."

Maar Fagel, de raadpensionaris, had er reeds meer overreed; hij schreef hem den 12den October: „het was noodig dat een man als hy, van aan„sien en reputatie, van kennis en ervarentheyt, bequaem om met de „ministers van den keizer te raisonneeren", te Weenen was; de resident der Staten, Hamel Bruyninks was oud en sufferig, had zijn crediet verspeeld door zich te veel te mengen in de geschillen met de Protestanten in Hongarije, 's Keizers gezant te 's Hage, van Campricht, had het vertrouwen der Staten niet, en dit oogenblik was zoo gunstig — de mediatie voor den vrede, de inval van Lodewijk in Duitschland, de tocht des Prinsen naar Engeland — er was te Weenen veel te verrichten. En de vierendertigarige diplomaat zwichtte; met postpaarden snelde hij in negen dagen — een spoedige reis in dien tijd — over de sneeuwvelden naar Weenen. Het zal wellicht verwonderen, dat op zulk een tijdstip een gezant uit den Staat naar Weenen werd gezonden, blootelijk, gelijk de officieele instructie luidde, om de tusschenkomst aan te bieden der Staten-Generaal bij de vredesonderhandelingen met den Turk. Maar het journaal van Hop geeft ons den draad in die raadselachtige diplomatie der Staten, die in het laatst van 1688 de uitbarsting van den storm ook over hun eigen hoofd te zeer zullen hebben verwacht om niet dringend naar bondgenooten uit te zien.

Een zekere baron von Görtz, minister van Hessen-Kassel, was reeds sedert 1687 door Willem III als geheim agent gebruikt om de duitsche

[1] Zie over J. Hop, zijn karakter en verdiensten, vooral in lateren tijd: Mr. G. W. Vreede. *Inl. tot de Gesch. der Ned. Diplomatie* 1ste deel bll. 99 en vlgg.

vorsten te vereenigen tegen Frankrijk. Hij was ook te Weenen geweest en had met den Keizer een geheim traktaat gesloten, onder belofte van een aanzienlijk subsidie. Noch de Staten-Generaal, noch die van Holland, — voor zooverre zij niet in het geheim waren, — kenden dit tractaat, maar reeds den 21sten November 1688 teekent Hop in zijn dagboek aan:

„Graaf Stratman deelde aan den heer Hop bij expresse order van den „Keizer mede, dat toen baron Görtz onlangs hier kwam, met volmacht „van de Staten (?) om de vroegere alliantie tusschen Zijne Keiz. Maj. en de „Staten te vernieuwen, bij de onderhandeling over die vernieuwing for-„meele beloften zijn gedaan, dat zoodra Zijne K. Maj. daartoe genegen „zou zijn, hem een groot gedeelte van het vroeger beloofde maar nog „niet betaalde subsidie zou worden uitgekeerd. Dat de Keizer daarop ge-„zegd tractaat op nieuw had aangegaan, en dat zoo geheim, dat behalve „Z. M. en graaf Stratman niemand er de minste kennis van droeg, zoo „zelfs, dat de akte zonder weten zijner kanselarij was gepasseerd, en „dat Z. M. zoowel om deze reden, als omdat hij nu in twee oorlogen „was gewikkeld, wenschte, dat in elk geval de belofte der subsidie werd „vervuld, ten minste dat hetgeen daarvan buiten alle questie verschuldigd „was, werd betaald." Maar uit 't zelfde journaal blijkt tevens, dat von Görtz iets liet doorschemeren van de plannen des Prinsen op Engeland, doch waarschijnlijk gevoelende dat men daar niet gunstig over dacht, het overige verzweeg [1].

Hop ging in den eersten tijd van zijn verblijf te Weenen niet op rozen. Geld kwam er niet uit den Staat en de tocht van Willem III, nu men te Weenen den uitslag er van begon te zien, maakte veler bekommering gaande.

De Keizer vroeg aan Hop, hoe de openlijke ontkenning der wettige geboorte van den prins van Wales door Willem III met den brief aan den Keizer geschreven te rijmen was, waar de Vorst verklaarde niets te zullen doen tegen de wettige opvolging van den troon? En Straatmann voegde er niet zeer gelukkig bij, dat die ontkenning in strijd was met het rechtsbegrip, dat hij de zoon is „*quem nuptiae demonstrant.*"

Hop antwoordde: toen Willem III het bovengemelde schreef, was reeds

---

[1] Zie *Lexington Papers*, II. ql, 329. Vergel. J. G. Droysen, *Friedrich I, König v. Preussen* 1867. S. 47.

Den 13/22 September 1689 schrijft Willem III aan Heinsius: „Den Baron Görits is van daag „van hier vertrocken, die volkoomen is geinstrueert van mijne sentimenten ende gedagten omtrent „het Duytsche weesen, waarvan hy UEd. zal informeeren; 't is een seer verstandig en eerlijk man, „daar UEd. confident mag meede spreeken en van tijd tot tijd meede correspondeeren; ik geloof „datter weynig bequamer Ministers in Duytschland zijn en wel geïntentioneert tot het gemeene-best."

algemeen bekend, dat niemand aan de werkelijke bevalling der Koningin geloofde; juist om die onwettige inschuiving van een erfgenaam te beletten, was de Prins overgestoken; de rechtsregel van den minister kwam hier niet te pas, die zegt, dat het huwelijk *den vader* aanwijst van het kind, maar hier was geen geschil wie de vader, maar wie de moeder is.

Natuurlijk liet de Oostenrijker zich door zulke argumenten niet afschrikken, maar Hop nu ook op politiek gebied den geheelen tocht verdedigende, wees er op, hoe de Prins op uitnoodiging van duizenden naar Engeland was gegaan om de rechten niet slechts van Protestanten, maar van allen, van welken godsdienst ook, te handhaven; hoe de geboorte van een prins van Wales althans zeer werd betwijfeld en hoe de Prins recht had om ook deze zaak door een wettig en vrij gekozen parlement te zien uitmaken, daar zijne vrouw de naaste tot den troon was.

Hop had een moeilijk werk om aan het ijverig catholieke hof de zaak des Prinsen te verdedigen. Zijn journaal doet zien, dat hij zich geen spreken noch betoogen ontzag, en niet weinig daarin werd geholpen door de hoop, dat Engeland en Frankrijk nu, zoo als men het noemde: „aan elkaar zouden geraken." Zoo meldt hij o. a., dat toen de jesuit Mubert den Keizer smeekte toch voor het welzijn der roomsch catholieke godsdienst in Engeland te zorgen, de vorst droog weg antwoordde: „Frankrijk is zoo lang de toevlucht van Engeland geweest, laat men dan „nu ook maar hulp bij dat rijk zoeken."

Een bemiddeling tusschen Jacobus en den prins van Oranje den Keizer op te dragen scheen velen te Weenen hoogst wenschelijk. Spanje en weldra de Paus schenen daartoe over te hellen [1]. Hop, wien men den voorslag deed, antwoordde, dat hij geen instructie had in dien geest, maar dat het hier inwendige geschillen in Engeland gold en dat hij wel geloofde — brieven van den gezant van Citters gaven hem die hoop — dat de zaken zich zouden schikken.

En inderdaad schijnt Hop met zijne meeste tijd- en landgenooten in December nog niet vermoed te hebben, dat Jacobus voor goed verdreven en Willem III op den engelschen troon zou verheven worden.

---

[1] Den 16den December 1688 schrijft Hop, dat ook de fransche gezant d'Estrées te Rome de bemiddeling van den Paus verzoekt in de twisten tusschen den Keizer en Frankrijk, en dat wel „op grond van de saeken der religie in Engelant.". (Verbaal Hop. Rijksarchief.)

In dit verbaal komt o. a. een brief voor van 6 Jan. 1689 aan Willem III, waarin de gezant den vorst waarschuwt tegen sluipmoordenaars. „Men heeft alhier aan 't Hoff tijding dat men aan „het franse Hoff meynde, dat de expeditie van U. H. naer Engelant niet was aen te sien als een „oorlogh, maar als een particuliere twist tusschen schoonvaeder en schoonsoon, en dat men daerom „tegens U. H. sich wel soude mogen bedienen van al sulcke middelen, die gemeenlijck in den oor„loch niet gepermitteert sijn."

Nog gaf het fransche hof de hoop niet verloren den Keizer tot andere gedachten te brengen. Het gevoelde nu de fout, die het begaan had door den oorlog in Duitschland over te brengen, en zich den pauselijken stoel tot vijand te maken, op het oogenblik, dat de steun der engelsche regeering ontviel.

De nuntius naar Weenen gezonden drong ook op vrede met Frankrijk aan; Lodewijk XIV had zich voor den Paus vernederd, om het zooverre te brengen. Men begon te Weenen te klagen over de Republiek en den Prins; het bleek nu, dat de duitsche vorsten te Maagdenburg alles hadden beraamd zonder den keizer in de zaak te kennen, [1] dat het laatst van allen de Keizer was verwittigd van de plannen van Willem III, en dat de Republiek nog vrede hield met Frankrijk, ofschoon door de tractaten verplicht den Keizer en het Rijk te hulpe te komen. Hop verdedigde zijne committenten zoo goed hij kon, maar begon dagelijks meer te vreezen, dat alles op vrede met Frankrijk zou uitloopen.

Eindelijk echter, in het begin van 1689 — de spaansche gezant Bourgomainero schijnt niet weinig de drijver te zijn geweest, — deed de graaf von Straatmann aan onzen gezant openingen over een nieuw te sluiten verbond met de Republiek en Engeland. De hoofdpunten waren zoo „delicaat”, dat Hop ze toch vooral niet moest overschrijven; hij kon zelf naar den Haag gaan en ze daar bespreken. Men beriep zich op de onderhandelingen van von Görz, die tot geen officieel tractaat hadden geleid [2], kortom het kardinale punt, ofschoon Hop het ons niet zegt, zal wel de spaansche successie zijn geweest, en een tweede, het verleenen van geldelijk subsidie aan den Keizer, dat nu wel, zoo meende men, door Engeland zou verschaft worden.

Hop schreef alles spoedig over, en de Staten zonden hem den last te Weenen te blijven, daar hij weldra nadere instructien krijgen zou, gelijk die dan ook in April volgden.

Te Weenen was men zeer ontsticht, dat door het schrijven van Hop de bedoelingen des Keizers wereldkundig waren geworden: men had voorzeker nog gaarne twee pijlen op den koker gehouden, — met Frankrijk onderhandelen aan de ééne zijde, en Engeland met de Republiek

---

[1] Men klaagde daarover aan Hop, die antwoordde, dat de Staat bij de Maagdenburgsche conferentie niet was vertegenwoordigd geweest. (Missive van Hop van 19 December 1688, in verbaal Hop, Rijksarchief.) E. van Weede schrijft 20 Jan. 1689 uit Londen; Hop moest namens Willem III aan den Keizer verzekeren, „dat het desseyn by S. H. in dit Rijck ondernomen, in het alderminste „niet en is aengelegt of voortgeset uyt ofte met insight om de Catholycken te persecuteren of te „mishandelen.” Verbaal II.

[2] Zie hierachter den brief van E. van Weede v. D. van 22 Sept. 1689.

voor alle eventualiteiten aan de hand houden. Hop's voortvarendheid verijdelde dit spel, en was tevens oorzaak, dat zoowel de Staten als de Prins zich haastten met beide handen het aangeboden verbond te grijpen.

Weifeling werd nu onmogelijk gemaakt; alleen de bijzonderheden van het te sluiten tractaat konden nog aanleiding geven tot moeilijkheden.

De gezant van den verdreven koning Jacobus, die in April te Weenen kwam, kreeg dan ook tot antwoord op zijne klachten: „dat de Keizer wel „met hem is bewogen, maer dat gelijck sijne desastres voorkomen van „sijnen al te ontijdigen ijver tot voortzetting van de Cath. godsdienst en „van sijn al te groot attachement aen Vranckrijck tegenwoordig de „Keyser hem niet en konde helpen."

Omtrent dezen tijd begint de briefwisseling van Hop met den nieuw opgetreden Raadpensionaris Heinsius [1]. Uit die brieven blijkt, dat het sluiten van het verbond vrij licht van de hand ging. Moeielijker was de taak van Hop, hem reeds in 1688 opgedragen, om den vrede tusschen den Keizer en den Turk te bemiddelen. De Staten hadden sedert vele jaren een trouw en ervaren dienaar te Constantinopel in Colyer, die laatstelijk had weten te bewerken, dat een gezantschap uit Constantinopel naar Weenen was vertrokken om over den vrede te onderhandelen.

De Republiek had zich zelfs bereid verklaard als middelaar op te treden tusschen de strijdenden, doch weldra bemerkt, dat de Porte zoomin als de Keizer daarmede zeer gediend was. Toen had men Hop last gegeven slechts zijne goede diensten aan te bieden, waarschijnlijk ook, omdat men gevoelde, dat als de Staten die rol van middelaar op zich namen, het bezwaarlijk zou vallen de meermalen beraamde bemiddeling van den Keizer in de geschillen tusschen den Prins van Oranje en zijn schoonvader Jacobus af te wijzen [2].

Hop bemerkte ook alras, gelijk hij in zijn journaal opteekent, dat er te Weenen een groote partij was die van geen vrede met den Turk weten wilde. De laatste jaren waren zeer voordeelig geweest voor de keizerlijke wapenen; men had zooveel gewonnen, en vooral de aanvoerders der legerbenden hadden zulk een buit behaald aan goud, aan land en slaven — want de gevangen gemaakte Turken werden als vee verhandeld — dat zij slechts hunkerden naar nieuwe expeditiën [3].

---

[1] Brief van Heinsius van 11 April 1689 in Hop's Verbaal, ll. „Het ontijdigh afsterven van „d'H. ten Hove zal veroorsaekt hebbende, dat ick, hoewel seer ongaerne volgens 't goetvinden van „HEd. Gr. Mog. hebbe moeten op my neemen de provisionele bediening van het Raetpensionaris„ampt tot dat die plaetse wederom sal werden vervult."

[2] Nauwkeurig heeft de heer den Tex in zijne Acad. dissertatie over Jacob Hop, uit de Verbalen deze geheele onderhandeling met den Turk te Weenen medegdeeld. Zie aldaar bl. 121 en volgg.

[3] Brief van Eug. van Savoye aan Victor Amedeus: Weenen 28 Nov. 1688 bij A. Arneth, ll.

De onderhandelingen met den Turk werden dan ook alras afgebroken; eerst in 1698 kwam een vrede tot stand [1].

Het tractaat met de Republiek en Engeland daarentegen werd reeds den 12den Mei 1689 te Weenen geteekend. Het was het verbond, waartoe later ook Spanje en andere staten toetraden en dat tot den vrede van Rijswijk in stand bleef, om later weder opgevat te worden tot aan den vrede van Utrecht. Oorlog tegen Frankrijk, geen afzonderlijk vredesverdrag, strijd tot dat Frankrijk zou zijn teruggebracht tot de voorwaarden die in de verdragen van Osnabruck, Munster en bij den vrede der Pyreneen; een aanzienlijk leger, naarmate de krachten het toelieten, zou de Keizer leveren, die tevens de Vorsten van het Rijk tot aansluiting zou uitnoodigen.

Maar belangrijk vooral was het geheime artikel. Bij kinderloos overlijden van den koning van Spanje, zouden de Staten-Generaal den Keizer ondersteunen in zijne aanspraken op de spaansche monarchie en reeds aanstonds zouden zij bij de keurvorsten aandringen om 's keizers zoon Josef, tot roomsch koning te kiezen [2].

Had Frankrijk vroeger in 1668 den Oostenrijker weten te winnen door met hem over die erfenis, een schikking aan te gaan, Willem III, met dat geheim tractaat bekend, had reeds in 1687 aan Leopold veel gunstiger aanbiedingen laten doen; en nu men te Weenen geleerd had, hoe weinig Frankrijk's woord te vertrouwen was, getuige o. a. de poolsche koningskeuze in 1670 en de keulsche aangelegenheden in 1688, haastte men zich te meer in een zaak die het keizerlijke huis „tot in 't harte raekt,'' zooals Hop het uitdrukte, met de oppermachtigen van den dag een overeenkomst aan te gaan.

In bijzonderheden over die erfenis trad men niet; het was den keizer genoeg, dat zijn recht erkend werd; daarmede was de geheele nalatenschap ook de zijne; en de Republiek was voor het oogenblik te vreden,

vol. 1, p. 451. „La plupart des gens croyent que l'on veut continuer les deux guerres, quoique tous „les gens de bon sens et bien intentionnéz pour le bien public en enragent et connaissent bien „que ce sentiment là ne peut estre soutenu que par des moines.” Vergelijk hiermede den brief van Hop, hierachter medegedeeld, van 12 Juni 1689, en hetgeen van Wijn aanteekent bij Wagenaar, *Vaderl. Geschiedenis*, 16de deel, bl. 13 sqq.

[1] „Want wel apparent is dat aan 't keyserse Hoff menschen gevonden werden die tegen een vrede met den Turk aensien ende evenwel daerover niet souden willen bekent staan. (Heinsius aan C. van Heemskerk. Brief van 29 Juli 1692.)

[2] Zie over dit tractaat o. a.: Hume and Smollett, *Hist. of England*, vol. 4, bl. 149, (ed. London 1824.) Wat de questie van roomsch koning betreft, vinden wij in Hop's Journaal, II. op 30 Juni aangeteekend dat „the Ministers of France before this warr, did not obscurely insinuate at „several Courts of Germany that the king their master intended if possible, to have his sone the „Dauphin, elevated to this dignity, and thus to have the House of Austria excluded there from.”

zoo het Rijk voor goed van Frankrijk werd afgetrokken, Lodewijk's aanspraken op de spaansche Nederlanden ontkend en die streken in het belang van Keizer en Rijk tegen Frankrijk verdedigd moesten worden.

Eerst den 15den Juli had te Weenen de uitwisseling der ratificatien plaats. In de Republiek was wel eenig bezwaar gerezen. De Staten van sommige provincien meenden, dat de Keizer wel beloofde met een legermacht tegen Frankrijk te zullen strijden, maar dat ten onrechte de hoegrootheid van dat leger was verzwegen. Ook Willem III, die natuurlijk van het tractaat kennis droeg, deelde in dit bezwaar. Des te meer kwam men er tegen op, omdat de Keizer op hetzelfde oogenblik om een aanzienlijk subsidie liet vragen, ten einde een groot leger te kunnen onderhouden. Maar daartoe was men volstrekt niet genegen, zoodat de Raadpensionaris dan ook reeds op den 21sten Mei aan Hop schreef:

„Ik versoek dat UWEG. omtrent het werck van de subsidien de ge-„moederen aldaer soo veel versagt en praepareert als mogelijk is, dewijl „schoon de prov. van Hollant daer al eenigsins mochte toe genegen wesen, „d'andere provintien niet heel facyl daertoe te brengen souden wesen by „deze conjuncture van tijden."

De keizerlijke regeering had dan ook dit geld vragende zich op vroegere verbonden beroepen en het als oude schuld gevorderd; het was der Republiek niet euvel te duiden. dat zij op dit oogenblik nog wat langer crediet vroeg al ontkende zij niet de schuld.

Een reden van oponthoud voor de toetreding van Willem III tot het verbond. dat Hop ook in zijn naam voor Engeland moest onderteekenen, lag in de traagheid, waarmede men te Weenen er toe kwam den nieuwen koning van Engeland te erkennen. Eerst op het einde van Juni was men daartoe overgegaan en had men tot een plechtstatige begroeting van den nieuwen koning besloten. Brandenburg en Spanje waren reeds voorgegaan.

Doch te Weenen bleven nog altijd gewetensbezwaren bestaan, die alleen het uitzicht op de Spaansche successie verdrijven kon [1]. En zoo moet het ons dan ook niet verwonderen, dat Hop nog in Juli moest aandringen, dat men den gezant van koning Jacobus toch eindelijk zijne paspoorten geven zou, wat dan toen ook gebeurde.

---

[1] Journaal van Hop, II. 27 Juni: It is certain that the two Jesuits and perhaps more, who „make up the Emperour's and Empresses consciences council were consulted about the sending away „the Emperour's congratulative letter to the King of England and as some say, gave their consent „to it." Opmerkelijk wat S. de Pufendorf, II. bl. 82, vermeldt, dat de Paus aan den franschen gezant d'Estrées in 1688 zou gezegd hebben, dat Jacobus II nimmer zijn zaak zou winnen, zoo lang hij zich door Jesuiten liet regeeren.

Nu was de taak van Hop geeindigd. Nog vóór de ratificatie van het verdrag trachtte hij op nieuw bij afzonderlijk artikel het beding te doen opnemen, dat steeds 30,000 man door den Keizer tegen Frankrijk in het veld zouden gebracht worden, doch te vergeefs. Aan den anderen kant drong men te Weënen ook niet nader aan op de vroeger toegezegde subsidien en zoo bleef het tractaat in zijn oorspronkelijken vorm.

Het had, gelijk de meeste overeenkomsten van dien aard, in den grond weinig te beteekenen in zijne bijzondere artikelen, doch in beginsel had het wijder strekking. Het was als het ware de officieele verklaring van vijandschap tegen Frankrijk en zijne aanhangers door het huis van Oostenrijk uitgesproken in zijne aansluiting aan den onvermoeiden en thans machtigen bestrijder van Lodewijk's heerschzucht: het was de grondslag voor nieuwe verbonden en het middel tot nauwere verbindtenis van bijna geheel Duitschland tegen de fransche overweldiging.

Voor de veiligheid der Republiek was dit verbond van groote waarde, omdat alleen door de voortzetting van den krijg op duitschen bodem het gevaar van de landpalen der Vereenigde Provintien kon verwijderd gehouden worden; voor Engeland en zijn nieuwen vorst had deze toetreding des keizers des te meer beteekenis, omdat daardoor elke schijn van godsdienstoorlog, dien de Franschen zoo gaarne daaraan gegeven hadden, om Engeland en de Republiek te isoleren en Duitschland door inwendige verdeeldheid te verzwakken, aan den krijg werd ontnomen.

Vooral ook met het oog op deze behoefte aan nauwe aaneensluiting zocht Heinsius in de volgende jaren de toetreding van duitsche en andere vorsten tot dit verbond te verkrijgen, zooals hij eens (4 April 1691) aan Lord Sidney schreef: „I think it necessary for the common cause „to draw as many princes in the alliance with the Emperor as possibly „can be.”

Willem III schijnt, althans in den beginne, van eenigzins ander gevoelen te zijn geweest. Hij verlangde de kleinere duitsche vorsten alleen te beschouwen als leveranciers van militairen en vreesde zeer te recht, dat hunne onderlinge geschillen, hunne aanspraken en bijzondere belangen den boventoon zouden voeren, en vooral bij een eventueelen vrede groot bezwaar zouden opleveren. De meening van Heinsius behield de overhand, maar niet ten voordeele van de zaak der bondgenooten. De kleine duitsche vorsten stelden zich op hoogen prijs, nu zij als mogendheden werden uitgenoodigd; het werd een loven en bieden, waarbij het fransche goud niet zelden overwon, en waar men bondgenooten verkreeg, verrezen ook telkens nieuwe eischen, gesteund door de bedreiging, dat de weg naar Versailles nog wel zou te vinden zijn.

Ontegenzeggelijk was de erkenning der rechten van het oostenrijksche huis op de Spaansche kroon een allergewichtigste concessie, maar die den Keizer toch voor de toekomst nog niet veel zekerheid gaf.

Dat de verbondenen eer Oostenrijk's recht dan dat van Frankrijk zouden erkennen, lag voor de hand, en een algemeene verklaring gelijk deze, die nog geen uitsluitende rechtsaanspraak bedoelde, kon, dit wisten de politieke mannen van dien tijd zeer wel, geen antecedent stellen, om alle andere aanspraken, vooral als zij met de wapenen werden ondersteund, later stilzwijgend voorbij te gaan. Dit zou blijken, als Willem III na den vrede van Rijswijk ook in deze zaak zijne voorstellen deed, en, om den vrede te bewaren, gelijk thans, om den oorlog door te zetten, transactiën tusschen de verschillende erfgenamen ontwierp en trachtte door te drijven.

Hop keerde naar Amsterdam terug en deed in de zitting der Staten-Generaal van 10 Augustus 1689 verslag van zijne zendingen te Berlijn, te Zelle, te Hamburg en laatstelijk te Weenen. Hij had het vaderland goede dienst bewezen, en zich ook als gezant geëerd en bemind weten te maken. Weldra was hij de vertrouwde raadsman van Willem III, dien hij omtrent de Duitsche zaken goed kon inlichten.

En als straks na den rijswijkschen vrede belangrijke zaken te Weenen zijn te verhandelen, dan zien wij Hop wederom als gezant der Republiek naar de oostenrijksche hoofdstad henen trekken, om nog eenmaal het groote verbond tegen Frankrijk in het leven te roepen.

Na het vertrek van Hop kwam C. v. Heemskerk als gezant der Republiek te Weenen. Zijn taak was het bovenal tot snel en krachtig handelen aan te sporen, meestal vruchteloos echter aan een hof, waar de traagheid en omslag ook toenmaals spreekwoordelijk waren. Vooral hoopten de bondgenooten, doch te vergeefs, dat eindelijk eens de vrede tusschen Oostenrijk en Turkije zou gesloten worden, en de keizerlijke legers alsdan uitsluitend tegen Frankrijk zouden kunnen worden gebezigd. Naarmate de Oostenrijkers meer voordeel behaalden op den Turk, wilden zij minder van den vrede hooren. Eens, in 1692, ging van Heemskerk zelf naar Turkije, en trachtte tot vrede te overreden. Toen hij na een vruchteloos verblijf van enkele maanden wilde terug keeren, werd hij te Belgrado gevangen gehouden, en het kostte vrij wat moeite hem weder op vrije voeten te krijgen.

De fransche gezant, de Chateauneuf, die in 1689 naar de Porte was gezonden, had in last op het voortzetten van den oorlog en het niet erkennen van Willem III door den Sultan aan te dringen, waaruit het verbeurd verklaren der engelsche handelsschepen zou moeten volgen.

Ook hier zegevierde de fransche diplomatie, ten minste wat haar hoofddoel betreft [1].

Doch al was de materieele hulp dikwerf gering, die de Keizer den bondgenooten verschafte, hij bleef tot den vrede, dank zij vooral zijne raadslieden, de graven van Straatmann en Windisgrätz, ofschoon van vele zijden tot afzonderlijken vrede aangezocht, aan het verbond getrouw, een standvastigheid des te nuttiger, omdat men te Weenen ook kon gezegd worden over de staatkunde van Spanje te beslissen, dat steeds volgde waar de Keizer voorging.

[1] Zie over de onderhandelingen van de Chateauneuf: Flassan, *Hist. de la Diplom. Française.* t. IV. p. 122.

I. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 24 Maert 1689.

Op den 18 deser is een naeder conferentie gehouden tusschen de heeren keyserl. en Turckse ministers, en in deselve door de laatste overgegeven haere replicque op het keyserl. antwoort, gevoegt by mijne jongste aen UWEG. van den 17 deser onder de letter *B* en continerende in effecte een verklaeringh van dat haer voorheen overgeleverde vredenspropositien waeren haer ultimatum, en dat, ingevalle deselve dit Hoff behaegden, men aenstonts tot het adjustement van een tractaet konde treden, en indien niet, dat men hun deswegen een categoricq antwoort wilde geven, om den tijdt niet langer onnuttelijck te doen verlopen. Daerop is door de HH. keys. ministers in de voorsz. conferentie rondelijck gedeclareert, dat er niet de minste apparentie was, dat den Keyser sich met de voorsz. haere vredenspropositien soude vergenoegen, en dat, ingevalle sy geen andere of nadere aenbiedingen mogten doen, sy wel wederom naer Constantinopolen konden keren, en is dese declaratie, naer dat van de voorsz. conferentie aen den Keyser rapport gedaen was, niet alleen by S. M. geapprobeert, maer oock goetgevonden dat deselve nochmaels voor categoricq antwoort aen de turkse afgesanten sal werden bekentgemaekt, met bijgevoegde insinuatie, dat, indien deselve sich niet meer satisfactoorlijck als voorheen expliceeren, sy wel sullen kunnen vertrecken, en dat men haer daertoe van de nodige paspoorten sal voorsien. De voorsz. naeder declaratie staet, binnen een dag of twee te geschieden, en houden selfs de HH. ministers van dit Hoff, die als sijne keys. M. commissarissen gecommitteert syn tot desen vredehandel deselve voor genoegsaem desperaet, gelijck oock daerom al projecten gemaekt werden, nopende de operatien van de aenstaende campagne tegen de Turcken soowel als tegen Vranckrijck, en gemompelt werdt, selfs met apparentie van fundament, dat den heer Hertog van Lotharingen het commandement en chef wel soude mogen werden gegeven in Hungaren, ende den heere churfurst van Beijeren dat van het leger, te formeren uyt de keys. beyerse en swabise troepen aen den Rhijn, welcken aengaende met de aenkomst van ged. heere hertog van Lotharingen, die op keys. ordre alhier, uyterlijck binnen 8 dagen, verwacht werdt, finaelijck staet te werden geresolveert.

Ick blijve enz.

II. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 31 Maert 1689.

Naer het afgaen van mijne jongste aen UWEG. van den 24 deser, hebbe ick nochmaels uyt den naem van haer Ho. Msg. iterative officien gepasseert, ten eynde de hoogstrijdende parthyen, waer het mogelijck, eyndeling tot een

goet adjustement mochten werden gedisponeert, maer daeromtrent een soo groote fermeté en onversettelijckheyt ter wedersijden gevonden, welcke niet de minste hope van een vergelijck overgelaten heeft. De turkse afgesanten hebben my ter hande gestelt het hiernevensgaende relaes van hetgeen in de jongste conferentie met de heeren keys. ministers soude wesen gepasseert, en voorts met alle bedenckelijcke protestatien en met rapport tot de precisheyt van haere last en instructie verklaert, dat het hun absolut onmogelijck was tot ytwes verder te komen, dan tot hetgeen sy by hunne gedaene vredenspropositien, die ick de eere gehadt hebbe voorheen aan UWEG. te laten toekomen, hadden aengeboden. En gelijck hetgeen daerjegens van de sijde van dit Hoff wiert gepraetendeert soo veel differeerde van de voorsz. haere propositien, als twee contrarieteyten souden konnen doen, dat sy derhalven door haer langer verblijf alhier den tijdt alleen onnuttelijck souden verquisten, en daerom wensten hoe eer hoe beter te vertrecken, en daartoe permissie en passeport van dit Hoff te obtineren, bedanckende haar Ho. Mo. voor de moeyten, die deselve wel hebben willen nemen, om door expresse besending haere officien tot bevordering van dese vredehandel te employeren, en dat sy niet naelaten souden daervan favorabel rapport te doen aan de Porte. Daernevens evenwel voegende, dat sy niet en wisten of den Groten Vizir wel voldaen soude wesen van haer Ho. Mo. Ambassadeur tot Constantinopolen, den heere Colyers, als die, soo sy seyden, beyde van het succes van deze vredehandel en van dat daeromtrent haer Ho. Mo. mediatie soude werden geadmitteert, meer soude hebben doen hoopen, als by de uytkompste was gebleecken.

Tzedert hebben oock gemelte afgesanten tot twee distincte malen toe by dit Hoff aengehouden, ten eynde deselve gecongedieert en haer permissie en passeport gegeven soude werden om te vertrecken, en is haer daerop te gemoet gevoert, dat sy niet naeder sich explicerende, als sy by de voorsz. haere propositien hadden gedaen, naer Turkeyen wel konden wederkeren, en dat haer sulx niet soude werden belett, maer dat om daertoe formelijck van dit Hoff te werden gedimitteert, sy indachtig mosten sijn, dat de vrede niet alleen aen den keyser, maer oock aen Polen en Venetien, des keysers geallieerden, door haer was aengeboden, en dat dienvolgende de ordre van de negotiatie scheen te vereysschen, dat oock het antwoort van Polen en Venetien, soowel als by den keyser geschiet was, op de voorsz. haere propositien wierde overgegeven en sulx oock t' haeren reguarde deselve negotiatie ten eynde gebracht. Dan gelijck de praetensien van Polen en Venetien noch vry verder gaen als die van dit Hoff, soo werdt daerdoor de disperatie van desen handel vermeerdert en schijnen de heeren keys. ministers op haere geallieerdens in desen te hebben gereflecteert, om te gelijck met deselve de negotiatie af te breecken en de turkse gesanten te laeten vertrecken, hebbende den keyser nog gisteren gesegt, dat, nademael gemelte afgesanten tot niets verders als de bovengenoemde haere propositien contineren, waeren te brengen, men de saeck aan God Almagtig most bevelen en haer dimitteeren.

Den Heer Hertog van Lotharingen staat desen avont alhier te arriveren en

sullen met deselve de beginselen van de operatien der aenstaande campagne tusschen de respective hoge geallieerdens werden geconcerteert, apparent wesende dat het vervolg van die concerten op de instantien van den Brandenb. minister wel verplaatst soude mogen werden naer den Hage, als een plaetse daertoe meer bequamelijck als Weenen en tusschen Engeland ende de geallieerdens in het Rijk gelegen.

Ick blijve enz.

III. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 17 April 1689.

Buyten hetgeen ick de eere hebbe UWEG. by mijne nevensgaende te relateren [1] dient, dat het extract schrijvens van S. Kon. Maj. van Engelandt aen d'heere Furst van Waldeck my door Sijne Furst. Genade gesonden en contineerende S. M. intentie tegen Vranckrijck alhier groot applaudissement vindt, en niet weynig sal verhaesten de erkentenisse en congratulatien van dit Hoff aen hoogstged. Sijne Majesteyt over desselfs heuglijcke verheffing tot de kroon van Engelant, welcken aengaende S. M. by missive huyden voor acht dagen alhier aengekomen, soowel aen den Keyser als aen den Kon. van Hungaren kennisse gegeven heeft.

Den gewesen Koning by missive aen den Keyser gerepraesenteert, hebbende sijne jegenwoordige ongelegenheyt en versocht de assistentie van den Keyser, werdt daerop aen deselve met dese post geantwoort, dat den Keyser met hem wel is bewogen, maer dat gelijck sijne desastres voorkomen van sijne al te ontijdigen yver tot voortsetting van de Cath. Godsdienst, en van sijn al te groot attachement aan Vranckrijck, van beyde welcke saecken dit hof hem getracht hadde aftebrengen door haere successive Envoyés tot Londen, de heeren Graeven van Thun en van Caunitz, doch te vergeefs, dat tegenwoordig den keyser hem niet en konde helpen, en dat dienvolgende niet vreemdt most werden gevonden, indien dit Hoff sich associeerde met de vyanden van des Rijcks vyanden [2].

De extensie selve van dit antwoort is my noch huyden toegesegt, en indien se tijts genoeg koomt, sal se hiernevens werden gevoegt. enz.

IV. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 21 April 1689.

Ick hebbe desen morgen om halff twaelf uren, met een expresse courrier,

---

[1] De hier bedoelde brief bevat een uitvoerig bericht aangaande het afbreken der onderhandeling met de turksche gezanten, en was bestemd om in de vergadering der Staten van Holland te worden voorgelezen.

[2] Vergel. Lexington *Papers*, Appendix bl. 344 en 349, waar men leest: „Mr. Schelton (Skelton) late envoyé at Vennice is arrived at Inspruck, where was the Queen of Pole, consort to the duke of Lorraine who was gone toward the Rhine; whereupon Mr. Schelton produced two letters, one of which was a credential, the other a particular letter from the late king of England to the Duke of Lorraine, the contents of which, as he sayed, were, *that his Highness could at present obtain from the king of France full restitution of all his lands and dominions, provided he would seriously applye himself to the procuring of a peace between the emperour and the French king.*"

die my al relateert den 12 deser uyt den Hage afgereden te sijn, ontfangen haer Ho. Mo. secrete resolutie en instructie van den 11 deser, alsmede het gerequireerde pouvoir, om met sijne Keys. Majt. de bewuste alliantie aen te gaen, mitsgaders noch UWEG. zeer gerespecteert schrijven op dat subject, waernaer, en naer de ordres, die my verders sullen toekoomen, ick my exactelijck sal trachten te reguleeren.

Den hr. ten Hove Zal. heeft my, by desselfs missive van de 11 Maert ll. geschreven gehadt, dat S. Kon. Maj. van Engelant al voor eenigen tijdt geïnformeert was geweest van de intentie van dit Hoff tot het aengaen van de bovengenoemde alliantie niet alleen in het generael, maer oock in het particulier, ten opsichte van de ingredienten van deselve, welcke in myne missive van den 27 febr. sijn vervat, ende den hr. Cuyper heeft mij, ten tijde van de indispostie van gem. heer ten Hove, iterativelijck geschreven, dat den hr. Furst van Waldeck, soowel als alle de leden van het besoigne, van opinie waeren, dat, naerdemael hoogstged. S. M. het voortsetten van de voorsz. alliantie belieft hadden te recommanderen, en dat deselve oock van dese sijde sterck wierde aengedrongen, men onder beding van de inclusie van Engelant, een affcompst van saeken soude konnen maecken. Ick sal echter in het maniement van dese negotiatie, sooveel mogelijk, in acht nemen, 't geen UWEG. my, nopende het afwachten van S. M. hoogwijze consideratien, belieft heeft te recommanderen. enz.

V. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 24 April 1689.

Ick hebbe gisteren avont, te gelijck met haer Ho. Mo. secrete resolutie van den 15 deser, my gelastende van de alliantie daerinne gemelt alhier een affcompst te maecken, wel ontfangen UWEG. seer gerespecteert schrijven van denselven dato, oock dat subject concernerende, UWEG. heeft daerby seer solidelijck believen te considereren, dat de aen my gesondene depêches van den Staet om de voorsz. alliantie ten spoedigste alhier te perfectionneeren, souden doen veranderen de gedachten van dit Hoff, om de negotiatie van deselve naer den Hage over te brengen; want als ick van de ontfang van de voorsz. depêches kennisse gegeven hebbe aen den heere graeve van Straetman, mijn commissaris, heeft deselve my daerover seer veel satisfactie getemoigneert, oock daervan aenstonts rapport gedaen aen den Keyser, en voorts gewilt dat ick sonder tijdversuym hem soude willen dienen van de gedachten van HHo. Mo. over de extensie van de voorsz. alliantie.

De oorsaeck waerom men my voorgestelt heeft de gedachten van den Keyser naer den Hage over te brengen is geweest dat naerdemael den Keyser, sich in twee oorlogen te gelijck ingewickelt vindt, ende met haer Ho. Mo. niet en was in eenig engagement van onderling rupture (de ligue van associatie met Sweden in dewelcke oock den Keyser is geincludeert geweest, geoordeelt werdende geen ruptur te impliceren) en dat mijn instructien over het aengaen van een

nieuwe alliantie, tot dewelcke al in den voorleden jaer door den hr. Baron Görts uyt den naam van den Staat aansoeckinge was gedaen, soo lang achterbleven, men alhier daerover in wonderlijcke gedachten gevallen was. Want, behalven dat my iterativelijck voorgekomen was, dat seer voorname ministers van dit Hoff sich over dit delay beklaegden, soo heeft S. M. oock selfs daegs voor het afschicken van de courrier aen den heer graeve van Stratman, soo S. Exc. my immediaet daernae heeft gerapporteert, sich laten ontvallen, dat de bevordering van de voorsz. alliantie of aen haer Mo. Ho. of aen my niet ter herte most gaen, dewijle daervan andersints een spoediger eynde, soo S. M. meende, gemaekt konde werden, om van welckers contrarie S. M. te convinceeren, en dat de Heeren ambr. van Spagnen en graeve van Stratman my schriftelijck versochten tot bevordering van het bovengemelt oogmerck my ten spoedigsten op weg te begeven, geobligeert ben geworden een courrier naer den Hage te schicken [1].

Daerby quam noch, dat, alhoewel den Keyser en sijne meest confidente ministers wel vergenoegt waren over de voorgevallen verandering van saeken in Engelant door de seer heugelijcke verheffing van haere jegenwoordige Koninckl. Majt. tot de kroon, men echter scheen retenu te willen sijn in het doen van demarches, om hoogstged. S. M. in die sijne qualiteyt behoorlijck te erkennen en in die retenu, soo my door den hr. amb. van Spagnen geaffirmeert wiert, te willen continueeren, tot dat hoogstged. S. M. door een declaratie van oorlogh tegen Vranckrijck, of door het intreeden in de bovengeroerde alliantie, in de gemeene interessen oock met dit Hoff zich zoude hebben begeven en dat het dienvolgende te beduchten was, dat op de notificatie, die S. M. alhier soude doen van desselfs verheffing tot de throon, mogelijck niet soo promptelijck, als met reden verwacht soude werden van hier soude werden geantwoort; 't geen dan mogelijck occasie soude konnen geven tot froideur, die evenwel in alle manieren behoorde te werden vermijdt; dat men derhalven dienstig oordeelde dat S. M. grondelijck mogt werden geinformeert van de dispositie van dit Hoff, niet alleen tot voorkoming van alle misverstand en koelheyt, maer oock, om daerdoor, was het mogelijck, soo veel te prompter een oprechte vriendschap en naauwe verbindtenis tussen den Keyser, Syne Kon. Maj. van Engelant en haer Ho. Mo. te etablisseren.

Maer nu ick, Mijn Heer, de bovengeroerde depeche van Staat ontfangen hebbe, cesseert de voorsz. impatientie van dit Hoff en is, in plaetse van dien, hierover veel vernoeging gesuccedeert, en gelijck het empressement van dese sijde

---

[1] Witsen schreef den 12/22 April uit Londen aan Heinsius:

„Wy hebben den koning ook versogt aan den Staat te willen laten toekomen zijn hoogwijs advis omtrent het overbrengen van de negotiatie, ofte d'overkomste van den Hr Hop, waarop S. M. heeft betuigt ten besten van den Staat te oordeelen, dat haar H. M. den Hr. Hop ordonneren aan S. K. M. bekent te maaken, S. M. vaste resolutie om mede te treden in de voorsz. alliantie en ingevalle S. K. M. buiten verwaghtinge nog inclineerde om deeze handeling na den Haag te verplaatsen, dat alsdan aan S. K. M. op het krachtigste zal voor oogen stellen wat retardement en gevaar van tijdig te werden gedivulgeert, dit transport zoude na zig slepen” enz.

groot is om de voorsz. alliantie ten spoedigsten ten einde te brengen, en dat Ho. Mo. my by haere resolutiën en UWEG. by desselfs missiven ampel en circumstantielijck belieft hebben te instrueren, soo ben ick in grote hope, dat in seer weynig tijts, om niet te seggen, weynig daegen, hiervan een goede en gewenschte affcompst gemaeckt sal konnen werden.

En alhoewel tot noch toe by den Keyser niet geantwoort is op de missive van notificatie van hoogstged. S. M., soo ben ick echter in hope, dat sulx wel haest sal geschieden, waertoe de missive van den Keyser aan den gewesen Koning geschreven geconsidereert werdt als een wegbereyder te seyn, en voorts ook seer veel sal contribueren de ordre door hoogstged. S. M. aen den Admirael Herbert gegeven, om de Fransse schepen aen te tasten, 't welck dan in effecte een begin van oorlog is, die men allhier heeft gedesireert, waervan ick oock niet naelaten sal, om den Keyser aen hoogstged. S. M. op desselfs gegeven notificatie, hoe eer soo beeter, te doen antwoorden, my te bedienen. En is voorts, soo veel uyt den hr. van Straetman hebbe vernomen, welgevallig dat de voorsz. alliantie tusschen den Keyser en haer Ho. Mo. werdende gemaeckt, hoogstged. S. M. wijders versocht werde daerin te willen treeden.

Gelijck my ged. Heer uyt sich selven albereits heeft verklaert, dat, schoon de Turkse oorlog continueert, de Keyser evenwel, in naerkoming van voorsz. alliantie, 30.000 man tegen Vrankrijck sal employeren. Den Amb. van Spagnen meent, dat dit getal sooveel is als den Keyser in den voorgaenden oorlog, en dat noch onder betaeling van subsidien, tegen Vranckrijck te veldt heeft gebracht en men is hier in grote hope, dat de aenstaende campagne tegen de Turcken soo voordeelig sal sijn, dat hetgeen deselve nu niet willen naegeven alsdan by haer *ultro* wel sal werden aengeboden, waerom men oock projecteert om aan de generaels die het keysers leger tegen de Turcken sullen commanderen pouvoir te geven, om met haer, so sy hiernaer op een nieuw aensoecking van vrede souden mogen doen, op de frontieren, en *sub clypeo*, gelijck voor desen meer geschiet is, en dat met goed opgevolgt succes, te handelen en te sluyten.

't Is seecker MH. dat dese alliantie den Keyser inseparabel van den Staet sal maecken, en dat voortaen niet als alles goets van hier sal wesen te waghten. Den hr. ambr. van Spagnen seyde my noch gisteren, dat de twee bewuste poincten van de electie van een Rooms-koning en van de successie van de monarchie van Spagnen den Keyser en de Keyserin tot in het herte raeckten, en dat geene verbintenissen soo sterk souden konnen werden geimagineert, die dit Hoff meer onafscheydelijck van haere geallieerden souden konnen maecken, als die geene, die o. a. op voorsz. twee poincten wiert gefundeert, en dat gelijck haer Ho. Mo. daartoe nu favorabel hadden belieft te resolveren sy voortaen op dit Hoff en op haere concurrerende intentie ten besten van de gemeene saeck tegen Vranckrijck sich volcomentlijck souden konnen verlaeten. [1]

---

[1] Journaal van Hop (13 Mei): "The separate article concerning the monarchie of Spaine and election of the king of the Romans are conforme to the intention of the States; but, for secrecy sake, are subscribed by Count Stratman as deputed thereto and Mr. Hop alone."

VI. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 25 April 1689.

Naerdat den hr. Graeve van Straetman, volgens hetgeene ick de eere gehadt hebbe UWEG. by mijne jongste van 24 deser te communiceren, van my onfangen hadde een project van de articulen, welcke naer het oordeel van haer Ho. Mo. souden konnen dienen tot ingredienten van een tractaet van alliantie tusschen sijne Keys. Maj. ende den staet, heeft S. Exc. deselve in het Latijn doen oversetten en gisteren aan den Keyser gepraesenteert. S. M. heeft het voorsz. project, naer my ged. Heer immediaet daeraen ten Hove heeft gerapporteert, met veel aendacht self gelesen, en generaelijck daerin een welgevallen gevonden, en, voorts sich naeder willen beraeden, wat Heeren als desselfs commissarissen tot het adjustement van voorsz. alliantie my souden behooren toegevoegt te werden. Als ick meergem. hr. gr. van Straetman versocht hebbe my te willen informeren, of en wat particuliere remarques by den Keyser op het contenu van de voorsz. geprojecteerde articulen souden mogen sijn gemaekt, heeft deselve 1°. gemoveert, dat de beloften, by haer Ho. Mo. te doen, tot het employ van haere goede officiën by de Heeren churfursten van het Rijck, ten eynde den Kon. van Hungaren tot Rooms-koning soude mogen werden geeligeert by een secreet en separaet articul dienden te wesen vervatt. Ten anderen, dat in gelijcker voegen oock daerin geïnsereert soude mogen werden het poinct van de noch resterende verschuldigde subsidien, op hetwelcke heeft doen reflecteren de relatie van den Heer Crampricht die uyt den Hage heeft geschr. van goeder hant te wesen geinformeert dat als men daerop insisteerde, sulx van de sijde van haer Ho. Mo. wel soude werden bewilligt; 3°. dat men over het point van de religie ende de moderatie omtrent de Catholijcken te observeren oock by dese occasie soude dienen te couvenieeren; en eyndeling, dat de extensie van de bovengeroerde artt. blijvende nochtans de substantie van de selve ongeraeckt, hier en daer wat soude konnen werden geredresseert. Gelijck dese remarques my in de antichambre van den Keyser sijn gemaeckt, heeft de gelegenheyt aldaer niet toegelaten deselve naar behooren te discutieeren, doch heb ick evenwel genoegsaam konnen ontdekken, dat, gelijck als de eerste en laetste van dien de conclusie van de alliantie niet sullen ophouden, oock also niet doen sal de derde, welcke relatie heeft tot de religie, dewijle S. Exe. my genoeg heeft doen blijcken wel te begrijpen, dat dit point niet en konde wesen een object van de jegenwoordige negotiatie, maer het 2de point van de subsidiën sal apparent meer difficil sijn, omdat ick oock door andere voornaeme ministers ben geïnformeert, dat men hiervan een art. in het tractaet soude willen maecken, voegende hetselve gelijck my den Heere van Stratman noch desen morgen heeft geavanceert, by de separate artt. Ick sal my evenwel als ongelast in dit point niet inlaeten, en ter contrarie te weeg soecken te brengen, dat men van de instantien dienaengaende, by occasie van dese negotiatie te doen, mag desisteren, om de conclusie van een soo notable alliantie, aen een soo illiquide quaestie niet te accrocheren. S. Exe. geeft my hoop, dat naerdien men oordeelt,

dat van dese saecke hoe eer soo beeter een goede afkompst dient te werden gemaeckt, den Keyser noch desen middag my commissarissen sal nomineeren (die om de secretesse buyten twijffel seer weynig in getall sullen sijn) en dat wy daerop huyden of morgen uytterlijck in conferentie sullen treeden, van welckers resultat ick de eer sal hebben UWEG. aenstonts kennisse te geven.

...... Dese dusverre geschr. communiceert my meergem. hr. van Stratman, dat S. Keys. Maj. dese morgen goetgevonden heeft my tot commissarissen toe te voegen de heeren graeven van Koningseck, van Oetting, van Windisgratz en hem hr. van Stratman, waerop nu de conferentien staen aengevangen te werden. Hiermede enz.

VII. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 1 Maji 1689.

Den hr. Graeve van Stratman aen den Keyser voorgedragen hebbende de instantien die nochmaels uyt den naem van haer Ho. Mo. conform haere resolutie van 4 April ll. gedaen waeren, ten eynde hoe eer soo beeter een goede en vaste vrede tusschen dat Hoff en de Ottomanise Porte soude mogen werden getroffen, heeft my gerapporteert dat S. M. hem bevolen hadde my te seggen, dat deselve op het aenhouden soowel van haer Ho. Mo., als van de kroon van Spagnen ende sijne verdere geallieerdens, sich niet alleen gedisponeert verklaert hadde tot het aengaen van die vrede en het termineren van den jegenwoordigen oorlog, die met sooveel succes voor de keys. wapenen tot hiertoe was gecontinueert, maar oock ten dien eynde de turkse afgesanten tegens de ordinaris gerecipieerde gewoonte ten respecte van afgesondene van vijanden, in sijne tegenwoordigheyt hadde geadmitteert en met deselve in vredehandeling doen treeden. Dat S. M. vervolgens verwacht hadde, dat van de turkse sijde sortable en aenneemelijcke propositien souden werden gedaen, maer dat, ter contrarie, deselve door de ontstaene oorlogsberoerte tusschen den Keyser ende desselfs geallieerdens en Vranckrijck en door de influentien van die kroon opgesett, soadaenige praetentien hadden geformeert en daerby immer waren blijven persisteren, die den Keyser nooyt soude kunnen aennemen, gelck specialijck S. M. nooyt soude bewilligen in de restitutie van het furstendom Sevenbergen in hare vorige staet, als wesende een van de allerbesten conquesten, die S. M. wapenen gedurende desen oorlog hadden gedaen, gelijck oock den Keyser aen de Turcken niet konde laeten haere noch overige forteressen op de Hungerse en Styrmarkse grensen, te weten Waradyn, Temeswar, Gyula en Canisscha, noch aen haer accordeeren de vrije toegang tot deselve, soo omdat die plaetsen in handen van Turken blijvende, S. M. Staten niet souden jouisseren van een volkomen verseeckertheyt en veyligheyt, als omdat tot die plaetsen niet genadert konnende werden, als over des Keysers territoir, hetselve door de marches en contramarches van turkse troepes aen de foules van deselve altoos souden wesen geexponeert. Dat S. M. door dese turkse onversettelijckheyt genootsaekt wierdt de cours van sijne wapenen te vervolgen en daerom geresolveert hadde een

goet leger, gecommandeert door den hr. prince Louis van Baden en Chef, in 't velt te doen brengen, in hope, dat de operatien van dien soo voorspoedig souden sijn, dat daerdoor het turkse Hoff by vervolg van tijdt wel tot moderater gedachten soude werden gebracht en gedrongen soodaenige aensoeckingen en voorstellingen tot vrede te doen, die by den Keyser aengenomen souden konnen werden, enz.

VIII. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, den 8 Maji 1689.

Genoegsaem ter selver tijdt, als ick de eer gehadt hebbe aen UWEG. te laten afgaen mijne jongste van den 5 deser, is nochmaels by de heeren graeven van Conigseg ende van Stratman, mijne commissarissen, ende neven deselve, op speciael goetvinden van S. Keys. Maj. noch by de heeren gr. van Oettingen ende van Windisgratz [1] geëxamineert en overwogen het project van de artt., welcke naer het oordeel van haer Ho. Mo. konden dienen tot ingredienten van de bewuste alliantie met hoogstged. S. M. en daerop by haer Exc. geinformeert, en vervolgens desen morgen aen S. M. tot Laxenburg overgebracht wesende haer advis, heeft het deselve belieft sich daermede volkomentlijck te conformeeren, sonder dese saecke verder te laten passeeren door het ordinaris canael van sijnen geheymen raedt, om te meer gesecreteert te werden. Den Keyser heeft dan, naer my beyde de heeren commissarissen tot Laxenburg huyden middag hebben bekent gemaeckt, goetgevonden, het project van haer Ho. Mo. in substantie te approbeeren en vervolgens haer Exc. te gelasten op dien voet met my te treeden tot het dresseeren en teeckenen van het tractaet, en haer ten dien eynde van het noodige pouvoir te voorsien, met bijvoeging alleen:

1°. dat S. M. in dit tractaet gaerne expresse geincludeert soude sien mijnheer den hertog van Lotharingen, die in effecte in de pyrenaeise tractaten, waertoe de *termini pacis* in dese negotiatie werden gerapporteert, is gecomprehendeert, en met haer Ho. Mo. in verscheyde voorheen gemaeckte conventien tusschen deselve en S. Doorl. is geligeert geweest;

2°. dat verders by het ontstaen van onlusten op de frontièren tusschen den Keyser, het Rijck en haer Ho. Mo. deselve onlusten door commissarissen, ten wedersijden te deputeeren, souden behooren te werden bygelegt, om alsoo alle feytelijckheden en extremiteyten voor te komen;

3°. En eyndeling, dat HH. Mo. serieuselijck souden willen reflecteeren op de onverwijlde betaeling van de noch resteerende subsidien aen S. Keys. Maj., doch gelijck meergem. HH. comm. my daernevens te kennen hebben gegeven, dat het S. M. intentie niet en was door dese remarques, insonderheyt door de eerste en laetste, de teeckening van het tractaet op te houden, soo sijn wy

---

[1] Hop had gevraagd slechts met *twee* commissarissen te handelen. Dit werd hem voor de algemeene punten der onderhandeling toegestaan. (Br. van 5 Mei 1689.)

verders afgesproocken de artt. van dien ten spoedigsten te doen dresseeren en also tot de signature te komen, weshalve ick niet buyten hoop en ben van binnen 3 à 4 dagen door den courier die HH. M. my belieft gehad hebben te schicken, het geteeckende tractaet naer den Hage te sullen konnen afvaerdigen. Blijvende enz.

IX. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 12 Maji 1689.

Ik neme de vrijheyt mits desen aen UWEG. eerbiedelijck bekend te maecken, dat de bewuste alliantie offensif en defensif tusschen den Keyser en HH. Mo. desen avont om 10 uuren ten wedersijden is geteeckent en geslooten; de post staet soo op het afrijden, morgen sal ick met een expresse het tractaet selve overschicken en blijve inmiddels met veel respect enz.

X. A. HEINSIUS AAN J. HOP.

Hage, 14 May 1689.

Ick bedanck UWEG. voor de continuele exacte communicatie van 'tgene aldaer passeert; 't is my aengenaem te verstaen dat d'apparentie tot een spoedigh eyndigen van UWEG. negotiatie sigh meer en meer opdoet, en dat deselve hope heeft, dat het accrochement van de subsidien sal geligt worden.

UWEG. sal bekent sijn, dat den 25sten Jan. 1687 ter vergaderinge van HH. Gr. Mog. ingebragt en in handen van commissarissen gestelt sijn twee memorien van d'heer Crampright, een wegens de vers. subsidien en een wegens die by de churfurst van Trier gepretendeert werden, en daernevens twee projecten van onderhandelingen; de subsidien van den Keyser souden ten deele by assignatie op Spagne ende ten deele aen gelt moeten hebben worden betaelt volgens dat project. Die sake is alsdoen soo nu en dan in die tijt wel eens aengeroert geweest, maer wete niet dat de besogne gehouden is, maer tzedert desen oorlogh wete niet dat daervan gesprooken is, maer wel ter contrarie, dat d'heer Crampright seer ernstige instantie gedaen heeft en noch dageljjcs doet, ten eynde men aen S. Ch. Doorl. van Trier de gepretendeerde subsidien, vermits de noot waerinne deselve nu is, soude willen voldoen, sonder dat een enckel woort ooyt rept van de subsidien voor den Keyser, alhoewel ick wel wil gelooven, dat het een het ander nu levendigh gemaeckt heeft.

De Hr. Crampright heeft my voorgedragen, off niet dienstigh soude sijn, dat de geallieerden, die ministers hebben aen het Turcse Hoff, tselve by alle wegen gesamentlijck en te gelijck souden desabuseren van 'tgene de Fransen aldaer, soo wegens haer forces als de swackheyt van hare vijanden trachten in te boesemen ende verders de sake daerhenen trachten te dirigeren, dat deselve haere gedagten meer en meer tot de vrede mochten doen inclineren.

Ick hebbe met denselven hr. gesproocken op 't subject van Hamburgh, wegens de vrye comercie, die deselve met Vranckrijck exerceren; en 't inbrengen ver-

volgens van de wijnen, brandewijnen en andere waren in dese landen. Sy meynen, dat soo lange de Keyser alleen 't verbot gedaen heeft en avocatoria laten uytgaen en niet het rijck, daeraen niet gehouden te sijn; hy heeft my versogt daerover aen UWEG. te willen schrijven en aengenomen van gelijke aen den Keyser te sullen doen. Indien sulcx konde belet worden, soude een seer grote sake wesen, maer soo niet van die kant, meyne ick, dat (wy) middel sullen vinden om 'tselve met Engelant te gelijck te doen, soo ras als dat rijck met Vrankrijck in oorlogh sal sijn, waerover aen den Koning hebbe geschreven.

XI. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 15 Maji 1689.

Bij hetgeen ick de eere gehad hebbe aen den staet, onder adresse van den hr. Griffier, op den 13de deser, door een expresse te schrijven, tot éclaircissement van het geteekende en gesloten tractaat, moet ick aan UWEG. daernevens noch communiceren, dat ick boven en behalven de redenen op de bewuste stipulatie van 30.000 man in het voorsz. mijn schrijven vervat, te min om dat point de gantse conclusie van de alliantie hebben derven hazardeeren, omdat S. Keys. Mjt. niet alleen tot Regensburg, en nu oock jongst aen my ten respecte van haer Ho. Mo. schriftel. verklaart heeft, onaangesien de continuerende Turckse oorlog de voorsz. 30.000 man in het rijck te sullen employeren, maar oock deselve genoegsaam effectivelijck derwaarts heeft geschickt, en ten dien eynde, volgens hetgeen de hr. gr. van Stratman my verseeckert heeft, noch op een nieuw naer den Rhijn schickt 1000 Hungarise ruyters onder den gr. Lobom; en dat bovendien UWEG., by desselfs seer gerespecteerde missive van den 19en der voorl. maent my belieft heeft te schrijven, dat S. K. Mt. van Engelant de geprojecteerde artt., *prout jacebant*, belieft hadde te approbeeren, met recommandatie om op dien voet hoe eer soo beeter tot besluyt te komen, en gelijck in deselve artt. de voorsz. determinatie van 30.000 man niet is gevonden en dat men verklaarde die determinatie in het tractaat niet te konnen admitteeren, en dat in hetselve tractaat gedefinieert sijnde, dat de hooge geallieerdens met alle hun macht souden moeten ageren en dat de Keyser gesint sijnde sich hiernae ter goeder trouw te reguleren, dien volgende alle sijne macht, en sulx niet alleen de voorsz. 30.000 man, maer by meerder ruymte van sijne saecken veel meer volcks tegens Vranckrijck in het velt soude brengen. [1]

Het point van de subsidiën gaet hier zeer ter harten en wert by de uytge-

[1] In het journaal van Hop staat op den 13 Mei aangeteekend: „Mr. Hop further maketh all possible instances urging that the emperour would oblige himself that dureing the Turkish war he should at least have 30.000 men upon foot againest France, and that the forsayed number of souldiers should be expressed in the treaty. Butt his was so mightily opposed, that the allyance must have been let alone if this point had been insisted upon without *relachement*."

putheyt van 's Keysers financien ende de oude obligatie, waerop men sich fun deert, gevoegt, dat de hr. baron Görts wegens den Staet in het voorleden jaer alhier renouvelleerende de bekende ligue van associatie, positive toesegging uyt den naam van haer Ho. Mo. misgaders oock van S. K. Mt. gedaen soude hebben, dat al doenmaels sonder verder uytstel een goede somme, die begroot werdt op 200.000 Rths, in mindering van de verschuldigde subidien, soude werden voldaan, en men meent dat den Staat van Engelant ontfangende een remboursement van 6 millioenen en hebbende konnen doen een leening van ettelijcke 100.000 Rths. aen die van Luyck en daer te boven aen Brandenburg, oock wel een sortable summe aen dit hoff souden konnen werden voldaen. De Keyser selve is op dit point vry ijverig en heeft S. M. sich laten ontvallen, dat, ingevalle vóór het uytwisselen van de ratificatien van het voorsz. tractaet geen betaeling van voorsz. subsidien, was 't niet in 't geheel, immers voor een gedeelte, wierde geobtineert en over de betaeling van de rest op draeglijcke terminen geconvenieert, S. M. niet konde te gemoet sien, dat daervan ooyt yetwes soude wesen te hopen. Ick late derhalven aan het hoogwijs bedencken van UWEG. of niet tot acheminement van de voorsz. uyt te wisselen ratificatien en tot accomplissement van het woordt noch in den voorleden jaer gegeven, en wegneming van misnoegen op dit subject, een maetige summe van 100.000 Rhs. of eens soo veel soude konnen werden voldaen, in welcken gevalle de ratificatien niet sullen werden opgehouden en met den hr. Campricht, die daertoe ordre en instructie heeft, sal konnen werden verdraegen over de terminen, op dewelcke de rest soude behoren te werden voldaen. In de secrete artt. is de designatie van den hr. aertshertog uytgelaten, omdat op deselve de successie noch niet gearresteert sijnde, S. M. de Keyser geoordeelt heeft best te weesen, dat alleen generaelijck van desselfs huys wierde gesproocken, en gelijck dat art. oock van den aenvang af generael is gestelt geweest, de designatie daernevens alleen by discours van den hr. Stratman wesende gevoegt, soo heb ick gemeent niet te sullen misdoen van my in desen deele met Sijne Keys. Maj. sentimenten te conformeeren.

Men heeft eyndeling oock niet nodig geoordeelt in dese twee separate artt. Spagne te includeeren, omdat het eerste haer directelijck raekt en dat die kroon als een lidt van 't huys van Oostenrijck niet kan naelaten uyt sich selven voor het accomplissement van het tweede art. te wesen geporteert.

XII. A. HEINSIUS AAN J. HOP.

's Hage, den 27 May 1689.

Voorleden vrydagh is in de vergaderingh van Hollt· geresolveert het geteeckende tractaet met Sijn K. Majt. te ratificeren, alleen wert noch geïnsteert op een denombrement van forces, 't gene Sijne Kon. Majt. van Groot-Bretagne mede wel wenste dat uytgewerckt konde werden tot op 30.000 man en oordeelt 't selve redelijck te sijn.

S. M. is oock bereyt in het voorsz. tractaet in te treden, soo ras als daertoe wegens den staet sal werden gerequireert, maer dewijl deselve noch geen erkentenisse van den Keyser heeft gekregen, soo valt wat speculatie op de forme, andersints soude geen swaricheyt maken om een plein pouvoir aen UWEG. toe te senden, waerop onder mesnage ick wel gaerne UWEG. sentiment soude verstaen, ende off die erkentenisse in 't korte staet te geschieden en waeromme die soolange achterwege gebleven is.

De provintie van Zeeland defitieert noch in de ratificatie, maar heeft de heer Becker ords. gedep. ter Geneneraliteit my huyden geseyt in een dagh à twee die te sullen hebben.

Tot het betalen van eenige subsidien is gansch geen inclinatie en sal 'tselve vervolgens op de beleefste maniere dienen te werden gerefuseert.

XIII. EVERARD VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Londen, den 31 May 1689.

De alhyer aenwesende ministers van de hooge geallieerdens van onsen Staet sijn generalijck van gevoelen, dat de vermindering van genegentheyd, dewelcke de Turcken thoonen tot het aengaen van de vrede met den Keyser, is veroorsaeckt ende eenighlijck rust op de verseeckeringe dewelcke de con. van Vrankrijck aen deselve heeft laeten doen van door het gewelt van sijne wapenen tegen den Keyser te maecken een groote diversie van de maght dewelcke die anders tot voortsettinge of bescherminge van sijne conquesten soude connen gebruycken. Ende dat het daerom van een sonderlinge utiliteyt soude wesen, om den Grooten Heer diensaengaende te brengen tot andere gedaghten, dat van wegen desen Coninck aen deselve met nadruck wierde gerepresenteert, dat Sijne Maj. was ingetreden in een gemeen interesse tegens den con. van Vranckrijck ende met onsen Staet in een particuliere verbintenisse en conventie, om te samen sonder uytstel tegens dien Con. een seer maghtige vloot in zee te brengen ende het considerabelst gedeelte van dyen in de Middellantse zee tot afbreuck van de Fransen ende hare geallieerden te laeten ageren. Dese Con. daervan ten volle gepersuadeert, heeft aen sijn amb. tot Constantinople laeten afsenden een ordre, om de voorsz. representatie aen den Grooten Heer, ende daer het verder van vrught sal worden geoordeelt, op de bequaemste ende craghtighste wyse te doen ende heeft oock begeert, dat ick aen UWEd. Gestr. deselve soude bekent maecken, ende uyt sijnen naem oock recommanderen, dat UWEd. believe te besorgen dat gelijcke ordres door haer Ho. Mo. mede mogen worden geschickt aen derselver ministers aen dat Hoff, met speciale last om in 't uytvoeren van die beveelen in alles de concert te gaen met de ambassadeurs van S. Maj. ende met malcanderen te overleggen op wat maniere ende door wat raisonnementen ende motieven best ende met het meeste succes sal connen bereyckt ende uytgewerckt worden het oogmerck dat men heeft om aen den Grooten Heer te benemen de confidentie, dewelcke hy magh hebben op de belofte van assistentie ende van diversie, of andere diergelijcke by den con. van Vranckrijck aen hem gedaen.

XIV. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt, den 23 May/2 Juni 1689.

Ick heb met de voorlede post UEd. niet kunnen scrijve weegens meenigvuldige occupatien, hebbende doemaels ontfangen sijne depêches van den 17 en 20. Seedert sijn my gisteren toegekoomen die van 24 en 27. Ick ben van opinie dat het tractaet met den Keyser aengegaen, behoorde te werden geratificeert soo het legt. Ick soude evenwel meenen, dat den hr. Hop behoorde te werden gelast, dat het aental van de keyserlijcke trouppen om t'ageeren teegens Vranckrijck wierde gestipuleert op 30,000 man en alle devoiren daertoe aen te wenden, naerdien het seer redelijck is, evenwel het uytwisselen van de ratificatie daeraen niet te binden. Ick ben gereet om in die alliantie te treeden, als ick daertoe van weegens den Staet sal werden gerequireert; weegens de forme ben ick wat verleegen, hebbende nogh geen erkentenisse van den Keyser gecregen, andersints sal ick geen swaerigheyt maecken om een plein pouvoir aen den hr. Hop te senden. Ick sie geen swaerigheyt dat den Staet hem permissie geeft om te repatrieeren als de uytwisseling van de ratificatie sal sijn geschiet, maer het sal nodigh sijn dat UEd. sijn gedaghten liet gaen om een bequaem perzoon uyt te vinden die aen dat Hoff blijft resideeren, Hamel Bruyninx sijnde door sijn ouderdom t'enemael onbequaem. Ick soude oordeelen nodigh te sijn dat ymant weegens den Staet wierde gesonden in 't Keysers leeger onder den hart. van Lotteringen, om d'operatien te concerteeren ende correspondentie te houden met die van den Staet, en daertoe meen ick seer bequaem te sijn den hr. van Amerongen. Indien UEd. het daertoe kan dirigeeren, sal het een dienstighe saeck sijn. enz.

XV. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, 3 July 1689.

Voor acht dagen had ick de eere UWEG. eerbiedelijck kennisse te geven van de doenmaals gedeclareerde reyse van den Keyser en van het Hoff tegen de 27 Julii naer Augsburgh, en dat S. M. als procuratie hebbende van den kon. van Spagnen, om in desselfs naeme Mevr. de Pr. Palatine te trouwen, of te doen trouwen, ten dien eynde en passant het hoff van den Hr. chf. Palatyn tot Neuburg soude aendoen, en sich aldaer eenige dagen ophouden.

De reyse naer Augsburgh werdt iu 't openbaer voorgewent te geschieden, om door deselve te voldoen aen de gedaene instantien van den hr. Chf. van Beyeren, ten eynde de keyser te meer naerby soude mogen wesen aen de operatien van de geallieerde Duytse legers tegen Vranckrijck, maer de voornaemste en seeckere oorsaecke is, dat, naerdemael de Fransse ministers aen verscheyde Duytse Hoven vóór het aengaen van den jegenwoordigen oorlogh niet duysterlijck hebben doen blijcken de intentie van den Koningh haer meester om den heere Dauphin, ware het mogelijk, te doen verheffen tot de waerdigheyt van Rooms-koningh

en het huys van Oostenrijk daervan te versteecken, men gemeent heeft, dat het nu meer als ooyt tijdig soude konnen wesen, in consideratie van de jegenwoordige groote eenigheyt in het Duytse rijck, ende de verbintenissen van vriendschap en goet verstant tusschen den Keyser ende de heeren Churfursten, om de voorsz. electie van een Rooms-koning op den koning van Hungaren, outsten soon van S. Keys. Majt. te doen vallen.

Den hr. Churft. v. Beyeren heeft bij het tractaet, gedurende desselfs jonst aenwesen alhier met hem gemaekt, daertoe sijne stemme gegeven, gelijck den hr. Churf. van Ceulen, desselfs broeder, tsedert oock de sijne in geschrifte herwaerts heeft overgesonden. De stemme van den koning van Bohemen, als residerende in den boesem van den Keyser, ende van den hr. Churf. Palatin, sijn seecker, gelijck my oock geaffirmeert is, dat de Churf. van Brandenburg sich op dat subject seer favorabel soude hebben geexpliceert; ende den hr. Churf. van Mentz heeft by missive, alhier vóór eenige dagen aengebracht, sich niet alleen daarvoor verklaert, maer bovendien gemeent, dat het in de jegenwoordige conjuncturen meest dienstig was tot die electie sonder uytstell tc procederen, sulx dat alleen resteren soude de hr. Churf. van Saxen, die om seer veel consideratien vertrouwt werdt niet te sullen discreperen.

...... De congratulatoire rescriptie van den Keyser aen S. M. v. Gr. Brittannien afgegaen wesende, hebben den hr. ambass. van Spagnen en ick aengehouden, dat de graeve van Carlingfort van hier mochte werden gecongedieert, in naevolgingh van 't geen tot Madrid en in den Hage ten opsichte van den graeve van Staffort en Marquis d'Albyville is geschiet, en is my gisteren gecommuniceert, dat de Keyser al bereyts geresolveert hadde gem. graeve van Carlingfort niet alleen te interdiceren het hoff op de reyse naer Augsburg te volgen, maer oock ter selver tijdt uyt het rijck te doen vertrecken, sonder sich voor alsnoch gedetermineert te hebben, of men hem selfs niet noch eerder soude behoren te doen retireren, werdende inmiddels deselve genoechsaem niet meer aen het Hoff gesien.

Ick blijve enz.

XVI. J. HOP AAN DEN GRIFFIER DER STATEN-GENERAAL.

Weenen, 17 Juli 1689.

Naer het afgaen van mijne jongste aen UWEG. van den 10 deser, heb ick den volgenden dag, op den middag, door een expresse courier, die in seven dagen en een half uyt den Hage herwaerts overgelopen is, met behoorlijck respect ontfangen haer Ho. Mo. secrete aenschrijvens en daernevens gevoegde resolutien van 1 deser, concernerende de ratificatie van het jongst geteeckende tractaet met Sijne Keys. Maj. ende mijne terugreyse naer Hollant, mitsgaders noch twee originele acten van ratificatie van het voorsz. tractaet en van de separate artt. van dien. Ick hebbe dien conform op een nieuw alle mogelijcke devoiren aengewent, ten eynde als noch by een separaet art. vastgestelt soude mogen werden een denombrement van forces van Sijne Keys. Maj. ende dat deselve gedurende den oorlog met den turcksen Keyser gehouden soude

wesen tegen den koning van Vranckrijck boven sijne guarnisoenen effectivelijck te onderhouden en in 't velt te brengen, daer 't selve meest van noden sal sijn, ten minsten een getall van 30,000 man, doch hebben dese mijne devoiren tot mijn leetwesen geen ander of verder succes gehad als voor desen en ick de eer gehadt hebbe haer Ho. Mo. by mijne gehoorsaeme relatie van den 13 May ende de bylaegen daernevens gevoegt, te berichten. Maer van beter operatie en meerder succes is geweest de excuse, die, uyt de naem van haer Ho. Mo. en op de gronden in de bovengeroerde haere resolutien vervat, gemaeckt is van het betaelen van eenige gepraetendeerde subsidien, of van het aennemen van eenige assignatien op deselve, dewijle my desaengaende, schoon onder de hand daerover wel wat is gemurmureert, niets verders directelijck uyt den naem van den Keyser is voorgekomen, en onaengesien men ten tijde van de teeckening van het voorsz. tractaet geintentioneert scheen de ratificatie van dien aen de betaeling van de voorz. subsidien te accrocheren, heeft den Keyser echter bevolen desselfs ratificatien te doen opmaecken, en tegens die van haer Ho. Mo. uyt te wisselen, gelijck als dan oock wedersijds ratificatien van het tractaet self albereits voorgisteren uytgewisselt sijn, de echange van die van de separate artt. noch niet geschiet wesende, om de langsaeme expeditie van dese sijde, 't geen echter naer alle apparentie noch huyden of uytterlijck morgen staet te geschieden.

XVII. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, den 12 Juni 1689.

...... Dat den heere Crampricht op het voorsz. subject (der subsidien) sich flaauw toont surpreneert my, aengesien my daeromtrent alhier seer veel ernst en empressement getoont is. Niet min koomt my oock vreemt voor, dat gem. Heer op een nieuw des staets intercessie by het turckse Hoff tot facilitatie van den turcksen vrede versocht heeft, want behalven dat my dienaengaende nooyt ytwes direct of indirectelijck voorgekomen is, soo kan ick UWEG. in confidentie seggen, dat diegeene, die de directie van die vredehandel alhier hebben gehadt, de grootste aversie van de werelt hebben doen blijcken van dat haer Ho. Mo. sich daermede moeydden, en my, die daartoe uyt haeren naem alhier ben geemployeert geweest, veele wederwaerdigheden ten dien opsichte hebben doen essuyeeren, en heeft men niet alleen gemeent, maer my oock door een derde handt volmondig uyt te kennen gegeven, dat hoe minder den Staet sich met dien vredehandel moeyde, hoe eer de Turcken souden werden gedisponeert nae te geeven 'tgeen men van haer vorderde; veele particulariteyten, die onmogelijck om haer delicaetheyt en etendue by missive konnen werden vervat, souden UWEG. dienen te werden gerapporteert, om daaruyt te oordeelen, of men van dese sijde all een soo grote genegentheyt tot een vrede met de Porte heeft, als by den hr. Crampricht schijnt te werden voorgegeven, en ick hebbe reden te duchten, dat als ick alhier kome te gewaegen, dat dien heer op een nieuw haer Ho. Mo. intercessie by het turckse Hoff ten bovengem. eynde heeft ver-

socht, men sulx wel soude mogen desavoueren, gelijck men resolutelijck voor desen geseydt heeft, dat Sijn Ed. geen order gehad hadde om haer Ho. Mo. interpositie te versoecken, ten eynde door deselve de Turcken gedisponeert souden mogen werden tot vrede, en om ten dien fine een deputate herwaerts af te vaerdigen [1].

XVIII. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Amsterdam, desen 26 Aug. 1689.

Uyt het schrijven van de HH. haer H. Mo. extr. ambassadeurs aen het Hoff van S. C. M. v. Gr. Brittannien van den 12den deser heb ick gesien, dat haer Exc. de eere hebbende S. M. te onderhouden over desselfs inclusie in het tractaet met den Keyser onlanx gesloten, S. M. belieft hadde haer commissarissen toe te voegen, om met haer te delibereren, hoe en op wat wijse sulx gevoechlijk soude konnen geschieden. En alhoewel daer uyt niet klaer te vernemen is, off S. M. soude mogen genegen sijn in de voorsz. alliantie te treden simpelijck op den voet als tussen den Keyser en H. Ho. Mo. is geconvenieert, dan off deselve geintentioneert soude mogen wesen onder eenige bijvoeginge, 't sy limitatie, off restrictie, daer in te werden geconcludeert, soo heb ick van mijne plicht geacht UWEG. by praeadvertentie te communiceeren, aen desselfs overlech latende waer hy dienstich soude mogen achten daervan verder kennisse te geven, dat de heeren keyserlijcke ministers my op mijne afreyse van Weenen verclaert hebben van meyning te wesen dat de hoge geallieerdens, welcke gesint souden mogen sijn in de bovengeroerde alliantie te treden, daertoe simpelijck, op de conditien in deselve alliantie vermeld, sonder eenige verdere off andere additie, souden behoren te werden geadmitteert, om alsoo alle wijtlufticheyt, en daeruyt te beduchten confusie te vermijden; want dat andersints, haeres oordeels, indien een yder van de hoge geallieerdens, adhaererende tot de voorsz. alliantie, by deselve eenige particuliere stipulatien soude mogen voegen, de alliantie eyndeling soude konnen valllen in termen, van nooyt uytkomste te sorteeren, en is derhalve te duchten, dat ingevalle de adhaesie off inclusie van S. M. soude mogen geschieden met eenige ampliatie off restrictie van hetgeen originelijck tussen den Keyser en H. Ho. Mo. is geconvenieert, deselve eenige difficulteyt aen het keys. hoff soude konnen ontmoeten, en daerdoor de inclusie van S. M., die aen de gemeene saecke soo necessair is, geretardeert werden.

XIX. E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Londen, den 30 Augustus 1689.

De Coninck heeft aen my believen te seggen, dat in sijn missive met de post van huyden aan UWEG. af te gaen, sigh soude refereren tot 't gene ick aen

[1] Men vergelijke hierbij de aanteekeningen van v. Wijn op Wagenaar's 16de deel, bl. 13—16.

UEd. in antwoort van eenige pointen van de uwe van den 19den deser aen S. M. geadresseert, soude schrijven, ende heeft dan goetgevonden, dat ick aen UEd. uit sijnen naem soude adviseren, dat de bewuste procuratie voor den hr. Ronquillo niet nodigh sal wesen, alsoo S. M. meynt best te wesen hyer met communicatie van den Extr. ambassadeur van dien staet te laeten opstellen een acte by dewelcke deselve verclaert, dat op de invitatie door Haer Ho. Mo. met toestemminge van den Keyser aan deselve gedaen, sigh verbind tot het naecomen van alle de articulen, begrepen in het tractaet tussen sijne Keys. Maj. ende den staet opgereght ende dat twee afschriften van dyen, by S. M. behoorlijck geteeckent, sullen worden gesonden naer den Hage, om een van deselve tegen een behoorlijcke acte of verclaringe van HH. Mo. te werden uytgewisselt, ende de andere aen HH. Mo. overhandight, om door of van wege deselve, als den Coninck tot het intreden in het tractaet hebbende versoght, tegen een gelijcke acte van engagement van den Keyser aen S. M. te werden overgelevert.

De Coninck, WelEd. Heer, is oock volcomentlijck van opinie dat cort daernae een minister van wegen den staet aen 't Hoff van den Keyser behoort te worden geschickt ende sal geerne sien dat UEd. met den hr. Hop, ingevalle nogh in Hollant is, overleght ende aen S. M. overschrijft wat persoon UEd. te samen soude oordelen voor de meeste dienst van 't gemeen daertoe te connen werden gebruykt, ende by sooverre die heer al moghte wesen vertrocken, UEd. particuliere bedenckinge daerover te laeten weten.

De heer grave van Oxenstierna prepareert sigh om eerstdaeghs naer Hollant te keeren ende spreekt hyer in generale termen redelijck breet van de goede dispositie dewelcke de coninck sijn meester soude hebben om sijne tractaten met den staet preciselijck te observeren en te voldoen, ende om met deselve als oock met desen Con. sijne mesures te willen nemen ten beste van de gemeene saecken ende is S. M. van 't sentiment dat men die minister moet afwaghten wat hy sal voorstellen ende dat men ondertusschen by alle occasien moet betuygen, dat men met Sijne Maj. van Sweden altijt gesloten wil blijven, ende oock, indien dienstigh geacht wordt, naeder verbindtenissen in te gaen en dat men mede dien Con., soo veel gevoeghelijck geschieden can, moet trachten te menageren.

Ingevalle de onderhandelinge in dewelcke dese Con. staet met die van Denemarcken wegens het overnemen van trouppes comt te succederen, gelijck nu aparent schijnt, ende dat die Maj. thoont te persisteren by de genegentheyd om sigh met dese croon ende met onse Republicq naeder te engageren, soo is S. M. van gevoelen dat sulx behoort te worden geaccepteert ende bevordert ende dat sulx oock aen de ministers van deselve soo hyer als in Hollant moet worden getemoigneert en verseeckert. De Con. blijft oock van 't sentiment dat met den heer Ch. van Brandenburgh een nader verbintenisse, soo van wegen dese croon als van wegen onsen staet behoort te worden gemaeckt ende dat maer dient overwogen op wat manier ende forme 't selve best te doen.

Van een alliantie met den hr. hartogh van Lotharingen soude S. M. wel niet vreemt sijn, maer heeft bedenckingen of de provintien daartoe wel sullen incli-

neren. S. M. meynt dat verre het beste soude wesen, dat de alliantie met het gantse huys van Lunenburgh Brunswijck wierde gemaakt, maer als men soude desespereeren van den staet van Hanover vooreerst daertoe te sien comen, dan die met de heer hartoghen van Cel ende van Wolfenbuttel soude connen werden geslooten ende daerna getraght om die van Hanover in deselve mede in te trecken ende op diergelijcke wijse heeft S. M. oock aen den Hr. van Heeckeren laeten schrijven.

De Con. is oock 't eenemael van 't verstant, dat sijne Ministers en die van onzen staet alomme ende in alle saecken van 't gemeen en van importantie behooren te worden geinstrueert op een ende deselve voet ende gelast om met den andere in alles te corresponderen ende te concerteren, ende sal daerom van tijt tot tijt over de te geven ordres met UEd. communicatief laeten gaen. Ick hebbe voorl. saturdagh wel ontfangen de aengenaeme met dewelcke UEd. my den 23sten hebt believen te vereeren, ende bedanck UEd. gans gedienstigh voor de sorge dewelcke op UEd. neemt om aan ons te procureren de permissie tot ons vertreck van hyer, biddende te willen sijn gepersuadeert dat ick by alle occasie sal thoonen dat ick met veel estime ende respect ben, enz.

XX. E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Londen, 22 Sept. 1689. (des morgens.)

De hr. baron Göritz, dewelcke van den hr. lantgrave van Hessen afgezonden is geweest aen desen Coninck vertreckt nu weder om aen sijn heer ende meester te gaen doen rapport van sijne verrightingen ende ordre hebbende om en passant aen UWEd. ende de hooge regeringe in onsen staet te spreecken over eenige affaires 't gemeene welwezen raeckende, heeft van my begeert, dat ick Sijn WEd. een briefje van address. aen UWEd. soude mede geven, hoewel ick, WelEd. Heer, gans niet en twijffele, of Sijn WelEd. reputatie is UEd te wel bekent, om sulx van noode te hebben, soo moet ick evenwel UWEd. seggen, dat Sijn WEd. in 't jaer van 1684 het congres doenmaels in den Hage aengestelt heeft bygewoont ende in de onderhandelingen tot contentenent van alle de geinteresseerden ende leden van die besognes ende particulierlijck oock van den Con., getoont te wesen een minister van een groot talent ende van seer goede sentimenten.

Dat Sijn Ed. daernae, om de kennisse dewelcke S. M. ende de hr. raetpens. Fagel sal: hadde van sijne sonderlinge bequaemheyt ende van sijn aengenaemheyd ende credit aen 't Keyserlijcke hoff, secretelijck is geemployeert geweest, om by S. K. Maj, ende desselfs hooge Ministers te arbeyden tot herstellinge van de goede intelligentie ende vrientschap tusschen den Keyser ende onsen staet; dat Sijn Ed. daerinne oock soo wel heeft gereusseert, dat terugge heeft gebraght een acte in forma tot vernieuwinge ende versterkinge van het tractaet in 't jaar 1679 met S. K. M. opgereght nevens de verseeckeringe, dat deselve genegen was met haer Ho. Mo. aen te gaen soodanige nadere alliantie als geoordeelt sou worden het interesse van de beyde staten ende van 't gemeene welwesen

der Christenheyt te vereyssen, tot dien eynde aen gemelde heer raedp. ter hand stellende het project van eenige articulen, dewelcke UEd. sal hebben gesien, ende die hebben gestreckt tot een openinge ende plan voor het tractaet nu onlanx met den Keyser gesloten. Ick moet daer nogh by doen, dat de conduite, dewelcke Sijn Ed. aen dit hoff heeft gehouden, nogh heeft vermeerdert het gevoelen ende de estime, dewelcke S. M. te voren voor sijn persoon heeft gehadt ende dat ick te volle ben gepersuadeert, dat UEd. naermate dat deselve aen UWEd. sal worden bekent, sijnEd. oock sult weerdigh achten de approbatie die sijnEd. alhier heeft geacquireert.

Ick blijve enz.

XXI. A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

's Hage, 15 Aug. 1690.

De koningh van Denemarcken soude geerne de Elve-tol heffen op het tarif in den jaare 1677 geformeert, soo de hr. Lente segt, alhier in den Hage ende aan 't keiserlijcke hoff alsdan overgesonden; ick kan 't selve alhier niet machtigh werden, ingevalle UWEG. 't selve aldaér kont besomen, versoecke ik daervan een copie te mogen hebben.

Den graeve van Berka heeft my gesegt, dat hier en daar wierde uytgestrooyt, dat Vranckrijck soude tragten den staet te disponeren om een separate vrede, selfs met exclusie van den koning van Engelant te maken, het soude wel konnen sijn, dat Vranckrijck soodanige verkeerde gedagten, gefabriceert na hare imaginatie, soude mogen formeren, maer hoe verre die sake soude wesen buyten alle schijn van apparentie, is niet nodig, dat ik UWEG. aanwijse. Gemelde heere grave van Berka neemt 't selve mede op voor een fictie; ik hebbe evenwel UWEG. daarvan willen kennis geven om of soodanige sake UWEG. voorquam daarjegens gewapent te sijn.

De schepen die tot Amsterdam ende op de Maze op nieuws sijn geequipeert sijn eergisteren alle op één na, die men meynt gisteren gevolgt te sijn, uytgelopen. Hier wert gesegt, dat de gr. van Windisgratz derwaarts staat aan te komen; andere melden van gr. van Caunitz, en dat daerover eenige disputen souden wesen; ick versoek daerover te werden geesclaircisseeert ende ingevalle het UWEG. niet verveelt, soude wel wenschen een kleyne descriptie van 't hoff aldaer en de ministers als anders, om te beter te kennen weten door wat resorten de saeken aldaer gaen, en UWEG. te beter te konnen doen instrueren, waermede enz.

XXII. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Weenen, den 15 October 1690.

't Werck van de quartieren voor de Sweetse troepen is hier noch niet afgedaen, en begin ik bynae in dat sentiment over te komen, dat er in sooverre malitie by is, dat eenige om particuliere insigten het overnemen van Deense troupes daardoor willen nootsaekelijck maecken.

Ende de Sweetse troupes worden ons te nootsaeckelijcker met de quade successen in Hongaren, welcke van een swaer en droevig gevolgh kunnen sijn; de luyden in Sevenbergen ende Opper-Hongaren, so groote als kleine, sijn van 't beste, immers naar haar meening en verstand, niet gehandelt, de Sevenbergers vresen voor verlies van vrijheyt en religie, die van Hongaren klagen *hautement* dat sy deswegen ten uytersten en tegen hun privilegien qualijck getracteert sijn; wat is hier bynae anders uyt te wachten ten minsten te vresen, als dat het tot een opstand sal komen ende dat sy den Teckely onder de Turkse protectie sullen toevallen; geschiet dit ende nemen den Turken daerop met vigeur hunne avantages in acht, 't gaet alles in 't kort verlooren en meer als by den gantschen oorlogh is gewonnen, ende de prins Louis van Baden zie ick niet hoe in sulcken geval anders als door Polen retirerende terughkomen kan; wat dan van de troupes in 't Rijck soude werden is licht af te nemen; 't is buyten twijfel, sy souden allen in sulcken geval terugh moeten geroepen werden; 't eenige dat my noch hoope geeft, is dat de tijd soo verre verloopen is, en dat de turkse infanterye licht wijgerig sal sijn nae soo veele fatigues sigh wijder in 't velt te laten employeren. Was het in plaets van October 15 Aug., 't was seeckerlijck alles verloren. Ick blijve enz.

XXIII. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Weenen, (zonder datum) 1691.

Mijne gedachten nader hebbende laeten gaen over het establissement van een commercie met de naeburige turkse ende andere landen, so heb ik gemeent dat er geen tijd was te versuymen om daeromtrent de intentie ende sentimenten van dit Hoff, buyten eenig engagement van de zijde van den Staet, te sonderen, 't welck vervolgens in eene audientie by den Keyser op voorleden vrijdach hebbe gedaen, ende heeft S. M. goetgevonden, dat ik desaengaande yets in geschrifte soude vervatten, om met te beter kennisse van saecken eene resolutie te kunnen nemen, 't geen vervolgens in een billet aen den Hoffcancelier geschreven ende op huyden aen S. Exc. selve ter hande gestelt, hebbe gedaen, gaende hetselve onder L. A. hierneven gevoecht, in 't welck ook mijne consideratien van de avantages en disavantages genoegsaem vervat staen.

Het kan de navigatie op de Levant ende insonderheyt op Smyrna ende Constantinopolen niet verder nadeelich sijn als voor so veel men gemeent soude wesen de waeren ende coopmanschappen den Donau af in de Swarte zee ende so te rechter ende lincker hand landwaerts in en op te voeren, sijnde buyten dat de landen ter wederzijde van den Donau gelegen van zeer groote estendue, daer vry wat coopmanschappen by vredenstijden getrocken ende geconsumeert werden, insonderheyt in Sevenbergen, een goet, rijck ende gepeupleert land; wijders hebben Moldavien, Walachien, Bessarabie, de Chrim, Bulgarien, Servien, Bosnien, Slavonien ende de andere conquesten van den Keyser, yeder het haere van doen, daervan sy sig vóór desen voor een groot gedeelte in dese hooftstad quamen te voorsien ende voor soo veel de coopluyden daerop werden

gehoord, sal het difficulteyten ontmoeten; want de Ratzen, (?) die desen coophandel drijven, quamen hier veele manufacturen van alderhande soorten, selffs gouden en silveren lakenen, met contant gelt opkopen.

Hier is 't sedert honderd ende meer jaeren een corps van coopluyden die men van de *Nederlagen* noemt, die alle handel in 't gros drijven, en niet min als by 't stuck mogen verkopen; dese hebben groote privilegien, also daertoe van buytenlande sijn genoodight, selfs omtrent het point van religie hebben sy voorrechten, die men anders niet licht soude toestaen, ende daerom bevinden sigh hier veele coopluyden van Francfort, Switserland, Hamburg ende andere rijksteden; alle de commercie dan, die men uyt Holland directe over dese landen wil drijven, is tegen derselver interest, ende sullen sich vervolgens tegen den voortgang van 't bovenstaende werck stellen; daerby komt noch, dat sy sullen weten te representeren dat van hetgunt sy in voorsz. landen debiteren het recht van inkomen voor 't geheel werd betaelt en vervolgens dat de Keyser in dat deel daerby sal lijden. Desonaengesien is het een saek die met eenige hoope van succes wel ondernomen mag werden, om dies wil, dat een yeder, siende op de macht van den Staet, dat een klein land is, doorgaens het woord van commercie in de mond heeft, daeraen groote avantages toeschrijvende, sonder dat echter gepenetreert werd, wat eygentlijck eene sodanige commercie is.

Eyndelijck heeft de Gr. van Kinsky niet langer tegen kunnen houden het accepteren *in forma* van de mediatie van den con. van Engeland ende den Staet. 't Is drie à vier maenden geleden, dat deselve my seer bits in d'antichambre van den Keyser seyde: dat S. M. de vrede op sijn manier soude maeken ende dat wy (daarmede den Staet betekenende) noch tot geene mediateurs waeren aengenomen, maer alleen geaccepteert voor officien. Ik antwoorde, dat officien ter wederzijde aengenomen, van sijn selve mediatie wierd, ende dat van S. M. niet verwachte, dat voor de raad ende consideratien van so magtige en goede geallieerden als waeren de con. van Engeland ende den Staet geen meer égards soude hebben. Dit is so wat blijven smeulen, tot dat ik, mijn kans schoon siende, het schriftelijck, als UWEG. onder litt. B sal gelieven te sien, hebbe gepousseert, ende dat met soodanigh effect als deselve in het antwoord L. C. sal vinden, daertoe my referere.....

XXIV. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Weenen, 10 May 1691.

...... Ik geloof wel dat hier ministers sijn die 't hoofd minstens soo seer nae een accommodement met Vranckrijck als den Turck hangt, maer de Keyser ende het gesontste gedeelte van sijn raad, daervan heb ik dat gevoelen niet, alhoewel 't missen van de hulp van Sweden, Hannover ende Munster, ende dat yeder sijn assistentie ten dierste soekt te verkopen, sommigen het hooft wat warm maekt. Insonderheyt als sy daerby considereren ende gevoelen hoe swaer dese jegenwoordige oorlogh begint te vallen, sijnde de staet van oorlogh met den aankleve van dien, leegerlasten enz. sestien millioen duytse gulden ende dit sal

noch gaen, maer hoe dat in 't toekomende by continuatie van de twee oorloghen aen 't nodige sal werden voldaen, daer sta ik voor stil! De tijd sal 't leeren.

XXV. A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

's Hage, 6 November 1691.

De Turcse nouvelles sullen, soo ik vreese, al wat veranderingh omtrent de mesures van eenige vorsten veroorsaken; evenwel, gelijk UWEG. wel segt, het werck moet daerom niet gestaeckt werden; wat speculatie S. M. omtrent het deputeren van mylord Paget sal hebben, weet ik niet, alsmede niet of dien heer daartoe wel genegentheyt soude mogen hebben; andersints waren hier onze gedagten gevallen, of d'heer Trumbald, die aan dat hoff geweest is en nu tot Venetien is, daertoe niet soude werden geëmployeert, dewijl die wel het spoedigste daar soude konnen wesen, maar 't gene ik genootsaackt ben UWEG. te adviseren is, dat de hr. Colyer in 't particulier aan een heer alhier adviseert, dat geen de minste ordre ofte instructie van de Keyser heeft en geen narigt als van UWEG. Ik hebbe den grave van Windisgratz versogt, dat men hem wilde instrueeren, hoe hy sigh daer soude gedraegen om utyl aan de gemeene sake te konnen wesen, 't geen aengenomen heeft te sullen schrijven. Dien heer heeft my nog een groote swarigheyt geallegeert, dat de Keyser niet tot Adrianopel ofte Constantinopelen soude konnen doen tracteren, dewijl sulx selfs in de slimste tijden nooyt is gedaan geweest, waarmede dan wel alle apparentie soude schijnen te vervallen, dogh UWEG. die op de plaats sijt, sult sulx best weten ende alles ten beste tragten te dirigeren. My is uyt Parijs geschreven dat considerable sommen gelts na Constantinopelen waren gesonden die daer nu wel mogten opereren. Het schijnt het *fort* te zijn waermede de vijant de geallieerden wil supereren.

Ik blijve enz.

P. S. My wert gesegt, dat diegene die wegens Hanover aan 't keiserse hoff is geweest, terugh is gekomen en binnen 14 dagen weder derwaerts gaat; ingevalle UWEG. desselfs negotiatie heeft konnen penetreeren, versoek ik daervan te wesen gedient. Maar dese laetste tijdingen soude daeromtrent mede wel verandering konnen maken, soo daer anders iets goets voorhanden mogte geweest sijn.

XXVI. A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

's Hage, 23 November 1691.

De last door S. Keys. M. aan d'heer Colyer gegeven, waarvan UWEG. in sijne laetste melt, behaagt my seer wel, te meer, dewijl deselve nu en door den con. van Engelant en door HH. Mo. te gelijck is geauthoriseert om harentwegen

tot den vrede te laboreren, maar ik vreese, dat d'extraordinaris toevallen de saken aldaar soodanigh sullen hebben verandert, dat de franse artificien weder plaats sullen hebben gevat. Ondertussen sal het dienstig wesen, dat aan het keys. hoff niets werde versuymt, om tot dat oogmerck te komen, maar dewijl de apprehensien daartoe soo groot niet sijn als voorheen, sal men dien onvermindert niets dienen te negligeren 't gene tot voortsettinge van den oorlogh, soo aan d'eene als andere zijde, sal konnen strekken, te meer dewijl men van alle kanten verstaat, dat de kon. van Vranckrijck alle efforten die mogelijck sullen sijn sal doen om nogh stercker in 't velt te komen als in den voorleden jaere. Tot dien eynde sal nodigh wesen, dat S. Keys. M. van nu af aan de nodige ordres stelle om een considerable armée vroegh aan den Rhijn te hebben en dat alle obstaculen daar jegens vallende by tijts mogen werden geamoveert.

Wegens de Sweedse troupes sal nodigh wesen dat mede van nu af aan werde gearbeyt, om die vroegh in de campagne te hebben, in alle gevalle om voor al de werelt te konnen betuygen, dat aan de sijde van den Keyser niets gemanqueert heeft, dewijl men sigh daer gedurig op beroept.

Op de tiers-party moet vlijtigh gevigileert werden en gelaboreert, dat de vorsten van 't Rijck stantvastelijck blijven geunieert.

De saken van Piemont sal nodigh wesen dat door UWEG. continuelijck ten hoogsten werden gerecommandeert, als sijnde van de uyterste consideratie, gelijk ook mede gedurigh moet werden geinsteert ten eynde de Keyser aan het Spaense hoff tot een generale redres aanhoude met aanwijsing van het apparent verlies ofte ruine van die Monarchie, dat de subsidien in de Sp. Nederl. mogen werden gesonden, het Milanees beter besorgt, en in Catalogne een goede armée geformeert. Ik versoeke dat UWEG. volgens desselfs gewonelijke zêle alle devoiren aanwende dat die yver aen dat hoff niet werde verslapt, maer dat alles wat mogelijk is moge werden bygeset tot een extra vigoureuse campagne, dewijl door dat middel de turkse negotiatie te beter sal konnen werden voortgeset, de tiers-party weerhouden, en alsoo een goede ende vaste vreede voor de geheele Christenheyt konnen werden bekomen, ende dat andersints de Turcken weder nieuwe moet sullen scheppen, de tiers-party hare desseinen pousseren sal ende onse vyanden in staet gebragt werden om de geallierden de wet voor te schrijven.

Ick blijve enz.

XXVII. A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

's Hage, 15 Febr. 1692.

...... Wat aenlangt die authorisatie aan de ministers, streckt eygentlijck niet om op 't congres de secreetste saken te doen en af te handelen, maer als deselve *cum plena* gelast sijn, soo sijn deselve bequaem, om of met S. M. alleen ofte met soodanige bygevoegde ministers, als die sake concerneren, te handelen en ook om voor soo veel 't congres aengaat, aldaar te doen 'tgeen de natuyr van de sake vereyst ende toelaet; want gelijk UWEG. wel kont dencken,

soo werden de secreetste ende intymste saken niet publyckelijck in het congres verhandelt, maar onder soodanige, die of 't selve alleen raakt of toevertrouwt wert, en aldaer gebragt 't geen noodigh geagt wert, hebbende des Keysers minister participatie van alles als de premier en principaelste sijnde, en is daarom nodigh dat op alles geinstrueert en gelast is, speciaal ten opsigte van S. M., als die hier in persoon sal wesen, sijnde nogtans ten opsigte van anderen niet nodigh dat van dese particulariteyten veel gerugts gemaakt wierde....

XXVIII. A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

Hage, 15 Aug. 1692.

Ik werde berigt dat Monsieur de Bethune in Sweeden onder de hant seer insteert tot voortsettinge van de vrede, en dat, om 't hoff te persuaderen, soude voorslaan de voet van den westphaelse vrede, sonder te spreecken van die van de Pyreneën ofte in wat voege de Spaansen satisfactie soude konnen werden gegeven. Ik hebbe van mijn pligt geagt UWEG. daarvan kennisse te geven, benevens mijne geringe remarques: eerstelijk, dat ik oordeele 't selve alleen een artifice te wesen van de Franschen, om, was 't doenlijk, de Keyser door die spetieuse voorslagh af te trecken van de geallieerden en daarna de geallieerden te konnen obligeren tot soodanige vrede als sy begeren, in allen gevalle om tussen de geallieerden differentie ende jalousie te bewercken.

Ten tweeden, dat ik meyne dat sulx voorkomende, die artificien klaerlijk moeten werden ontdeckt met aanwyzinge: 1°. dat na alle apparentie selfs de franse intentie niet wesen soude om de westphaalse vreede te volgen, maar dat als wanneer souden sien dat daarna wert geluystert, ende alsoo eenigsints de geall. gesepareert, haer daarvan alsdan souden bedienen en .... [1] selfs veele exceptien maken, op hoope dat de verdere geallieerden aan de hant souden komen en yder om 't seerst de vreede begeren;

2°. dat al schoon sigh nae de westphaalse vrede wilden reguleren, sulx alleen soude sijn om soo veel minder aan de Spaansen te cederen, ende d'andere geall. te obligeren tot eene quade vrede, en sulx gedaan sijnde, t'allen tijde van de Keyser weder te kunnen eripieren 't geen souden hebben gecedeert, dewijl d'andere door die vreede niet souden wesen gestelt in staat om sulx te beletten ende dat vervolgens Vranckrijk daerdoor tot sijn oogmerck soude geraken, om door die vrede weder als voor desen yder in 't particulier te attacqueren.

Ten derde oordeele ik ook dat wat moet werden gelet omtrent dese sake op de conduite van Sweeden, dewijl deselve aan d'eene zijde door de westphaalse vreede haar oogmerk voor haar intrest soude konnen bereyken, ende dat aan d'andere zijde wat jaloers wesende over de zeemagt van de Engelsen ende van den Staat, voornamentlijk als nu geunieert sijnde, ende 't gene door de laeste zeebataille niet is vermindert, het intrest van de verdere geall. welligt soo verre niet soude mogen aantrekken als wel behoorde.

---

[1] Hier staan in het M. S. drie onleesbare woorden.

Ten vierde, dat om dit te remedieren ende voor te komen, de Keyser ende anderen van tijt tot tijt moeten werden geanimeert tot een volmaakte unie met de geall., ende dat alle obstaculen moeten werden weggenomen door het aanwijsen van de artificien, niet alleen dese maar ook alle andere, als namentlijk dat men hier ende daer soude mogen soeeken te insinueren dat de religie komt te lijden, ende vooral aan 't hof van Romen, soo in Italien als by de Keyser tragten op die voet te ageren, en diergel. meer.

Ik hebbe dienstigh geoordeelt dit alleen tot UWelEd. Gestr. particuliere informatie te adviseren, om sigh daarvan by occurrentie van saecken te konnen dienen, waar sulx raatsaemst soude agten ende anders niet; ende blijve enz.

XXIX. C. VAN HEEMSKERCK AAN DE HH. STATEN VAN HOLLAND.

In 't Turcxe leeger bij Belgrade, den 13 Oct. 1692.

Ick heb my d'eere gegeven Uwe Edele Groot Mog. te berichten 't geent t'sedert mijn vertreck van Weenen tot het in 't gesicht krijgen van 't turcxe convoys is voorgevallen; 't zijn dan geweest seven schayken of bregantinen, yder met dertich riemen, welcke my een half mijl beneden Salankémen sijn te gemoet gekomen; den commandant, geaccompagneert van twee capiteinen, quam aen boord, ende nae 't afleggen van de gewoone beleeftheden, seyde daer op ordre van Ali Bassa te sijn gesonden om mijne ordres te volgen, ende in sekerheyt nae 't ottomanische leeger te geleiden, doch dat op eenige distantie meerder vaertuyg soude ontmoeten, ende Ali Bassa selve om my te ontfangen, ten overvloet my een tweede pasport onder 't zegel van den Grooten Heer overleverende; hierop geconcerteert sijnde het separeren van 't convoys ter wederzijde, deed ick de twaalf keyserlijcke schayken den Donau dwers opsteken om het met de steven in de wind te houden tot dat de Turcken (met mijne schepen achter de haere gebonden) souden cours setten nae beneden, 't welck ter halver breete van de rivier geschiet sijnde, wenden het de keysersche nae Peter Waradyn, ende gaven te gelijck een salve uyt alle haer canon, dat over de twaelf schayken in 24 schoten bestont. Daerop de Turcken wederom de haere losten; sijnde dat voorgevallen op den 10 deser, omtrent drie ueren des namiddags; mijne reyse vervolgens in diervoegen voortsettende, quamen ons ten vijf ueren drie kleene galayen ende laeter noch andere twee wat grooter in 't gemoet, die het wendende mede desselve cours hielden, sijnde alle met kostelijcke vlaggen ende wimpels versiert, ende van soo uytgelesen, egale ende robuste manschap beset, dat het te verwonderen was; den avond gevallen sijnde, smeet men het aen land om te vernachten, also de Donau by duyster niet bevaren kan werden. Daer wiert my bekent gemaeckt, dat Ali Bassa, Generaal van de galeyen en de verdere navale Turcxe macht op den Donau, niet verre was om my s'anderen daegs te recipieren, gelijck geschiede, want nae een uer vaerens met het voorsz. accompagnement kreeg men een groot getal galayen ende bregantinen, aen de wal leggende, in 't gesicht, daer die van mijn convoys nae toe hielden; het schip daerin ick my bevond ver-

volgens op een bequame plaets om uyt te treden aen 't land gelegt sijnde, stond Ali Bassa op de kant om my te verwellekomen, my conduiserende onder een schoone tent, het gesight op de Donau open, de grond met tapijten bedect, ende daerop kussens om te sitten, vroeg voort nae mijne gesontheyt, ende off een moeyelijcke reyse hadde gehad, seggende wijders daer gesonden te sijn van den Grooten Vizier, om my te ontvangen ende te betuygen dat mijne komst aengenaem was, dat d'eere soude hebben van my tot in sijn leeger te versellen, terwijl de occupatien van gedachten Visier niet toelieten sulcx in persoon te doen, waernae het gewoon regael van eenige soetigheyt met caffé en serbet deed presenteren, gelijck mede ten regarde van d'eersten onder mijne familie geschiedde. Waernae in een familiaer discours geraeckt sijnde, seyde hy Bassa dat yets tot een ontbeijt had doen vervaerdigen, dat niet qualijck most nemen, dat het liet voortbrengen, ende wierd daetelijck op de turcxe manier schotel voor schotel alles opgegeven, versoeckende dat nae de wijse van 't land oock eenige van de mijne wilde laeten aensitten, daerop vier van deselve op mijne ordre sulcx deeden; dese maeltijd geeyndight sijnde, wierd te wassen gegeven, ende op nieuw serbet, ruyckent water ende wierook gepresenteert; tusschenbeyde lieten sigh mijne trompetten ende de turcxe instrumenten dapper hooren, staende een groot getal soldaten van de galayen op land in goede ordre gerangeert; hiernae wierd ick van gedachten Bassa met eene groote wasdoek, op de eynden met silver gestict, gereguleert ende aen vijf van mijne domestiquen een minder soort gegeven, dat my occasie gaf om aen deselve het ordinaris present van confitueren rossolic, parmesaenkaes ende een horologie te doen, hiermede stond men op, ende ging ick met vijf edelluyden, twee pages en twee trompetters in de bregantijn van den Bassa over, in deselve ordre ende met hetselve convoys als voorn; omtrent de klocke 11 ueren aen de brug, even beneden Belgrade, aengekomen sijnde, wierd my geseyt, dat ick vooreerst soude geconduiseert werden in een logement dat voor my geprepareert was, daerop uyt het schip tredende, wierd ick aen de rivier door 40 à 50 chaussen ende de capitain van de wacht voor mijn quartier gedestineert, met sijn compagnie janitzers ontfangen, sijnde daer wegens den Grooten Vizier een schoon peerd, seer rijck ende kostelijck opgetoyt, met noch een ander voor een van mijne domestieken, op welck gestegen sijnde, reed ick met het voorschreven accompagnement in rang de laeste door een menigte van menschen nae mijn quartier, dat ick, evensoo sleght als het andere tot hiertoe magnificq vond, bestaende alle de preparatien in een sopha met tapijten ende 6 kussens, het huys niet soo groot sijnde dat de helft van mijne domestiquen daerin konden logeren, doch met het opslaen van tenten ende het verschaffen van noch een ander in de nabuerschap wierd daerin aanstonts voorsien, sijnde my dit naederhand toegerekent voor een marque van distinctie ten regarde van diegene waervan gesonden was.

Kort nae mijne aankomst quam my vinden den Vizier Agasi, seggende ordre te hebben van den Grooten Vizier sijn meester, om my alle den tijd van mijn aenwesen op te wachten; hieraen volgde de hr. Mauro Cordato, eersten tolck

ende commissaris tot de uytheemsche negotiatien onder meergedachten grooten Visier, die my uyt naem van Sijne Doorlucht. een compliment quam maken, met excuse dat my niet beeter konde logeren, ter oorsaecke dat door de laetste attacque de plaets bynae tot een puinhoop was geworden, gelijck de waerheyt is, vroegh vorders nae mijne credentialen, hoe die laegen, ende in wat qualiteyt eygentlijck quam, daerop geantwoort sijnde, dat het was in qualiteyt van ambassadeur, dat men sulx soude vinden in het credential van den coning van Engelandt, waervan aen Sijn Ed. de copye presenteerde, die hy eerst excuserende echter aennam, onderstond wijders, wanneer audientie by den Grooten Vizier desireerde te hebben, daerop by my gerepliceert wierd, dat de yever van mijne genadige heeren ende meesters soo groot was, om desen bloedigen oorlogh in een goede, seeckere ende eerlijcke vrede getermineert te sien, dat het my uyt dien hoofde lief soude sijn, deselve aenstonts te mogen erlangen, maar hy meende dat het best was die tot s'anderen daegs uyt te stellen. Dat de Vizier geoordeelt had dat ick vermoeyt sijnde van de reyse, vooraf eenige rust nodich soude hebben.

Des anderen daegs dan, is my kort nae de middagh den Chaus Bassa, met omtrent 60 Chaussen met hunne ceremoniele klederen, nevens een Aga van Janitzers met sijn compagnie komen ophaelen, sijnde dese Janitsers deselve die voor mijn quartier de wacht houden.

Voor my ende mijne familie waeren meer paerden als men nodigh had, alle het cortege reed vooraf, ende ick op de linckerhand van den Chaus Bassa, sijnde hier te lande de hand van eere, dicht ter sijde van mijn paerd liepen twee van mijne Hijducken, achter my de pages te paerd, daerop alle de lacquaijen te voet, ende die in den rang van edelluyden waeren mede te paerd, ende de vordere familie volgde te voet ende te peerd door den andere, gelijk mede de knechten en mindere bedienden van die my ophaelden; op deese wijse door een menichte menschen van alderhande soort, wierd ick geconduiseert in 't leeger aen de tent van den grooten Vizier, omtrent een half uur gaens van Belgrado ende mijn quartier gelegen, alwaer afgestegen sijnde, passeerde ick door een groote tent ende van daer in een andere die van voorn gants open was, in 't midden was een sopha, een kleene voet van de grond verheven, daerop een tabouret stond, ende over my een plaets voor den Vizier, nae een weinig daer geseten te hebben, sijnde midderwijle onderhouden door Mauro Cordato die my aen 't inkomen van d'eerste tent recipieerde, quam den Vizier binnen, onder een modest geroep, van lang leve den Keyser, God prosperere sijn wapenen; ter wederzijde geseten sijnde sijn eenige korte officien van beleeftheyt (door den Vizier aenvangh nemende) gepasseert waerna mijne aenspraeck in de Italiaensche tael, als in het bygeleyde geschrift vervat staet, deede, welcke niet door mijn tolck, als 't anders wel op aengeleyt was, maer door Mauro Cordato selve, die gedurende dese functie op mijn sijde stond, wierd vertaelt, die sich daervan nae ick onderricht werde, seer wel acquiteerde, de attentie, de stilte onder soo veele menschen was wonderlijck aen d'eene kant stonden veele groote heeren ende officieren gerangeert, drie ende vier ryen achter den anderen ende

aen d'andere zijde mijne domesticquen ende daer achter weder Turcken, welckers qualiteyt my onbewust is.

Ick gaf hierop mijne credentialen over, ende vroeg den grooten Vizier hoe sijne Hooght. goet vond dat men de saecken van mijne aenbevolen commissie soude behandelen, 't zy teste à teste, tusschen ons tween, met assistentie van tolcken, off wel dat my commissarissen soude toevoegen, om de materie te beter te matureren. Deselve geliefde daerop te antwoorden dat mijne credentialen eerst soude doen translateren, ende die gesien hebbende, wy den anderen licht over de manier van tracteren souden verstaen, ick repliceerde dat daeraen niet twijffelde, maer dat het saysoen soo verre ingeschoten sijnde, ick van mijne plicht achte de spoet te moeten recommanderen, want dat niet te voorsien was, als ditmael het treffen van een vrede misgeluckte daertoe hiernae licht weder een soo goede occasie soude voorvallen, waerop repliceerde dat van sijne sijde niets soude versuymen, ende van de vrede selve worden soude dat God wilde ende besloten had.

Dit geeyndigt sijnde, wierdt aen den Vizier ende te gelijck aen my eenige natte confitueren gebracht, daerop volgde de caffe, vervolgens serbet, ruyckent waeter, ende wieroock, ondertusschen wierden ordinaris discoursen gevoert, soo over mijn reys, de groote schepen door den Keyser op den Donauw gebracht, daervan den Vizier seyde geene opinie te hebben, van de turckxe navale macht ende wat diergelijcke meer is, doch van 't keysers leeger wierd niets gerept; laestelijck quam yemand binnen met een goud Laken Caftan, daerop Mauro Cordato seyde, dat men my soude omhangen een keyserlijck eerekleet, insgelijcx wierde andere voor die van mijne suite gebracht; de tolck vroegh mij hoeveel dat daervan met de veste vereert souden werden, 't welck ick limiterende op ses, hy repliceerde, off 't oock aen meer wilde gedaen hebben, daerop weêrom antwoorde, dat ick in der haest, als te post van Weenen gekomen sijnde, geene meer van die rang by my had, om my te min te belemmeren, 't welck obligeantelijck als een zele voor 't gemeen my door den Vizier toegeduyt sijnde, heeft sijne Doorlucht. eyndelijck gesegt, dat hy vertrouwde, dat ick moede soude wesen, ende vervolgens nae rust soude verlangen, dat my daerom niet langer wilde ophouden, waernae ick mijn afscheyt nam ende ben op deselve wijse weder na mijn quartier geleyt als opgehaalt was, uytgeseyt, dat den Chaus Bassa niet weder mede reed, gevende mijn vest aen een van mijn dienaers als weder te paerd klom, terwijl my geseyt wierd dat daarmede dat ceremonieel eyndigde. Ik blijve enz.

HOOFDSTUK IV.

ONDERHANDELINGEN MET DENEMARKEN EN ZWEDEN. — DE HOLSTEINSCHE QUAESTIE.

Terwijl alom in Europa het gerucht van wapenen en krijg vernomen werd, was ook in het Noorden een twist ontstaan, die bij den aanvang van het jaar 1689 een oorlog scheen te zullen doen uitbarsten. Bijna geheel Duitschland was in dit geschil gemengd, en zoo het Frankrijk gelukt ware het vuur hier te doen ontbranden, dan zou spoedig de groote alliantie tegen Lodewijk XIV zijn opgelost.

Zweden en Denemarken treden hier op den voorgrond; beide rijken sedert de laatste jaren op allerlei wijze door Frankrijk met beloften en door geld bewerkt, om ze ôf onderling in krijg te brengen, ôf tegen Duitschland op te zetten, vooral in 1688, om ze af te houden van de alliantie, door Willem III tegen Lodewijk in het leven geroepen. Met beide rijken en bijzonder met Denemarken had de Republiek nauwe verbonden, die haar verplichtten hulp te leenen tegen elken vijand, onder voorwaarde van dergelijke hulp te ontvangen. Frankrijk scheen op dit oogenblik slechts de verdeeldheid der beide Oostzee-mogendheden, die sedert lang reeds groot genoeg was, nog meer aan te wakkeren. Geld werd niet gespaard om te verkrijgen wat overtuiging niet kon uitwerken.

De Croissy, de Pomponne en later d'Avaux, vervulden in Zweden hunne diplomatische zending, zoo als o. a. de laatste dit een weinig vroeger in de republiek der vereenigde gewesten had gedaan. En uit de briefwisseling van Heinsius blijkt het, dat de noordsche staatslieden voor het fransche goud nog wel zoo buigzaam waren als die van andere landen.

Onder de duitsche staten, die reeds sedert lang in het deensch-holsteinsche geschil waren betrokken, noemen wij vooral de vorstendommen door het huis van Lunenburg bestuurd. Het oude eens aan-

zienlijke rijk van Brunswijk was nu in drie deelen gesplitst: het ééne, Brunswijk Wolfenbuttel of Lunenburg Zelle, door den hertog George Wilhelm bestuurd, wiens zetel te Zelle was, het tweede, Hanover, onder beheer van Ernest Augustus, het derde, het kleine hertogdom van Wolfenbuttel, dat een regiment kavallerie aan de Republiek verhuurde.

George Wilhelm had eene fransche vrouw gehuwd, Eleonore d'Olbreuse, de dochter van een gewoon edelman; de invloed dezer vrouw had in vorige jaren den Hertog zeer tot de fransche partij doen overhellen, doch de belangen van het protestantismus hadden nu ook aan dit hof de overhand verkregen, en gelijk wij reeds vroeger zagen, had de tocht van Willem III naar Engeland bij George Wilhelm goedkeuring en ondersteuning gevonden. Die gunstige stemming werd ook in volgende jaren niet weinig bevestigd door den gezant der Staten-Generaal, den heer van Heeckeren, dien wij telkens zien optreden in de moeijelijke geschillen, die zich voordeden.

Ernst August hield zijn prachtig hof te Hanover; zijne vrouw was de geleerde vorstin Sophia, de vriendin van Leibnitz. Het groote streven des hertogs was het verkrijgen van den titel van keurvorst, hetgeen hem ten laatste te beurt viel. [1]

Zoo dikwerf óf Zweden óf Denemarken op duitsch grondgebied rechten deed gelden, trad het huis Lunenburg die staten tegen, dan eens zich verbindende met Brandenburg, waar het Pommeren of andere landstreken aan Zweden trachtte te ontrukken, dan weder zich tegen dien keurvorst keerende en Denemarken bestrijdende, waar het Holstein of Sleeswijk gold, dat vooral door Hanover liever in minder machtige handen werd gezien.

De quaestie van Holstein-Gottorp was reeds oud, toen zij in 1688 een europeesche dreigde te worden.

Het huis van Oldenburg, dat sedert 1448 den deenschen troon bezeten had, scheidde zich onder de regeering van koning Christiaan III in twee hoofdtakken, de eene bestaande uit de afstammelingen van den koning bleef de deensche kroon dragen; de andere tak, waaruit de prinsen van Holstein-Gottorp onsproten, had den hertog Adolph, broeder van koning Christiaan III tot stamvader.

In de hertogdommen Sleeswijk en Holstein, die bij erfopvolging aan het huis van Oldenburg waren toebedeeld, was het recht van eerstgeboorte niet erkend [2]; van daar dat de vorsten van Oldenburg, die den Deenschen troon beklommen, herhaaldelijk met jongere broeders of afstammelingen

[1] Zie hierboven, Hoofdst. II. bl. 48.

[2] Zie Koch, *Tableau des révolutions* Vol. I p. 404.

schikkingen troffen over de erfopvolging in die hertogdommen. Van daar dat hertog Adolph in 1544 als hertog van Schleswig en Holstein optrad bij het leven zijns broeders, koning Christiaan III van Denemarken. Doch reeds in 1533 was in het vooruitzicht dier scheiding een tractaat gesloten, waarbij de voortdurende vereeniging der hertogdommen met het koningrijk werd uitgesproken, al werden zij door verschillende vorsten geregeerd, met het doel om te zorgen, dat geen gedeelte immer in andere handen dan die van het huis Oldenburg zou geraken, zoolang de afstammelingen van Frederik I in Denemarken de kroon droegen. Men beloofde zich bij dit tractaat van 1533 onderlinge hulp tegen elken vijand en steeds de nauwste verbintenis. De scheiding, die daarop in 1544 plaats greep, hield dan ook het tractaat van 1533 in stand. Men bepaalde, dat verschillende onderwerpen en rechten gezamenlijk tusschen Denemarken en Holstein-Gottorp zouden geregeld en uitgeoefend worden, zooals de heffing van in- en uitgaande rechten, de rechtspraak over de edelen en geestelijken enz. Daaruit ontstond een soort van gezamenlijk bestuur over beide landen, dat, zoo dikwijls het ééne vorstenhuis zich iets te veel aanmatigde, tot klachten en tegenstand van het andere aanleiding gaf en de bron werd van alle latere moeilijkheden.

Bij de verschillende oorlogen, die vooral in de eerste helft van de 17de eeuw tusschen Denemarken en Zweden gevoerd werden, kozen de prinsen van Holstein-Gottorp telkens de partij van Zweden, totdat de Hertog, bij een vrede tusschen Zweden en Denemarken in 1660 te Koppenhagen gesloten, werd erkend als *souverein* van een gedeelte van Sleeswijk, dat hem reeds bij een tractaat in 1658 was toegekend en dus voortaan niet meer tot de deensche monarchie behoorde. [1]

De treurige toestand waarin Denemarken gebracht was, daar het zich telkens een gedeelte van zijn grondgebied door Zweden ontnomen zag, deed in 1660 een omwenteling ontstaan. De stenden, voor zooverre zij de steden en den boerenstand vertegenwoordigden, kwamen in verzet tegen den overmachtigen adel, die, daar de koninklijke waardigheid bij keuze door de edelen werd opgedragen, een sterken invloed uitoefende. De kroon werd nu erfelijk verklaard in het huis Oldenburg en de stenden wisten niet beter de macht des adels te fnuiken, dan door een bijna onbeperkt gezag den Koning toe te kennen. Het recht van erfopvolging en de regeling der koninklijke macht werden daarop bij koninklijk edict van 1665 vastgesteld; de Koning was in den onbepaaldsten zin souverein van geheel Denemarken.

[1] Dumont tom. VI P. 2 p. 209 en 319.

Maar in Schleswig noch Holstein durfde men deze wet afkondigen. Een gedeelte van Schleswig vroeger als leen uitgegeven, later aan den koning van Denemarken als eigendom terug gevallen, behoefde die wet niet, om den Koning als opperheer te erkennen; het gedeelte door den hertog van Schleswig-Gottorp bezeten zou integendeel die souvereiniteit nimmer toegeven, evenmin als Holstein. Het gevolg was voortdurende oneenigheid door aanspraken van beide vorsten op rechten die dikwerf onbetwistbaar schenen. Reeds in 1676 wilde de deensche koning, door zijne zegepralen op Zweden overmoedig, den hertog uit zijn land verjagen. Deze had den koning van Zweden tegen Denemarken ondersteund, niettegenstaande het oude tractaat, waarbij het huis Oldenburg Holstein aan den hertog Adolph had afgestaan, altijddurende hulp en eendracht van de zijde van Holstein beloofde. De koning van Denemarken meende daarom dat de vroegere afstand door zijn voorvader gedaan, hem niet meer verbinden kon, nu de voorwaarden ook van de andere zijde niet waren nagekomen.

De vrede van Fontainebleau in 1679 tusschen Frankrijk, Zweden en Denemarken gesloten redde den Hertog. Denemarken nam op zich hem te herstellen. Wederom echter rees er twist en in 1684 zag de Hertog zich nogmaals uit zijn land ontzet. Doch Zweden, krachtiger geworden en door Frankrijk aangezet, trok nu de partij des Hertogs. In 1686 legde de koning van Zweden troepen in de vrije stad Hamburg, om van daar uit den Hertog te herstellen en na vele vruchtelooze onderhandelingen, stond bij den aanvang van 1688 de oorlogsvlam op het punt van uit te barsten. De Keizer, Lunenburg, Saxen en Brandenburg begonnen openlijk partij te kiezen; eene uitbreiding van Zweden in of nabij het duitsche rijk moest worden tegengegaan en de duitsche vorsten, reeds met oorlog in het Zuiden en Westen bedreigd, wilden liefst althans in het Noorden de rust bewaard zien. Juist om die reden trachtte Frankrijk den twist aan te vuren. Werd Denemarken aangevallen, dan zou Brandenburg volgens de tractaten verplicht zijn dat rijk met troepen te ondersteunen; op die ondersteuning drong de Croissy te Berlijn aan, om daardoor het zenden van brandenburgsche troepen naar de Republiek onmogelijk te maken; ook het huis Lunenburg zou zich in dit geschil mengen en zelfs de Keizer zag zich door deze oneenigheid als opperhoofd van het duitsche rijk in moeilijkheden gewikkeld.

Reeds in 1686 had de hertog van Holstein van Hamburg uit de hulp van alle duitsche vorsten ingeroepen. Denemarken beweerde, dat de Hertog weigerde de oorlogskosten te betalen, die hij volgens den vrede van Fontainebleau aan Denemarken verschuldigd was en had daarop twee vestin-

gen in Schleswig bezet. De fransche gezant te Koppenhagen (de Mortange) stookte het twistvuur aan; Zweden trok de partij des Hertogs, Brandenburg weifelde doch helde naar Denemarken over. In het najaar van 1688 scheen, nadat allerlei voorstellen, om den Hertog te voldoen, waren van de hand gewezen, de oorlog tusschen Denemarken en Zweden onvermijdelijk [1].

Het behoeft geen betoog, hoe gevaarlijk zulk een krijg, waarin geheel Duitschland zou gemoeid worden, juist op dat oogenblik worden kon en welk een gewenschte afleiding die aan Frankrijk kon verschaffen.

Brandenburg, dat in den zomer van dit jaar een hulpleger aan den prins van Oranje had toegezegd, Zweden, dat insgelijks 6000 man naar de Nederlanden zenden zou, Lunenburg en Hanover, die eveneens over het leveren van troepen voor de spaansche Nederlanden onderhandelden, die allen zouden, brak de oorlog aan de Oostzee uit, te veel voor eigen veiligheid te zorgen hebben, om zich met anderen te bemoeien.

In September trekt een groot fransch leger tegen Duitschland op, Kaiserlautern wordt ingenomen en Wurtemberg door Franschen overstroomd, de oorlog aan het duitsche rijk is verklaard en de machtige Lodewijk zal weldra in het hart van Duitschland zijn ingedrongen.

Door het gevaar wakker geschud, hadden de keurvorsten van Brandenburg en Saxen, de hertogen van Lunenburg, de landgraaf van Hessen, een krachtig verbond tegen Frankrijk gesloten. Een leger van 22000 man zal bijeengebracht worden, doch wat zou van dit verbond overblijven, zoo de oorlog in het Noorden ontbrandde?

Een krachtige tusschenkomst, dit gevoelden allen, kon alleen den overmoed van Denemarken, door Frankrijk opgehitst, fnuiken. Op het laatst van 1688 boden de Keizer, Lunenburg en Brandenburg hun middelaarschap aan. De stad Altona werd als de plaats der onderhandeling aangewezen. Voor den Keizer verschenen daar de baron von Genderen en de graaf von Reichenbach, voor Saxen Hünneken, voor den keurvorst van Brandenburg Paulus von Fuchs, die de ziel der onderhandelingen was; Denemarken zond er Bierman ab Ehrenschild en Jentsch von Breitenau.

Nog waren de onderhandelingen geen enkelen stap vooruitgegaan, toen Coenraad van Heemskerck als gezant der Republiek en tevens als gevolmachtigde van Willem III te Altona aankwam [2].

---

[1] Deze korte schets van den toenmaligen toestand kan aangevuld worden met al hetgeen in den laatsten tijd, bij gelegenheid van den deenschen oorlog over de Schleswig-Holsteinsche quaestie is geschreven.

[2] Cf. S. v. Pufendorf: *De Rebus gestis Friderici III*, bl. 120.

Aan hem, even als aan den gezant van Heeckeren te Zell en Ham te Berlijn, werd de last opgedragen met de andere mogendheden samen te werken tot minnelijke schikking. Alleen daardoor toch zou men de duitsche hulptroepen in den dienst der Republiek behouden kunnen en het verzet tegen Frankrijk in Duitschland bestendigen.

Te vergeefs trachtte Brandenburg te overreden, dat de Hertog juist voor Denemarken een goed bondgenoot worden kon tegen Zweden. Schmettau, door den Keurvorst op het laatst van 1688 afgezonden, trachtte de zaak te schikken door een voorstel, waarbij een gedeelte van Holstein geheel onafhankelijk aan den Hertog zou gegeven worden, een ander geheel aan Denemarken zou verblijven. De poging bleef vruchteloos en toen in het begin van 1689 een leger van 6000 Zweden naar de Republiek was afgezonden, begon Denemarken, nu nog minder bevreesd voor de zweedsche wapenen, steeds stouter te spreken.

Het beste hulpmiddel om Denemarken tot schikking te dwingen, scheen het zenden van een eskader oorlogschepen naar de Oostzee te zijn. En nu en later werd steeds zulk een gewapende intercessie dringend aanbevolen. Behalve de moeilijkheid echter om de noodige zeemacht daartoe af te zonderen, scheen ook tevens zulk een bedreiging niet wel overeenkomstig met de rol van middelaar, die de Republiek en Engeland zich voorbehielden. Daarom ook werd tot dit middel niet overgegaan, dan toen alle andere onderhandelingen vruchteloos schenen.

Het waren vooral van Heemskerck [1], Fuchs en von Genderen die in deze netelige zaak den toon gaven. Te zamen ontwierpen zij een memorie der eischen van beide partijen met een voorstel tot schikking, hetwelk door von Fuchs naar Koppenhagen werd overgebracht en als *ultimatum* voorgehouden. De duitsche hoven — en hierin lag juist het groote gevaar — trokken te zeer partij, het eene voor Denemarken, zooals b. v. Hanover, het andere voor Zweden, zooals Lunenburg, het derde voor den Gottorpschen hertog, zooals Saxen, terwijl Frankrijk van elke gelegenheid gebruik maakte om de zaken nog meer in verwarring te brengen. Zeer geheim [2] werd daarom tusschen de drie bovengenoemde gezanten dit concept van schikking in orde gebracht en aan het slot van den brief van van Heemskerck aan den Raadpensionaris leest men dan ook:

„De contenue van 't bovenstaende is by den hr. Gendern, Fuchs ende

[1] Coenraad van Heemskerck, geb. 1647, † 1702. Secretaris en Pensionaris van Amsterdam en een der uitstekende diplomaten uit dit tijdvak; gezant te Berlijn en Madrid in 1680 en volgende jaren; gaat in 1690 naar Weenen en is in 1698 gezant te Parijs.

[2] De Staten-Generaal kenden dit plan niet; Heemskerck deelde het hun niet mede, gelijk uit zijne officieele brieven blijkt.

„my alleen bekent, jae zelfs is dit van mijn hand, omdat ick er geen „secretaris heb willen inbrengen: kreeg Sweden de wint er van, soude „misschien andere protesten soeken om den oorlogh te beginnen, want „onaengesien desselfs verklaringh ter contrarie is het hier te geloven dat „die Coningh den oorlogh soekt ende sigh daerop verlaet dat Deenmarken „sal blijven refuseren dat redelijck is" [1].

Langs officiëelen weg deed men op hetzelfde oogenblik aanzoek bij de kleinere duitsche hoven, om die tot medewerking te bewegen in een schikking tusschen beide partijen, waarvan de bijzonderheden later zouden vastgesteld worden.

Doch Denemarken, zoodra het kennis kreeg van de tusschen de mediateurs overeengekomen punten, weigerde zich daaraan te onderwerpen.

Inmiddels was de termijn, als *ultimatum* aan Denemarken door Zweden gesteld, verstreken. Op den laatsten mei moest des Hertogs lot beslist zijn, of Zweden zou met de wapenen hem zoeken te herstellen. De oorlog scheen onvermijdelijk. Met anders ongekenden spoed namen de Staten-Generaal, na ontvangst van van Heemskerck's brief van 19 Mei, een besluit op den 26 dier maand, waarbij zij verklaarden de weigering van de zijde van Denemarken als verbreking der verbonden te zullen beschouwen, terwijl daarbij tevens tot uitrusting van een eskader naar de Oostzee werd besloten.

Reeds echter had van Heemskerck, ofschoon nog volstrekt niet zeker van de uitrusting eener vloot naar de Oostzee, daarmede gedreigd op het gevaar af, later door zijne committenten te worden verloochend. Niet aan de Staten-Generaal, maar alleen aan den Raadpensionaris werd dit dan ook door den gezant overgeschreven. [2] Nog wilde men te Koppenhagen niet toegeven.

De heer van Heeckeren, minister der Republiek bij den hertog van Lunenburg-Zelle en zeer tegen Denemarken gekant, kon den door van Heemskerck gevolgden weg niet geheel goedkeuren; volgens hem was de oorlog des te meer onvermijdelijk geworden, naarmate men iets aan Denemarken toegaf. De bereidwilligheid tot schikking, meende hij, beteekende

[1] Willem III droeg kennis van dit concept. In een brief aan Heinsius van 2 Juni schrijft hij: „Noopende de saecken in het Noorden wil ick gaerne intreeden in de verbintenissen met den Keyser, „den Staet ende Brandenb., 't welk Diest in den Haag en Smettau alhier proponeert. UEd. wil „maer het daertoe dirigeren, dat hetselve wert geprojccteert ende soo ver doenelijck tot conclusie „gebraght. De tijt heeft my ontbroocken om het concept, by den hr. Fuchs opgestelt, t'examineren, hebbende hetselve eerst gisteren avont ontfangen. Ick sal met de naeste post dienaengaende „UEd. mijne sentimenten laeten weeten."

[2] Brief aan Heinsius van 27 Mei 1689.

niet veel, zoolang niet alle geschilpunten waren vereffend en er steeds een uitstel werd gegeven om deze te regelen.

Werkelijk hadden vooralsnog alle pogingen alleenlijk geleid tot uitstel van feitelijkheden en tot verklaringen van bereidwilligheid om later te schikken. Nadat, gelijk van Heeckeren had voorspeld, het concept-tractaat door von Fuchs naar Koppenhagen gebracht, afgewezen was, kwamen de beide gezanten der Republiek onderling in overleg met de overige mediateuren.

Te Zelle, waar al de betrokken ministers bijeenkwamen, besloot men Denemarken te dwingen toe te geven en den hertog van Holstein te herstellen door aan Zweden, dat alleen uit vijandschap tegen Denemarken de partij des Hertogs had gekozen, de feitelijke ondersteuning der zeemogendheden door een krachtig eskader toe te zeggen. [1] En het eenige wat ook werkelijk ten slotte het tractaat voor Denemarken aannemelijk maakte was, noch de belofte om deensche troepen tegen subsidie over te nemen, noch de aanbieding van den hertog van Holstein om alle vroegere schulden af te doen, noch de *litteras avocatorias* tegen Denemarken door den Keizer op den rijksdag uit te vaardigen, noch de vrees voor Zweden of voor Lunenburg, maar alleenlijk de bedreiging, door staatsresolutien bekrachtigd, dat een vereenigd engelsch-hollandsch eskader in de Oostzee zou verschijnen.

Holstein en Denemarken bleven vooreerst in rust. Een legertje van 7000 man werd uit Denemarken naar Engeland overgebracht en hielp niet weinig den strijd in Ierland beëindigen. Lunenburg, dat reeds begonnen was, zoowel als Brandenburg, zijne troepen uit de spaansche Nederlanden of van den Rijn terug te roepen, bleef nu den bondgenooten getrouw.

Het is opmerkelijk, dat in deze zaak, niettegenstaande de vele overleggingen der diplomatie ten slotte Denemarken in het belang der algemeene rust in het Noorden bijna zonder mededoogen werd verplicht al zijne aanspraken op te geven, een eisch, dien Willem III reeds aanstonds had gesteld, toen hij den 6/26 April 1689 aan Heinsius schreef:

„Het werck tusschen Sweden ende Denemarck bekommert my seer, „vreesende dat die twee croonen aen de anderen sullen koomen, dat door „alle middelen en weegen in dese conjuncture behoorde te werden belet

---

[1] De baron von Lilienroot, een vriend van Heinsius en weldra als gezant van Zweden te 's Hage, schreef den 9 Juni uit Hamburg aan den Raadpensionaris: „Je puis vous dire que Mess. vos En-„voyés agissent fort bien ici et que nous avons lieu d'être contens d'eux; je vois qu'ils ont pris la „résolution qui seule est capable de prévenir la guerre dans nos quartiers."

„ ende de laetste gepermoveert, om Holsteyn en Sleeswijck tenemael, son-„ der conditien ofte restrictie, te restitueeren; den staet dient daertoe van „ haere kant alles te doen dat mogelijck is. Ick sal het oock van mijn „ sijde doen.

Uit vrees voor de fransche inmenging offerden Engeland, Duitschland en de Republiek toenmaals Denemarken op.

Weinig echter beloonde Zweden de bewezen gunst. Reeds aanstonds was het duidelijk, dat het fransche goud te Stokholm vruchten droeg. Weldra verlangde Zweden niet slechts als neutraal zijn handel op Frankrijk te zien geëerbiedigd, maar begon het ook de rol van middelaar tot den vrede, gelijk in vorige oorlogen, te spelen. Willem van Haren in 1690 uit de Republiek naar Stokholm gezonden, kon die dubbelzinnigheid niet overwinnen, [1] noch ook van Heeckeren, die hem opvolgde en die geen geld spaarde om zijn wenschen te zien involgen.

In een later gedeelte zal de geschiedenis dezer mediatie meer uitvoerig moeten besproken worden.

Ook Denemarken bleef langen tijd weigeren zich met volle kracht tegen Frankrijk te verzetten, gedachtig aan de schadelijke gevolgen, die vroegere vijandschap hadden opgeleverd, bevreesd ook voor Zweden, dat aan de hand van Frankrijk telkens zijne grenzen kon bedreigen.

Noch van Amerongen, noch Hop, die er later henen trok, zagen kans het rijk te sluiten voor den franschen handel en de geheime fransche agenten. Wel had van Amerongen, die er in 1691 in hoogen ouderdom overleed, een defensief tractaat gesloten, en daardoor de pogingen der fransche diplomatie gedeeltelijk verijdeld, maar de Denen, reeds vertoornd op de Zeeuwen, die met hunne kaperschepen deensche vaartuigen naar Frankrijk bestemd, hadden opgebracht en geweigerd los te laten, beweerden, dat zij zonder vaart op Frankrijk niet bestaan konden. Men trachtte toen, zonderling genoeg, een maximum van schepen voor die vaart te bepalen, (50 's jaars in plaats van 150, waaruit de vaart bestond) doch ook dit gelukte niet. Alleenlijk kwamen de geschillen over den handel en de tollen met de Staten-Generaal in orde, waartoe het beleid van den gewonen agent, Robert Goes, niet weinig bijdroeg. [2]

[1] Van Haren had reeds vóór 1672 in de diplomatie een rol vervuld, o. a. in Zweden; hij was later een der afgevaardigden tot den vrede te Rijswijk.

[2] In een zijner brieven aan Heinsius meldt Goes: „Dat HH. Mo. my hebben gelieven te authoriseren om nader te handelen over het zetten van vuuren en bakens in het soo genoemde Kattengat en daaromtrent, en insonderheyt over het oprigten van een tooren op het eynde van het rif van Anout (Anholt?).„

I. WALRAVEN VAN HEECKEREN AAN A. HEINSIUS.

Celle, den 29 April 1689.

Ick hebbe aen HH. Mog. onder d'adresse van d'heer griffier Fagel omstandigh berigħt, 't geen my was voorgekoomen omtrent het continueren van desen Hertogh's troupen in dienst van den staet, dogh ben sedert hierover in een naeder gespreck geweest met den eersten minister, d'heer van Berensdorff, die dan op mijn versoeck heeft toegelaeten aen UWEd. Gestr. en den heere prince van Waldeck in d'uiterste confidentie te moghen schrijven, dat men hier vooreerst soude kunnen aensien en lijden dat de troupes moghten blijven tot die tijt toe, dat men soude sien wat men van 't accommodement over de Holsteynsche differenten te verwaghten hadde, mits dat deselve avanceerden op de frontieren, als in de garnisoenen van den Bosch, de Grave en Nimweghen, en dat men ondertussen de gerughte soude doen loopen, dat men deselve permissie soude geven om te retourneren, dogh dit accommodement ontbrekende, het dan een indispensable necessiteit soude sijn om de troupes in deze quartieren terugge te moeten hebben, soodat het noodigh sal sijn dat UWEG. de moeyte neemt van hier oock over neffens my aen den heere prince van Waldeck te willen schrijven, om de Cellsche regementen dese contremarsch te willen laeten doen, want dit het eenighste expedient is dat hebbe kunnen uytvinden, ten waere Haer Ho. Mog. moghten goetvinden deselve heel te congedieren; ondertusschen soo hebbe ick oock den heer van Berensdorff versoght om aen d'heer resident Sigel hier een woort van met dese post te willen seggen, opdat die niet al te seer en presseert op de dimissie, 't welck hy half en half aangenomen heeft te doen, dogh geloove, dat het niet ondienstigh soude sijn, soo UWEG. konde goetvinden om (hem) van 't geen my d'eere geve UWEd. Gestr. te seggen, hem resident daervan een woort kennisse te geven; voor de rest soo heeft my de heer Hertogh, als oock de ministers, verseeckert dat genegen sijn de troupes in onsen dienst te laeten, soo dese holsteynse verschillen maer konden worden bygelegt, en dat men sigh dan over de conditien wel soude verstaen; ick hebbe mede aen d'heer griffier geschreven, dat dit gansche serenissime huys conjunctim met de croon Sweden groote instantiën laeten doen omtrent den con. van Engelant, en aparent oock by den staet, om een esquadre van 12 ofte 15 scheepen te hebben in de Oost Baltische zee, 't welck, soo sulx soude kunnen worden goet gevonden, het eenighste middel soude sijn om Deenemarcken tot reeden en misschien weer by de goede partie te brengen, behalven dat men daerdoor soude geeven een groote protextie aan de commercie die een tijt lanck

in d'Oostzee soo seer getroubleert is geweest en dan souden de heeren hartogen in staet sijn haer corps dat tegens de Francen aen den Rhijn senden, tot op 15000 à 16000 man te verstercken, behalven 't volck dat in de dienst van den staet soude verblijven; ick sal hier alleen nogh maer bydoen, dat my beveele in de continuatie en eere van UWEG. vrintschap en protectie en dat soo langh als leeve met groot respect sal sijn sonder eenige reserve enz.

II. J. HAM AAN A. HEINSIUS.

Berlijn, den 8 Mey 1689.

..... Sijne C. F. Dt. heeft goetgevonden dat de nevengaande copie van een rescript, soo heden over de voorz. materie aan den heer van Smettau naar Londen afgaat, door my getranslateert, aan UWEG. soude werden toegesonden, met versoeck van behoorlijk menagement en niet aan den heer griffier, ten eynde in de griffie daarvan geen copiën mochten gemaackt werden, tot UWEG. naaricht en informatie ende om de mesures daarnaa te nemen, soo HH. Mog. mochten goetvinden de representatien door den heere van Heemskerck aan Deenemarcken te doen, daarmede wat meerder te scherpen, ende beelt men sich hier vast in, dat beyde de noorder croonen in desen naar Engelandt ende den staat meer sullen luysteren, als naar alle d'andere geallieerden te samen. De heer van Fuchs, die deesen namiddagh onfeylbaar naar Hamburg vertreckt, heeft ordre om Sijne C. F. Dt. soo haast mogelijck op wegh naar 't Cleefsche te komen vinden, 't geene hoogh nodig is, om andere, die sigh tot de reyse dringen, ende die men daarby niet noodigh heeft, alhier te doen houden, enz.

III. J. HAM AAN J. PESTERS.

Berlin, 11 Mey 1689.

...... Aangaande het Noordse wesen hebb' ik op ordre van D. [1] uytvoerlijk metten vorigen post aan d'heer raadp. geschreven. Daar is geen beter noch prompter middel als dat S. Majt. door brieven en besendingen Denemarken tot restitutie en Sweden tot stilsitten aanrade, ende byaldien S. M. neffens den staat door den heer van Heemskerck aan het deense hoff laat denuncieren, dat haar Ho. Mo. en Engeland uyt kragte van de tractaten by opkomende rupture gehouden sullen sijn aan Sweden een esquadre van 15 capitale oorlogschepen in de Oostzee te senden, soo houd men hier voor seker, dat Denemarken daarna sal luysteren, want daar is niet ter werelt dat se meer apprehenderen als de versterkinge van de sweedse zeemaght.

Ik hebbe hierover in 't breede naar Engeland, aan den heer Heinsius en elders daar 't behoord geschreven. Men sal het deense hoff van hier heel

---

[1] D. (Danckelmann), eerste minister van den keurvorst van Brandenburg.

sterck laten toespreecken en haar reprocheren dat se met het uytstellen van de restitutie oorsake sijn, dat Cell sijn troupes rappelleert en dat aen de Fransen daarmede lucht gemaakt werd, dat se dus doende de haat van alle geallieerden op haren hals sullen halen en dat men tot Regensburgh sal weten te wege te brengen, dat er ook avocatoriën tegen Denemarken mogen werden gepubliceerd, 't welck geschiedende ende de duitsche officieren en soldaten daaraan parerende, is de overige deense militie niet een boon waard.

IV. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburg, 18 May 1689, des avonds laet.

Terwijl ons hier genoechsaem alle hoope om de differenten tusschen den coning van Denemarken ende den heere hertoch van Holstein Gottorp ontstaen tot een minnelijck verdrag te brengen, is benomen, so heb ik met de heeren baron van Genderen ende Fuchs, respective keyserlijcke ende brandenburgse ministers, geconfereert, op wat wijse echter belet soude kunnen werden dat de oorlogsvlam in 't noorde niet quaeme op te gaen ende is by ons eenpariglijck geoordeelt, dat sulx niet voor te komen sal sijn, tensy diegene welcke sigh tot hiertoe in faveur van deese ofte gene niet hebben verklaert, ende alsoo voor onpartijdiger kunnen gehouden werden, sigh te saemen voegen, ende aen partyen een vergelijck voorschrijven, sodanig als sy nae reden ende billijcheyt sullen meenen te behooren; te dien eynde ende opdat de staet van saeken te beter in den Haghe ende vervolgens door den con. van Gr. Bretaigne mach begrepen werden, heeft de heer Fuchs de nevensgevoechde deductie opgestelt, ende met krachtige ende waere raisonnementen aengewesen, dat op den voet daarin begrepen ende anders geene, alle onheylen van een gevreesden oorlog in 't Noorden, met Gods hulp, sullen voorgekomen werden, ende opdat men te beter het onderscheyt tusschen 't geen de heere hertoch van Holstein eyscht ende 't geen Sijne Furstl. Doorl. by dit project staet toegevoecht te werden aenmerke, gaet hetselve mede hiernevens, tot welck een ende ander papier (om UEd. Gestr. met geene redites op te houden) ik my sal gedragen, sullende, naer ik meene, bevonden werden dat het onderscheyt niet verder gaet, als dat boven de restitutie eenig gelt tot dedommagement, ende het opbouwen van een forteresse, ende by de naeder voorslag de volkomene restitutie alleen, soo die gevordert werd, aen hoogh gedachten heer hertoch werd toegevoecht; alleen ben ik schuldig dit hier by te voegen, dat haer Ho. Mo. gelieven verdacht te sijn, dat hieromtrent een spoedige resolutie dient genomen te werden, opdat alles in syn geheel blijve ende in dit regard sal *de saek selve dienen gemenageert*, opdat door het ontijdig eclatteren 't werck by diegene, die anders gesint sijn, niet werde geprecipiteert. Opdat nu hieromtrent niets werde versuymt, schrijve ik daerover direct aen den con. van Groot Bretaigne, welcke depeches ik versoeke dat aenstonts met een anderen expressen naer Londen geschikt mogen werden, *aengesien ons van die kant het grootste gewicht moet bykomen*, ja stelle het accommodement op dien voet vast, ende dat den oorlog in 't Noorden daermede

seeckerlijck voorgekomen sal werden; de extraordinaris courier welke ik met dese depeches afstiere, heeft ordre om op het antwoord te wachten ende 't selve my met gelijcke spoet weder terugh te brengen.

De hr. baron van Gendern send deesen avond van gelijcken een extraordinaris courier aen den Keyser, schoon daerover met de ordinaris post reeds geschreven is ende dat men niet twijfelt aen een toestemmend antwoord.

De hr. Fuchs, churbrandenburgse minister, heeft op dat subject sijne ordres al bekomen, sodat dit werck een besten uytslag soude kunnen hebben. De krachtigste reden van inductie tot dit vergelijck sal sijn een esquadre oorlogschepen te destineren nae de Oostzee; dit is t'eenemael nootsaeklijck, niet dat hetselve daerhenen gesonden werd, maer dat deselve toch in bereytschap werde gebracht om derwaerts gesonden te kunnen werden, ten minste dat men voorgeeft schepen elders gedestineerd by ontstentenisse van een vergelijck daer te sullen senden, ende 't sal goet wesen dat onder de menschen werde gebracht, datter sodanige esquadre vaerdigh gehouden sal werden om desnoods nae de Zond te kennen verseylen. Ik blijve enz.

P. S. Uw WelEG. gelieve my een spoedig antwoord te procureren also de saek geen uytstel leyt, also men klaer siet dat Sweden aen den dans wil en pretexten soekt; dit wete ik echter wel, dat men eerst het advys van den con. van Engeland sal willen hebben en dit is nodigh, maer de tijd moet nu alleen gemenageert.

De contenue van 't bovenstaende is by den hr. Gendern, Fuchs ende my alleen bekent, ja selfs is dit van mijn hand omdat ik er geen secretaris heb willen inbrengen; kreeg Sweden de wint er van, soude misschien andere pretexten soeken om den oorlogh te beginnen, want onaangesien desselfs verklaringh ter contrarie is het hier te geloven, dat die coningh den oorlogh soekt ende sigh daerop verlaat dat Deenmarken sal blijven refuseren dat redelijck is.

P. S. Als het nu so verre gekomen soude mogen sijn, dat de vier partyen hiervoren gementionneert het vergelijck, so als 't wesen sal, aen Deenmarken en Holsteyn geresolveert sijn voor te schrijven, so behoeft het echter niet ter executie gelecht verder als dat aan Deenmarken voorgehouden werde, dat de saeken gekomen sijnde in de termen als se sijn, het best is dat sy haer nae den tijd voegen, ende bonne grace afdoen door de wegh van de moderatie 't geen die kroon anders evenwel sal moeten doen, so sy haer geheele welwesen niet in hasard wil stellen ende aen Holsteyn, dat eene restitutie in sijne landen voor yets onsekers is te prefereren, en 't sal op die voet wel gaen.

V. C. VAN HEEMSKERCK AAN DE STATEN VAN HOLLAND.

Hamburg, den 24 May 1689.

Het officie by den hr. baron van Welling ende de Luneburgse ministers, nopende de restitutie der landen van den hr. hertog van Holstein met de heeren

mediateuren gepasseert, in mijn jongste van den 20sten vermeld, gaat hiernevens, alhoewel 't selve mondeling is geschied, sullende apparent de heeren mediateuren sulx hebben versogt, om te minder verwijdering tusschen partyen te verwekken.

De hr. Canitz, minister van den hr. Ceurvorst van Brandenburg, staat desen dag na den hr. hertog van Cell ende vorders aan de Luneburgse hoven te vertrekken, om haare vorstl. doorll. te beweegen, ten eynde deselve met S. Ceurv. Doorl. willen concurreeren om by alle moogelijkheyt een minnelijk verdrag tusschen den con. van Deenm. ende den hr. hertog van Holstein te bevorderen en also een oorlog in het noorden voor te komen.

De hr. Fuchs is van gelijken gisteren na Coppenhagen vertrokken, om daer ten hove te bewerken, dat S. M. alle faciliteyt bybrenge om de voorschreven differenten te accommodeeren. God geeve aan deselve goet success, also van wedersijden de streng uittermaaten sterk getrokken werd.

VI. C. VAN HEEMSKERCK AAN DE STATEN VAN HOLLAND.

Hamburgh, 27 Mey 1689.

Gisteren morgen is de extra ords. Courier by de HHren. mediateuren na 't hof van Deenemarken met een brief in naame van de generale mediatie aan S. M. tot het faciliteeren van een accomodement met den hr. hertog van Holstein geschreven, gesonden, hier weder terug gekomen, medebrengende een brief van een van 's konings ministers aan den hr. baron van Gendern, anders niet behelsende als dat de coning aan de HH. mediateuren over dat deselve tot het bevorderen van een vreedige afkomst in de Holsteinse differenten soveel moeyte namen, geobligeert was; dat S. M. meer ende meer aan de werelt soude doen sien, dat het aan haar niet haperde, ende voor sooveel 't antwoord op de saak ten principalen aanging, dat men 't selve uit de ministers van S. M. hier op de plaats soude verneemen, welke deesen dag haare brieven staan 't ontvangen, doch en wachte ik niet dit noch een voldoende antwoord sal sijn; maar sal alles moeten wagten op de terugkomste van den hr. Fuchs, welke gisteren avond daar al aangekomen moet sijn.

...... So even, terwijle ik met dit schrijven besig ben, komt by my de hr. baron van Gendern, minister van den keyser, welke my kennisse heeft gegeven, dat de heeren Deense ministers denselven als de eerste van de mediatie waren komen vinden ende bekent maken; dat de koning haar meester, uit liefde tot de vreede ende rust, den hertog van Holsteyn soude herstellen binnen den tijd van ses weeken in desselfs landen ende domeynen in gevolge van 't Fontainebleausche tractaet, sijnde 't selve simpelijk tot de Roodschilse, Coppenhagense ende Munsterse vreede relatif, waerby aan Hgem. hr. hertog de souverainiteyt werd gelaten, maer voor sooveel er eenige questien ende mindere verschillen souden overblijven, Sijn Maj. te vreden was, dat die aen commissarissen onder directie van de mediatie wierden gerenvoyeert, om binnen 4 maenden afgedaen te werden ende sulks in der minne niet komende te geschieden, 't geen dan nogh contra-

vers overblijft, aen arbiters daertoe te kiesen soude werden verbleven, doch als men gevraegt heeft, waerin die over te blijven verschillen bestonden, dat die sodanig souden konnen sijn, dat deselve een totale restitutie inderdaed beletteden, so is alleen geantwoord: dat de ordres van den koning niet verder gingen als om dit in 't generael te verclaren. [1]

VII. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburg, 31 Mey 1689.

Ik heb wel ende te rechter tijt met de terugkomst van mijn afgesonden courier haer Ho. Mo. secrete resolutie van den 26sten deser ontfangen, waerop aanstonds audientie by den hr. hertog van Holstein heb doen versoeken, daertoe my uur tegens vieren des namiddags wierd beteekent, in welke ik S. F. Doorl. op 't ernstigste heb versogt, dat voor sig selven mochte goetvinden ende by desselfs geallieerden en vrienden bewerken, dat men den termijn van deliberatie voor den con. van Deenemarken nopende de Sweedse-Holsteinse differenten, op den laatsten maji ouden stijl genomen, voor eenigen tijt prolongeerde en ten minste tot geene feytelijkheid trad, ende also het werk buiten sijn geheel stelde, voor en aleer Ho. Mo. met rijp overleg ende kennisse van saeken sowel als de con. van Gr. Bretaigne hierover haere sentimenten gereet waren te seggen, welke voorsz. een ende andere resolutie ik seyde kortelijk af te wagten, ende dat het met te minder fondament geweigert konde werden, terwijl de gedachten gingen om S. F. Doorl. alle meest billijke ende rechtmatige satisfactie te doen hebben. S. Doorl. geliefde in generale termen te antwoorden: dat deselve niets eischte als het sijne; dat hy erkende, dat de weg van wapenen tot desselfs restitutie de beste niet was, ende daarby wist dat HH. Mog. hieromtrent seer groot gewigt konden bybrengen, ende derhalven sich seer geerne in haere armen wilde smijten met versoek van door deselve als guarandeurs van de conventien die door den con. van Deenemarken verbrooken waren, te mogen werden herstelt; ende dat voor soveel de prolongatie van den termijn aanging, deselve daerover met de ministers van Sweeden eerst diende te spreeken. Ik antwoorde dat sulk 't eenemaal redelijck was, maar dat het stond te vreesen, dat die ministers zoo verre niet souden sijn gequalificeert ende vervolgens versogt, dat S. D. hierover direct aan den koning van Sweeden geliefde te schrijven, met versoek dat S. M. de goedheit geliefde te hebben van hierin te bewilligen en sodanige ordres te stellen, dat onder des geene feitelijkheden mogten werden ondernomen, te meer, dewijle men is in verwagtinge, dat de differenten gevonden ende apparent bygelegt sullen werden. Welk voorsz. schrijven S. D. in bedenken heeft

[1] In een brief van dienzelfden dag aan Heinsius meldt v. H. dat hij zelf de deensche ministers ging opzoeken en hun aantoonde dat alles te veel onzeker was zoolang Denemarken in het algemeen bestaande geschilpunten later regelen wilde en niet thans; hij toonde aan, dat Engeland, de staat der Ver. Gewesten, de Keizer en Brandenburg zulks niet dulden zouden en dreigde met de verschijning eener vloot in de Oostzee.

genomen, maar in allen geval toegeseyt daartoe officien door desselfs ministers aan 't Sweedse hof te sullen doen aanwenden; 't is seker dat hoogged. vorst niet anders kan, als sich vast aan Sweeden te houden.

Van daer ben ik gegaen by den hertog van Wolfenbuttel gelijke officien versoekende by de HH. hertogen van 't Huys ende naderhand by de ministers van Sweeden ende Luneburg ende heb daarop des avonds een extraord. courier aan den hr. van Heeckeren op Cell gesonden, om 't selve aen de voorsz. hoven te bevorderen, denselven toesendende copye van haer Ho. Mo. resolutie.

...... 't groote werk is, dat men belet, Sweeden ende het huys Luneburg, insonderheyt Sweeden, niet ontijdig komen los te breeken ende also een accommodement difficieler maken, 't welk uitgewerkt sijnde, twijfele ik aan geen vreedige afkomst in deese zaeken, ja selfs dat Deenemarken in de goede partye sal overkomen, so men middel weet om deselve in 't onderhout van een gedeelte van desselfs trouppen te gemoet te komen.

Gisteren avond arriveerde hier een extraords. courier van 't hof van Weenen aan de hr. keyserl. ministers, welke ordre op deselve medebrengt, om te bevorderen, dat de termijn van den laatsten may ouden stijl tot eenigen tijt verlengt ende de herstellinge van den hr. hertog van Holstein voortgeset, ende so ras doenelijk uitgewerkt mag werden, daarover correspondeerende met den minister van den coning van Groot-Bretaigne ende haar Ho. Mo., ende alsoo ik deese morgen op 't voorsz. subject ample ordres van hoogstged. S. M. van Groot-Bretaigne ontfangen heb ende dat die in effecte overeenkomen met haar Ho. Mo. waere meeninge in deesen, by verscheiden haar Ho. Mo. resolutien my toegesonden gebleeken, so heb ik my tot een conferentie, te dien eynde aan te stellen, aangeboden, die licht wel deesen avond 't mijnen huyse noch mogt gehouden werden, welker uitslag niet voor d'aenstaende post sal kunnen oversenden, ten sy er iets soo important by kwam, dat het my obligeerde, een extraords. courier te depecheeren, 't geen egter niet verwagte, terwijl 't meest Deenemarken sal raaken en aan dat hof uitgevoert sal moeten werden.

VIII. W. VAN HEECKEREN AAN A. HEINSIUS.

Zelle, 31 Mey 1698.

Ick hebbe omtrent acht ofte thien daegen geleeden my d'eere gegeeven UWEG. te berichten, 't geen de hr. van Heemskerck my hadde gecommuniceert van het project dat by de keyserse, brandenburgse ministers en hem was gemaeckt omtrent de holsteinsche differenten, waermede de hr. Fuchs naer Coppenhaegen was vertrocken en waermede SWEd. oock een expressen courrier naer den Haegh en Engelandt hadde afgesonden en hoe dat my by die occasie alhier hebbe bedient van de brieven, die van den hr. van Dijckvelt uyt Engeland hadde ontfangen, waerby S. Exc. seit, dat hy eerst uyt ordre van den Con. en dat daernae S. M. selfs teegens de sweedse en lunenburgse ministers hadde betuyght, dat S. M. neffens den con. van Sweeden en 't huys van Brunswijck

soude concurreeren om Holstein in alles te doen herstellen, maer dat hy haer oock versocht aan haere hooghe heeren principalen te willen recommandeeren om sigh niet te willen praecipiteeren en eenige feitelijckheden beginnen voor dat men gesaementlijck daer eerst mesures over soude hebben genomen, gevende haer te verstaen, of het niet heel offensant soude sijn voor den hoogh gedachten koning, dat nae hy sigh soo favorabel omtrent deese saecke hadde geëxpliceert, dat men nu niet soo lang wilde wachten, dat men van de sentimenten van S. M. konde geinformeert zijn, door den korten termijn van den laetsten van deese maent, die sy aen Deenenmarckcn gaven, en daerby komende HH. Mog. Resol. van 26 Mey, waervan my de hr. van Heemskerck by een' expressen courrier kennisse geeft, soo hebbe ick, WEG. Heer, nogh van daeg daerover met den heere hertogh en sijne ministers soo veel te stercker gesprooken, die my wel betuyght heeft de hooge consideratie die voor S. Con. Maj. van G. Br. en den Staet heeft, maer dat hy in 't regard van eenig delay ofte uytstelle nae den termijn van den laatsten may, die men aen Deenemarken om sigh te verklaaren hadde gegeven, sulks niet in sijne macht was, doordien sy heeren hertogen met veel moeyte en niet als onder de belofte, van daer niet meer van te spreeken, den con. van Sweeden hadden gepersuadeert om soo lange te wachten, soo dat ik seeckerlijck te gemoet sie, niettegenstaande de hr. van Heemskerck sigh flatteert van 't contrarie en van die negotiatie van den hr. Fuchs een groote verwachtinge heeft, in 't regard van d'arbitragie, dat, soo deese differenten niet vóór den laatsten Mey o. st. sijn bygelegt, men hier in deese quartieren tot feytelijckheden sal koomen en volgens mijn gering sentiment soo is 't eenighste middel om sulks te praevenieeren, dat men aan d'eene sijde sonder tijtverlies de hr. van Heemskerck in krachtigere termen als men tot noch toe gedaan heeft, teegens Deenenmarken doet spreecken ende de equipage van 12 scheepen nae de Oostzee, soo als ick bericht worde dat HH. Mo. geresolveert hebben te doen, doet gelden, en men daer wat gerucht van maekt en dat men aan d'andere sijde niet minder krachtig spreeckt teegen de Sweeden en princen van dit huys, om haer soo veel doenelijck terug te houden. Ick schrijve hier niet over aan den staet ofte aan den griffier, omdat omtrent deese affaires niet gelast ofte geinstrueert ben, maer deselve tot het departement van den hr. van Heemskerck specteeren; maer soo UWEd. Gestrenge vermeynt dat dit eenige reflexie meriteert, soo versoeke dat UWEG. het gelieft te brengen daer het behoort, waarmede enz.

P. S. De heeren hertogen hebben my selfs versoght en gisteren door de hr. van Berensdorf en Groote oock nogh nader laeten seggen, dat het haer ff. dd. aengenaem soude wesen, soo ick de moeyte wilde neemen, een tour nae Hamborgh te gaen doen, om met den hr. van Heemskerck eens te spreecken, soo dat geresolveert ben (van) avont daer nae toe te gaen, met intentie om in twee à dry daghen weederom hier te wesen.

IX. J. LELIENROOT AAN A. HEINSIUS.

à Hambourg, ce 3 Juin st. n. 1689.

J'appris hier par Mess. vos envoyés que vous estes confirmé dans la charge de pensionnaire d'Hollande, et que Mess. les Estats Gen: ayant egard à vos mérites n'en ont pas voulu avoir à vos excuses. C'est pourquoy je ne puis differer à vous en temoigner ma joye, prenant une sensible part à tout ce qu'il (*sic*) vous regarde. J'y veux joindre mes voeux qui seront toujours ardents pour votre satisfaction, prosperité et bonheur, et rien ne me sera jamais plus agréable que d'apprendre que le ciel les exaucera et que vous me conservez toujours quelque part à l'honneur de vostre amitié dont vous m'avez donné jusques icy tant de marques. J'avoue que cette nouvelle de vostre honorable employ m'a fait un vray plaisir; et qu'elle a augmenté mon désir d'estre employé en Hollande du roy mon maistre. Je suis persuadé que cela nous donneroit une grande facilité dans les affaires qui regardent les interests de nos maistres et que nostre amitié contribueroit beaucoup au maintien de celle qui est entre eux. Si vos occupations vous permettent de me faire reponse à cette lettre, vous me feriez plaisir d'en toucher un mot, afin que je puisse monstrer que vous ne seriez pas faché que je fusse envoyé chez vous et que l'on puisse remarquer que nous sommes bons amis. [1]

Cependant je puis vous dire que mess. vos Envoyés agissent fort bien icy et que nous avons lieu d'estre contents d'eux; de la manière qu'on m'en parla hier je vois qu'ils ont pris la resolution qui seule est capable de prevenir la guerre dans nos quartiers, car on m'assura qu'ils avoient declaré que Mess. les Et. Gen. donneront des vaisseaux au roy mon maistre. Il vous plaira de vous souvenir de ce que j'eus l'honneur de vous en dire et vous pourrez estre persuadé que si le Danemarc ne se rendoit pas à la raison après cela, qu'il le feroit bien tost, s'il voyoit l'exécution d'une telle déclaration, car jusques icy il s'est flatté et le fait peut etre encore, que Mess. les Estats gen. se porteroient à empecher la guerre dans le Nord d'une maniere que le Danemarc y trouveroit à peu près son conte. Et tant que cette pensée luy durera, il ne s'accommodera pas. Les pretentions de la Suède sont justes et raisonnables, et elle voudroit eviter la guerre s'il estoit possible, de sorte que vostre Estat fera un glorieux coup pour la cause commune, si par ses soins il la previent. Il ne sauroit le faire que par les menaces et par les effets et je suis persuadé que les menaces seules feront l'affaire, quand le Dan. connoistra qu'elles auroient des suites s'il ne s'accommode. Je partiray d'icy etc.

X. W. VAN HEECKEREN AAN A. HEINSIUS.

Zel, den 7 Junij 1689.

...... Ondertusschen soo hebbe ick op 't versoeck van d' heeren Hartogen

[1] Lelienroot werd werkelijk in 1691 als gezant naar 's Hage gezonden. Uit een brief van Heinsius van 10 November 1691 blijkt dat die zending zeer naar den zin van den Raadpensionaris was.

van Zel en Hanover een tour wesen doen nae Hamborgh, en d'heer van Heemskerck hadde my in verscheydene van de sijne betuyght en versoght, dat hem sulx heel aengenaem soude wesen, en ick vermeynde oock, dat het noodigh en dienstigh was, dat ZWEG. eens mondelingh gingh informeren wat daer hier tot Zel in de conferentie met de Sweetsche ministers gepasseert was, waerop oock sooveel reflectie wierde gemaeckt, dat de Keysersen, de hr. van Heemskerck wegens S. Con Maj. v. Gr. Bretagne en den Staet, en de Brandenburghsche minister aenstonts goedvonden om de heeren Deensche ministers daer over te gaen spreecken en te versoecken, soo niet selfs een van haar nae Coppenhaghen konde gaen, sonder tijtverlies een courrier daer nae toe te willen depescheren en by den coninck ernstigh aenhouden, dat vóór d'expiratie van den gegeven termijn desselfs favorable verclaringe tot de volkomen restitutie van den hartogh van Gottorff ingevolge de Noortse tractaten moghte bekoomen en toe geauthoriseert worden, haer verder discretelijck insinueerende dat haere hooghe heeren principalen anders niet souden kunnen afsijn van aen den gemelten hartogh van Gottorff de handen daertoe te moeten geeven, gelijck de hr. van Heemskerck UWEG. sulx breder heeft gerefereert. Dese bootschap, WEG. Heer wierde by de heeren Deenen met een groote onsteltenisse ontvangen, soo dat oock aanstonts goetvonden daermet een extr. courrier nae den con. haer meyster af te senden, aen welckers weeromkomste nu alles dependeert, want het project van een accommodement dat de hr. Fuchs tot Coppenhaghen heeft gemaeckt en waarvan hier een getranslateerde copie neffens gaet, sal seeckerlick niet satisfactoir sijn, doordien de Sweden daar met gewelt an willen, en die dan oock dit huys sullen met sigh in den oorlogh sleepen, en dat om haer gegeven woort en engagement dat met de croon Sweden heeft gemaeckt, niet te breecken, daer men sigh hier meer van als ergens piqueert; anders soo sijn die pointen in questie van dat belangh niet, dat men daerover in een oorlogh soude vervallen en daerdoor soo groote diversie en nadeel aan de gemeyne saecke causeren, want de twee principaalsten, als van de collecte der contributien, en om sigh te verstaen over de plaetsen waer men de vestingen en fortificatien sal moghen leggen, wort verbleven aen een arbitrage, daar mijns oordeels Holsteyn sal in triumpheren, en het derde, van de bepaalde ampten [1] is niet van die consideratie, ofte geloove als daer seer op gepresseert wort, ofte de con. v. Deenemarcken sal sulx naegeven, so dat ick de vrijheit genoomen hebbe van den hr. v. Heemskerck voor mijn kleyn sentiment te seggen, dat men Deenemarcken eerst soo verre moeste pousseren als men konde op de restitutie en dat men daernae tegens Sweden oock met vigeur moste spreecken, seggende dat daer geen *causa belli* meer en was, dogh men sal sulx al met veel discretie en omsightigheit moeten doen, doordien ick seeckerlick bericht ben, dat de hr. v. Wellingh, sweetsche minister tot dese affaires, op diverse plaetsen geseit heeft, dat als men haer te veel pousseerde, sy dan de wegh nae Vranckrijck wel weer souden kunnen vinden. UWEG. sal misschijn by den

[1] Zie hierover Brief XVIII, bl. 159 en XXIV, bl. 165.

hr. van Lelienroot die in den Haegh gepasseert is en die ick verscheyden reyse te Hamborgh hebbe gesien, wel ietwat daeromtrent hebbe gedecouvreert, doordien men seit, dat aen hem by sijn vertreck heele groote en avantagieuse propositien en offres gedaen sijn; [1] 't principaelste hebbe ick UWEG. vergeten te seggen, d. i. dat de hr. van Fuchs mede brenght een schriftelicke declaratie onder S. Con. Maj. v. Deenemarcken's eygen handt, waar by hy verseeckert dat soo ras het accommodement sal getroffen sijn, hy dan aenstonts tot de goede partie sal overkoomen en presenteert ofte aen den keyser in Ungeren ofte aen den con. van Spagnen en de Nederlanden 10,000 man te willen geven; als oock eenige van sijne scheepen van oorlogh, soo men die begeert, mits dat men hem geeft voor 't een en 't ander eenigh contentement en satisfactie, doch de hr. v. Heemskerck en twijfele ick niet of sal UWEd. Gestr. over dit alles breeder onderhouden, my vorders rapporterende tot hetgeen aen d'heer griffier Fagel schrijve. Verblijve altijt enz.

XI. C. VAN HEEMSKERCK AAN DE STATEN VAN HOLLAND.

Hamburg, 10 Juny 1689.

Ik bidde dat UEG. Mo. niet qualijk gelieve te nemen, dat ik in een tijt als desen, daer men misschien veel van my verwagt, geobligeert ben seer kort te sijn, hebbende in *twee* dagen en *twee* nagten byna niet anders gedaen, als van de eene tot de andere te lopen, sijnde nu van desen morgen vroegh tot drie uren des namiddaghs tot Altona geweest, alwaer na veel seggens over ende weder eyndelijk de saak van 't accommodement over de Holsteynsche differenten in dese termen is gelaten.

Men heeft aen de heeren Holsteynse ministers overgegeven een concept van 't tractaet, waerby de heer hertogh volkomen in alle desselfs landen ende regten, sodanigh als S. D. deselve voor ende naer de noordsche vredens gehad ende beseten heeft, werd gerestitueert, mits dat deselve daertegens renuntieerde van alle verdere gepraetenteerde satisfactien, doch de heeren mediatenren beloofden daerby, dat in plaats van die satisfactien in geld van Deenemarcken gepraetendeert, het daer heenen souden tragten te dirigeeren, dat het gantsche Rijk den hertogh met 2 à 3 maal 100,000 rijksd. soude secoureeren, met byvoeginge, dat ingevalle dit nu weder op het een of het ander wierde verworpen, het daervoor gehouden soude moeten werden, dat een vergelijk haer geen ernst was, ende vervolgens indien 't daer op tot den oorlog quam te vervallen, de hr. hertogh niet anders als voor aggresseur aengesien ende aen S. D. de onheylen daerop te volgen geimputeert souden moeten werden.

Hier mede scheenen uyterlijck de voorsz. ministers te vreden te sijn, dogh namen 't over, om verder aen derselver heer ende meester maer insonderheyt aen de min. v. Sweden en 't huys Lunenborgh gecommuniceert te werden.

[1] Lelienroot kwam als gezant uit Parijs terug.

De deense ministers sijn daer oock verscheenen, verclarende niet gelast te sijn om van 's konings sijde een soodanigh tractaet te onderschrijven, ja, dat niet het minste verder konden gaen als hare jongste gedane declaratie in mijn voorige gemelt, medebragt, dat verhoopt hadden, dat soo veel reden ende billijkheyt soo veel souden hebben vermogt op de andere partye, dat de Hren mediateuren die daertoe souden hebben weten te persuadeeren, dat al het geent sy hier nader konden doen, was, een van haer tweeën selver in persoon met het voorsz. tractaet over te gaen ende van alles aen S. M. rapport te doen, waerop deselve versoght sijn serieuselijk te considereeren, dat van een favorable resolutie in desen eeniglijk de rust van 't noorden dependeerde, ende dat derhalven deselve versoght wierden met hun officien dese goede meeninge van sooveel vrienden van S. M. die hierin deel namen, te helpen bevorderen. Maer dewijle met dit refus van de Deense ministers om 't voorsz. tractaet te teekenen, de hartog van Holsteyn niet is geholpen nogh S. D. nogh desselfs geallieerden contentement souden nemen ende stilsitten, soo is by de Hren ministers van de mediateurs ende my aen haer gepraesenteert de schriftelijke verclaringe, hiernevens gevoegt, waertoe my cortheytshalven gedrage.

Hiermede sullen sestien dagen tijt gewonnen werden, sullende de ministers van Sweden ende Hanover hiermede aen 't Sellische hof, waer de hertogh van Hanover mede sal sijn, per post vertrekken om te overleggen, of het voldoende is volgens de engagementen die sy onder den anderen hebben en of ged. Hartogen den Hr. sweedschen minister sullen willen garanderen, indien de ordres welke heeft om de sweedsche magt alomme in desen quartiere by uytblijven van een vergelijk met den eersten deser O. St. te doen ageeren, komt op te houden, in effecte om te verstaen of 't Huys Lunenburg, onaengesien dese declaratie, echter sal willen breeken ofte niet, immers dit is de mondelinge afspraek tusschen haer ende my geweest, als ik gisteren nacht ten elf uuren van haer scheyde; of sy weder daeruit springen sullen of niet, staet te sien ende in sulken geval sal het noch met een woord ten voete deses genoteert werden.

P. S. Deese is gedestineert geweest voor den hr. Goes [1], die een andere heeft gecregen.

Ik heb belet dat de Hr. Sweedse minister morgen by separate declaratie niet sal reserveren desselfs nadere pretensiën.

Ik heb den C. v. E. en den Staet nu 16 daegen van deliberatie beschikt; immers 't sal wel volgen, dat men die toch wel wil waernemen, want men kan anders niet oordeelen, off Sweden wenst en soeckt den oorloch en is jalours dat men Deenmarcken aen de hant soekt te krijgen en so men wil dat Deenmarken over komt, sal onse staet dienen employ aen desselfs troupen te geven.

Ik gae morgen te post nae Zel daer de decisive conferentie is, om alle stercke resolutien tot rupture te helpen voorkomen ende sal aenstonts te post weder herwaerts keeren.

---

[1] Resident der Republiek in Denemarken.

XII. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Cel 4/14 Juny 1689.

Wy hebben hier geobtineert tijt tot den laesten van dese maent, nieuwen stijl, om den Con. van Denemarcken te permoveren tot het aennemen van een tractaet, 't welck deese nacht off morgen ochtend met een extra courier sal volgen; 't selve vervat een volkomen herstellinge van den hertoch van Holsteyn op den voet van de westphaalse en de noorse tractaeten, waervan het minste niet afgedaen sal kunnen werden, jae soo het voor primo July niet aengenomen is, staet de oorloch vast, waerna men sigh reguleren kan, so dat de tijt sorgvuldig gemenageert dient; ende sal om tot een vredige afkomst te geraken niets so seer dienen als een esquader van 12 schepen van oorlogh voor de Oostzee gedestineert gereet te houden. Ik sal met den extra courier breeder schrijven. enz.

XIII. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Cel, den 5/15 Juny 1689.

...... Dit gelieve UWEG. alleen te begrijpen, dat sonder 't geent wy in desen gedaen hebben, de oorlogh van nu af aen al een begin soude hebben gehad; ende die sal seeckerlijck met het begin van de toekomende maent noch beginnen, so Deenemarcken niet gepermoveert werd om in tijds 't project-tractaet, huyden by ons overgesonden, so als 't leyt, sonder een tittul daerin te veranderen, aen te nemen ende te doen tijkenen, also hierdoor alleen de sweedsche ministers en die van 't huys Lunenburg tot het prolongeren van den termijn, alhoewel seer node, sijn getreden; om Deenemarcken nu tot het accepteren van 't selve te persuaderen vinde ik niets daervan ik, (geconsidereert de constitutie van de regeringe aldaer ende de veues welcke de ministers van 't meeste credit hebben) bynae eenig effect verwachte als het senden van een esquadre van 12 schepen van oorlogh nae de Oostzee tot Gottenburgh en by aldien deselve so ras niet gereet kunnen sijn, dat daeraan gewerckt ende 't selve alomme gedivulgeert werde, maer als ik het nae mijn sin had soude dat esquadre uyt Engelsche ende Hollandsche schepen te saemen bestaen; tot besluyt, yeder is hier van dat gevoelen, dat het accommodement door dat middel seeckerlijck verkregen sal werden en anders pericul lopen.

Ik sal seer verlangen op onse huydige depeche antwoord te mogen hebben, al was het alleen ten regarde van de approbatie van onse diligentie, als deselve voor goet werde gekeurt, om te weten, off men op die gronden allenthalven sal voortgaen; ik kan UWEG. wel seggen dat wy meenen yet groots ende voordeelichs uytgericht te hebben, God geve verder succes aen 't werck. Ik blijve enz.

P. S. Men doet hier de infanterye aan de Elve marcheren ende sijn de mesures so genomen, dat alle de trouppes den 30sten van dese maent daer sullen staen, om by non-acceptatie van 't voorsz. project-tractaet daetelijck

over de rivier te gaen ende in Holsteyn te vallen. Ik vertrecke deese nacht nae Hamburgh, daer ik weder werck genoech sal vinden om de keyserse, saxise ende brandenburgse ministers in één sentiment met den con. van Gr. Bret. en HH. Mo. te houden. Ik sal ter voorsz. plaetse uwe orders in 't toekomende weder afwachten. Adieu.

XIV. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburgh, den 7/17 Juny 1689.

Dewijle ik niets besonder heb boven 't geent op eergisteren nacht aen UWEG. heb geschreven, so sal ik my met UWEG. permissie tot mijnen huydigen aan den hr. griffier refereren. Alleen acht ik van mijn plicht te sijn UWEG. nochmaels te recommanderen, dat HH. Mo. te gelijck met het afsenden van haere ordres aen den hr. resident Goes, ten eynde om de laetste instantien tot het volkomen herstellen van den hr. hertoch van Holstein ende het aennemen van het bewuste tractaet te dien eynde door ons overgesonden by den con. van Deenemarcken te doen, ook een missive in beleefde ende obligeante termen aen S. M. gelieven te schrijven, sodanigh gecoucheert, dat die S. M. gelijck als ter instantie ende versoecke van den con. van Gr. Bretaigne ende haar Ho. Mo. doet, dat anders om Sweden ende 't huys Lunenburg niet soude dencken te doen ende dan sal daer noch by moeten komen, dat men eenig employ aen de deense trouppes weet te geven, dat is die overnemende voor een tijt te betalen, sonder welck laetste point insonderheyt ik ten hoogsten bekommert ben, dat de con. van Deenemarcken wel mocht resolveren af te wachten wat de tijt sal geven, daermede de con. van Engeland nogh de staet gediend souden sijn.

Enfin, de saek is niet in die termen als ik deselve wel wenste; was het engagement van 't huys Lunenburg met Sweden so precies niet geweest, ende had men also meer tijt gehad, ik had liever gesien dat het met wat meer genoegen van Deenemarcken was gegaen, al was aen de complete herstellinge yetwes gemankeert, ende 't soude voor den hertoch selve best sijn geweest, maer dit te willen tenteren was niet te doen, terwijl men klaer uyt alle demarches siet dat Sweden den oorlogh, op wat wijs die komt, niet ongaerne sal sien, ende ik heb ook reden om te geloven, dat er onder de vorsten van Lunenburg van die selve gedachten sijn. Dit heeft my doen chicaneren op die pretensien van den hertoch, al wat ik gekent heb, om 't werck facielder by Deenemarcken te maeken, maar ik heb het niet verder kunnen brengen als tot de totale restitutie, sonder dat men aen eenig arbitrage, al was hetselve over geringe pointen, het minste gehoor heeft willen geven; so verre selve heb ik hiertoe mijn best gedaen, dat ik my met de haet van 't huys van Lunenburgh, die engagementen tot een volkomen herstellinge van den hertoch op den voet van de Noordse vrede heeft, gechargeert heb gehad; ende niettegenstaande dit verstae ik dat de deense ministers over my in haer regard sigh beklagen, maer dat my best desen

aengaende heeft aengestaen, is, dat de hr. van Diest [1] schrijft dat UEd. kort aan d'een en de andere heeft geantwoort: *hij doet wel*, *hij volght ordre*; dat niet beter geseyt kan sijn, want haer uyt te willen leggen wat en wat niet moet geseyt werden, daer trecken sy altijd iets uyt 't geen vervolgens difficulteyten geeft ende is het my een groot plaisier geweest te hooren, dat bijde de partyen hebben geklaecht, dat een recht goede justificatie is, dat mijn plicht terecht heb waergenomen; ook kan het niet anders sijn voor yemant die tusschen bijden ende soveel gewicht bybrenght als ik jegenwoordig doe, off die 't aengaet sal altoos soeken te bevorderen, dat men meer op sijne zijde wil sijn en te boven de acte in mijne voorgaende gemelt heb ik een briefje van de hand van den sweetsen minister waerin o. a. 't volgende staet:

„Nous ne demandons aucune chose du Dannemark qu'une totale et illimitée „restitution sur le pied de la paix du nort et des pactes dont ll. HH. PP. sont „garants et je vous promets en honnête homme qu'au de là nous ne demandons „pas un jota."

Hij seyt ook met stercke expressien in 't selve billet het volgende: „Le roy „rompra infailliblement le 21 de ce mois, si on voulait soustraire un virgule „ou la moindre circumstance à la dite paix."

Ik en twijfele niet off ons doen tot Cell sal volkomen approbatie by HH. Mo. vinden, *maer ik ben evenwel gehouden aen UEG. te seggen*, *dat anders aen geen mens ter wereld is geschiet*, dat wy den staet, d. i. de hr. van Hekeren ende ik, niet so precise als den con. van Engeland geëngageert hebben om voor haer part in de 12 oorloghschepen te concurreren, die tot assistentie van Sweden ullen gaen, ingevalle de con. van Deenmarcken de restitutie van den hertoch van Holstein op de bovenstaende voet niet aenneemt, maer wy hebben by een particuliere acte gereserveert 14 daegen, binnen welke HH. Mo. haer daerop dan naeder souden moeten verklaeren; nu is het seeker dat so dit illimineert, dat Deenmarcken al weder sal dralen, so niet terugh treden, ende om die reden heb ik versoght gehad dat terstond een approbatoire resolutie op ons doen genomen mocht werden; gelijck ik dienthalve noch doe, ende waerlijk 't kan op geen beter voet sijn als 't is, uytgenomen dat Deenmarcken het noch niet aengenomen heeft, dat in onse macht niet staet, maer de termijn is verlenght en van HH. Mo. werd minder geverght als sy selve souden derven aenpresenteren en Holstein en Sweden sijn gebracht tot die moderaetheyt als HH. Mo. selve voorlangh het hebben redelijck geoordeelt, en wy hebben ons tot niet verder als den hertoch op die voet te herstellen geobligeert, daer sy nochtans een yeder hebben gedrijght met nader pretensien te willen uytkomen. Ik blijve enz.

XV. DE Hr. VAN DIEST AAN A. HEINSIUS.

Hage, 20 Juny 1689.

So kompt de hr. Ziegel [2] my communiceren hett veranderde project van Zell.

[1] Resident van Brandenburg te 's Hage.

[2] Resident van den hertog van Lunenburg-Zelle te 's Hage.

Ik finde daerin drie essentiële punten, dewelke Denemarck naer alle apparentie noytt naergeven sall; het eerste datt men uyt den derden articul uytscrappen will, datt geene alliantien sullen mogen gemaeckt worden, die tegens d'oude Uniones strijdig sijn, het ander, datt men will, datt de koning sall renuntieren op het praecipuum by de contributien voor ewich, het derde, datt men de insel Temern und de twee ampten sall restitueren fry sonder eenige schuld offte hypotheque daerop. Door het eerste worden alle oude uniones, door alle tractaten geconfirmeert, overhoop gestooten; door het twede doet men duydelijk ter principalen aff wat alleen op het possessoir moste blijven. Door hett derde word directe tegens het concert (tusschen de vier machten goetgefonden) de koning van Denemarck geobligeert twee obligatien ter somme van 300/m. Rthl. voor niet te restitueren und aldus soveel satisfactie voor het gepasseerde und genotene te geven, waerop men aen deese sijde heeft verstaen datt Holstein heel behoorde te renuntieren und sich mett de restitutie te contenteren. Ik kan niet dencken hoe het mogelijk is dat ministers van deesen Staet te Zell sijnde, ditt laetste hebben kunnen overstappen und versoeke UWE. te besorgen datt sulx moge worden gedisavoueert, als sijnde tegens het concert und d'apparente oorsaek om de croon Denemarck te desespereren und de troubles te doen beginnen; in welken cas ik op speciale last van S. D. sall moeten verklaren, datt deselve haere troupen den Rijn niet sal doen passeren, maer veelmeer, om de defensie van haere landen te besorgen, deselve dadelijk naer de Weser terugge marcheren laten.

Ik versoeke datt UWE. ditt bovenstaende will gelieve te considereren und in specie wegens het bijvoegsel, door de heeren van Hekern und v. Heemskerke aengenohmen, noodige ordres te beforderen, opdatt niet door all te veel complaisance aen die kand de gemeene ruste geturbeert und hett verlangd but verloren worde. Ik versoeke hierop serieuselijk te reflecteren, opdatt men niet daernae te laet het ongeluck und desselffs aenstichters moge erkennen. Ik ben altoos enz.

XVI. A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

Hage, 22 Juny 1689.

Ick hebbe UWEG. missiven successivelijk wel ontvangen en telckens, als nodig is geweest. HH. Mog. resoll. geprocureert, 't geen ick dan gemeynt hadde UWEG. voor rescriptie te hebben konnen dienen.

Ick vertrouwe dat HH. Mo. resol. van 18 en 22 deser lopende maent UWEG. tot genougsame instructie sullen konnen dienen.

S. Majt. schrijft my, dat men den oorlogh by alle wegen en middelen moet soecken te eviteren en niet moet assisteren die in 't ongelijck soude mogen sijn, 't geen oock seer redelijck is [1].

[1] Lodewijk XIV dacht er anders over; de instructien aan de fransche gezanten luidden: het kwam er niet op aan wie gelijk had in die Schleswig-Holsteinsche quaestie; alleen moest men zorgen de machinatien der groote europeesche partij, die zich tegen Frankrijk verzetten wilde, te keer te gaan. Zie Droysen: *Der Staat des grössen Kurfürsten*, 3 th. bl. 847.

Daer dient oock wel gelet dat geen jalousie worde gegeven, waerdoor 't werck in een quaet spoor soude raken konnen.

D'intentie van desen staet loopt daerhenen, dat dogh alles met gemeen concert van mediateuren ofte ten minste van den keyser en Brandenburg geschiede, dewyl Saxen sigh ligt soverre niet sal derven inlaten.

Het project van de keysersen hebbe ontfangen maer hope dat niet nodigh sal sijn te overleggen hoe de oorlogh sal gevoert werden, maer dat alvorens de vrede sal werden gemaeckt, want soude vinden dat die limite van den oorlogh te borneren wel te concipiéren, maer welligt niet te executeren soude sijn.

...... 't Is een seer teere sake, dewyl geen van de partyen of te veel opgeset ofte te veel tegen de borst gestoten dienen te werden en het *medium pro re nata* geobserveert, 't geen ick UWEG. ordinaire wijsheyt en beleyt aenbevolen latende, blijve ick met veel ijver enz.

XVII. J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Weenen, desen 23 Junii 1689.

Daegs naer het afgaen van mijne jongste van 19 deser aen UWEG. is alhier door een courier van Cell aengebracht het laatste project aldaer in de holsteinse saeke geformeert. De heeren sweedse en lunenburgse ministers hebben geurgeert: 1°. dat het voorz. project, *pro ut jacet*, alhier soude mogen werden geapprobeert; 2°. dat in ernstige termen daerover aen den koning van Deenmarcken soude mogen werden geschreven; 3°. dat de keyser soude willen verleenen avocatoria ten opsigte van alle duytse onderdaenen in deensen dienst wesende; en 4°. dat aen Brandenburg in ernstige termen geschreven soude mogen werden om het voorsz. accommodement te faciliteren en door beloften van assistentie en diergelijcke aen Deenmarcken, hetselve niet difficielder te maecken. De approbatie van het voorsz. project ende het schrijven aen Deenmarcken en Brandenburg is by des keysers commissarissen voor goetgekeurt, soo nochtans, dat men ten respecte van Deenmarcken gemeent heeft dat schrijven in sachter termen te moeten coucheren, om de bespeurde genegentheyt van die kroon tot appuy van de goede partij, het voorschreven accommodement sijnde gemaeckt. De bovengeroerde avocatoria heeft men gemeent vooralsnoch niet te konnen verleenen en geoordeelt, dat men desaengaende alleen van verre behoorde gewach te maecken en te insinueren dat de keyser daertoe soude moeten treden, indien Deenmarcken tot geen accommodement op den voet van het voorsz. project soude mogen verstaen.

Op dit alles staet nu des keysers resolutie te werden vernoomen en met een courier naer Hamburg afgesonden, alhoewel deselve mogelijck daer soo laet sal aenkomen, dat het accommodement, soo verhoopt mag werden, sal wesen getroffen, of andersints, 't geen te duchten is, de saecken buyten haer geheel gebracht [1].

. . . .

[1] Hop schreef reeds den 2 Juni: „Aen de keyserl. ministers tot Hamburg is ordre afgegaen aen

XVIII. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburg, den 11/21 Jun. 1689.

Mijne depêches sullen desen dag niet lang sijn, also 't sedert mijne voorgaande geen verandering is voorgevallen, als dat in plaats van 't tractaet tot Zell gearresteert, om voor een ultimatum van den hertog van Holstein overgegeven te werden, de heeren mediateurs, om alle uytlopigheit te eviteeren ende daerby te gelijk disputen over de extensie, die seekerlijk te wagten stonden, voor te komen, aan den heer Erenschild het tractaet hiernevens gevoegt, 't welck simpelijk de herstellinge van den hertog van Holstein, ingevolge van de westphaalse ende noordse vreden, beval, als het laatste werk van haren arbeyt hebben ter hand gestelt, met betuiginge, dat hun leed was het niet verder te kunnen brengen, met welker spoedige acceptatie, als 't eenige middel, de rust in deese noorderquartieren noch geconserveert kan blijven ende anders niet.

't Selve is door den heer minister van Deenemarck na eenig beklag overgenomen, om aan den coning, sijn meester, te werden gecommuniceert. Waerop nu een desisif antwoord binnen korten werd verwagt, sijnde dit het beste, dat de heeren ministers van den keyser ende CeurBrandenburg tot op dit laatste tractaet toe met my eenig sijn gebleven.

Van d'andre kant ben ik ook versekert, dat de hr. hertog v. Holstein ende desselfs geallieerden hiermede contentement sullen nemen. Voor so veel de con. van Deenmarcken belangt, heeft men ons gesegt, dat de grootste difficulteyt die er overig was, wel soude sijn wie den pr. George van Deenemarken, aan wien een gedeelte van de te restitueeren goederen verpand waren, soude voldoen, terwijle na het tractaet deselve schuld ende pand vry moste wedergegeven werden, bedragende een somme van 300/m. Rijksd., welke aan d'eene kant by den con. van Deenemarken niet te vinden waren. Ende 't is te vermoeden dat S. K. H. aan d'andere sijde ook node op S. M. weder geassigneert soude werden, waerop dan tot een temperament is uytgevonden, dat aengesien 't groote interest, 't geent ieder van de hooge magten, die haar met het byleggen van voors. difficulteiten bemoeyden, hadden, dat deselve effetive bygelegt ende geassopieert wierden, men het met alle goede officiën daarhenen tragten te dirigeeren, dat de coning van Gr. Br. ende desnoods de keyser en 't Rijk de voorsz. 300/m. Rijksd. aan den pr. George souden goet doen, om daardoor te beletten, dat wegens soo een geringe somme de rust in 't Noorden, die so oneindig meer waardig was, niet getroubleert wierde. Ik bekenne wel, dat dit my wel wat irregulier, insonderheit ten reguarde van den con. van Groot Bretaigne, is voorgekomen, maar terwijl men gemeent heeft dat dit een

---

„die van Deenmarcken aldaer te declareren, dat: ingevalle de Kon., haer meester, niet promptelijck „soude mogen verstaen tot restitutie van den hertog v. Holstein, dit hoff geobligeert soude wesen „sich te voegen by haere geallieerdens, om deselve restitutie met ter daet te weeg te brengen. Oock „wordt my verseeckert, dat men daernevens gelast heeft, dat so de koning van Sweden sijne wa„penen by ontstentenisse van de restitutie van gemelden Hertog door Deenmarcken verder als tot „die herstelling soude mogen employeren, oock dit hoff sich daertegens soude opposeren.”

accommodement soude konnen faciliteeren ende dat daertoe niet als mijne officien sijn gerequireert, soo heb ik het laten gaen, voor dat het gelden mag. Ik blijve enz.

XIX. DE RESIDENT RUMPF AAN A. HEINSIUS.

Stockholm, den 25 Juny 1689 st. n.

Ick kan niet anders bemercken of men is hier te hove seer wel vergenoeght met den inhout van 't laetste project over 't accommodement der holsteinsche differenten, door den hr. overste en envoyé Wellingh, uyt Cell den 3/13 deser herwaerts gesonden, alsmede over de goede en nadruckelijcke officien, die de hooghe mediatie-ministers in 't laetst, maer in sonderheit S. Con. M. van Gr. Br. en HH. Mo. tot de salutaire rijpmaeckinge van dit groote werck, door mijnheer van Heemskercken (wiens goeden ijver en verstandige conduite in desen aengewent, met de laetste brieven uyt Hamburgh en Cell seer gepresen werden) hebben gelieven met sooveel succes in 't werck te stellen.

. . . .

XX. W. VAN HEECKEREN AAN A. HEINSIUS.

Zel, den 28 Juny 1689.

Ik sal alleen maer doen by 't geen dat aen HH. Mo. schrijve onder 't adresse van de griffier Fagel, dat het soo seecker is als wy leven, dat so men hier over de holsteynse differenten in rupture koomt, d'hr. Fuchs eenich en alleen daer oorsaecke van is en dese monsieur die staet daer en pronckt in HH. Mo. resolutie van den 22en, dat de Staet approbeert het project dat by hem is opgestelt. UWEd. sult sien uyt het extract dat d'heer van Heemskerck my schrijft wat voor een lijfhebber dat hy is. Godt weet wat voor reeden hy daertoe heeft om de partie van Dennemarcken met sooveel chaleur te porteren en overal hemel en aerde te bewegen om sijn project daer door te dringen, dat voor d'anderen onaennemelick is; daer sijn der veel die meynen dat hy daer weer een penninck van sal hebben, als in 't jaer van ses en taghtigh, doe gaf de Coninck hem 10,000 Rixd. nae dat het dessein op de stadt van Hamborgh was gemanqueert, omdat hy doe de salige Courfurst, sijn meyster, diverteerde van de mesures die met dit huys genomen waeren tot de restitutie van den hartogh van Holsteyn, dat in die tijt niet en hadde kunnen missen, en hy heeft aen den hr. van Heemskerck en my selfs geseyt, dat de coninck hem by sijne laetste reyse te Coppenhagen hadde willen regaleren met een conincklijck present, maer dat hy sulx niet hadde willen aenneemen als mediateur sijnde, maer dat geseit hadde sulx daernae niet te sullen weygeren; en daer sijn andere die seggen, dat hy effectivelick in deenschen dienst sal overgaen, altijt dat is seecker en ick weet het van goeder handt, dat hy het by de courfurst van Brandenburgh moede is, en de heer Danckelman, die daer alles doet, vraeght oock niet veel nae hem. Ondertussen soo is het project met de elucidatien, die hier tot Zel daerop gemaekt sijn by den keyser geaprobeert, gelijck, UWEG. sult sien uyt een relatie van den baron Platen, sijn brieven sijnde een

bylaghe van die aen d'heer griffier, waerby de keyser alles aprobeert en sent behalven d'avocatoriën tegens Dennemarcken nae Regensborgh, daerenboven nogh literas exhortatorias aen d'oversten en directeurs van den Nedersaxisen Creys, dat de Con. van Sweden is wegens het stift Bremen, en de hertogh van Zel als hebbende het majoraat van dit serenissime huys, om uyt naem van den keyser en 't gansche rijck den hertogh van Gottorff met de wapenen te willen herstellen, ingeval soo de coninck van Dennemarcken sulx niet komt te doen binnen korten tijt, ingevolgh het gemaeckte project, soodat, WEG. Heer, my dit nogh eenige hoop geeft tot een accomodement; soo onse resolutie maer secreet is gebleven, soo twijfele ick niet offe den heer van Heemskerck sal spreecken als een leeuw, gelijck ick hier ook doen, en sy sijn inderdaet vreesaghtiger als schapen, en ick hebbe hem van dagh sulx seer gerecommandeert, *qu'il faut faire bonne mine au mauvais jeu*, soodat ick nog ten eenenmaele niet en desesperere, maer offe het just op dien dagh van den 30/20 sal sijn, daer soude ick aen twijfelen, maer sooveel is daervan, al geeven sy hier geen langer uytstel, dat sy seeckerlijck niet doen en sullen, soo is de riviere d'Elve nogh tussen beiden, en d'artillerie en vordere equipages staen oock nogh altemael hier en te Hanover; die hebben ten minsten een dagh offe ses march eer dat aen de riviere koomen, soodat sy sigh in een dagh offe tien vooreerst nogh sooveel quaets niet sullen doen, en het is oock reputagieuser voor den Coninck, dat hy het doet nae d'expiratie van den termijn, als just op die tijt, die hem sijne partie gegeven heeft; men seit voor de rest dat de deense troupen in goeden staet sijn en het waer te wenschen dat het accommodement getroffen sijnde, men deselve ergens konde employeren, want soo lang men hier dien doorn niet uyt den voet en heeft, soo sal men seeckerlijck geen meer volck nae den Rijn tegen de Fransen doen marcheren.

XXI. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburg, 21 Juny — 1 July 1689.

...... De Con. van Deenemarken is tot Oldeslo en sal van daegh misschien in sijn leeger drie à vier mijlen hier van daen sijn; S. M. is o. a. gevolght (door) den ambassadeur van Vrankrijck, die daarvoor sijn wellekomst sal krijgen dat het tractaet gesloten ende Keyserwaert den vierden dagh overgegaen is, wel mogt het sijne exc. bekomen!

...... Ik moet UEG. andermael bedancken, dat deselve den hr. van Hekeren ende my omtrent het werck van de bewuste acte sowel gesecondeert heeft ende dat is het geheele behoud van de saek geweest; want had men een groot geschreeuw daertegen gemaekt, in plaats van sulx aen sigh te laeten leunen ende daetelijck van het verveerdigen van een esquadre schepen nae de Oostzee te spreken, wij hadden waerlijck de rupture niet voorgekomen. 't Is wonder te considereren van hoe geringe dingen ende circumstantien groote saeken als dese veel maelen dependeren. Was ik niet naer Cel gegaen, daer soude brusquement een tractaet voor den dach gekomen sijn, dat niet aannemelijck was,

waerop men sonder prolongatie van den termijn te geven, soude sijn blijven staen; ergo de rupture, 't welck eenige en de machtigste sochten; ten tweeden, hadden de hr. van Hekeren en ik tot Cel de bewuste acte niet gepasseert, niet alleen dat Deenemarken seeckerlijck so verre niet gekomen soude sijn, maer self de termijn soude niet sijn geprolongeert geweest, immers niet soveel als wij 't nodigh hadden, ergo sonder dat al weder de rupture vast, maer dat het wonderlijkste van alles is, hadde ik de voorsz. acte absolute gegeven, wy waeren 't werck misschien aan de Holsteinse zijde niet te boven gekomen, blijkende daeruyt, dat wy den gantschen woensdach op haer tot het amplecteren van 't temperament te vergeefs hebben gewerckt, sodanig van den anderen scheydende, sy seyden dat alle verdere moeyte te vergeefs soude sijn. Ik ben daerop des nachts een van de ministers van Lunenburgh, die ik merckte, dat niet alles gelijck als blindeling verwierp, wesen vinden, deselve in confidentie communicerende de originele en contre-acte die my tot Cel was gegeven [1], daerby voegende dat men 't licht by ons so niet vinden soude als sy 't hun verbeeldden, dat het werck nu te nae was gebracht, dat de keyser en de con. van Engelant misschien in andere gedachten souden komen en het vervolgens een sorgelijcke saek was, die verder te pousseren, dat sy nu bijnae 't eenemael hadden wat sy begeerden ende de voorsz. puissances rust ende geen oorlogh in 't noorden beoogden; hy bescheyde my gisteren morgen ten half sevenen by de ministers van Holsteyn, die laeste seyden, dat het haer best diende, maer dat sy niet een pas voor noch achteruyt konden doen sonder bewilliging van Sweden en Lunenburgh, ende die voorsz. minister, dat d'andere van 't huys van contrarie gedachten was ende hy vervolgens tegen d'andere niet op kon, (ik) gaf sijnEd. de permissie dat ook de contre-acte aen sijn collega moest communiceren, mits swerende dat de ministers van Sweden noch Deenemarcken hier van niets souden weten: 't geschiet, in plaets van nae Altona te gaen, blijff ick 2 à 3 ueren by haer allen; die van Lunenburg begonnen te branleren, ik, de hand op 't papier, maek verscheide actens tot haer versekering dat sy 't effect van een volle restitutie sullen erlangen, wy worden 't op eene eens, ik rijd daerop nae de conferentie tot Altona, vinde het werck gants derperaet; ik treck de acte uyt de sack, ende daerop is 't werck eyndelijck afgedaen. God wil het segenen, ende ons daerdoor te eer van een franschen oorlogh afhelpen. Versoeke niet te min, dat UEG. de hand daeraen gelieft te houden, dat ik wegens 't engageren van den staet hoe eer so liever werde gedechargeert ende so er eenige critiques sigh mochten opdoen, so gelieft te seggen dat se een sodanigh desaveu niet ruchtbaer maeken, dat het goede waer is, dat ongetwijfelt de con. van Vranckrijck daervoor wel een millioen rijxd. sal geven ende driemael so veel als het effect daerop te volgen heeft.

De hr. van Hekeren is ten hooghsten geschandaliseert dat de hr. Fuchs met

---

[1] Een acte, waarbij de kon. v. Gr. Britt. en de Republick aan Zweden hulp door een eskader toezegden, indien Denemarken bleef weigeren. In de contre-acte werd door de Republiek 20 dagen beraad bedongen, vóór men tot hulp, aan Zweden te verleenen, zou beslissen.

sijn project d'eere gedaen werd van driemael in één resolutie van den staet gestelt te werden, maer ik heb S. Ed. geantwoord, dat hy door den naam geabuseert is: *Qu'il y a un Fuchs danois et qu'il y a un Fuchs brandenbourgeois* ende dat deese laatste heel wel in onse pottage te passe komt; ik vertrouwe dat gedachte heer UWEG. daerover geschreven sal hebben ende dat hy meent dat hetgeen my aenbevolen is te volgen, was 't geen de hr. Fuchs van Coppenhagen heeft medegebracht en 't welck alle menschen willen dat sijnEd. belooft heeft gehad smaeckelijck te maacken, waerdoor, (indien) het by eenige van d'entremetteurs was aengenomen geweest, gelijck ik wel sie dat men aen 't hoft van Brandenburgh is gebranleert geworden, so had men seecker den oorlogh gehad.

XXII. W. VAN HEECKEREN AAN A. HEINSIUS.

Zel, den 5 July 1689.

Ik vinde my van desen morgen vereert met UWEG. missive van den 2den deser en ben UWEG. geobligeert voor de communicatie die my daer by gelieft te geeven; daer is iemant van mijne goede vrinden, die my schrijft, dat men den hr. van Heemskerck en my over die gegeven acte heeft willen villen en braeden. Dogh ik vreese niet als de protectie hebbe van UWEG. en kan UWEG. verseeckeren en durve sulx voor God betuygen, dat dese gegeven acte alleen oorsaeke is geweest, men tot een accommodement is gekoomen, want Deenemarken geloofde noyt niet, dat het den staet ernst was, om sigh in dese saecke te mengen, voordat wy dese acte hadden gepasseert en hebben van die tijt eerst mesures tot de restitutie van den hartogh van Holsteyn beginnen te neemen; 't was wel waer, wy hadden geen ordre specialick daertoe, maer daer was een tractaet met Sweden, en een speciale resolutie van den staet, waerby men aan die croon en den heriogh van Gottorff versprak om hem op de voet van de noortse tractaten te sullen herstellen en wy hadden den con. van Engelant en den staet niet verder geëngageert als om te geeven een esquadre van 12 scheepen, waerop wy oock een delay van nogh 20 daghen obtineerden, in welcke tijt het tractaet geteykent is, daer de staet anders in obligatie was door een formeel tractaat en nogh een speciale resolutie om met alle haere forces tot dese restitutie te moeten concerteren; verhoope niet, dat UWEG. my het qualick sal afneemen, dat dese justificatie over d'heer van Heemskerck en mijne conduite doen.

XXIII. J. VAN LELIENROOT AAN A. HEINSIUS.

à Hambourg, ce 8 Juin st. n. 1689.

J'espère que vous aurez reçeu la lettre que je me donnay l'honneur de vous escrire du 3 de ce mois; celle-cy sera pour vous réitérer les assurences que je vous donnay à la Haye pour *les bonnes intentions du Roy mon maistre pour la conservation de la paix dans le Nort;* mais Mess. les Danois se gouvernent d'une manière que nous commençons tous à en desespérer; et je ne

puis vous cacher qu'ils fondent leur opiniatreté et leurs chicanes sur Mess. les Estats-Généraux. Ils ne s'en cachent point, et Mons. Fuchs commence à nous menacer. Et comme les roys, qui ont du coeur et de la générosité, ne se laissent guerre intimider par des menaces, je trouve les affaires plus proches d'une rupture que d'une paix. Je ne vous dissimule pas, que mons. Heemskerk a beaucoup contribué à les mettre en cette extrémité là, par la conduite qu'il a tenue, qui n'est pas tout à-fait conforme aux bonnes intentions, que Mess. les Estats-Gén. ont témoigné avoir pour les intérests du Roy mon maistre, ny à l'étroite union qui est entre S. M. et leurs Hautes Puissances. En un mot, Mr. de Heemskerck à destruit par une main ce qu'il avoit édifié par l'autre, car il a déclaré de vouloir appuyer le duc d'Holstein et ses alliés pour luy procurer une restitution entière, mais il a insinué après cela que Mess. les Estats Gén. n'iront pas si vite et que cette déclaration a esté faite seulement *pro forma* [1]. Je ne scay pas ce qui en est, mais voilà comment on en parle et ce qui a roidy les Danois. On remarque de plus, qu'il approuve le dernier projet qu'ils ont donné aux médiateurs, qui est inacceptable et hors de saison, et qu'il a appuyé Mr. Fuchs qui fait paraitre beaucoup de passion pour Mess. les Danois. Cela estant ainsy, il auroit mieux valu que mons. Heemskerk ne fut pas venu icy, car au lieu que Mess. les Estats-Gén. voudroient empêcher la guerre, leurs ministres seroient cause en partie de ce qu'elle se fait. Ils ne pourront pas en jetter la faute sur les Suédois, qui n'ont rien demandé que ce qui est conforme à la justice, à la raison et à tant de traittés, et ils ont pris leurs mesures là-dessus avec leurs amis, particulièrement avec la maison de Lunebourg, de sorte qu'ils ne pourront pas reculer sans rompre le concert qui est fait. Le vray moyen de conserver la paix dans le Nord aurait esté de faire connoistre sérieusement aux Danois, que Mess. les Estats-Gén. approuvent la restitution totale du Duc, la juste satisfaction qu'il demande et sécurité, et de la faire d'une manière qu'ils eussent pu comprendre que c'estoit une résolution ferme. Il arrivera par le ménagement que l'on fait paroitre pour les Danois, que le feu s'alumera, et qu'en voulant conserver les deux couronnes on les perdra toutes deux, puisqu'ils auront tant d'affaires, que ny l'une ny l'autre pourra joindre ses forces aux vostres pour la défense de la cause commune.

Il y a longtemps que je suis dans les affaires, et j'ay souvent remarqué et quasi toujours que toutes les fois qu'on a voulu menager deux puissances de différents intérests, on s'y est trompé, dont je pourrois alleguer plusieurs exemples. Le roy mon maistre a une alliance avec vous, son dessin est de la tenir de bonne foi, son intérest est d'estre uny avec vostre Estat, et son inclination l'y porte. Le roy de Dan. est allié avec la France; il vous fait de belles promesses pour venir à bout de son dessein et pour vous endormir. Vos ministres prennent l'ombre pour le corps et s'attachent plus aux espérances mal

---

[1] De Zweed oordeelt hier geheel anders dan in zijn brief van 3 Juni. Zie hierboven brief nº. IX. De oorzaak dezer veranderde beoordeeling vindt men in hetgeen onze gezanten en von Fuchs te Koppenhagen deden, gelijk vermeld wordt in de brieven X en XI.

fondées qu'à la réalité; et par là ils feront si bien, que vos amis vous seront inutiles et que vos ennemis en profiteront. Je crains que mes remontrances ne viennent trop tard pour y remédier, mais vous pourriez pourtant mettre bientôt fin à cette malheureuse affaire en envoyant sans délay un puissant secours à la Suède contre le Dan. Si vous vous amusez à vouloir mettre le holà quand l'espée est tirée, il arrivera ce que j'ay dit, que vous perdrez les deux couronnes en voulant menager les deux.

Je ne scay comment mons. Heemskerk vous a fait comprendre la chose, mais il est certain, que les Danois sont entièrement dans le tort. L'entière restitution du Duc est fondée, comme je viens de dire, sur les traittés, sur la justice et sur la raison; la satisfaction est trop peu de chose à l'égard de tant de millions d'or que le Dan. à tirés des estats du Duc, et la sécurité vous regarde plus que nous; car si le Dan. demeure armé, il faut que nous soyons toujours allertes et que nous ne puissions pas éloigner les forces qui pourroient estre employées pour vous et pour la bonne cause. Les offres que les Danois font, sont des amusemens pour gagner temps et pour obtenir les avantages qu'ils s'en promettent à nos dépens; si vous nous perdez pour gagner les Danois, je crois que vous y aurez plus perdu que gagné. Voilà en abrégé mes sentimens particuliers sur toute cette affaire, lesquels je n'ay pu cacher à un aussy bon amy que vous estes; c'est de mon chef que je vous les communique, sans que personne le sache, et je vous en parle en amy et non pas en ministre. Je scay que vous en ferez un bon usage, et j'espère que vous serez persuadé de la sincérité et du zêle avec lequel je suis etc.

XXIV. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburg, 9 Augustus/30 July 1689.

Op voorl. sondag is door een expresse courier aan my hier aangebragt het consent van den hr. prince George, om het eyland Fehmern ende de ambten van Fremsbuttel ende Steinhorst aan den hr. hertog van Holstein te doen overleveren, ende dewijle volgens ordre van den con. v. Gr. Br. niet vermogt dit geillimiteert consent, als na een essay van een ander, dat de voorsz. inruyminge aan de prealable satisfactie van S. C. H. bond, over te leveren, so heeft dit vry wat allarmerend ongenoegen veroorsaekt, werdende my niet te min gedenuntieert, dat men eigener authoriteyt de possessie dan gehouden soude sijn te neemen, doch ik heb dit ende de onsmakelijke advysen, die hierover na Sweden stonden gesonden te werden, niet derven afwachten, ende daarom met het gladde consent twee uren vóór 't vertrek van de post in handen van den heer Hertog van Holstein te stellen, de laatste perfectie aen dit werck gegeven, waeraen verders niets resteert als dat werde geliquideert, hoeveel eigentlijk aen den Heer Prince George per rest noch is verschuldigt, daerop ik presseere, sijnde wijders de respective ratificatien voor de ministers van de mediatie van de heeren hare principalen over alle 't verhandelde hier aengekomen, niet kunnende

denken, waer die van haere Ho. Mo., die meer als iemand van allen aen dit vergelijk is gelegen mag blijven. . . . .
Ick blijve enz.

XXV. E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Londen, den 19 Aug. (1689).

Nu laet op den avont ende cort voor 't afgaen van de brieven, is de heere grave van Nottingham by my gekomen, om aen my te communiceren, dat de Con. soude connen resolveren, om op hem te nemen de betaelinge van de helft van de somme, dewelcke aen den Prins van Denemarcken by de heeren mediateurs is toegelegt in voldoeninge van t geene aen deselve wegens de bewuste drie Holsteynse ampten magh toekomen, indien S. M. sigh conde verseeckeren, dat de andere helft soude werden opgebragt by den keyser en by onsen staet, ende heeft die heer daerom van my begeert, dat ick kennisse van die intentie ende voornemen van den Con. met dese post aen UEG. soude geven, ten eynde deselve de goetheyd soude gelieven te hebben, van de saeke in Hollant en ter Generaliteyt daerhenen te willen dirigeren, dat, soo haest doenelijck, soodanige repartitie vóor de voorgenoemde schuld by haer Ho. Mo. moghte worden geagreert en aengenomen, also hyer wert geoordeelt dat sonder tijtversuym dat Holsteynse werck in alle sijne deelen moghte werden effen gestelt en geperficeert.

XXVI. E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Londen, den 13 Sept. 1689.

Nu laet in den avond come ick van Hamtoncourt, ende vóór het scheyden van daer heeft de Con. van my begeert, dat ick vermits sijne hooge occupatien niet toe en lieten, om sulx nu selfs te doen, uyt sijnen naem met dese post aen UWEG. in antwoort van eenige pointen van UEd. missive van den 2 deser soude adviseren, dat naer de opinie van S. M. aen den Hr. Heemskerck soude connen werden toegestaen sijn versoeck om te mogen repatrieren ende dat volcomentlijck is van UWEd. sentiment dat deselve te senden naer Coppenhagen seeckerlijck ombrage soude geven aen den Con. van Sweden, ende 't selve niet soude connen werden weghgenomen of goetgemaeckt, schoon ZijnWE. dan daernae mede ging aen het Sweedse Hoff.

De Con. oordeelt oock, dat de garantie over het tractaet tusschen Denemarcken ende Holsteyn opgereght niet behoort nogh can werden geextendeert tot andere landen of saecken in 't selve niet begrepen en vooral niet over de Neder-Saxische Creyts, aen dewelcke dat tractaet niet en toucheert, ende onder 't welcke behooren vorsten en staten, die niet alleen niet en sijn genoemt in 't accoort, maer die oock de guarantie niet mede en versoecken en dat sulx derhalve seeckerlijck misnoegen soude verwecken by Denemarcken ende wellight oock by den keyser, dewelke consideratien souden connen hebben,

om niet geerne te sien, dat vreemde coningen of potentaten quamen toe te staen guarantien of liever te verleenen specie van protectie aen leden van het rijck. S. M. soude meynen, dat men niet voorbarigh behoort te sijn om de geallieerden in te laeten in de alliantie gemaekt met den keyser, want dat het al bedenckelijk is of men die mindere princen wel behoort soo verre te considereren ende die als gelijck te stellen met de vier groote maghten tusschen dewelke deselve is opgereght, behalve dat het by het negotieren van een vrede en by andere voorvallen van hoogh belangh een embaras medebrengt met sooveel princen te sijn geëngageert, ende dat het daernae lightelijck beter soude wesen dat de eersten, yder apart, haer tractaten aengingen met die mindere prinsen en fursten, of wel, dat men op het congres, 't gene S. M. nootsaeckelijck acht, dat soo ras doenelijck in den Haghe behoort te worden gehouden, ende daertoe UEd. versoght word alle mogelijcke officien, al nae daer het wort vereyscht, aen te wenden, met alle de geallieerden gesamentlijck over 't een ende 't ander soude convenieren.

XXVII. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburg, 3/13 September 1689.

Soveel ik heb kunnen penetreeren, sullen de keyser, de con. van Sweden ende het huys Luneburg seer geerne concurreren, om het getroffen accoord tusschen den con. van Denem. ende den hertog van Holstein nevens den con. van Gr. Br. ende HHo. Mo. te garanderen, ende is te dienstiger, omdat daerdoor alle nabedenken van nieuwe onlusten, 't sy gesocht ofte gefondeert, allenthalven uyt den weg geruimt werd, ende men sigh also van de beloofde secourssen uit dese quartieren te meer sal konnen versekeren.

Ik verwachte met de eerstkomende post de acte van ratificatie van den con. van Engeland wegens de beloofde satisfactie aen den hr. prince George, om die vervolgens, als de laetste sijnde, te gelijck met die van hare Ho. Mo. over te geven.

In confidentie aen UEd. geseght, meen ik eerstelijck, dat men den con. van Engeland ten regarde van de acte van garantie over 't Holsteinse accommodement moet volgen ende die relatif maken tot de andere garandeurs, ende dan ten tweeden, dat men dit solang moet traineren, tot dat de 7000 man Deensche trouppes aen Engeland overgedaen, ingescheept en vertrokken sijn, want al dat aen Deenemarken in de weg is moet geëviteert soveel doenlijck, solang die croon niet t'eennemael van Vranckrijck is gedetacheert en dan kan men seggen dat men deselve oock aen Deenemarcken, sulx begerende, niet sal wijgeren. [1] Adieu.

[1] Den 18den Aug. 1689 teekent Heinsius in zijn Agenda aan: Miss. „de Paris 12 Aout:
1°. „Que l'armée du Roy Jaques est composé de gens fidelles, mais peu aguerries à 6 mille hommes près.
2°. „Que l'electeur se plaindroit du Roy Guillaume. (NB. hierover aan Ham te schrijven en die

XXVIII. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburg, den 6/16 September 1689.

Ik mercke meer ende meer, dat de Fransen onder de hand toeleg maken, om weder vrienden in dese quartieren te gewinnen, ende insonderheit souden sy geerne Sweden in haer partye, immers so verre, dat die croon derselver interessen gunstig was, hebben; maar op 't gemoed van een so moedig ende genereus koning hebben noch beloften noch praesentatien, hoe considerabel die ook mogen sijn, plaets, ende de loffelijke conduite van den groot cancelier ende de sijne, stelt ons, so ik meene, 't eenemaal gerust van aan dien hoek geen facheus contretems te sullen ontmoeten, ja, ik soude daervoor wel derven instaen, als men aan d'andere kant die so oprechte genegentheit ende intentie sal weten en willen met gelijke sinceriteyt by occasie beantwoorden, want my is bekent wat avantages by dien grooten minister ende de sijne, omdat het gemene beste ende welvaren by deselve praevaleert, sijn verwurpen.

De coningh van Vranckrijk heeft 100,000 Rijxd. doen presenteren aen den groot-canselier Oxenstiern voor deesen, als Sijne Exc. maer wilde beloven yetwes van maximes te veranderen, en hier is door den ordin. franschen minister aen den heer baron Welling 25/m. ducaten in specie geoffereert om alleen te doen een pas die de holsteinsche differenten tot oorlogh soude hebben doen uytbarsten, maer te vergeefs, ende dit komt alles uyt de source van den groot-cancelier, die soigneuselijck in die goede gedachten mijns oordeels gevoedt en geconserveert dient te werden. De broeder van desen baron Welling is in dienst van den con. van Vrankrijck en ik heb in sijn schrijven, eergisteren ingekomen, gesien, dat de Franschen door hem soeken te sonderen offer in Sweden yets voor haer te doen soude sijn ende ik heb expres daerby gesien, dat dit voorsz. punt onbeantwoord is gebleven.

XXIX. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Hamburg, 8/18 Oct. 1689.

My werd van alle kanten verseekert, dat de inscheping van de deensche trouppes, by den coning van Engeland overgenomen, kortelijk staat te geschieden, waarmede ende te gelijk met de schriftelijke verklaringe wegens den hertog van Holstein, ten reguarde van de trouppes by S. D. in dienst genomen ende de genegenheit om met S. Maj. v. Deenem. in eene defensive alliantie te treden, vertrouwe ik, dat men het werk buiten nieuwe onlusten sal kunnen houden; want het gunt daerboven noch soude mogen werden geeyscht, sal met douceur gevordert en op gelijke sachte wijse erlangt moeten werden. Ja, ik ben ge-

saken te delueren.) 3°. *qu'il y a de l'apparence qu'on y fasse une ligue avecq le Denemarcq qui n'esclattera pourtant que vers l'hiver.* (NB. hierop continueel te letten en na Engeland te adverteren.» Den 18 Oct. schrijft de resident Goes uit Denemarken, dat Frankrijk 600 duizend rijksthalers heeft aangeboden, zoo Denemarken neutraal wil blijven.

persuadeert, dat men hier meer sal doen als men gehouden is, want de hertog en alle die van desselfs raed hebben te veel geproeft wat oorlog voor haar is, om geen rust te soeken, maer dat men soude pretenderen by wegen van hardigheit dit hun te overdringen ende also eeniger mate het delicate point van de verkregene souverainiteyt krenken, 't selve soude capabel sijn om alles 't gunt tot sooveel nuts gemaekt is weder te verbreeken.

In Saxen Lauwenburg staat het noch als voor desen, moetende afgewacht werden wat de keyser by dese gelegenheit tot voorkominge van feitelijkheden onder de pretendenten sal goet vinden te doen. Ondertusschen is de hr. baron van Gendern, eerste min. van S. Keys. Maj., hier mede aengekomen, gelijk ook de hr. Fabricius, vice-cancelier van den hr. hertog v. Cell. Ik blijve enz.

XXX. A. HEINSIUS AAN G. VAN REEDE VAN AMERONGEN.

's Hage, 4 July 1690.

Het is my seer aengenaem geweest te verstaen, dat UWEG. behouden tot Coppenhagen was gearriveert. Ick hebbe de twee missives van S. M. v. Gr. Br. aenstonts op de ontfangh van deselve overgesonden, maer nademael S. M. alsdoen de reyze na Yrlandt al hadde aengenomen, sullen die hem onderwegen apparent toekomen. UWEG. sult van S. M's sentiment door desselfs envoyé aldaer in veele pointen konnen werden geinstrueert; ick hebbe S. M. consideratien op de voorsz. missive versoght; die bekomen hebbende, sal UWEG. daervan communicatie doen. De intentie van S. M., voorsooveel de handelplaets aengaet, vertrouwe dat wel meest daertoe tendeert, dat de negotiatie hier in den Hage soude geschieden ten opsigte van 't congres alhier gehouden werdende; ontrent de alliantie met die croon aentegaen heeft men doorgaens wat retenue gehadt, om Sweden geen ombrage te geven. Nu heeft de Gr. van Berka ons kennisse gegeven, dat de keyser wel soude mogen lijden, dat S. M. van Engeland en HH. MMo. een alliantie met Denemarcken sloten, besonders dat 'tselve de gemaeckte alliantie met Sweden niet mochte tegengaen. Alhier heeft men wat aengesien jegens de subsidien, te meer dewijl de Hr. Lente telkens gedesidereert heeft, dat de pretentien in Denemarcken, die seer hoogh opgegeven werden, te gelijck souden moeten werden afgedaen.

Wegens de commercie op Vranckrijck scheen S. M's. intentie daer henen te loopen, dat men in Sweden en Denemarcken soude trachten een interim (?) te vinden op den voet aen deselfs ministers overgesonden en dat men de sake ten principalen alhier op het congres soude soecken finale te adjusteren. Wy hebben gisteren alhier de facheuse nouvelle ontfangen van het ongeluckig slaen van den Pr. van Waldeck jegens den hartogh van Luxemburg omtrent Fleury, waer d'onse die desavantage soude hebben gehadt van te hebben moeten retireeren, dogh soude ongeveer meer verlies van volck aen de sijde van de vyand als aen d'onse sijn geweest, en wert gehoopt, dat hetselve in 't korte sal konnen werden geredresseert, 'tgeen God geve. Ick blijve enz.

XXXI. G. VAN REEDE VAN AMERONGEN AAN A. HEINSIUS.

Frederiksburgh, 5 Sept. 1690.

Naedat de nevensgaende was afgeschreven, heb ick in conferentie geweest met S. M's. ministers, alwaer my 't navolgende is gecommuniceert ende bekent gemaeckt, als: dat de twaelf sweetse auxiliaire oorlogschepen, soo S. M. gisteren door een expresse uyt Elseneur wierd bericht, de Sont sijn gerepasseert en nae Carelscroon verseylt. Dat daerop de ambassadeur van Vranckrijck te post van Coppenhagen hier was gekomen ende noch die avont een secrete audientie by S. M. hadde versocht, die hem was geaccordeert, daerin hy met veel vreugde bekent gemaekt het retourneeren van de voorsz. scheepen, waeruyt S. M. konde afnemen, hoe de con. van Sweden met Engelant en HH. Mo. stonden, ende derhalven deselve als noch versocht, hem eenmael op sijne propositien, die hy nu soo veel aan den anderen hadde gedaen, te willen antwoorden ende aenboot, soo sich neutrael wilde verklaren en geen ander engagement met Engeland en HH. MMo. maecken, dat de 150 m. Rijxth., sijnde het restant van voorgaende subsidien, beneffens noch andere 200 mille Rths. prompt in Hamburg souden werden betaalt, ende soo S. M. sich met den Con. van Vranckr. in een naeder tractaet beliefde te engageeren, noch sooveel meerder somme als men soude konnen convenieren; dat men eerlang soude sien wat van de alliantie tussen den Keyser en Sweeden was te verwachten; dat de Sweedse volckeren boven aen den Rijn waeren gemarcheert, alleen om haere winterquartieren te soecken.

Dit alles hebben de HH. ministers op de hoogste secretesse, door ordre van den Coning my gecommuniceert met gedienstigh versoeck, dat 't niet verder als aen S. M. van Engelant en aen UWEG. mach werden gedebiteert. Dat diesniettegenstaende S. M. my daerneffens dede verseeckeren, dat hy om een alliancie off- en defensief met Engeland en HH. Mo. te maecken, daerinne persisteerde, maer om 't voorverhaelde recommandeerde, dat men die ten spoedigste mocht by de handt neemen, voor welcke ouverture ik haer WEd. hebbe bedankt ende versproocken, dat het in de vereyste secretesse ter plaetse als vooren soude overschrijven.

Die heeren seyden verders, om my te thoonen, dat S. M's. intentie niet en was, alleen een defensive alliantie te maecken, maer dat te vreeden was *quant à quant* by een defensive een offensive secretelijck met separate artt. te voegen, sulx, dat d'een sonder d'andere geen effect sal sorteren.

Vorders met haer spreeckende, wat somme sy, voor de te doene assistentie in cas van offensive alliantie souden pretenderen, daerop hebben se *en détail* geseyd, dat soo 't tractaet van d'Elve toll aengingh, sy vier duysent man aen den keyser mosten senden, en seven duysent man waeren in Engelant overgesonden, waeromme in sulken geval uit hunne militie niet meer souden konnen missen als acht duysent man te voet, drie duysent peerden en duysent dragonders, met een artillerie, geproportioneert naer 't quantum van deselve, ende dat daervoor vorderden vijftigh duysent Rs. ter loopende maent, tot 't uyteynde van den oorlogh toe, ende dat onder 't commando van

soodanighe generaelspersonen als men sal convenieeren. Dat nae naukeurig overlegh geen volck meer uyt sijn rijck soude konnen missen, insonderheyd, soo men op 't voorstel van den fransen ambassadeur als voorsz., eenighe reflectie maeckte. Dat van de 600,000 Rs., wesende het beloop voor een geheel jaer soldy over de opgemelte 12,000 man, soo wanneer die trouppes in HH. Mo. lant, of waer men het soude goetvinden, sijn gearriveert, men aenstonts drie à vier maenden soldy tot 150 à 200/m. Rs. in contant gelt soude moeten fourneren. Dat in de voorsz. 50,000 Rs. maentlijck alles soude sijn begrepen ende geene winterquartieren voor haere troupen sullen vorderen. De redenen waerom sy deese penningen vooraf eyschen, sijn, soo haest dit tractaet sal wesen geslooten, S. M. genootsaekt sal sijn wederom 8,000 man voor desselfs securiteyt in sijn landt, in plaetse van de uytgaende te werven boven een equipage in 't voorjaer te doen, seggende verders, dat by soodaenig te maecken tractaet haere commercie op Vranckrijck souden verliesen ende die op Spagne en Portugal voor 't meerendeel geruineert wesen.

Ick hebbe aengenomen UWE. met deese post daervan kennisse te geven; voor 't laetste deden sy daerby, dat dewijle ick soo instantelijck hadde aengehouden van het bewuste praeliminair tractaet over de tollen in Noorwegen ende de Sont te doen prolongeren, daertoe haeren Con. niet konde verstaen, evenwel, om HH. Mo. in deesen te gemoet te komen, aen sijne bedienden in de voorsz. plaetsen ordre hadden gegeven, dat se 't voorsz. prael. tractaet in alle sijne deelen souden hebben op te volgen tot den laetsten December van dit jaer, binnen welcken tijt sy afgeven, dat men ter principaalen naeder kan convenieren. Waermede verblijve enz.

XXXII. A. HEINSIUS AAN G. VAN REEDE VAN AMERONGEN.

Hage, 12 Sept. 1690.

Gisteren avont hebbe ik ontfangen twee van UWEG. missiven van den 5 deses; het overgesonden project-tractaat met de secrete artt. alhier geëxamineert sijnde, is daerop geresolveert, als UWEG. door HH. Mog. aanschrijving sult hebben gesien. UWEG. is ook kennisse gegeven van 't gene voor desen den hr. v. Heemskerk de Elve-tol aangaande is aenbevolen, soodat deselve HH. Mo. intentie daeromtrent nu volkomen bekent is. Aengaende de offensive alliantie hebbe ik tot nogtoe van S. M. geen antwoort ontfangen, niet wetende of UWEG. op sijne twee vorige brieven S. M's. sentiment toegekomen is ofte door den hr. Molesworth desaengaende eenige narigtinge hebt ontfangen. [1]

De remarques op 't voorsz. project geformeert sijn op dese gronden genomen,

---

[1] Willem III schreef 19/29 Sept. 1690 aan Heinsius: » Ick vinde geen groote swarigheyt van » een defensive alliantie te sluyten met Dennemarck, maer die sal tegenwoordigh van weynigh vrught » syn en een offensive waer seeckerlijck beter, maer sonder subsidie kan het niet geschieden, en die » te geven sullen alle de vorsten van Duytslandt hetselve begeeren en van party veranderen indien men het haer niet en geeft.»

te weten: het ligten van de artt. sprekende van in oorlog te komen, wanneer de geaggresseerde genootsaakt soude wesen te breken, omdat men geoordeelt heeft 't selve te sullen konnen dienen tot een ingredient van een offensive alliantie, soo als in den jare 1674 geweest is: het secrete art. wegens d'Elvetol heeft men niet konnen accordeeren, want schoon men daaromtrent alberijts geresolveert heeft, als UWEG. uyt de resoll. aan den hr. v. Heemskerk toegesonden heeft konnen sien, en dat de sake daartoe soude mogen werden gebragt, soo is de Staat evenwel niet te vergen, dat in een sake, die haar nadeligh is, deselve sig engageert om anderen daartoe te disponeren. De declaratie wegens de commercie heeft men geoordeelt dat aanstonts soude konnen werden afgedaan en dewijl 't selve jegenwoordig een subject van klagte is, soo soude niet heel convenabel wesen, dat het tractaat gesloten werdende, de klagten ende moeyelijckheden daeruyt over en weder resulterende, tot wedersijts genoegen ende 't gemeen welvaren niet te gelijck mede wierden geaccommodeert.

XXXIII. G. VAN REEDE VAN AMERONGEN AAN A. HEINSIUS.

Coppenhage, 23 Sept. 1690.

...... 't Is te geloven, dat by de wederkomste van den Coning uyt Holsteyn men ons sal presseren op een positive verklaringe, off men de alliantie sal willen aengaen ofte niet, te meer om het gestadigh aenhouden van den ambr. v. Vranckrijck en diegenen die hier aen 't hoff sijn parthye souttineren en sigh van alle occurrentien bedienen, om allerhande quaede impressien aen dese Majt. te geven, die ik niet alle in de pennie mach vatten.

Men sal hier seer geerne sien, dat 't commercie tractaat over de vaart op Vranckrijck ten allerspoedigsten werd geadjusteert, en daerin geeft men voor, dat 't selve van tijt tot tijt by HH. Mo. werd getraineert, sonder dat ick haer heb konnen off derven te gemoet voeren, dat men genegentheyt heeft om 't selve met dat van de croon Sweden te gelijck te adjusteren, waertoe UWEG. segt, dat de hr. Dursley sich genegen toont, dat te gelijck met den deenschen en sweetschen minister yder apart daerover wert gehandelt.

XXXIV. G. V. REEDE V. AMERONGEN AAN A. HEINSIUS.

Coppenhage, 24 October 1690.

Sedert 't affgaan van mijne laatste van den 21sten deser heb ick occasie gehadt met den hr. gr. von Reventlau, die een van de geaccrediteerste ministers hier aan 't hoff is, in 't lange en breede te spreecken over 's werelts saken, soo sigh die jegenwoordigh aan alle kanten in Europa vertonen, en komende tot 't interesse dat de con. v. Engelandt, Denemarken en HH. Mo. daarby hadden, soo vraagde S. E. my in vertrouwen, off ick konde geloven, dat 't S. M. van Eng. en HH. Mo. ernst was, om met desen coningh in een off- en defensive alliantie te treden, daertoe van den beginne mijner aenkomste aan dit hoff neffens den hr. Molesworth sooveel genegentheyt hadde getoont, en waerop S. Con. Maj.

van tijt tot tijt sigh soo openhartig en rondelijck hadde verklaert, en vervolgens tot noch toe gedeclineert alle de avantages, die hem van de sijde van Vranckrijck, met 't vernieuwen niet alleen van vorige tractaten, maar wat hun verder dienaengaende was geoffereert, waren aangeboden, en waervan men aen den heer Engelschen envoyé en my sonder eenige dissimulatie hadde kennis gegeven, in verwachtinge, dat wy in staet souden geweest sijn, omme met haer de voorgeroerde alliantie te konnen voortsetten.

Waerop SWE. hebbe te gemoet gevoert, niet te konnen geloven, dat S. M. ofte ymant van sijne ministers soude konnen metieren aen de sincere en oprechte intentie van S. M. van Engelandt en HH. Mo. omme desen con. te sien geëngageert in een rupture jegens Vranckrijck, die met sijne wapenen dese voorleden campagne jegens sijne vyanden noch aen alle kanten hadde gebalanceert, sonder dat de hoge geallieerden eenige mercklijke avantages op hem hadden gehadt, hetwelcke dan mijns erachtens de hoogstged. drie princen meerder aenleidinge moste geven om haer nader jegens de gedreigde Fransche macht te verbinden; dat SEd. wel konde considereren, dat de absentie van den con. v. Gr. Br. uyt sijn rijck, en uyt Yrlandt voor omtrent drie weeken tot Londen gereverteert, hadde veroorsaekt, waerom ik neffens den Engelsen minister de voorsz. tractaten niet hadde konnen voortsetten, alhoewel ick sedert eenige dagen het pouvoir om een defensive alliantie te konnen adjusteren en sluyten hadde bekomen ende dat men daeraen en niet aen de goede genegentheyt van Engelandt en HH. Mo. moste imputeren, dat dat werck geen voortgangh hadde gehadt.

SWelEd. repliceerde, dat sulx ten deele soude konnen de oorsaek wesen, maar dat men hier oock niet ignoreerde, dat 't principaelste accrochement misschyn veroorsaakt wiert door een salutair ooghmerck, dat Engelandt en HH. Mo. hadde omme Sweden neffens dese croon te gelijck in den oorlogh jegens Vr. te engageren, waervan men hier noyt de minste ombragie heeft opnomen, gelijck men ons tot meermalen hadde verklaert, en geerne gesien, dat de croon Sweden, met dewelcke Denemarken in alliantie staet, neffens haer in soodanige offensive alliantie waere getreden; dat Eng. en HH. Mo. uyt d'evenementen van saken, die dese somer hebben geoccurreert, nu best konden oordelen, wie van hun beide *in mora* was gebleven, hetwelke soo sijnde, seide SWE., dat de con. sijn meester, inmiddels ongelukkigh was, die men tot noch toe in een onseeckerheyt hielt, sonder te weeten, of er iets van de geprojecteerde offensive alliantie soude komen, en derhalve ick niet moste vreemt vinden, dat men hier daerover bedencken hadde, off het ernst was, insonderheit als daartoe quam, dat HH. Mo. op alle de demandes, die van dese sijde waeren gedaen omme het illiquide te vereffenen, mitsgaders het commercie tractaat over de tollen in Noorwegen ende Sont te adjusteren, tot dato niet hadden geantwoort, uytgesondert, dat HH. Mo. desidereerden, dat men het praeliminair tractaet over de tollen in Noorwegen ende Sont tot Berlin opgericht, voor noch twee jaren wilde prolongeeren, hetwelke sy hadden gedeclineert om redenen my doenmaels te gemoet gevoert.

Ende boven dit alles, voegde SWE. daerby, dat men S. M's. onderdanen hare schepen jegens alle recht en justitie niet alleen in Zeelandt hadde opgebracht, maer deselve aldaer soo lange liet verblijven, tot dat se in haere schepen en goederen teenemael niet alleen waeren geruineert, maer dat sy door 't weygeren van justitie, soo hier als in Hollandt, werden geinvolveert in sware processen met de assuradeurs, die haere goederen en schepen hebben verseeckert en weygeren de assurantie te voldoen, soo lange dese geen klaarblijkelijck instrument hebben waermede sy konnen betoonen, dat deselve sijn geconfisqueert ofte vrijgesproocken. Dit sprack SEd. wederom met een hoge toon, en seide, dat sijn con. niet soude konnen afwesen, omme sijne ingesetenen justitie te laeten wedervaren.

XXXV. G. VAN REEDE VAN AMERONGEN AAN A. HEINSIUS.

Coppenhage, 30 Dec. 1690.

. . . . . De vraege in 't laetste van die consideratien my voorgestelt, daerop dient, mijns erachtens, behoorlijck by S. Maj. van Engelant en eenige weynige heeren uyt de vergaderingh in de vereyschte secretesse te werden gereflecteert, ende ik geinformeert wat daerop *casu existente* sal hebben te antwoorden, want in *genere* kan ik seggen, soo men op 't woord van coningen mag trouwen, dat de intentie hier goedt is en blijft, niettegenstaende het gedane bewuste arrest op de schepen, ten opsichte van deese Maj., die oock niet minder voor HH. Mo. soude wesen, als dat duyvelse werck van de caperye niet tussenbeide waere gekomen, dat hier door toedoen van de Fransen en andere qualijck geaffectionneerden soodaenigh wert geexagereert. Het eenigste dat my becommert, is, dat door langer uytstell de saeken hier werden gepejoreert; dan S. M. met dewelcke ick gisteren avont omtrent een uur tusschen vier oogen d'eere hebbe gehadt in sijn cabinet te spreecken, blijft ferme, als ick tot meermalen hebbe geschreven, ende sal my van UWEG. missive, op heden ingekomen, ten propooste wel by hem en eenige ministers bedienen, daer ick in 't generael veel goeds uyt te gemoet sien, *quod sapienti sat.*

Ick blijve enz.

XXXVI. EXTRAIT D'UNE LETTRE DE COPPENHAGE DU 9/19 JUIN 1691.
(*Envoyé de Berlin à la Haye.*)

Je sçay que depuis deux jours l'envoyé de Suède a proposé au roy de Dennemarck de faire une union plus étroite que celle que ces deux rois ont déjà faite et de prendre de nouvelles mesures sur le sujet des conjonctures présentes, c. à d. de former un tiers party pour donner loy aux partis qui sont en guerre ou plustot aux alliez. S. A. Electorale peut s'assurer que la France n'épargnera ny soins ny peines pour y faire entrer le Duc de Hanover et le reconcilier avec le Danemarc. Je scay assi et les ministres de Danemarc me l'ont avoué, que l'ambassadeur de France non seulement a proposé un traitté de

commerce avec cette couronne, mais a déjà eu une conference avec les ministres du roy sur ce sujet là. Je ne scay si ce sera une chose fort agréable pour les Estats Généraux, mais la chose est très sure.

XXXVII. ROBERT GOES AAN A. HEINSIUS.

Coppenhage, den 16 Dec. 1692.

Eergisteren is hier gearriveert sekeren Bidal of d'Asfelt, sijnde deselve, soo geseyt werd, die gecorrespondeert heeft met de assassins, dewelke in de voorl. somer toeleg hadden gemaeckt op het leeven van S. K. Maj. v. Gr. Br. Het is apparent, dat hy wegens Vranckrijck is herwaerts gesonden, om de saken van dat rijk aen dit hof waer te neemen, soo wanneer M. de Mortanges, die in 14 dagen staet te vertrecken, de afreys sal hebben aengenomen en Mr. de Bonrepos nog niet sal wesen gearriveert. In alle geval hebben de hr. Hop en ik niet ondienstig geagt, yder in 't byzonder de ministers van desen con. by precautie te spreecken en te vertonen, dat het niet seer obligeant soude wesen voor Engt. of den staet, indien men hier als minister recipieerde een persoon, die de desseinen heeft gefavoriseert, dewelke geformeert waren tegens het leven van een prins wiens behoudenis aan beide de natien soo dierbaer en waard is als hare eygen conservatie. De hr. gr. von Reventlow heeft my hierop geantwoort, dat de voorsz. Bidal niet soude werden gerecipieert als minister en dat men sou soeken de saken soo te dirigeren, dat Mons. Mortanges de afreys niet aennam voor het arrivement van Mr. de Bonrepos.

Tot Elseneur onthout sich een Jacob Bart, neef van den befaemden caper Jan Bart, wagtende, soo geseyt wert, nae een schip van 30 of 36 stukken, dat te Dantsig soude in lading liggen en touw, hennip, kruyt, loot en diergelijcke saeken meer inneemen.

XXXVIII. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, den 6/16 May 1690.

Sedert mijne laeste heb ick wel ontfangen UEd. brief van den 9 deser; ick ben volkomen van UEd. sentiment, dat het Suedse esquadre scheepen in dese zee komende nergens toe sal dienen als om haer comercie met Vrankrijk te protegeeren, naerdien sy weygeren alle expedienten tot de conjunctie, ende om hetselve apart met de vloot ofte een esquadre scheepen van den Staet te doen ageeren, is onmogelijck; want mijn scheepen met die van den Staet geconjungeert sijnde, sullen niet egaleeren in quantiteyt die van den vyandt, indien haer vloot soo sterck is, als van alle kanten werd geadviseert. Indien d'advisen oock waer sijn, dat in Sweden een vrye commercie met Vrankrijk gepubliceert is, soo is onse aprehensie onwedersprekelijck, en dan diende de hr. Haren te werden geinstrueerd, dat hy in sulke gevallen diende t'arbeyden om het voorsz. esquadre in haer havens te houden ende haer uytlopen te beletten, indien doenlijck. Het sal dan oock te difficielder sijn, om eenigh expedient uyt te

vinden en t'accommodeeren dat werck van de commercie met Vrankrijck., waertoe ick vooralsnog geen andere expedienten kan uytdencken, als diegeenen UEd. voorslaet [1], dewelcke tot d'instructie van den hr. Haren souden kunnen dienen. Ick en geloof niet, dat het mogelijk sal sijn dat hy Sueden sal kunnen persuadeeren tot het breeken met Vrankrijck, maer daer en is niets verlooren om 't selve te tenteeren. Ick ben gereet om mijne quote te contribueeren tot het betalen van pensionen aen dat hof, te weten 6000 gl.

XXXIX. W. VAN HAREN AAN A. HEINSIUS.

Stokholm, desen 12/22 July 1690.

In de conversatie, die ik met den heer Duncomb hebbe gehad, klaegde Zijn WelEd. seer gevoelig over de lenteurs die aen dit hoff wierden gebruykt om alle zaeken slepende te houden, seggende dat hy zeedert achtien maenden over verscheyden materien in onderhandelinge was geweest, maer dat hy niet ééne tot conclusie hadde kunnen brengen. Dat hy ook van gevoelen was dat geen expedienten met dat hoff zouden zijn uyt te vinden omtrent de vaert op Vrankrijk, insonderheyt niet byaldien men zoude willen bedingen dat de Sweedsche schepen geen waren derwaerts zouden mogen voeren, die tot aenbouw en uytrustinge van schepen werden gebruykt, dewijle in dit rijk geen andere coopmanschappen vallen als die tot soodanigen eynde kunnen werden geemployeert. Zijn WelEd. was ook van sentiment dat men van de sweedsche secourssen soowel te water als te lande weynig voordeel ten besten van de goede saek hadde te verwachten : dat het uytrusten van de twaalff schepen en d'ordres tot het doen marscheren van de ses duysent man maer was een uyterlijke contenantie, in schijn als of men aen de traktaten van alliantie wilde voldoen, maer dat men alhier, om de gedachte schepen buyten actie te houden, hadde weten uyt te vinden de disputen over de rang van 't pavillon. En dat de marsch van de voors. trouppes onder verscheyde pretexten diermate was vertraegt, dat die geen veertien dagen met het leger van de geallieerden souden kunnen blijven geconjungeert, insonderheyt byaldien men deselve vóór den winter soude willen doen wederkeeren in de landen, sijnde onder de gehoorzaamheyt van desen coning, soo als men hier verklaerde d'intentie te sijn. En meende ZWelEd. daeruyt te kunnen besluyten dat dit rijk alleen den oorlog van verre zoude willen aensien en afwachten het succes van de campagne, om alsdan naer gelegentheyt van saeken mesures te nemen. Den heere grave Bengt Oxenstiern heeft my in tegendeel willen verseekeren dat zijn coning niet lievers zoude zien, als dat eenig sortabel expedient konde werden uytgevonden over 't subject van de vaert op Vrankrijk. Dat Zijne Majt. vóór desselfs vertrek sijn minister in den Hage ampele instructien hadde toegesonden

[1] Namelijk òf het getal schepen te bepalen mits zonder contrabande, òf de koopwaren, vroeger naar Frankrijk gaande, voor den Staat en Engeland over te nemen. In een brief van 30 Mei/10 Juni schrijft Willem III aan Heinsius: „bij het eerste plan komt het op de visitatie aan, bij het tweede op het geld, daer de Sweden overvragen zullen.”

omme daerover te convenieren. Sijne Excellentie klaegde seer over 't verval van de commercie in dit rijk, insonderheyt van 't ijser, dat op de helft van de vorige prijs was gedaelt; dat daerdoor de ijserwerken, die alhier van zoo groote importantie zijn, meest alle stille stonden. Sijn Exc. verklaerde wijders, dat het des conings intentie niet was door de vaert op Vrankrijk eenige commoditeyt of voordeel aen dat rijk toe te brengen tot prejuditie van de goede saeke en seer geerne soude sien dat eenig middel konde werden bedacht, waerdoor de waren en coopmanschappen, alhier vallende, konden werden gedebiteert. Ontrent het verschil over 't pavillon expliceerde Zijn Exc. hem met veel ernstige expressien, dat het zijn coning zeer leed was dat daerover met zijne Con. Maj. van Gr. Brittannien geen expedient tot nochtoe was uytgevonden. Dat de voorslag, om de sweedsche schepen in de West-Indien te senden, alhier aenstotelijk was geweest nademael d'onderlinge tractaten S. Majt. niet obligeerden als binnen de limiten van Europa; maer byaldien het gedachte verschil konde werden ingeschikt, dat zulkx zoude strecken tot sonderlinge satisfactie van dezen coning, en dat Zijne Majt. veel genoegen soude hebben, dat zijn pavillon mocht werden gesien op de custen van Vrankrijk, even als hy de vlagge van dat rijk in den jare 1683 op zijne custen hadde zien wayen. Belangende de traegheyt van 't marcheren van 't secours te lande, seyde Z. Exc. dat het niet aen desen coning was te imputeren, die daertoe tijdelijk de nodige ordres hadde gestelt, maer dat de verhinderingen, die daerin waren gekomen door eenige incidenten, aen Zijn Keyserlijke Majt. waren bekent gemaekt, die in de redenen aen dese zijde bygebracht goed genoegen soude nemen. Dit is het voornaemste dat in beyde conversatien is voorgevallen, daervan ik geoordeelt hebbe mijn plicht te wesen door UWelEd. Gestr. aen de regering kennis te geven.

Ik blijve enz.

XL. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 5 Aug. 1690.

Ick hebbe met sonderlinge aengenaemheyt verstaen UWEG. behouden overkomste in Sweden; d'ideé die de hr. Duncombe UWEG. van dat hof aldaer heeft gegeven, schijnt niet seer favorabel, maar als men naer de effecten sal oordeelen, niet seer ongefundeert. Men heeft al lange van daer geschreven, dat de gr. v. Oxenstern [1] op 't subject van de commercie met Vranckrijck gelast was, maer deselve daerover alhier iterativelijck aengesproken sijnde, heeft daerop geantwoort noch nader last af te wachten. Wat aenlangt de differenten over het pavillon met Engelant en het leetwesen dat men daerover betuygt, moet UWEG. seggen, dat men alhier alle bedenckelijcke voorslagen ten dien eynde gedaen heeft, maer dat eyndelijck de gr. van Oxenstern heeft bekent, dat niet konde sien datter eenige apparentie was ter werelt om dat te accommoderen.

---

[1] Deze graaf v. O. was een neef van den Rijks-kanselier en gezant te 's Hage bij het congres. Vroeger was hij te Londen.

Op den voorslag om de schepen na de West-Indien te senden, kan ik seggen, dat die veroorsaeckt is daeruyt, dat aen d'eene kant vast staende datter geen apparentie was om die met d'Engelsche vloot te conjungeren en dat oock d'onze en d'Engelsche niet konde werden gesepareert, niet anders resteerde als dat de Sweedse iets alleen souden tenteren en dat konde oock niet geschieden daer de Engelsen by ofte omtrent waren om het dispuut van de vlagge, en buyten dat was oock niet apparent, dat iets considerabels jegens de Fransen konde werden gedaen, waerover soo nu en dan discoursen gevallen sijnde, hebben ik van den hr. de Wilde gevraagd, of geen expedient wiste uyt te vinden, die dan de voorsz. voorslag dede, die ick den gr. van Oxenstern op die wijse weder hebbe verhaelt ende gegeven, alleen om te sonderen, wat inclinatie daeromtrent soude mogen wesen, alvorens daervan eenig gewag te maken, veel min datter gedagt geweest soude sijn, dat Sweden daertoe volgens de tractaten soude wesen geobligeert, sulx dat geen reden hebben konnen dienen om 't selve voor ernstelijk te doen aensien. Ingevalle ick capabel ben aen UWEG. alhier eenige dienst te doen, versoecke te commanderen diegene die waerlijck is, enz.

XLI. J. LELIENROOT AAN A. HEINSIUS.

Stockholm, ce 23 juillet St. n. 1690.

J'ay passé quinze jours à la campagne, et revenant dans la ville j'ay appris les particularités de la bataille de Fleuris et ce que des lettres d'Hamburg portent d'un combat naval entre la flotte de vostre estat et celle de France. J'espère que le succès en aura esté meilleur que le bruit qui en court, du moins je le souhaite de tout mon coeur, car je prens une sensible part à tout ce qui regarde la gloire et l'interest de votre estat, comme aussy votre satisfaction particulière, et je ne sçaurois m'empêcher de m'interesser au bien et au mal qui vous arrive. Si mons. l'envoyé d'Angleterre en connoissoit mes sentimens aussi bien que vous, il ne soupçonneroit pas la plupart de nostre chancellerie d'estre d'intelligence avec la France; il me feroit du moins à moi un peu plus de justice. Si j'avois l'honneur de negocier avec vous, Monsieur, vous connoistriez bientost ce qui en est, et je me flatte que nostre amitié ne feroit point de tort aux affaires. Nous nous parlerions sans doute à coeur ouvert et nous pourrions nous donner des avis qui ne seroient pas inutiles, ny à la cause commune, ny à la liaison qui est et qui doit estre entre le roy mon maistre et leurs H. PP. Ms. les Estats généraux. J'aurois peutestre esté du sentiment qu'on ne devroit jamais avoir fait le traitté pour la défense du commerce, puisqu'on auroit pu trouver des voyes plus seures et plus agréables pour parvenir à son but. Cependant mess. vos armateurs continuent à incommoder nos vaisseaux marchands, et ceux de Zélande nous en ont pris un depuis peu, nommé Anna Maria. Il estait pourvu de passeports d'Angleterre, de France et de vostre Estat et Mons. le comte d'Oxenstiern a ordre de le reclamer. Je prens la liberté de vous recommander le vaisseau pour un petit interest que j'y ay, car il y a deux boittes

de peruques pour moy et pour un de mes amis et je ne voudrois pas les perdre pour rien. La chose n'est pas d'assez de conséquence pour vous en incommoder, mais en nous faisant justice, j'espère d'y trouver mon conte. Quoyqu'il en soit, je vous suplie très humblement de me conserver l'honneur de vostre chère amitié, dont vous m'avez donné tant de marques cy devant, et d'estre persuadé de ma parfaite reconnaissance et de la passion avec laquelle je seray toute ma vie, etc.

XLII. W. VAN HAREN AAN A. HEINSIUS.

Stokholm, den 9/19 Augusti 1690.

Voorleden woensdag, den 6/16 deeser, is my toegekomen UWelEd. Gestr. seer aengename van den 5 daer bevorens. Ik sal my van den inhoude dies behoorlijk weeten te bedienen, en insonderheit van 't geene daer in vermeld werd raeckende de gedane voorslag van 't versenden der sweedsche schepen van oorlog na de West-Indien, die den grave Bengt Oxenstierna my hadde gesegt dat in een formele conferentie was voorgebracht.

By den mijnen van den 2/12 deeser hebbe ik so wel aen UWelEdGestr. als aen den Heer Griffier Fagel kennisse gegeven van de discoursen alhier omgaende onder aenwesende uytheemse ministers, sonder mijne particuliere gedagten daerby te voegen, uyt vreese dat die uitleckende my onbequaem souden maecken den dienst van den staet behoorlijck waer te nemen. En hebbe derhalven gemeent, dat ik veiliger UWelEdGestr. in 't particulier soude kunnen informeren van 't geene ik vertrouwe met seeckerheit te hebben kunnen penetreren van de ware geschapenheit en constitutie van saecken aen dit hoff.

Het is dan seecker dat de bewuste overste Bidal overgebragt en aen veele raden van deesen Coning uytgedeelt heeft seer considerabele presenten, waerdoor de cabale van Vranckrijck, die van alle tijden hier gesubsisteert heeft, diermate is versterkt geworden, dat die in den senaet d'overhand heeft gekregen, en is daerdoor uytgewerkt de publicatie van vrye commercie en navigatie op de havenen van Vranckrijck en ongetwijfelt oock het vertragen van het afsenden der secoursen so te water als te lande. Alleen is den heer eerste minister met de sijne voor als noch stantvastigh gebleven in 't interest van de goede party, hebbende niettegenstaende sijne numereuse familie en schaersheit van particuliere middelen alle avantageuse aenbiedingen, die hem van de sijde van Vranckrijck sijn gedaen, en die voor hem en voor sijne kinderen van groot belang waren, genereuselijck van de hant gewesen. Byaldien het met de constitutie van onse republique konde overeenkomen diergelijcke middelen oock in 't werk te stellen, soude het niet swaer vallen om de saecken alhier te disponeren ten beste van de goede party, immers so verre, dat van hier niet quaets soude sijn te verwachten. Want alhoewel tot noch toe tusschen deese croon en Vranckrijck geene formele verbintenissen sijn opgerecht, so is nochtans niet buyten bekommering, dat het daertoe wel soude kunnen komen, indien 't niet werd geprevenieert; insonderheit byaldien de croon Denemarcken door een offensive alliantie de party der hoge geallieerden mogte komen aen te nemen, is onfeilbaer te

verwagten, dat dit rijck de sijde van Vranckrijck sal kiesen ingevolge van de bekende en vaste maxime van beyde Noortsche croonen om in alle voorvallen contrarie weegen in te slaen.

Den heere Duncomb heeft my gesegt, dat hy ordre heeft gehad om aen den welgedagten heer eersten minister te insinueren, dat den coning, sijn meester, aen hem soude doen gevoelen teeckenen van sijne liberaliteit, dat hy oock die insinuatie hadde gedaen, maer dat hy, geen nadere last ontfangen hebbende, nu daerover beschaemt en verlegen was. Vóór mijn vertreck hebbe ick uyt discoursen van UWelEd. Gestr. en den heer van Dijckvelt kunnen bemercken, dat by den staet ook genegenheit was tot gelijcke liberaliteit voor dien heer, en waerlijk, d'onwrikbare stantvastigheit die deselve toont voor de goede party meriteert eenige recognitie, al was daervan geen ander voordeel te verwachten als om te verhinderen het overgaen van dit rijk in 't interest van Vranckrijk. Ik sal by continuatie UWelEd. Gestr. in 't particulier naricht geven van sodanige saecken die my voorkomen en die ik oordele dat in de vergaderinge niet als met ondienst kunnen werden voorgebragt, en daervan UWelEd. Gestr. sodanig gebruyk kan maecken als deselve oordeelt den dienst van den lande te vereysschen, versoeckende UWelEd. Gestr. gelieve my somtijds een letter tot rescriptie te laten toekomen, waerdoor UWelEd. Gestr. ten uytersten verplichten sal, enz.

XLIII. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 5 Sept. 1690.

Ik ben UWelEd. Gestr. geobligeert over de particuliere informatie die deselve my wegens de constitutie van 't hof aldaar by sijne missive van den 19 aug. laatstleden gelieft te geven; het waar te wenschen dat de dispositie aldaar beter was; het is waar, dat ik UWelEd. Gestr., hier nog te lande sijnde, gesprooken hebbe om die middelen te gebruiken, waarvan UWelEd. Gestr. mentie maakt ende dat Sijne Majt. van Groot Bretagne sulx ook heeft konnen goetvinden, maar de grave van Oxenstern daerover alhier van ter zijden wesende aangesproken, soude 't selve, soo ik berigt ben, wat differentlijck hebbe geantwoort, soodat men 't selve doe daergelaten heeft. Ik hebbe op den ontfangh van UWelEd. Gestr. missive daerover aan Sijne Maj. geschreven, ten eynde om de concert te gaan ende soo het dienstigh geagt wort, het gepasseerde wegens den heer Duncomb te konnen regten [1].

De ministers van den keyser ende Spagne hebbe in die tijt wegens hare meesters in secretesse gelijke genegentheit getoont, maar van wat sentiment die nu sijn, sal ik tot UWelEd. Gestr. narigtinge wel ondersoeken ende deselve daervan kennisse geven.

De koning van Denemarken toont wel genegentheit om in een offensive ligue

[1] Den 19/29 September 1690 schrijft Willem III aan Heinsius: „Ick ben genegen om het mijne te contribueren tot een present aen den Gr. van Oxenstern."

te komen, maar die sake heeft al vry sijne difficulteyten, soo ten reguarde van subsidie, die denselven soude pretenderen, als omdat, soo de heer Lente hier segt, geerne te gelijk soude sien afgedaen de pretentie die de koning van Denemarken tot laste van desen Staat is makende ende daarenboven een tractaet van commercie vastgestelt, 't welck UWelEd. Gestr. wel oordélen kont soo schielijck niet te doen te sijn. Die croon is mede bereyt te treden in een alliantie defensyf, waartoe men hier niet ongenegen is, maer men soude geerne sien dat de differenten over de commercie met Vranckrijck te gelijck mede geadjusteert wierden, dat mede al sijn moeyte heeft.

Monsieur de Losches, die UWelEd. Gestr. bekent is, heeft met sijne onderhebbende Vaudoisen de Fransen veel afbreuk gedaan ende deselve de Valeyen doen ruymen, maer de hertogh van Savoyen is soo geluckigh niet geweest in het slaan van een bataille, die eenige dagen daarna is voorgevallen, dogh is evenwel soo swaer de nederlaag niet als de Fransen 't selve debiteren, soo als UWelEd. Gestr. uyt de nevensgaende copie van een brief door den hertogh aan sijn minister alhier geschreven sult konnen sien.

Uyt de nevensgaande copie uyt het camp voor Limrick, my door den grave van Portland toegesonden, sult UWelEd. Gestr. konnen sien dat de rivier de Shannon, 't gene voor een swaare post wiert gehouden, ende waerom S. Majt. alleen daer is gebleven, nu mede is geoccupeert ende de belegering van Limrick begonnen, waermede blijve enz.

XLIV. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 16 Sept. 1690.

Bemerkende uyt UWelEd. Gestr. missive van den 23sten Augustus laestleden, dat de notificatie by UWelEd. Gestr. aen den eersten minister aldaer gedaen wegens 't gene aan 't hof van Denemarken wert genotificeert, met wat froideur opgenomen is geworden, moet ik daerop seggen, dat na mijn oordeel daertoe geen redenen dienen. UWelEd. Gestr. is bekent, dat vóór desselfs vertreck men doorgaans van die opinie is geweest, dat beyde de noorder kroonen aen de goede partye gehouden ende daeraen, was 't doenlijck door stricter engagementen meer ende meer verbonden mogten werden, dat daerop wel voornamentlijck beyde de besendingen hebben gebuteert ende deselve te gelijck gedecreteert, wesende d'instructie voor UWelEd. ende den heere van Amerongen op een ende selve wijse, *mutatis mutandis*, ten eynde als voorzegd is, gecoucheert geworden; UWelEd. Gestr. weet oock, dat de grave van Oxenstern verscheyde malen aengesproken ende versogt is geweest door haar Ho. Mo. Gedep. alhier tot het inkomen in d'alliantie met den keyser ende 't aangaen van nader engagement, maar het is ook waer, dat in Denemarken meer penchant wert getoont, om niet alleen sig nader te engageren maar selfs in rupture met Vranckrijck te komen, in gevalle met den anderen daeromtrent soude mogen verstaan, het geen evenwel versoeke gemenageert te mogen werden; op huyden wert aldaer alleen gehandelt op 't subject van een defensive alliantie, die nogtans te allen

tijde in een offensyf soude konnen werden verandert. Voor sooveel het eerste aengaet, 't selve kan immers aen niemant ter werelt praejuditieren maar alleen Denemarken beletten iets ter contrarie met Vranckrijck te doen, ende wat de offensive alliantie aengaat, dewijl die eenlijk soude moeten tenderen om Vrankrijck afbreuk te doen, is mede niet begrijpelijk, dat die den koning van Sweden, die soo naeuw aan den staet geallieeert is, soude konnen choqueren, want dewijl de tractaten medebrengen dat in cas de gestipuleerde secoursen niet suffisant mogten wesen den vyand tegens te gaan, men met de andere soude overleggen om die te augmenteren, soo is evident, dat als men sulx nogh buyten laste van die geallieerden kan doen, 't selve ten beste, soo voor de gemene sake als het particulier, behoort te werden opgenomen, maar gelijk gesegt hebbe d'offensive alliantie schijnt nog in die gereetheit niet te wesen, om redenen die ik UWel Ed. Gestr. tot narigtinge onder mesnage sal toedienen: 1°. omdat S. Majt. van Denem. geerne soude sien, dat de differenten met den staet te gelijk wierden afgehandelt; 2°. dat ook defereert, dat het tractaet van commercie mede werde gesloten ende ten 3°. dat soo UWEG. wel sult kunnen imagineren, ende uyt vorige concepten ofte voorslagen hebbe gesien, nootsakelijk eenige subsidie soude gerequireert werden boven dat dese negotiatie niet als conjunctim met S. M. van Engelt. soude gedaen werden, soodat tot het een ende 't ander eenige tijt gerequireert wert, tensy de gedagten omtrent de voorsz. pointen mogten veranderen.

De notificatie wert gedaen om te betuygen, dat men ter goeder trouwe opentlijck ende sincerelijk met malkander wil gaan, ende dat men geen ander oogmerck heeft als de gemene sake van de geallieerden te behartigen ende den vyand afbreuck te doen, tot welke eynde de secoursen van S. M. van Sweden mede sijn gedestineert; waermede blijve enz.

XLV. W. VAN HAREN AAN A. HEINSIUS.

Stokholm, den 27 Sept./8 Octob. 1690.

Ik beelde my in, dat de constitutien van saecken aen dit hoff veel milder sijn als voorheenen. De coning heeft my tusschen vier oogen met nadruckelijcke woorden verklaert, dat hy in deesen oorlog met Vranckrijck geen engagementen sal aengaan, edogh dat hy verwachte dat eenige sortabele expedienten wierden uytgevonden ontrent de navigatie en commercie van S. Majts. onderdanen op de havenen van Vrankrijck. En in waarheit, het was te wenschen, dat daerover konde werden geconvenieert, sijnde dit het enigste pretext daervan die van de franse cabale haer meesterlijck weten te bedienen om S. M. tegen de goede party op te setten.

Uyt d'antwoord die my is gegeven en die UWelEG. hiernevens sal toekomen, is klaerlijck af te neemen, dat alhier geen genegenheit is om in rupture met Vrankrijck te komen: ik hebbe echter uyt de discoursen van den heere eersten minister kunnen bemerken, dat men hier wel soude willen convenieren over 't vergrooten van de secoursen, en insonderheid over 't converteren

van de assistentie te water in een considerabel secours van landmilitie, des dat dese coning sijn reeckeninge daerby konde vinden; 't welck niet anders te seggen is, als dat S. Majt. daervoor subsidien soude willen bedingen: of dit eenige reflectie meriteert sal ik laten aan UWelEG. oordeel, verblijvende, enz.

XLVI. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, 21/31 Oct. 1690.

.... Het schijnt dat den Gr. van Oxenstern een andere taal spreekt in den Hagh als de Hr. Lelienbergh alhier doet wegens de aengehaelde Suedse scheepen, want hy neemt satisfactie met het overneemen ofte coopen van waeren van contrabande, en dat ick aen eenige scheepen naer Vranckr. paspoorten geve, waer aen de paspoorten van den Staet alleen zullen manqueeren om dat werck te perfectionneeren, en die steen des aenstoots uyt den wegh te leggen en dat men dan tot een conventie magh koomen weegens het drijven van haer comertie met Vranckr., welcke saeck ick nu meer difficulteyt sie om in te schicken als te vooren naer de demarches die Sueden doet. Van 't geene Oxenstern aen UEd. heeft geseyt weegens een negotiatie van vreeden en dat Lelienberg my gistere een formeele memorie heeft gepresenteert, waerby hy my uyt last van sijn Coning niet alleen de mediatie tot een vreede presenteert, maer seer presseert om deselve te willen aennemen en mijne geallieerdens smaeckelijk maecken, ick beken, dat dit een pas is, die seer vreemt is en voor een die pretendeert een geallieerde te sijn, dat veel quaet kan veroorsaecken en seeckerlijck in dese tijt niet contribueeren tot een generale vrede, maer wel tot een separatie, dat de ruïn van allen moet sijn; men sall all met voorsigtigheyt hier moeten procedeeren, en wel considereeren wat t'antwoorden met dese demarche van Sueden, en sien ick niet hoe den gr. van Oxenstern langer kan werden geadmitteert in het congres in den Hagh, want pretenderende mediateur te sijn, en kan anders niet als neutrael werden geconsidereert. Dit doet my sooveel te meer wenschen dat men met Dennemarcken weegens de bewuste trouppes magh convenieeren en als den Staet sal sien de nootsaeckelijckheyt, hoop ick, dat de swarigheyt van te contribueren tot onderhoud van selve sal kunnen werden gesurmonteert, alhoewel ick beken dat de lasten die de Republicq draeght terrible sijn.

XLVII. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 11 Novemb. 1690.

Het presenteren van de mediatie is veelen wat vremt voorgekomen, ik hoope evenwel, dat de geallieerden eenigh sullen blijven, UWEG. soude seer weldoen soo veel mogelijck onder de hant te sondéren uyt wat source dese sake voorcomt, wat oogmerck men daervoor heeft ende of die sake te voorens aen Vranckrijk soude wesen gecommuniceert, schijnende niet wel bedenckelijk, dat sonder communicatie nogh aen d'een nogh aen d'andere zijde sulx soude wesen aengevangen.

Wy hebben den grave van Oxenstern overgegeven een project om temperamenten uyt te vinden op 't subject van de commercie met Vranckrijk, genougsaem op deselve voet als in Sweden by den heer Duncomb was gedaen, maer ick mercke niet dat de genegentheit groot is op die wijse te handelen, ik versoeke dat UWEG. sigh soo veel doenlijk op het interieur van dat hof gelieve te informeren ende de goetheit te hebben my daervan kennisse te geven waermede sult obligeren, enz.

XLVIII. W. VAN HAREN AAN A. HEINSIUS.

Stokholm, desen 5/15 November 1690.

In eenige van mijne voorgaende heb ik UWEG. geadviseert, dat de gedachten hier waren gaende van deze croon te houden, in staet om de functie van mediatie waer te nemen ingevalle van vredehandeling, maer ik moet bekennen dat ik my niet heb kunnen inbeelden, dat wegens de hoog gemelte croon so plotselijk en onverwacht een propositie soude sijn gedaen geweest om de vredens tractaten onder de gedachte mediatie van nu af aen te entameren, nademael de ministers van dit hoff in discourssen over dat subject gevallen haer meermalen overtuigt hebben gevonden door de redenen die haer wierden te gemoet gevoert, dat Vranckrijk voor alsnoch niet was gebracht in die staet dat men van die zijde eenige sortable conditien, dienende tot een vaste vrede, hadde te verwachten. Aenstonts nadat ik copie van de voorschreve propositie uyt de griffie van haer Ho. Mo. hadde ontfangen, heb ik deselve gecommuniceert aen den hr. Duncomb, en sijn wy beyde van dat sentiment geweest, dat de voorsz. propositie onder de hant is geoppert door de meneës van Vranckrijk, en dat dese coning daertoe is gebracht door inductie van eenige heeren in den senaet, die het intrest van die croon behartigen, sijnde te besorgen dat door deselve directie S. Majt. zal werden bewogen noch verdere passen in faveur van den vyand te doen, soo 't niet geprevenieert werdt.

't Is seeker dat geene van de alhier aenwesende ministers van de hooge geallieerden de minste communicatie heeft gehadt, dat de voorschreve propositie aen de strijdende partyen soude werden gedaen. Zelfs is de heer Stokvliet (?), minister van Denemarken, daerover zeer verset geweest, verklarende met ernst, dat het was geschiet buyten concert en communicatie van dat hoff.

Ik ben van goeder handt geinformeert, dat d'ordres aen de respective ministers aen de geintresseerde hoven residerende sijn afgegaen tot het doen van de meergedachte propositie den 29sten der voorleden maent, en dat aen den secretaris Palmquist, aan 't hoff van Vranckrijk residerende, tegelijk last is gegeven om aldaer te sondéren, of de mediatie van dese croon by dien coning soude werden aengenomen en ingevalle van ja, dat hy alsdan de brieff van desen coning, op dat subject geschreven, soude hebben over te leveren. Waermede verblijve, enz.

XLIX. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 12 Juny 1691.

Ik hebbe met aangenaamheit verstaan uyt UWEG. naastvoorgaande in wat

vougen aldaar de quade menees ende mesures waren voorgekomen gewerden. S. Majt. die ik daarvan communicatie gegeven hebbe, is daarover seer vergenougt, ende vermeynt, dat men die goede conduite behoorde te encourageren; ik hebbe geprocureert, dat UWEG. secretelijk sijt geautoriseert om omtrent 't gene in de resolutie van 24 Maart is vermelt, particulierlijk te konnen disponeren, waartoe dan ordre sal konnen werden gestelt. S. M. vermeynt, dat het van grooten dienst soude wesen, soo men by dese occasie de croon Sweden nader soude konnen engageren, in alle gevalle uyt te wercken, dat de secoursen wierden gepresteert; ik bidde, dat UWEG. daarop sijne gedagten gelieve te laten gaen, ende te sondéren, wat daartoe soude mogen nodig wesen gedaen te werden; ik weete wel, dat men aenstonts sal spreken van satisfactie over de genomen schepen, daerop sal UWEG. konnen sien uit de toegesonden resol. van gisteren, dat men daertoe alhier genegen is ende wenste dat UWEG. wiste een middel aen de hant te geven om spoedigh daer af te raken; den heer van Amerongen sal UWEG. geadviseert hebben, wat precautien Denemarken wil adhiberen jegens de fraudes omtrent de commercie op Vrankrijck, ik twijfele niet of Sweden sal ook wel genegen wesen daer omtrent precautien te adhiberen, waervan ik versouke wat eclaircissement te mogen hebben.

Ingevalle UWEG. aldaer konde penetreren, of ende wat met Hanover mogte wesen gedaen, hoeverre Denemarken daerin concureert, wat visée men met dat geconvenieerde heeft, ende wat insigt het vervolg van de presentatie van de mediatie heeft, soude een seer dienstige sake wesen, om de mesures daerna te konnen nemen. Ik blijve, enz.

L. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 19 Juny 1691.

S. furst. Doorl. den heere hertog van Cell aan S. M. hebbende doen betuygen sijne groote genegentheyt, ten einde hoogstged. Maj. ende den Staat mogte werden geëxtriceert uyt het labirinth waerin deselve met S. M. van Sweeden sijn vervallen, ende de sake daerheenen gedirigeert, dat d'oude vertroude vruntschap met die Croon geredintegreert, en deselve tot nader verbintenissen, in alle gevalle tot het presteren van de secourssen moge werden geengageert, heeft daernevens aengepresenteert, om derwaerts in der stilte te senden een vertrouwt persoon ende die daer goede habitude heeft, om tot dat salutair oogmerck confidentlijk te arbeyden ende copereren. Sijne Majt. van Groot Britt. heeft sulx geagrëeert ende dienstig geagt; deselve sal sig aen UWE. Gestr. addresseren, ende sal nodigh wesen, dat UWE. Gestr. gesamentlijck met denselven confertere op wat wijse de sake best geëntameert en gehandelt sal connen werden, dogh om alle ombrage te eviteren ende het oogmerck niet te verijdelen, heeft men geagt sulx onder de uyterste secretesse te doen, niemant genougsaem buyten de ministers van Cell daervan kennisse hebbende; ik meyne sijnen naem te wesen Steenland, voor desen secretaris geweest sijnde van graef de la Guardie; de saken die te verhandelen sijn met S. M. sijn, als UWE. Gestr. bekent is: 1° de

satisfactie over de genomen schepen, 2⁰ het reguleren van de precautien ontrent de commercie op Vranckr., ende laetstelijck het nader engagement ofte in alle gevalle het presteren vande secourssen, alle saeken vermits de tussen gekomen verwijderinge daer wel eenige intercessie van een derde nodig is ende dienst kan doen, so om assurantie te geven van de goede intentie ende meyninge, als om de discrepantien, terwijl men in handelinge is, te applaneren ende vereffenen, ende dewijl den hertog aen dat hoff seer wel is, soo is apparent dat desselfs minister aldaer te meer ingressie sal konnen vinden; voor sooveel de satisfactie aengaet, die na mijn kennis nogh op geen 200 mille gl. wert begroot ende al vry exorbitant is opgestelt, soude deselve door sijn toedoen tot een moderater somme konnen werden gebragt ende met over ende wedergaen selfs geadjusteert, gelijck oock ontrent de praecautien van de commercie op Vranckr. soude konnen geschieden, 't sy deselve by reglement ofte declaratoir mogte werden gedaen, dewijl dien minister in dat reguard voor de gemene sake van de geallieerden ende sulx mede voor sijn heer en soude konnen spreken, 't geen te meerder influentie soude konnen vinden, als notoir wesende, dat door die commercie te wijt te extenderen den gemenen vyandt considerable advantages souden konnen werden toegebragt; hetselve soude mede plaets hebben ten reguarde van praestatie van de secourssen, ende een seer goede sake wesen in gevalle 't een ende 't ander door soodanige intercessie konden werden geadjusteert; de voorsigtigheyt en secretesse sal hier als voren nodigh wesen, ten eynde geen aenleydinge by qualijk geintentioneerden gemaekt werde om sulx te verhinderen; ik vertrouwe, dat UWEG. toegesondene ordres, alhoewel in spetie van 't gene voorsz. is niet melden, suffisant sullen wesen, om de sake op die wijse en gronden te vereffenen. Soo als ik dit schrijve, werde ik berigt, dat d'heer Berensdorf by missive van den 15 deser hadde geschreven, dat de voorsz. persoon in twee à drie dagen van Cell sekerlijk soude vertrecken ende sig aen UWEG. addresseren; Sijn Ed. vraegt daerby, wat men soude konnen antwoorden, in gevalle Sweeden soude willen stipuleren dat Denemarken moste genieten deselve vryheyt die Sweden bedingt; ik kan nauwlijcx dencken dat men dat begeren sal, dewijl wy met Sweden een speciael tractaet van commercie hebben ende met Denemarcken niet; behalven dit is UWEG. bekent wat Denemarken presenteert en wat ordre den heer van Amerongen heeft om die sake aldaer mede in der minne te adjusteren, 't gene buyten eenige bygevougde praecautien, die al heel nodigh sijn, veel relatie heeft met het geconvenieerde met Sweden, te meer dewijl niet te twijfelen is, of Sweeden het effect van de tractaten genietende, sal wel soodanige precautien door intercessie alsvoren admitteren, waerdoor de lorrendrayeryen, en veele inconvenienten souden konnen werden geprevenieert, dewijl sulx altijt speciael heeft aengeboden, ende onder anderen, 't geen eenigsints essentieel is, om de avocatorien in sijne steden onder 't rijck te doen observeren.

Ick blijve, enz.

LI. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 18 April 1693.

Nademael S. M. UWEG. van tijt tot tijt apparent sal komen te gelasten omtrent desselfs negotiatie, en sulx ook wel met de meeste secretesse sal komen te geschieden, hebben HH. Mog. Gedep. tot de buytenlandse saken goetgevonden UWEG. te autoriseren om op deselve wijse als S. M. UWEG. soude mogen aanschrijven, mede op de naem van HH. Mog. te sluyten op derselver approbatie. Daerop heeft S. M. my gelast UWEG. te schrijven, dat op de voorslagh die deselve in de groote epistel heeft gedaen, S. M. vermeynt, dat het niet ondienstigh sal wesen Sweden te sonderen, of deselve genegen soude wesen, om de ruste in 't duitse Rijck te conserveren en vervolgens Europa niet verder te turberen, met S. M. en HHo. Mo. aen te gaen een alliantie defensyf jegens diegenen die sulx souden komen te doen, en dat daerin alsdan soude konnen influeren, dat in gevalle Denemarken, edogh in generale termen, eenige hostiliteyten soude mogen beginnen, Sweeden gehouden soude wesen tot afweringe van dien alle sijne magt 't emploieren ende tgene verder daerontrent soude mogen nodig sijn.

Wijders dat men soude konnen convenieren over het senden van het secours volgens de tractaten of sooals men best soude konnen accorderen, dewijl op 't esquadre ter zee niet kan werden geinsteert, ende dat dan een subsidie soude konnen werden belooft ende de presenten daeronder werden begrepen, dogh vermeynt S. M. dat men in de negotiatie moet houden dat fondament, dat men evitere de rupture van de noorder croonen, dewijl sulx niet als schadelijck voor de gemeene sake kan sijn, en daertoe niet moet werden gekomen als by nootsaeckelijkheyt ende dat de geallieerden souden werden geattacqueert als voren.

Op 't subject van de genome scheepen sal S. M. alle bedenkelijke ordres stellen dat de klagten voorgekomen, ende heeft d'heer van Odijk 't selve ook aengenomen en soude men voor het toekomende welligt eenige nadere expedienten konnen uytvinden om den anderen gerust te stellen.

S. M. sal afwagten wat UWEG aldaer soude mogen voorkomen om alsdan op het verdere positive te konnen resolveren.

Tgene UWEG. adviseert, dat aen den grave Oxenstern minder als gesegt was soude wesen overgemaekt, heeft S. M. my gesegt dat naderhant gesuppleert is.

S. M. is desen dagh na 't Loo vertrokken; indien UWEG. eenige resolutie requireert, sal ik deselve soo ras doenlijk procureren.

Ick blijve, enz.

LII. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 18 May 1693.

Sijne Majt. alhier sijnde heeft my kennisse gegeven, dat den grave van Oxenstern aen d'heer Robinson, secretaris van S. M., heeft gecommuniceert, dat den

grave d'Avaux alleen aen dat hoff twee saken pretendeerde, te weeten, d'observantie van een stricte neutraliteyt en 't vervolgh van de mediatie, met verseeckeringh, dat hy last hadde om niets te doen als 't gene hy soude goetvinden; dat sijn meester genegen was tot vreede ende supponeerde, dat de geallieerden den oorlogh moede waren, dat den grave van Oxenstern was na 't gevoelen van sijn meester het bequaemste instrument in Europa tot het bevorderen van de vreede, ende dat daerom de koningh van Vranckrijk sijne intentie ende gedagten naekt voor hem soude doen leggen; dat den grave van Oxenstern hadde geantwoort, dat hy blijde soude wesen daerin eenige dienst te connen doen, maer dat Sweeden niet een voet soude versetten, tensy volkomen verseeckeringh hadde, dat Vranckrijk soude restitueren alle de plaetsen die van anderen soude mogen hebben genomen, koningh Jacob verlaeten ende den jegenwoordigen koning soude willen erkennen; dat d'Avaux daerop antwoorde, dat 't selve wel hart was, maer dat hem evenwel bedanckte voor die francise, ende dat daer goet gebruyk van soude maken; den grave van Oxenstern voegde daerby, dat ingevalle het S. M. mogte gelieven confidentie op hem te stellen, ende hem te vertrouwen de conditien, waerop S. M. genegen soude mogen wesen de vreede aen te gaen, die hy vertrouwde dat raisonnabel souden sijn ende voor de behoudenis van Europa, dat hy niet wilde twijffelen of hy sal in behoorlijke tijt bequaam sijn om te konnen seggen, hoeverre Vranckrijk daartoe sal konnen verstaan. Gedagte Grave hadde versogt, dat dese geheele sake mogte secreet gehouden werden.

S. M. op 't gene voorsz. is sijne gedagten hebbende laten gaan, heeft my gelast, dat ik UWEG. soude schrijven, dat UWEG. in secretesse ende sonder selfs daarvan kennisse te geven aan den gem. secrets. Robbinson, aan den heer Grave van Oxenstern op 't voorsz. subject soude seggen, dat S. M. volkomen genegen is tot eene goede, vaste ende versekerde vrede tussen de geall. ende Vranckrijk, dat S. M. soowel als den Keyser sijne volkomen confidentie stelde op gemelte grave van Oxenstern, dat voor soo veel de spaanse Nederlanden aangingh, S. M. meijnde dat men soude konnen inslaan een middelwegh tussen de pireneese ende nimmeegse ofte anders tussen de nimmeegse ende akense vrede, refererende sigh, voor soo veel 't verdere aanlangt, tot het goetvinden van S. Keys. Majt. ende andere geall., waarmede verblijve, enz.

LIII. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 6 Juny 1693.

Ik hebbe gisteren avont ontfangen UWelEd. Gestr. aangename van den 23 May laastleden; ik ben seer verwondert, dat d'advysen wegens d'apparente beweegingen van de Deenen soo varieren en jegens den anderen loopen, ende hoope, hoedanig de saken sigh schicken, dat Sweeden in de goede partij sal werden gehouden. De collegien ter admiraliteit sijn alhier aangekomen om over de genome schepen te besogneren, maar UWEG. weet wat difficulteyten sigh daarin sullen opdoen.

Ik verhope dat UWEG. de mijne van den 18 May sult hebben ontfangen,

ende daaruyt gesien S. M. intentie, 't gene UWEG. ook sal hebben konnen instrueren om sijne mesures na te reguleren. De heer Lelieroth heeft my gesegt, dat men alomme vastelijk was gepersuadeert, dat de koningh de vreede niet begeerde, 't gene d'eyge taal is die UWEG. my geschreven heeft, dat daar uytgestrooyt wiert; hy meynde ook dat het quaat deede, dat men daarop seer ferme stont; ik versoecke UWEG. advys te weten, hoeverre deselve oordeelt, dat men sigh jegens hem hier soude konnen uytlaten ende of men door UWEG. aldaar ende door hem alhier de saken soude konnen achemineren, dan of het beter is dat het alleen aldaar geschiet.

Door de voorsz. missive sal UWEG. in staat wesen om 't hoff aldaar vooreerst secretelijk te desabuseren, ten tweeden om te toonen de confidentie die S. M. op den koningh van Sweden ende den grave van Oxenstern heeft. S. M. sal geerne sien wat UWEG. daarop van tijt tot tijt mogte voorkomen en soude na mijn oordeel die confidentie van S. M. wel een acheminement tot wat goets konnen sijn. De heer Lelieroth heeft my gedeclareert, dat de koningh, sijn meester, t'enemaal was genegen tot de vreede, dat selfs de Pyrenese vreede liefst soude sien, als de ware belang sijnde, als daartoe konde geraakt werden en dat jegens d'overmagt van Vranckrijk soo wel als ymant aansagh.

Ik versoeck, dat van sijn discoursen aldaar niet gelieve te melden, maar my alleen te adviseren hoedanigh ik my ontrent hem sal dienen te gedragen. Ik moet seggen, dat uyterlijk seer groote protestatien doet van zele tot de gemene sake en jegens de vyanden, soo als UWEG. bekent is dat aan UWEG. mede gedaan heeft. Ik blijve, enz.

LIV. A. HEINSIUS AAN W. VAN HAREN.

Hage, 1 Aug. 1693.

UWEG. sult door haar Ho. Mo. en de bygevoegde missive van d'heer Dijckvelt geinformeert werden van het ongeluckigh succes van de laatste bataille, 't geene evenwel verhoope dat haast sal wesen gerepareert. Ick vermeine, dat UWEG. daardoor aen de hant werde gegeven all 't gene nodich is om Sweeden te doen opwecken, ende met S. M. en den Staat nader te engageren; yder weet wat hoogmoet die twee successen, soo te water als te lant, in de Francen sal verwecken, hoe intractabel deselve sullen sijn, ingevalle haar occasie wert gegeven daarin te continueren.

Die overmacht van de vyandt is niet te stuiten als met meerder forces; die sijn nauwelijks ergens te bekomen als by Sweeden, haar interest om de franse overmacht te stuiten, behoort haar sulx te raeden, de tractaten obligeren haar daertoe sonder verbreeckinge van de neutraliteit, daar jegens wert gepretexeert de voldoeninge ofte satisfactie van de genome schepen; wat kan nu redeliks daar jegens werden gesegt, dewijl men wel te gemoet siet, dat Sweeden nauweliks soodanich secours te water ende te lande als belooft sijn kan præsteren, tensy daartoe geassisteert werde, dat men goet vinde daarover te convenieren, ende dat te gelijck daarin werde beslooten de satisfactie over de schepen.

UWEG. schrijft my dat Sweeden geen subsidien begeert, maar ingevalle wy hare troupes sullen hebben, ende het haar onmogelijck is die te onderhouden, soo is daar geen middel in de werelt overigh, soo men daarvan gedient wil sijn als daarover te convenieren; d'insluitinge van de pretentien is voor d'een en d'ander dienstich, voor Sweeden om de naem niet te hebben van de secoursen niet te presteren volgens de tractaten, voor ons, dewijl dese schepen, soo by de collegien ter Adt. wert gesustineert, conform de tractaten sijnde genomen, hart is en seer difficyl, na de constitutie van ons gouvernement, dat de provintien die sullen betalen en de commissievaerders profiteren, want deselve sijn wel ofte qualijck genomen; soo wel, is 't hart dat den Staet het moet vergoeden, so qualijk, is 't onmogelijk na verkrege sententie, sonder revisie, die uit handen van de particulieren te haelen; daarom moet men van de noot een deugt maacken, ende om de troupes en vrientschap van den koning van Sweeden te bekoomen een middel uitvinden, ende ick moet bekennen dat my 't selve niet vreemt toeschijnt, en dat het anders maar in een formaliteit moet bestaen.

Ingevalle UWEG. met HH. Mo. resol. niet te volle meent geinstrueert te sijn, 't geen ick vertrouwe, soo versoecke ick, dat UWEG. alles gelieve te overleggen: 1°. ten opsigte van dese constitutie van tijt de noodicheyt van troupes; 2°. de form van ons gouvernement ten reguarde van de genome schepen; 3°. op wat wijse die twee saacken naer de humeuren en constitutie aldaar soude konnen werden ingeschikt; 4°. dat UWEG. op die gronden trachte te sonderen ende decouvreren op wat wijse men aldaar tot sijn oogmerk soude konnen koomen ende sonder 't welck UWEG. sulx onmogelijck agt, opdat men alsdan positive wetende wat te doen of te laten, men soodanige verkiesinge moge doen, als men ten meesten dienste van den lande sal dienstig agten.

Dit ongeluckich toeval behoort den koning van Sweeden mede te doen omsien na Denemarken, om hare genome desseinen te prævenieren of te beletten. want soo die eens in 't werck gestelt sijn, ende troubles in de nedersaxise Creits verweckt, is hetselve bedenckelijk, of Sweeden sulxs sal konnen stuiten.

Ick verblijve, enz.

HOOFDSTUK V.

VERBOND DER REPUBLIEK MET SAVOYE. — DE KRIJG IN ITALIE TOT DEN AFZONDERLIJKEN VREDE IN 1696 [1].

Het kleine hertogdom van Savoye was reeds sedert Richelieu en Mazarin door de fransche regeering als een wingewest beschouwd, dat flinke legerbenden leverde, Frankrijk dekken kon tegen aanvallen der spaansche legers, die te Milaan en elders in Italie hadden post gevat en tevens aan den Franschman den weg baande om tot in het hart van Italie te komen. Casal en Pignerol, de twee voornaamste vestingen in het noorden waren bereids sedert eenige jaren in fransche handen en de minderjarigheid van den vorst, die weldra als Victor Amedeus II een niet onbeteekenende rol zou vervullen, had den overmoed van Lodewijk XIV ruim spel gegeven [2].

Toen dan ook in 1685 het edict van Nantes was herroepen en vele fransche vluchtelingen uit Dauphiné in de valleien der Waldensen, die aldaar, dank zij vooral de tusschenkomst van Olivier Cromwell, sedert vele jaren rustig hunnen godsdienst mochten uitoefenen, een schuilplaats zochten, eischte Lodewijk, dat de hertog zijn voorbeeld zou volgen en zoowel de fransche vluchtelingen als de eigen onderdanen zou verdrijven, zoo ze niet in den kring der moederkerk terugkeerden. De Hertog, nauwlijks zelf aan het bewind gekomen, aarzelde; aanstonds kreeg de fransche bevelhebber van Casal, Catinat, den last, om met zijn leger naar de valleien op te trekken; een zending van twee gebroeders Muralt uit Bern en Zurich, ten gunste der Waldensers, mislukte; Victor

[1] Met afwijking van het plan om slechts de eerste onderhandelingen tot het sluiten der alliantien tegen Frankrijk in dit deel te bespreken, zijn de betrekkingen met Savoye, die in zeker opzicht geheel op zich zelf staan, tot den afzonderlijken vrede in 1696, hier geschetst, vooral ook, omdat het archief van Heinsius geen correspondentie uit Savoye bevat, volledig genoeg, om van de krijgsgeschiedenis en de geheime onderhandelingen telkens een goed geheel te leveren.

[2] Casal behoorde den hertog van Mantua en werd in 1678 aan Lodewijk XIV verkocht. »Torino si trovava, per così dire, bloccata fra Casale e Pinerolo, possedute dai Francesi.« *Storia del regno di Vittorio Amedeo II di* Dom. Carutti. Firenze, 1863, p. 48.

Amedeus gaf toe en in den loop van 1686 vereenigde hij zijn leger met het Fransche, om te zamen de ongelukkige Waldensen te verdrijven. Na heftigen weerstand gelukte dit; duizenden kwamen om, de overigen vluchtten naar Zwitserland of stierven in de gevangenis. Voor Frankrijk was deze episode van geringe waarde, zij ging haast ongemerkt voorbij. Met de meeste koelheid, die zou doen sidderen, ontmoetten wij niet telkens dergelijke feiten in de geschiedenis dier dagen, mocht de moeder des hertogs aan eene vriendin schrijven: „Les vallées ont plus de dix lieus d'étendue, „ elles étoient fort peuplées. Il s'agit de les purger tout à fait et de n'y „ pas laisser un seul habitant. Vous voyez assez, que tout cela ne se „ peut' pas faire sans beaucoup de soin. Car se sont gens plus difficiles de „ trouver que de vaincre, fuyant de montagne en montagne, et ayant de „ tous côtés des lieux quasi impénetrables où se cacher [1]," maar door Zwitserland, Brandenburg, de Republiek en Engeland, overal waar Protestanten woonden, werd een kreet van verontwaardiging gehoord over deze menschenjacht, totdat de hertog zelf, de rol die men hem liet spelen moede, bedacht werd zich van de fransche suzereiniteit los te worstelen. Reeds in hetzelfde jaar liet hij toe, dat een zesduizendtal dier ongelukkigen, die nog gevangen zaten, het land verlieten, om zich naar Zwitserland of Brandenburg te begeven [2].

Wij zagen reeds vroeger, hoe Brandenburg bij Willem III in 1687 aandrong, dat men deze lieden helpen zou, doch de Prins scheen het toenmaals onvoorzichtig te achten openlijk voor hen op te treden. En natuurlijk; want reeds waren in het geheim onderhandelingen aangeknoopt om den hertog van Savoye in een verbond tegen Frankrijk op te nemen, onderhandelingen, waaraan de Staten-Generaal geheel vreemd bleven [3]. Maar eerst in 1689, toen de kans voor Frankrijk slecht stond, begon Victor Amedeus een stille oppositie tegen Lodewijk te voeren, die in 1690 in oorlog eindigde.

---

[1] Die brief is te vinden bij Rousset ll., 2me partie, vol. 2, bl. 25. Even nauwkeurig als altijd heeft de schrijver van dit uitmuntende werk de geschiedenis van den oorlog in Piemont gedurende deze jaren, uit veelal onbekende bronnen geschetst. Treffend is de brief die de zwitsersche afgevaardigden, de gebroeders Muralt, aan hunne geloofsgenooten in de valleien schreven, door Rousset op bl. 17 medegedeeld.

[2] Toen de gezant d'Arcy had gemeld, dat deze ongelukkigen bij honderden stierven, antwoordde Lodewijk XIV: „Je vois que les maladies délivrent le duc de Savoie d'une partie de l'embarras que lui causait la garde des révoltés des vallées de Luzerne, et je ne doute point qu'il ne se console facilement de la perte de semblables sujets, qui font place à de meilleurs et de plus fidèles." Men vergel. de belangrijke mededeelingen bij D. Carutti, ll. p. 95 etc.

[3] *Hist. de la maison de Savoie*, par mad. la princesse de Belgiojoso, bl. 253. De abt Grimani was in 1687 reeds door den Keizer afgezonden om den Hertog over te halen, in 1689 Eugenius van Savoie. Zie Carutti, ll. p. 116.

Ongetwijfeld had Willem III reeds lang het gewicht van dezen bondgenoot bevroed, die ook in volgende jaren nuttige diensten bewees. In de Republiek kende men den Hertog slechts als den verdrijver en moordenaar der Waldensen; dezen te herstellen in hun recht en woonplaats was het eenige wat men begeerde. Ook Heinsius schijnt in 1689 dit nog slechts te hebben bedoeld [1]. Opmerkelijk is daarom hetgeen Willem III den 20/30 Sept. van dit jaar aan den Raadpensionaris schreef:

„Ik ben wel genegen d'arme Piemontesen 't assisteren; de manier zal „wat difficiel zijn, ik sal my informeren ofte nog eenig geld van de collecte „hier te vinden soude sijn; om Genua teegens Savoyen te doen breeken „heeft wat sijn bedenken, want Spagne deselve qualijck zal willen ofte „kunnen assisteeren, behalve dat zy hoop hebben den Hartog van Savoyen „in die partye te brengen, indien men hem koste soutineeren, want hy „is seeckerlijk niet goet Frans maer durft het nog niet toonen [2]".

Frankrijk, dat sints lang vermoedde, dat de Hertog slechts het gunstige oogenblik bespiedde, om zich van den franschen invloed vrij te maken, had in 1689 den graaf de Rébenac, vroeger te Berlijn werkzaam, als gezant naar Turijn gezonden, terwijl Catinat met een steeds grooter leger de bewegingen der piemonteesche troepen moest gadeslaan. Het was niet onbekend, dat de Hertog te Weenen onderhandelde, en men hem daar den koningstitel als lokaas voorhield. Lodewijk XIV wilde, nu eens door toegeven, dan weder door dreigen, den Hertog van het groote verbond afhouden, en Amedeus hield zich tot het midden van 1690, alsof hij Frankrijk's bondgenoot ware. Met groote sluwheid wist hij allen te misleiden tot het oogenblik, dat hij zijn verbond met den Keizer en Spanje had gesloten (4 Juni 1690); toen liet hij aan de Rébenac officieel weten dat de steeds klimmende vorderingen van Lodewijk XIV hem dwongen

---

[1] De la Tour schreef in 1690 uit den Haag: „Che gli Olandesi conoscevano assai meglio le „faccende dell' India che quelle dei principi italiani." Carutti. II. p. 125.

[2] De brief dien Rousset, II. bl. 273, mededeelt, als door den Hertog aan den prins van Oranje geschreven, zal wel van 1689 zijn, daar de schrijver den Prins reeds geluk wenscht: „de ce que „Dieu l'a élevé sur le trône" en hem „Sa Majesté" betitelt.

In het P. S. van een brief van 25 Maart/4 April 1690, door Willem III aan Heinsius geschreven leest men: „Ick heb met dese post doen overmaecken 5/m. pond voor de Piemontesers aan Mr. Dursley." Witsen was gedurende zijn gezantschap te Londen een groot beschermer der Waldensen. Een zekere l'Hermitage, die later schrijver van zoogenaamde Engelsche Nouvellen in dienst van Heinsius was, schijnt vooral hun zaak bij den amsterdamschen burgemeester te hebben bepleit. (*Witsen aan Heinsius*, 20 Mei 1689). Den 4 October 1689 schreef E. van Weede aan Heinsius: „De Con. schijnt niet heel avers van aen de Piemontezen, indien het bedecktelijck geschieden can, eenige assistentie van gelt te doen, maer vreest dat derselver onderneminge wat te veel overhaast en nogh ontijdigh is."

de hulp aan te nemen. die de Spanjaarden hem reeds herhaaldelijk hadden aangeboden.

De oorlog was aangevangen. Frankrijk liet overal in Italie een uitvoerig manifest verspreiden, waarin werd betoogd hoe alleen de halstarrigheid des Hertogs Lodewijk XIV als het ware tot het opnemen der wapenen had gedwongen, terwijl de voorwaarden werden aangewezen, waarop de Koning alsnog bereid was den vrede te bewaren.

Ook hier, gelijk bij alles wat in Europa tegen Frankrijk in deze jaren werd overlegd en gehandeld, was het Willem III, die de eerste oorzaak van den strijd werd genoemd en het ook werkelijk was. „Le roi" zegt het fransche manifest. „fut averti, vers le mois d'Octobre dernier (1689) que *le prince d'Orange recevoit souvent des lettres de M. le duc de Savoie*, et qu'il se traitoit quelque chose entre le duc de Savoie et lui [1]."

Reeds werd in het najaar van 1690 zoowel met de Republiek als met Engeland een verbond door Savoye gesloten, en zijn gezant op het groote congres te 's Hage toegelaten [2].; maar reeds had de eerste beslissende veldslag bij Staffarda plaats gehad (18 Aug. 1690) en wanneer al de jeugdige held in dien oorlog, Eugenius van Savoye, zich beroemen mocht het leger veilig te hebben weggevoerd van het slagveld, toch was de overwinning aan Catinat en het fransche leger verbleven.

Slechts onder èéne voorwaarde kon het op den duur mogelijk zijn Savoye tegenover Frankrijk te handhaven, deze namelijk, dat krachtige hulp door Oostenrijk en Spanje verleend werd. Meestal ontbrak die gedurende dezen oorlog. De Oostenrijkers schenen meer geneigd zich voor goed in Italie te vestigen, dan Frankrijk te bestrijden, en de Spanjaarden waren zoo beducht iets van het Milaneesche te verliezen dat zij van de

---

[1] C. Rousset, ll. p. 358, Den 7 April 1690 schreef J. Hop uit Londen aan Heinsius: „Ick weet niet of UWEG. al bereits soude mogen geinformeert sijn, dat den hertogh van Savoyen alhier onder particulier address van den Ambr. van Spagnien heeft doen blijcken de redenen, die hem tot nochtoe wederhielden, om desen Kon. naer behooren te erkennen, marquerende voor de rest sijn estime en consideratie voor S. M. en dat daerop door gem. Ambr. soo sijn Exc. my self segt, wegens desen koning is gerescribeert, dat, ingevalle hoogstgem. heer Hertog de gemeene interessen soude willen byvallen, S. M. soude trachten te wegen te brengen, dat deselve in de te maecken vrede niet alleen geincludeert, maer oock Pignerol soude gerestitueert moeten werden."

[2] Willem III aan Heinsius: (Brief van 21/31 Oct. 1690), „Ick ben blijde dat het tractact met Savoyen is geteykent, ick sal traghten de penninge daertoe nodigh, soo ras doenelijck te doen betaelen, alsmede de 5/m. pond die ick nogh schuldigh ben voor de Vaudoisen." Het tractaat is van 20 Oct. 1690, en bevat slechts een aansluiting bij het groot verbond tusschen den Keizer en de Republiek aangegaan, behalve één geheim artikel, dat de herstelling der Waldensen betrof.

Men vindt het tractaat *in extenso* medegedeeld in „*The Correspondence of Mr. R. H. Richard Hill*, vol. 2, bl. 756 sqq. Engeland zou maandelijks 20,000 scudi aan Piemont voor zijn leger geven; de Ver. gewesten betaalden 10,000 scudi 's maands.

altijd zwakke en slecht betaalde legerbenden niet gaarne een gedeelte tegen den vijand afzonden.

Daarbij kwam nog de interventie van den Paus, die niet gaarne den oorlog in Italie zag overgebracht en bevreesd was voor de verstandhouding tusschen Savoye en de fransche refugés.

Want de bondgenooten, immers Engeland en de Republiek, bedoelden bovenal een aanval door Savoyers en Zwitsers op Dauphiné, waar dan de nog verblijvende Protestanten, sommigen onder de leiding hunner predikanten, zouden opstaan, om zich bij de aanvallers te voegen. Een groote expeditie der zeemogendheden, hetzij op de westelijke, hetzij op de zuidelijke kust van Frankrijk, zou dien inval ondersteunen; duitsche legers zouden te gelijk aan de oostelijke grens binnendringen; zoo dacht men in 1692 en ook in later jaren misschien spoedig onder de muren van Parijs den vrede aan den trotschen Koning te kunnen voorschrijven.

Onmogelijk was dit niet, mits de bondgenooten eensgezind bleven in doel en belang; doch juist daaraan ontbrak het meestentijds. De Keizer verlangde het vicariaat-generaal van Italie den hertog van Savoye op te dragen in de hoop Spanje daar buiten te houden; want Oostenrijk zocht zich in Italie te stellen op de plaats, die Spanje en ook Frankrijk had ingenomen; van een verstandhouding met protestantsche Zwitsers en Franschen, gelijk Willem III bedoelde, wilde men te Weenen niet hooren [1].

Wel had men dit in Engeland en de Republiek voorzien, want het geheim artikel in het tractaat van 1690, waarbij Savoye zich verbond de Waldensen in hunne valleien te zullen herstellen met alle oude rechten en vrijheden, was den Keizer niet medegedeeld. Doch daar de Hertog nimmer geheel aan het beding van het geheim artikel voldeed, maakten ook de zeemogendheden herhaaldelijk bezwaar de beloofde subsidien uit te keeren [2]. Zoo ontstonden ook hieruit moeilijkheden, die Victor Amedeus nog te meer noopten zich van de bondgenooten los te maken.

Als resident der Republiek vertoefde van der Meer in deze jaren te Turijn, maar Heinsius, die gaarne op de hoogte bleef van hetgeen ook in dit gedeelte van het strijdperk omging, hield tevens een vrij drukke briefwisseling met lord Galloway en Karel, graaf van Schomberg, bevelhebbers der engelsche en nederlandsche hulptroepen. De eerste was langen tijd in de vaste overtuiging, dat Savoye aan het bondgenootschap trouw zou blijven en schreef o. a. nog op het laatst van 1694 [1]: „Je n'ai pas

---

[1] Brief van Schonenberg aan Heinsius, Madrid 31 Mei 1689.

[2] Zie F. Sclopis: *Della Relazioni politiche tra la Dinastia di Savoia ed il Governo Britannico.* (1853), bl. 19. In 1694 had echter een gedeeltelijke herstelling plaats. Zie *Correspond. of Hill*, II. p. 765.

„ manqué d'escrire à tous les ministres du Roy dans les cours étrangères la „ fermeté de S. A. R. dans l'alliance, vous pouvez compter sur elle seure-„ ment." Eerst in het volgende jaar begonnen ook bij hem vermoedens te rijzen, althans in een brief aan Heinsius van 21 September 1695 meldt hij: „Je ne puis dire s'il y a eu quelques negociations avec les Français „ mais il y en a beaucoup d'aparence."

De hertog van Savoye had voorzeker niet te roemen op de hulp die men hem verleende. De Oostenrijkers, door den keurvorst van Beieren en Caraffa aangevoerd, misten een veldheer tegen den voortreffelijken Catinat opgewassen [2] en toen later Eugenius van Savoye de aanvoerder werd, waren reeds het verraad en de ontrouw in het hertogelijke leger binnengeslopen. Nog ongelukkiger was het met het Spaansche leger gesteld; geldgebrek deed vaak de regimenten bijna versmelten [3]. Wel hadden ook de Republiek en Engeland een hulpcorps onder aanvoering van Karel van Schomberg, den zoon des beroemden veldmaarschalks [4], meestal uit fransche refugiés bestaande afgezonden, waarbij zich beiersche troepen en andere vreemdelingen onder Lord Galloway voegden, maar wat kon die kleine kern uitrichten, waar de overigen werkeloos bleven?

De brieven uit deze streken aan Heinsius zijn dan ook opgevuld met klachten over de werkeloosheid der bondgenooten, en het gebrek van overeenstemming tusschen de legerhoofden. Eens, in 1692, meende men het hoofddoel van den krijg in het zuiden te zullen bereiken; men zou in Frankrijk binnen dringen, en daar door de bevolking, althans door de protestanten of protestantschgezinden, geholpen, vasten voet verkrijgen. In drie corpsen trok men de grenzen over; Barcelonnette en Embrun werden in bezit genomen, Gap werd verwoest en Eugenius van Savoye verklaarde, dat niets belette tot Grenoble toe voort te trekken, doch de overige aanvoerders aarzelden, vooral daar van de hulp der ingezetenen weinig of niets bleek. Eensklaps werd de hertog van Savoye door de kinderziekte

---

[1] Brief aan Heinsius van 1 Nov. 1694. In denzelfden geest schreef lord Galloway aan lord Lexington te Weenen, den 22 Jan. 1695. Zie *Lexington Papers*, p. 45.

[2] Willem III aan Heinsius, Kensington 13/23 Nov. 1691: „Het ware wel een gewenschte saek „een ander Generaal van den Keyser als Caraffa in Piemont te hebben, maer sal delicatelijck dienen „te werden gemanieert, om het credit dat hy aen 't Hoff heeft en sijn mede commissaris-generaal. „UEd. kan daer oock over in secretesse met den gr. van Winditsgrats spreecken."

[3] Eugenius van Savoije schreef aan graaf Tarini den 30 Aug. 1694: „Alles was ich jemals von „den Spaniern gehört habe, gleicht nicht im entferntrsten demjenigen, das ich nun von ihnen sehe. „Ich begreife immer mehr, dasz ihre einzige Absicht die ist, nichts zu thun." Von Arneth, *Prinz „Eugen. v. Sav*, vol. 1, bl. 48.

[4] Carutti vergist zich, waar hij den maarschalk als aanvoerder der hulptroepen noemt. Zie *Storia del regno* etc. p. 137 en 149.

aangetast; zijn leven was in gevaar, de legers bleven rusten, en toen de Hertog hersteld naar Turijn terugkeerde, was het te laat; de geheele expeditie was geëindigd. Zeer juist merkte Willem III dan ook op „soo „dat dese expeditie meer quaet als goet aen de gemene saeck sal hebben „gedaen, want men alleen aen Vranckrijck sal hebben gewesen waerdoor „men in dat Rijk kan koomen, waertegens toekomende jaer soodanige pre„cautien sullen gebruycken, dat men die wegh niet meer en sal kunnen „nemen". [1] De veldtocht van 1693 was niet gelukkiger; Pignerol werd vruchteloos belegerd en in een grooter veldslag bij Marsaglia dolven de bondgenooten het onderspit. [2] Toen was het, dat Victor Amedeus, zijn land en schatkist uitgeput ziende, de geheime onderhandelingen met graaf Tessé en met Catinat, reeds in 1692 aangevangen, wederom aanknoopte. Tessé kwam zelf in het geheim te Turijn; [3] de Hertog beloofde, zoo de Keizer niet toestemde in de neutraliteit van Italie, met Frankrijk tegen den Keizer oorlog te zullen voeren.

Aan de bond enooten schijnt die overeenkomst onbekend te zijn gebleven, maar wel werd de vraag des Hertogs, om Italie neutraal te beschouwen, door hem aan de mogendheden als zijn eigen denkbeeld geopperd, door Willem III en den Keizer besproken.

Te Weenen vond dit denkbeeld natuurlijk den meesten tegenstand, daar alsdan elk voorwendsel zou verdwijnen, om keizerlijke legers in Italie te brengen, maar ook Willem III kon bezwaarlijk toelaten, dat aan Frankrijk, reeds op andere plaatsen meestal zegevierend, rust werd gegeven waar de zwakste zijde was. De Hertog hield zich, alsof hij berustte in de beslissing zijner bondgenooten en zoo werd dan in 1694 de oorlog voortgezet. De belangrijke vesting Casal werd door prins Eugenius geblokkeerd, doch daarbij bepaalde men zich ook. Reeds was de Hertog met den Franschman overeengekomen, dat men elkander niet zou aanvallen en alleen toelaten dat de bondgenooten den strijd voortzetteden.

Nog treuriger was het in een volgend jaar gesteld. De Hertog had zich nu verbonden Casal, indien het werd ingenomen, te raseren, en mochten de bondgenooten daarin niet toestemmen, alsdan openlijk tot Frankrijk over te zullen komen; Lodewijk XIV beloofde daarentegen gedurende 1695 in Italie niets vijandigs te zullen ondernemen. En inmiddels ging de dappere Eugenius, van al deze geheimen onbewust, voort Casal te belegeren, totdat de Franschen tot ontruiming verplicht, nu zelf de vernieling der

[1] Brief aan Heinsius in 't leger tot Grammont, 22 Sept. 1692.

[2] Karel van Schomberg overleed aan de wonden hem in dezen veldslag toegebracht.

[3] *Mémoires et lettres du maréchal de Tessé.* Paris 1806, vol. 1, p. 50. Zie ook D. Carutti, p. 158 sqq.

vestingwerken op zich namen, hoezeer ook Eugenius het behoud der vesting had gewenscht. Het verraad van Amedeus zou echter nog verder gaan. Naar den schijn ijverig medewerkende tot het beleg van Pignerol, deed hij van alle bewegingen en plannen des legers den franschen bevelhebber kondschap [1]. Geen wonder, dat het beleg niet slaagde.

In den winter van 1696 werd het definitief verdrag met Frankrijk in het geheim gesloten. Savoye zou Pignerol, Nizza en Susa terug ontvangen, en zoo de bondgenooten de neutraliteit van Italie niet erkenden, zou Victor Amedeus zijne wapenen bij die der franschen voegen. Weldra was het geheim ontdekt; een bezending van den graaf van Mansfeldt uit Weenen mocht niet baten; de fransche bevelhebber dreigde Turijn te bombarderen, en toen de bondgenooten weigerden Italie's neutraliteit te erkennen, vereenigde Amedeus zijne troepen met de Fransche legers. Eugenius van Savoye wilde nog wel den strijd tegen Frankrijk, ook zonder den bijstand des Hertogs in Italie voortzetten, maar het was Spanje vooral, dat vreezende voor zijn milaneesche bezittingen, het denkbeeld der onzijdigheid aanprees; in October 1696 kwam een daartoe strekkend verdrag met Frankrijk voor geheel Italie tot stand. De oorlog was in die streken op een wijze geëindigd, die aantoonde, hoe ook elders weldra de vrede zou moeten worden gesloten [2].

---

[1] Zie dit uitvoerig bij von Arneth, II. S. 87.

[2] In de Republiek was men verontwaardigd over de handelingen van Savoye, vooral toen het bleek, dat ook de gunstige beschikkingen ten behoeve der Waldensen werden ingetrokken. De la Tour, die nog in den Haag vertoefde, schreef den 6 November 1696, dat het volk dreigde zijn woning te plunderen, „et a commencé à demander ce que je fais ici.” Zelfs kreeg hij een wacht die zijn huis bewaakte. Zie D. Carutti, II. p. 176.

I. J. SCHONENBERG [1]. AAN A. HEINSIUS.

Madrid, 31 Aug. 1690.

Tot continuatie van 't gheene ik d'eer hebbe gehad UWEG. meermalen op dit subject te schrijven, kome ik mits deesen te seggen, dat zijnde gisteren met den heer condestable van Castillen over de tegenwoordige constitutie van saeken, in een nadere conferentie, sijn excelentie my geliefde te communiceeren, dat men door de jongst gearriveerden expressen courier uyt Milaan geadviseert wierdt, dat het fransche hoff te weeten gekomen zijnde, de keyser aen den hertogh van Savoyen het vicariaat-generael van Italien geconfereert heeft, daeruyt sodadige ombrage geschept, dat aenstonds ses régimenten naar de kant van Turin hadt laeten afsacken en gemelden hertogh aenseggen, sigh binnen 24 uuren in Vrankrijcks faveur te declareren, met ménaces van by ontstentenisse van dien, sijn landt te vuur en te swaert, soals met de Paltz hadde gedaen, te verwoesten, en dat die prins dit also aan den gouverneur van Milaen terstond had doen insinueeren, voegende sijn excelentie daerby, dat de Spaensche trouppes in 't Milanees (uit) tusschen de 12 en 13 duysent man bestonden, en dat die geconjungeert met de militie van Savoyen omtrent de 18 à 20 duysent souden uytmaken, met dewelke nae die kant, aen Vrankrijk een considerable diversie te speelen was, indien sijn kon. Majt. van Groot-Bretagne nevens HH. Mo. geliefden te procureeren dat die operaties, so door de Switsers als door de Piemontoisse Daalluyden wierden gesecondeert, versoekende verders, dat ik by hoogstgem. sijn majt. en haer Ho. Mo. desweegen mijne goede offitien soude interponeeren, hetghene mijn plicht oordeele UWEG. voor te houden, zullende denselven nae sijne diepe penetratie selver wel jugeeren, dat daerop een bysondere reflexie dient geset te worden, als kunnende sulx strecken om den oorlogh nae Italien te exileeren, en de verwoeste quartieren aen den Rhijn en daeromtrent gelegentheyt te gunnen omme sigh enigermaete te herstellen; en bygevolge best weeten, hoe dit alles aen HH. Mo. behoort te werden geproponeert, gevende ik mede kennisse hiervan aen meer hoogstged. sijn koninkl. Maj.

Het is uyt alle de démarches van den groot meester licht af te nemen dat derselver vûes op 't gouvernement der Spaensche Nederlanden butteeren; maer men heeft van deese kant niet de minste dispositie om daer in te treeden, sijnde het pretext dat die landen nu in gheen stant sijn om de pracht van een

---

[1] Schonenberg, of zooals hij elders heet „van Schoonenberg" was een Israëliet van afkomst, wiens werkelijke naam was Belmonte. Hij was agent van Willem III in Spanje en tevens resident der Republiek. Zie over hem. o. a. H. J. Koenen *Geschiedenis der Joden in Nederland*, bl. 207.

princen hoff te souteneeren. En hoewel den grave Lobkowitz de pretentien van den heer churfurst van Beyeren op 't voorsz gouvernement in name van sijn keyserl. Majt. staet te appuyeeren, voorsoverre ik de constitutie der humeuren kenne, sie ik niet datter apparentie is die te doen gelucken, en wenschte ik hierop van des staets intentie geinstrueert te zijn, om my daerna te reguleeren.

Ik twijfele niet off UWEG. sal bericht weesen van 't ghene de heer vice-admirael Almonde wegens de weinige civiliteyt van den gouverneur tot Cadiz geschreven heeft, waeromme hierby voege, dat dit hoff de conduite van gem. gouverneur, genaemt D. Francisco de Velasco, niet alleen gedisaprobeert, maer hem selfs daerover vive réprimandes heeft laten doen. Niet te min gaf ik gisteren aen welgem. heer condestable te kennen, dat hoewel den voornoemde vice-admirael my deswegen in seer gevoelige termen geschreven hadde, ik uyt consideratie voor sijn excelentie (van wien die de Velasco een natuurlijke soon is) in 't minste niet hebbe willen klagen, als verseekert sijnde dat het genoegh was de saek aen sijn exelentie te rémonstreeren, dewelke dan de goedheyt wel hebben soude den gemelden gouverneur tot het beeter in acht nemen van sijn plicht te vermanen. Sijn excelentie geliefde my over dese discretie seer beleefdelijk te bedanken, met assurance van aen meergemelte D. Francisco de Velasco op de gerequireerde wijse te sullen schrijven; seggende dat d'indispositie van Don Francisco (die niet sonder gevaer geweest was) hem belet hadde de regulen van civiliteyt nae behooren te observeeren, en ten anderen, dat sijn dienaer, nae alle apparentie, in 't afleggen van sijn boodschap, des gouverneurs ordres qualijk hadde geinterpreteert, doch dat goede sorg zoude gedragen worden, de hooft- en andere officiers van sulke oprechte en confidente geallieerdens in 't toekomende alle goedt onthael aen te doen en demonstratien van eer te bewijsen. Waermede eyndigende verblijve, enz.

II. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Weenen, den 5 Aug. 1690.

Ik vertrouwe, dat men met den hr. president de la Tour, extrs. envoyé van den hr. hertoch van Savoyen aen HHMo., welcke kort nae het overkomen van dese brieven in den Haghe staet te arriveren, te vrede sal sijn; het postuyr sal UWEG. eerst wat vremt voorkomen, sijnde een onderblijfsel, naeder aen een dwerg als een ordinaris mensch; maer hy heeft veel verstand en kennisse van saeken ende, soveel als ik heb kunnen bemercken, goede sentimenten, dat is geanimeerd tegen Vrankrijck ende sigh yets groots belovende van de Vaudoisen ende andere religionarissen, so uyt haer selven als om de gevolgen welcke het in Vrankrijck kan nae sigh slepen. Hy gaet al verder, meent, dat men het werck van vorige tijden weder moet ophaelen, ende hen ondersteunen so verre, dat sy eyndelijck hunselven in de naestaengelegen quartieren van Piemont en Savoyen maintineren kunnen, houdende communicatie met bruggen en posten op de Rhone met die van 't Vivarais en andere welcke op gene zijde van de riviere leggen; dit gaet noch wel wijt, maer men moet tijdigh self groote desseinen formeren, sal men in

actie komen ende 't werck met yever aenvatten, ende ik voor my bekenne, dat wy het mijns bedunckens so schoon hebben, dat als een yder dee wat hy soude kunnen en behooren te doen, men wijnig jaeren nodigh soude hebben, om Vrankrijck sodanig de wet voor te schrijven, dat ik niet kan sien, waerom men niet soude mogen aspireren, om alles in conformiteyt van het edict van Nantes te herstellen en aen die van de religie La Rochelle ende andere plaetsen tot hun securiteyt te doen inruymen; gedachte minister van Savoyen is al bedacht om sigh een voormuur van luyden van de religie, die off wel onderdanen, echter als independent van Vrankryck sijn, op de frontieren van sijn heer en meester, by een goeden uytslagh van oorlogh, te bewercken; hy sal ook by 't insluyten in de gemeene en groote alliantie apparent insteren, dat geen vrede gemaeckt werde als eene sodanige waarby Pignerol aen den hertoch verblijve, 't geen mijns oordeels in soverre nodigh is, als men sigh daeraen gelegen laet sijn, dat S. C. H. niet weder in de oude dependentie van den Con. van Vr. vervalle, maer ik kan niet sien, waerom wy daerby te gelijck niet souden bedingen het extermineren ende in den grond raseren van Duynkerken, sodanig, dat het naer stad noch haven meer gelijcke; de hertoch van Savoyen kan dit niet weygeren, omdat selfs een nieuwe pretensie maekt; voor dit hoff wil ik wel instaan; Spaigne is het niet alleen desselfs interest, maer 't geheele huys van Oostenrijck sal noyt spreken van uytscheyden, als de oorlog met succes werd gevoerd, jae d'anderen sullen haer in sulken geval bornes moeten voorstellen, 't gunt licht te doen sal sijn, sijnde Engeland met ons daeraen egaelijk gelegen, en om dat min of meer, als 't rijck anders in de alliantie begeert te treden, sal het niet achter blijven.

III. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Weenen, den 16 Augustus 1690.

Hierneven sende tot UWEG. speculatie een rare brief, die de keyser aen den president de la Tour, minister van Savoye, heeft medegegeven; 't is als wanneer de jonghe luyden buyten lands gaen rijsen, so krijgen sy een brief van recommandatie en credit mede. Ondertusschen ben ik van opinie, dat geen gelt beeter ende met meer avantage als omtrent het Savoysise werck besteet kan werden, maer insonderheyt meene ik, dat Engeland ende de Staet voor haere rekening moeten nemen het in staet houden van de Vaudoisen ende andere luyden van de religie, die sigh by haer sullen willen voegen, om die van 't noodige te voorsien ende met het gageren en onderhouden van generalen en bequame officieren in staet te stellen, om den vyand afbreuk te doen. Ik meene ook dat men by 't aengaen van tractaeten met S. C. H. verdacht sal moeten sijn, om de Vaudoisen en religionarissen by 't aengaen van een vrede ten minsten een seeckere retraitte in haere valeyen te procureren, sonder dat deselve vermoogent sal sijn, om hun op 't versoek en instantien van wie het wesen mogt, daer weder uyt te jaegen; dit sal ook die menschen te meer animeren, om haer best te doen, ende tot berijcking van sodanigen oogmerck lijf en leven met plaisir tot den eynde op te setten......

Ik blijve, enz.

IV. C. VAN HEEMSKERCK AAN A. HEINSIUS.

Weenen, den 28 Aug. 1690.

Ick sal met het exempel van den Staet, omtrent hetgunt deselve met d'uyterste vigeur 'tsedert de bataille van Fleury aengewent heeft, den keyser in mijne aenstaende audientie ook soeken op te wecken, om mede yets meer als in ordinairis tijden te doen; want de menschen gevoelen hier byna noch niet, dat sy iets extr's wegens twee swaere oorlogen, die sy voeren, te dragen hebben. UWEG. neme my niet qualijk af, dat ik segge, dat aen een uytslag van saecken aen de kant van Hongaren so veel en meer gelegen is als aen die van de zijde van Vranckrijk, ende 't begin is gants niet goet: 't sijn vier van de beste regimenten, die de keyser in dienst heeft, dewelcke door den Tekely zijn geruineert. De Spaensche cavallerye in Piemont is voor drie vierde doorgegaen sonder sigh met den vyant te engageren en d'overige hebben wijnig gedaen; de garde du corps van den hert. van Savoye en dan nog een ander escadron à twee hebben gevochten so als 't behoort. In confidentie geseght, men weet niet wat het seggen wil, Louvigny is met de meeste infanterie achtergebleven ende heeft sigh maer een korten tijd *à la teste de l'armée* laeten vinden en dat noch op 't versoek van den hertoch. Dat werck sal daer niet gaen; daer moet een ander generael van de Spaense sijde wesen; daer werd al tegen den anderen gewrocht. Men had met veel meer avantage te vooren kunnen een combat hasarderen, als Sijn Kon. Hoogh. wilde, maar de Spaensen vonden 't niet goet. Enfin, 't gaet daer ook niet wel.

Ick blijve, enz.

P. S. Ick heb UWEG. vergeten te seggen dat S. K. H. met d'uyterste constance by de goede partye wil blijven ende daertoe alles opsetten; men is waerlijck schuldig den Prins te helpen.

V. J. SCHONENBERG AAN A. HEINSIUS.

Madrid, 30 Sept. 1690.

Den pauselijken nuntius heeft zedert eenigen tijt de herstellinge van de vrede in Italie begonnen te prediken, insinuerende, hoe smertelijk het voor de Roomse Kerke was het Catholieke bloedt onder elkanderen te sien vergieten, en trachtende de gemoederen door motieven van superstitie te ebranleeren, maer tot nu toe vinden deselve gheen ingressie, ter contrarie geeft de partiale conduite van 't Roomse hoff aan de wel geintentioneerde ministers veel indignatie. Want doe Vranckrijck den heere hertogh van Savoyen, sonder nae sijne submisie-offertes te willen luisteren, met de bekende hauteur behandelde ende die prins soo plots en onvoorwaerdelijk op de neck drongh, bleef het voorsz. hoff onbeweeglijk, en zoude, nae alle apparentie, de saeken in die quartieren, sonder sich in 't minste te reppen, het onderste boven hebben laeten gaen, doch nu hetselve merckt, dat sijn Doorl. vigoureuse mesures genomen

heeft en met hulpe der geallieerden in staat geraakt, niet alleen om sigh te mainteneeren, nemaar ook over Vrankrijk's affrontes te vreeken, soo kan die pretense Heyl. sijne tendresse *pour le fils aîné de l'Eglise* niet langer inhouden, en tegen de plichten van wat hy sich beroemt een algemeyner vader te weesen, behertight sijn particulier interest verre boven dat van 't geheele christenrijk, sonder op 't manifest scandaal de minste acht te geven.

VI. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, 19/29 Sept. 1690.

. . . . . Ick ben gereet met Savoyen te sluyten, als de Staet sal doen ende meene nootsaeckelijck, dat de Vaudoisen werden geincludeert; aen de forme sal ick my niet binden; d'eenigste swaerigheyt die ick in dit werck sien, is de subsidien om de consequentie halve, want de andere Princen geallieerdene sullen den staet en my niet met vrede laeten, sullende mogelijck met reght pretendeeren, subsidie alsoo seer vau node te hebben als Savoyen.

VII. A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

Turin, den 11 October 1690.

In de nevensgaende missive, die ik my de eere geeve aen Haer Hoog Moog. te schrijven, soo sal UWEG. hebben gesien, dat ick genootsaeckt ben geweest provisioneel iets tot onderhoud van de Vaudoisen onder Sr. Arnout te contribueeren: de redenen van dien sijn, dat my de hertogh verclaerde, hem onmogelijck te sijn 't selve te konnen doen, dat hy reets verscheyde silvere vaten uyt de kercken hadde moeten gebruycken, en doen smelten tot betalinge van sijn militie, en dat hy sonder de assistentie van S. M. v. Gr. Br. en HH. MM. niet in staet soude konnen sijn om 't selve te konnen doen, soo dat door die redenen en aen de andere sijde de noot waer in wierde gerepresenteert dat die arme lieden waeren, een expedient heeft moeten werden uytgevonden om haer te assisteren, en dat hart scheen, dat daer de trouppen, die gedestineert waeren om haer te secoureeren, wierden onderhouden, sy, die soo langh en voor soo goede saecke hadden gestreden, van ongemack souden vergaen, waer by koomende 't geen in verscheyde conferentien was geprojecteert, en waer in die lieden het difficielste souden moeten uytwercken, ick hebbe gemeent, dat 't selve expedient HH. MM. en UWEG. niet onaengenaem soude sijn, ende versoecke, dat UWEG. de goetheyt gelieve te hebben van 't selve t'approbeeren. Ondertusschen soo hebbe ick bemerckt en heeft oock den hertogh my verscheyde maelen betoont het miskontentement, dat hy heeft over de conduite van den Hr. Grave van Fuensalida, die oorzaek was, dat een groot gedeelte van heel Piemont wierde gefourageert van de Fransen, soo als hy my seyde, en wiens oogwit hy niet en konde bereycken en in seecker discours, dat mijn den hertogh over 't selve subject hielt, en sijn passie uytte, soo sijde my, dat die conduite hem somtijts soude doen balanceeren, alhoewel, soo als hy aenstonts hervatte, hy incapabel

was, om eenigsins te balanceeren en altoos in de ligue wilde blijven, waerop, ick verders traghte(nde) in de confidentie van S. K. H. over dat subject te treden, my seide daerover te hebben geschreven in Spanjen, en dat den marquis de Leganes soude werden gesonden in plaetse van den Hr. Grave van Fuensalida; hy sijde my oock dat in confidentie, dat hadde de grave van Louvignie geavanceert gehadt in de bataille van Staffarda hy de armee onder Gatina [1] soude hebben geslagen, dogh dat gemelte ware agter was gebleven, en dat tusschen de plaetse van 't geveght en den Grave de Louvignie een leger van 30000 man soude hebben konnen passeeren; dat naer de bataille men hadde geresolveert een beschrijvinge daervan te maecken, dat den grave van Louvignie een naer sijn welgevalle hadde opgestelt, die den hertogh niet hadde geapprobeert, dat echter deselve tot Milaen was gedruckt en publyck wierde verkoght, waerover den hertogh niet wel te vreden was en sigh niet wederhielt te seggen, dat byaldien hy sich niet hadde gedeclareert, de Fransen reets souden sijn in de de staet van Milaen; aen de andere kant soo heeft den grave van Fuensalida en Louvignie, om te excuseeren (soo als ick presumeer) haer traegheyt in het avanceeren, en haer continuelle oppositie, over dat subject my willen doen treden in haer confidentie, en insinueeren, dat sy reden hadden om op haer hoeden te sijn, sonder dat my eenige [2] communiceerden, gelijck als ick haer confidentlijck versoght, want ick niet anders kan bemercken, oft aen de sijde van den hertogh het intrest van 't gemeen wel wert behertight, en 't waere te wenschen dat aen de sijde van de gouverneur van Milaen soo veel yever wierde getoont; op voorlede saterdagh, soo liet den gouverneur van Milaen aen den hertogh weten, dat hy sijn volck soude doen decampeeren, met een specie van protest, waerom oock des hertoghs intentie is te versoecken ofte aen de hooge geallieerden te proponeeren, dat hem magh werden gegeven een leger waerover hy soude connen commandeeren. S. K. H. heeft my gecommuniceert seeckere deductie hem van Milaen gesonden, waerin wert gedemonstreert, dat met de ordinaris lasten van dat hertogdom men 13000 man meerder kan onderhouden, als onderhouden wert. Ick hebbe noyt slechter cavallerye gesien als die van den staet van Milaen, en noyt bisarrer humeur als dat van den grave van Fuensalida; ick hebbe in twee besondere rijsen daer soodanige preuven van gesien, dat ick meende dat uytsinnigh was; de eerste was over 't intrest van den staet van Milaen over het projet, waervan in de nevensgaende mentie maeck, die eghter hier seer evident in is, de laeste was op voorleede maendag, als wanneer alles in goede eenigheyt door den heer marquis de St. Thomas was opgestelt, hy heer grave van Fuensalida, terwijl ick met den hr. Grave d'Arquinte, minister van Spanje, en den marquis Parelle discoureerde over de situatie van de landen van den Hertogh en de provintie van Dauphiné, in soodanige furie tegens my uytberste, dat ick niet anders meende off was beseten, en my eerst sijde, dat hy geen jood was, (daermede

---

[1] Catinat.

[2] Hier schijnt het woord „*redenen*” of iets dergelijks uitgevallen.

willende designeeren dat ick hem hier hadde ingewickelt, en nu alles wilde ofte een groot gedeelte doen betaelen), en naderhandt, dat ick défieerde den koningh, sijn meester, ende hem, en meer diergelijcke onnutte redenen; ick traghte hem soo veel te bedaeren als moogelijck was, de heeren marquisen de St. Thomas en Parelle waeren even soo ontset als ick, doordien geen de minste oppositien tegens sijn sentimenten waeren geweest, uitgenoomen die van 't broot, waerin ik niet een woort hadde gesproocken, als my niet aengaende; dese colère, geaccompagneert met veel rodomontade en verscheyde postueren, duerde omtrent een half uer. Des anderen daeghs smorgens, soo gingh by denselve en versoght van hem te weeten, wat reden hadde gehad van op die manier tegens my uyt te bersten, als wanneer ick bemerckte dat 't selve voortquam uyt achtercautsigheyt (?) en meende dat ick alles eerst met den hertogh, de marquisen de St. Thomas en Parelle overlegde en dan maer by hem quam om gelt, waervan hem detrompeerde; dat wel waer was dat ick, volgens 't geresolveerde op de conferentie de projecten, om hem de moeyten af te neemen, hadde helpen ontwerpen, waerdoor hy geensints was beswaert, mijn intentie daeromtrent sijnde, dat hy hr. grave niet soude konnen excuseeren, dat ick de conclusie hadde belet van alle de projecten, om de verdere oneenigheyt voor te komen. Ick hebbe van mijn schuldige pligt geacht UWelEd. Gestr. van alles te informeeren en te verseeckeren dat ick altoos sal sijn, enz.

VIII. A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

Turin, den 25 November 1690.

Ick hebbe gedagt dat UWEGestr. my niet quaelijck soude afneemen, dat ick met weynig regulen mijne consideratie over de soo extraordinaire conduite van den hr. graeve van Fuensalida te gemoet voere.

De eerste is mijns oordeels, dat hy vol vraacke is over sijn rappel, waerin hy vermeent, dat den hertogh heeft gecontribueert. Of dat hy alles in ruine wil laeten loopen, opdat een ander gouverneur niet soude genieten de eer, daer hy de plan van soude hebben gedresseert, dat seeckerlijck soude geschieden, byaldien de concert met den hertogh overleyde en goede mesures quaem te neemen, en daerom traght alles soo confus te maaken als het hem doenelijck is, opdat, een ander beesigh zijnde met hem te redden, niets teegens de gemeenen vyant magh werden ondernoomen met vrught. En 't gepasseerde omtrent het project, waervan in mijne vorige mentie hebbe gemaakt, heeft daervan manifeste preuves gegeven; hadde hy graeve van Fuensalida maer geavanceert op de hooghte van Cavour, op het mouvement ven den vyant, ofte nogh konnen resolveeren eerder volk nae Suze te senden, die plaatse was niet verlooren geweest, en 't is seecker, dat de Fransen hetselve niet souden hebben getenteert en dat men avantagie op den vyant hadde bekoomen.

De andere reeden, die mischien by UWEGestr. soo veel ingressie niet sal hebben, komt uyt bigotterye, dat misschiens beducht is; dat door sijne conduite den hertogh soude konnen obligeeren de Vaudoisen niet te herstellen,

en dat de snuff in de neus heeft, dat iets dergelijcks, onderhanden is, en dewijl hy den staat van Milaen verlaet, hem indifferent is, of den hertogh hem met Vranckrijk vereenight, ende wat den staat van Milaen overkomt, en sal meenen nogh een werk van groote merite te hebben gedaan, byaldien hy dat retablissement belet, want gemelte graeve vry bigot is. Den graeve d'Archinto, envoyé van Spanjen, seyde my anderdaegs, 't geen dit fondament van suspitie is: „Eh bien, le traitté est donc conclu, et S. A. R. entretiendra les Vaudois?" Ick repliceerde hem daerop: „Monsieur, j'ay tant de confiance en vous, que si „mes maitres m'eussent fait part de leur intention, je vous en feray confidence." En waerop wy van discours veranderden. Echter ben ick bedugt, dat deese conduite van den graeve van Fuensalida den hertogh sal degoûteeren ende hem dwingen te doen 't geen nooyt soude hebben gedaan; het discours dat my heeft gehouden ende in de nevensgaende aen den heer griffier gemelt, doet my vry achterdoght hebbén, en soo eens begint te balanceeren, soo vrees ick, dat madame la Duchesse, doghter van monsieur et madame Royale, desselfs moeder, altoos fransgesind, de balance sullen doen hellen, daerom ick altoos spreecke van groote diversie die ophanden is, en dat dit jaer, vermits de saaken in Yrland door S. M. zijn afgedaen, de heele maght van Engeland op Vranckrijck sal vallen en daerdoor den hertogh in staet om revenge te hebben van alle sijne geleeden affronten, en die hem voor oogen stel en hem onderhoude over 't subject van S. M. reyse naer Hollant; ick sal op alles een wakend oog houden, en in alle occasie UWEGestr. verseeckeren, dat ik ben, enz.

IX. DE PRESIDENT DE LA TOUR AAN A. HEINSIUS.

Londres, 28 Novembre 1690.

Comme vous estes notre bon confédéré et le protecteur de la bonne cause, je dois vous donner part de tout ce que j'ay fait en cette cour depuis que j'y suis.

J'ay eu l'honneur d'avoir audience publique et particulière du roy, et j'ay trouvé en S. M. de grandes lumières sur nos affaires, beaucoup d'estime et d'affection pour mon maitre et une volonté efficace de le secourir puissamment.

Il m'en a donné des marques effectives, en m'assurant qu'il continuera l'assistance durant le cours de la guerre en ce qui le regarde; qu'il l'augmentera même de quelque chose si ses affaires le luy permettent, qu'il donnera à S. A. R. les 4000 Suisses, qu'il fait lever et qu'il contribuera à mettre sur pied un corps de François refugiez pour les pouvoir acheminer en Piémont avant la fin de l'hiver.

Si vous avez la bonté, monsieur, de disposer L. H. PP. à suivre l'exemple de S. M., S. A. R. aura de son chef une armée de 20^m hommes, qui dependra uniquement de luy, et avec laquelle il introduira les réfugiez en Dauphiné et pourra même passer en Bresse, pour aller au devant des Allemands et leur faciliter l'entrée de la Franche comté par le canton de Basle, dont les Suisses n'accorde-

ront pas le passage, si on le demande, mais qu'ils ne défendront pas, si on le prend. On entameroit à coup seur la France par là, et on ouvriroit pour ainsy dire la porte aux armées des Pais Bas et du Rhin pour entrer aussy de leur costé.

J'espère de pouvoir repasser à la Haye la semaine qui vient, afin de traiter avec quelque prince d'Allemagne pour un corps de 3000 hommes de pied et de 2000 chevaux, qui est tout ce que nous pouvons entretenir outre les Vaudois avec l'assistance que S. M. et L. H. PP. ont establie par le traité. Comme il faudra sans doute de l'argent comptant, je vous supplie, monsieur, de vouloir bien disposer les deputés de vos provinces à nous faire l'avance de deux ou trois mois, elle nous est d'autant plus nécessaire, qu'il faut du temps pour negotier les remises et que les lettres de change qu'on peut avoir ne sont payables qu'à trente ou quarante jours de veue, de sorte que S. A. R. ne peut se prévaloir des sommes, que deux ou trois mois après qu'on les a deboursées à la Haye.

J'ay fait un petit projet de la manière dont on pourroit lever un corps de Francois refugiez. J'en joins icy une copie, en vous assurant du respect avec lequel je serai toujours inviolablement, etc.

X. A. HEINSIUS AAN DEN PRESIDENT DE LA TOUR.

La Haye, ce 16 Decembre 1690.

Ayant eu l'honneur de recevoir la votre du 28 Novembre et d'entendre par là, que vous faisiez estat de suivre peu de jours après, je croiois, que ma response ne vous trouveroit plus sur le lieu, mais voyant que vostre voiage tarde, je prens la liberté de vous asseurer, que vous m'avez infiniment obligé, en me donnant part de ce qui se passe dans la cour où vous estes presentément à l'esguard des affaires de son Altesse Roiale de Savoie et que je me rejouis extrêmement d'entendre qu'elles réussissent à vostre contentement.

Vous avez pu voir ici les inclinations génerales pour sa dite Altesse Roiale et le sentiment dans lequel on estoit pour elle, et je ne doute pas qu'elle n'en ait esté satisfaite, je vous assure aussi, que ces bonnes dispositions ne diminissent pas; l'on a prié les provinces pour fournir le reste de l'argent au plustost et j'espere que j'auray bientost l'honneur de vous voir de retour, pour pouvoir conférer ensemble sur les particularités de vostre lettre, et vous montrer combien je suis, etc.

XI. A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

Turin, den 10 February 1691.

Ick meene mijn plight te zijn UWEG. t'informeeren, dat, gelijck in neevensgaende aen den hr. griffier sult kunnen sien, dat in den staat van Milaen geen meerder preparatie werdt gemaackt teegens d'aenstaende campagne als of in vreede waeren; 't geen daeruyt voorkomt, of dat den Gouverneur terug zijnde geroepen, alles in 't riet laat loopen, of dat sijn politiek is, meenende genoegh te hebben gedaan den hertogh van Savoyen te doen declareren, ende dat deese

zijde soo important zijnde voor de hoge geallieerden hy die sal laaten begaan, en blijve stille sitten met het doen van groote beloften; ende ick kan UWelEGestr. verseeckeren, dat men geen ofte weynig staet kan maeken op de trouppes van den staet van Milaen, die eerstdaegs by gebreck door wanbetalinge voor een gedeelte staen te deserteeren.

Den major van 't regiment van de Grisons, in dienst van 't Milanees, heeft my de hiernevensgaende offre uyt naem van sijn coloneel gedaen, om met een gedeelte van dat regiment in dienst van S. C. M. van Gr. Brit. over te gaen, waerover ik aen den heer Cox hebbe geschreven. Daerom soo soude mijns oordeels niet vreemt sijn, dat byaldien door S. M. van Gr. Brit., HH. Mo. en de verdere geallieerden eenige trouppen hier wierden gesonden, dat men trachte te weeten eerst wat trouppes effectif de staet van Milaen soude konnen geven tot secours van den hertogh, waervan breed sullen opgeeven, dogh teegens de waerheyt; en dewijl die door de weinige voorsorge geen of weynige sullen konnen zijn, dat den staet van Milaen contribueerde tot onderhout van de trouppes der geallieerden, dogh niet den gouverneur, die uyt spijt deselve alle soude doen vergaen, en waertoe een directe ordre van nooden soude sijn van den coning van Spanjen aen den staet van Milaen, 't geen die reeden heeft, dat die trouppen niet alleen sullen dienen tot afbreucke des vyants, maer oock ter selver tijt tot deckinge van den staet van Milaen, die sonder dat secours van de geallieerden t'eenemael bloot sal leggen, door de weynige voorsorge van den gouverneur, dogh soo daerover soude moeten werden geweeten de sentimenten van den gemelten gouverneur, soo sal alles te niet gaen, want den tegenwoordigen soude finesse en bassesse gebruyken om tot sijn ooghwit te koomen, jae soover dat voor den prince Eugene op sijn knien is gevallen, hem biddende om sijn trouppes hier te laeten; oock soude te wenschen staen, dat haest sijn successeur hier moghte koomen, van wiens komste nogh niets wert gehoort, ende wiens naeme men nogh ignoreert, te meer, omdat nooyt goede harmonie tusschen S. C. H. en den tegenwoordigen gouverneur sal sijn.

Ick versoecke dat UWEG. my gelieft te pardonneeren, mijn sentiment te hebben geuyt, een groote schande zijnde dat alle die rijcken en groote staaten van S. M. van Spanjen, als Milaen, Naepels, Sicilien etc. niet een leeger van 30.000 man konnen fourneeren, daer den staet van Milaen hetselve alleen konde doen, soo de finantie wel wierde geadministreert, en daertoe genoegh contribueert. Ick ben verseeckert, dat alle de troupes van 't Milanees teegenwoordigh geen 10.000 man uytmaeken, en selfs niet suffisant zijn om haere frontieren te bewaeren.

S. C. H. depescheert heeden naer den Haegh een courier om sijn ministers te gelasten aen S. M. ende HH. Mo. onder andere saeken te remonstreeren den staet van saeken alhier, de onkosten, die hy moet draegen, en d'inkomsten, die hy daertoe heeft; ick hebbe van S. C. H. voor deesen selfs verstaen, dat den staet van Milaen niet ongenegen soude sijn om in de onkosten iets te draegen, 't geen ik noodig hebbe geacht UWEG. bekent te maeken en te verseeckeren, dat ik altoos sal sijn, enz.

P. S. Ick sal hier nogh byvoegen dat by het tractaet met den grave van Fuensalida geslooten en den hertogh, soo heeft gemelte grave belooft aen S. C. H. 8000 man te voet en 3000 te peert, die van dese jaer niet alle compleet hier sijn geweest, en buyten de Spaense regimenten alle sleght volk, en de miserabelste ruyterye die men kan beschouwen.

XII. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Bouchire 22/11 Juni 1691.

...... Het langsaem marcheren van de Keysersen en Beyersen naer Piemont is bedroeft, vresende dat sy te laet sullen koomen. [1] Het is onbegrijpelijk, dat den ceurvorst van Beyeren difficulteyt soude maeken om sijn trouppes te doen marcheeren, tensy dat de Brandenburgsen en Hessesen naer den boven Rhijn souden gaen, want seeckerlijk daer sijn tegenwoordig met de saecken meer als van nooden, den vyant sijnde seeckerlijck seer inferieur, soodat ick hoope wil geen difficulteyt meer by den ceurvorst van Beyeren sal werden gemaekt, en sijne troupes al aen 't marcheeren sullen sijn. Ick hebbe met Schuylenburg gesprooken weegens d'assignatie voor 't gelt naer Piemont maer hy en heeft geen kennis met coopluyden, die daerop negotieren, soodat verder met Suasso, ofte eenigh ander coopman sal dienen te werden gesproocken; mogelijck soude de postmeester Kievit (?) wel daer in kunnen werden gebruyckt. Ick blijve altoos, enz.

XIII. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, 15/25 Januari 1692.

Ick hebbe gisteren wel ontfangen UEd. brief van den 18den deser. Ick ben seer bekommert weegens de constitutie van saecken in Piemont; ick vinde dat men daer apprehendeert of pretendeert te aprehendeeren, dat de vyant nog dese winter yets (meer) considerabels soude ondernemen als het beleg van Cony en dat men in geen staet soude sijn, om die ofte eenigh andere plaets te kunnen secoureeren, om dat de keyserse trouppes uyt haer winterquartieren niet en willen bougeeren als int voorjaer, 't welck oock aen 't keysers hof dient te werden gerepresenteert, en om remedie geinsisteert; het soude oock ligt kunnen sijn, dat dese vreese wierde uytgestrooid, om plausible occasie te vinden, om wegens de neutraliteyt, ofte andersints te tracteren, 't welck boven alles apprehendeer, siende dat de Paus daeromtrent soo veel devoiren laet aenwenden en ick geen bequaem middel weet daer tegens te gaen, indien de keyser het niet belet, want het seeckerlijck nu in sijn maght is.

---

[1] De la Tour schreef 27 April 1691 aan Victor Amedeus: „Le Roi Guillamme me parle de V. A. R. avec une estime et une tendresse que je ne saurois assez exprimer, m'assurant que ses propres interets ne le touchoient pas plus que les vôtres, et qu'il était dans d'étranges inquiétudes quand il songeait au danger où vous étes exposé." Zie D. Carutti II. p. 137.

XIV. A. HEINSIUS AAN DEN HERTOG VAN SCHOMBERG.

La Haye, le 13 Nov. 1691.

Je suis beaucoup obligé à vostre Excellence de ce qu'elle a bien voulu me faire l'honneur de m'instruire sur ce qui se passe en Piemont; il me fasche extrêmement de voir, que les affaires n'y prennent pas le ply, comme vostre Excellence et tout honneste homme devroit désirer et la cause commune le requiert, et puisque c'est pourtant là l'endroit où tout est à espérer, si l'on s'y prend bien, je ne doute nullement, que vostre Excellence, quoyque les affaires n'aillent pas le bon train, ne se laissera pas rebuter à continuer ses devoirs et secours pour le publicq et qu'elle n'achève si glorieusement comme elle a commencé généreusement, ce qui est tant plus nécessaire, puisqu'y se trouvent des gens, qui ont des visées toutes contraires.

Monsieur de la Tour insiste fort ici pour avoir promptement l'argent promis par le traitté; il a raison en ce faisant, et je ne manqueray pas de l'assister en cela tant que je pourrai, mais d'autre costé il serait à souhaiter qu'on accomplit aussi parfaitement le dit traitté à l'esgard des Vaudois, dont on entend ici quelquefois des plaintes.

J'ay procuré, il y a quelque temps, pour Monsieur de la Tour, le transport de quelques mille livres de poudre et fait en sorte, que les Estats d'Hollande la lui ont fourni pour un prix beaucoup au dessous de l'ordinaire, à condition que le surplus, qui montoit à peu près à sept mille livres, fut employé pour les dits Vaudois; je ne doute pas, qu'on vous en aura parlé et consulté sur l'emploi.

Le dit Sieur de la Tour m'a fait un plan du dessein de la campagne qui vient, mais comme il suppose la prise de Suze pour cette année, et conséquement la délivrence de Montmélian, je ne scay, s'il aura bien compté, cependant, puisque c'est là pourtant l'endroit pour entrer en France, j'espère, que ce que l'on n'aura pu faire cette année, se puisse faire la prochaine et qu'à cela le courage et bonne conduite de vostre Excellence puisse avoir la plus grande partie. Je suis très sincèrement, etc.

XV. A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

Turin, den 29 December 1691.

Ick neeme de vryheyt by de nevensgaende missive te voegen mijne geringe consideratien over de conduite alhier gehouden omtrent het geprojecteerde secours van Montmillian. Het is buiten contradictie, dat in de soomer hetselve en 't herwinnen van Savoyen een seer facile saeke was, dat alsdoen door het volgen van de sentimenten van Caraffa die occasie is verloren, dat naer't inneemen van Carmagnole 't selve nogh te doen was, sonder Susa t'attacqueren, dogh alsdoen nogh door Caraffa, wiens intentie was sijn winterquartieren in Italien te neemen, oock wiert belet [1], en de sentimenten van den hr. hertogh van Schomberg omgestooten,

[1] „Die Feinde wären längst schon geschlagen, wenn jeder seine Pflicht thun würde.” Eugenius v. Savoye aan graaf Tarini, 2 Aug. 1691, bij Arneth, *Prinz Eugen. v. Sav.* vol. I, bl. 61. Ook Eugenius klaagt zeer over Caraffa als geheel ongeschikt voor het opperbevel. Zie ll. pag. 67.

dat men hetselve heeft willen tenteeren in een tijt, als 't selve bykans onmoogelijk was, en waerin men soo langhsaem te werck ging, als of die plaetse niet was gepresseert door den vyant en den dagh dat men de tijdinge van 't overgaen verstondt, soo presseerde men meer als ooyt het vertreck, en was des hertoghs intentie saturdags te vertrecken. Alle deese conduiten doen my maeken twee conjecturen, die UWEG. hoog wijs oordeel submitteere; of dat S. C H. door sijne ministers werd bedroogen, en hoewel een verstandigh prins, om den thuyn geleyt, of ten anderen, dat hieronder speelt paepen-spel. De oppositie van Caraffa, neef van den paus, en die veroorsaeckt heeft de vervolginge in Hongaryen en seer bigot voor sijn religie, siet dat die saeke werd gepresseert van den heer hertogh van Schombergh, en daeruyt voorsiende, dat door het behout van die plaetse men de religie traght te retablisseeren in Vranckrijk, stoot dat desseyn om, en daerom liever die plaetse wil laeten verlooren gaen; en wie weet, of niet eenige drijgementen van Roomen of eenige adressen van dat hoff by S. C. H. selfs zijn aengewent om 't selve secours te beletten. En buyten allen twijfel soo sal UWEG. wel sien, dat mijne conjectures niet ongefondeert zijn, en dat Vranckrijck, om sigh met den paus 't accommodeeren, sal laeten valideeren tot Roomen die reeden, dat hy heeft getraght die plaatse in sijn macht te hebben, om daerdoor te beletten het retablissement van de religie en oock nu niet weynigh te vreesen is voor Genève, en naer alle apparentie de Switsers die plaetse, sonder haer te beweegen, sullen laeten verlooren gaen, soo niet tijdigh daerin wert voorsien. En op die voet sal die ambitieuse coningh sijn ambitie doen dienen tot sijn dessijn. Ick derf my niet in verdere soupçon inlaeten omtrent Caraffa, laetende dat aen UWEG. hooghwightigh oordeel, en UWEG. sal my niet qualijck gelieven af te neemen, dat ik daerom in consideratie geef, of niet tot welstand van de religie en om te konnen ageeren naer en conform het intrest van HH. Mo. en de religie, dat het corps religionnaires moghte werden gebraght in staet van alleen te konnen ageeren, sijnde gecomposeert van 7 à 8000 man te voet en 1000 peerden of dragonders, waermede men in Vranckrijck indringende alle dessijnen der vyanden sal verijdelen, ende de hand bieden aen de Cevennes, Vivarets en naebuurige quartieren in Languedocq, sonder te spreecken van het hooge Dauphiné, en so men niet traght in Vranckrijck te dringen, en dat de operaties der religionnaires moeten dependeeren van de Roomsgezinden, wel te concludeeren is, wat daeruyt kan volgen, en 't geen voorleeden jaer genoegh is gebleeken, en dat men beswaerlijck Vranckrijck sal dwingen, als door verduuren. En soo UWEG. mijn gedaghten quam te approbeeren om soodaenigh corps te formeeren, soude moeten werden gesonden troupen van de religie, maer geen nieuw gelighte, eerstelijck omdat men beswaerlijck sal konnen completeeren de oude regimenten, reets op de been gebraght, ten tweede, omdat de tijt sulx niet soude toelaeten, ten derde, omdat nieuwe troupen het eerste jaer van geen vrught souden sijn. Completeerende nu d'oude regimenten, soo souden reets hier sijn by de 5000 man, gelijck over acht daegen my d'eere hebbe gegeeven over te schrijven, waerby nogh werdende gevoeght 3000 man te voet en 4 à 500 peerden, dit corps soude

sijn gecomposeert, en naer alle apparentie met soo een corps iets goets te verrighten soude sijn, en daeruyt dan resulteeren, dat men van de last van die troupes haest soude sijn ontleedight door de contributien, die sy souden eyschen; ten tweeden, daerdoor der vyanden revenuen verminderen, en occupeeren veel troupen binnen sijn rijck, 't geen d'operatien der geallieerden aen de kant van den Rhijn en Vlaenderen soude faciliteeren, alsmede aen deese kant en daerdoor werden verijdelt de gedaghten van de bigotten, en selfs diegeene die niet wilden, gedwongen sijn te ageeren, maer aengesien de uytslaegen dubieus zijn en dat in d'eene maent niet geschiet, in een ander werdt uytgewerckt, daerom evenwel soude moeten werden voorsien tot den onderhout van deese troupen voor eenige maenden, oock een fonds geformeert tot de conduite van vivres en amunitie van oorlogh en tot het op de been breagen van die van de religie in de Cevennes en 't Vivarets, waernaer de oorlogh den oorlogh wel soude voeden, en byaldien quam te gebeuren, dat men facilder penetreerde, de penningen, gedecerneert tot betaelinge der troupen souden konnen werden aengeleght tot andere nootsaakelijckheden en soodaenigh gemenageert als mogelijck moghte zijn.

En dit achte ick, onder UWelEGestr. welneemen, het eenighste middel om Vranckrijck te dempen ende de religie te herstellen, waertoe de Roomsgezinden ('t zy door haet ofte bigotterie) nooyt sullen concurreeren. Ick versoecke UWelEdel Gestrenge gelieft te pardonneeren mijn sentiment te hebben geuyt ende waerop sodaenige reflectie gelieft te neemen, als noodigh sult achten en verseeckert te zijn, dat ik altoos met erkentenisse sal verblijven, enz.

XVI. DE GRAAF VAN SCHOMBERG AAN MYLORD SYDNEY.

(A la fin de 1691.)

Je vis hier au matin S. A. R. pour le presser sur le rétablissement de nos troupes, l'asseurant, quo je ne doutais pas, que l'avance qu'il feroit pour cela, ne lui fut remboursé par le Roy et mrs. les États. Il me dit, qu'il attendait son intendant des affaires de la guerre pour y travailler.

Je vous ay demandé par le dernier ordinaire la résolution que mrs. les États ont prise, d'envoyer icy 40000 écus, dont la plus grande partie est deue aux premières troupes que l'on a envoyé en ce pays-ci; néanmoins cet argent ne sera employé que pour les completer et les habiller. Nous en attendons les remises incessament, dont les deux tiers doyvent venir d'Angleterre et l'autre de mrs. les États.

En me retirant d'auprès de S. A. R. il me pria de me rendre le soir dans son cabinet, où il me parla de trois choses qui luy tenoyent fort au coeur.

La première, que puisque mr. l'électeur de Bavière étoit nommé gouverneur de Flandres, par conséquent qu'il ne reviendroit plus, et qu'il retire les 6000 hommes qu'il a en ce pays-ci, sçavoir si S. M. ne voudroit pas les remplacer, soit en achetant des troupes de mr. l'électeur de Brandebourg ou en fesant des levées en Suisse et en augmentant celles des refugiés, qui sont icy; ou comme

il plaira à S. M. Nous avons principalement besoin d'infanterie, les impériaux ayant plus de cavalerie que d'infanterie.

La seconde, que S. M. voulut faire négotier par ses ministres à la cour de Vienne, qu'on rappellat Caraffa, dont les manières, la volonté ny l'expérience ne luy conviennent point. *S. A. R. espéroit que S. M. voudroit bien aussi disposer l'Empereur à le faire déclarer chef de l'armée des alliés en ce poys-ci. Et comme il n'a pas toute l'expérience nécessaire pour la guerre, il avoit demandé Mr. de Caprara, et qu'il supplioit S. M. de vouloir appuyer cela.*

La troisième c'est le Pape, qui a fait demander à l'envoyé de S. A. R., qui est à Rome, sçavoir, si son maitre n'entendroit pas à un accommodement avec la France, moyennant qu'elle luy restitue tout ce qu'il a perdu et qu'il restat neutre, à quoy le dit envoyé à répondu, qu'il n'avoit aucun ordre sur cela, et qu'il falloit en donner avis à son maitre. Je ne croy pas, qu'il soit nécessaire, que je vous dise tout ce qu'il me dit sur cela, puisque je ne doute pas que mr. de la Tour n'en fasse un récit exact conforme à l'instruction qu'il m'a leu et qu'il luy envoye.

A la fin de la conversation que j'eus avec S. A. R., qui me parla fort cordialement, me témoignant être satisfait de ma conduite et le regret qu'il avoit de n'avoir pas suivi mes avis, je pris la liberté de luy dire, que ses intérets ayant tant de rapport aux notres, j'étois surpris, qu'on eut agi avec nous avec tant de mystère et si peu de concert. Qu'il ne falloit pas s'étonner si nos avis se trouvoyent quelquesfois opposés; qu'il devoit justement soupçonner, que le defaut venoit de mon côté ou de leur; que dans le fond je ne voyois pas, que le roy put avoir d'autres vues que de soutenir un prince que l'on veut opprimer et procurer un bien à la cause commune en divertissant les forces de l'ennemy, *et que si S. M. s'intéresse pour un reste de religionaires, c'est qu'il a cru que S. A. R. n'auroit pas moins d'horreur que les autres princes, de ce qu'on avoit fait en France, en voulant contraindre les consciences; et que toute la conduite qu'on tenoit à cet égard là étoit toute naturelle et sans mystère. Enfin la conclusion fut, qu'il ne se départiroit jamais de l'engagement dans lesquels il étoit entré avec le Roy, persuadé que S. M. luy accordera toujours l'honneur de sa protection.* Il me dit encore, qu'il étoit fort embarassé du mouvement que les ennemis font, de crainte qu'ils n'entreprennent quelque chose et qu'il appréhendoit qu'ils n'en voulassent encore à Cony. Et que s'il prenoit fantaisie aux impériaux de ne pas marcher, il craignoit de perdre cette place, d'où on auroit de la peine à chasser les ennemis, s'ils y étoient une fois enracinés. Sur quoy je luy ay conseillé de s'en bien expliquer avec ceux qui commandent les troupes de l'Empereur et en cas de refus, de bien raser la place.

XVII. ADRES VAN EENIGE WALDENZEN AAN A. HEINSIUS.

A St.-Jean, dans la vallée de Lucerne, ce 20 Mars 1692.

Lorsque nous jettons les yeux sur les grandes merveilles que Dieu a fait en nôtre faveur, nous nous trouvons engagés par des puissants motifs de reconnais-

sance à les celébrer sans relâche, mais aussi nous nous voyons en même temps obligés à reconnoitre, que ce grand Dieu s'est servi heureusement de votre illustre personne pour les opérer. Il faut avouer, Monseigneur, que votre zèle et vos soins infatigables pour le rétablissement de ce pauvre peuple de Dieu, qui est sous la croix depuis tant de siècles, non seulement nous ravissent en admiration, mais encore toutes les nations qui invoquent le même Dieu que nous. Le rang éminent que vous tenez dans l'Etat, joint avec les rares qualités et les exellentes vertus dont le ciel a orné votre Exellence pour la soutenir, attirent sur elle les yeux de toute l'Europe; tout cela, Monseigneur, nous remplit d'un profond respect pour V. E.; mais la bienveillance extraordinaire dont V. E. nous a toujours honoré, nous donne tant de confiance en elle, que nous osons prendre la hardiesse de luy demander de nouvelles faveurs. Quand nous pensons, Monseigneur, à cette bonté, que V. E. a eu, de faire mettre le tableau de nos pauvres vallées à la salle des Etats, nous ne pouvons qu'être fortement persuadés, qu'elle a extrêmement à coeur et nous et nos intérets, car il nous paroit par là, que V. E. ne veut pas que ses grandes occupations luy dérobent le souvenir de cette nation affligée, puisqu'elle a voulu faire mettre un tableau, pour y jetter les yeux, afin de luy en refraichir la mémoire. Continuez nous s'il vous plait, Monseigneur, votre puissante protection, avancez l'ouvrage que vous avez commencé La pauvreté de ces anciennes et méres Eglises, de qui les autres Eglises reformées ont comme tiré les lumières de l'Evangile, dont elles jouissent présentement, ne vous est pas inconnue, Monseigneur; les immenses charités, que LL. H. PP. leur ont départies de temps en temps par vos puissantes supplications auprès d'eux, sont des témoins irréprochables de cette pauvreté et ainsi ils se voyent hors d'état, Monseigneur, de pouvoir entretenir dix pasteurs et dix pédagogues, qui sont présentement parmi eux occupés par des fatigues continuelles et à leur prêcher l'Evangile, et à instruire leur jeunesse, qui non seulement comme le peuple sont accablés de misère, mais ont part avec luy à la désolation extrême de ces contrées, en peine de trouver une maison pour se mettre à couvert des injures du temps, en danger à tous moments de perdre la vie par les fréquentes courses de nos ennemis, qui n'oublient rien pour nous surprendre, et ainsy V. E. jugera facilement, que ces pasteurs et ces pédagogues nous sont absolument nécessaires, pour nous consoler dans nos disgraces, nous fortifier dans nos rudes épreuves, et nous encourager dans la difficile carrière du salut, et nous regardons, Monseigneur, comme une puissante raison pour les retenir parmi nous cette jeunesse qui avoit resté dans le Piémont, et instruite dans les superstitions du papisme, et dont une partie est rentrée à notre retour dans le giron de l'église, cette jeunesse, disje, a besoin d'être instruite particulièrement, dans les mistères du ciel, formée à la piété, portée à la persévérance, en cas il plut à Dieu apesantir encore sa main sur nous; de sorte, Monseigneur, que nous ne sçaurions jouïr de cette douce consolation, si V. E. n'a la bonté de solliciter puissament LL. HH. PP. pour leur procurer un entretien honnête, et capable de les consoler au milieu de leurs grandes fatigues; nous vous suplions, Mon-

seigneur, par les entrailles de la miséricorde Divine, de nous appuyer dans cette occasion, comme dans toutes les autres, de votre puissante protection, et nous continuerons à prier ce grand Dieu pour la prospérité de vostre illustre personne, pour celles de LL. HH. PP. et des armes de leurs puissants Etats et resterons avec un profond respect,

Monseigneur,

De votre grandeur les très-humbles, très-obéissants et très-affectionnés serviteurs:

Les chefs des familles Vaudoises:

F. Bertrand (*capitaine*).
J. Martin „
Ariguel „
Barthélémi Saragiol (*ancien*).
Etienne Frasche (*capitaine*).
Pietro Musebono „
Jean Combé „
David Peyrot „
B. Malarot „
B. Malon „
Matthieu Mulanot.
B. Goni.

Durce Odier (*major*).
Mathieu Bastie.
Etienne Gautier (*apothéc.*).
Jean Muson (*sergeant*).
Pelene.
D. Mondon.
A. Martinat.

XVIII. A. Heinsius aan den Hertog van Schomberg.

La Haye, ce 5 Jan. 1692.

Les lettres que vostre excellence m'a fait l'honneur de m'écrire m'ont esté bien rendues, ayant reçeu les dernières par le courier qui est passé en Angleterre, d'où on me mande, que le roy avoit consenti de donner les deux tiers dans les quarante mille éscus, pour l'autre tiers j'ay fort recommandé aux provinces de vouloir fournir incessament cet argent, pour en faire la remise, mais l'absence de monsieur Clignet, qui s'y entend et s'est mêlé autrefois à trouver les occasions les plus propres pour faire tenir cet argent dans ces quartiers-là, retarde aussi un peu cette affaire, puisqu'on doit chercher d'autres gens.

Pour la conversation que vostre excellence a eue avecq S. A. R., marquée dans la copie de la lettre à mylord Sidney, je lui dois dire, que Sa Majesté est tout-à-fait du sentiment, qu'en Piémont l'on doit faire la guerre offensivement, puisque c'est là où l'on la peut faire avecq effect et ainsi j'ay raison de croire qu'elle souhaiteroit, que les troupes de Bavière demeurassent en Piémont; des lettres pourtant, que j'ay vues de Vienne, marquent autrement; j'ay donné part aux députés des Estats de ce que vostre excellence escrit au subjet des trois bataillons et l'assistance requise et ont trouvé bon d'en faire escrire au roy, pour sçavoir là dessus son sentiment, ce que j'avois déjà fait par avance.

La conduite du pape pour persuader les princes catholiques à la paix, fait voir, qu'il n'est si peu français qu'on le débite; j'espère pourtant, que cela ne puisse estre capable de détourner aucun allié de ses véritables intrests.

L'on mande de Paris, que la France seroit de l'intention de se mettre à la défensive pour cette campagne en Piémont et au haut Rhin et d'employer ses plus grandes forces dans les Pais-Bas.

Je suis avec tout l'attachement du monde, etc.

XIX. DE HERTOG VAN SCHOMBERG AAN A. HEINSIUS.

A Cony, ce 24 Janvier 1692.

Par l'extrait de cette lettre, que jécris a mylord Sidney, vous verréz le sujet du second envoy d'un courier et je ne doute pas, que vous ne soyez informé par Mr. Valquenier [1] des propositions que Mr. Amelot fait aux cantons Suisses; ainsi je n'ay rien à ajouter, sinon, que vous ayés la bonté de faire de fortes instances pour qu'on effectue promptement ce qu'on voudra faire pour ce pays-ci. On est venu icy pour voir l'état de cette place, et la mettre en état de résister assez longtemps pour nous donner le temps de nous assembler; car on a de la peine à tirer les troupes de l'empereur de leurs quartiers d'hyver, et nos ennemis sçavent fort bien se servir de ces retardements là. Je vous supplie de tenir la main à tout ce qui regardera les affaires de ce pays-ci et d'etre persuadé que je suis tres véritablement, etc.

PS. Par la date de cette lettre vous verrés, monsieur, combien mon pacquet a été retenu, qui n'est parti que de Gênes, ou S. A. R. est encore. On ne me donne qu'un moment pour ajouter ces deux mots icy. J'ay receu hier de l'argent pour les recrues des régiments de Loches, Montbrun et Julien, aussi bien que pour la remonte de Baltazar, lequel argent S. A. R. a avancé. *Toutes les affaires vont lentement, faute d'argent;* si l'on ne fait *promptement des remises tout ira de travers.* Les Espagnols tendent aussi de leur côté à faire ce qu'ils doyvent. Je vous supplie, monsieur, d'y apporter vos soins, afin de diligenter les affaires. Je suis, monsieur, votre très-humble serviteur, etc.

XX. DE HERTOG VAN SCHOMBERG AAN LORD SYDNEY.

(Zonder dagteekening.)

Il y a trois jours, que S. A. R. m'envoya chercher pour me communiquer une lettre de son envoyé qui est en Suisse, avec la copie de lettre que mr. Amelot écrit à Zurich comme au premier canton. Je croy que vous en seréz informé par mr. Coxe, ainsi je n'ay rien à y ajouter et je ne vous en parlerois même, si S. A. R. ne m'eut prié d'en écrire au roy, mais je m'adresse toujours à vous suivant l'ordre de S. M.

Il m'a donc dit, au sujet de la médiation des Suisses, l'ordre qu'il donne à

---

[1] G. Valckenier, resident der Republiek bij de zwitsersche cantons.

son envoyé, en cas que mrs. les Suisses luy en parlent, qui est de leur dire, *qu'il ne pourroit point se séparer de la ligue.* Il m'a fait en même temps les réflexions suivantes: Qu'il *se trouvoit sans argent*, non seulement pour entretenir ses troupes et les rétablir, *mais pour sa propre dépense.* Que son pays étoit ruiné. *Qu'on luy avoit envoyé des troupes pour le secourir, dont il n'étoit pas le maitre pour les faire agir selon le besoin, comme il a paru.* Et que si l'on n'y remédie, il ne se promettoit pas un plus heureux succès la campagne prochaine que par le passé. *Il m'a chargé aussi d'asseurer S. M., qu'il ne se départira jamais de l'alliance dans laquelle il était entré avec elle, persuadé qu'elle ne l'abandonnera point.* Que nonobstant l'état où il est présentément réduit, il sacrifiera toujours avec plaisir ce qui luy reste et sa personne même, pour marquer l'attachement qu'il a pour la personne du roy. Vous voyés ce que cela veut dire et combien il est nécessaire que S. M. prenne de grosses mesures pour ce pays-ci, *sans quoy elle se trouvera trompée.*

Cette médiation, que la France propose aux Suisses, n'est autre chose qu'un artifice pour les endormir et leur ôter la crainte que leur a causé la perte de Montmélian. Cependant il est nécessaire d'y faire reflexion, comme sur la négotiation de la cour de Rome, suivant ce que je vous l'ay marqué par le premier courier. Toutes ces avances de paix que la France fait, font voir les inquiétudes qu'elle a de ce côté icy.

Je croyois accompagner S. A. R. qui s'en va d'icy à Final pour s'aboucher avec mr. de Leganés. Mais comme il m'a promis d'avancer de quoy recruter nos troupes, ce qu'il a pris sur 8000 pistoles, que mr. de Leganés luy a avancé sur l'argent qu'il doit tirer d'Espagne, je m'en retourne.

XXI. A. HEINSIUS AAN DEN HERTOG VAN SCHOMBERG.

La Haye, ce 11 Mars 1692.

Ayant eu l'honneur de recevoir celle qu'il a plu à vostre excellence m'envoyer par le courier qui passa dernièrement en Angleterre, je n'ay pas manqué à mon devoir de pousser ici tout ce qu'il y a à faire à l'esgard du Piémont, et d'en escrire au roy, en tant que nous devons agir jointement dans ces sortes d'affaires; ici on a mis ordre sur le payement des subsides ordinaires, comme aussi du tiers des quarante mille éscus, consenti par le roy et l'Estat pour les arrérages, et les habillemens; l'on a escrit en Espagne de vouloir secourir S. A. Royale selon la nécessité requise et puisqu'on entendit, que le duc de Wurtenborgh avoit trois régimens dans le service des Espagnols dans le Milanois et que faute de payement il les vouloit rappeller, on a tasché auprès du roy catholique de prévenir un si mauvais coup, et l'on a mesme prié l'empereur de vouloir seconder ces devoirs.

Le roy a fort au coeur les affaires de Piémont et croit que c'est là le véritable endroit, où l'on peut et doit agir vigoureusement avecq effect; Sa Majesté a fait faire des instances auprès de l'empereur, comme ont fait de même les Estats-Généraux, sur quoy le comte de Windisgratz m'a dit, que l'empereur y fera

tout ce qu'il peut, qu'il y laissera ses troupes, et augmentera même l'infanterie et qu'outre cela il avoit disposé l'électeur de Bavière d'y laisser aussi deux régimens.

On taschera encore de disposer Son Altesse Electorale de Bavière d'y envoyer encore deux régimens d'infanterie, qu'il a sur pied, et à cette fin j'ai escrit à nostre ministre à Vienne et aussi à Monsieur de Dijckvelt, pour en conférer avecq S. A. E. de Bavière, mais je crains, qu'ils seront déjà engagés à l'empereur, selon ce que j'en ay ouï de monsieur le comte de Windisgratz.

Le roy me mande par le dernier ordinaire, qu'il espère de partir de Londres au bout de cette semaine; je ne manqueray pas de l'entretenir sur ce sujet ausitost qu'il sera arrivé ici.

XXII. DE HERTOG VAN SCHOMBERG AAN A. HEINSIUS.

à Turin, ce 31 Mars 1692.

J'ay reçu l'ordinaire dernier celle que vous m'avés fait l'honneur de m'écrire du 11 mars, par laquelle vous me marqués les ordres que vous avés donné pour les payements tant des subsides que du tiers des 40,000 écus, consentis par le roy et l'état pour les arrérages et habillemens et les diligences que l'on fait pour solliciter les Espagnols à faire ce qu'ils doivent de leur costé. L'on a bien fait aussi d'empêcher, que le duc de Vurtemberg n'ait rappelé ses trouppes.

Puisque le roy a si fort à coeur les affaires du Piémont, il seroit nécessaire qu'il écrivit fortement à cette cour icy, aussi bien qu'à celle de Vienne, pour qu'ils sécondent les bonnes intentions de S. M.. Vous en jugerés, Monsieur, par la conférence, que nous venons d'avoir avec Mr. le Marq. de Leganés, Mr. de Louvigny et le comte Breiner, commissaire de l'empereur, où S. A. R. demanda nos avis sur le début de la campagne prochaine. Les opinions furent assés partagées; mais je pris la liberté de représenter, que rien ne pouvait être plus utile à la cause commune, que de tenter tous les passages pour entrer en France, mais que pour cela il falloit avoir de bonne heure un détachement de toutes nos troupes, en attendant que le reste put suivre ou se mettre en campagne, et marcher avec ce détachement dans le moment que les passages seront ouverts pour prévenir les ennemis, et cela du côté de la Savoye, ce qui jetteroit une grande consternation sur les frontières de France et reléveroit les espérances des Suisses. L'on est en partie tombé d'accord avec moy, mais l'exécution leur paroit difficile; cependant les impériaux, aussi bien que les Espagnols, offrent, en attendant qu'ils puissent assembler toutes leurs trouppes, chacun 3000 hommes, et S. A. R. croit pouvoir assembler toutes les siennes, qui avec les autres feront 12 ou 13000 hommes. Cela doit être en état environ à la fin d'avril; mais comme je me méfie de la droiture de cette cour, je crains fort, que ce dessein ne soit traversé par mille difficultés qu'ils feront naitre. Cela a assés paru dans la conduite qu'ils ont tenu dans le secours de Montmélian. A la fin de notre conférence on demanda au commissaire de l'empereur, s'il avoit des équipages et des provisions pour fournir à ses trouppes; il asseura,

que pour des équipages, il ne pouvoit fournir que des charettes à boeufs, et pour le pain, qu'il n'avoit ni grain ni argent pour en acheter. Voilà un effet de la vengeance de mr. Caraffa, pour avoir été rappellé. Vous voyés, monsieur, combien il est important, que de votre coté et celuy du roy on fasse toutes les diligences nécessaires, pour qu'à la cour de l'empr. il y soit remédié. Il sera bien fâcheux de demeurer inutile avec une armée aussi considérable que la nôtre, laquelle se monte à près de 40.000, selon le calcul qui en a été fait devant nous.

Par une lettre que je viens de recevoir de mr. de la Tour par le courier de S. A. R., je vois, que l'on a point fait de réflexion au mémoire dont je vous ay envoyé la copie, qui est à l'égard des dernières troupes que l'on a envoyé en ce pays ci, qui sont le régiment de Montbrun, de Miremont et les officiers de Montauban. Mr. de la Tour me mande, que le roy a destiné 4000 écus par mois et selon mon mémoire cela ne suffit pas seulement pour les deux bataillons, ce qui me jette dans un si grand embarras, que je ne sçay où donner de la tête, si vous n'avés la bonté d'y remédier, en le réprésentant au roy; et si bientôt je n'ay des nouvelles, je seray obligé de congédier ce corps d'officiers de Montauban, qui vous retomberont sur les bras et au roy. Il est absolument nécessaire de nous faire des remises incessamment, car cette cour nous verroit plutôt périr, que de nous assister; je suis obligé, monsieur, de vous dire, que nos trouppes souffrent, et si fort même, que j'en crains les suites.

Il me revient en penseé sur le dessein, marqué ci dessus, en cas que nous entrassions en Savoye et que je conduiray cette féte, sçavoir, s'il ne seroit pas nécessaire, que les ministres du roy et de mess. les états, qui sont en Suisse, fussent munis de crédit, pour séconder les bonnes intentions des Suisses, si l'occasion se trouvoit favorable à se déclarer pour nous; car si je ne me trompe, ce voisinage de la France commence à leur peser. Ma lettre n'est dejà que trop longue, cest pourquoy je finis, en vous suppliant de vouloir marquer au roy et à mrs. les états mon zêle ardent pour leur service, et faites moy l'honneur de croire, que je suis avec toute la sincérité imaginable, etc.

XXIII. DE HERTOG VAN SCHOMBERG AAN A. HEINSIUS.

Du camp de Gap en Dauphiné, ce 2 Septembre 1692.

J'ay tardé à répondre à la lettre, que vous m'avéz fait l'honneur de m'écrire du 11 juillet, dans la veue de faire un mémoire pour le payement de nos trouppes, dont vous me parlez, mais le mouvement continuel dans lequel nous avons été, m'en a empêché. J'ay fait une reflection, qu'il vaudroit mieux si le roy avoit la bonté de me permettre, que j'allasse moy-même luy rendre compte des affaires de ce pays-cy. J'en écris à Monsieur Blathwat, secretaire des guerres auprès de S. M.; sy vous vouliez, monsieur, me faire la grâce d'en écrire aussy un mot, afin que mon congé ne tarda point, je vous en serois infiniment obligé, car sy éloigné l'on ne finit rien. Le desordre de mes affaires particulières demande indispensablement, que je m'y rende.

Je ne sçay pas, monsieur, quelle raison monsieur de la Tour alléguera pour la justification de son maistre, de n'avoir point donné des quartiers d'hyver au corps d'officiers de Montauban, ny au régiment de Miremont, non pas même à ce dernier de quoy récruter comme les autres, quy ont eu par là le moyen de se rendre complets, et depuis mon arrivée en ce pays je suis convaincu plus que jamais, qu'ils n'ont nullement envie de nous aider à favoriser les protestants de France, quelle disposition que ceux-cy témoignent d'en vouloir sécouer le joug. Car au lieu de laisser nostre trop petit corps joint ensemble, nonobstant mes rémonstrances, ils en ont laissé la moitié pour garder la retraite, de sorte que je suis icy réduit à rien. Je vous avoue, monsieur, que j'ay un chagrin mortel de voir une sy belle occasion et d'estre entièrement hors d'état d'en pouvoir profiter; il est vray, que pour y réussir, il me faudroit un corps de trouppes plus considérable que celles que j'ay, quand même il seroit joint, car les alliez ne voulant pas passer plus loing que Gap, il m'auroit falu marcher avec les Protestants par les baronnies, dont les habitants sont presque tous de la réligion, droit au Rhône, vis à vis du Vivarets et des Cevennes, d'où l'on dit que ces peuples sont dans la meilleure disposition du monde, mais nostre foiblesse et la mauvaise discipline de nostre armée nous fera perdre le fruit de notre expédition. Car on tue, brusle et saccage tout en telle sorte, qu à dix lieues à la ronde les habitants ont tout abandonné; nous avons trouvé cette ville entièrement déserte, bien qu'elle soit épiscopale et la capitale d'une assez grande étendue de pays. Sy tost que S. A. R., quy a la petite vérole, sera en état de voyager, on rebroussera, je ne sçay même, sy mrss. les Espagnols auront la patience d'attendre sy long temps, ce n'est pas que mr. de Leganéz ne soit plein de bonne volonté, mais il y a des esprits quy le détournent.

Il y a lieu de craindre, que nous ne rencontrerons plus une occasion aussi favorable pour les protestants; les cinquante familles, quy se sont trouvées dans Embrun, je leur ay fourny les moyens de se rétirer en Piémont, en attendant de les faire passer plus loing. Il est extrêmement douloureux de penser, que nous n'aurons pas plustost tourné le dos, qu'on ne manquera pas de faire un très mauvais party aux autres familles quy sont en France, dans la prévention que leur changement n'est point sincère. Je suis très véritablement, etc.

XXIV. A. HEINSIUS AAN DEN HERTOG VAN SCHOMBERG.

La Haye, ce 7 Oct. 1692.

J'ai eu bien de chagrin de voir par celle que vostre excell. m'a escrite le 2 Sept., que l'expédition dans le pais ennemy n'a pas eu un meilleur effet, que d'avoir pillé et saccagé les habitants de ces places là et de leur avoir montré les moyens d'empêcher pour l'avenir (l'entrée) dans ce pays là, qui est pourtant presque l'unique endroit où l'on l'a pu faire et avecq facilité et avecq apparence de succès.

J'espère pourtant, qu'on ne négligera rien, mais qu'on reprendra courage dans ces quartiers là, pour serrer les ennemis la campagne qui vient, et qu'à cette

fin l'on concertera de bonne heure, et qu'on ne manquera pas d'exécuter les concerts.

C'est une bonne affaire, que S. A. Royale se trouve dans de si bonnes dispositions pour la cause commune; je ne doute pas, que sa maladie inopinée n'ait empêché l'exécution de ses desseins; j'ay fait un tour a Bréda pour parler avecq Sa Majesté, à qui j'ay fait ouverture de ce que vostre excellence m'a escrit touchant son retour, et ay trouvé de bonnes dispositions dans Sa Majesté pour vous l'accorder. Je ne doute point, qu'il ne vous fait sçavoir bien tôst sa résolution; s'il y a quelque autre chose à vostre service dans ce pais-cy, je prie vostre excell. de vouloir commander.

XXV. A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

Turin, den 12 July 1693.

Ick neeme de vryheyt UWEG. by de neevensgaende missive te voegen mijne geringe consideratie over de teegenwoordige toestant van saaken alhier, ende waeruyt ick niet anders kan concludeeren, als dat aen 't keyserl. hoff de saaken niet al te wel moeten zijn, 't zy dat hetselve voortkomt uyt bigotterye, papery off eygen intrest.

Want eens overdenckende de conduite in den voorleden jaere gehouden by den hr. Caraffa.

Ten anderen het lange traineeren tot het termineeren, wie van dit jaer alhier als generael onder S. C. H. soude commandeeren.

Ten derde het lange ophouden van dien eyndelijck genoemden generael Caprara ende desselfs traage reyse herwaerts, naer alle apparentie iets misterieus moet begrijpen.

De uytkomste van saaken heeft geleert, dat het dessein van S. Keyserl. M. ofte desselfs ministers niet anders is geweest in het voorleeden jaere, als om desselfs authoriteyt te doen herleeven in Italien, sonder sigh verders het gemeene welweesen ter herten te laaten gaan. Dat selfde dessein subsisteert nogh en is sulx als nogh haer insighte. En in 't selve concourreert de Paus, de Jesuiten ende de keyserse ministers. De eerste tolereert hetselve en consenteert daerin, uyt vreese dat een invasie in Vranckrijck naer sigh mogte trecken de revolutie in saaken van de religie in dat coningrijck en die van de religie gesterkt, naemaels oock in de generaele vreede souden moeten werden begreepen.

De Jesuiten, als vyanden van de religie en in 't intrest van Vranckrijck, maaken naer alle apparentie dit aldaer smaakelijck.

En d'andere ministers meer siende op 't intrest van den keyser in 't particulier en 't haere als op 't gemeen, stellen dit dessein voor, om op die wijse sonder troupen te spillen en onder pretext van een diversie te maaken, hun troupen te onderhouden en doen herleeven een authoriteyt, die bykans was vergeeten, en die mettertijt nog van een groote naesleep sal zijn en misschien na de vreede een sujet van een nieuwen oorlogh.

En dat dit nu is hetselfde dessein, dunckt te blijcken:

1°. Dat men aen S. C. H. heeft geconfereert een authoriteyt en de naeme alleen, sonder hem oock effectivelijck daerby de suffisante maght te geeven.

2°. Dat men aan 't keyserse hoff soo lang heeft getraineert in 't nomineeren van den Generael, al om tijt te winnen.

3°. Uyt het lange aghterblijven en langsaeme reys van den generael Caprara.

4°. Dat de graeve Breyner aen S. C. H. heeft versweegen de vivres die hy hadde voor de keyserse troupen.

Alles om daerdoor S. C. H. te stellen ten deele buyten staat om een vroege campagne te beginnen, en hem daerdoor te constringeeren van in Piemont te blijven en sijn maght te keeren naer Pignerol, 't zy dan, dat men dan die plaatse vermeestert of niet; want soo men die vermeestert, soo hebben sy hun ooghwit, en zijn geheel meester in Italiën, soo niet, soo betrecken sy eghter haere winterquartieren als in den voorleeden jaere. En daeruyt ick concludeere, dat het de ministers van den keyser indifferent is hoe elders de saaken gaan, als sy maar onder dat pretext van 't gemeen haer particulier intrest hebben, en beletten een revolutie in saaken van de religie in Vranckrijck, en ick twijfel geensints of Caraffa heeft sulx den Paus uyt den naeme des keysers belooft.

Den hr. hertogh van Schombergh, aan d'andere kant, hout S. C. H. suspect, of niet een secreete correspondentie in dat stuck soude hebben met de vyanden, omdat tot geen desseinen finale resolutie heeft genoomen gehadt; maer de reeden van dien zijn de brigues aen 't keyserlijcke hoff; S. C. H. heeft my verscheyde maalen geseght, dat de intrigues aen 't keyserse hoff de gemeene saake teegen hielt; ick en twijfel niet, of UWelEGestr. is daervan ten vollen onderreght. En 't geen my persuadeert ter contrarie van de suspitie van den hr. hertogh van Schombergh is, dat S. C. H. moeste zijn sinneloos, soodaenige correspondentie te hebben en ruineeren sijn landt en onderdaenen in de gront met groote exactien, laatende sijn territoir het theater van den oorlogh, ende geexponeert aen de roveryen van de duytse troupen. Als den oorlogh hem soude sijn een indifferente saake en geen groote last, dunckt my, dat sulke suspitie plaatse soude konnen hebben, maer niet in dit geval, daer hy soo grootelijcks door den oorlogh lijt. UWelEGestr. gelieft t'excuseeren desselfs hooghwightige occupatien met deese mijne geringe speculaties te hebben opgehouden, waerop eghter soodaenige reflexie gelieft te neemen als sulx sal bevinden te meriteeren ende verseekert te zijn dat ick ben, enz.

XXVI. LORD GALLWAY [1] AAN A. HEINSIUS.

Au camp devant Casal, le 11 Juillet 1695.

Je me donne l'honneur de vous écrire pour vous rendre comte de la capitulation faite avec les Français, par laquelle ils nous doivent remettre incessa-

[1] De opperbevelhebber der hulptroepen door Engeland en de Republiek geleverd, na den dood van Karel van Schomberg. Hij was een fransche refugié; zijn eigenlijke naam was Marquis de Ruvigny. Willem III schonk hem zijn nieuwen titel als belooning zijner dappere daden in Ierland. Zie Macaulay *Hist. of Engl.* Vol. V, p. 272. Lord Gallway teekent zijn naam enkele malen „Galloway”.

ment tous les dehors de Casal pour les raser et après cela raser eux mêsmes le dedans et puis se rétirer à Pignerol: la démolition doit estre faite de toute cette place, citadelle, ville et chasteau. S. A. R. a grande envie de voir cette place démolie; il a quelque soupçon, que tous ses alliés ne sont pas dans les mêmes sentiments, l'on n'estoit même convenu que de la démolition de la citadelle; c'est ce qui l'a engagé à accorder facilement aux François des conditions, qu'il souhaitoist luy même et je crois que sans cela le siège auroit encore duré longtemps, car la place est bonne et nous n'étions encore qu'au pied du glacis. Voilà, monsieur, un bon succès. Dieu veuille bénir les desseins du roy. Mr. le Goulon a bien servi dans cette entreprise. Je suis avec respect, etc.

XXVII. LORD GALLWAY AAN A. HEINSIUS.

Au camp devant Casal, le 5/15 Juillet 1695.

Je me suis donné l'honneur de vous rendre comte de la reddition de Casal et des principales conditions, qui sont sy fort selon les interests de S. A. R., que l'on ne foit pas de difficulté de dire hautement dans Turin et dans l'armée, que c'est un traité fait avec la France depuis longtemps; les officiers de la garnison ne sont pas fâchés d'appuyer ces bruits, soit pour excuser une mauvaise défense, ou pour nous donner des soupçons de la conduite de S. A. R., ou peut-être pour engager ce prince à quelque reconnoissance, ou enfin par leur legèreté de parler ordinaire à la nation. Il est pourtant certain, que *c'est par un ordre exprès du roy de France que mr. de Renan a rendu la place.*

J'examinerai de près tout ce qui se passera, mais quoyque je sois fortement persuadé de la sincérité des intentions de S. A. R., qui me paroit dans toutes ses actions, comme c'est un prince fort habile et fort caché, quand il convient à ses interests, je crois, qu'il n'est pas hors propos de tâcher à pénetrer par les autres négotiations, que l'on a ailleurs avec la France, s'il est vray, qu'il y en ait quelque une de ce côsté icy, qui ait quelque fondement; je ne le crois point du tout, mais dans une affaire de sy grande importance j'ay de la peine à me fier à mes foibles lumières. Je suis, etc.

XXVIII. LORD GALLWAY AAN A. HEINSIUS.

Au camp devant Casal, le 17 Juillet 1695.

J'ay fort entretenu S. A. R. sur la reddition de Casal, ses interests avec la France, ses sentiments sur la paix et la guerre, et je crois que sans me flatter, j'ay assez pénetré ses sentiments pour oser vous asseurer, qu'il n'a eu aucune intelligence avec les ennemis dans la reddition de Casal et qu'il est fort résolu à la continuation de la guerre et qu'il aprehende extrêmement la paix.

XXIX. LORD GALLWAY AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Rivalta, le 1 Octobre 1695.

Dans la dernière lettre que je me donnay l'honneur de vous escrire, je vous fis part de l'allarme que nous donnoit icy la conduiste extraordinaire de S. A. R.; je crois que le chagrin de sa maladie, qui nous ostoit la liberté de l'entretenir comme à l'ordinaire, en estoit cause; depuis qu'il est dans le camp, nous avons eu diverses occasions de l'entretenir et il a parlé fortement à mr. le marquis de Leganés et luy a protesté, qu'il estoit ferme dans la ligue, et ne s'en sépareroit jamais; j'ay eu diverses conversations sur le mesme chapitre avec mr. le marq. de St. Thomas [1], dont je suis fort content et je suis persuadé, que nous n'avons rien à craindre.

XXX. A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

Turin, den 4 Juny 1696.

Uyt alle uyt Vranckrijk ende Italien incomende advysen can men anders niet oordeelen, off den mareschal de Catinat, alvorens dese stadt te bombardeeren, *staet aen S. K. H. eenige vreedenspropositien te doen*, met bedrijginge, soo hy die afslaet, alles hier soodanigh te vernielen, dat men in veele jaeren 'tselve niet sal connen sien herstelt; tot nogh toe, nae my van goederhandt is geseght, en sijn nogh geen voorslagen gedaen, maer ick weet, dat S. K. H. een wijnigh schijnt ontset, dat den hr. de Louvignie en de spaense generaels, *om niets te hasardeeren*, achter dese stadt hebben willen campeeren, en niet hebben willen verstaen tot eenig ander campement, alhoewel men eenige anderen, die nogh secuer scheenen, soude connen hebben occupeeren, en dat ondertussen sijn onderdanen werden geruineert; alhoewel uyt hetselve niet is te concludeeren, soo schynt eghter 't selve te geeven eenigh agterdenken, daerby coomende dat S. K. H., soo als de eer hebbe gehadt UWEG. voor dese te adviseeren, niet is te vreeden over de conduite, die 't spaense hoff met hem heeft gehouden, en dat S. K. H., soo als ick van goederhandt werde onderright, over de jegenwoordige conjoncture van saecken en ontrent sijn intrest heele andere reflectie heeft gedaen als voor deese, alhoewel dienaengaende sijn intrest schijnt te sijn, reflecterende op het gepasseerde en op het toekoomende, dat hy soude moeten persevereren in de sentimenten die hy sedert den jaere 1690 heeft gehadt, om niet te vervallen in de inconvenienten, daer hij sigh uyt heeft willen redden.

Maer S. K. H. meeste raetslieden sijn franschgezint, soo door haer inclinatie als intrest, en dit hoff met het fransse sijnde vereenight, hoopen sy goede pensioenen van 't selve te genieten en te connen obtineren voor haer vrienden goede employen, daer by de geallieerden niets voor hen te hoopen is, 't geen

[1] Deze was de eerste minister van den hertog van Savoye.

my doet vreesen, dat byaldien eenige voorslaegen aen S. K. H. werden gedaen, dat sy hem niet naer sijn waere interest maer naer het haere sullen raeden; daerby is nogh te apprehenderen, dat de Spanjaerden, byaldien eenige voorslagen werden gedaen, haer daertegens niet sullen opposeeren. Ik hebbe van mijn plight geacht UWEG. 't selve te moeten bekent maecken ende te verseeckeren dat ik altoos sal sijn, enz.

XXXI. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Corbay, den 25 Juni 1696.
('s avons laet.)

Ick ontfange soo aenstons door een expresse courier de nevensgaende depêches uyt Piemont, en alhoewel den brief van den hartogh scheynt positive verseeckering te geven van sijn stantvastigheyt, soo ben ick ten uyterste bekommert, considererende de brieven van Lord Galloway. Ick versoeck, dat UEd. die saeck naer sijn importantie wil considereeren, en daerover met den hr. van Dijckvelt confereeren en my ten spoedighste laten toekomen UEd. beyde consideratien, wat ick op dese importante depêches sal antwoorden, sullenden de courier hier houden, om hem aenstons weder te kunnen depêcheeren. Ick blijve onveranderlijck, enz.

XXXII. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Corbay, den 29 Juni 1696.

Ick heb gisteren avont wel ontfangen UEd. brief van den 27 deser en heb dien conform geschreven aen den hartogh van Savoyen en aen Lord Galloway door een extra courier. Ick hoop, dat mr. de la Tour oock sal hebben geschreven volgens hetgeene hy UEd. heeft belooft; ick heb my gerefereert aen Lord Galloway, aen 't gene UEd. hem sal informeeren van het gepasseerde in de conferentien in den Haegh met mr. de la Tour, wenschende, dat hy sinceer is geweest, want ick nogh al seer bekommert ben wegens die separate negotiatie in Piemont. Het sal my verlangen wat Calières daeromtrent sal hebben gesegt. Ik blijve onveranderlyck, enz.

XXXIII. WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Giblours, den 14 July 1696.

Ick heb gisteren avont ontfangen de depêches van Lord Galloway, waarvan de copien hier nevens gaen, alsmede 't geen ick aan deselve heb geantwoort. Ick meen, dat dit important werck nu daerin bestaet, dat vooreerst moet werden belet by het huys van Oostenrijck, dat deselve niet en consenteeren in de neutraliteyt in Italien maar daerentegen, dat alles wert geprepareert om den oorlog aldaer te continueren niettegenstaende dat Savoyen apart met Vranckrijck tracteerde, waerover UEd. aen de ministers tot Weenen dient te schrijven, gelijck oock van gelijck heb gedaen en oock conforme die te spreecken met

gr. Caunits en verdere keyserse en spaense ministers in den Haegh. Nu dat Vranckrijck sal meenen verseeckert te sijn van den hartogh van Savoyen, sal Calières naer alle apparentie minder willen toegeven, want andersints, indien nu Straesburg soude willen cedeeren ende raisonnable voorslagen doen in 't reguard van Lotharingen, koste een generale vrede in seer korte tijt werden gesloten, en in sulcken geval soude het separaet tracteeren van Savoyen een groote faciliteyt toebrengen tot het sluyten van een generale vrede, 't welck haest uyt Calières sal kunnen werden vernomen, maer ick vrees, dat het Vranckrijck soo sal opsetten, datter niet te doen sal vallen. 't Geen ick in dit groot ongeluck het meest vrees is de slappigheyt van Amsterdam, want andersins, als Vranckrijck soude sien, dat men den oorlogh in Italien soude willen continueren en daertoe nogh groote efforten aenwenden, soo soude ick nogh hoopen, dat men Vranckrijck tot redelijke conditien van vrede soude kunnen brengen. Men sal nu moeten sorgh dragen, dat geen subsidien aen mr. de la Tour meer werden betaalt, maer die gereet souden mogen sijn aenstons aen Lord Galloway moghen werden overgemaekt tot onderhout van de trouppes aldaer, 't welck ick van 's gelijke sal doen. Ick geloof dat mr. de la Tour van sijn hoff selfs bedrogen is geweest en van de secrete negotiatie niets heeft geweeten. Ick blijve onveranderlijk, enz.

XXXIV. LORD SHREWSBURY AAN WILLEM III. [1]

Whitehall, 21 July 1696.

I have received the honour of Your Majs. letter of the 23/13 and wish the Duke of Savoye, for a appearance of immediate advantage had not sold his own reputation and the interest of his friends; all with more patience might have been preserved. I imagine hee has not made this step, but at the same time hee has agreed with France to joine his forces for the quietting of Italy, if there shall be occasion, in which case how succesfully the warr can be carryed on in those parts, nobody can judge sowell as Yourself; the posture of affaires in Flanders being such, that I perceive Your Majs. has no great hopes of doing any thing considerable there. I cannot see there is a prospect in any other part of the world as more then acting defensively, so that in all appearance this campaigne will end in a very discouraging manner for the Allys, and how farr such circumstances, improved by French money and artifice, may prevail upon other princes to follow the Duke of Savoy's exemple, is to me a very mellancholly reflexion, and much more so, whe I consider our own con-

---

[1] Het origineel, in het archief Heinsius voorhanden, werd waarschijnlijk door den Koning aan Heinsius toegezonden; een afdruk wordt ook gevonden in Coxe, *Correspondence of Ch. Talbot, Duke of Shrewsbury*, p. 128; om het belang van den inhoud is deze brief hier nogmaals opgenomen.

De latere hertog van Shrewsbury was een van 's konings ministers; kort nadat deze brief geschreven was, werd hij door een gevangen genomen Jacobiet beschuldigd met Jacobus II samen te spannen, om een contra-revolutie te bewerken in Engeland; de schriftelijke bekentenissen van dien gevangene zond Willem III aan Shrewsbury terug met de verklaring, dat hij hem zijn geheele vertrouwen bleef schenken. Zie hierover o. a. G. P. R. James, *Letters adressed to the D. of Shrewsbury*, by James Vernon (1841), in de voorrede p. VIII.

dition at home, encompassed with so many difficultys, from the ruyne of all creditt, the scarcity of money, the deficiency in the supply for restoreing the coin and other anticipations, that I dare confidently affirme no remedy so speedily and effectual can be found, as will put the nation in a capacity the next year to furnish such sums as have been given in former sessions. A willing Parliament may pass acts, but I fear the money can neither be raised nor borrowed.[1] I think it my duty to lay this as my thoughts before Your Majt., because I think it of the last importance in this conjuncture, that You should be exactly informed of affaires at home, which might otherwise misguide You in your considerations of those abroad; I hope you will have the opinion of others on this subject, who are much better able to judge than I am. The resolution whether a peace upon such terms, as it is reasonable now to expect from France, be to be wished or not, is attended with so many considerations beyond my reach, and so many circumstances out of my knowledge, that it would be too great presumption in me to speak on that subject. But if it where once determined, that a peace were desirable, I cannot see that a town more or less is very materiall to Y. Majt. interest, provided the princes more nearly concerned, are contented with it; above all things it is necessary, the Allys should be so satisfyed with the conclusion of the warr, that continueing their just opinion of Yr. Majt. unshaken constancy and virtue, they may be ready to engage with you upon any other occasion. But if they are pleased tho' they should be a little more exposed and not have such a Barriere to protect them, as were to be wished, yet by that weaknesse they seem the more necessarily obliged to seek their safety onely from the strenght and firmnesse of the alliance. If the condition of affaires in Europe could give a reasonable prospect that in a short time the power of France, by sea and land, would be reduced to what it was but forty years since, great deale ought to be ventured, to attaine such a state of quiet and security, but under the circumstances before mentioned whether that can be hoped, and whether any less design be worth the hazarding all, is humbly submitted by Your Majts., etc.

[1] De finantieele crisis waarin Engeland toen verkeerde heeft Macaulay uitvoerig geschetst. Vol. IV, p. 700 sqq.

INHOUD.

EERSTE AFDEELING.

HOOFDSTUK III.

HOOFDSTUK IV.

HOOFDSTUK V.

CORRIGENDA:

Pag. VIII	*in margine*	onderste regel:		27 Juli 1660	*lees:*	27 Juli 1650
„ LXXIV	7de	regel van onder:		om te beletten	*lees:*	om hem te beletten
„ LXXXIII	12de	„ „	boven:	5° que S. M.	„	5° que S. A.
„ LXXXIX	9de	„ „	onder:	toebehoorende	„	toebehoorde
„ CII	10de	„ „	boven:	collegien	„	collega's
„ „	12de	„ „	„	hadde hebben	„	hadde
„ 13	10de	„ „	„	van S. M.	„	aan S. M.
„ 20	11de	„ „	onder:	van mijn *particuliere* kant	*lees:*	*van mijn particuliere kant*
„ 71	11de	„ „	„	het fourneren	*lees:*	het formeren
„ 148	11de	„ „	„	31 Mey 1698	„	31 Mey 1689
„ 185	7de	„ „	„	confertere	„	conferere
„ 197	9de	„ „	boven:	grooter	„	grooten

HET ARCHIEF

VAN DEN

RAADPENSIONARIS ANTONIE HEINSIUS,

UITGEGEVEN

DOOR

JONKHR. MR. H. J. VAN DER HEIM.

TWEEDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1874.

HET ARCHIEF

VAN DEN

RAADPENSIONARIS ANTONIE HEINSIUS.

GEDRUKT BIJ GEBR. GIUNTA D'ALBANI.

HET ARCHIEF

VAN DEN

RAADPENSIONARIS ANTONIE HEINSIUS,

UITGEGEVEN

DOOR

JONKHR. MR. H. J. VAN DER HEIM.

TWEEDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1874.

M. Sm.

VOORBERICHT.

Omstandigheden van zeer verschillenden aard veroorzaakten dat dit deel veel later verschijnt dan de uitgever in 1867 toezegde. Slechts een dier omstandigheden zij, als voor den lezer niet geheel onbelangrijk, hier aangewezen.

In 1869 kwam het laatste deel van *L. Ranke's Englische Geschichte* uit, en aan het slot daarvan deelt de schijver een aantal brieven, door Willem III aan Heinsius gericht, bij gedeelten mede, die men hier terug zal vinden.

Dit deed mij aarzelen, of ik mijne uitgave, althans in dezen vorm, zou voortzetten, doch bij nadere overweging kwam het mij toch niet ondoelmatig voor, de belangrijkste dier brieven hier op te nemen, omdat zij voor een goed overzicht over de krijgsgeschiedenis dier dagen onmisbaar zijn, en ook, omdat Ranke slechts zeer fragmentarisch, wat hem het gewichtigst toescheen, heeft afgedrukt.

Met het derde deel, tot sluiting der eerste serie van het Heinsius-Archief, hoop ik dan nu spoediger gereed te zijn.

H. J. van der Heim.

's Hage, April 1874.

INLEIDING.

Na den vrede van Nijmegen (1678) was het grootste gedeelte van het kloeke leger, dat met ijzeren volharding door Willem III uit allerlei bestanddeelen tot één flink geheel was samengevoegd, afgedankt en ontbonden.

De admiraliteiten hadden zich gehaast de oorlogschepen op te leggen of te sloopen en, hoe dreigend ook de toestand van Europa scheen, van nieuwe wapeningen was vooreerst geen sprake meer, waar de regenten van den Staat openlijk verklaarden, dat de laatste oorlog de rijke republiek geheel had uitgeput.

De jeugdige stadhouder had in de zes verloopen oorlogsjaren den roem verworven, die eenmaal Maurits en Frederik Hendrik tot de grootste veldheeren en tactici van hunnen tijd had gestempeld en wederom waren uit alle oorden van Europa edellieden en soldaten naar de kleine handels-republiek samengestroomd, die het krijgsmansvak onder kundige leidslieden wilden beoefenen. Fransche ridders, als Protestanten in hun vaderland achteruitgezet en weldra uitgesloten, Schotten en Engelschen, ontevreden, of vervolgd op hun geboortegrond, Duitschers, die met hun op eigen kosten geworven soldeniers elders geen betaling noch werkzaamheid vonden, zij allen hadden, gelijk hunne vaders eertijds, de legers der republiek leeren kennen als de beste oefenschool, en de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden als de beste betalers.

Von Schomberg en Waldeck, Ruvigny en de Nouailles — wij noemen slechts enkelen — hadden beurtelings of te samen over legergedeelten het bevel gevoerd en onder hen een drom van vreemde edellieden, die allen, te 's Hage zoowel als in de legerplaats, zich in den kring van den Stadhouder bewogen en den jeugdigen Vorst ruim schadeloos stelden voor de afgemeten en plechtige raadslagen der zuinige en zwaarhoofdige regenten en kooplieden in de vergaderingen der Staten en gecommitteerde Raden.

Voorzeker, het zou geen verwondering baren, indien de dertigjarige

Vorst, tuk op zijne reeds met recht verkregen populariteit, thans, nu de vrede dáár was, en terwijl zijne heeren en meesters, de Staten-Generaal der Vereenigde Gewesten, zijne schoone legers onmeedoogend uiteenjoegen, zich had teruggetrokken op zijn geliefkoosd Loo, om daar met zijne geestige vrienden, zijne Fransche en Engelsche officieren, zijne Hollandsche bevelhebbers en tijdgenooten, de Bentinck's, de Keppel's, de Aylva's en Wassenaren, de Zuylenstein's, de Noyelles, [1] te jagen en — te schimpen of de staatkunde te vergeten onder gastmaal en drinkgelag.

En als een jeugdige Vorstin, opgevoed aan het weelderigste Hof van die dagen, de reeds rijk ingerichte woning des Stadhouders tot een Koninklijk Hof kwam omscheppen, kon men meenen, dat de eerste dienaar der HH. Staten weldra aan die kleinere Duitsche Vorsten zou gelijk worden, die geen grooter geluk kenden, dan zich in te richten op den voet van Versailles, paleizen bouwende en parken aanleggende, zich omringende met hovelingen en maitressen, en wetten voorschrijvende voor hofetiquettes.

Maar die zóó dachten zouden zich bedriegen.

Zoolang hij kon hield Willem III het afdanken van meest alle legerbenden tegen en toen hij voor den invloed der zuinigheidsmannen moest wijken, gaf hij den moed niet op.

Zijne Schotsche en Engelsche regimenten had hij behouden en deze, zoowel als de overige krijgsmacht, die nog in stand bleef, tot een gezamenlijk gehalte van 40,000 man, werden voortdurend onder zijne leiding geoefend, zoodat zij, hoe gering ook in sterkte, nog steeds het best georganiseerd leger van Europa mochten heeten.

Uit dien kern zijn straks de flinke bataillons en de kloeke bevelhebbers ontsproten, die gedurende negen jaren den vijand van de grenzen der republiek afhielden en tevens Europa bewaarden voor de Fransche opperheerschappij.

Terwijl zelfs hooggeplaatste regenten na den vrede van Nijmegen durfden verklaren, dat er voor de Republiek geen behoud meer was en dat zij, uitgeput en verarmd, niet meer te verdedigen zou zijn, ging de Stadhouder niet slechts voor in het beramen van nieuwe verbonden met andere mogendheden, maar toonde hij ook aan geheel Europa, dat, zoo de nood drong, de republiek der Vereenigde Gewesten nogmaals het arsenaal zou wezen voor nieuwe legers en het middelpunt van verzet tegen Frankrijk's overmoed.

Toen in 1682 de oorlog tusschen Frankrijk en Spanje onvermijdelijk

[1] Zie de bijlage A.

scheen en Luxemburg reeds geblokkeerd werd, waren aanstonds acht duizend man Staatsche troepen gereed om naar de Spaansche Nederlanden op te trekken en de gezant d'Avaux moge den leugen hebben verzonnen, dat men het er toenmaals algemeen voor hield, dat Z. Hoogheid wel veertien duizend man in plaats van de door de Staten bedoelde acht duizend had gezonden, [1] zooveel blijkt uit deze beschuldiging, dat er een flink en voltallig legercorps is geweest, op elk oogenblik gereed om dienst te doen.

En als tegen het einde van 1683 werkelijk de oorlog tegen Spanje door Lodewijk XIV werd aangevangen en Humières met zijne benden Vlaanderen en Brabant afliep, dorpen verbrandde en steden belegerde, was alleen Amsterdam in haar blind verzet oorzaak, dat niet weder aanstonds een zestien duizend man werden aangenomen, om de grenzen te dekken. Inmiddels waren toch de incomplete compagniën aangevuld, was een observatie-corps naar den IJssel gezonden en waren de vestingen van al het noodige voorzien.

Natuurlijk, dat daarom, na het sluiten van het twintigjarig bestand, de vraag wederom werd geopperd, of het niet zaak ware de oorlogskosten sterk te verminderen. „Niet meer dan omtrent dertig duizend man," zeide Amsterdam," behoorde men op de been te houden, gelijk men het na 't einde van den Spaanschen oorlog in 1650 begrepen had. De gelegenheid van den Staat was nu voordeeliger dan toen. Toen moest men de grenzen versterken tegen Spanje. Nu had Spanje zelf groot belang bij de behoudenis van den Staat, en zijne Nederlanden verstrekten ons tot een voormuur. De koophandel en de scheepvaart waren daarentegen sedert den Munsterschen vrede wel tot op de helft verminderd. De Staat stak veel dieper in schulden. Men kon toch nooit zooveel volks onderhouden, dat men tegen een machtigen nabuur bestaan kon en moest meest staande gehouden worden door het belang, hetwelk andere meer machtige naburen hadden bij de behoudenis van den Staat. Wilde men voor de veiligheid van den Staat werkelijk zorgen, men vermeerdere dan de vloot, om steeds meester te blijven ter zee."

Deze beweringen vonden natuurlijk tegenspraak. De Ridderschap van Holland o. a. kwam sterk op tegen het denkbeeld, om de gages te verminderen in vredestijd, wat ook was aan de hand gedaan; „zoo als" zeiden zij, „vóór 't jaar 1672 te geschieden placht, toen de soldaten hunne hooge en mindere oversten niet kenden; jaren achtereen in dezelfde plaats lagen, burgers werden en burgerneringen deden. Zijne Hoogheid

[1] Zie de Négotiations du Comte d'Avaux, Tom. 1, p 330 sqq.

had, door 't gedurig verleggen van 't krijgsvolk en door de oversten te verplichten, om zich te onthouden bij hunne regementen, de landmacht zeer veel verbeterd."

Na veel heen en weder spreken, slaagde de Prins er in de oppositie op zijne hand te krijgen, het leger bleef op 50,000 man bepaald en om vooral Amsterdam te believen, werd de aanbouw van zes-en-dertig oorlogschepen, waartoe reeds in 1682 was besloten, met kracht ter hand genomen.[2]

Bij den aanvang van 1688 waagde Koning Jacobus van Engeland nog eene poging, om het altoos nog geduchte leger der Vereenigde Gewesten te verzwakken: hij vorderde de drie Engelsche en drie Schotsche regimenten terug, sedert vele jaren in Staatschen dienst. De Staten weigerden, ook toen de Koning zware straffen had bedreigd tegen allen, die zonder zijn verlof in vreemden dienst verbleven, alleen enkele hoofd-officieren, de Hofpartij toegedaan, vertrokken, alle anderen bleven.

En thans was ook het oogenblik nabij, waarop het nut van een welgeoefend leger, van goed voorziene vestingen en van krachtige eskaders blijken zou.

De staatkundige geschiedenis dezer dagen hebben wij elders in algemeene trekken herinnerd; hier zij alleen dit nog aangestipt.

Sedert 1685 was de publieke geest in de Republiek ontzettend veranderd; wat vroeger nog slechts enkelen hoogergeplaatsten ontwijfelbaar scheen, was langzamerhand de overtuiging van bijna allen geworden; men mocht toegeven en inschikken wat men wilde, dan eens aan Frankrijk, dan weder aan Engeland en alle aanleiding tot twist ontwijken, een oorlog, waarbij die van 1672 nog slechts kinderspel zou blijken te zijn, stond voor de deur, en het was nog slechts de vraag, wanneer en op welk punt die zou losbarsten.

Frankrijk had langzaam maar zeker zijn macht en invloed uitgebreid, eerst langs, daarna over den Rijn, in de Spaansche Nederlanden, langs de Pyreneeën en in Italië.

---

[1] Er bestaat een gedrukt „Recueil van de militaire ordres van Z. H. den Prince van Oranje," waarin o. a. een „Ordre en reglement, welke S. H. verstaat dat bij de regementen te voet punctueelijk na deesen sal werden onderhouden," waarin o. a. is bepaald, *a.* dat geen officier zijn garnizoen mag verlaten zonder verlof van den collonel en den gouverneur der vesting; *b.* dat nimmer meer dan één derde der officieren te gelijk verlof mag bekomen, enz.

[2] *Wagenaer, Vad. Hist.* Dl. XV, bl. 282—293. De staat der legersterkte in de Republiek van 1607—1713 medegedeeld door *Sirtema van Grovestins, Hist. des Luttes, etc.*, 7de deel, pag. 110, stemt niet geheel overeen met dit cijfer van 50,000, daar hij voor de jaren 1685—1688 slechts 39,935 man aangeeft; waarschijnlijk is echter daarbij niet gerekend op de Engelsche en Schotsche regimenten.

Denemarken was geheel op Fransche zijde, Hanover bijna gewonnen, Keulen, Munster, Mainz en Trier zagen of verwachtten weldra Fransche bezetting. De Keizer, die aan zijne oostgrenzen veel te machtig werd, zou door Frankrijk worden aangegrepen, en daarom moest men vooreerst de nog wankelende Duitsche Vorsten schrik aanjagen. Nu Belgrado door den Keizer was genomen, aarzelde men te Versailles niet meer en was de oorlog beslist.

En dat bij dit alles Lodewijk XIV en Jacobus van Engeland één lijn trokken, daaraan twijfelde niemand meer.

Men had in de Republiek, toen het onweer naderde en de bisschopskeuze te Keulen de aanleiding tot een algemeenen oorlog scheen te worden, vier millioen gulden aangewezen tot versterking der vestingen, en toen werkelijk de Franschen eerst in het Bisdom waren ingevallen, om den Franschen kandidaat, den bekenden Furstenberg, met geweld op zijn zetel te stellen, en later de geheele Pfalz, als aan de nicht des Konings, de Hertoginne van Orleans, vervallen, door Lodewijk werd opgevorderd, een twaalf duizend man van het Staatsche leger naar de oostelijke grenzen gezonden, en de Staten der verschillende gewesten hadden eenparig toegestemd.

Ook de Admiraliteiten hadden niet stil gezeten. De handel had luide geklaagd toen Frankrijk in 1667 den invoer van vreemde haring had verboden, nog meer, toen weldra ook de invoer van lakens en andere stoffen aldaar zwaar werd belast, in strijd met de tractaten, terwijl de Algerijnsche roovers vele schepen weggeroofd hadden en zich tot in de Noordzee vertoonden, ja als vrienden in Engelsche havens toegelaten werden.

Het kan dus ook geen verbazing wekken, dat de vloot aanzienlijk werd uitgebreid en weldra een werving van 9,000 matrozen werd uitgeschreven.

Maar de Prins en de Raadpensionaris hadden andere plannen; eerst werden de regenten van Amsterdam, daarna enkele leden der Staten-Generaal en eindelijk de vroedschappen der stemhebbende steden en de Staten der gewesten in het geheim gebracht.

De 12,000 man aan de oostelijke grens zouden door Duitsche hulptroepen worden vervangen; geheime overeenkomsten met Lunenburg, Brandenburg en Wurtemberg, namens den Prins gesloten, verzekerden dit; de vloot zou voor een gedeelte de Hollandsche troepen, waaronder de Engelsche regimenten, opnemen, en met den Prins aan het hoofd, naar Engeland oversteken, een aantal transportschepen, in het geheim afgehuurd, zouden aan de Goeree weldra gereed liggen, en eer men het te Versailles vermoedde, zou te Londen den Koning de wet zijn voorgeschreven en Engeland zijn gewonnen voor het groote verbond tegen Frankrijk.

Ook uit Engeland werden den Prins voor zijne plannen ruime giften in geld toegezonden, (d'Avaux spreekt van vier millioen gulden) en de rijkste bankier uit Amsterdam leende den Vorst weldra eene gelijke som.

Van alle zijden kwamen thans de grieven tegen het Engelsche Hof en dagelijks klom de vrees voor de samenspanning van Koning Jacobus met Frankrijk, om de Vereenigde Gewesten ten onder te brengen.

Dat de pasgeboren Prins van Wales een ondergestoken kind zou zijn, werd niet meer betwijfeld in de republiek; dat de Fransche en Engelsche vlooten zich weldra zouden vereenigen, stond vast; en Witsen in zijn Journaal weet nog te verhalen van een gerucht, dat Frankrijk te Weenen voorstellen liet doen om te samen met Engeland het Roomsche geloof te gaan beschermen en allereerst de Protestantsche republiek der Vereenigde gewesten te helpen uitroeijen; Lodewijk XIV zou dan het twintigjarig bestand in duurzamen vrede veranderen, den Elzas teruggeven en van alle aanspraken op de Paltz afzien.

Geheel zonder grond was dit gerucht niet; het voorstel, of althans een begin van voorstel werd gedaan, toen de Fransche legers reeds het Keizerrijk hadden aangevallen en stad op stad zich onderwerpen moest.[1]

Langer aarzelen scheen dan ook onmogelijk; de troepen, nog op de Mookerheide verzameld, trokken in het laatst van October naar de monden van de Maas. Na een plechtig afscheid van de Staten-Generaal en de Staten van Holland te hebben genomen, waarbij hij vooral op eendracht aandrong „in een tijd, waarin men naar alle waarschijnelijkheid den eersten en felsten aanval des gemeenen vijands zou te wachten hebben," vertrok de Prins naar de vloot.

De 27e October was een algemeene bededag in alle gewesten, waarin 's Hemels zegen over 's Prinsen onderneming, als strekkende tot behoudenis van den Protestantschen godsdienst, werd afgebeden.

Den 29sten zeilde de geheele vloot uit, om echter reeds den 1sten November, door storm beloopen, weder te keeren.

Den 11den November vertrok men andermaal, en landde, door den wind genoodzaakt, in het zuiden, terwijl alles was aangelegd om in het noorden

---

[1] Toen in het begin van 1688 Waldenzen met behulp van Zwitsers Piemont bedreigden, riep Victor Amedeus van Savoije Fransche hulp in. De Koning weigerde en schreef aan zijn gezant o. a. „Comme toutes les affaires de l'Europe sont aujourd'hui dans une disposition à donner lieu de croire que le moindre incident seroit capable d'y exciter une grande guerre . . . . . et que je suis bien aise d'empêcher aussi longtemps qu'il me sera possible que la paix de l'Europe ne soit troublée." En verder: „Ce n'est que pour empêcher de nouveaux troubles que je viens d'ordonner une levée de dix mille hommes de pied et six mille chevaux pour en faire encore de nouvelles dans la suite des temps, si je le juge nécessaire pour la conservation de la paix." (*N. Rousset, Hist. de Louvois*, vol. 4, p. 56). Men ziet, het motto: „l'Empire c'est la paix", is niet nieuw.

van Engeland de landing te bewerkstelligen, waarom ook het koninklijke leger grootendeels naar het Noorden was gezonden.

Het eerst vertoefde nu het leger van den Prins gedurende ettelijke dagen te Exeter, terwijl een manifest door hem uitgevaardigd alom werd verspreid. 's Konings legermacht, omtrent dertig duizend man sterk, had nog tijd in de richting van Exeter op te rukken en Jacobus zelf vertoonde zich te Salisbury aan het hoofd zijner soldaten; doch reeds was het te laat. Bijna al de bevelhebbers, zelfs de lieden van het Hof verlieten heimelijk den Koning en vervoegden zich bij den Prins, die weldra Londen naderde, terwijl de geheele transportvloot te Portsmouth zonder verzet werd toegelaten.

De Koning naar Londen teruggekeerd, deed nu nog een voorstel aan den Prins om een vrij Parlement samen te roepen; Willem III nam het voorstel aan, mits alle Roomschen ontwapend en van hunne ambten ontzet werden en gedurende het bijeenzijn van het Parlement zoowel de Koning als de Prins te Londen zouden verblijven.

De meesten dachten, dat het nu werkelijk tot een schikking komen zou, doch, om welke redenen dan ook, eensklaps verliet Koning Jacobus zijne hoofdstad in het geheim, vluchtte met echtgenoote en kind naar de kust en wilde zich naar Frankrijk inschepen. Daarin belet kwam hij nogmaals en nu met groote praal in zijne hoofdstad terug. Maar reeds had de Prins van Oranje de koninklijke paleizen door een regiment laten bezetten en vorderde den Koning op tot hem te Ham te komen. Jacobus verlangde echter naar Rochester vervoerd te worden en waarschijnlijk ziende, dat bijna allen hem verlieten, verliet hij heimelijk ook deze plaats en was weldra te Versailles.

Nu volgden de gebeurtenissen elkaâr ras op; de Prins had feitelijk het oppergezag in handen en na eenige weken werden Willem III en zijne echtgenoote Maria als Koning en Koningin van Engeland gehuldigd.

Tot hiertoe was alles zonder ernstig verzet geschied; de mede overgevoerde regimenten hadden bloot als lijfwacht dienst gedaan; maar weldra zou het anders worden.

Eerst in Schotland, daarna vooral in Ierland, zou een harde strijd zijn vol te houden tegen de voorstanders van den verjaagden Vorst, bijgestaan door Fransche vlooten en legers, totdat in 1691 ook aan deze worsteling een einde kwam, en aan de Jacobiten vooreerst alle hoop ontnomen werd.

In dezen tweejarigen strijd in Ierland bleek menigmaal de kracht der geoefende regimenten uit Nederland medegevoerd, en ofschoon ook enkele Deensche benden, bij overeenkomst afgestaan, daar dienst deden en van het Engelsche leger ook vele manschappen daar werden gebruikt, zoo

waren het toch meestal de oude beproefde soldaten van den Prins van Oranje, die in het gevecht of bij belegering den doorslag gaven. [1]

Hier sneuvelde o. a. de Hertog von Schomberg, die in 1688 in dienst der Staten getreden, meestal in Ierland de leiding der legers had bij afwezigheid van Willem III; hier behaalden Keppel en Reede, Ouwerkerk, van Stirum en zoovele andere Nederlanders hunne eerste zegepralen, om straks op grooter tooneel tegen de machtige Fransche legers te worstelen.

In dezen uithoek van het beschaafde Europa werd werkelijk in deze twee jaren het pleit beslist, dat de toekomst der algemeene staatkunde bepaalde. Ware het Jacob II gelukt Ierland terug te winnen, de nog wankele troon van Willem III ware spoedig ineengestort, het groote verbond der Staten tegen Frankrijk uiteengevallen en de laatste hinderpaal tegen de Fransche opperheerschappij in Europa weggeruimd.

In 1689 duchtte men het ergste; de oude maarschalk von Schomberg hield zich staande, maar scheen niet doortastend genoeg; [2] daar verschijnt in 1690 Willem III zelf in Ierland; zijn tegenwoordigheid bezielt alles met nieuw leven; de pas gelande Fransche hulptroepen worden aangetast; de nieuw geworven Iersche regimenten worden nagezet en bij de Boyne wordt eindelijk de schitterende overwinning behaald, die aan Willem III met Dublin ook de overige steden van Ierland op een enkele uitzondering na in handen levert.

Van dat oogenblik begint de werkelijke regeering van Willem III over Engeland en is het lot der Stuarts onherroepelijk beslist. Nu grijpt het verzet tegen Lodewijk XIV nieuwen moed en wint aan krachten. Vlooten en legers, thans beschikbaar geworden, vereenigen zich tegen den gemeenschappelijken vijand, die, hoe ook van alle zijden aangevallen of in toom gehouden, langzaam maar zeker zijne schreden had gezet op het grondgebied der bondgenooten.

Na 1684 was het Fransche leger steeds op een sterkte van 150,000 man gehouden en Louvois had niets verzuimd om het gehalte en de geoefendheid dier soldaten te verbeteren. Toen men in 1688 langer veinzen onnoodig achtte was eensklaps het leger met 58,000 man versterkt en werd het grootste gedeelte der krijgsmacht naar de grenzen gezonden.

---

[1] „Ils assurent fort que le Prince d'Orange a cinquante milles hommes. *Tous ses régiments Hollandais sont avec luy*, tant cavalerie qu' infanterie que gardes. Je ne crois pas que son armée soit si puissante, mais il est très certain au moins qu'elle ait plus de 40,000 hommes." (Lettre de M. de Lauzun à M. de Louvois; 3 Juillet 1690), bij *L. v. Ranke*, *Engl. Geschichte*, 7er B. Analekten etc. 3er Abschnitte, p. 13.

[2] „Daer syn er die meynen dat in de vigeur en activiteit van den goeden ouden heer von „Schomberg in het verloop van desselfs jaren vermindering soude werden bespeurt.„ (*J. Hop aan Heinsius:* Brief van 5/15 Nov. 1689).

Zoodra men zekerheid had omtrent de plannen van Willem III — en reeds den 21 September kende Louvois, blijkens zijn correspondentie, al de bestellingen des Stadhouders — toog Humières in Vlaanderen, gingen zes regimenten cavalerie naar Keulen en toog een groot leger van 40,000 man onder Boufflers over den Rijn in de Palz, en sloeg het beleg voor Philipsburg.

Binnen enkele weken waren Neustadt, Oppenheim, Worms, Bingen in 's vijands handen en hadden Mainz en Trier Fransche bezetting toegelaten. Reeds den 29sten October was Philipsburg overgegaan, den 14den November ook Mannheim. Vóór het einde van 1688 waren meer dan 2,000,000 livres aan brandschatting geheven, en waar niet betaald werd, dikwerf ook niettegenstaande betaling, werd alles te vuur en te zwaard vernield op bepaald bevel des Konings. Mannheim, Heilbron, later ook Heidelberg moesten verbrand, met den grond gelijk gemaakt worden, het was een oorlog zoo wreed als immer was aanschouwd. Wat konden de zwakke en verdeelde benden der Duitsche Vorsten tegen dezen geweldigen aanval?

Louvois had zijne kansen goed berekend, hoe onverwacht in zeker opzicht deze hem ook aangeboden werden.

De Keizer door den Turkschen oorlog bezig gehouden zou vooreerst niet zeer te vreezen zijn; slechts 20,000 man waren aan den Rijn opgesteld; Brandenburg had eenige duizende soldaten aan de Republiek toegezegd, zoo de Stadhouder naar Engeland overstak en in het Noorden wachtte men elk oogenblik de uitbarsting van den strijd tusschen Denemarken en Zweden, waarin ook Hanover en Luneburg gewikkeld stonden te worden.

Van de verwarring in Engeland aanstaande zou men voordeel trekken en de Republiek der Vereenigde gewesten, elders bezig gehouden en door den Duitschen oorlog verstoken van haar arsenaal, waaruit zij legers placht te ontleenen, zou eveneens moeten bukken voor den oppermachtigen Koning.

Als het ware, om een voorproef te leveren wat de republiek te wachten had, zond men in November 1688 eenige benden van Humières, die reeds met zijn legers ver in Vlaanderen was getrokken, tot in de Meiery van 's Bosch; enkele dorpen werden daar geplunderd en leêggebrand; eenige weken daarna verklaarde Lodewijk XIV den oorlog aan de Vereenigde gewesten. In die krijgsverklaring geen woord over de Engelsche expeditie; alleen de bisschopskeuze te Keulen werd besproken, want Engeland wilde men te vriend, immers buiten het geding houden; zoo het later tot den oorlog gedwongen werd, het moest de schuld van Willem III en van zijne aanhangers blijken te zijn.

Zoo ving het jaar 1689 aan.

Was tot heden de winter altijd als rusttijd beschouwd voor legeroperatien, de Franschen gaven thans het eerste voorbeeld, dat ook te midden van sneeuw en ijs steden konden worden belegerd en verbrand.

In Maart van dit jaar werd de verwoesting van de Palz verder voortgezet en beëindigd, toen de bondgenooten bij Bonn bezig gehouden de ongelukkige landstreek niet meer dekten.

Weldra echter keerde de kans. Mainz door de bondgenooten belegerd moest zich overgeven; weldra was ook Kaiserweert ingenomen. Hier werkte een Nederlandsche afdeeling onder Aylva mede en was het vooral aan Menno van Coehoorn's beleid te danken, dat reeds na twee dagen de veste zich overgaf. [1]

Toen trok de Keurvorst van Brandenburg naar Bonn en sloot die vesting in.

Ook daar werd Coehoorn's raad ingewonnen, maar niet gevolgd. Men scheen meer te luisteren naar wat de veldmaarschalk von Schöning aangaf, dezelfde, die later uit Brandenburg's dienst ontslagen, aan het Saksische hof de Fransche partij koos en zich door Lodewijk XIV liet omkoopen. En terwijl Coehoorn had verklaard in staat te zijn binnen enkele dagen de vesting in handen van den belegeraar te leveren, duurde het nu van 27 Juni tot 10 October eer Bonn werd ingenomen.

Van uit Engeland had Willem III gewaarschuwd tegen dit beleg, wel inziende dat de eigenlijke strijd in de Spaansche Nederlanden moest gestreden worden; dat zoo het gelukte daar de Franschen terug te drijven tot over de grenzen, men weldra den oorlog op Fransch grondgebied kon overbrengen, gelijk nu reeds enkele benden van het Hollandsche leger tot Rijssel en Doornik strooptochten ondernamen.

Bovendien, het Fransche leger in Vlaanderen was wel sterk maar slecht aangevoerd, zoodat een flinke aanval groote gevolgen hebben kon. [2] Humières ontweek echter elken strijd, totdat hij den 25sten Augustus bij Walcourt in een vrij onbeteekenend gevecht door de Nederlanders afgeslagen werd.

De Vorst van Waldeck [3] die het bevel voerde over het Nederlandsche

---

[1] *J. Bosscha*, *Neerl. Heldendaden te land*, 2de deel, bladz. 230. De overgave van Mainz na een heldhaftig beleg van vele weken was een groote slag voor de Franschen. „La reddition de Maynz change fort la face des affaires," schreef Louvois. Zie *Rousset*, II. pag. 242.

[2] Zie den brief van v. Wassenaer van 21 Juni 1689, hierachter bladz. 8.

[3] Het onlangs verschenen eerste deel van het voor onze geschiedenis zoo hoogst belangrijke werk van Dr. *P. L. Müller*, *Wilhelm van Oranien und G. F. von Waldeck*, leert ons dezen veldheer en staatsman beter kennen dat tot nu toe het geval was, en heldert ook veel op in de geschiedenis der buitenlandsche staatkunde van de Republiek na den vrede van Nijmegen.

leger, ter sterkte van 18 bataillons infanterie, 24 escadrons cavallerie en 2 regimenten dragonders bleef de geheele campagne een defensieve houding aannemen, nu de hulp uit Duitschland achterbleef. Een hoogst verdienstelijk en talentvol man, ofschoon zijne talenten als generaal nimmer zeer hebben uitgeblonken, was hij thans te oud en te ziekelijk geworden, om met kracht het initatief te nemen. Sedert jaren de vertrouwde vriend van Willem III, gewoon onder hem het bevel te voeren — hij deed het reeds in 1674 en volgende jaren [1] — bekend met alle belangen en intrigues der kleine Duitsche Staten, kon hij beter dan eenig Nederlandsch generaal aan het hoofd staan der legers, die voor een deel uit Duitsche hulptroepen waren samengesteld, en het is ook zeker deze beweegreden, die later het opperbevel der verbonden legers, bij afwezigheid van Willem III, aan den Hertog van Holstein-Pleun en daarna aan den Graaf van Nassau-Saarbruck deed opdragen, al waren anderen, bijv. van Reede-Athlone zeker daartoe meer bekwaam.

Zijne onderbevelhebbers, van Slangenburgh, Aylva en van Wassenaer-Obdam, moesten in dit en in de twee volgende jaren aanvullen wat den grijzen maarschalk aan veerkracht ontbrak. Maar de laatste kenteekent den toestand van het Nederlandsche leger in 1689 geheel door deze enkele woorden, die hij aan Heinsius richtte:

„Nous sommes bien heureux que les ennemis demeurent si tranquillement dans leurs quartiers, car s'ils s'approchoient, ils nous embarasseroient beaucoup."

Het volgende jaar zou niet minder de groote verwachtingen die men van het groote verbond tegen Frankrijk had gekoesterd, teleurstellen. Terwijl Savoye thans openlijk de partij der bondgenooten koos, en daardoor een gedeelte der Fransche legers elders bezig hield, verzuimde men dezerzijds het leger zoodanig te versterken en zoo flink uit te rusten, dat het overal tegen den vijand opgewassen bleef.

De onversaagde Hertog van Luxemburg was nu weder aan het hoofd der Fransche legers in Vlaanderen gesteld, en telde weldra 40,000 man onder zijne bevelen. De bondgenooten konden wel een leger van 48,000 man daartegenoverstellen, maar moesten tevens voor het bezetten van menige vesting een gedeelte dezer benden afstaan.

In het laatst van Juni trekt Waldeck den vijand te gemoet; hij hoopt Luxemburg te overvallen, voordat deze zich met Boufflers heeft vereenigd, die het Brandenburgsche leger zou tegenhouden; hij komt te laat om die vereeniging te beletten; den 30sten Juni heeft een voorposten-

---

[1] Zie Dr. *P. L. Müller* II., bl 41.

gevecht plaats, waarbij de Hollandsche cavallerie omsingeld en voor een gedeelte nedergesabeld wordt.

Waldeck zoekt aanstonds den vijand weder op en den 1sten Juli komt het bij Fleurus tot een hoofdtreffen. Met groote dapperheid wordt gestreden. De Graaf van Nassau-Saarbruck drijft den Franschen linkervleugel terug, maar aan de andere zijde overwint de vijand, vooral door zijne overmacht in cavallerie.

Als een rots wederstond de Nederlandsche infanterie den aanhoudenden aanval des vijands; in 6 quarrés gevormd, hield zij zoo lang mogelijk stand, totdat zij, van drie zijden aangetast, eindelijk terugweek.

Hendrik Casimir met zijne Friesen, van Ittersum met zijn regiment cavallerie, van Limburg Stirum, die hier sneuvelde, en zoovelen anderen, dwongen den Franschen bevevelhebber de verklaring af, dat de wonderen van dapperheid der Spaansche infanterie, bij den bekenden slag van Rocroy, hier overtroffen waren.

Ruim een derde, zegt de Gedeputeerde te velde, Simon van der Does, was de vijand sterker, en inderdaad stemmen alle berichten daarmede overeen, dat ongeveer 30,000 man hier tegen ruim 40,000 man hebben gestreden, en dat, had de cavallerie beter haar plicht gedaan, de zege aan de zijde der bondgenooten ware gebleven. [1]

Reeds had men nu ondervonden hoe verlammend de naijver der bondgenooten onderling op de krijgsverrichtingen werkte.

Bij den aanvang van den krijgstocht had men gerekend dat 25,000 man Spanjaarden in Vlaanderen zouden tegenwoordig zijn, dat 60,000 man onder den Hertog van Lotharingen aan den Moezel zouden opgesteld zijn en 30,000 onder den Keurvorst van Beijeren aan den boven-Rijn zouden opereren.

Vóór dat de operatien begonnen stierf de Hertog van Lotharingen, en de Keurvorst van Brandenburg achtte de meeste aanspraken te hebben, om diens plaats als opperbevelhebber in te nemen; te Weenen echter wilde men daarvan niet hooren, maar durfde men toch geen anderen aanvoerder aanwijzen; zoo bleef alle voorbereiding voor den veldtocht, en alle zamentrekking van troepen achterwege. Brandenburg behield zijn contingent van 26,000 man voor zich aan den beneden-Rijn, de Mun-

---

[1] Bosscha geeft (ll. 2de deel, blzz. 238—240) een uitvoerig bericht van dezen slag. *N. Rousset* in zijn *Histoire de Louvois*, vol 4 bl. 51, zegt dat een derde deel der troepen van Waldeck op het slagveld bleef. Er sneuvelden slechts 4000 man, en, zoo men meent, van Fransche zijde niet veel minder. Vaandels werden van beide zijden genomen en verloren, en uit de hierachter gedrukte brieven van Waldeck en anderen blijkt, dat werkelijk van geene gewichtige nederlaag sprake was.

sterschen bleven achter, de Hessen gingen naar den boven-Rijn, en van het groote leger van 60,000 man kwam nagenoeg niets tot stand.

Gelukkig nog, dat toen de slag bij Fleurus plaats had, de Brandenburgers reeds tot bij Aken waren gevorderd; nu gingen zij België in en vereenigden zich in het begin van Augustus met Waldeck's leger. Maar ook dit geschiedde niet zonder dat zoowel Spanje als Holland en Engeland voor het onderhoud dier hulptroepen maandelijks 100,000 gulden betaalden. [1]

Luxemburg echter had zich nu in zulke sterke stellingen geplaatst, dat, gelijk ook de Keurvorst zelf aan Willem III verklaarde „il n'y a pas moyen de le forcer sans hasarder beaucoup."

En ook ter zee was men dit jaar zeer ongelukkig geweest; de vloot was geslagen bij de Engelsche kust; hoe dapper ook Evertsen met de zijnen zich had geweerd, een der grootste schepen, de Friesland, van 68 stukken, was in brand geschoten en gezonken en zes schepen moesten, om niet in handen des vijands te vallen, door de onzen in brand gestoken worden. Twee Schouten bij Nacht, vele officieren en manschappen waren gesneuveld. Dat de Engelschen onder Torrington niet al het mogelijke hadden gedaan om het Hollandsche eskader te ondersteunen, was wel zeker; dat de bevelhebber zich aan opzettelijk verraad zou hebben schuldig gemaakt, blijkt echter volstrekt niet; van onkunde en zorgeloosheid kon hij niet worden vrijgesproken, maar het schijnt wel, dat de voornaamste oorzaak van de nederlaag te vinden is in de windstilte, die op eenmaal tegen den middag inviel en het manoeuvreren aan Torrington, zoowel als aan Evertsen, belette, en alle te voren gemaakte bewegingsplannen verijdelde.

De algemeene opinie zoowel in Engeland als hier te lande dacht er anders over; ook de Engelsche schepelingen waren woedend over den geleden hoon; Torrington, in den Tower gebracht, werd wel later losgelaten, doch nimmer meer in zijnen rang hersteld. [2]

Zoo was dan het tweede jaar van den oorlog onder allerlei vernedering en verlies voor de bondgenooten ten einde gebracht; alleen in Ierland was de vijand verslagen, maar voor de republiek, die de ziel was der

---

[1] *J. G. Droysen*, *Friedrich I* enz. 2e Aufl. 1872, bl. 281. De Keurvorst schreef 18/28 Augustus aan Willem III, hij was over de Maas gegaan, „afin de faire avorter toutes les entreprises de l'ennemy et d'assurer les Pays-Bas fort ébranlés après le mauvais succès de la bataille de Fleurus."

[2] *Backer Dirks* heeft in zijn werk „*De Nederlandsche Zeemagt*" enz. 1871, 2de deel, de bijzonderheden van dezen slag zeer naauwkeurig medegedeeld uit de bronnen; vooral de brieven van Fransche zijde doen zien, dat de Engelschen niet zoo werkeloos bleven als vroeger meermalen is beweerd. Evertsen schijnt zich over de Engelschen zeer beklaagd te hebben. Men vergelijke echter daarmede den brief van *A. van Citters* aan *Heinsius* van 10/21 Augustus 1690, hierachter bl. 24. Dat Torrington order gaf de reddeloos geschoten schepen te vernielen, schijnt echter niet waar te zijn.

groote alliantie tegen Lodewijk XIV zag het aan alle kanten duister uit. De Fransche vlooten voeren onbelemmerd over den Oceaan en langs de Engelsche en Nederlandsche kusten, bedreigden de havens en kaapten de handelsschepen; in de Spaansche Nederlanden bleef Luxemburg heer en meester en langs den boven-Rijn was geen enkele verovering dit jaar den Franschman ontnomen. Geen beter getuigenis van de publieke meening in die dagen, dan de woorden die van Weede van Dykvelt tot Heinsius richtte: „Myn God, hoe syn verydelt de grote hope die men „van deese campagne .... hadde opgevat; uytgesondert de gewenschte „ende wonderbare successen in Yrland, niets uytgewerckt, landen ende „luyden van vrinden opgegeten ende eenige van de geallieerdens trouppen „seer gedelabreert ende verswackt ende 't een ende 't ander daerdoor „vervallen in staet van in 't naeste jaer niet soo wel als in 't voorleden „in campagne te connen comen, veel min dan te bestaan ende bequaem „wesen, om met avantage te ageren!" [1]

Gelukkig nog, dat geldgebrek de Franschen afhield van stouter doortasten. Reeds in 1690 toch was men genoodzaakt de zilveren sieraden, eerst van het Hof, daarna ook uit de kerken, op te vragen, om ze tot geld te hermunten.

Rousset erkent het „C'était une guerre de conservation et non plus de conquête, la défense d'une grande place envahie et menacée d'assaut sur tous les points par un ennemi très superieur en nombre."

Men houde dit wel in het oog bij de beoordeeling van dezen geduchten oorlog, vooral in de eerste jaren, toen ook in Italie een bondgenoot den Franschman tegenstond.

Maar nog iets anders valt op te merken, de treurige gevolgen namelijk van het despotisme, dat Lodewijk XIV uitoefende. Als Louvois, die de ziel was van het gansche leger en aan wiens organiseerend talent Frankrijk zooveel verschuldigd was, in 1692 plotseling overleed, was reeds zijn invloed ondermijnd bij den Koning; de onbeduidende Lauzun in Ierland, Duras en Humières in Duitschland en Vlaanderen, hadden als aanvoerders van 1688 tot op dien stond, meer bedorven, dan Luxemburg, Boufflers of Catinat konden herstellen. Door hofintrigues hadden de drie eersten getriomfeerd, en toen Lodewijk XIV, door de ondervinding geleerd, hen door de laatstgenoemden verving, op aanraden vooral van Louvois, gaf hij dezen mannen niet eenmaal vrijheid van handelen, gelijk een legeraanvoerder in een vreemd land tegenover den vijand behoeft.

Zou het jaar 1691 betere uitkomsten geven?

---

[1] Zie hierachter, bl 26.

In de Republiek althans gaf men den moed niet verloren.

Toen Willem III in den aanvang van dit jaar eindelijk wederom den Hollandschen bodem had betreden, werd hij alom met gejubel ontvangen, en ieder gevoelde, dat men onder zijn bezielenden invloed een nieuw tijdperk was ingetreden.

In Engeland was de strijd volstreden en de nieuwe Koning van Groot-Brittannie, die tevens als het hoofd der souvereine Staten-Generaal van de Vereenigde Gewesten werd erkend, zag zich in het Haagsche Congres weldra omringd door Vorsten, legeraanvoerders en diplomaten uit gansch Europa, die tegen den grooten Monarch te Versailles den strijd hadden aangegord. Allen kwamen zij om strijd te 's Hage den leidsman huldigen, die vóór nog geen twintig jaren alleen den strijd gewaagd had tegen Frankrijk, en die nu aan het hoofd van twee machtige Staten de maatregelen voorschreef, die tegen den gemeenschappelijken vijand moesten genomen worden.

Een schoon oogenblik in het leven van Willem III, doch van korten duur.

Lodewijk XIV had begrepen, dat de tegenwoordigheid van zijnen grooten tegenstander op het vasteland den oorlog een krachtiger richting stond te geven en om hem te voorkomen besloot hij midden in den winter het beleg om het sterke Mons te slaan.

Met een groot leger, waarbij de Koning zich met zijn gansche Hof vertoonde, werd reeds in Maart de veste ingesloten, die zich den 8sten April overgaf. Het garnizoen — de generaal Fagel commandeerde daar een Hollandsche brigade — niet op een beleg voorbereid en ook door de ingezetenen weinig ondersteund, had gedurende enkele weken zijn plicht gedaan, maar was niet opgewassen tegen een belegeraar, die 51 bataillons en 77 escadrons telde. [1]

Willem III snelde op het eerste bericht van den aanval tegen Mons van het Loo naar het leger met het doel de stad te gaan ontzetten.

Te vergeefs raadden Bentinck, Waldeck en Solms deze expeditie af, daar geen fourrage voor de paarden, noch brood voor de manschappen aanwezig was, de Stadhouder bleef bij zijn voornemen. Doch reeds was het te laat. Den 8sten April werd het besluit gevat, uit Brussel naar Mons op te trekken; den volgenden dag kwam de tijding van de overgave der vesting.

Het was een groote slag voor de bondgenooten. Hun aanvoerder, die niet spoedig den moed verloor, schreef aanstonds aan Heinsius: „Het

[1] Aldus opgegeven bij *Baurain*, *Hist. militaire de Flandres*, Tom I, p. 46. Het garnizoen bedroeg volgens hem 6000 man.

verlies van dese plaets sal de saecken van het landt in die confusie brengen, dat ick half desperere hoe deselve sullen kunnen werden gemaintineert..... enfin, sonder een mirakel en sie ick niet hoe men sich uyt al dese swarigheden sal redden. Men sal evenwel syn best doen moeten en aen Godt d'uytkomste bevolen laeten."

Het scheen echter, dat de Franschen geen kracht gevoelden om zich deze overwinning vooreerst ten nutte te maken.

Na een aanval op Halle, waardoor Brussel bedreigd werd, bleef Luxemburg bijna het geheele jaar werkeloos, ofschoon Willem III, die, na een kort verblijf in Engeland, bij zijn leger was teruggekeerd, hem telkens opzocht en als het ware uitdaagde.

Boufflers, die in de eerste dagen van Juni voor Luik was verschenen, beschoot die stad gedurende enkele dagen met gloeijende kogels, maar toen de graven van Cerclaes en van Lippe met 10.000 man hem te gemoet trokken, week hij tot bij Dinant.

Ware deze hulp der stad niet toegezonden, wellicht zou Luyk spoedig, gelijk Mons, zich hebben overgegeven en nog erger, het geheele bisdom zou voor de bondgenooten verloren zijn geweest. [1]

Van Fransche zijde had men ingezien, dat nu Willem III zelf aan het hoofd der legers in Vlaanderen stond, de beste taktiek deze was, hem buiten de gelegenheid te stellen iets groots te ondernemen; en, zeker niet zonder grond vermoedende, dat de stoutmoedige bevelhebber zou trachten den krijg op Fransch grondgebied over te brengen, werd de meeste zorg besteed, om van de zeekust tot aan de Moezel één uitgestrekte lijn van verdediging samen te stellen.

Indien, gelijk gedurende den winter in het Haagsche Congres was bepaald, de Munstersche en Hessische troepen aan de oostzijde, op de grenzen van België, waren verschenen, wanneer niet Brandenburg, in strijd met de toen gemaakte afspraken, 5000 man naar den opper-Rijn had afgezonden, dan zou zeer zeker het leger van Boufflers het indringen van den vijand bezwaarlijk hebben kunnen beletten, terwijl het leger door de wijdverspreide korpsen van Luxemburg meer westelijk zich zou hebben kunnen heenslaan, om eveneens Frankrijk binnen te gaan.

Meer behoefde men niet, om zeer spoedig tot vrede te dwingen.

Want reeds gevoelde men overal in Frankrijk de gevolgen van den oorlog. De inspanning was overspanning geworden en dreigde met uitputting. Gedurende dezen veldtocht zochten de Fransche corpsen uitsluitend

---

[1] *Baurain* II., pag. 23.

zulke cantonnementen, waar zij op kosten van de landstreek voedsel en zelfs soldij konden vinden, de schatkist kon daarin niet meer voorzien. [1]

Doch eerst tegen het einde van Juli waren de legers van Willem III, door het verschijnen der Hessen en Brandenburgers, op hunne volle sterkte gebracht, en inmiddels hadden de Farnschen zich zoo goed weten te plaatsen, dat zij elken slag vermijden konden, zooals dit dan ook voortdurend uit Versailles aan Luxemburg werd voorgeschreven.

Alles bepaalde zich dit jaar tot een onbeteekenend voorpostengevecht, in de maand September, toen de Stadhouder reeds vertrokken was, bij de Leuse, waar van beide kanten een 600 man verloren gingen, ofschoon de Franschen niet nalieten den meest mogelijken ophef van dit gevecht te maken en te spreken van 1400 gesneuvelden of gewonden van de zijde der bondgenooten. [2]

Het jaar 1692 scheen meer afdoende uitkomsten te zullen opleveren. Twee groote plannen werden te Versailles ontworpen en den geheelen winter was men ijverig in de weer om alles voor te bereiden.

De Fransche vlooten, die in de laatste jaren groote uitbreiding hadden gekregen, zouden nog eenmaal den verdreven Engelschen Koning naar zijn vaderland terugvoeren en op den zelfden tijd zou men in Vlaanderen het sterke Namen aangrijpen, om van daar, zoo mogelijk, naar Brussel, ja tot in de Republiek, door te dringen.

Wel hadden de bondgenooten, vooral Engeland en de Vereenigde Gewesten, zich sterker nog dan in vorige jaren gewapend, maar tegen een leger van ruim 120,000 man zouden de bondgenooten niet bestand zijn, vooral niet, als hun aanvoerder, door een inval in Schotland naar Engeland teruggeroepen, misschien nog eenige Engelsche regimenten medenam.

Den 23sten Mei komt Lodewijk XIV met zijn leger voor Namen, reeds den 6den Juni geeft de stad zich over. Alleen het kasteel bood tegenstand.

Ofschoon de verbondenen 85 bataillons en 188 escadrons sterk waren en dus tegen de Franschen wel opgewassen, durfde Willem III het ontzet van het kasteel van Namen niet wagen, daar Luxemburg zich geducht

[1] *Baurain* erkent het ll., p. 26, „La cour jusqu'à ce moment paroissoit n'avoir d'autres vues que celles de faire subsister l'armée du Roy sur le pays ennemi et ne formoit des projets pour ses opérations qu'autant que les mouvements des Alliés pourroient donner lieu à quelque entreprise. Elle ignoroit encore par quel endroit ils chercheroient à pénetrer dans le pais qui etoit sous la domination du Roi" etc.

[2] Zie *Baurain* ll., p. 58, en de brieven van v. Wassenaer-Obdam e. a., hierachter bl. 44 en volgg. en Bijlage III.

versterkt had en bijna niet genaakbaar was. Den 30sten Juni moest nu ook het kasteel capituleren.

Maar bij dit beleg had het Fransche leger, zoowel door het staal des vijands als door ziekte en gebrek, veel geleden. Het getal gesneuvelden werd op 3000 gesteld, de aanhoudende regens en het totaal gebrek aan fourrage hadden veel meer manschappen geveld.

De soldaat had rust noodig en aan Luxemburg werd dan ook bevel gegeven geen stad te belegeren, maar slechts defensief te ageren.[1]

Voorzichtigheid werd te meer raadzaam, nu de Engelsch-Hollandsche vloot onder Russell de Franschen in het kanaal, bij kaap La Hogue, zoo totaal had geslagen, dat van de vijandelijke schepen meer dan de helft vernield, verbrand of reddeloos geschoten was.

Acht en tachtig vaartuigen van verschillend kaliber met 6756 stukken gewapend en met 38,000 koppen bemand, waren door de Fransche vloot, die slechts zeven-en-vijftig zeilen sterk was, aangegrepen. De Fransche vlootvoogd, de Tourville, had in last den vijand op te zoeken, daar men te Versailles zich verzekerd hield, dat onder de Engelsche officieren en schepelingen zeer velen ongenegen waren den strijd aan te nemen, en, gelijk vroeger, de Hollanders het spit zouden laten afbijten.

Almonde met zijne Hollanders vormde de voorhoede, de admiraal Russell het centrum, John Ashby de achterhoede, toen, den 29sten Mei, omtrent zes mijlen van kaap Barfleur, de twee vlooten elkaar in het gezicht kregen. Hadden bij een vroeger gevecht de Engelschen meer toegezien dan gehandeld, thans waren het voornamelijk de Engelsche schepen die het pleit beslisten. Wel deden allen hun plicht, zoodat Russell later betuigde, dat, indien Almonde zijn bevel om nader bij te komen, door windstilte niet had kunnen opvolgen, de Nederlanders dit genoeg hadden betreurd; wel hadden de Hollanders den eersten aanval moeten doorstaan, en was het groote schip, de Zeven Provincien, met 18 dooden en 40 gekwetsten uit den strijd gekomen, terwijl nog andere schepen, geducht gehavend, wederkeerden, maar de meeste Nederlandsche bodems waren volstrekt niet in de gelegenheid geweest iets uit te richten, „daar," zoo als een der zeekapiteins schreef, „het gedeelte dat ons moest attacqueeren, geen lust hadden om geheelijk op ons af te komen, zoodat de vice-admiraal van de Putte, wiens seconde ik gesteld ben, nevens mij en anderen van zijn smaldeel niet een schoot hebben kunnen schieten met profijt, en consequentelijk niet een schoot hebben gedaan. Wij scheenen hier maer

---

[1] *Baurain* II. p. 24.

verzocht te zijn om toe te kijken, terwijl vóór ons, na den tijd, en achter ons, dapper gevochten wierd." [1]

Van des te meer beteekenis was deze zeeslag, omdat Lodewijk XIV, stellig rekenende op het verraad der Engelsche bevelhebbers, reeds in zijn verbeelding den val der nieuwe dynastie in Engeland te gemoet zag en Jacobus' herstelling zeker waande. En werkelijk bestond er réden voor zulke verwachting; want Marlborough, zoowel als Prinses Anna, de zuster der Koningin, zelfs Russell en Carter, die in dezen slag sneuvelde, Shrewsbury en anderen, waren den ganschen winter, en zelfs nog onlangs, met Koning Jacobus in geheime briefwisseling geweest en wat zij mededeelden was voor Lodewijk XIV niet geheim gebleven. [2]

Thans echter werd de geheele toestand anders; van een landing in Engeland kon geen sprake meer zijn; verraad was daar niet meer te wachten; zoowel in Engeland als in de republiek bleven de zedelijke gevolgen van deze overwinning niet uit.

Weldra rekende men bij de bondgenooten een terugnemen van Namen volstrekt niet voor onmogelijk, en toen de aanslag op Luik, daarna die op Brussel, door de Franschen beproefd, mislukt was, hoopte men algemeen, dat het einde van dit jaar ook het einde van den oorlog zou medebrengen. Nog eenmaal slechts behoefde het Fransche leger in het open veld geslagen te worden; dat Willem III dit doen zou, werd niet betwijfeld.

Slechts ontbrak hem de gelegenheid; noch Luxemburg, noch Boufflers schenen bereid den strijd te aanvaarden; de last uit Versailles luidde bloot defensief, in sterke stellingen verschanst te blijven en alleen toe te zien, dat Namen behouden bleef.

Maar eindelijk, den 3den Augustus, kwam het bij Steenkerken tot een gevecht, waarin van beide zijden met leeuwenmoed werd gestreden. Het was de Hollander, die den strijd had gezocht, door zijn tegenstander steeds ontweken. De stellingen der bondgenooten waren uitnemend gekozen en langen tijd schenen zij te zullen overwinnen. Maar, hetzij in den aanvang

---

[1] Brief van kapitein Schrijver bij *Backer Dirks* II., bl. 48 en *Dalrymple*, *Mémoirs* vol. I, p. 500—503.

[2] Hoogstbelangrijk zijn de officieele nota's en de brieven van James II aan Lodewijk XIV, in het begin van 1692, gericht, medegedeeld door *J. Macpherson*, *Original Papers* enz. Vol. I, pp. 408—412. „They assure me" zegt James in Jan. 1692, „that the naval force will not be near so strong this year as the last; that it will not be at sea before the month of juni; that the vessels will be ill equipped and very rotten; that the maritime is a corps very much divided in their interest and without any union among the officers: and the sailors make frequent reflections upon the difference between their treatment now and in my time."

een fout was begaan door het onbezet laten eener hoogte, van waar de vijandelijke infanterie met kanon ware te bedwingen geweest, hetzij het te laat op het terrein komen van een deel der infanterie de schuld droeg, de Franschman zegevierde, ofschoon zijne verliezen ontzaglijk groot en zijne krachten zoo uitgeput waren, dat van een vervolging des vijands geen sprake was. Ruim zes duizend gesneuvelden en gekwetsten verloor de overwinnaar; een bijna gelijk getal de overwonnene. Vijf standaards en negen stukken geschut vielen Luxemburg in handen, terwijl ruim dertien honderd gevangenen werden geteld. [1]

Niets toont meer den hachelijken toestand, waarin men in deze dagen in Frankrijk zich bevond, trots de fiere houding des Konings, dan de bijna onzinnige vreugde over de betrekkelijk onbeduidende zegepraal bij Steenkerke. Gelijk gewoonlijk, als men in die dagen iets gunstigs aan de Fransche natie wilde berichten, verspreidde men ook nu wederom het sneuvelen of doodelijk verwonden van Willem III, maar toen dit zoo gewenschte feit onwaar bleek, exploiteerde men op allerlei wijze de behaalde overwinning. Medaillons, kleedingstukken, kortom alles wat dagelijks onder de oogen des volks kwam, droeg weldra den bijnaam van Steinkirk of werd à la Steinkirk ingericht.

Inmiddels gingen de Fransche legers, die door den natten zomer van dit jaar reeds veel geleden hadden, na dezen slag voort den vijand te ontwijken, een enkele poging tot offensief handelen, een aanval namelijk op Charleroy, mislukte.

Aan de andere zijde durfde men na den slag van Steenkerke de uitvoering van het voornemen, om met een klein legercorps op de noordkust van Frankrijk te landen, eenige havens en magazijnen te verbranden en van de eerste schrik gebruik makende, dieper in het land binnen te dringen niet wagen, een plan, dat van Willem III afkomstig, reeds vroegtijdig te Versailles schijnt bekend te zijn geweest, daar de Admiraal van Almonde in Juli meldde, hoe reeds een maand te voren te Brest „alle avenues daar een descente meest geaprehendeerd wierd, met canon

---

[1] De Hertog van Luxemburg schreef aan zijnen Koning: „Je n'avois point voulu jusqu'à cette heure, Sire, m'engager dans un combat d'infanterie, parceque j'eusse été bien aise que la cavalerie eut pu agir. Cependant il me fut impossible hier d'en éviter un." *Bosscha* II. geeft een uitvoerige beschrijving van dezen slag. Hij citeert daarbij *Decker's Taktiek van alle wapenen*, die mededeelt, dat de artillerie der bondgenooten eerst op het slagveld kwam toen het te laat was. Bosscha betwijfelt dit, maar vrij wel komt daarmede overeen, wat de Hertog van Luxemburg in zijn bovengemelden brief zegt: „.... Voulant découvrir de là si les ennemis ne passeraient pas le ruisseau pour mettre du canon sur la hauteur, qui étoit au-de-là, d'ou ils nous auroient pu battre par le flanc et incommoder beaucoup notre infanterie, nous réconnumes, qu'ils avoient eu la bonté de n'y point penser."

en mortieren beset waren, behalve dat sigh aldaar een leger van 5 à 6000 man geregnleerde troupen, *buyten die van d'arrière-ban*, onthield." Deze inval, die ook van de zijde van Vlaanderen zou ondersteund zijn, indien het gelukt ware de Fransche legermacht in Brabant te verslaan, hing samen met het binnendringen van Victor-Amedeus in Dauphiné. En ofschoon de Hertog van Savoye in den aanvang vrij wel slaagde, zag hij zich toch weldra genoodzaakt den Franschen bodem te verlaten, zonder dat zijn stoute tocht eenig resultaat had opgeleverd. Nog later in het jaar beproefde men met eenige te Ostende ontscheepte Engelsche bataillons in Frankrijk binnen te trekken en Duinkerken zoowel van de land- als van de zeezijde aan te vallen, maar ook deze poging moest weldra opgegeven worden.

Aldus eindigde het jaar 1692, voor de bondgenooten zeker niet gunstig, maar dat ook Lodewijk XIV geen stap dichter tot den vrede had gevoerd.

En Frankrijk miste nu voortaan het groote talent van Louvois, wiens gemis reeds dit jaar merkbaar was geweest, wiens onvermoeide ijver en kennis om in de behoeften der steeds aangroeijende legers te voorzien, niet zou geëvenaard worden.

Dat de Franschen eerst in Mei 1693 gereed waren, om den krijgstocht in Vlaanderen en langs den Rijn te heropenen, mag wellicht voor een groot gedeelte aan het ontbreken der leiding, na den dood van den grooten Minister worden toegeschreven. [1] Deze campagne, zoo had Lodewijk XIV het beslist, zou zijn: „une campagne de décision et de crise," en daarom verlangde hij den strijd vooral in Duitschland over te brengen, opdat de Duitsche Vorsten gedwongen zouden worden den vrede te vragen. [2] Jammer maar, dat de maarschalk de Lorge, die aldaar het bevel voerde over een sterk leger, voor zijne taak niet opgewassen bleek, en het geheele jaar door niets deed om tot dit beoogde te geraken, na het innemen van Heidelberg, dat, volgens Willem III, reeds genoeg kon zijn om de goede gezindheid der Duitsche bondgenooten te veranderen, en hem deed vreezen „dat veele Prinsen tot extravagante resolutien sullen koomen."

Gelukkig kwam het zooverre niet; de hoop van Lodewijk XIV, dat hij de Duitsche Vorsten op zijn hand zou krijgen, vervloog, de oorlog bleef voortwoeden.

---

[1] Les troupes Françaises et celles des Alliés n'avoient fait depuis la prise de Furnes aucun mouvement sur la frontière; mais la fatigue que les premières avoient essuyées dans cette entreprise et la nécessité d'attendre que le pays put fournir à la subsistance de la cavalerie, obligèrent le Roy à differer l'assemblée de ses troupes jusqu'au mois de Mai, *Baurain* ll. anno 1693, p. 3.

[2] *Rousset* ll., vol. 4, p. 59.

Van beide zijden echter werd de vrede gewenscht; Willem III erkent in een vertrouwelijk schrijven aan Heinsius, hoe het nu uitkomt, gelijk hij gevreesd had, dat de veldtocht van 1693 niet schitterend zou zijn, en dat hij daarom ook maar op het einde van 1692 den vrede had willen sluiten. Soldaten waren niet meer in genoegzame getale te vinden, geld ontbrak overal. „Op dien voet is het niet langer te houden," zegt Willem III, „dat de lasten van den geheelen oorlogh op onse schouderen souden „vallen, waertoe van alle kanten werd gebuteert en hoe williger dat „men is, hoe meer men wert geverght."

Toch gaf de onvermoeide strijder den moed niet verloren; al was het jaar begonnen met het verlies van Furnes en Dixmuyden, en voegde zich weldra het verlies van een honderdtal geladen koopvaardijschepen in de Spaansche zee daarbij, de maand Juni zag hem met ruim 80,000 man nabij Leuven gecampeerd, gereed, zoo noodig de bedreigde vesting Luyk te hulp te komen.

Lodewijk XIV had met de meeste inspanning zijne legermacht tot 120,000 man kunnen brengen en kwam zich zelf aan het hoofd zijner krijgsmacht stellen, om, hetzij door een gelukkige beleegering, hetzij door een gewonnen veldslag, zijn vroeger zoo gemakkelijk behaalde lauweren te vermeerderen.

Willem III was hem vóór geweest; vijftien duizend man, nog bij tijds binnen Luik gebracht, deden Lodewijk van het beleg dier vesting afzien; aan een aanval op het leger der bondgenooten, dat in sterke stellingen verschanst was, waagde de groote Monarch zich niet; hij keerde naar Versailles terug. [1]

De Franschen namen weldra Huy, dat zich slechts vijf dagen verdedigde, [2] en Willem III, die thans zijne verschansingen had verlaten, waagde

---

[1] *Baurain* ll., p, 11, doet het voorkomen, alsof de Chamley, na de inneming van Heidelberg, den Koning overreedde den oorlog meer in het Duitsche rijk over te brengen, en af te zien van het voorgenomen beleg van Luyk, doch zoowel uit de medegedeelde brieven bij Rousset, als uit Baurain zelf blijkt, dat men geen kans zag Luyk ln te nemen, nu men Willem III reeds in het veld vond met een sterk leger. Dit getuigt ook het MS. verhaal: *Campagne de Flandres en* 1693 (zie bijlagen), waar het heet: „L'intention du Roy avoit été de prendre Liége; mais le séjour que S. M. avoit *été* obligé de faire au Quesnoy à cause de son indisposition avoit donné le temps aux ennemis de mettre cette place à couverts."

Macaulay, die ook hier uitsluitend St. Simon volgt, schildert in sterke kleuren de wanhoop en woede van den Hertog van Luxemburg over dit besluit; de juistheid dier voorstelling valt zeer te betwijfelen; ook na het vertrek van den Koning en de afzending van een legercorps naar Duitschland, bleef Luxemburg zeer sterk tegenover Willem III; de Koning gelastte hem te zorgen, dat het vijandelijk leger zich niet over de Schelde begaf, en het aan te vallen, zoo het daarhenen toog.

[2] „Het verlies van Huy is oock soo sensibel en insonderheyt, omdat de defentie soo infaem is geweest." (*Willem III aan A. Heinsius*).

zich den 29sten Juni aan een veldslag bij Neerwinden, die wederom voor hem in een nederlaag eindigde.

Zes en dertig stukken geschut en menigte van vaandels vielen den vijand in handen. Moedig was er van beide zijden gestreden; lang bleef de uitslag twijfelachtig; drie malen werd het dorp Neerwinden genomen en hernomen; in goede orde trok de verwonnene terug. [1] Reeds vier dagen later schreef hij dan ook aan Heinsius: „Ick hoop, dat wij weder haest in staet sullen sijn om met een formidabel leger den vijant te kunnen het hoofd bieden."

Doch zooal de Franschman geen enkel gewichtig voordeel behaalde uit deze overwinning, en zoowel in Duitschland als in de Spaansche Nederlanden, grootendeels een defensieve houding bleef aannemen, ook de toestand der bondgenooten werd voorwaar niet gunstiger in een landsrteek, die, uitgeput door de kolossale legers van vriend en vijand, bijna geen voedsel meer opleverde en ook niet meer te brandschatten was. [2]

Nog één vesting viel dit jaar den Franschen in handen; Charleroy, van 15 September tot 11 October, onder leiding van Vanban, beschoten, gaf zich na een dappere verdediging over; het garnizoen, dat van 4000 op 1500 man was versmolten, trok met alle krijgseer uit de platgeschoten veste.

Wel had de opperbevelhebber der bondgenooten het voornemen gehad een poging te wagen tot ontzet, maar het gebrek aan levensmiddelen verlamde al zijne plannen.

Bedrukt en ontevreden keerde hij weldra naar Engeland terug.

Maar ook Lodewijk had alle reden, om een einde te zoeken van dezen ontzachelijken strijd. De inspanning van dit jaar kon niet herhaald worden: een wanoogst kwam de algemeene ellende verhoogen, en terwijl men, ten koste van verbazende sommen gelds het brood te Parijs op lagen prijs hield, stierven in het noorden en oosten der monarchie duizenden den

---

[1] *Baurain* stelt het verlies der Franschen op 8000, dat van de bondgenooten op 18,000 man; dit laatste cijfer is zeer overdreven; *de Europesche Mercurius* stelt het op ruim 8000. Bovendien werden ongeveer 1500 man gevangen genomen, waaronder de Hertog van Ormond, Zuylenstein, de Heer van 's Gravenmoer en de Graaf von Lippe. Het was Willem III, die door zijn persoonlijken moed den terugtocht dekte en den vijand van vervolging afhield. „Le Prince d'Orange„ schreef Racine, „pensa être pris, après avoir fait des merveilles.„

Bij het verslag van het gebeurde, door Willem III aan den Keurvorst van Brandenburg gezonden, voegde hij deze woorden: „Vous jugerez par là que la perte des Français n'est pas moins considérable que celle des alliés et qu'ils ne feront aucun advantage de l'attaque qu'ils ont fait de notre camp,„ bij *Droysen* II., p. 287.

[2] Baurain verhaalt, hoe de Hertog van Luxemburg door gebrek aan paarden, wagens en fourrage, buiten staat was, offensief te handelen. Weldra ontstonden er zelfs oproerige bewegingen onder de soldaten, die geen soldij ontvingen.

hongerdood. Voor het eerst deed Lodewijk XIV thans regtstreeks vredes-aanbiedingen, zoowel te Brussel, als te Stockholm en te Weenen; ook de Pauselijke Nuntius werkte daartoe mede. Tot voorloopige overeenstemming kon men niet komen en het is ook waarschijnlijk, dat de bondgenooten, dat vooral Willem III, rekenende op de ellende en het geldgebrek in Frankrijk, het oogenblik nog niet gekomen achtten, om met ernst den vrede voor te bereiden. [1]

Vooral koesterde men thans groote verwachtingen van den ijver en de krachtige hulp, die de Keizer, zoowel in Duitschland als in Italie, zou verleenen en hoopte men nogmaals van het noorden en het zuiden te gelijk Frankrijk binnen te dringen, en dan ten slotte den vrede af te dwingen. [2]

Reeds vroeg in 1694 was in Vlaanderen het Staatsche leger en dat der Spanjaarden in het veld. De Franschen, onder het opperbevel van den Dauphin van Frankrijk, zoo het heette, maar inderdaad onder leiding van den Hertog van Luxemburg, waren zwakker en minder goed uitgerust dan in vorige jaren en hadden het strengste bevel alleen defensief te ageren. Zoo reeds in 1693 geldgebrek voor Lodewijk's soldaten de grootste vijand was geweest, in dezen veldtocht zou het nog veel erger worden. Vleesch was niet meer te krijgen en gedurende maanden werd geen soldij betaald. Desertie en oproeren waren dan ook aan de orde van den dag, en indien de bondgenooten sterk genoeg zich hadden gevoeld, om in het open veld den vijand tegemoet te trekken, wellicht ware ditmaal de overwinning zonder groote inspanning behaald. [3]

Dat men het niet deed, was waarschijnlijk toe te schrijven aan de voornemens, die men in Engeland koesterde, doch die weldra verijdeld werden. Met een groote zeemacht en met een vrij talrijk Engelsch legercorps zou men Brest, de groote wapenplaats der Fransche marine, aanvallen, de magazijnen vernielen en na daar geland te zijn, vasten voet aan wal trachten te behouden; de Hertog van Wurtemberg zou aan het hoofd van een Hollandsch legercorps, van Gend over de Fransche grenzen marcheren, en terwijl de vloot Duinkerken beschoot, zou men verder van deze zijde Frankrijk binnendringen. Inmiddels zou men rond Namen het

---

[1] Zeer juist teekent *de Willequet* (*Hist. de la Barrière etc.*) den toenmaligen toestand met deze woorden: „Louis XIV etait vainqueur, mais la France etait vaincue.”

[2] Men vergelijke hierachter de Bijlage II.

[3] De Franschen hadden 81 bataillons en 162 escadrons onder den Dauphin, 15 bataillons en 23 escadrons onder Boufflers, terwijl de maarschalk d'Harcourt met 12 escadrons de Luxemburgsche grens dekte. Daartegenover stond Willem III met 83 bataillons en 250 escadrons, terwijl nog 14 bataillons Brandenburgers, 20 bataillons Hollanders en 6 bataillons Luikenaars de stad Luik dekten.

beleg slaan, terwijl de Saxers en Keizerlijken, over den Rijn gaande, op hunne beurt den vijand in zijn land zouden opzoeken.

Doch ook nu viel dit goed overlegde plan in duigen.

Brest bleek onneembaar; de landing mislukte; de aanvoerder der landingstroepen, Talmash, moest zwaar gewond met de zijnen terugtrekken, en het Hollandsche eskader onder Hidde de Vries, dat later tegen Duinkerken zou opereren, werd geslagen en de bevelhebber gevangen genomen. Nu bleef ook de beweging van den Hertog van Wurtemberg achterwege en kon Luxemburg met zijn gansche macht Willem III bezig houden, steeds Luik en de Maassteden bedreigende.

En toen de bondgenooten later in het jaar telkens beproefden de Schelde over te trekken, om langs de zeekust Frankrijk binnen te komen, wist de Fransche maarschalk met groot talent door allerlei manoeuvres steeds zijn vijand op te houden of te misleiden, zonder zich immer te veel bloot te geven. Het bombarderen van Dieppe, St. Malo en andere havenplaatsen door de gecombineerde vlooten bleef dan ook vruchteloos en eerst op het einde van den veldtocht gelukte het den bondgenooten, door het innemen van Huy, het behoud van Luik te verzekeren en zich het recht te geven tot de bewering, „*que nous sommes supérieurs aux ennemis.*" [1]

Zoo ging men het jaar 1695 te gemoet; aan de zijde der bondgenooten niet zonder hoop, dat eindelijk de vrede, al ware het dan ook na nog éénen veldtocht, zou afgedwongen worden; van de kant van Frankrijk met het vaste voornemen, om ook nu nog het uiterste te wagen.

Lodewijk XIV had thans eenige reden om op betere toekomst te hopen en zijne agenten lieten niet na met alle kracht tot de verwezenlijking dier hoop te arbeiden. De zoogenaamde tiers-partij, die voor zich de neutraliteit en een mediatie, om tot den algemeenen vrede te geraken, vorderde, nam in krachten toe. Zweden en Denemarken, Hanover en Saxen speelden in die geheime machinatien de hoofdrol en zochten allengskens de Duitsche Staten van het zenden van troepen tegen Frankrijk afkeerig te maken.

Nog erger gevaar bedreigde de bondgenooten; reeds in den aanvang van het jaar begonnen de geheime onderhandelingen met Savoije, om tot een afzonderlijken vrede te geraken en terwijl Frankrijk steeds dieper in Spanje doordrong, zouden wellicht binnen kort de Fransche legers in Italie, of de Hertog van Savoije zelf, als Lodewijk's bondgenoot, de Spaansche en Oostenrijksche bezittingen in Italie bedreigen.

---

[1] Woorden van Heinsius in zijn brief aan lord Gallway. Zie pag. 91.

Dit alles echter was aan de bondgenooten, althans te Londen en te 's Hage nog onbekend, toen de veldtocht van 1695 aanving.

Het Engelsche Parlement had op het einde van 1694 met groote meerderheid een crediet van vijf millioen pond sterling toegestaan tot voortzetting van den oorlog. En ook de Staten-Generaal bleven niet achter; zoowel om de vloot als de legers uit te rusten werden weder verhoogde bijdragen toegestaan.

Onverwacht ging in Januari van dit jaar een doodmare door Europa, die in den eersten oogenblik een gansche omkeering in de bestaande toestanden scheen te voorspellen.

Koningin Mary overleed na een ziekte van enkele dagen. De Jacobiten waren vol hoop; de gehate Hollander had nu zijn grootsten steun in Engeland verloren en onder de vreemde vorsten waren er voorzeker ook, die den zegevierenden overweldiger der Engelsche troon slechts daarom dadelijk hadden erkend, omdat ook zijne vrouw, de dochter des Konings, de kroon, die haar althans toekwam, dragen zou.

Van de eerste verwarring en verslagenheid had men te Versailles gaarne gebruik gemaakt om een landing in Engeland te beproeven; op groote schaal werden voorbereidingen gemaakt; doch de tegenstand, dien men tegen Willem III na den dood zijner echtgenoote verwachtte, bleef achter en van de landing werd afgezien.

Meer dan een leger had Lodewijk XIV echter dezen winter verloren door den dood van den Hertog van Luxemburg, die nu in het opperbevel werd vervangen door den onbeduidenden de Villeroy.

Willem III, die na zijn treurig verlies eenige weken zich aan alle staatszaken had onttrokken en aan zijn vertrouwdsten verklaarde, dat hij voortaan tot het voeren van den oorlog zich onbekwaam gevoelde, had weldra de oude veerkracht herwonnen; de bewijzen van gehechtheid, hem in die dagen in Engeland betoond, zijne verzoening met zijne schoonzuster Anna en haren gemaal, waardoor hij met de Marlborough's ook vele aanzienlijke Jacobiten op zijn hand kreeg, de ferme houding van het Parlement, dit alles deed hem nog eenmaal hopen op een aanstaanden en glorierijken vrede.

Later dan anders kwam de Koning en Stadhouder bij het leger, dat in Vlaanderen naar de Maas trok.

De Franschen hadden, evenals in het vorige jaar, en in nog grootere mate, één vaste linie van defensie ingenomen, die zich van de zeekust bij Duinkerken tot nabij de Maas uitstrekte, om den bondgenooten het binnentrekken van hun land te beletten, en tevens op vijandig grondgebied telkens strooptochten te kunnen ondernemen. Terwijl zij aldus de hoofd-

macht der bondgenooten hoopten bezig te houden en hen in het onzekere te laten van hunne voornemens, zou Boufflers met een meer bewegelijk corps langs den regteroever van de Maas voortgaande, den Rijn naderen gereed, om, zoo noodig, op zijne schreden terug te keeren en aan Villeroy de hand te bieden.

Willem III verijdelde wederom deze taktiek. Onverwacht, want dat het plan niet lang te voren was vastgesteld, blijkt uit zijn schrijven aan Heinsius, trekt hij met zijn leger op naar Namen en doet die sterke vesting omsingelen en insluiten. Boufflers ziet nog kans zich met eenige duizenden in het kasteel te werpen, maar weldra is het beleg aangevangen.

Een der schitterendste wapenfeiten uit deze eeuw.

Onder leiding van Coehoorn worden stad en kasteel, door hem zelf gebouwd, door Vauban na 1692 verbeterd, beschoten, berend en eindelijk ingenomen, na meer dan zes weken even heldhaftig te zijn verdedigd als onversaagd te zijn aangegrepen.[1] Duizenden bij duizenden sneuvelden of stierven van uitputting, maar wat bovenal dit beleg merkwaardig maakte, was de omstandigheid, dat de belegeraar, van alle zijden door den vijand bedreigd, telkens een gedeelte zijner macht moest gebruiken om aanvallen in den rug te weren.

De Hertog van Vaudemont, de groote vertrouweling van den Oranje-Vorst die aan de Schelde de Fransche linie en hare bezetting zou gadeslaan en zoo mogelijk daar moest doordringen, zag zich ten slotte genoodzaakt, toen Dixmuyden en Deynse in handen van den vijand waren gevallen, terug te trekken, om niet omsingeld te worden; weldra trekt Villeroy naar Brussel en beschiet die weerlooze stad met gloeijende kogels, en als men op het punt is het kasteel van Namen in te nemen, dreigt een Fransche macht den belegeraar met een aanval in den rug, die de vernietiging van het gansche Staatsche leger ten gevolge kan hebben.

Overal bezielde Willem III het leger met zijn vurigen ijver; dan eens tusschen de batterijen rond de vesting, waar naast hem zijne officieren den heldendood vonden, den volgenden dag aan het hoofd zijner cavalerie den van elders naderenden vijand tegentrekkende en bij dit alles zijne bevelen zendende aan legerhoofden, aan zijne staatslieden in Holland en Engeland, de vreemde Vorsten aanzettende tot nieuw verzet, de zee-operatien leidende en tot in de kleinste bijzonderheden het oog houdende

---

[1] Het behoort tot de groote verdiensten van Willem III, dat hij Coehoorn tegenover zijn meeste generaals, die hem niet waardeerden, handhaafde en hem eindelijk de leiding van het geheele beleg gaf. Cf. *J. W. v. Sypesteyn*, *Het leven van M. van Coehoorn*, blz 13.

op al de behoeften zijner legers en tegelijk op de staatkundige handelingen zijner agenten, die den vrede moesten voorbereiden. [1]

Terwijl aldus op het land gestreden werd, zetten de vlooten de tuchtiging der Fransche havenplaatsen voort, thans meer met het doel om het uitzeilen der kapers en het uitrusten van schepen te beletten, dan wel om, gelijk vroeger, landingen te beproeven. Ook nu echter bleef de uitslag beneden de verwachtingen; de uitwerking van zekere machine-schepen, een Hollandsche uitvinding, die een soort van stormrammen schijnen geweest te zijn, viel tegen, en de kapers van Duinkerken bleven, ofschoon St. Malo, Granville en andere kleine plaatsen hevig werden beschoten, steeds hunne strooftochten langs de Engelsche en Hollandsche kusten voortzetten, nadat een aanval op die eerste haven mislukt was.

Had de inneming van Namen en de gedurende 1695 gebleken onmacht der Fransche legers om iets te ondernemen, de hoop op den vrede verlevendigd, de weldra vermoed wordende afval van Savoije, dat zijn afzonderlijk verdrag met Frankrijk zocht te sluiten, verduisterde niet weinig dit uitzicht op rust.

De bevolking van 's Gravenhage — de publieke opinie oordeelde ook toenmaals soms vrij juist — gaf later haar ongenoegen op vrij onaangename wijze aan den nog aldaar vertoevenden resident van Savoije te kennen, maar zij wist niet eenmaal welken invloed die afval zou uitoefenen op de kabinetten te Weenen en te Madrid en op de verschillende bondgenooten in Duitschland.

Nu de Fransche overmacht in Italie niet meer te betwijfelen viel, haastte zich de Paus, die reeds veel meer dan zijn voorganger de Fransche partij volgde, op vrede te Weenen en te Madrid aan te dringen. Italie zou dan als neutraal gebied beschouwd worden en de krijg zich dus beperken tot den Rijn en de Spaansche Nederlanden. Waarom zou men dan ook niet een stap verder gaan en de beide zeemogendheden aan haar lot overlaten? Zoo de Keizer vrije hand verkreeg, om den Turkenkrijg met alle macht door te zetten, zoo Spanje behield wat het vóór den oorlog bezat, zoo men perken kon stellen aan den zich veel te veel uitbreidenden invloed van Brandenburg — men voorzag reeds, dat de Keurvorst in het stadhouderschap der republiek zou opvolgen [2], — indien Jacobus en met hem de Roomsche kerk in Engeland weder hersteld werd, dan

[1] „Tot de vrede heb ick al sulcken groote genegentheyt als oyt." (Willem III aan Heinsius) Brief van 15 Augustus 1695.

Het beleg van Namen is door Bosscha II. 270—295 uitvoerig beschreven, o. a. naar de brieven van E. van Weede van Dijkvelt en Hooremans aan de Staten-Generaal.

[2] Cf. *Droysen*, *Friedrich I* etc., pag. 105.

zou toch ten slotte de overmacht der Protestantsche mogendheden, die vrij gevaarlijk begon te worden, zijn gefnuikt.

Slechts één man was op den duur in staat al die plannen met kracht te dwarsboomen. En deze hield niet op door zijn agenten aan alle hoven, door zijn getrouwen Heinsius en door de Hollandsche gezanten te Weenen en elders, door het geld vooral der republiek en niet minder door zijne krachtige legers en vlooten, het voorbeeld te geven van volharding in den strijd, zoolang geen werkelijke vrede te verkrijgen was. Wel werd voortdurend in het geheim onderhandeld over den vrede, maar tot een afzonderlijk vredesverdrag, zonder al de leden der groote alliantie, zou de Koning-Stadhouder nimmer zijn over te halen.

Lodewijk moest dus naar andere middelen uitzien, om zijn vijand onschadelijk te maken.

In den aanvang van 1696 was de volksgeest in Engeland den oorlog niet zeer gunstig; een gevaarlijke geldcrisis, de druk der belastingen, het kwijnen van den handel, had velen ontstemd; de dood der Koningin, de wankelende gezondheid van Willem III, de onzekere houding der Prinses Anna, gaven den Jacobiten nieuwe kracht en nieuwen moed; te Versailles en aan het hof van den verdreven Koning werden allerlei geheime plannen gesmeed, en eindelijk werd besloten, dat een nieuwe en ditmaal, zoo men hoopte, gelukkige landing in Engeland zou worden ondernomen; men zou terzelfder ure, zoo werd het Lodewijk XIV voorgesteld, zich van Willem III meester maken en in de verwarring van het oogenblik Jacobus als Koning uitroepen.

Wel was het spoedig bekend geworden, dat te Duinkerken groote toebereidselen werden gemaakt en dat ook troepen daarhenen werden gezonden, maar men geloofde meer aan een landing in Zeeland of langs de Hollandsche kust, en eerst toen de samenzwering tegen den Koning was ontdekt, want inderdaad gold het een aanslag op zijn leven, en eenigen waren gevat, gevoelde men aan welk ontzaglijk gevaar men was ontsnapt.

In Engeland was de schrik algemeen, maar niet minder de verontwaardiging. Willem III liet niet na, als schrander staatsman, van de eerste opgewondenheid gebruik te maken, om den ijver tot nieuwe oorlogstoerustingen te prikkelen. Hij liet 20 bataillons Engelsche soldaten uit Vlaanderen overkomen, alsom te toonen, dat werkelijk nog gevaar voor een landing van den vijand bestond, hoe weinig hij dat gevaar ook duchtte, hij liet aanstonds de vlooten gereed maken, om, zoo het kon, „een tweeden La Hogue-slag te slaan." De Fransche schepen echter bleven binnen en van den beraamden aanval op de Fransche havenplaatsen kwam niets.

Inmiddels had de Graaf van Athlone, die een legercorps in Vlaanderen commandeerde, bijna op hetzelfde tijdstip, waarop de samenzwering ontdekt werd, op eigen gelegenheid een stouten aanval gewaagd, die goed slaagde. De kleine sterkte Givet, het groote fourage-magazijn der Franschen, werd in brand gestoken en vernield, en daarmede de veldtocht voor het geheele jaar den vijand ontzachlijk bemoeilijkt.

Doch wat men van de zijde der bondgenooten vooral bedoeld had, een krachtige aanval aan den Rijn en een binnendringen in den Elzas onder leiding van Prins Lodewijk van Baden, bleek ondoenlijk, dan eens, omdat de Munstersche of andere hulpbenden niet gereed waren, dan weder, omdat geen betaling geschiedde noch fourrage voorhanden was, dan weder, omdat uit Weenen of van elders allerlei tegenstrijdige bevelen kwamen.

Het geheele jaar ging voorbij zonder een enkel merkwaardig wapenfeit, en algemeen was de meening verspreid, dat de eerste dagen van 1697 den vrede zouden zien.

Toch zou het nog ruim negen maanden duren, eer deze wensch vervuld werd.

Willem III wist zijn Engelsch parlement te overtuigen, dat de vrede alleen met den degen in de vuist was te verkrijgen; Heinsius sprak niet anders, omdat ook hij gevoelde, dat, na al de gemaakte opofferingen, zelfs de schijn moest vermeden worden, alsof men uit uitputting en onmacht den vrede zocht. Vooral tegenover de bondgenooten moesten de zeemogendheden toonen, dat men prijs bleef stellen op vereeniging en trouw aan het eenmaal gegeven woord; reeds was Savoije afgevallen; als Spanje, wiens zwakke Koning bijna stervende was, dat voorbeeld volgde, en de Keizer zich ook terugtrok, dan zou Lodewijk nog eenmaal met zijn gansche macht op de kleine republiek der Vereenigde Gewesten vallen en haar verpletteren, voordat van elders hulp was te bekomen, of haar een vrede afdwingen ten koste van haren handel en van hare welvaart.

Wat baatte echter al die ijver tegenover bondgenooten, dien het aan kracht en lust ontbrak, om even flink te handelen?

De Franschen hadden nu hunne legers kunnen versterken met de bataillons, die vroeger in Italie streden en ze hadden den bekwamen Catinat van daar naar Vlaanderen doen overkomen; hun getalssterkte overtrof die der bondgenooten met een derde; in Mei namen zij Ath in en bedreigden wederom Luyk. Toch kwam het nimmer tot een treffen, wellicht ook, omdat men van beide zijden vreesde door den altijd wisselvalligen uitslag den op handen zijnde vrede in de waagschaal te stellen.

Willem III had in het begin van Mei op een wapenstilstand gerekend, hij was den oorlog moede; toen Ath was overgegaan en de Prins van

Baden zich langs den Rhijn in beweging begon te stellen, hoopte hij nog eenmaal het krijgsgeluk te kunnen beproeven, om dan des te voordeeliger vrede te sluiten, maar de Franschen gaven hem de gelegenheid niet, en als om te toonen, dat hij den strijd niet meer verlangde, verliet hij het leger en vertrok naar het Loo.

Op het einde van September kwam de vrede tot stand, eerst tusschen Frankrijk aan de ééne en de zeemogendheden met Spanje aan de andere zijde; den 30 October sloten de Keizer en het Rijk hunne verdragen; even te voren had Eugenius van Savoije de Turken verslagen en daardoor den grondslag voor den vrede gelegd, die aan Oostenrijk geheel Hongarije en Zevenbergen verzekerde.

Of de strijd van bijna negen jaren voor één der partijen vruchten had opgeleverd, al die inspanning, al die menschenlevens waard?

Lodewijk behield Straatsburg, en enkele der zoogenaamde „réunions;" in Italie verkreeg hij de sterkste vestingen in het noorden; maar noch Luxemburg, noch de vroeger gevorderde grensvestingen in Vlaanderen werden hem prijs gegeven. [1]

Dat echter noch de fierheid, noch de kracht van den Franschen monarch waren gebroken, zou de geschiedenis der eerstvolgende jaren leeren.

De vrede van Rijswijk zou blijken een wapenstilstand te zijn, een toebereiding tot een nieuwe worsteling, met dit onderscheid alleen, dat voortaan de zich zoo krachtig ontwikkelende Engelsche natie, voor altijd losgemaakt van het bondgenootschap met Lodewijk XIV, naast de republiek der Vereenigde Gewesten zou blijven strijden tegen Fransche overheersching in Europa, zonder eenige aarzeling noch verdeeldheid, ook toen de groote aanvoerder gevallen was, die de band scheen te zijn, waardoor beide volken zich vereenigd gevoelden.

---

[1] Toen in 1696 sprake was, dat Frankrijk Straatsburg en Luxemburg bij den vrede zou teruggeven, schreef Vauban: „Un pont sur le Rhin et une place de la grandeur et de la force de Strasbourg, qui vaut mieux elle seule que le reste de l'Alsace, cela s'appelle donner aux Allemands le plus beau et le plus sur magasin de l'Europe pour les secours de M. de Lorraine et pour porter la guerre en France. Luxembourg, de sa part, fera le même effet à l'égard de la Lorraine, de la Champagne et des Evêchés . . . . . . Nous perdons avec ces deux places pour jamais l'occasion de nous borner par le Rhin; nous n'y reviendrons plus, et la France, après s'être ruinée et avoir consommé un million d'hommes pour s'élargir et se faire une frontière, que tout est fait, et qu'il n'y a plus qu'à se donner un peu de patience pour sortir glorieusement d'affaire, tombe tout à coup sans aucune nécessité; et tout ce qu'elle a fait depuis quarante ans ne servira qu'à fournir à ses ennemis de quoi achever de la perdre." (*Rousset* Il., vol. 4, p. 540).

BIJLAGE I.

FRAGMENTEN

UIT DE

Memoires de Monsieur de B..... ou Anecdotes, tant de la cour du Prince d'Orange, Guillaume III, que des principaux Seigneurs de la République de ce temps. [1]

Mr. Bentinck, Duc de Portland.

...... Parmi les personnes qui composoient la cour, le favory, que j'ay dejà dit, faisoit la première figure. Il s'appelloit Mons. de Bentinck, gentilhomme de la Province d'Overyssel, connu aprés sous le nom de Milord Portland, collonel des gardes à cheval, genéral de cavalerie, et grand chambellan du Prince, *dont je devins cornette*, et que j'ai eu occasion de connaitre à fond.

Il étoit d'assez belle taille, un peu roide, d'un blond, tirant sur le roux, qu'il cacha après sous une perruque. Le visage, sans être irrégulier, n'avoit rien de revenant; l'air et la physionomie assez douce, gracieux et honnête à l'abord, l'esprit assez limité, facile à prevenir et très difficile à ramener de ce qu'il avoit conçu. Le grand attachement qu'il avoit eu depuis la plus tendre jeunesse auprès du Prince, luy avoit ôté les moyens d'acquérir d'autres connaissances qu'une certaine routine dans les affaires, que son maitre luy communiquoit; ignorant sur toute autre chose, grand économe et peu magnifique.

Il avoit épousé une demoiselle d'honneur de la Princesse, nommée de Villers, femme de vertu et de mérite. Il s'étoit conservé l'affection de son Maitre par une assiduité, qui tenoit de l'esclavage, n'ayant de libre que les heures qu'il étoit occupé à donner les audiences. Cette faveur auroit été un exemple à tous les souverains, d'une constance très rare, si elle s'étoit encore soustenue quatre ou cinq ans.

Mais celuy dont je parleray après devint compagnon de sa faveur et peu de temps après, le mit hors de place. [2]

---

[1] Dit MS. is het laatst afkomstig uit de bibliotheek van wijlen Mr. Luzac, was vroeger in die van Mr. H. W. Tydeman, die het uit de bibliotheek van Meerman aankocht. Het origineel, waarnaar deze copie gemaakt is, berustte in de 18e eeuw in de boekerij van Mr. de Maleprade te Parijs.

[2] Cf. *Macaulay's Hist. of England* vol. 5, p. 189.

Vingt millions, qu'il avoit amassés, n'ayant pas eu de patrimoine cent écus de rente, servoient à le consoler, et à luy faire supporter sa retraite.

Voyant décliner son crédit, il demanda la démission de tous ses emplois, quitta de très belles charges et se retira à la campagne avec sa femme, qu'il avoit épousé en secondes noces, ne s'occupant que du soin de bien établir sa famille.

Il courut auprès du Roy, quand il apprit, qu'il se portoit mal, et eut encore la consolation de le voir expirer entre ses bras......

Mr. de Keppel ou Lord Albemarle.

Le favory, qui occupa sa place, s'appelloit Monsieur de Keppel, gentilhomme Gueldrois, connu dans la suite par (le nom de) Milord d'Albemarle.

Il avoit été page du Prince et en portoit même les couleurs, peu de jours avant la révolution d'Angleterre. La faveur l'éleva bientôt et avec rapidité à tous les honneurs. En six ans de temps il devint de cornette général de cavalerie et l'idole de la cour. Tout puissant auprès de son maitre, sans avoir la modestie de son prédecesseur, il disposoit de tout, avec une hauteur indépendante; toutes les graces passoient par ses mains; plus chéri qu'un fils ne peut-être de son père, il gouvernoit avec une facilité qui étonnoit tout le monde. Jamais Mylord de Portland n'avoit approché de son crédit ni de son orgueil. Il avoit l'esprit plus vif et plus délié que l'autre, mais sans connoissance ni culture par aucune estude. Sa vanité le rendit odieux aux personnes modestes, et qui n'avoient que leur mérite pour eux. Pour mériter son appui, il falloit avoir les airs de petit-maitre, faire de l'éclat et de la dépense.

On croyoit après la mort de son maitre de le voir tomber d'aussi haut qu'il avoit esté elevé, mais soutenu par la fidèlité, que le Pensionnaire Heinsius conserva à toutes les créatures du Roy, il ne perdit que son crédit à sa perte du Roy et conserva toutes ses charges, passant même à de plus considérables.

Il étoit assez bel homme, bien pris dans sa petite taille, cachant sous les boucles d'une vaste perruque blonde une tâche de vin, qu'il avoit sur la joue. Il eut le temps et la prévoyance pendant sa faveur d'amasser de grands biens et de belles charges, et d'un pauvre gentilhomme, des plus nécessiteux de sa province, il devint chevalier de la Jarretière, lieutenant-general de cavalerie, député dans les Nobles d'Hollande et Gouverneur de Tournay......

Mr. d'Ouwerkerk.

Le grand écuyer, qui s'appelloit Mr. d'Ouwerkerk, étoit le fils de Mr. de Beverweerd, grand-oncle du Prince, réconnu pour fils naturel du Prinçe Maurice. Il étoit d'une taille médiocre, fluet, fort propre et très affecté, incapable d'attachement pour les affaires, brave autant qu'on peut l'être, desinteressé à un point de ne vouloir jamais rien demander pour luy, ni pour les siens: sans empressement pour les honneurs, et sans mouvement pour les acquérir; le génie

très médiocre, honnête par intervalle et très emporté, il le devint à un point sur la fin de ses jours, qu'il se rendit insupportable et dégênera dans une espèce de folie. Il mourut au milieu des armées, où sa main avoit toujours vaillamment agi. Il eut toujours pour son maitre une fidélité et un zêle inviolable......

Mr. de la Leck.

Le frère ainé du Grand Escuyer s'appellait Monsieur de la Leck, Gouverneur de la Flandre Hollandaise et Lieutenant-Général de cavalerie. C'étoit le cavalier le mieux fait et du plus grand air, qu'il y eut à la cour; honnête et discret, il y étoit estimé de tout le monde et aussi desinteressé que son frère, il ne servoit son Maitre que par affection et par honneur. Il ne se mêloit d'autres affaires que de celles de sa famille, qui étoit des mieux reglées de la Haye, et sagement gouvernée par une Dame, fille du Comte de Warfuse, qui, quoyque de la réligion Romaine, vivoit avec luy dans une union et avec une estime, qui faisoit l'admiration des autres, et qui ne s'étoit rendue qu'après cinq ou six ans de poursuite. Mons. de la Leck n'avoit pas un grand génie, son esprit même étoit assez naif, mais son agrément et sa politesse couvroit avantageusement ses défauts......

Mr. de Zuylensteyn.

Mr. de Zuylensteyn, qui sortoit aussy du costé naturel des Princes de Nassau, occupoit un rang considérable à la cour. Personne n'y auroit pu mieux briller que luy, s'il avoit voulu s'en donner la peine. Il étoit bien fait de sa personne, un air d'un homme de qualité, beaucoup d'esprit et de politesse, mais ennemi du travail et de la contrainte. Il auroit eu la faveur entière du Prince, s'il avoit voulu s'en donner la peine, mais incapable d'attachement et de contrainte, il ne suivoit que ce penchant, qui le portoit aux plaisirs. Il avoit la complaisance de suivre son maître à la chasse et le quittoit dès qu'il commençoit à se fatiguer. Il n'alloit manger que chez les gens dont il connoissoit le bon goût du cuisinier, rien au monde ne luy auroit pu faire perdre un repas.

Il prit le party des armes, qui luy convenoit. Il n'a pas laissé un grand nom dans l'histoire.

Le Roy, qui l'aymoit beaucoup et qui avoit dessein de luy faire un mariage fort avantageux, apprit avec chagrin les engagements qu'il avoit pris avec une des filles d'honneur, que deux frères qu'elle avoit, l'obligèrent d'épouser. Il fut disgracié pendant quelque tems, mais l'affection que le Prince avoit pour luy, le remit bientôt en grace. Il fut fait Mylord, sous le titre de Comte de Rochefort et sa femme Dame d'honneur......

Le Comte de Noyelles.

Parmi ceux, qui faisoient encore figure à la cour, on y remarquoit le Comte de Noyelles, d'une naissance distinguée dans les Pays-Bas, mais qui n'ayant pas beaucoup de bien, étoit venu chercher de l'employ en Hollande, sous la

récommandation du Rhingrave, qui y avoit attiré plusieurs gens de qualité du voisinage. Il devint enseigne dans les gardes et eut après une compagnie. Je le trouvois dans ce poste, d'où il passa ensuite au Généralat de l'infanterie. On peut dire de luy, ce qu'on avoit remarqué de l'empereur Néron. Ce fut la jeunesse la plus aymable et la mieux faisante, qu'on pouvoit souhaiter. Affable et honnête, il servoit de patron et d'introducteur à tous ceux qui en manquoient. C'etoit l'homme de toute la cour le mieux fait et avec les plus belles manières.

Le Prince l'aymoit tendrement, mais lorsqu'il devint plus agé et dans des charges plus considérables, il se rendoit insupportable à son domestique et à tous ceux qui avoient affaire avec luy; chagrin et fantasque, on ne sçavoit comme le prendre. Il commandoit comme un petit tyran. Le Prince étoit si fort prévenu en sa faveur, qu'il étoit sourd aux plaintes, qu'on n'osait pas même faire contre luy. Il avoit épousé une Demoiselle Française, de la maison d'Aumale, qui avoit quelques biens...... Il eut un fils, qui fut comme luy, un des plus beaux hommes qu'on pouvoit voir, avec les mêmes commencemens que le Père. Ils moururent l'un et l'autre en Catalogne, le Père commandant en chef des troupes, sous le Roy Charles III et ensuite Empereur, et le fils colonel.

Le Comte de Stirum.

Le Comte de Stirum étoit assez proche parent du Prince, du côté de sa grand-mère. Je le trouvois capitaine aux gardes.

Il étoit bien fait, d'une taille avantageuse, l'air et les manières brusques, peu d'éducation et encore moins de politesse. Il ne laissoit pas d'avoir quelques bons intervalles, quand il se trouva parmi des personnes, qui lui étoient familières et paroissoit farouche et superbe aux autres. Il épousa une fille d'une des meilleures familles d'Hollande, nommée Mademoiselle de Boetselaer, qui étoit fille d'honneur de la Princesse et la plus belle personne de la cour, d'un esprit et d'un naturel assez conformes à celuy de son époux.

Etant devenu colonel, il fut tué à la bataille de Fleurus, à la tête de son Régiment.

Il avoit un frère ainé, qui étoit officier-général de la Marine, homme de valeur. Il parut, qu'on ne fut pas content de son expérience par le malheur qu'il eut de perdre une partie de la flotte qu'il commandoit, à l'entrée de Texel, puisqu'après cette expédition il ne servoit plus.

Marquis de Monpouillan.

Le Marquis de Monpouillan, François réformé, de la maison de La Force, étoit, lors de mon entrée à la cour, un courtisan distingué. Il étoit déjà un homme de 60 ans, officier-géneral de cavalerie; il paroissoit avoir été un bel homme. Il avoit encore bon air, de l'esprit autant que quatre, et point de conduite, ne refusant rien à ses plaisirs, plus attaché à les satisfaire qu'à toute autre chose. Il avoit dissipé les biens de deux riches heritières; la première Anglaise et la seconde Hollandaise, de la maison de Brederode, qui ne luy

laissa qu'une fille. Sorty fort jeune de Gascogne, il en avoit encore l'accent et les manières. Il parloit bien et quoyqu'on sçut qu'il étoit un Roman en tout ce qu'il disoit, on l'écoutoit toujours avec plaisir...... Il étoit bien auprès du Prince, qu'il divertissoit quelquefois; grand amateur de la chasse, qualité qui servoit d'introduction auprès du maitre, qui en faisoit tout son plaisir.

Le Comte de Nassau Sarbruck.

Le Comte de Nassau Sarbruck, qui étoit général de la cavalerie, succéda au Prince de Waldeck, à la charge de feld-maréchal; il a servy toute sa vie avec beaucoup de bravoure; à la bataille de St. Godart, qui fut gagnée contre les Turcs en Hongrie, il étoit déjà capitaine de cavalerie. Il passa depuis au service de la République et toujours fort attaché aux intérets du Prince, il n'avoit de souplesse que pour luy, fier et hautain envers tout le reste. Il étoit bienfaisant et bon envers ses domestiques, chargeoit les ennemis à la tête d'un esquadron avec une fierté et la valeur d'un Mars, mais peu capable de commander un grand corps; et il auroit mieux exécuté que personne, ce qu'un autre, meilleur genéral, luy auroit commandé, s'il auroit pu consentir à obéir. J'ai veu un petit échantillon de sa fierté, lorsqu'une partie de notre armée étoit dans la Flandre, sous les ordres de l'Electeur de Bavière.

S. A. E. avoit envoyé quelques ordres, qui s'adressoient à luy, pour marcher du costé de Gand, qui n'estoient soussignés que *Maximilian*. Le Prince, piqué de cette simplicité, répondit directement à l'Electeur et se signa aussy *Ulric*.

La chose luy parut si offensante, qu'il en marqua son ressentiment et s'en plaignit hautement au Roy, qui commandoit la grande armée du côté de la Meuse. Il en fut fort embarassé, voyant bien la distinction, qui devoit y avoir entre un Prince souverain et l'autre, qui n'étoit que Comte de l'Empire. Le Roy fit toute la réparation de son costé, étant obligé de les laisser encore ensemble; mais comme la paix étoit proche et que ce devoit être apparremment la dernière campagne, ils se picotèrent en tout ce qu'ils pouvoient, le peu de temps qu'elle dura encore, et se séparèrent dès que nous fumes revenus sous le canon de Bruges, où nous reçumes la nouvelle de la paix.

Mr. de Webbenum.

On estimoit beaucoup dans ce même temps Mr. de Webbenum, lieutenant-général de cavalerie et gouverneur de Breda. C'étoit un homme de fortune, d une naissance inconnue, mais Lorrain, qui étoit venu dans le pays avec quelques troupes, que l'Espagne envoya au secours de l'Etat sous le commandement du Prince de Vaudemont. Il fut recommandé au Pr. d'Orange par ce seigneur, comme un officier de mérite et de confiance. Il fut reçu dans le service d'Etat et eut un Régiment peu de temps après.

Il se rendit si nécessaire, réconnu si capable, qu'il eut bientôt un grand crédit auprès de S. A. et parvint ensuite aux premiers emplois. Il avoit de la bravoure, une grande expérience dans le service, un sang froid et de la prudence

plus que tous les autres. Il parloit bien et peu, soumis aux premiers chefs, fier et hautain envers ceux qui paroissoient le négliger. Il eut de gros démèlés avec le favory, Mr. Bentinck, qui étoit Drossard de Breda, dont il étoit Gouverneur. Toute la faveur du Prince ne l'empêcha pas de le pousser aussy loin qu'il put, sans aucun ménagement. S. A. embarassé entre un homme qu'il aimoit et un autre qu'il estimoit et dont il avoit besoin, fit plier en quelque manière son favory et l'obligea de luy faire satisfaction.

Il avoit perdu un oeil; à cela près il avoit bon air......

Mr. d'Aylva.

Gentilhomme Frison, lieutenant-général, Mr. d'Aylva étoit un second Mars et en avoit l'air, la bravoure et les bonnes qualités. Brave devant les ennemis, mais bon, familier et honnête avec tout le monde en particulier.

Fidèle et zêlé pour sa patrie, il en auroit fait l'honneur, comme il en auroit été le défenseur, si une mort trop avancée par une chute de cheval, ne l'avoit enlevé, l'orsqu'il auroit pu être encore si utile.

Mr. de Laar de Slangenburgh.

Monsieur de Laar, seigneur de Slangenburgh, gentilhomme d'Overyssel, étoit un des hommes les plus braves, le plus déterminé et de plus d'esprit qu'il y eut dans le service. Humain et caressant envers ses inférieurs, inquiet avec ses égaux et insupportable à ses supérieurs; capable de commander sans pouvoir obéir, il n'avoit des égards que pour le Prince; toujours brouillé avec le général en chef, il trouvoit le moyen de justifier sa conduite, ou mettoit d'abord le party en main à ceux dont il croyoit avoir sujet de se plaindre.

S. A. a tâché plusieurs fois de le reconcilier avec le Pr. de Waldeck, mais toujours inutilement. Il fallut qu'à la fin, ayant lassé sa patience, il resta quelque temps hors du service.

Après la mort du Pr. de Waldeck il y fut rappellé; comme s'étoit pendant la paix, personne n'essuya ses caprices que Mr. de Salis, lieutenant-général d'Infanterie, qu'il brusqua à la revue que le Roy fit, auprès d'Arnhem.

Après la mort du Roy, l'armée étant combinée avec les Anglois, sous le commandement du Duc de Marlborough, il parut, qu'il deviendroit plus commode avec ce général, mais la seconde campagne il en fut de même qu'avec les autres, et comme l'Anglois étoit devenu très nécessaire et fort utile à l'Etat, et qu'il avoit declaré ne vouloir plus servir avec luy, il fut obligé de se retirer. C'étoit assurément le plus grand dommage du monde, que son esprit inquiet et inflexible priva l'Etat d'un général de son mérite, qui avoit d'ailleurs des qualités et du savoir, qu'on trouvoit rarement dans la même personne. Il étoit de la réligion Romaine, d'une des meilleures maisons de sa Province.

Mr. Heinsius.

Monsieur Heinsius, pensionnaire de Delft, succèda à Monsieur Fagel et remplit dignement cette charge considérable. Il a tous les talens qu'on pourroit souhaiter

à un ministre, l'extérieur beau et prévenant, beaucoup de douceur, de patience et du secret; fier et roide, autant que tout autre, quand le sujet le demande; complaisant et accommodant dans d'autres occasions; d'un sang froid et laconique, à démonter les grands parleurs.

Il a trouvé par sa sage conduite le secret de se faire considérer, non seulement de ceux, qui avoient été attachés au Roy, mais encore de ceux qui luy avoient été opposés. Comme sa conduite est droite et qu'il n'a en vue que l'intêret du pays, on n'a pas vu sortir contre luy de ces satyres ou petits bluets, qu'on écrit si impunément dans ce pays.

Il a soustenu cette dernière guerre et pourvu aux immenses sommes, qu'elle avoit coutée, avec une exactitude, qui a épuisé et surpris les ennemis mesmes, et comme il étoit bien persuadé que c'est ordinairement aux premiers Ministres qu'on reporte les bons ou mauvais succès et qu'on les charge des bonnes ou méchantes conditions de la paix, que les uns souhaitent et les autres réfusent, il a prudemment communiqué à ceux, qui étoient du conseil secret, les opérations qu'on projettoit devant les campagnes, aussy bien que les ouvertures et les préliminaires de la paix, se contentant de dire son avis, d'assister de ses lumières, sans rien exécuter de son chef, ni se rendre responsable des suites. [1]

Mr. de Dykvelt.

Je remarquois, que parmi ces esprits dominans, qui sont comme oracles des Provinces, Monsieur (de Weede), seigneur de Dykvelt, gouvernoit presque entièrement celle d'Utrecht. Le crédit qu'il avoit auprès du Prince, dont il suivoit partout les sentimens, servoit de soustien à son autorité. Il parloit bien, beaucoup et agréablement. S'il n'avoit pas cette profondeur d'esprit, qui fait prévoir aux habiles ministres toutes les traverses, qu'on peut apporter dans les affaires, il avoit plus de politesse et de brillant que les autres.

Il avoit acquis de la réputation dans les ambassades, avec tous les talens pour y réussir.

Il avoit encore l'extérieur avantageux, aymoit la dépense sans être prodigue, galant auprès du beau sexe, infatigable dans le travail, il faisoit toujours ceder le plaisir aux affaires et il n'en a jamais manqué aucune, faute de diligence et d'application. Il étoit du secret du Prince, qu'il servoit utilement dans les affaires de la Révolution d'Angleterre.

---

[1] De schrijver bedoelt hier den successie-oorlog en den vrede van Utrecht, maar dezelfde taktiek volgde H. in den vorigen oorlog tot den vrede van Rijswijk.

BIJLAGE II.

Memorie van den Resident der Republiek van de Ver. Gewesten te Weenen, I. J. Hamel Bruyninx, toegezonden aan den Raadpensionaris Heinsius.

Secreet.

Monsieur,

J'eus l'honneur d'assister avanthier à la conférence qui se tint ici, le 5 de ce mois, par ordre et à la réquisition de Sa Maj. Imp. entre ses Ministres et ceux des hauts Alliez, de laquelle son Ex. Mons. le Comte de Konigsek, vice chancelier de l'Empire, faisant l'ouverture, dit en substance:

Que Sa Maj. Imp. ayant consideré murement l'êtat des affaires, et le danger, auquel se voyoient exposés touts les hauts Alliez par les progrès de la France, avoit fait répresenter, l'année passée, dans une conférence à leurs Ministres la necessité de vigoureuses opérations de tous les cotés, conjointement, de bon heure et en même tems, pour arriver par là une fois à la fin souhaittée de cette cruelle guerre, qui déchiroit presque toute l'Europe et à une paix durable et juste; qu'en cela Sa Maj. Imp. s'étoit trouvée soulagée par les espérances, qui luy avoient été données, que Sa Maj. Britt. et L. H. P. envoyeroient *une forte Esquadre de Vaisseaux dans la mer Mediterranée, pour se joindre à la flotte d'Espagne* et appuyer vigoureusement les opérations de S. A. R. le Duc de Savoye, auxquelles le Roy de la grande Bretagne avoit fait espérer de vouloir concourir encore *avec la somme de* 100 *mille écus* (qui pourtant n'avoit pas été payé exactement depuis), que la proposition dans ce temps là, de Mons. le Baron de Groot, ayant aussi été applaudie et acceptée, touchant *les* 30 *mille soldats*, que les Princes et Etats de l'Empire devoient fournir, chacun suivant sa quote matriculaire, pour donner de la vigeur aux opérations du haut Rhin et soulager les cercles de Suabe et Franconie, Sa Maj. Imp. avoit bien voulu consentir aux instances, qui luy en avoient etés faites, et en considération du bien publicq, que son Altesse le Prince de Louis de Baden allât commander dans l'Empire, à quoy *on s'etoit flatté que Sa Maj. Britt. auroit concourru aussi avec quelque somme d'argent;* qu'en suite de ceci on avoit esperé avec justice un meilleur succès et plus favorable suite de tous ces bons concerts, mais que malheureusement par le *retardement de cette flotte*, aussi bien *que par son départ hors d'ordre et de saison*, on n'avoit pas seulement vû causée par là la prise de Rosas

et la perte de tant de vaisseaux marchands et quelques uns de guerre, d'où dépendoient de grosses sommes, sans compter la perte de l'argent qu'a conté l'équipage et l'entretien de ces puissantes flottes hors d'action, et du tems, qui pouvoit avoir été employé plus utilement ailleurs, mais aussi, que par là tous les bons desseins de Son Alt. Royale, touchant les opérations de son côté avoient avortés pour cette campagne et elle s'étoit vu obligée bien tard à changer de mesures. Que joint à cela les malheureux succès des batailles en Flandre et en Savoye, avec quelques autres disgraces, on pouvoit dire, *que le Prince Louis de Baden seul avoit eu quelque bonheur et succès pendant cette campagne, en detournant le desastre, qui menaçoit l'empire* et en tenant les mains en quelque façon liées de l'ennemy, restant seulement à plaindre qu'il n'a pas eu assez de troupes pour sauver le Duc de Wirtemberg et empescher le Roy de France d'en tirer les considérables contributions, auxquelles il est exposé par l'éloignement de la ligne de défense, qui empesche que ce Pais là n'en soit couvert. Ainsi, qu'il ne restoit qu'à porter un prompt remède pour l'avenir aux fautes et desordres passés, dout l'unique moyen étoit *d'agir avec plus de vigeur, de concert et d'exactitude*, quant à l'exécution des mesures prises, sans quoy il estoit impossible de parvenir jamais à une solide paix. Que Sa Majesté prenant tout ceci extrêmement à coeur, avoit contribué de son côté à celà jusques ici tout ce qui avoit dependu d'Elle, en quoy Elle continueroit avec la mesme ardeur et application, *luy étant absolument impossible de faire d'avantage*, qu'elle tâcheroit d'amasser (non obstant la difficulté qu'on y trouve) les sommes nécessaires pour fournir de tous les côtés aux besoins de la campagne prochaine, qui surpasseroient même suivant toute apparence ceux de l'année passée, Sa Maj. Imp. étant obligée d'envoyer, seulement pour les recrues de ses troupes en Savoye, *la somme de m/700 florins, qui contribueroient a mettre un peu en état S. A. Royale*, et qui étoit tout ce qu'on pouvoit attendre de Sa Maj. Imp. pour ce côté là. Mais comme cecy ne suffisoit pas pour mettre S. A. R. en état d'agir offensivement, on étoit obligé *d'avoir recours pour cela à Sa Maj. le Roy de la grande Bretagne et à leurs Hautes Puissances*, l'empire ayant assez à faire avec luy même, puisque sans cela, la France se deferoit bientost de cette guerre, qui luy coute des sommes immenses et tomberoit avec toutes ses forces sur l'Empire, après quoy il ne resteroit à l'un ou l'autre que le benéfice de Poliphème, d'estre devoré le dernier, la France se voyant en état de donner la loy à tous: que pour cet effet Sa Maj. Imp. luy avoit ordonné de convoquer cette conférence, *pour y donner des asseurances de sa fermeté et constance*, en se louant du singulier zêle et de la grande application de S. A. R. qu'il fallut sécourir promptement, si on ne la vouloit voir aux extrémités et à l'impossibilité; pour prier en second lieu le Ministre de Sa Maj. Britt. et de L. H. P. de répresenter, le plus vivement qu'il luy seroit possible, de la part de Sa Maj. Imp. à ses seigneurs et maitres ce qui est susdit, *en les suppliant de secourir promtement le Duc de Savoye avec plus de monde et d'argent et de mettre de telles ordres pour l'avenir à la flotte de la Médi-*

terranée, que S. A. R. se puisse voir en état de *se servir utilement* de l'unique porte pour penétrer dans le coeur de la France, ce qui luy seroit impossible sans etre costoyée par la dite flotte. Et pour demander instamment, en troisième lieu, aux princes et Etats de l'Empire, de vouloir concourir encore pour les besoins de la campagne prochaine, pour y continuer la guerre avec vigeur et soulager par là les cercles de Franconie et de Suabe, en quoy elle espéroit, qu'ils luy tendroient volontiers les mains, dans cette necessité où on estoit de faire des efforts extrêmes, et tenter les extrémitez, à l'exemple de nostre ennemy, qui avoit effectivement un grand avantage de faire rouler sa machine tout seul, lequel nous pourrons acquérir aussi par le concert, l'union et la concorde; finalement que S. M. Imp. luy avoit dit tout cecy avec plus de justesse et d'éloquence, qu'il ne le sçavoit faire luy, désirant avec une extrême passion, qu'on fist par mer et par terre la guerre, commė il faut.

Quand Monsieur le Comte de Coningsek eut finy ici son discours, Son Ex. Mons. l'Amb. d'Espagne prit la parole, disant: Que quoy qu'il etoit très constant, comme il avoit été dit, que le plus grand découvert et le mal qui en a suivi, avoit été causé par *le manquement de la flotte*, cette faute cependant ne pouvoit aucunement être imputée, ny à Sa Maj. Britt. ny à LL. H. PP. qui avoient fait tout ce qui dépendoit d'eux, le malheur ayant voulu, que le desordre étoit provenu de la direction subalterne; que comme cette guerre étoit commune, l'interest de touts les hauts alliés étoit aussi égal à redresser vigoureusement les desordres passez, et de s'y prendre par des moyens plus efficaces; qu'il étoit très persuadé, et que personne ne pouvoit douter de la volonté et sincères intentions de Sa Maj. Imp., mais qu'il sçavoit aussi que par le grand poids, qu'elle avoit sur les bras de tant de guerres, les forces et le pouvoir n'y étoient pas proportionnés, qu'il en étoit en partie de même de Sa Maj. Cath., laquelle, quoy que perdant le plus à cette guerre, en Catalogne, en Flandre et ailleurs, *traversoit pourtant le plus la paix, qui dans les conjonctures présentes ne pouvoit estre que très pernicieuse*, ainsi que le Roy son maitre songeoit à mettre en oeuvre tout ce qui dépendoit d'Elle, pour une vigoureuse continuation de cette guerre, et que pour cet effet, Sa Maj. Cath. remettroit ses troupes en Italie pour l'assistance de S. A. R. *au nombre de m/20 hommes;* mais comme tout ce que l'Empire et le Roy d'Espagne pourroient faire ne suffiroit pas, il falloit de nécessité avoir recours *au Roy de la grande Bretagne et aux Etats Generaux*, lesquels avec le zêle particulier, qu'ils témoignent pour la cause commune, étoient encore le plus en état d'apporter beaucoup de poids à la vigeur des opérations, que tout ce qu'on pouvoit souhaitter d'eux pour l'assistance de la Savoye, *étoit quelque nombre de troupes et de l'argent pour leur entretien et une plus grande punctualité dans l'exécution des mesures concertées à l'égard de la flotte*, surtout dans un tems où Son A. R. se voyoit également pressée par la necessité et persécutée par les belles promesses de la France, à quoy il avoit eu des advis par la poste passée, *qu'on se disposoit dejà très louablement en Hollande*, espérant que Sa M. Britt. n'en feroit pas moins; que cependant il prioit très instamment

M. le général Feltmaréchal et président de guerre, le Comte de Stáremberg, de vouloir tenir la main à la promte exécution du projet et des promesses faites par l'Empereur à S. A. R. pour la mettre ainsi conjointement en état d'agir comme il faut.

S. Ex. Monsieur l'Ambassadeur de Savoye, prenant après ce discours la parole, y adjouta, que par les forces, que le Roy de France avoit presentément dans les Etats de S. A. R. son maitre, qui surpassoient celles de Monsieur le Duc et des Alliez de plus de *m/20 hommes*, la perte et la souffrance de S. A. R. n'étoit pas seulement claire par les ravages et cruels desordres, que l'ennemy faisoit dans ses Etats, mais aussi le danger évident, qu'il n'en demeureroit pas là, et qu'il pourroit bien penétrer plus avant jusques dans le Montferrat, et que prenant ainsi par là les quartiers d'hyver, il les osteroit aux troupes des Alliez; que pour prévenir cela et de plus grands inconvénients encore, il luy falloit une promte assistance, qu'il supplioit pour cela les ministres de Sa Majesté Imp. et surtout Monsieur le Comte de Stahremberg, de tenir la main à ce que Sa Majesté vint à compléter promtement ses Régiments, tant de Cavallerie que d'infanterie en Piémont, accroissant cette dernière au nombre de m/10 à m/12 hommes, priant aussi que l'Empereur voulut interceder auprès de S. A. E. de Bavière, afin qu'elle laissa ses trouppes en Piémont, demandant en mesme tems au Ministre de Bavière, présent, la faveur d'employer ses bons offices auprès de S. A. E. son maitre, afin qu'Elle ne vint pas à les rappeller. Il dit de plus, qu'il espéroit, que Sa Majesté Britt. et L. H. P. feroient aussi quelque réflexion sur l'état des affaires dans ces quartiers et pressants besoigns de S. A. R. en la sécourant de quelque assistance et en mettant de tels ordres pour l'avenir à la flotte, qu'elle en puisse tirer le fruit esperé, dont le manquement avoit empesché cette année ici le dessein de l'entrée en France et obligé S. A. R. d'assiéger Pignerol, par quelle vigoureuse entreprise et activité elle s'etoit attiré ces forces considerables de la France et l'embarras où elle se trouve présentément.

Le tour étant venu à Monsieur, le Comte de Stahrenbergh, général Feltmareschal et Président du Conseil de guerre, son Ex. après avoir fait une petite récapitulation de la subsistance de ce qui avoit été dit, commença à donner des assurances des bonnes intentions de S. M. Imp. laquelle, pour preuve de cela, ne continueroit pas seulement vigoureusement la guerre partout, mais qu'en particulier le premier des soins de Sa Maj. Imp. seroit *de remettre jusques au nombre complet* ses troupes en Italie, en exécutant pour cet effet le projet formé de lever 5 nouveaux Régiments, afin de soulager S. A. R. pour le service du quel son Ex. employeroit volontiers, quant en son particulier, le peu de pouvoir et de crédit, qu'elle avoit à cette cour: mais comme tout ce que de ce côté ici l'on pourroit faire, n'étoit pas assez pour faire une puissante diversion, pour obliger le Roy de France à y tenir à grand frais un nombre considérable de troupes et pour y agir offensivement, afin de soulager par lá la Flandre et l'Empire, et d'opérer quelque chose de décisif, il falloit de nécessité à S. A. R.

la flotte navale de la Méditerrannée, plus d'argent et plus de troupes et sur tout d'infanterie, dont le seul recours qui restoit étoit à Sa M. Britt. et a L. H. P., auxquels il me prioit de remontrer d'une manière énergique ces besoins, demandant en même tems à Mr. le résident de Bavière, qu'il eut la bonté de passer ses bons offices auprès de S. A. E. son maitre, afin qu'il laissa ses troupes en Italie.

Mons. l'Envoyé de Brandebourg, prenant après luy la parole, dit à peu près, que comme on voyoit par les effets, que cette guerre étoit si ruineuse aux alliez et paroissoit par là que l'Ennemy commun étoit plus redoutable, qu'on n'avoit cru et que par conséquent il falloit s'y prendre autrement en Catalogne, au Rhin et ailleurs, pour empescher le Roy de France de pouvoir faire des détachements si considérables, par les quels il faisoit de si grands torts, successivement, tantost aux uns et tantost aux autres, et en même tems à toute la ligue; que pour l'Empire il étoit d'advis, qu'il falloit mettre plus de proportion entre les Princes et Etats armés et ceux, qui ne l'etoient point, ceux cy pouvant et devant de justice plus contribuer que les autres, jugeant à propos aussi de demander davantage encore, croiant que cela ne suffiroit pas pour les besoins de cette Campagne, si on la vouloit faire telle qu'on devroit, du moins, qu'il falloit le tenter pour voir jusques où on en pourroit venir.

Le discours de messieurs les Envoyés d'Hanover et Cell, de Hessen-Cassel, et du résident de Bavière n'etoit guerre différent, quant à la subsistance, de ce qui s'étoit dejà dit, finissant par les protestations des bonnes et sincères intentions de leurs maitres, et asseurances, qu'ils contribueroient avec bien du plaisir tout ce qui dépendroit de leurs bons offices, pour l'avancement de la cause commune. Le Ministre de Bavière y adjouta seulement, que si son Alt. se trouvoit hors d'état de faire ce qu'il souhaitteroit, ce n'étoit que pour avoir iusques ici employé avec une application si singulière toutes ses forces de pouvoir pour le maintien de la bonne cause.

Les points essentiels, que j'eus l'advantage de rémontrer à mon tour à cette honorable assemblée, étoient les suivants.

Premièrement, que comme on ne pouvoit pas disconvenir, que le manquement de la flotte n'avoit pas peu contribué à deconcerter les mesures prises pour la campagne passée, on devoit pourtant se tenir entièrement persuadé, que ny S. M. Britt. ny L. H. P. n'y avoient eu aucune part, qui avoient donnés des preuves convaincantes de leur zêle et de leur application, et surtout le Roy, en exposant avec une incomparable bravoure et courage sa sacrée personne à tant de dangers et de périls; ainsi que la faute n'en poúvoit être imputé qu'à de certaines fatalités et accidens, qu'on n'avoit pu prévoir, que Sa Maj. pour donner des preuves plus convaincantes encore de cela, ne manqueroit pas de faire un de ses premiers soins à son arrivée en Angleterre, de l'examen promt et exact de cette affaire, en punissant avec la dernière rigeur les coupables, s'il y trouvoit de la faute de ses sujets, et en mettant de tels ordres pour l'avenir, qu'on ne se verroit plus exposé à de semblables inconvénients.

En second lieu, pour ce qui concernoit l'assistance de la Savoye, qu'on demandoit de l'Angleterre et des Prov. Unies, je leur répresentai le grand fardeau de la guerre, tant par mer que par terre, qui montoit à des sommes immenses, qu'ils avoient sur les bras, les grandes impositions et taxes avec lesquels ils étoient obligé de charger leurs sujets pour trouver les moyens de fournir à tout cela, qui épuisoient extrêmement le païs, la necessité indispensable de tenir une très nombreuse armée en Flandre, pour s'opposer aux formidables forces avec lesquelles le Roy tomboit toutes les campagnes sur eux, et pour empescher qu'ils ne penètrent jusques dans le coeur de leur Païs, les vigoureuses résolutions que L. H. P. avoient prises sur les très louables remonstrations de Sa M. Britt. d'augmenter si considérablement leurs forces, tant par mer que par terre, ce qui ne manqueroit pas d'être suivi aussi à proportion avec la même vigeur et application par l'Angleterre, aussi tost après l'arrivée de S. M. dans ce pais là, et l'assemblée du parlement; qu'on ne doutoit point, qu'on prendroit de telles résolutions et mesures, dont touts les hauts alliez auroient sujet de se louer, pour imposer par un effort extrème une fin à cette pernicieuse guerre: que par conséquent il étoit bien dur à S. M. Britt et L. H. P. de voir, que jusques ici les hauts alliez n'avoient pas fait des efforts proportionnés aux leurs et qu'ils cherchoient à leur esgard d'appésantir et aggraver encore de plus en plus ce poid là où l'interest étoit commun et la nécessité même dans plusieurs endroits plus directe. Troisièmement, quant a Sa Maj. Imp., quoy qu'il étoit nécessaire d'avouer, qu'elle avoit tousjours temoigné constance, fermeté, attachement et zêle très louable pour la cause commune et qu'il n'étoit pas à moy d'examiner en detail, ce qu'elle pouvoit faire de plus ou non, n'ayant pas assez de lumière pour cela et ne me convenant, que de m'en rapporter et d'adjouter foy aux assurances, que des Ministres si sages et esclairés m'en donnoient, il étoit pourtant très apparent et vraysemblable, que si dans une république populaire L. H. P. pouvoient charger leurs peuples jusques à ne leur laisser qu'un, ou au plus deux pour cent de revenu, de leurs plus liquides effets, sans les autres impositions, à plus forte raison il seroit plus facile a S. M. Imp. par l'authorité plus absolue qu'elle avoit dans ses païs heréditaires, de trouver encore, à leur exemple, de très grandes resources; que pour cette raison, je ne me pouvois pas dispenser de supplier les Ministres de Sa Maj. Imp. et ceux des Puissances Alliés présents, de vouloir contribuer chacun à disposer leurs seigneurs et maitres à employer touts les moyens practicables, et à faire tout ce qui seroit en aucune façon faisable, pour trouver les moyens de faire une fois ensemble, à l'exemple du Roy et de L. H. P. de bonheure et avec un bon concert et harmonie un effort extrême, pour parvenir par là à une durable et bonne paix, n'étant pas à douter, que si nous faisons ce qui est de nostre debvoir et pouvoir, le bon Dieu le bénisse à la fin et fasse triompher les armes, qui ont été pris pour la défense de la bonne cause et ne reprime l'injuste oppression de l'ennemy commun.

Finalement je les asseuray, que je ne manquerois pas de réprésenter à Sa

M. Britt. et à L. A. P. ce qui s'étoit passé à cette louable conférence et ce qu'on avoit souhaitté de moy, ne doutant pas qu'elles n'y feroient toutes les réflexions qu'elles jugeroient practicables et convenables à l'avancement de la cause commune.

Après que j'eus finy, Son Ex. le Comte de Coningsek reprit encore la parole, nous priant tous de faire au plustost rapport de ce qui s'étoit passé et de solliciter une prompte réponse, afin d'en pouvoir venir à un concert général et prendre de bonheure de justes mesures, puisque la conténation de la cause et des affaires ne souffroit pas, qu'on ne se découvrit entièrement les uns aux autres et qu'on cachat à une main ce que faisoit l'autre.

Voilà, Monsieur, ce qui se passa jusques icy à cette conférence, après laquelle on commençoit à discourir pêle mêle avec un peu plus de liberté, où l'on fit encore quelques projets, dont j'auray l'honneur, s'il plait à Dieu, de vous faire une depesche àpart par l'ordinaire prochain, le tems m'étant échappé pour celuy ci.

Je suis

Monsieur etc.,

(*Signé*) J. J. Hamel Bruyninx.

Vienne, le 7 de Nov. 1693.

BIJLAGE III.

(Onder den titel: *Campagne de Flandres*, bestaat een MS. verhaal van de Fransche wapenfeiten in de Spaansche Nederlanden tusschen de jaren 1690—97. Het is in vijf deeltjes, 12°. formaat, met zeer nette Fransche hand geschreven, en schijnt als officieel Journaal te hebben gediend, dat door een der opperbevelhebbers aan de Fransche regeering werd gezonden.

Uit soortgelijk Journaal heeft waarschijnlijk Baurain, blijkens de voorrede, zijn werk *Histoire des guerres des Flandres* opgemaakt, doch zijn arbeid loopt slechts tot het einde van 1694.

Veel leest men dan ook in dit MS., wat bijna woordelijk bij Baurain wordt teruggevonden, doch terwijl deze vooral den Hertog van Luxemburg als held van zijn verhaal kiest, schijnt ons manuscript vooral te dienen, om de verdiensten en de handelingen van den Engelschen Hertog van Berwick, natuurlijken zoon van Jacobus II, die in het Fransche leger diende, te doen uitkomen.

Wie ook de steller moge zijn van dit geschrift, ontwijfelbaar heeft men hier te doen met een ooggetuige en met iemand, die gelegenheid had de gebeurtenissen juist te overzien. Het kwam niet onbelangrijk voor een paar fragmenten uit dit onuitgegeven werk hier af te drukken.)

Combat de Leuse en 1691.

Par les avis que le Mar. de Luxembourg reçut le 18 de Septembre, il comprit que les ennemis devoient se mettre en marche le lendemain; ils espéroient que s'ils alloient du côté d'Ath, ou de celuy de Cambron, il pourroit trouver l'occasion de charger une partie de leur troupes, lorsque les autres auroient passés, ou que s'ils ne s'étoient pas avancés, il pourroit demeurer du côté d'Antonin, dans les postes qu'il connoissoit et dans lesquels il feroit venir le reste de son armée le soir.

Il prit le parti de marcher le lendemain sur eux. Dès le soir il détacha dans ce dessein Marsilly, enseigne des gardes du corps, avec 400 chevaux, moitié de la maison du Roy, moitié des carabiniers et de cavalerie legère,

auquel il avoit ordonné de s'approcher le plus près qu'il pourroit du camp des ennemis et de luy en donner à tous momens des nouvelles.

Le 19, le Marechal de L. commença à marcher avec la maison du Roy, la gendarmerie, le régiment de Mérinaille, cavalerie, et les régimens de dragons du Roy et de Tessé, après avoir fait passer devant luy le corps de troupes du marquis de Villars, tenant le chemin de Leuse et ayant laissé Antonin sur la droite.

Quant il fut à moitié chemin, il reçut des avis par Marsilly et par les gens du pays, que les ennemis avaient decampé deux heures avant le jour et alloient du côté de Cambron; cela le détermina à presser sa marche, craignant qu'ils n'eussent tous passé le ruisseau de Megny, ou qu'il n'en resta si peu au delà que cela ne valut pas la peine d'y avoir marché.

Marsily, qui avoit été joint par le M. de Villars, lui manda qu'il voyoit plusieurs troupes des ennemis en bataille, près de luy.

Le M. de Luxembourg lui envoya dire en toute diligence, qu'il n'engageat rien avant qu'il fut arrivé; il y alla luy même en même temps et vit effectivement une ligne des ennemis de 14 ou 15 escadrons qui étoient à leur arrière garde.

Cela étant un peu trop fort pour les troupes qu'avait le M. de Villars, il jugea à propos d'attendre l'arrivée de la maison du Roy, à qui il envoya à toutes jambes ordre de marcher le plus diligemment qu'elle pourroit et comme elle n'étoit éloignée que d'environ une demi lieue, elle arriva bientôt.

Le M. de Luxembourg la mit aussitôt en bataille dans un terrain favorable, qui étoit rempli d'un nombre pareil à celuy des ennemis. Dans le temps que le général étoit occupé à cela, les régimens de dragons du Roy et de Tessé étant arrivés, il se tourna du côté du Duc de Berwick, qui étoit près de luy, et luy dit: où pensez vous, Milord, qu'il faudra mettre les dragons? Je suis persuadé, luy répondit le Duc, que Mr. le Maréchal les placera sur la droite dans les hayes, en luy montrant avec la main, où ils feroient mieux leur devoir que les trois escadrons de cavalerie, qui seront mieux à la gauche. Le général luy dit, c'étoit là mon dessein, et je vois que vous en scavez plus qu'il n'est permis a votre âge.

Les dragons furent donc placés; sur la gauche les trois escadrons de Marinaille, cavalerie; Mr. le D. de Choiseul commandoit la droite et Mr. D'Auger la gauche; le M. de Luxembourg, dans cette situation, attendit un peu la gendarmerie, qu'il mit en seconde ligne, sitôt qu'elle fut arrivée avec la brigade de cavalerie de Condé.

On apprit après que les ennemis avoient cru, en voyant les troupes de Mr. de Villars, que c'estoit Mr. de (?) avec le corps qu'il commandoit sous Mons, mais comme ils virent former notre ligne, et qu'ils réconnurent la maison du Roy, ils virent bien qu'ils s'étoient trompés.

Cependant sçachant la marche (que le) M. de Luxembourg avoit foite et qu'il étoit parti le 17 de Lessines, à 10 h. du matin, ils ne s'imaginèrent pas

qu'il put être le 19 à midy avec un corps aussi considérable que celuy qui y étoit, ce qui fut cause que le Pr. de Waldec fit repasser le plus promptement, qu'il put, l'aisle gauche de son armée, qui achevoit seulement de passer de l'autre côté du ruisseau.

Il forma plusieurs lignes derrière son arrière garde, à mesure que ses troupes arrivoient, et fit avancer dans les hayes et les marais, qui étoient sur la gauche, 5 bataillons, qu'il avoit sur le ruisseau, pour soutenir son arrière garde. Ces bataillons se trouvèrent opposés aux régimens de dragons dont on vient de parler et qui étoient postés sur notre droite.

Le M. de Luxembourg voyant que les troupes grossissoient, ne voulut pas attendre que l'aisle gauche de son armée, commandée par Mr. de Rosen, qui étoit en marche pour le joindre, fut arrivée, il prit la résolution de charger les ennemis.

Pour cet effet il fit ébranler sa première ligne, composée de la maison du Roy et des trois escadrons de Merinaille, qui s'approcha fort près d'eux, et qui ayant une petite ravine devant, fit qu'ils l'attendirent fort fièrement, et ne firent leur décharge qu'à bout portant.

La Maison du Roy essuya cette décharge avec son intrépidité ordinaire, elle passa le ravin pour se mêler avec eux.

Cette première décharge fut une des plus belles et des plus vigoureuses qu'on ait jamais vu et digne de ce célèbre corps. Les ennemis plièrent et la Maison du Roy trouva en les poussant une seconde ligne formée derrière; elle la chargea de même et la culbuta, ce qu'elle fit aussi des autres lignes, à mesure qu'elle en trouva.

Mais comme en les poussant toujours vers le ruisseau, le M. de Luxembourg s'apperçut que les ennemis avoient encore beaucoup de troupes en ordre, il fit faire halte à la Maison du Roy et la fit mettre en ligne. Il fit passer ensuite la gendarmerie et la brigade de Condé dans les intervalles; sitôt qu'elle fut passée, il alla luy même le long de la ligne et donna ordre aux commandans des troupes de se mettre en mouvement dans le même temps que la droite marcheroit.

Il fit cette dangereuse promenade à la demy-portée du pistolet des ennemis. La fierté avec laquelle (il) se presenta, fit, que les ennemis s'enfuirent après avoir fait leurs décharges. La gendarmerie les poussa en bon ordre quelque temps; mais le M. de Luxembourg voyant de l'infanterie des ennemis sur la hauteur qui arrivoit et commençoit à descendre dans le fond, ordonna aux troupes de ne pas s'engager plus avant et prit le parti de se retirer à petits pas, ce qui fut exécuté sans que les ennemis repassassent le ruisseau, en sorte que nos troupes restèrent plus d'une heure sur le champ de bataille pour retirer les morts et les blessés.

Campagne de Flandres,

commandée par Mr. le Maréchal de Villeroy en 1695.

. . . . Le Roy de son côté, pour prévenir les desseins des ennemis, nomma de fort bonne heure ceux qui devoient commander ses armées et les officiers généraux, qui y devoient servir; le Duc de Berwick fut nommé pour être de la principale armée de Flandres, que devoit commander le M. de Villeroy, qui succéda au M. de Luxembourg.

Le D. de Berwick se rendit à l'armée, qu'il trouva repandue dans différents quartiers, depuis Furnes jusqu'à la Meuse. Le M. de Villeroy arriva deux jours après, et sur le champ il fit passer la rivière aux troupes, qui étoient aux environs de Quiévrain, pour aller à Blaton, dans le pays ennemi, à deux lieues de Condé et il envoya ordre à toutes les troupes, qui étoient cantonnées, de se mettre en marche, pour aller camper à Leuse, pendant que l'armée du M. de Boufflers marcha à Gosselliére à deux lieues de Charleroy.

Le M. de Villeroy, ayant appris l'arrivée du Pr. d'Orange à son armée, décampa de Leuse et marcha vers Cordes et le lendemain à Pottes, entre Tournay et Oudenaerde; il visita le même jour les lignes entre la Lys et l'Escaut et entre Ypres et la Lys.

Le Pr. d'Orange à son armée fit la revue de sa cavalerie et détacha 12 escadrons sous les ordres du Marq. de la Forest, qui passèrent la Lys à Machelen, sur trois ponts, pour aller joindre l'électeur de Bavière, qui campoit avec son armée à Ninoves.

Ces mouvemens sembloient menacer Menin, Ypres, la Knoque et Furnes, quoique le véritable dessein du Pr. d'Orange ne fut pas d'attaquer aucune de ces places du côté de la mer. Cependant le M. de Villeroy, qui avoit ordre d'y veiller, préférablement au côté de la Meuse, en étant averti, décampa de Cordes.

Si tôt que le M. de Villeroy fut arrivé à Houtem, il fit couper les hayes et les broussailles, qui ôtoient la communication des troupes dans leur marche; il fit travailler à perfectionner les lignes, et mit son armée en bataille, pour faire connaitre les endroits où l'on devoit se poster en cas que les ennemis nous vinssent attaquer, il marqua à chaque escadron les bataillons qu'il devroit soustenir et fit distribuer de la poudre et du plomb.

Ces ordres donnés et ces précautions prises, firent croire que le M. de Villeroy avoit des avis secrets, que le Pr. d'Orange avoit dessein de l'attaquer, mais on sut bientôt que le projet de ce prince étoit de faire le siége de Namur.

Pour mieux couvrir son dessein et donner le change au M. de Villeroy, il fit attaquer la Knoque, comme s'il voulut pénétrer en France du côté de la mer et pousser jusqu'à Dunquerque.

Le Duc de Wirtemberg fut chargé de cette attaque, qui n'eut pas tout le succès que le Pr. d'Orange avoit espéré. Le C. de Lamotte, qui commandoit de ce côté là, y envoya du renfort et s'y rendit lui-même.

L'attaque fut des plus vives, mais la défense que fit le C. de Lamotte, fut si vigoureuse, que les ennemis, après avoir perdu bien du monde, furent contraints d'abandonner cette entreprise et de se retirer en desordre et avec précipitation.

Le Pr. d'Orange fit alors investir Namur par le C. d'Athlone et le Baron de Heyden.

Le M. de Boufflers, instruit du dessein des ennemis, passa la Sambre et étant parti de Philippeville, le lendemain avant le jour, passa la Meuse à Dinant, où le M. d'Harcourt le joignit; ayant fait halte à une lieue de là pour faire réposer les chevaux, il continua sa route vers le pont de Namur, résolu de forcer le passage, si les ennemis avoient les troupes de ce côté; mais n'y en ayant point, il entra dans la ville sans aucun obstacle avec sept régimens de dragons.

Les ennemis, ayant achévé leurs lignes de circonvallation le 11 de Juillet, et leur gros canon étant arrivé, le Pr. d'Orange fit ouvrir la tranchée le soir du même jour.

Le Pr. de Vaudemont commandoit un camp volant pour observer le M. de Villeroy et l'empêcher de sécourir Namur.

Le M. de Villeroy ayant appris ces nouvelles, repassoit l'Escaut et alla camper à Pottes; il envoya en même temps de la cavallerie à Mons, à Charleroy, à Maubeuges, à Jumont et à Philippeville, pour les harceler dans leurs convois et dans leurs fourages; il forma ensuite le dessein de combattre l'armée sous les ordres du Pr. de Vaudemont.

Pour cela il s'avança et fit une si grande diligence, qu' étant parti le 12 de Pottes à dix heures du soir, il arriva le lendemain matin à Rosbec, sur la Mandelle, qui n'était qu'à une lieue et demi de l'armée ennemie, après avoir passé quatre rivières.

Le Pr. de Vaudemont étoit alors campé à Dentergheim: il fut averti par les attaques du chateau d'Inglemunster, de l'approche des troupes du M. de Villeroy; comme il avoit sçu que deux jours auparavant il étoit campé à Pottes, il eut bien de la peine à croire que toute l'armée eut pu faire une si grande diligence.

Lorsqu'il ne put plus douter que toute l'armée ne vint à luy, ayant vu notre avant garde à 6 heures du soir sur les hauteurs de Dentergkem, où étoit sa droite, il prit le parti de changer son camp et de mettre sa droite à Arsele et sa gauche à Grammont; il donna ordre en même temps à son armée de s'y rétrancher.

Le C. de Noyelles, qui fut chargé de ce travail pour toute l'aile gauche et une partie du centre, le fit avec tant de diligence, qu'en peu de temps il y eut un très bon rétranchement, et celuy de la droite ayant été mis en état de défense, le canon y fut placé dans le flanc droit, et dans tout le front de la ligne; ce fut dans cette situation que les ennemis passèrent la journée du 14 Juillet.

Le Pr. de Vaudemont connut par la manoeuvre du D. de Berwick, que Mr.

le M. de Villeroy avoit détaché avec un corps de cavalerie et quelques régimens de dragons, qu'on avoit dessein de l'envelopper et de l'attaquer par les derrières, en même temps qu'on le feroit de front; ainsi il songea à faire sa retraite.

Il donna des ordres pour qu'on travaillat à perfectionner les retranchements et fit mettre le feu à quelques maisons avancées, pour empêcher que nos troupes ne les occupassent, quand on voudroit aller à lui. Il ordonna au C. de Noyelles de faire tirer continuellement le canon de la gauche sur nos troupes, afin de faire croire qu'il étoit dans la disposition de nous attendre.

Cependant il donna ordre au lt. Colonel de l'artillerie, de retirer à petit bruit toute l'artillerie de la droite et celle du front, et de luy faire prendre le chemin de Deinse; il fit étendre Mr. d'Ouwerkerque avec la cavalerie de la droite, entremêlée des bataillons, depuis le moulin d'Arsele jusqu'à Vincty, comme s'il eut voulu opposer une ligne à Mr. le Duc de Berwick, pour l'empêcher de prendre son armée par les derrières, mais Mr. le M. de Villeroy fit bientôt après revenir Mr. le D. de Berwick à l'armée.

Ensuite Mr. le Pr. de Vaudemont fit tout d'un coup marcher Mr. d'Ouwerkerque par Nevel droit sur Gand, pendant que l'infanterie se mouloit le long du retranchement et prenoit le chemin de Wouterghem. Le C. de Rochefort marcha avec la cavalerie de la gauche, le long de la Lys, vers Deinse.

L'infanterie Hollandoise, commandée par le C. de Noyelles, devoit faire l'arrière garde de toute l'infanterie, et Mr. de Holstein devoit faire l'arrière garde avec la cavalerie de la gauche.

Après que l'infanterie de la droite eut marché, le Pr. de Vaudemont, le Pr. de Wirtemberg, et les officiers généraux des troupes angloises, formèrent un rang à cheval, comme si c'avoit été un escadron; ils demeurèrent dans cet endroit quelque temps, pour observer ce que notre armée feroit; enfin cinq escadrons étant arrivés pour faire l'arrière garde, ils partirent tous.

Nos officiers généraux s'aperçurent de ces mouvemens, ils étoient même d'avis, que l'on marcheat aux ennemis, sans attendre des ordres, les momens étant précieux, Mr. le Duc et le Pr. de Conty approuvèrent les avis, mais ils ne voulurent rien prendre sur eux; ils envoyaient avertir de la situation des choses le M. de Villeroy; il se passa bien du temps avant que le général fut averti et ce ne fut que sur les sept heures du soir qu'il fut instruit.

Ce fut un peu trop tard et l'on manqua le coup. Le Maréchal fit d'abord marcher de l'infanterie droit aux rétranchements, qu'on trouva abandonnés et en même temps il fit avancer des dragons et la maison du Roy; le détachement alla bien vite, mais il ne put atteindre qu'une partie de l'arrière garde, qu'il battit.

Le M. de Villeroy voyant un si beau coup manqué, résolut de tenter le siége de Nieuport, où il sçavoit, qu'il y avoit une foible garnison, mais étant informé que le Gl. Hellemberg étoit campé sous Dixmude avec 12 bataillons et quelques escadrons, pour se jetter dans celle de ces deux places qui seroit attaquée, il

détacha Rubantel pour s'emparer d'une redoute, qui étoit sur le chemin de Dixmude à Nieuport et qui en faisoit la communication. Rubantel se saisit de la redoute et continuoit sa marche vers Nieuport, où Mr. le M. de Villeroy le suivit avec une partie de son armée, ayant laissé le reste à Rousselaire.

Mais quand il apprit que le Pr. de Vaudemont avoit détaché le Gl. de Bellasys avec 12 bataillons pour la sureté de Nieuport, et du canal de Plassendael, qu'ils étaient campés près de cette place, et suivis de 12 autres et de 33 escadrons, commandés par le Pr. de Wirtemberg et que les ennemis avoient inondé les environs, le M. de Villeroy ne songea plus à cette entreprise et decampa pour se rendre dans les environs de Dixmude dans le dessein d'en faire le siège. Le général Hellenberg, Danois, s'y étoit jeté avec 16 bataillons. La place fut investie le 25 Juillet et la tranchée fut ouverte le lendemain.

Dixmude ne tint que deux jours de tranchée ouverte; Mr. le Marq. de Feuquières et Mr. le Baron d'Asfeld furent se présenter à Deinse le même jour, et le commandant se rendit d'abord à discrétion, avec une garnison de 2400 hommes.

Tout cela n'avoit point obligé le Pr. d'Orange à abandonner le siége de Namur; la ville avoit capitulé, le M. de Boufflers s'étoit retiré dans le chateau.

Alors Mr. de Villeroy laissa le C. de Montal avec 5 ou 6000 hommes pour garder les lignes et alla camper à Avelghem sur l'Escaut; le lendemain il passa cette rivière et se rendit à Benay; ensuite il s'avança entre Steenkirke et le petit Enghien.

Le Pr. de Vaudemont, instruit de cette marche, manda au Prince de Wirtemberg, qui étoit du côté de Nieuport, de pourvoir à la sureté des places de ce pays et de le suivre avec ce qui luy resteroit de troupes.

Pendant que le Pr. de Vaudemont prenoit des mesures pour mettre Bruxelles à couvert des entreprises du Mar. de Villeroy, le C. d'Athlone arriva à Waterloo avec 1000 chevaux; le Pr. d'Orange, de son côté, craignant q'on eut dessein de bombarder Bruxelles, partit du camp devant Namur, le 20 d'Août, avec un corps de troupes pour joindre le Pr. de Vaudemont, et laissa la conduite du siége à Mr. l'El. de Bavière; il arriva le même jour à Waterloo, où son armée se trouva de 40,000 hommes; les troupes des alliés étoient tellement disposées aux environs de Bruxelles, qu'en moins de six heures on pouvoit assembler 60,000 hommes. Le M. de Villeroy se trouvant trop eloigné de Bruxelles, passa le ruisseau et campa sur deux lignes. L'armée françoise fit halte quelque temps, en attendant qu'on eut tout disposé pour investir la ville.

L'infanterie ennemi, qui étoit sur le bord de la rivière, quand l'armée de de France arriva, se retira presque aussitôt, et l'on établit des batteries sur les hauteurs d'Anderlech, où étoit le quartier général.

Les ennemis firent feu de deux batteries, l'une de la ville, et l'autre de leur camp; les remparts étoient bordés de bourgeois, qui ne croyoient pas avoir rien à craindre, ayant à leur porte une armée de 60,000 hommes bien retran-

chés; le front de la ville étoit inondé, depuis l'endroit où la Senne y entre, jusqu'au fort de Montery; ils avoient fait un grand rétranchement à la portée du pistolet de leurs batteries, de plus de trois toises de hauteur, sur un grand chemin creux, qui luy servoit de fossé et s'étendoit à plus de 500 toises dans la campagne.

Ils avoient outre cela fortifié trois moulins sur notre gauche le long d'un petit canal, ce qui fit qu'on ne put approcher assez près de la ville pour la bombarder. On battit les postes l'après diner avec plusieurs pièces de canon et l'on ouvrit la tranchée sur le soir en deux endroits.

Les ennemis chassés du moulin et de la redoute, furent poursuivis jusqu'aux portes de la ville.

Le M. de Villeroy écrivit au Pr. de Bergues, commandant de la ville, que le Roy luy avoit ordonné de bombarder cette ville, en répresailles du bombardement de nos villes maritimes que les alliés avoient fait faire par les flottes; que cependant ces sortes d'hostilités plaisoient si peu à Sa Maj. qu'il avoit ordre de luy déclarer de sa part, que si les alliés vouloient s'abstenir à l'avenir de cette manière de faire la guerre, S. Maj. feroit de même et que dans la conjoncture présente on ne passeroit pas outre; qu'il attendoit dans six heures une réponse positive et telle qu'il pût y déferer. On n'etoit pas fâché, en accordant ce délai de six heures, de donner à Madame l'Electrice de Bavière le temps de sortir de la ville; les six heures passées, le Pr. de Bergues envoya dire que l'El. de Bavière venoit d'arriver à l'occasion de la maladie de Mad. l'Electrice, et que si on vouloit encore attendre une heure, le Prince feroit luy-même la réponse.

Le M. de Villeroy attendit une heure et demi, sans que personne parût; ce qui l'obligea de faire jeter cinq ou six bombes, l'une après l'autre; elles firent venir une lettre du Pr. de Bergues, qui marquoit, que la proposition qu'on luy avoit fait, ne pouvoit se décider que par le Pr. d'Orange, et que si l'on vouloit attendre 24 heures, pour la luy communiquer, on en aporteroit la réponse.

Le Mr. de Villeroy comprit que l'on ne cherchoit qu'à gagner du temps; il fit jeter des bombes, une à une, pour tirer une réponse plus nette, après quoy on en tira en forme de salut, 25 à la fois, et l'on continua ainsi depuis sept heures du soir jusqu'à dix, que le M. de Villeroy quitta les batteries; l'effet en fut si violent, qu'on vit une grande partie de la ville en feu; on jetta des bombes deux jours de suite, au nombre de 3000, qui étoient ce que l'on avoit dessein d'employer contre Bruxelles, après quoy on retira l'artillerie et on la conduisit vers la Haute Croix, du côté d'Enghien.

Notre armée partit le 14 Aout, pour se rendre à Soignies; elle marcha sur six colonnes.

On s'approcha du M. de Boufflers, qui se défendoit vigoureusement dans le chateau de Namur, mais il étoit en peine de n'avoir aucune nouvelle du M. de Villeroy depuis le 25 Juillet: celuy-cy attendoit le rétour de Mr. de Champlay, qu'il avoit envoyé au Roy pour recevoir ses derniers ordres sur ce qu'il

avoit à faire. Mr. de Champlay revint et les ordres de Sa Maj. furent de faire tous les efforts qu'on pourroit pour sauver une place de cette importance.

Sur le champ Mr. de Villeroy décampa de Soignies et alla à Nivelles, d'où il partit le 25 Aoust pour marcher à Fleurus et à Marbay, où il fit faire sur le soir une décharger de cinq pièces de canon, pour donner avis où M. de Boufflers, qu'il venoit à son secours.

Sur l'avis que le Pr. d'Orange avoit reçu de la marche du M. de Villeroy, il avoit laissé la direction du siége à l'El. de Bavière et s'étoit rendu à l'armée d'observation pour la commander. Il avoit pris son logement au chateau de Bouësse près du village de St. Denis, et ayant fait avancer son aisle droite, vers Bouesse, il fit travailler à des rétranchements, et à les perfectionner et à faire des abatis le long du bois d'Argenteau. De là il fit en faire autant vers Bruyères et Ostin où les troupes du Pr. de Vaudemont étoient arrivées.

Le M. de Villeroy alloit réconnoitre le terrain avec mille grenadiers et un détachement de la maison du Roy; on remarqua que le passage étoit fort étroit et fermé par un grand rétranchement, garni d'artillerie et de troupes; qu'avant que d'y arriver il falloit passer plusieurs ravines et marais; et qu'il étoit impossible de faire communiquer la gauche avec la droite. Etant allé reconnaitre les deux autres trouées avec d'autres détachements, on remarqua les mêmes difficultés, ce qui l'obligea de revenir. On tint un conseil de guerre, où se trouvèrent tous les officiers généraux et l'on jugea qu'il étoit inutile de vouloir attaquer les ennemis dans une situation désavantageuse.

Le 30, le Mr. de Villeroy alla camper au delà de Pertuis, mettant devant luy la Méhaigne, le long de la grande chaussée. Ce fut là qu'il apprit la reddition du chateau de Namur, dont la garnison capitula le 2 de Septembre.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt, 8 April 1689.

Ick hebbe niet konnen ledigh staen UEd. bekent te maecken, dat my van daer geadviseert wert, als soude in de jegenwoordige occasie, dat de trouppes van den Staet telkens sullen genootsaeckt wesen marches te doen, by de provintie van Hollandt geweygert werden aen de Colonels twee legerwagens toetestaen, gelyck meede aen de vremde trouppes ende generaelyck de wagengelden niet voldaen werden, waerdoor nootwendig onlusten en klaghten onder de officieren moeten verweckt werden.

Insgelycks wert geklaeght, dat men nogh niet en kan koomen tot het fourneeren van de regimentsstaffen, zoo als in tyden van oorlogh altydt is gebruyckelyck en eyndelyck, dat de tractementen, soo ordinair als extraordinair van de officiers-generael ten deele te gering gestelt werden en ten deele niet en werden voldaen, alsmeede die van colonels, het welck als meede onlusten is verweckende ende klaghten, soo van hooge als van mindere officieren ende alsoo in alle de voorsz. saecken nootsaeckelyck sal moeten werden ordre gestelt, hebbe UEd. willen recommandeeren daertoe met communicatie aen den Pr. van Waldeck alle devoiren aentewenden ende de saecken van mynentweegen ter vergaderinghe en daer het noodigh sal weesen, te recommandeeren.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt, 2/12 April 1689.

Ick ben geinformeert datter wert gesproocken ofte gedelibereert weegens het senden van Gedeputeerden te velde met den Vorst van Waldeck; ick versoeck dat UEd. het wil daertoe dirigeren, datter met voorsigtigheyt magh werden geprocedeert ende dat die Heeren niet te veel autoriteit magh werden gegeven, want anders sal het alles in confusie gaen, en strecken ten uyterste tot ondienst van den Staet; daer dient oock sorgh gedraegen te werden, dat er persoonen werden gekoosen, die reckelyck syn en met den Vorst van Waldeck kunnen overeen komen. Ick soude oordeelen, dat het best soude syn, indien UEd. het daertoe kost dirigeeren, dat het maer Gedeputeerden waeren uyt den Raet van Staten en gecomitt. Raeden, als het in myn tyt was, als ick het leeger commandeerde, want indien het Gedeput. uyt de Staten-Generael syn, vrees ick, dat die te veel autoriteit sullen willen hebben, dat niet als confusie kan baeren tot groot nadeel van 't landt. UEd.

gelieft over die saeck selfs met den Vorst van Waldeck te concerteeren, ende verseekert te syn van de continuatie van myne genegentheyt ende vriendtschap enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt, 7/17 May 1689.

.... Ick moet nogmaels UEd. seer ernstigh recommandeeren syn uyterste best te willen aenwenden, dat de scheepen van oorlogh met alle spoet in zee moogen geraecken, en naer het gedestineerde rendesvous van 't eylandt Wight moogen werden gesonden sonder tytverlies. UEd. kan niet gelooven van wat consequentie die saeck voor my en 't landt is, want seeckerlyck de seemaght van de Fransen wert seer considerabel, soo dat ick niet sonder bekommering ben voor myn esquadre onder den Adm. Herbert. Ick blyve altoos enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt, 8/18 May 1689.

Het sal onnoodigh syn, dat ick UEd. een verhael doen van de rescontré van de Fransen en myn esquadre scheepen op de kust van Irland [1], alsoo hetselve UEd. door verscheyde andere handen sal werden toegesonden, waeruyt UEd. dan sal konnen oordeelen de nootsaeckelyckheyt, dat in dese conjuncture de gereede scheepen van den Staet met alle spoet moogen werden uytgeprest naer het rendesvous van Wight. Ick sende tot dien eynde brenger deses, capt. Sum, met brieven aen de respectieve collegien van d' admiraliteyten, UEd. versoeckende, het syne daertoe te willen contribueeren, alsmeede dat van weegen den Staet aen de Collegien magh worden op nieuws gescreeven; d'importantie van de saeck sal het niet van nooden syn, dat ick veel reden gebruyck om UEd. daervan te persuadeeren. maer vervolgens ben ick verseeckert, dat UEd. alles sal doen wat in syn vermogen sal syn om de scheepen uyt te doen loopen.

Ende blyve altoos UEd. goede vriendt, enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt, $\frac{23 \text{ May}}{2 \text{ Juni}}$ 1689.

.... De Prins van Nassau [2] vertreckt morgen weeder naer Hollandt, heeft my belooft syn best te doen dat Vrieslandt haer in toekomende gemackelycker magh aenstellen, en insonderheyt in 't consent van d'equipage, als meede in de ratificatie van het tractaet met den Keyser. Ick heb op syn versoeck aen

---

[1] Een ontmoeting in de Bantry Bay, waar beide partijen zich de overwinning toeschreven. Zie o. a. *Macaulay*: *Hist. of Engl.* vol. 3. bl. 201 en *Rousset*, *Hist. de Louvois* vol. 4 pag. 196. De Engelsche schepen keerden terug. Willem III erkent hier, dat er van geen overwinning sprake is.

[2] De Stadhouder van Friesland.

HHMo. gescreeven, en gerecommandeert om denselve aen te stellen tot veldmaerschalck, 't welck ick versoeck dat UEd. in Hollandt wil faciliteeren, maer het soude mogelyck niet ondienstigh syn, dat Vrieslandt eerst consenteerde in't geen noodigh is voor den dienst van den Staet. Ick recommandeere mede aen HHMo. om den Grave van Nassau [1] aentestellen tot veldmaerschalck, behoudende syn tractement als generael van de cavalerie en rang hebbende voor den Prins van Nassau. UEd. gelieft te besorgen dat het op éène tyt met dat van den Prins van Nassau ter generaliteyt wert geconcludeert, want andersints soo soude lightelyck cavalatie vallen weegens den rang, en t'is absolut myn intentie en de reeden brenght het meede, dat de Gr. van Nassau den voorrang heeft vóór den Pr. van Nassau, als ick oock aen hem heb geseght, die daer mede in heeft geacquiesceert, maer daer souden kunnen menschen gevonden werden, als hy weeder in 't landt komt, die hem andere gedaghten souden geeven.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt, de 17/24 Juni 1689.

Ick bedancke UEd. voor syn onophoudelyke voorsorghe tot het uytpressen van 's lands oorloghscheepen. Ick kan UEd. niet precies seggen hoeveel op de rendesvous syn aengekoomen, maer de Hr. Herbert is gisteren naer Portsmouth vertrocken, en hoop ick dat morgen zeyl zal kunnen zetten met 40 van myne scheepen, soo groot als kleyn en ick maeck staet van 12 ofte 14 van 't landt, UEd. recommandeerende om de rest met alle spoet uyttepressen.

.... 't Is droevigh in desen tyt van de tergiversatie van de Provintien in 't aenneemen van de 14 Comp. paerden; ick heb daer nogmaels aen Zeelandt over gescreven, ende UEd. dient het nogh te pousseeren soo veel doenlyck.

Het is seecker dat Vranckryck alle artificien sal gebruycken om de provintien en leeden van dien onder den anderen te brouilleren ende insonderheyt van die teegens my optezetten, daerteegens ick niet en twyfele of UEd sal soo veel voorsorghe draegen als eenighsins doenlyck sal syn ende dat alle goedé patriotten het haere sullen contribueeren, om sulcken grooten quaet voor te koomen.

Den gevangenen by den Raet van Staten dient wel geexamineert te werden en niets willende bekennen tot de torture gebraght, want seeckerlyck ick geloof dat men saecken van importantie uyt hem sal kunnen ontdecken. Den persoon van Bremont is my wel bekent; ick heb hem altyt aengesien als een spion van Vranckryck, alhoewel dat den R. Fagel hem altemets heeft gebruyckt; daer dient op zyn actie exactelyck te werden gelet ende verders van syne brieven geintercipieert.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt 13/23 Aug. 1689.

UEd. depêches van den 16en deser zyn my eergisteren wel geworden. Ick

---

[1] Den Graaf van Nassau—Saarbruck.

ben blyde dat het werk van de deputatie te velde zoo lang traineert ende als het in myn handen sal koomen, zoo sal de tyd zoo verre verloopen zyn, dat het van selve sal vervallen, maar ik ben bekommert voor toekomende jaar, ende nog meer weegens de conduite van Amsterdam, die ik vrees dat het daar by niet en zal laaten, maer weeder op den ouden voet gaan en alles contrecarreeren. Ik sal blyde zyn dat den Hr. Hop hier komt om verscheide reeden, zoo dat het my aangenaam zal zyn, dat UEd. het daartoe dirigeert.

De conduite van Vriesland in 't afweeren van de Zweedse Comp. is onverdragelyck en van de alleruyterste consequentie, 't welk door alle weegen ende middelen moet werden voorzien, anderzints is alles in confusie en iedere provintie zal 't zelve exempel navolgen, [1] maar dat moet ick aen de andere zyde bekennen, dat het niet redelyk zoude zyn, dat de provintie waarvan zoo veel militie hier is, het zoude profiteeren, maar dat de lasten naer de gewoonelijke quotes dienen te werden gerepartieert, ende alhoewel het de provintie van Holland sal raken, zoo dient UEd. het daartoe te dirigeeren dat d'andere provintien geen regtvaardige reeden hebben van klaagen. Ik blyve enz.

P. S. Naer dat ik deese had geschreeven, zoo ontfange ik UEd. brief van den 19 deser; 't is ten uytersten bedroeft en nog schadelyker de onseeckerheid van de Brandenb. resolutien, ende de laatste die deselve heeft genoomen om nu Bon effectivelyck te beleegeren is de qualykste party van allen die hy naer myn oordeel koste neemen, en 't welck de operatien van de andere armeen teenemael zal deconcerteeren, ende waar het nog mogelijk zoo diende de keurvorst van dat dessein te werden gedetourneert [2].

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Hamptoncourt 17/27 Sept. 1689.

De conduite van den Raat van Staaten begint in alle zaaken onverdragelyk te werden. Zy hebben ordre aan den Hr. Van der Cloese gesonden, om aen de drie veltmaarschalken in 't leeger haare sentimenten te vraagen, hoe de trouppes van de Staat deesen winter te logeeren, een saack daer sy niet meede te doen hebben, want alhoewel my ofte den Vorst van Waldek in myn naem het regt van patenten te geeven soude werden gedisputeert ('t welk ik niet en zal

---

[1] In een brief van 8/18 Sept. 1689 zegt Willem III: „Ick ben ten uyterste bekommert over de onverdragelycke conduite van Vriesland: indien dat het effect is van den stadhouder veltmaarschalk te hebben gemaakt, zoo kan men ligt van 't vervolg oordeelen; hoe het te remedieeren, beken ik, en weet ik niet, maar het moet op d'eene manier of de andere geschieden of de Staat is verlooren.

[2] „S'attaquer dans les formes à 6000 Français commandés par le Baron d'Asfeld, c'était hasarder beaucoup; rien que pour prendre une redoute séparée de la place par le cours du Rhin „il fallait sept jours de tranchée ouverte." (*Rousset* II pag. 224.) Willem III had gelijk; terwijl men Bonn en Mainz belegerde, verwoestten de Fransche legers, door niets weerhouden, den Pfalz.

lyden), soo is het in alle gevalle aan haar dispositie niet maar aan HHE. Mog. zoo dat in deese saak twee malitien steeken, de eene om myn authoriteit te verminderen en d'andere om den Vorst van Waldeck egael te stellen met de twee andere veltmaerschalken, daer hy *en chef* commandeert. Dit moet het werk weesen van den Hr. Huybert, ofte den Secretaris Slingelandt, ofte mogelyk allebeide te saamen, alhoewel zy in andere zaaken niet eens en zyn. De eerste heeft nog een zaak gedaen die onverdragelijk voor my is, dat hy zynde alleen present in den raad, de majoorsplaats van de stadt van Breda heeft vergeeven, daer ik zonder dispuyt het vergeeven heb van commandeursplaetsen; dat dit van majoor altoos apart is geweest, ja dat ik ook zelf heb vergeeven, zoodat ik daarover in krachtige termen aan den Raad heb geschreeven en aan den Gouverneür belast, dien aangestelden majoor niet t'erkennen en indien deselve alreede in functie was, daer uyt te stellen. UEd. wil zig weegens deeze zaake informeeren ende zoo veel doenelyk tragten te prevenieeren dat sulke impertinentie niet meer en geschiede. Het waar niet quaad dat UEd. daerover selfs sprak met den secret. Slingeland; ik beklaag den goeden Vorst van Waldeck van al myn hart, weegens alle de moeyelykheeden en wederwaardigheeden, die hem werden continueelyk aangedaan: hy moet werden gemaintineerd of hy kan den dienst van 't land niet blyven waarneemen.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Hasselt ce 6 de May 1689.

L'on vient dire que les François marchent avec quelques mille hommes vers la Meuse et je manque de tout ce qui me fault pour faire agir ces troupes; enfin je fairai mon mieux, mais tout estant dilayé, j'ay peur de ne pouvoir pas faire ce qu'auttrement je pourrois. J'ai resçu des lettres de Londres qui parlent fort de Mons. le Prince de Nassau; je vous souhaitte toutte sorte de satisfaction et attant ce que le bon Dieu disposera.

Je ne cesserai pas de servir et de monstrer que je suis etc.

P. S. Si j'avois des pontons à fer blanc, je secourerais le chateau de Ganson que les François attaquent près de Namur; hélas! quelle misère de ne point vouloir m'aider; représente le, je vous en prie.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Le 1/11 Juin 1689.

Depuis celle de hier nous avons su que Mr. le maréchal d'Humières a mis 2000 hommes dans Nivelles pour enlever les grains et en fait auttant dans d'auttres petites villes et n'estant pas en estat de combattre son corps, il me feault contenter d'empescher qu'il ne puisse assiéger une place et de me tenir dans des campements forts et couverts jusqu'à ceque je sois en estat de l'approscher, et comme alors j'aurais besoin de l'ayde de Machado pour le pain et

que cet homme s'acquitte bien de son debvoir, je vous prie Mons. de procurer qu'il soit payé et qu'ainsi j'en puisse estre servi.

Mons. le duc de Lorraine desire qui je luy envoye quelqu'un pour savoir ses sentiments, et pour l'informer du mien. Je despeche pour cela mon adjudant-géneral, le collonel Erffa et Monsieur l'electeur de Brandenburg voulant s'abbouscher avec moy, il feault qui j'y fasse une course lorsqu il sera sur le Rhin, car sans prandre des mesures fixées et justes l'on ne faira rien qui vaille. Je tiens mon voyage secret ou du moins doubteux, mais je vous en donne part pour que pussiez répondre aux critiques quant cela sera sceu. Au nom de Dieu qu'on avance la levée du reste de la cavallerie et conserve les trouppes de Lunebourg. Je suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Montigry sur Sambre, *ce* 2 *Sept.* 1689.

J'ay passé la Sambre du costé de l'ennemy, je fais des marches en sa vue, sans qu'il aye osé m'attasquer; j'ay soustenu la dangereuse attacque à Walcourt aver succès et pour ne point hazarder l'armée mal à propos à perir feaulte de subsistance à la vue d'un ennemy de beaucoup plus fort, j'ay esté obligé de décamper en bon ordre, et enfin, pour les raisons escrites à Mess. les Estats-géneraux je me suis mis en bon ordre sur la Sambre. [1] A présent je ne puis plus tarder à combattre l'ennemi s'il en veult à moy et si je dois repasser la Sambre, il me feault plus de monde et une resolution de combattre l'ennemi sans arrière pensée lequel est renforcé de dix mille hommes et s'il veult passer la Sambre à moi je ne le puis reguarder sans m'y opposer. Enfin l'on me rends tous mes soins difficiles et inutiles et mesme desavantageux pour moy. Le tout puissant remediera à tout. Je demeure etc.

---

[1] In de M. S. *Mémoires de Monsieur B. sur la cour de Guillaume III.* (Zie Inleiding) leest men omtrent den Prins van Waldeck en den slag bij Walcourt:

„Il (Le Pr. de Waldeck) avoit encore dans un âge avancé l'air grand et d'un homme de guerre; personne n'en raisonnait mieux que luy et ne sçavoit prévoir avec plus d'exactitude à tous les besoins d'une armée, à dresser un plan d'une campagne, à regler des marches et à pourvoir aux vivres: qualités assurément les plus essentielles, qu'on puisse souhaiter à un général. Il n'avoit pas aussy son pareil dans le cabinet, mais le premier coup tiré luy faisoit tourner la tête, et, soit d'ardeur, soit de trouble, il ne se possédoit plus, et n'estoit plus capable de donner des ordres. On me l'avoit dit, avant que j'en fusse convaincu, mais j'en fus persuadé à l'affaire de Walcourt. N'ayant rien sçu de la marche des Français, notre armée estoit au fourrage, ou à la marode (*sic*) lorsque l'avant garde des ennemis paroit à la vue du camp et charge nos fourrageurs. J'étois commandé avec ceux de notre brigade; je me sauvois à temps avec mon monde et vins luy en faire rapport; comme cette action paroissoit devoir nous être funeste et qu'on commençoit, à se retirer je le trouvois couché auprés un arbre sur une hauteur, d'où il pouvoit découvrir tout ce qui se passait dans la plaine, mais l'écume sur la bouche, sans pouvoir presque parler. On luy disoit que tout revenoit heureusement dans le camp, cela luy donnoit un peu de vie et ce fut un grand bonheur effectivement pour luy, que l'enemy ne sçut rien aussi de notre desordre et qu'il nous donna te temps de nous remettre et de défendre le camp, qu'ils attaquèrent par la gorge de Walcourt, où ils perdirent beaucoup de monde et furent obligés de se retirer honteusement."

PS. Il me semble qu'on ne devroit pas faire passer la lettre à Mess. les Estats généraux à l'imprimerie; si l'on veult tirer du service de cette armée, il feault que Mons l'Electeur la fortifie; jen ay escrit de mesme à Mons le M. de Castanaga, autrement ces Messieurs avec le public patiront.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Du camp de Montigny sur Sambre ce 3 *de Septembre* 1689.

A l'instant mêsme je reçois advis que l'ennemy fait un grand detaschement du costé de Mayence et comme du succès de ce siège depend en partie nostre salut, j'en ay advertis Mons le Duc de Lorraine et ay conseillé à Mr. l'Electeur de Brandebourg d'envoyer dix mille hommes sur la Moselle pour donner le secours nécessaire aux assiegeants à Mayence et le bruit estant que Mr. d'Humières marchera du costé de Bosny, je seray obligé de m'approscher de ce coté là, sur quel sujet je vais conferer avec mons le M. de Castanaga. Vous donnerez part, s'il vous plaist, de cecy où il convient. Je demeure etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Montigny sur Sambre le 6 *de Septembre* 1689.

Le maréschal d'Humières m'est venu canoner ce matin depuis la petite pointe du jour jusqu'à 9 heures avant diner et n'en a pas eu beaucoup d'honneur ny de profit, puisqu'il ne m'a pas fait du mal et si l'avions pu approscher, le succès auroit ésté comme à Walcourt. Certes à la longue il se fortifiera qu'il nous feaudra combattre avec hasart. Je presse Mr. le M. Castanaga et Flohdorp de m'approscher, demeurant etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Cambron ce 9 d'Octobre 1689.

L'ennemy a fait plusieurs ponts dernière luy vers Condé et a par des detaschements garny la rivière de Kevrin (Quevrain) et la ligne qui va à Beauvais, qu'ainsy il ne s'engagera pas à un combat, si l'on ne va pour forcer la dite ligne, ce que la saison, le manquement du fourage, la maladie qui s'augmente journellement dans l'armée ne conseille pas, surtout puisqu'on n'en pourroit pas profiter pour les raisons susdites et que feaulte de payement, les provandiers ne pourroient pas etre obligés de fournir le pain à Mons, leur contrat ne les obligeant point, puisqu'il n'y ont pas de magasin, l'on empeschera que l'ennemy ne puisse rien entreprendre et attendre la prise de Bonn pour puis occuper les quartiers d'hiver, lesquels Sa Maj. a ordonné de prendre dans le pays de Liège et le Brabant, pour autant qu'on y peut laisser du monde et tous les Anglais vont à Gand et Bruges. Je suis pret pour convenir sur les vivres, mais sans que l'etat se charge des 4 sols de 9 par ration, l'on ne pourra pas loger les trouppes pour estre à la main.

J'espère que Bonn sera bientost réduit et qu'on vouldra bien disposer les choses que l'on puisse mieux opérer la campagne qui vient, mais tant que sous

le nom du Conseil d'Estat Mess. Hubert et Amerongen peuvent exercer leurs passions contre le Roy Britannique à l'esguart de ses charges et diriger tout selon leur caprice et interest, il n'y a rien de bon à espérer.
Il est à espérer que le succès en Irlande permettra au Roy de faire une considérable descente de bone heure. L'on dit que des trouppes glissent de l'armée de Mons. d'Humières vers les costes de France; si les pauvres Valtelins estoient appuyés la diversion seroit considerable.

Malmedy et Aabelo avec tout le pays de Luxembourg estant brulé je ne sçais ou l'armée de Mons. l'Electeur de Brandenbourg hivernera, si ce n'est à Aix la Chapelle et aux environs. Je suis etc.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Hellissem ce 21 Juin 1689.

.... Je vous parleray asteur de la constitution de nostre armée qui est composée de 18 bataillons d'infanterie, de 24 escadrons de cavallerie et de 2 régiments de dragons. L'armée de France consiste en 24 bataillons d'infanterie et 60 escadrons de cavallerie, dont nous avons eu hier nouvelle certaine. Je ne sçay pas le nombre de leurs dragons. Considérez un peu de quelle manière nous tiendrons la campagne contre un si grand corps de cavallerie et quelles opérations nous pourrons entreprendre avec cette poignée de gens. Nos Estats croyent tousjours qu'ils ont tant de monde. Cependant quand il les faut employer en divers endroits, il en manque partout. En Flandres ils crient à l'aide et on ne leur en peut point fournir; c'est une pitié; je voudrois que ces Mess. fussent sur les lieux pour le voir eux mesmes et il est bien terrible qu'on n'a pas encore conclu la leveé de ces 14 compagnies de cavallerie. Ma foy, il faut un peu plus de vigueur. Ce manquement fait que beaucoup de nos régiments ne sont encore qu'à 3 compagnies, au lieu que les autres sont à 6. Je vous prie donc de finir cette affaire pour le service de l'Estat. Tous nos géneraux ne peuvent comprendre ce retardement dans une si puisante necessité et que l'on ruyne ainsi ces pauvres capitaines, qui sur la bonne foy et les commissions de l'Estat se sont engagés dans ces grandes dépenses.....

Six régiments anglois sont venus icy dans le voisinage, mais ce sont des trouppes si mal reglées, qu'on ne sçait à quelle sauce les mettre et ils causeront une grande confusion dans l'armée [1] où jusques asteur tout est assez raisonnablement reglé pour l'ordre, les paysans et les paysanes venant librement y débiter toute sorte de marchandises. Enfin, nous sommes bien heureux que les ennemis demeurent si tranquillement dans leurs quartiers, car s'ils s'approchoient, ils nous embarasseroient beaucoup.

[1] In een anderen brief van denzelfde leest men van deze Engelsche troepen het volgende: C'est une pitié de les voir; le comte de Marlborough fait tout ce qu'il peut, mais leurs capitaines en ont si peu de soin que c'est une honte; ils les laissent comme des chiens et les depouillent quelquefois de leurs habits avant qu'ils sont morts, les laissant tout nus dans les chemins, enfin, ils sont sans pitié.

9

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Thille Chasteau ce 26 Aout 1689.

. . . . Hier nous avons eu une affaire avec les ennemis, qui ont apparemment voulu célebrer la feste de St. Louis, mais ils en sont sortis aver leur courte honte. Tous nos gens, tant cavallerie qu'infanterie, ont très bien fait et si nous n'avions pas eu trois defilés devant nous, dont les descentes et les montées font peur à les voir, nous les aurions bien taillés des coupures d'une autre façon. Les régiments des gardes françoises et suisses en sont à demy ruinés; [1] nous avons perdu fort peu de monde. J'en envoye une ample relation à ma femme avec ordre de vous l'envoyer, car je n'ay pas le temps d'en faire faire des copies. Vous ne sçauriez croire aver quelle joye nos gens alloient au combat. Pour le reste je me refère à la relation.

J'ay ésté hier 13 ou 14 heures à cheval pour aller à droite et à gauche, après quoy le comte de Nassau, le prince de Hirckevelt, Mr. de Webbenum et un comte d'Ardagnan, qui est prisonnier et quelques autres Messieurs vinrent soupper avec moy et par un verre de bon vin nous nous remismes de la fatigue. La joye est grande parmy nos trouppes pour avoir si bien repoussés les ennemis. Je finis etc.

---

[1] "Le roi", schreef Louvois, aan den maarschalk d'Humières, "a été bien mortifié d'apprendre "la perte que l'on avait faite devant Valcourt." Zie *Rousset, Hist. de Louvois* II p. 220.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{27\ \text{Mei}}{6\ \text{Juni}}$ 1690.

Naer veel stribling en moeyte ben ick nu soo ver gekoomen, dat ick staet maeck sonder faut morgen aght daghen van hier te vertrecken naer Ireland; 't geen my meest chagrineert is, dat men my heeft doen verliesen ten minste één maendt van de tijt van de campagne, dat een irreparabel verlies is. Als ick in Ireland sal syn, soo sal ick soo veer geeloigneert sijn, dat men van my niet en kan verwaghten eenige dilatie op saecken, die geen groot uytstel en kunnen leyden, alhoewel ick vlytigh sal coresponderen. Alhoewel ick vrees, dat alle d'armées van de geallieerdens nogh ter tyt niet in 't velt en syn, soo meen ick, dat men van nu af aen niet alleen syn gedaghten moet laeten gaen, waer dat deselve haer winterquartieren sullen nemen en hoe deselve aldaer te doen subsisteeren, maer dat men een aanvang moet maecken om hetselve te concerteeren, 't welck ick meen dat beter op het congres in den Hagh soude kunnen worden genegotieert als tot Weenen. Ick versoeck dat UEd. de handt daeraen wilt houden, dat men dat werck hoe eer hoe liever entameert, want de tijt sal nogh kort genoegh vallen om soo een moeylyck en difficiel werck t' adjusteeren waeraen ick evenwel oordeel dat het geheele welweesen, ofte destructie van de partij aenhanght.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Melle, ce 30 Juin 1670.

Voicy joint dans la copie de la lettre à M. le Marquis de Castanaga, ce qui s'est passé icy; j'espère que demain, si pouvons joindre l'ennemy, cela ira mieux. La musquetterie n'a pas pu venir à tirer un seul coup; sans cela l'on auroit eu de l'avantage. Les ennemis bruslent dans le Comté de Namur. J'espère pouvoir dire quelque chose de meilleur à l'advenir et suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN DEN MARKIES DE GASTANAGA.

Les ennemis ont attaqué Mons. le Comte de Flodroff avec son detaschement et l'ont poussé sur mon aile gausche qui se formoit. Le pauvre Berlo a ésté tué et le Major des dragons de mon régiment blessé à mort, le colonel du Prince de Frise est fort blessé et deux capitaines de ce regiment qui a bien fait de morts et quelques blessés. Il y a des étendards pris de l'ennemy et deux perdus des nostres. Par quatre fois l'on a poussé les uns les autres, nostre infanterie n'estant pas postée ny nostre canon, cela nous a privé de l'avantage qu' aurions pu avoir. Lorsque l'infanterie parut, l'ennemy se retira. Mons. le Duc de Saxen, mon gendre, eut son cheval blessé, mais poussa

deux escadrons des Gens d'armes du Roy. Ainsy a fait le régiment de Spaen et de Wolfenbuttel. Il y a plus de morts des ennemis que des nostres, mais nous avons perdu plus d'officiers et le pauvre Ostence, Major de Briguemont, a ésté fait prisonnier. Nous ne pouvons pas espérer de rencontrer l'ennemy, pour la seconde fois, autrement je me promettray plus d'avantage, mais peut-estre le Duc de Luxembourg viendra nous voir avec toute son armée, la quelle est considérable, mais j'espère que nostre musquetterie et le canon facilitera un plus grand succès. J'espère que votre Exc. sera heureuse. Je suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Bruxelles, ce 1 Juillet 1690.

Je vous prie de seconder l'enclose. Il nous reste un beau corps d'Infanterie. Un trompette français vient redemander Mons. le Comte de Goor qui est tué, Mons. de Germain et plusieurs autres. Il dit qu'ils ont beaucoup souffert et qu'il croyoit qu'ils avoient près de 4000 prisonniers des nostres. L'on a sauvé de nostre canon, la cavallerie est presque toutte en entier et quoy qu'elle n'aye pas bien faitte en général il y en a qui ont fait ce qu'ils pouvoient contre la multitude des ennemis. L'on prépare icy un corps pour conjointement avancer vers la Meuse. Voicy joint ce que j'escris au Prince de Liège. J'ay fortifié la garnison de Mastricht laissant deux Régiments à l'evesque de Liège. Il feaut presser Brandenbourg et nous envoyer quelques armes et de l'artillerie à scavoir *regiment stucken*. J'enverray demain la liste.

Le redrès de cette affaire est facile. Dieu réparera tout. Je n'ay qu'un valet de chambre avec moy, que je ne puis fournir à ecrire, comme je ferais estant aydé. Mon vieux corps est fort cassé, ce qui me tient au lit.

Je ne sçais si je sauveray mon bagage, qui est à Charleroy, Adieu. Le Dieu qui m'a voulu conserver ma vie dans la meslée et sous le mousquet des ennemis tant d'heures et fait rammener un bon corps de fideles fantassins me fera mieux réussir une autre fois. Je suis sans peine du succès dans le gros des affaires, si l'estat veult. Je suis etc.

P. S. Voicy une lettre qu'on a trouvé dans la posche de M. de Gounay; nous enverrons les étendards qu'on a pris.

S. VAN DER DOES VAN NOORDWIJK AAN A. HEINSIUS.

Brussel, 3 Juli 1690.

De Heer Furst van Waldeck aengemoedigt synde door den raedt en spreecken van velen heeft de vyanden genadert tot Fleurus, alwaer de bataille is geschiet, en heeft het voetvolck volgens getuigenisse van alle generaels sich heel wel gequeten en by aldien de ruytery van de lincker vleugel het enigsints wel hadde gedaen, men soude de victorie naer apparentie vercregen hebben, niet-tegenstaende de vyanden ruym een derde stercker geweest syn als wy. Hebben dan het ongeluck gehadt van de bataille te verliesen en het kanon (waer van

men segt dat noch 24 stucken soude behouden syn tot Charleroy). Het bagage is meerendeel tot voornoemde plaets aengekomen, gelyck het myne oock, uytgenomen ééne waegen, maer de swarigheyt is, om het daervan daen te krygen enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Bellarney, $\frac{4}{14}$ Julij 1690.

Het is onmogelyck tegenwoordigh UEd. soo exact te schryven en t' antwoorden op syne brieven, als ick wel wenste. Die van den 4e, die ick huyde heb ontfangen, heeft my niet weynig ontstelt van het ongeluckige rescontre by Fleurus voorgevallen, 't geen my t'enemael wegh neemt de satisfactie van de goede successen die ick alhier hebbe. Ick versoeck dat UEd. alles wil contribueeren dat in syn vermogen is, om te repareeren de geleedene schade. Ick heb oock aen den Vorst van Waldeck gescreven, om hem soo veel doenelyck aen te moedigen, 't welck weegens de staet oock dient te geschieden. Ick wil hoopen, dat de geallieerdens nu sodanigh sullen ageeren, dat de vyant door dese beoogte victorie geen groter advantage mogen scheppen.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Timolin, den $\frac{11}{21}$ July 1690.

Het is onuytspreeckelyck hoe sensible my heeft geraeckt de twee grote desastres aen de staets wapenen soo kort op den andere wedervaeren. Dat van de vloot raeckt my soo veel te sensibelder want naer d'informatie, soo hebben mijn scheepen die van de staet niet behoorlyck gesecondeert, maer in de steeck gelaeten. Ick heb ordre gegeven nauwkeurigh ondersoeck te doen, als de Coninginne mede gedaen heeft, en sal de schuldigen met rigueur doen straffen, sonder aensien van persoonen.[1] Hoe dese schade te repareeren sal seer beswaerlijck syn. Ick sie uyt UEd. brief van den 6en de goede ordre die alreede is gestelt aengaende het leger waervan ick verwaght een omstandigh bericht op UEd. wederkomste. Ick hoop dat weegens de vloot men oock met vigeur aen sal arbeyden, om soo veel doenelyck te herstellen en dat men de moet niet en sal verloren laeten gaen, niettegenstaende dese quade successen, die ick niet en twyfele ofte de goede Godt weder met syn zegening sal vergelden, waertoe de goede successen die ick hier hebbe niet weynigh tot redres kan contribueren. Ick hoop dat ick in 't korte weder naer Engelandt sal kunnen gaen en naer een weynigh tytverblyf verder naer den Staet, waer ick weet, dat myn presentie in dese conjuncture wel sal syn vereyscht en waer naer ick meer verlang als ick kan uytdrucken. Ick blyve altoos enz.

[1] De ongelukkige zeeslag bij Besevier, waar de Hollanders onder Evertsen en Schey het spit moosten afbijten, en de Engelschen onder Herbert (nu Earl of Torrington) achterbleven. Torrington werd bij zijne terugkomst te Londen in den Tower gebragt, maar spoedig vrijgelaten. Men leze over dezen zeeslag de uitvoerige beschrijving bij *J. J. Backer Dirks*, *De Nederl. Zeemagt* enz. 2e ged. blz. 28—31.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Bij Dublin, 31 Julij / 10 Aug. 1690.

Ick was hier gekoomen met intentie om naer Engeland over te gaen, op de bekommernisse die daer was weegens een considerable descente van de Fransen, maer die vreese eenigsints over synde, alhoewel de vijants vloot in Torbay leyt, zoo ben ick geresolveert om morgen weer naer d'armee te gaen die naar Limmerick marcheert, alwaer mijn presentie seer nodigh is. Inmiddels heb ick hier doen embarqueren naar Engelandt een considerabel aental Cavallerie, dragons en voetvolk, ende ick maeck staet onder Godshulp in persoon in 14 daghen te kunnen volgen, myn intentie synde in d'armee niet langer te blijven, tot dat wij ons meester sullen hebben gemaeckt van een passage op de revier de Shannon, alwaer de vyandt aghter staet, en wegens de voltrecking van de belegering van Limmerick sal ick aen den Grave van Solms aenbevolen laten.

Ick heb alle UEd. depêches wel ontfangen; de laetste is van den 28 July; het heeft my ten uyterste verheught te zien de cordaetheyt die er in den staet is om de desastres te repareeren. Godt sal seeckerlyck syn segen daertoe geven ende een goede uytkomste in desen swaeren oorlogh. De provintie van Vrieslandt en Stadt en Lande syn alleen die haer onverdragelyck gouverneeren, want sy obstrueeren alles en contribueeren weinigh tot de gemeene lasten. Men sal eenigh middel moeten vinden, om haer tot reeden te brengen ofte d'Unie is uyt. Ick hoop dat ick UEd. mondeling daerover sal onderhouden in de maendt van October, vasten staet maeckende met Gods hulp alsdan in den Haghe te syn, waer naer ick meer verlange als het betaemt te seggen. Ick blyve enz.

P. S. Ick geloof dat de meeste becommernisse nu voor een descente in Hollandt en Zeelandt al over sal syn en dienvolgende sal het goet syn d'opgesetenen ten platte lande ende Burgeren van de steden naer haer huysen te laeten gaen sonder verder te werden geëmployeert ofte toght ofte waght te doen, weetende wat opschuddinge dat het maeckt ende hoe kostbaer het is.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Diegen, *ce* 14 *de* Juillet 1690.

Depuis vostre départ les ennemis sont demeurés dans leur camp; l'on croit qu'ils en veullent à Charleroy. Je suis en peine de l'irrésolution de tout costé. Il y a un envoyé de S. A. El. de Brandenb. icy, leqeul assure que l'armée avance. Je presse qu'elle vienne à Liège pour y passer pour le secours de Charleroy, si l'ennemi y tentoit quelque chose. Je ne suis pas peu inquiet des régimens qui devroient hier sortir de Huy. J'advertis et faits ce que je puis, en ayant donné la conduitte à Mons. Fagel, et (le) Cte Cerclas, lorsqu'il l'aura joint. Si nous nous pouvons seullement joindre tout ira bien, Dieu aydant, mais j'ay peur qu'on traisnera que Charleroy sera bombardé. C'est une misère que partout l'on perdts le temps, pendant que le Tout Puissant fait voir qu'il rompt

les desseins ennemis de tout côsté. Dieu veuille qu'en nostre estat nous n'ayons quelque meauvais effect des intelligences dont les ennemis nous menacent.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Diegen, ce 17 *de* Juillet 1690.

Est il possible que l'on trouve des gens qui cherchent noise? J'ay fait lire á tous les généraux et surtout au dit Prince la relation et il sembloit estre assez d'avoir dit que le Prince de Nassau n'avoit pas quitté le champ de bataille ny moy qu'aprés les autres, estant separé de moy dans la meslée, qu'il se feault prendre au prince qu'il n'a pas voulu se servir de ce moyen pour faire valoir ce que les simples soldats ont vu, mais il feault que l'animosité contre moy paroisse en tout. J'ay joint ce que je voulois insérer, mais le Prince ne l'a pas voulu avoir. Des autres particularités le Prince de Nassau pourra mieux informer les gens que moy, qui n'ay pu estre toujours partout. Dieu me tirera de ces embaras, ce mesme Dieu, comme j'espère, nous faira avoir de bonnes nouvelles de la flotte, et d'Irlande et fera agir Mons. l'Electeur comme il feaut. J'apprents que Mons. de Heeckeren doibt rester avec M. l'Electeur, ce que je trouve bon et comme il emporte que je parle à l'Electeur, je fais estat de me rendre jeudy à Aix la Chapelle espérant faire passer M. l'Electeur la Meuse, ou au moins prendre telles mesures qu'il convient. Je suis en peine du commandement puisque le Pr. de Nassau, gouverneur de Frise ne veult pas ceder à l'autre [1].

L'ennemy se tient encore dans la mesme assiette et je souhaitterais vous pouvoir monstrer, combien je suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Diegen, le 18 *de* Juillet 1690.

Le Duc de Luxemburg a decampé hier et aujourd'huy. L'on avoit dit qu'il avoit fait un detaschement vers l'Allemagne, mais à présent l'on dit que ce detaschement l'a rejoint auprès de Binch; qu'il semble avoir un grand dessein. Si l'electeur ne veult concourir l'on sera embarassé. L'on a trouvé bon que j'aille trouver ce prince. Je tremble, ne sachant pas comment le disposer, l'argent servant seul de raison, dont je ne puis disposer. J'ay laissé le commendement à l'instance du Pr. de Sarbruck au Prince de Nassau, gouverneur de Frise, qui m'a dit qu'il ne cedera pas à l'aultre quoy qu'il arrive.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Mastricht, 20 Juillet 1690.

Nos malheurs sont grands, mais faisons ce que pouvons. Dieu consolera après avoir affligé. M. l'Electeur de Br. passe la Meuse. Il laisse Munster, Juliers,

[1] Te weten: de Graaf van Nassau-Sarbruck. Vergel. hierboven bladz. 3.

Liège et ces trouppes qui sont en marche dedelà la Meuse. Il feault donner des recrues sans delay à l'infanterie; tous les régiments delabrés se grossissent de jour en jour. Mais le temps est à menager. Si le zêle estoist pareil à celuy du temps du vieux Tromp, l'on mettroit en peu de jours la flotte en estat d'agir. Faittes votre mieux, Dieu fera le reste et je demeure etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

à Koringen près de Hasselt, ce 21 *de* Juillet 1690.

Entre Mastricht et Hasselt je reçois la vostre du 18. Je fais marcher les trois compagnies de cavallerie de Mastricht demain á Heusden aux ordres de Mons. le Gen. Major Torsay; affin de ne point faire du bruit de la marche pour La Haye vous ordonnerez à Torsay ce qu'il doit faire et il me semble qu'il ne seroit pas mauvois de se servir de lui dans cette necessité pour regler les choses. J'ay aussi commandé au Colonel Heeckeren qui est à Grave de marscher avec 6 compagnies de son régiment aux ordres de MM. les Gecommitteerden et au besoin vous vous pourrez servir du régiment venant de Groningue. Du camp j'enverray encore de la cavallerie quoyque ce sera plustot par les gens du pais et du canon sur les costes, que par cette cavallerie qu'on préviendra une descente.

. . . . Si l'on pouvoit avoir 7000 chevaux et 6000 de pied Suédois et Danois promptement pour ne point donner jalousie à l'un ou l'autre cela serviroit. Il n'est pas temps de faire passer toute chose par les provinces là où il y a de l'argent [1]. Il le feault débourser si ne voulons périr. J'ay disposé M. l'Electeur de Br. de se joindre à moy, mais feault que Munster, Juliers et Liége veillent de delà la Meuse et que Saxe et Hesse ayent soin de Coblentz et Mayence. Mon zêle et fidelité ne m'abandonneront point dans cette nécessité, espérant qu'on me considerera le reste de cette campagne comme ma charge le demande et mes soins le pourroient mériter. Je suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Diegen ce 22 Juillet 1690.

Pendant la malheureuse constitution des affaires je ne perd pas d'occassion de rendre service. M. l'Elect. de Br. passe la Meuse et dans une délibération de ce matin l'on a jugé que 6000 Munsteriens, 4000 de Juliers, 3000 des trouppes de Brandenburg et 4000 Liégois pourroient faire teste à Boufflers avec effect, et nous aultres joints à M. l'Elect. de Br. pourrions aller du costé de Cambron et pousser l'ennemy, ayant 20.000 hommes de Brandenbourg, 25.000 de l'Estat et près de 20.000 trouppes d'Espaigne. De l'estat et de Hanovre j'envoys un régiment de cavallerie et 3 compagnies de Mastricht avec 6

[1] De schr. bedoelt, dat men de toestemming van de verschillende Provincien niet vooraf vragen moet, maar aanstonds moet handelen.

compagnies d'infanterie du régiment de Heeckeren de Grave à La Haye. Mon zêle et application ne m'abondonneront pas, mais impossible puis je plus soutenir contre tant de travers.

DE GRAAF VAN HORNES AAN A. HEINSIUS.

Sluys den 23 July 1690.

De advisen van den 22en dezer melden, dat de Hertogh van Luxemburgh met syn gansche maght den 20en des avonts tot Quiévrain is aengecomen: dat hy naer Duytsland onder 't beleyt van den Marquis de Boufflers een detachement van vyftien duysent man heeft gesonden, en dat de Mareschal d'Humières den 21en des naermiddags een bataillon infanterie met een regiment cavallery naer de zeekusten heeft gedetacheert. Voorleden dyngsdag hebben de vyanden alle de lootsen uyt Duynkerke op hunne vloot ontboden.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Le 23 Juillet 1690.

Dieu soit loué de la victoire emportée par le Roy Guillaume contre le Roy Jacques. Si la flotte est refaitte et Mons. l'Electeur joint à moy, j'espère de bons revers. Pressez les recrues affin que demeurons en estat pour l'hiver: Je demeure toujours etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Liefdal ce 1r Aout 1690.

Mons. le Comte de Hornes intimide les Zeelandois et a des sentiments pour la défense de l'isle de Walchren peu raisonnables. Il aura cinq Régiments d'infanterie avec un régiment de cavallerie dans l'isle de Walcheren et en peut tirer d'avantage à lui s'il en a besoin. Nous avons advis que le dessein est de faire une descente en Angleterre, ce que nostre flotte semble peut empescher si elle se met en mer. Il semble estre necessaire que les navires de l'etat qui sont prets se joignent à la flotte dans la Tamise, pendant qu'ils le peuvent. L'on dit que la France veult faire de nouvelles levées.

Si S. M. Britannique ne forme une formidable armée et l'Estat une auttre pour se donner les mains, nous ne fairons rien de considérable, la France de ce costé icy pouvant touyours assembler 50/m hommes quant elle veult.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Hall le 15 Aout 1690.

Voicy joint une lettre pour leurs H. H. Puiss.

J'ay cru vous debvoir adjouster que le danger où nous avons ésté depuis le malheureux combat estant levé par la conjonction de l'armée electorale aux nostres, l'ennemy ne cherche qu'à nous separer et pour ce sujet il s'est fourré entre ces places et donne accès á la Flandre et dans le Hainault, pour lorsque

l'on avancera dans le Hainault, il se puisse mettre dernière nous, nous empêcher vivres et fourages et obliger à un combat desavantageux, ou de se jeter dans la Flandre sur les troupes qui y resteroient: qu' ainsi tout le bien de l'Europe serait mis en hazart là où temporisant les choses peuvent changer, si nous ayons moyen d'entreprendre quelque chose. Faittes en sorte qu'on me dise ce que l'on veult de moy et que je le puissc en secret communiquer à S. Alt. El. Le Général de ce prince peste contre le pays et la pluye et vouloit qu'on fist cantoner l'infanterie, ce qui ne s'est jamais vu devant un puissant ennemy. Il fault faire descendre des trouppes d'en hault sur la Moselle, sans cela nous serons embarassés icy et de ce costé là. Monsieur Heemskerk a dit que j'avois une armée de m/40 hommes et par ainsy a jugé le secours de son Alt. El. point nécessaire, ce qui choque fort l'Electeur. De delà la Meuse les choses ne vont pas bien: il y feauldra faire venir et envoyer du monde; la conduite est difficile. Si les flottes sont en mer il feauldra envoyer ce qu'il y a en Hollande de trouppes et presser la marche des Hessois et Chauvet.

Certes l'approsche de S. M. Britannique est nécessaire; son autorité peut remédier à tout. Je suis etc.

J. HOP AAN A. HEINSIUS.

In 't hoofdquartier op de rivier van Drogheda den 1/11 Juli 1690.

Uyt myn schryven aen HHMo. 't geen met een expresse van den Koning tot in Engeland werd overgebracht sal UEd. sien hoe wy hier staen. De Koningh is gisteren op een miraculeuse wyse bewaert, synde seer geëxposeert geweest aen des vyants canon, en selfs aen desselfs musquetterye; even te voren was het paerd van den prins van Darmstadt die S. M. accompagneerde een stuk van den hals weghgeschoten. De vyant werdt geoordeelt avantageus te leggen gecampeert en syn daerom deliberatien gevallen om met de helft van d'armee een kleyne detour te doen, terwyle de wederhelfte hier soude blyven staen en also den vyant van voren en tersyde gelyck aen te vallen. Alle de cavallerye heeft desen morgen order gehad optesitten en alle ogenblicken staet een treffen voortevallen. S. M. bevordert de saecken met een ongeloofelycke applicatie en fatigue en exposeert sich in waerheyt meer als het interest van het gemeene best en de conservatie van desselfs dierbaere persoon myns oordeels schynt toetelaten. Ick blyve enz.

J. HOP AAN DE HH. STATEN VAN HOLLAND.

In 't hoofdquartier omtrent 9 *mijlen van Dublin den* 4/14 Juli 1690.

Voorgisteren avont had ick de eere UHM. by expresse te schicken een summiere relatie van de bataille die den vorigen dach was voorgevallen en hoe S. M. armée volkomentlyck victorieus gebleven ende de vyand met achterlatingh ge-

noegsaem van alles gerctireert was. Het leger heeft daegs nae de bataille uytgerust, inmiddels 5 bataillons en vier esquadrons onder den Hr. de La Melonière over Drogheda wierde geschickt, om sich van die stadt te empareren en alhoewel het guarnisoen aldaer bestont in 3 bataillons en 300 gedetacheerde fantassins, soo is echter de overgaeve binnen 24 uuren, naerdat de onse sich daervoor hadden vertoont, gevolcht, ende de besettingh gisteren middach ten 1 uure daeruyt getrokken, alleen met haer daegelijksche bagage en sonder eenig geweer conform de capitulatie hiernevens gevoegt. In de voorsz. stad is grote voorraed van levensmiddelen en ammunitie van oorloch gevonden. Gisteren morgen is het leger van bij Duleeck wederom opgebroken en in 3 colonnen in forme van bataille tot op dese plaetse, die omtrent 9 mijlen van Dublin is, geavanceert. Onderweg sijn vele burgeren uyt Dublin het leger te gemoet gegaen; oock verscheyde personen, die in militaire employen van d'gewesen Koning sijn geweest, en onder deselve eenige van syne trompetters, overgekomen, door dewelcke men bericht is, dat de gewesen Koning op de eerste retraitte van syn trouppes aen den oever vande rivier met een regiment te paard en een dragonder naar Dublin was geweecken, laetende de conduite van desselfs armée aen syne generaels, en insonderheyt aen den graeve van Lauzun, die oock de retraitte hadde gecommandeert: dat de vyandelycke ruyterye, die op de onse hadde gechargeert, was geweest de guarde du corps vanden gewesen koning, van de welcke seer veele en daeronder den Colonel die haer commandeerde gebleven en twee standaerden verovert waren, mitsgaders het regiment paerden van den graeve van Tyrconnel, die selve gesegt wert swaer inde arm te wesen gequetst; dat de Yrsse infanterye haer devoir gantsch niet en hadde gedaen en daerom oock verscheyde colonels van deselve door den gewesen koning met veel indignatie waeren gecasseert. Dat de Franssen by die armée 7 battaillons hadden gehad; en dat alleen 2 van deselve met de onse in actie waeren geweest; dat de vyand sich verbeelt hadde, dat veele van de onse by het aennaederen van de armées tot deselve soude overkomen doch dat niet meer als 3 fransse catholycken van onse syde waren gedeserteert. Dat de gewesen Koning des avonts naer de bataille in stilte binnen Dublin gekomen was en des nachts een klein conseil hadde doen vergaderen en aen hetselve gerepraesenteert, hoe weynigh hope hem meer overigh was, naer dat syne armée in Engelant hem hadde verlaten en dese in Yrlant niet en wilde slaen, en dat hy daerop des morgens omtrent vier uure alleen met weynigh persoonen verselt uyt Dublin was vertrokken en den wegh ingeslagen hadde naer Kilkenny; en soo sommigen willen, van daer voorts naer Waterfort of Cork, om gelegentheyt te soecken tot syn retraitte over zee naer Vranckryck; dat de graeve van Tyrconnel, Lauzun en andere officieren den gewesen Koning uyt Dublin waren gevolcht, en dat het restant van desselfs trouppen dien gantschen dach door de stad gefileert en naer Kilkenny gemarcheert was, doch in soo slechten staet, dat veele regimenten niet boven 20 à 30 mann en dat noch sonder wapenen uytmaeckten. De protestanten in Dublin welcke langen tyd gevangen syn ge-

weest, syn los gelaten en heeft de gouverneur van het casteel van Dublin de sleutels overgegeven aen een capiteyn van het regiment van Stuart, die over 14 dagen tusschen Nury en Dundalk was gevangen geworden. De Koningh schikte gisteren middagh aenstonts een Commissaris met eenige dragonders naer Dublin om de magasynen te bewaeren, en deed des avonts oock derwaerts marcheeren een detachement van 1000 paarden onder den hr. van Ouwerkerck, die desen morgen door twee bataillons van Hollantse guardes gevolcht syn. Huyden syn meer als 300 Duytsers, die in de Fransse bataillons waren gestoken overgeloopen. Oock gaen de geruchten, dat het overschot van de vyandlycke armée over Waterfort soude wesen gemarcheert. Des Konings leger staet morgen tot op twee mylen von Dublin te avanceeren en overmorgen staet in die stad God de Heer over de voorspoedige successen aen S. M. wapenen verleent te werden gedanckt, waernaer sonder tytsversuym de vyant, daer hy sich noch soude mogen bevinden, sal werden opgesocht . S. M. bevind sich, God loff, in goede gesontheyt, en desselfs ontfangene quetsure is in een voorspoedigen staet en geeft niet het minste beletsel aen Syne Majts. dagelyke occupatien. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN DEN PRINS VAN WALDECK.

Kensington le 22 Sept. 1690.

J'arrivay avant hier en bonne santé d'Irlande, estant party de l'armée auprès de Limmerick, il y aura demain quinze jours, dont je résolus de faire lever le siège à cause que la saison de l'année estant fort avancée en ce pays là et les pluies venant à continuer, il auroit ésté impossible d'emporter la place et de se retirer, si l'on y auroit ésté obligé, surtout la grosse artillerye; de plus ayant manqué de se loger dans les dehors que l'on avoit emportés par trop de chaleur de nos trouppes, qui mesme auroyent emporté d'assaut la ville, si l'on avoit fait la disposition pour cela; car la brêche se trouva meilleure que n'avois cru, et les ennemys se retirant par là, quand nos gens les chassérent du chemin couvert et d'une demy lune, ce qui fut cause qu'ils les suivirent et n'observèrent point l'ordre qui leur estoit donné de nettoyer le chemin couvert et de s'y loger et de n'aller pas plus loin; et comme ils se trouvèrent sur la bresche, ils ne poussèrent pas plus avant, trouvant quelque meschant retrenchement, que les assiégés avoyent fait, quoyqu'il ait eu divers qui le passèrent et mesme de nos officiers et soldats pris prisonniers dans la ville. Tout cecy, comme vous pouvez juger, causa beaucoup de confusion et empèsche que le logement ne se fit et fit tuer et blesser bien de gens mal à propos. Cet accident devoit necessairement retarder le siège et aussi manquant de diverses choses, dont nous avons besoin, je crus que le plus seur estoit de ne point continuer, puisque l'issue dependoit du beau ou du mauveais temps. La raison qui m'avoit obligé d'attaquer cette place, quoy qu'il y eust une si forte garnison, y ayant la pluspart de toute l'infanterie ennemie, qui selon le dire de touts les deserteurs de la ville passoit 12 mille hommes, estoit que emportant

cette place je mettrois fin à toute la conqueste d'Irlande et les autres places tomboyent d'elles mesmes, si au contraire en prenant les autres comme Cork et Kingsale, ce que j'aurais facilement pu faire, les ennemys pourroyent toujours se maintenir l'hyver dans la province de Connaught, dans les places de Limmerick, Athlone, Galway et Slego; ainsi ils pouront faire de mesme à présent, et le plus grand mal est le chagrin de n'avoir pu venir à bout de ce que l'on avoit entrepris, ce qui auroit infailliblement réussy sans les petits accidents qui ne se peuvent escrire. Mais le bon Dieu ne l'a pas voulu, ainsi il faut avoir patience et l'on a assez de sujet de luy rendre grace des grands succès qu'il m'a donné, plus que l'on n'auroit pu attendre, quoyqu'il n'aye pu mettre fin à une affaire qui m'auroit mis en estat d'assister mes amys avec plus de forces en delà la mer, ce qui a ésté la principale raison pourquoy j'ay plus hazardé que je n'aurois fait autrement. J'espère pourtant que cet hyver je pourray mettre les affaires d'Irlande en cet estat que la campagne prochaine ma présence n'y sera pas requise et que j'auray assez de moyens d'assister les alliés avec plus de forces que je n'ay pu faire jusques à présent et de passer la mer moy même: surquoy jespère de vous entretenir de bouche au mois de Novembre, en quel temps je fais estat d'estre en Hollande, estant impossible que j'y vienne plustost, à cause que le Parlement ne peut commencer sa session qu' au commencement d' Octobre.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Champ de St. Quintin Humecque
ce 17 Septbre 1690.

Je ne me suis pas donné l'honneur de vous escrire de longtemps, parce qu'il ne s'est rien passé de fort remarquable depuis ma dernière. Il y a bien eu quelques mesintelligences entre les chefs de nos trois armées, mais cela paroist un peu assouppi asteur. Cela venoit de ce que les deux autres vouloient establir par des bruyts avantageux leur réputation dans le monde au dépens du Prince de Waldeck et de nostre armée, en proposant des desseins d'une exécution impossible, dans l'asseurance que le Pr. de Waldec s'y opposeroit sur des fondements solides et par là leur fourniroit des prétextes pour dire et écrire partout qu'ils estoient prests à faire de grandes opérations, mais que M. le Pr. de Waldec trouvoit obstacle à tout et je suis seur, que si le dit Prince de W. avoit voulu obéir à leurs propositions, que les autres auroient esté les premiers à les retracter, car cela ne se faisoit du costé de M. l'Electeur que pour establir la réputation de son ardeur et de sa bonne volonté pour la cause commune à la cour de l'Empereur et dans l'empire et de s'y mettre en bonne odeur pour obtenir de bons quartiers d'hyver, ce qui ne m'a pas esté difficile de pénetrer par des conversations particulières que j'ay eu avec quelques ministres. Pour le marquis de Gastanaga il ne fait toutes ces mascarades que pour faire sa cour en Espagne, en faisant un grand faste de ses bonnes intentions

et en chargeant (pour se sauver) les autres de toute iniquité, afin de se conserver par là dans le gouvernement qui est son unique estude. Enfin, Monsieur, tant que nous serons obligès d'agir avec des armées combinées nous ne ferons rien qui vaille, de quoy je vous pourrois persuader par mille raisons particulières, mais qui vous ennuyeroient trop icy.

Comme la saison commence fort à s'avancer et que cela obligera nos génèraux à songer aux quartiers d'hyver, je vous prie, Monsieur, de reflecter en temps sur la conservation des trouppes de l'Estat. Vous voyez comme tous les princes de l'Europe ont soin des leurs et sçavent stipuler des conditions avantageuses, pendant que personne ne veille pour les nostres: car je vous asseure que nos trouppes se ruynent en restant dans ces pays sur le pied de l'hyver passé. Mr. le Pr. de Waldeck n'entre point dans ce détail comme il faut, ayant trop d'autres graves affaires en teste, mais nous voyons cela de plus près; on dit mesme encore de plus que Mr. le marquis de Gastanaga se prévalant de la facilité qu'il a trouvée l'année passée à nous mener partout où il a souhaitté, veut rançonner nos trouppes encor davantage et ne se point contenter des taxes du dernier hyver, ceque Mr. le Pr. de Waldec m'a dit luymesme, de manière que si Mess. les Estats ne prennent cette affaire à coeur et ne fassent ensorte que tout cela soit reglé en temps avant que d'entrer en garnison et sur un pied plus favorable que l'hyver passé, vous verrez indubitablement que l'Estat par relation à ses trouppes s'en trouvera fort mal, car je vous proteste, Monsieur, que tous nos officiers se ruynent de la manière qu'ils sont traittés par dedans et par dehors, personne de grand crédit les protégeant, ce qui est cause aussi, qu'ils ne sont nullement en estat d'obeir aux ordres de l'Estat pour faire leurs recrues, car j'ose vous dire devant Dieu que c'est un effect de leur impuissance et point du tout un manque de leur bonne volontè, car je suis persuadé que si Mess. les Estats vouloient taxer les capitaines à mettre une certaine somme du leur pour chacque cavalier qu'ils auroient à recruter ou à esquiper, qu'ils ne seroient pas assez injustes pour les taxer au quart de cequ'ils seroient obligés à y mettre sur le pied projetté et je puis assurer qu'il n'y en a pas un qui ne soit ravy d'en etre quitte pour dix ou 12 escus par homme. Considérez cependant jusques ou cela ira pour ceux qui ont perdu 30 ou 40 chevaux comme il y en a beaucoup. Cela monte d'abord à 3 ou 400 escus et la pluspart auront bien de la peine à en trouver autant à beaucoup près.

. . . . Je suis fasché, Monsieur de vous fatiguer si souvent sur cette matière, mais je vous proteste, que je ne le fais que pour le service du publicq, lequel on a veu tant de fois pericliter par de faux petits ménages, que c'est une pitié qu'on ne s'en corrige point, nonobstant de si fréquentes et dommageables expériences. Je says bien que certaines gens me regardent comme si je voulois ruyner les finances du païs, mais cette pensée est si ridicule qu'elle ne mérite point de reflexion, car en premier lieu je ne connois point d'autre patrie ny meme d'origine que la Hollande et quand les finances en seroient ruynées, je croy que peu de personnes s'en trouveroient plus mal que moy, mais je suis

d'opinion qu'il faut distinguer les temps et les necessités et que tout ce qui paroist espargné ne l'est pas en effect. Combien de fois en avons nous fait de 5 sous qui nous ont coutté plus de cent francs après; tant que nous ne sommes pas dans la dernière necessité nous chicanons et lanternons sur toute chose et dès qu'il nous arrive le moindre revers la consternation nous fait faire tout ce que l'on veut. Cruelle destineé qu'il nous faut des malheurs pour nous obliger de faire ce qui est necessaire et que nous ne voulons jamais les prévenir. Il est temps de finir cette morale; elle me mêneroit trop loin et je ne songe pas que vous avez d'autres occupations que de vous ennuyer à mes raissonnements, mais le coeur de véritable patriote m'y a entrainé.

A. VAN CITTERS AAN A. HEINSIUS.

Westminster de 5/15 Aug. 1690.

My is in de alderuyterste secretesse geconfieert de inhout der lyste en der geintercipieerde brieven van den Hr. de Tourville in myne depeche heden aen den Hr. Griffier gemelt, waervan de inhout is, gelyck self het heb geextraheert, dat op den 1/11 deser de Fransse vloot in de Torbay leggende aldaer hadde gedaen de reveue van haer manschap; dat hy doenmaels bestont in 57 capitale oorloghschepen, 21 branders, 5 lighte fregatten en 10 galleyen, die dry dagen te voren vertrocken waren met 101 vaertuigen of victualie schepen, maer door contrarie wint moeten wederkeeren, dat sy aen boort hadden 254 heeren officieren, 1805 matrosen, 713 soldats de marine, in alles 2797, en dat Mons. de Bonrepos daer en boven nog met 1800 sielen dry daghen te voren oock vertrocken was; dat sy voornemens daerom waeren met de eerste goede en favorable wint naer Brest te keeren met voornemen, tot meerder ostentatie harer glorie *en passant* Dartmouth offte Plymouth te bombarderen of canonneren en soo het mogelyck is, om eenige branders in de haven van Plymouth in te setten, om de aldaer liggende coopvaerdy- en oorloghschepen soo veel mogelyck te beschadigen — dat de Hr. de Chasteau-Renault [1] aen een rasende koorts desperaet sieck lag en na apparentie vóór het arrivement tot Brest al soude overleden syn. Hierop is men hier geresolveert soo haest doenlyck de vloot in zee te senden, en men secreteert dese tydinge soo seer als men kan, om quansuys de occasie te vatten van te konnen seggen als dat de Franse vloot op het uytloopen van de onse uyt de zee en in haere havens was geweecken.

Ick heb daerom dit soo breedt in myn depesche aen den Hr. Griffier niet derven melden maer alleen aen UWEG. tot narigt en omdat alleen verder te communiceeren daer en soo het behoort, gelyck aen myn vrient belooft heb.

Tot Plymouth kan ick oock seggen, dat men allesins wel op syn hoede is en geen becommernisse voor oorlogs- ofte coopvaerdyschepen en behoeft tehebben,

---

[1] Deze had in 1689 de Fransche vloot gecommandeerd, die Jacobus II naar Ierland overvoerde.

synde de haven in het inkomen door de casteelen als andere opgeworpen batteryen meer als al te wel beset, boven de menigte van zeevolck en andere die daer en omtrent of op de wacht syn. Ick blyve met respect enz.

A. VAN CITTERS AAN A. HEINSIUS.

Westminster 10/21 Aug. 1690.

Hoe onpasselyck ick ben kan niet naelaeten UWEG. te berigten, dat ick de Engelse vloot sterck omtrent 30 seylen gesien heb, soo men wil, in gereetheyt om op de eerste ordre te konnen see kiesen, maer soo ick door onse hoofofficieren bericht werde, soo vol siecken en waervan het getal noch dagelykx vermeerdert, dat weynigh apparentie daertoe schynt.

Onse ontramponeerde schepen, waeraen nacht en dagh gearbeyt wert, sullen in ses à acht dagen in staet konnen syn om van voor het fort van Sheerness onder de vlagge te loopen, uytgesondert het schip van den Capiteyn van Zyl, dat voortaen onbruykbaer is en dat van Mosselman dat in ses weecken noch niet can claer wesen, maer hebben allen geen kruyt noch scherp, 't geen haer ten eersten uyt Hollant dient toegesonden, omdat de Engelsen dat soo schaers hebben, dat sy selve haer eygen schepen daervan nauwlyck kunnen provideren.

De nieuwe toegetakelde Engelse schepen, waervan op de riviere van Rochester drye gesien hebbe, alsmede noch drye andere op deese riviere de Thames, syn wel in gereetheyt om onder de vlagge te loopen, maer haer manqueert noch meestal het volck, 't welck moeyelyck sal syn te becoomen, gelyck mede voor haere andere schepen, die vrij al groot gebreck daer aen hebben ende klagen onse officieren oock doorgaens, dat wy te weynigh bemant syn, en daerenboven meest slecht volck hebben en oordeelen allen eenparich, soo byaldien door meerdere gagies geen beter en bequaamer volck sien te krygen, oock swaerder schepen en monture doorgaens voortaen gebruyckt werde, gelyck oock de Engelsen, die seer veel slecht en onbevaren volck ophebben, dat by pressinge hier en daer wert opgevat, te vreesen is, dat men in het toekomende den vyant, wie soo sterck en in soo sware schepen en bequame manschap is, met even soo weynich succes sal bevechten.

Het schip, dat men den Capt. van Zyll heeft aengebooden, om daerop overtegaen en men hier heeft willen opgeven voor 70 stucken, heb ick gesien dat ten uytersten in de vyftich voeren kan, synde een toegetakeldt Oostindisch schip, waervan de poorten soo kleyn en naauw syn en voorts de reste soo weynich bequaem tot den oorloge, dat waerlyck sulckx aen een eerlyck man, die sich soo wel gequeten heeft (niet) te vergen is, en dat aen Capteyn Mosselman is aengeboden om overtegaen, heb ick insgelyckx gesien, dat maer in de 40 stucken voeren kan, schoon men het opgeeft en op de lyste staet voor een van 60 stucken. (Siet eens hoe jammerlyck de Koninck allenskens bedrogen wert). Het soude voor dese brave luyden, soo sy my geklaegt hebben, seer hart syn op schepen van minder force als sy gevoert hebben, ick laet staen

op soo swacke schepen over te gaen, en dacht ick om die luyden niet te discourageren, ja te dwingen hare dimissie alsdan te versoecken, of HHMo. ofte de collegies ter Admiraliteyt waer onder sy ressorteren niet wel dienden te considereren, dat de eene een schip van 74 en de anderen van in de sestig stucken gecommandeert hebbende, dat haer wel te vergen is. Ick sal den Koninck op syn aenkomst oock daerover soecken te spreken. Hier is veel te doen aen wien men het commando ter zee na dit geven sal. De Graven van Nottingham, de marquis van Carmarthen met de synen dringen seer op Sir Richard Haddock, een man onsen Staet seer weynich toegedaen, die onlangs in vol geselschap (soo ick hoor) heeft derven seggen, dat onse hoofden en officieren alle droncken waeren, doe sy aen het gevecht quamen, dat hy als admirael ofte en chef de vloot wel wilde commanderen, soo die alleen uyt Engelsen bestont en geen Hollanders daer by waeren, want dat het dan beter soude gaen en andere injurieuse woorden meer, 't welck soo dat ter oore van onse officieren en volck komt, wat seer ongetwyffelt gebeuren sal, omdat het allerwege publicq wert, sal het weynich genoegen geven, ja groote mefiance en onwillicheyt om onder dien man te dienen, te meer hy oock by discoursen betuyght een seer groot vrindt van den Grave Torrington te syn en allerwegen in syn faveur discoureert en met sommige heeren overleyt om hem, waer het doenlyck, te salveren; maer also de Hertog van Bolton met de syne daer tegen seer sterck aenwercken en alreede die van de admiraliteyt soo difficil hebben gemaeckt, dat liever haere ampten en officien willen quiteren, als teyckenen en expedieren de Commissie die Haere Majesteit op sommiger aenraden in conseil als admirael 't synen behoeve heeft gedecreteert, en het van de alderuyterste voorsichtigheit is, dat daerin geplaetst wert een bequaem persoon, waerop dese en onse natie oock eenige confidentie kan maecken, soo sal by de aenkomst van S. M. lichtelyck daerin wel veranderingh connen vallen.

Men wil my doen gelooven, dat velen sich moeyte geven, ja selfs de marquis van Carmarthen, de Grave van Nottingham en anderen, om den Grave van Torrington te salveren, maer het abuys is soo groot, dat niemant van onse hooft- en andere officieren hem ten minste van de uyterste lacheteyt weten te excuseren, omdat hy op het gegeven signael van den viant aentetasten, dat nevens andere niet gedaen heeft, maer om de Zuyt gierende daer te loefwaert met meest alle de Engelsen buyten schoots van den viant is blyven leggen en ons volck als honden laten vermoorden, sonder een schot te schieten, en naer de bataille onse afgematte en ontramponeerde schepen niet willen decken en alsoo salveren, maer geordonneert die selfs te verbranden en te ruineren, om in des viant's handen niet te laten vervallen, 't gene naer aller opinie hadde voorcomen connen werden, soo byaldien hy met syn esquader en andere Engelse, die niet een schot op den viant gedaen hebben, haer hadde bygecomen, maer op pretext van met den viant nu hem niet te konnen engageren, alles heeft liever geabandoneert en verlaten en ieder syn best naer de riviere in de uyterste confusie doen seylen.

A. VAN CITTERS AAN A. HEINSIUS.

Westminster den 12/22 Aug. 1690.

Ick sal my gedienstelyck refereren tot myne depesche heden aen den Hr. Griffier afgesonden en verder tot esclaircissement in vertrouwde secretesse seggen, dat in aller spoet ordres syn afgegaen naer den Chevalier Shovel, om met syn esquader dat in Milford haven geanckert leyt, sonder tytverlies te verseylen naer de riviere van Limerick, om het aldaer liggende esquadre onder den Chevalier Foray aen te tasten en is 't doenlyck, te ruineren. Men is hier in nabedencken of de Fransen niet wel met haer vloot, om dat detachement te decken, derwaerts souden wycken, nu sy hooren de gecombineerde vloot mede op het uytcomen staat.

De Hertog van Bolton met de syne maken alle bedenckelycke beweginge tegen den Chevalier Haddock en stellen alles daervoor in 't werck schoon de keuse gedaen is en souden gaerne sien dat HHMo. of de Heeren officieren daerover mede sich sensibel thoonden, maer ick vertrouwe, dat UW.EG. wel sal weten te considereren, dat des koninchs welbehaegen dient geamplecteert, en veeleer noodich is, dat die by HHMo. op de eene of andere wyse werde gelaudeert en voor goet erkent, en konde sulcks, al ware het maer met een particulier briefken van d'een off. d'ander van de regeringe my werden aengeschreven, van dat HHMo. van die intentie waren, ick meyne dat ick my met vrucht en om dit werck ter welgevallicheyt van Hare Majesteit soo niet in het geheel, te minste ten deele te stillen, daervan soude konnen bedienen, want de passien gaen waerlijck hierover soo hoog als het immer deed, ja van de seven Commissarissen ter admiraliteyt als by myne depesche aen den Hr. Griffier heb gesegt, syn drie die de Commissie van den Chevalier Haddock niet hebben willen teyckenen en van de andere vier noch twee alleen onder protestatie van à *contrecoeur* en op enkele submissie en omdat het H. Maj. soo behaegde het hebben gedaen. De geheele stad en hof spreekt hierover en daerom het is tyt, dat S. Maj. om dese en andere saken 't huys is.

Gedachte Hertog met de sijnen caballeren nu dagelijkx om uyt te vinden middelen waerdoor S. Maj. te disponeren tot het casseren van het jegenwoordig parlament, alleen, soo geremarqueert wert, omdat er te veel luyden van de kerck naer haer sin in sitten, en om aenstonts een ander te beroepen, waertegen de andere haer niet weynich in postuyr setten, soodat te duchten is, dat op de eerste sessie alsmede omtrent de consenten van noodige subsidie en geltmiddelen het niet weynich strubbelen sal. Godt wil het ten beste schicken. Ick blyve enz.

E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Maestright den 13 Sept. 1690.

De advisen, dewelcke men hyer van tyt tot tyt becomt van de groote

desordres, dewelcke in de Sp. Nederlanden worden gepleeght, voornamentlyck door de Spaensen ende door de Brandenburghse, ende hoedanig alles in die landen wert geruineert, geven, myns bedunckens, reghtveerdige redenen van vreese, dat de trouppen in dat lant niet sullen connen subsisteren tot het eynde van een ordinaris campagne ende als dat nogh al moghte worden gevonden, dat seeckerlyck de fourage in den winter sal manqueren, ende UWEG. can oordelen wat het sal wesen, indien aldaer niet connen worden gelaeten ende onderhouden een goet gedeelte van de Armée ende off in sulcken gevalle wel sal connen voorcomen ende beletten, dat de Franssen geduyrende dat saisoen of in 't begin van 't voorjaar ende eer dat men in 't velt can bestaen, haer meester maecken van de principaelste steden ende haer soodanig posteren dat men in die quartieren tegen de volgende campagne geen armée sal connen bijeenbrengen. Ick hadde al gehoopt dat om tegen diergelycke swaricheden soo veel doenlijck te voorsien, de Raedt van State ordre soude hebben gestelt tot het oprighten van Magasynen, immers van fourage voor peerden, want UWEG. hadde besorght dat 't selve haer, voordat ick uyt de Hage ben vertrocken, ernstelyck was gerecommandeert, ende naer ick worde bericht is sulx niet geschiet ende indien men daertoe nu nogh sal resolveren, gelijck seeckerlijck niet als al te noodsaeckelijck is, soo sal hetselve ten aensien van 't verlopen saisoen, meerder schaersheid in die quartieren, quaed weder ende daerdoor veroorsaeckte grootere dierte, vry wat costelycker vallen.

Myn God, hoe syn verydelt de groote hoope die men van deese campagne ten regarde van de operatien aen verscheyden oorden hadde opgevat; uytgesondert de gewenschte ende wonderbare successen in Yrland niets uytgewerckt, landen ende luyden van vrinden opgegeten ende eenige van de geallieerdens trouppes seer gedelabreert ende verswackt ende 't een ende 't ander daerdoor vervallen in staet van in 't naeste jaer niet soo wel als in 't voorleden in campagne te connen comen, veel min dan te bestaen, ende bequaem wesen, om met avantage te ageren! Wat sal men seggen: *homo proponit*, *Deus disponit.* Van den laetste moet alles heen comen ende die schynt in desen tyt geen segen te willen geven als aen de wapenen dewelcke onse Con. voert; hy moet syn gebeden deselve soo voorspoedigh te willen maecken, dat door hem de saeken van de geallieerden mogen werden herstelt, ende aen die van den vyant soodanige schade en afbreuck toegebraght dat men haest tot een verseeckerde vrede en de rust magh geraecken. Ick wensche het uyt het binnenste van myn hart en blyve enz.

E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Brussel den 31 Dec. 1690.

De Hr. Marquis de Gastanaga is weder herstelt in gesontheyd ende daerdoor oock van veel beter humeur en in plaetse dat voor eenige dagen spraek van te deserteeren, soo wil S. E. nu het uyterste daerby opsetten ende seyde my desen dagh op dat subject: *oportet imperatores stantes mori:* maer, WelEd. Heer,

alles was wel indien met de moet ende resolutie van den Marquis oock aangroeyden of voort quaemen de middelen, dewelcke worden vereyscht om de saecken te brengen in een staat, om vigueur te connen gebruycken, maer God betert, hoe ick het meer ondersoecke, hoe ick het verval ende onvermogentheyd grooter vinde ende aen alle canten ontdecke ick meer ende meer de swackheden. De marquis is van goede wille ende appliceert sigh heel wel, maer gaet niet seer solide ende blyft niet al te vast of stantvastigh by 't gene comt te resolveren, ende draeght oock niet al te veel sorghe dat de executie daerop volge, ende daerinne abuseren veelen van syne faciliteyt ende geseggelyckheyd. Oock heeft S. Exc. dat ongeluck, dat sommigen van diegene, dewelcke hem moeten raeden of assisteren self niet veel verstant of kennisse en hebben ende anderen die meerder bequaemheyd hebben haer toeleggen om hem te behaegen, soo met hem te flatteeren om al 't gene hy seyt of doet, als met geen andere advisen te geven, als die sy meynen overeen te comen met syne sentimenten ofte genegentheyd ende daerenboven mercke ick wel dat er de beste harmonie niet en is tusschen de Ministers ende de generaels ende gouverneurs ende dat soowel de eerste als de tweede oock onder de anderen niet wel eens syn ende malcanderen quaede diensten traghten te doen bij den Hr. Marquis, dewelcke, soo het my toeschynt, oock wat te veel susceptibel is van quaede rapporten, soodat, WelEd. Heer, aen wat kant men de saecken in siet, de constitutie van dit land seer sleght is.

Men prepareert sigh ondertussen nogh, om metten eersten aen de trouppes een paye te geven, maer dat is in haer maght niet sonder het gelt dat uyt Holland moet komen, ende daerom heeft S. Exc. den ontfanger generael, soo hy seyt, met volcomen instructie en autorisatie naer den Hage afgeschickt, om een gedeelte van 't selve af te haelen ende het waere te wenschen dat het al hyer moghte syn, want soo lange de betaelinge niet en geschiet, soo sullen niet alleen de soldaten en ruyters, dewelcke overal door 't land stroopen, of by den boer de cost soecken niet weder in hare guarnisoenen comen, maer die daernogh syn, loopen nogh voort allen wegh, ende soo lange het volck niet en is bij hare compagnien, can 't selve niet worden geoeffent ende onder discipline gebraght.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington den 9/19 December 1690.

Ick en kan UEd. niet genoeg seggen myne becommernisse voor de Spaense Nederlanden desen winter en het is onbegrypelyck, dat de Marq. de Gastanaga niet begrijpt, ofte wil begrypen het groot peryckel waeraen hy is geexponeert. Ick moet nog al persisteeren by myn vorige sentiment, dat naer myn oordeel geen prompter remedie is als de Hanoverse trouppen weeder te doen comen, ofte meerder van Brandenburg derwaert te doen marcheeren en alhoewel daer veel difficulteyten in dese twee expedienten sigh vinden, men moet trachten die te amoveren en dat ten spoedigste, ofte wy sullen een irreparablen slag ontfangen. Ick meen dat men Spagne daertoe moet dwingen, men dient nego-

tierende penningen daertoe t'employeren, als ick in myn voorgaende heb gescreven en dat klaer uyt aen Castelmoncayo en Tiremont te seggen. De Commissie van den Hr. van Dyckvelt naer Brussel dient syn voortganck te hebben; ick hebbe derwaerts gesonden den Gr. van Brouay, omdat ick meende hy meer kraght op den geest van den Marquis de Gastanaga sal hebben als ymand die ick hadde kunnen van myn eygen luyden uytvinden. De Hr. Ronquillo heeft my van daagh geseyt, dat de Marq. de Gastanaga sigh excuseert van de onmogelyckheyt van de Hanoversche trouppen weder aentenemen, 't geen ick niet en aght, want als ick heb geseyt, hy moet daertoe gedwongen werden, want de Spaensen sullen anders noyt yets doen tot haer eygen conservatie.

Ick heb gehoort van een propositie die de Staten van Brabandt en Vlaenderen hebben gedaen van een goet aental van militie te onderhouden en exactelyck te betaelen, mits de maniantie van haer eygen penningen hebbende, 't welck de marq. de Gastanaga oock toe dient gepermoveert van wegens den Staet, als ick van myn kant hebbe gedaen. Castelmoncayo en Tiremont kunnen daer veel toe doen en daerom dienen in serieuse termen te werden aengesproken. Ik blyve altoos enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington $\frac{28 \text{ Dec.}}{2 \text{ Jan.}}$ 1690/91.

Het chagrineert my ten uyterste, dat Hanover nu schynt sulcke groote difficulteyten te maecken om syne trouppes weder teruch te doen marcheren naer de Spaense Nederlanden, dat naer myn oordeel d'eenighste salvatie voor deselve kan syn. God weet hoe het met dit sterck vriesend weeder aldaer gestelt is en wat de vyant sal ondernemen. Ick schrick als ick daer aen denck en weet nog geen prompter remedie als by Hanover sterck aen te houden om syne trouppes. Mogelyck soude die Hertogh sich laeten bewegen om de 5000 man, die Gastanaga aen den Hr. v. Dycvelt heeft voorgeslaegen om aen te nemen overtelaeten, alhoewel ick daeraen seer twyfele, want ick wel weet dat hy syne trouppes niet gaerne sal willen separeeren, deselve van Brandenburgh overtenemen en meen ick niet dat geraeden is. Ick meen dat UEd. met alle syn pouvoir dient te faciliteren de versoghte negotiatie van nogh vier à vyf 100/m gl. want ick geen prompter middel zie om de saecken in de Spaense Nederlanden gaende te houden tot dat de remises uyt Spagne koomen, die men nu reede moghte hebben van te verwaghten met het inkomen van de vloot, alhoewel ick daer seer aen twyfele.

Ick hoop noch in 't laetste van de aenstaende weeck van hier te sullen vertrecken, weer en wint dienende; inmiddels moet ick nogmaels UEd. op het ernstighste recommandeeren dat alles tot d'aenstaende campagne nodigh magh werden besorght sonder een moment tyt te versuymen. Ick blyve enz.

J. HOP AAN A. HEINSIUS.

Westminster de $\frac{28 \text{ dec.}}{2 \text{ Jan.}}$ $\frac{1690.}{1691.}$

De Coning heeft belieft voorgisteren avont te disponeren vande commandement over de Engelse vloot, welcke in conjunctie met die van den Staet de naeste soomer in zee gebracht staet te werden en tot chef voor de aenstaende expeditie en Adml. van de rode vlag gedeclareert den Hr. Russel en tot vice-adml. en schout by nacht van dat Esquadre de HH. Asby en Rook, wesende verders de Hr. Killegrew, tot adml., Sr. Raphael Delaval tot vice-admirael en Sr. Clousely Shovel tot schout by Nacht van de blauwe vlag aengestelt. Morgen sullen de Heeren Commissarissen vande admiraliteyt aen den coningh praesenteren een lyste van de capiteynen voor de schepen vande voorsz. reserve esquadres, waeruyt dan S. M. de gerequireerde verkiesing staet te doen. Gem. Heer Russel is my desen morgen komen vinden en heeft my ernstelyck versocht HHM. uyt desselfs naem te verseeckeren, dat naedemael het S. M. behaegt hadde hem het commandement van de vloot voor het aenstaende jaer als bovengemelt toe te vertrouwen hy syne sorgen niet minder soude employeren tot bevordering van de interessen van den Staet, als van die van dese kroon, en sich insonderheyt soude bemoeyen, om met de Hooft- en andere officieren vande schepen van HHM. te leven in een oprechte en vertrouwde vriendschap en correspondentie, en vervolgens, soo veel in hem soude wesen, soude trachten met onderling concert en behulpsaemheyt het geleden verlies tegen den algemeenen vyand, onder Gods seegen, te herstellen. Ick hebbe dese protestatie van beleeftheyd in termen ter materie applicabel beantwoort en voorts aengenomen daervan kennisse te sullen geven aen HHM., waerop de conversatie verder gevallen wesende op de jegenwoordige uytrustinge van de schepen van oorloch tegen het aennaederend voorjaer, heeft welgen. Hr. Russel gesecht HHM. moraelyck te kunnen verseeckeren, dat de vloot van dese kroon tegens het laetste van Maert naer de styl alhier, vaerdig d. i. oock selfs gemonteert en bemant sal leggen aende boey de Nort, alwaer, syns oordeels, meest bequaemelyck gemaeckt sal konnen werden de rendevous voor de gecombineerde vloot, en werwaerts hy oock seyde te hopen, HHm. te syner tyt wel souden willen schicken de schepen van oorlogh, die in voldoening van haere quote onder de respect. collegien ter Admiraliteyt werden geequipeert en dat naermate dat deselve gereet sullen syn, sonder de gereede na de ongereede te doen wachten.

Het schip van den capiteyn Lynslager, 't welck nevens die van de capiteynen

Cuyper en Convent gedestineert was, om S. M. naer Hollant te escorteren, is, daegs vóór het afgaen van de jongste post, seer ongeluckelyck, by mooy weder, door versuym van een Engels loots, in de mont van de Thames, tegen de middelgronden aen stuck gestoten, doch alle het volck, niemand uytgesondert, gebergt. De schepen van de gem. capiteynen Cuyper en Convent syn mede door gelyck versuym aen de grond geweest, doch weder geluckelyck losgeraeckt en behouden tot Gravesande gearriveert. De voorsz. lootsen syn vastgestelt en heeft de Con. last gegeven haer proces voor den scheeps-krygs-raed te doen maecken. Ick blyve enz.

A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

's Hage den 13en Maart 1691.

S. M. verstaen hebbende, dat de troupes van den Keyser op den Rhyn niet alleen geen 20.000 man, soo als die opgegeven syn, sullen konnen uytmaken, maer dat S. Keys. M. van meyninge soude wesen nogh drie regimenten van daer te detascheren, om deselve in Hungeren te emploieren, heeft den Hr. Gr. van Windisgratz gisteren avont syne becommernisse en d'onheylen, die hy vermeynt, dat daer uyt sullen provenieren, doen bekent maken ende my gelast UWEG. daarover te schryven met versoek, dat UWEG. aan 't hoff aldaar gelieve te vertoonen de hooge nootsakelyckheyt, dat de voorsz. troupes niet werden gedetascheert ende devoiren aantewenden, dat die resolutie werde verandert, waarmede verblyve enz.

A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

's Hage, 30 Maart 1691.

Ik hebbe gisteren ontfange UWEG. van den 20[en] Maart door den Courier van den Hr. Gortz overgebragt. Het is my sonderling aangenaam geweest te verstaan, dat 't gene S. M. alhier dienstigh geagt heeft, aldaar ingressie vint. De Courier is aanstonts op syn arrivement van hier na den Koning na Breda ofte daar te vinden sal wesen, vertrocken.

Van Mons hebben wij nogh geen seeckere tydingen gehadt, dat de trenches waren geopent. Desen morgen verwagten wy van daar d'advisen. De Fransen bewegen haar aan den Nederryn en alomme, waar dat kennen, om diversie te maken, dat geen meerder troupes na 't leger marcheren. Het sal ten hoogsten nodigh syn, dat aan 't Keys. Hoff de saken met vigeur gehandelt werden, en niet met soodanige lenteur als men gewoon is.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Loo, 18 Maert 1691.

De tyding die ick dese morgen heb ontfangen van dat de vyant Mons soude

hebben berent, alhoewel deselve my niet seer en surpreneert, [1] soo kan UEd. light begrypen, hoeveel deselve my chagrineert, weetende de importantie van de plaets en de extraordinaris difficulteyten om deselve te secoureren. Ick heb den Pr. van Waldec belast ten spoedighsten alle de trouppes saemen te trecken en ick sal Woensdagh avont in den Hagh syn, UEd. middelerwyl versoeckende den Vorst van Waldec in alles wat deselve van node heeft te doen assisteren, soo by den Raad van State als Gecomm. raeden. De Staet moet oock naar Munster en naar Dusseldorp senden, om haer trouppes te versaemelen en doen avanceeren, waerin geen uyr en dient versuymt, en met den Vorst van Waldec overleyt. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Breda, den 29en Maert 1691.

De laetste tyding die ick van Mons heb is dat hetselve sterck werd geattaqueert maer nogh geen buytenwercken geëmporteert. Het schynt, dat de Spaensen nu selfs beginnen van opinie te syn, dat het al te veel gewaeght soude syn het secours te tenteeren, om dat de vyant onse macht soo ver surpasseert in getal. De Marquis de Castelmontyo sal morgen ogtent hier syn, waar uyt ick het naerder sal hooren en UEd. laeten weeten, middelerwyl dient dit gesecreteert.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leeger by Halle den 7 April 1691.

Ick heb aen UEd. niet gescreven seedert myne aenkomst alhier, om d'onseeckerheyt wat ick in deselve soude konnen adviseeren. Eergisteren syn alle de trouppes hier aengekomen en wy souden in staet syn geweest om gisteren ofte van daegh voort te marcheeren, 't geen ick oock hadde geresolveert, maer examineerende het geene wy ten minste van noode hadden van haever voor de paerden ende broot voor de menschen mede te nemen, bevonde ick tot myne groote verwondering datter geen waegens genoegh waeren, om hetselve naer te voeren en datter meer tyt van noode was om hetselve te laeden en onmogelyck soude gereed syn voor aenstaende dynsdagh, om 's woensdagh daer aen te kunnen marcheren tegens welcke tyt vrees ick dat het te laet sal syn, alhoewel de tydingen die wy van de belegering van Mons hebben, daerin overeen stemmen, dat die van binnen haer dapper defenderen, maer naer alle apparentie

[1] Een onderschepte brief uit Frankrijk van 21 Maart 1691, luidt naar de copie door Heinsius zelf genomen aldus:

„Comme vous prenez beaucoup de part aux avantages de nostre Roy, je vous diray pour nouvelle certaine que l'on est assuré de Mons et de Charleroy et de Namur, et qu'il y a intelligence des gouverneurs, c'est pourquoy le Roy y est allé en personne; l'on croit mesme que Castanaga est gagné. Vous ferez part de cette nouvelle à vos particuliers amis, et que cela ne soit sceu. Vous en voyez la conséquence: on croit cette nouvelle fort assurée et y agirez selon votre prudence."

sal het onmogelyck syn, dat sy soo langh sullen kunnen uythouden. Wat voor chagrin my dit causeert, kan UEd. licht begrypen, en alhoewel d'ondernemingh om de stadt te secoureeren seer hasardeus soude syn, soo moet ick evenwel bekennen, dat ick hoop soude hebben, onder Godes genadigen segen, te kunnen reusseeren. Het verlies van dese plaets sal de saecken van het landt in die confusie brengen, dat ick half desperere hoe deselve sullen kunnen werden gemaintineert, en wat effect het in ons heel werck sal geven is licht te begrypen. De derde partye sal syn voortgangh hebben en de Noorder croonen sullen onhandelbaer werden, enfin, sonder een mirakel en sie ick niet hoe men sich uyt alle dese swarigheden sal redden. Men sal evenwel syn best doen moeten en aen Godt d'uytcomste bevolen laeten. Indien het spoedigh marcheeren van de Keyserse en Beyerse trouppes soude dependeeren van nogh 50/m Rth. aan dien Ceurvorst te geven, ick meen, dat we dat groot werck daeraen niet en behoorden t'ascrocheren, 't geen in confidentie aen den Pres. de La Tour kan werden gesecht.

Ick vrees, dat de preparatien tot Duynkerken gemaeckt wel op Schotlandt souden kunnen aensien. Maer men dient wel overal op syn hoede te syn. Ick blyve enz.

E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Brussel den 8en April 1691.

By hetgene ick aen HH. Mog. met dese post overschryve aengaende de belegeringe van Mons ende de preparatien dewelcke worden gemaeckt om het ontset van die plaetse in 't corte te gaen tenteren, moet ick in confidentie onder ons nogh voegen, dat de Con. aen my positivelyck heeft geseyt te wesen geresolveert om te dien eynde aenstaende Woensdagh sonder verder uytstel naer den vyant te marcheren ende begeert heeft, dat ick my herwaerts soude vervoegen om te bevorderen dat soo veel broot en fourage als mogelyck sal wesen op de wagens gelaeden ende naergevoert magh werden ende selfs indien alle die by de Spaensen voor de armée van den Con. syn gefurneert niet genoegh moghten wesen tot het vereyschte hooi ende haver, dat men in sulcke gevalle sigh sal contenteren met alleen de haver te besorghen ende ofschoon de Hr. Pr. van Waldeck soo wel als de Hr. Gr. van Portland ende van Solms yder in 't particulier ende oock gesamentlyck in myn presentie 't selve hebbe getraght af te raeden om de groote difficulteyten ende het gevaer, of de trouppes ende de peerden wel sullen connen subsisteeren met 't gene sal connen werden naergevoert voor de tyt, die tot het voltrecken van de entreprise soude moeten worden gestelt, voornamentlyck als men considereert dat deselve door de chicanes van den vyant off andere toevallen, dewelcke niet werden voorsien, langer als men gist, soude comen te duyren, soo blyft S. M. even vast by dat voornemen ende souden derhalven, soo het my toeschynt, die Heeren soowel als verscheyde andere officieren van kennisse ende experientie niet bedroeft syn in gevalle

het overgaen van de stadt, de marche ende onderneminge dewelcke misluckende van een schrickelyck gevolgh soude connen syn, dede achterblyven, ende daer de Con. dan soodanige mesures moghte nemen, dat de vyant, indien nogh een verder dessein moghte voorhebben, daerin soude connen werden gestuyt.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Halle 9 April 1691.

UEd. sal uyt myne laetste hebben gesien de bekommernisse die ick had, dat Mons niet lang soude uythouden. Wy hebben van daegh de droevige tydingh ontfangen, dat sy gisteren hebben gecapituleert sonder de particulariteyten vooralsnogh te weeten. UEd. kan light begrypen hoe seer my dit chagrineert, synde een irreparabel verlies en van meer consequentie als men sigh kan inbeelden. Wy sullen hierdoor de wankelende geallieerdens tenemael verliesen en de Noordercroonen sullen ons de wet willen stellen. Was Sweden te winnen, 't was een gewenste saeck. Ick maeck staet in korte daghen weder in den Hagh te syn, en blyve altoos enz.

P. S. Ick scryf aen HHM. niet om redenen. UEd. kan myne voorgaende en dese aen deselve in substantie communiceren ende myne excuses maecken, dat ick niet scryf by gebreck aen yets goets.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington den 14/24 April 1691.

Ick ben gister avont alhier geluckigh aengekoomen, hebbende een seer gemackelyke en voorspoedige reyse gehadt, synde gisteren in Gouvliet door myne vloot gezeylt, heb ick deselve in seer goede conditie gevonden, ende genoeghsaem in gereetheyt om see te kunnen kiesen, manquerende maer alleen weynigh volck, soo dat het te meer nootsaeckelyk sal syn van de scheepen in Hollandt en Zeelandt met alle spoet uyt te doen seylen. Ick had aen den Hr. Secret. de Wilde gelast, om met UEd. te spreecken weegens een acte die ick aen denselve soude geven, om uyt mynen naem by alle de collegien d'èquipagie te bevorderen en verders te besorgen dat de saecken aldaer ten beste van 't gemeen moghen werden gedirigeerd. Ick sal met de eerste sulck een concept-acte verwaghten en voor ditmael hier niet byvoegen als de verseeckering enz.

EEN GEHEIME AGENT AAN DEN PRINS VAN WALDECK.

Paris (?) 26 Mars 1691.

Le tiers des officiers de la garnison de Mons estoit hors de la place lorsqu'on l'a investi et peu y ont pu entrer [1].

Le Baron de Mercy ou le Colonel Blessy, qu'on envoyoit dans la place a esté arresté dan le camp d'où on escrit que c'est un fort brave officier.

---

[1] „La plupart des officiers des troupes d'Hollande et de Brandenbourg sont allés à La Haye „faire leur cour à leurs maitres.” Louvois aan Pontchartrain, (15 Maart) bij *Rousset* II. p. 461.

Le 13 on n'avoit encore tiré de la place que 35 coups de canon; les bourgeois sont tousjours en armes; ils sont maistres d'une porte conformément à leur privilège et veulent garder les dedans de la ville.

Par les lettres du 20 on a sçeu qu'en chassant les ennemys des redoutes des ecluses, que nous y avons perdu Mr. Le Polastron, lientenant colonel du régiment du roy et d'Augery, Major; on n'a pu commencer que le 13 a faire les lignes de circonvallation qui contiennent six lieues et on ne pouvoit estre en estat d'ouvrir la tranchée que le 24 ou le 25.

M. de Louvois a fait sçavoir aux Magistrats de la Ville, qu'ils payeront 100 mille escus par jour autant que la tranchée sera ouverte, le roy présent.

Une dame de la cour tesmoignant à Mr. de Louvois que le voyage du Roy lui faisoit peine, (de) crainte que la santé ou la gloire du Roy n'y fussent interessés, ce ministre répartit, que la santé du Roy estoit si forte que les plus rudes exercises ne le fatiguoient point, et qu'à l'égard de sa gloire il en repondoit.

On ne sçait que dire du voyage du Roy; ses carosses de parade sont emballés et prestes à partir, presque tous les Ducs et Pairs partent pour se rendre à la cour et l'écurie du Roy est composée de 400 chevaux de main.

L'armée du Roy devant la place est de 51 bataillons et 80 escadrons, celle de Mons. d'Humières de 17 batallions et 50 escadrons. Le corps de Mr. Guiscard est de 70 escadrons pour remplacer ceux qui seront fatigués.

Les lettres de Dunquerque du 13 portent qu'on y fait un grand amas de munitions et que l'intendant donne ordre à un grand nombre de pionniers de se tenir prests, on equippe tous les vaisseaux qui sont sur cette coste là. On mande de Cherbourg qu'on tient prestes des munitions pour monter sur des vaisseaux, qui viendront les prendre et tout cela pour quelque dessein encore inconnu.

On a construit 20 mille tentes aux environs d'Amiens, qu'on a menées à l'armée, où il y a ordre de n'en refuser à personne. On fait à Peronne un prodigieux nombre d'eschelles. On a mené de Paris beaucoup de garçons tapissiers.

Il est arrivé un Courier de Rome qui dit que le feu s'est pris au conclave qui a fait plus de peur que de mal; tous les cardinaux en sortirent.

On s'est saisi de Villefranche et de trois petits forts qui l'environnent, ou du moins Mr. de Catinat a commencé par là.

On croit qu'on va former un corps du costé de Trèves et de Montroyal qui sera commandé par Mr. d'Harcourt Beuvron.

Le gouverneur de Mons avoit fait emprisonner un bourguemaitre qui avoit parlé trop fièrement, les bourgeois l'ont ésté enlever dans la prison et l'ont mêné en triomphe par toute la ville.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

à Vilvorde ce 2 d'Avril 1691.

Le Roy est arrivé icy et presse la marche en avant. Mons s'est encor bien

defendu mais l'on presse fort la ville par le feu et le canon. Dieu les veuille assister et nous aussi.

Il n'y a pas un *Veltkist* à l'armée. Que faire si nous avons des blessés. Je suis toujours incommodé mais ne neglige rien que ma propre personne qui demeure etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

à Vilvorde ce 4 d'Avril 1691.

Par cette occasion je vous dis, Monsieur, que Mons est aux abois. Il n'est à présent autre chose à faire qu'à sauver le reste.

Pour cela l'armèe ensemble et la présence du Roy fait espérer du succès. Mais il feault songer sérieusement à ce qu'il y a à faire pour nous défendre et profiter sur l'ennemy. Je préviens icy que l'on le fasse. Je me traisne pour satisfaire à mon debvoir et demeure etc.

P. S. l'Hopital et ce qui en depend ne vient pas, je ne sçais à quoy cela tient.

DE RESIDENT HAM AAN J. PESTERS.

Berlin 17 April 1691.

In dit moment ontfange UWEG. brief van den 13 deser en ofschoon ik de fatale tydinge van 't overgaen van Mons al zeedert eenige postdagen geapprehendeerd hebbe, soo ben ik egter bovenmate getoucheerd. 't Is te beklagen dat S. M. groote yver niet beter werd gesecondeerd. Dit droevig incident sal de campagne alomme difficiel maken; soo God successen ter zee verleent is er nog hope tot redres. Ik ben niet weynig bekommert wegens de mesures, die door dese harde stoot soo hier als elders souden konnen genomen werden.

.... 't Is vast dat Ch. Saxen in 't laetste van dese maend met 12/m man na de Rhyn in persoon sal marcheeren en dat de Hr. Schoning by deselve tot Veltmaerschalk in plaetse van den Hr. Fleming is aengenomen. De tyd sal ons leeren wie van beyde by dese wisselinge sal profiteren. De Deense Ministers spreecken hier al vry cavalièrement over de conduite van den Staet met haer gehouden en heeft die coning op dat subject al een vreemden brief aen den Ceurfurst geschreven. Men vreest hier, dat als S. M. na Engeland overgaat, het werk in de Sp. Nederlanden sal empireren, en ware derhalven te wenschen datter een illustre hoofd bleef, die met authoriteyt alles tot S. M. wederkomste kon in stand houden. Men vreest ook dat de vyand schielyk na de veroveringe van Mons cavallerie sal detacheren, om tussen Rhyn en Mase te ravageren en misschien iets tegens Bonn te ondernemen. Ik blyve enz.

J. HULST [1] AAN A. HEINSIUS.

Brussel 18 April 1691.

't Is niet sonder bekommeringe, dat ik heden d'eere hebb' UWEG. te adviseren, dat volgens 't schryvens my van goederhandt uyt Namur toegekomen de

[1] Resident van de Staten-Generaal te Brussel.

marquis de Louvois op den 18en deser tot Philipville was aangelant, om van daer verders te verreysen op Charlemont en Dinant, op welcke byde plaatsen niet alleenlyk een seer grote voorraedt is van bomben, carcassen en diergelycke articulen meer, maar ook een seer groot amas gemaeckt wordt van fouragie, meel en wat meer tot subsistentie van troupes werdt vereist. 't Is myns bedunkens, WEG.Heer, onbegrypelyk, dat de voormelte heer de Louvois door simple curieusheyd gedreven de ryse in dit vroege saisoen over die geseide plaetsen soude willen nemen, en myn bekommeringe vermeerdert als ik bedenck dat een party van 't franse leger van voor Mons gemarcheert is op Roucroi ende een ander gedeelte op Charlemont en Dinant voormelt, kunnende sigh de eerste seer bequamelyk langx de Mase by de laatste vervoegen. Daarenboven onderricht synde, dat het binnen Namur niet altewel is gestelt en dat er verscheyde defecten syn dier dingen, die tot een vigoureuse defentie werden gerequireert, zo werde ik meer en meer bekommert, dat de vyant het oog op die stadt mocht hebbe gestelt. Dit Hoff is van alles genoeg onderricht maar hetselve sal krachtigh dienen te werden aangeset, om promptelyk de nodige voorsieninge te doen, daartoe ik na myn geringh vermogen gaerne sal arbeiden en blyff enz.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Mastricht le 24 Avril 1691.

Voicy joint l'advis du tour horrible que M. l'evesque de Munster joue au bon party. Il feault tâcher de tenir les trouppes de Hesse en deça du Rhin, et qu'on ménage l'esprit de M. l'electeur de Brandenborg si l'on ne veult en bref voir les François sur nos frontières de delà la Meuse. Les apparats que les François font menacent de tous côtés.

Si par la flotte l'on n'arreste celuy pour l'exécution du quel l'on se prépare à Dunquerque, le succès sera d'aultant plus facille aux Francais, les choses estant dans un estat qu'on ne peut avoir la paix, et le party des François accroissant. Il importe que l'on fasse des efforts du costé de l'Angleterre et de l'Espaigne, car contre les forces que la France employt contre les Pays-Bas, il sera mal aisé de (se) soutenir, si dans le conseil et précautions l'on ne prend des mesures convenables. Comme je ne puis rien dans le premier, ignorant ce qui se fait de costé et d'autre, et que de l'aultre, les fonds qu'on pourroit trouver pour cela me sont inconnus, je ne puis faire autre chose, que d'employer les trouppes que nous avons pour la défensive, le mieux qne cela se peut. Je vais par nécessité à Aix et ne laisserai pas de me rendre auprès l'armée lorsque la necessité vouldra que l'on l'assemble. Je confesse que la conduite des chefs de nostre party passe mon esprit, et sans perdre l'espérance de la protection divine, je suis bien en peine. De dire davantage serait superflus. Je vous prie de me dire si je doibs tout escrire à MM. les Estats Generaux ou à vous, afin que je ne faille. Je suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Diegen le 27 May 1691.

M. le Duc de Luxemburg est en marche vers Lessines et Menin. Les Espagnols croyent qu'il viendra à Hall; c'est pourquoy j'assemble icy aultant de trouppes que je puis: cependant M. de Boufflers marche avec 700 chariots chargés d'ammunitions en descendant la Meuse, ce qui me fait craindre pour Liège et aultres places. Si les alliés ne s'assemblent de delà la Meuse les choses y pourroient aller mal et le promis secours de M. l'evèque de Mnnster arrivera trop tard. J'ay fait prier S. M. d'ordonner des compagnies pour entrer dans Bonn. Il ne feault pas tirer nos trouppes, ce me semble, de Rhinbergue. J'ay fait ce que j'ay pu pour pourvoir Namur, Liège et Huy, mais á Liège l'intelligence est à craindre. Je laisse un destachement avec le General-Major Tilly pour aider là où l'on auroit besoin de luy. Si les alliez ne font têste à Boufflers l'on courra risque en divers endroits. Il feault plus de monde, si nous voulons réussir. L'on parle publiquement et à la sourdine d'une assemblée pour la paix, ce qui produirait de méchants effects. Dieu veuille mettre la main à tout, aultrement nous courrons grand risque. Je suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au camp près d'Anderlec ce 29 de May 1691.

Nous avons heureusement tiré les 2400 hommes qui estoient dans Hall; à présent nous sommes en vue de l'ennemy qui fait mine de nous vouloir attacquer. Nous espérons par la grace divine de rendre inutile son dessein. Nous sommes dans un bon poste et le monde bien intentionné et plusieurs bons généraux qui m'assistent fort, mais pour ma personne je suis extrêmement fatigué, qui demeure etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au quartier à Anderlec le
31 de May 1691.

L'ennemy est encore dans son camp de Hall et a occupé le chasteau de Berlé à une demy heure de Hall, mais fait razer Hall. Si M. le lantgrave ne se joint avec les trouppes des aultres avec M. le Comte Cerclas pour faire teste à Boufflers, cet homme entreprenant mettra les choses sur la Meuse dans la derniere extremité. Il semble que les choses se disposent a etre obligés à un coup hazardeux, car sans que nous pressions l'ennemy, il occupera la Meuse et tout le Brabant. C'est pourquoy il paroist évidemment que sans plus de trouppes le danger approchera les frontières de l'estat. Je souhaitterois que le Roi fut à l'armée, car ma vieille teste me pourroit manquer plustot qu'on ne le croit. Je ferrai mon mieux, qui suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

ce 6 Juin 1691.

La ville de Bruxelles nous retient encores icy. Je n'oserois m'étendre sur ce sujet. A Liège mes soins auroient prévenu ce qu'en suitte a ésté continué et jusqu'à présent a eu l'effect que l'ennemy n'a pas encore pu intimider les bourgeois, nonobstant la furieuse bombarderie. Si Dieu sauve cette place c'est une grande affaire. Il nous feault songer de bonne heure à plus de trouppes et aultres préventions, si voulons pas tout perdre. Je suis au lit mais travaille incessament et demeure etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

A. Anderlec ce 13 *de* Juin 1691.

Mon indisposition m'empesche de dire davantage que la marche de Boufflers sur la Meuse près de Dinant, l'apparance que l'armée de Luxembourg grossit de temps en temps, que S. Maj. Br. va faire un mouvement pour approscher le secours qu'on se promet des alliés et chercher à combattre l'ennemy. Tant que je me pourray remuer je serviray le Roy dans ce dessein, mais apprés avoir employé mon temps et mes forces à rendre service à l'estat sans avoir eu un moment de plaisir ou à employer à mes particuliers interets, ayant mangé mes gages et émoluments pour soustenir l'honneur de la charge que l'estat m'a confié et manquant de force à servir avec la mêsme assiduité et application, j'attends de Dieu une honneste et salutaire fin soit sur le lit ou à la bataille. Ce sera alors où mes ennemis verront que Dieu s'est servi de moy comme d'un instrument à servir le public et l'estat. Jusqu'à là je seray etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Breda den 12en May 1691.

. . . . Ick heb UEd. gesproken van de groote bekommering die ick had, dat in cas van een descente in Engelandt de beursen aldaer voor eenigen tyt souden werden gesloten en my onmogelyck syn myn trouppes alhier te betalen, soo is my ingevallen, ofte het niet mogelyck soude syn, dat de stadt van Amsterdam op haer credit een negotiatie soude kunnen doen van twee millioenen voor den tyt van drie maenden, om in cas van noot te werden daertoe by my geëmployeert, en ingevalle ick die penningen niet van noode soude hebben, sal ick d'interessen voor dien korten tyt aen de staet betaelen, en indien ick die soude neemen sal ick myn in myn privé engageren het capitael en interesse te voldoen. Ick sla de stadt van Amsterdam voor om die negotiatie te doen, alsoo ick meen, dat het facielder en sonder eclat bij haer kan werden gedaen als by de provintie en dat het credit van 't landt niet soude krencken. Ick versoeck dat UEd. deselve wil laeten sundeeren door den Hr. Witsen ofte ymant anders en dat ten spoedighste. . . . .

WILLEM III AAN HEINSIUS.

Breda 14 May 1691.

.... Ick heb in myn laetste brieven uyt Engelandt niets gehad van de gepretendeerde conspiratie in de vloot, soo dat ick aen die advysen wéynigh kan defereren en insonderheyt, dat Sir Shovell daeraen vast soude syn, denselven voor een eerlyck en wel geaffectionneerden man houdende.

WILLEM III AAN HEINSIUS.

Loo 1 Juny 1691.

Op d'onverwaghte tyding die ick desen morgen van den Vorst van Waldec heb' ontfangen, dat het leger van den vyant onder den Marechal de Luxemburg hem heeft geprevenieert en post gevat by Halle, waerdoor die plaets niet alleen verloren is, maer het garnisoen daerin, soo neem ick aenstonts de koets en sal den geheelen naght door ryden, om morgen kort op den middagh tot Breda te syn, waer ick verder tyding sal verwaghten, UEd. versoeckende de moeite te willen nemen om morgen avont tot Breda te syn, 't geen UEd. gemackelyck kan doen indien dese UEd. vroegh in den ochtent werd behandigt, gelyck ick hoope en blyve altoos UEd. goede vriendt enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger bij Anderleg den 4 Juni 1691.

Ick ben hier Zaturdagh 's morgens wel aengekomen ende gisteren had ick al het volk in 't geweer doen konnen, om naer den vyant te marcheeren, en denselve t' attacqueeren, maer hebbende met de generaels haer leger wesen besigtigen, soo hebben wy geoordeelt deselve te advantageus te syn geposteert om deselve vooralsnogh t' attacqueeren. Soo heb ick de trouppes weder in haer camp doen intrecken. Wy hebben gisteren en van daghe de tydingh ontfangen van Boufflers naederen by Luyck en dat deselve gisteren avont ofte van dagh de Chartreuse aldaer souden hebben geattacqueert, 't welck een plaets van weynigh resistentie kan syn en van waer hy de stadt gemackelyck kan bombarderen sonder dat het kan worden belet. Ick wil hoopen dat het aennaderen van de trouppes der geallieerdens het verlies van die stadt sal beletten, tot welck eynde ick oock desen morgen een detachement van ruyters en dragonders onder den Gr. van Tilly derwaerts heb gedaen, alhoewel ick zeer bekommert ben dat het bombardeeren van sulcken populeusen stadt het volk aen 't gaen sal maecken. Dat syn alle de effecten dat de Bisschop van Munster syn trouppen wederhoudt en hy d'eenighste oorsaack is van alle het quaet, dat sal geschieden.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Anderleg den 7 Juni 1691.

.... Het is belagchelyck dat men de trouppes van Brandenburgh tegenwoordigh naer de Opper-Rhyn pretendeert te doen marcheren. Het leger van den

vyant sal aldaer volgens alle advysen niet stercker syn als 26 Batt. te voet en 93 escadrons paerden, die ick meen, dat de trouppes van Saxen, de Creytsen en 't geen van den Keyser blyft genoegh gewassen sullen syn, daer integendeel alhier de twee legers van Luxemburg en Boufflers te samen souden uytmaecken 60 Batt. te voet en 180 esquadr. te paerd, soo dat het light te calculeeren is waer het meeste volck van noode is.

Ick heb aen de Spaensen weegens het gelt voor de Brandenburgers gesproken; sy hebben Suasso nogh daerover gescreven; hy dient van UEd. oock een spoorslagh te krygen. UEd. gelieft aen Smettau te seggen, dat indien de Staat of ick eenige offitien deden om Beyeren het Gouvernement van de Spaense Nederlanden te doen hebben, dat men het aen den Ceurvorst van Brandenburg soude communiceeren.

A. HEINSIUS AAN C. VAN HEEMSKERCK.

's Hage 12 Juny 1691.

Ick hebbe aengenomen met een letterke te seconderen 't gene UWEG. wegens den Staat sal werden aengeschreven, namentlyck dat dogh aen den Boven-Rhyn eenige operatien mogen werden begonnen, om den vyandt te diverteren van het senden van detachementen na Vlaanderen en Italien, soo als wy geinformeert werden dat geschiet; de Gr. van Windisgratz heeft my alhier gesproken om vermits de detachementen door den Keyser en Beyeren na Savoye te doen, de Hessen en Brandenburgers te willen doen opwaerts marcheren. UWEG. weet dat men sich moet reguleren na de desseynen van den vyandt en nu men siet dat al syn magt na de Spaanse Nederlanden voert, soude het seer ongeraden wesen, sigh aldaer te ontstercken, te meer dewyl men geconcipieert heeft een leger te hebben aen de Neder-Rhyn alwaar de Hessen syn geassigneert en een gedeelte van de Brandenburgsen, 't geen UWEG. weet hoedanig door 't afblyven van de Munstersen wert verswackt, behalve dat volgens de lyste ons alhier toegesonden het leger aan de boven Rhyn nogh soude bestaan uyt 51.950 man 't geen al eenige vermindering lydende nog al considerabel blyft en waar mede sekerlyck behoort te werden geageert, soo men iets goets wil verwagten; want sonder de wapenen van de geallieerden generaelyck te doen opereren overal, sullen de vyanden door haer detaschementen, die sy dan veyligh sullen konnen doen, ons overal meester syn, hebbende de Hr. Gr. van Windisgratz my selfs getoont d'advysen die hadde wegens soodanige detaschementen na de Spaense Nederlanden en Savoyen. Ick versoeke dat UWEG. een wakent oog aldaer gelieve te houden en de goede intentie van S. Keys. Maj. waarvan wy door den Heer Goerts syn verseeckert by alle gelegentheyd secondere en tot reële en effective uytwerkinge animeren. Ik blyve enz.

A. VAN CITTERS AAN A. HEINSIUS.

Westminster den 10/20 Juli 1691.

Men is hier seer onvoldaan over de conduitte van den Capiteyn Tol wiens

schriftelyke ordres wel leggen om voor Duynkerken te cruyssen maar de intentie van den Coning en den Staat is, soo men hier meynt, om die haven gesloten te houden, en om te beletten het uytkomen van de franse schepen daar binnen liggende en dewyle hy, capiteyn Tol, niet geresolveert schynt hem onder het Engels esquader te rengeren, ofte daarmede te conjungeren, maar dat hy hetselve aan de Westzyde laat, en hy met syn schepen aan de oostkant haelt om alsoo beyde de passages te besluyten, dog dewyle de Engelse effectieve maar vier schepen daar voor hebben en by toeval nog ses scheepen daarby syn gecomen, synde ses gedestineerde convoyers voor de koolschepeu, en dat die daar niet lange sullen by blyven, maar met deselve eerstdaags na de Noordt verseylen, soo heeft Hare Maj. selver aan Capiteyn Tol doen schryven, om hem met de vier Engelse te willen conjungeeren, en vlack voor Duynkerken gesamentlyck te gaan leggen. Dat soo byaldien hy syne presyse ordres eenigermate mogte te buyte gaan, dat sy by den Coning en HH. Mo. wil maken, dat het sal geëxcuseert wesen, want anders dat te dugten is, dat het Engels esquader sal geslagen werden en den vyandt het uytcomen niet konnen werden belet. Ick heb die klagte van den Gr. van Nottingham gisteren seer ampel gehoort, maer dewyle van alles geen het alderminste kennis heb, soo heb het met ophalen van de schouders en met stilswygen moeten beantwoorden.

Syn Ed. heeft my gesegt, dat heden in den Cabinetraad H. Maj. daarop nader stonde te resolveeren, om nogmaal den ged. Capiteyn Tol te versoecken met den Engelsen Commandeurs in alles te willen concerteren en de saken diermate te beleyden dat het Frans esquader niet mag uytcomen en ten dien eynde met de Engelse vlack voor Duynkerken te gaan leggen, immers met den anderen soo na conjungeren, dat by noodt altoos ten eersten connen malkanderen te hulpe syn en dat men daarover in gelyke termen aan den Coning en aan den Lord Dursley schryven sal, om daartoe by HHMo. instantie te maken. Men scheen hier vooreerst al seer geallarmeert op de gerugten als of een gedeelte van de Fransen en misschien nu allen souden uytwesen, maer nu Capiteyn Tol de ses capers daar weder binnen heeft gejoogen is alles wel, maar vooral is men in het uyterste verlangen om te weten waar de Franse soo wel als de gecombineerde vloot is en hoort men nog ook het alderminste niet van de Smirnaase vloot, waar die gezeylt is, dat de geinteresseerde coopman seer bekommert maakt.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Gerpine 1 Aug. 1691.

Het is my seer leet geweest te vernemen het uytlopen van de Franse schepen uyt Duynkerken, 't welck grote desordre aen de comersie sal veroorsaecken en insonderheyt aen de visschery; ick vrees dat tegenwoordigh al seer veel haringbuysen sullen syn genomen, 't welck een groot miserie en geschreeuw

sal veroorsaecken, 't geen tegenwoordigh niet en kan werden voorkomen. [1] De ordres die aen den Capt. Tol syn gesonden gevallen my seer wel, en het sal nodigh syn dat in 't toekomende, UEd. met den Secr. de Wilde geconcerteert hebbende, die ordres daer haest by is werden gesonden, sonder dat sy my eerst werden toegesonden om geen tyt te verliesen.

Ick sende UEd. hiernevens d'ordre voor den Capt. Buckingham, die UEd. heeft begeert, best oordeelende open te laten het getal schepen als een generale authorisatie om d'ordres te volgen, die UEd. hem soude toesenden, want dat soude in Engelandt jalousie veroorsaecken; indien de ordre niet compleet en is, soo gelieft UEd. my te laeten weeten, hoe die te veranderen en het sal geschieden. Het waere mogelyck best meer schepen van Tol's esquadre te detacheren, om de Hollandsche koopvaardijschepen te protegeeren, als van de Engelse, om geen opspraeck te veroorsaecken in Engelandt, waer men soo delicat op dat subject is.

Ick ben blyde 't geen UEd. heeft doen resolveeren in 't reguard van Brandenburg; waer het mogelyck Suasso te persuadeeren eenigh gelt te avanceeren, 't waer een gewenste saeck, want eer daer antwoort uyt Spagne komt sullen de trouppes seeckerlyck vergaen ofte gerappelleert moeten werden; want sy kunnen op dien voet niet langer subsisteeren.

A. HEINSIUS AAN MYLORD NOTTINGHAM.

La Haye ce 7 Aout 1691.

Vous m'avez extremement obligé et rejoui en mesme temps, en me faisant l'honneur de me donner part de l'heureuse issue de la bataille en Yrlande ([2]). Je ne doute nullement qu'elle ne soit décisive dans ces quartiers là et qu'en peu nous en verrons les effets; j'espère seulement qu'en revanche je puisse estre assez heureux de vous pouvoir mander un jour des nouvelles capables de vous donner autant de joye que celles là nous ont donné ici.

S. M. estant au mesme camp de Gerpine l'on voit clairement que les François continueront à éviter le combat, tant qu'ils pourront et comme ils sont bien forts et postés avantageusement, il n'y a guère de moyen à les forcer à cequ'ils ne veulent pas faire. Les lettres que j'ay reçeu cejour d'hui de France portent que nos flottes estoient au Suessant mais que pourtant à Paris on ne croiait pas qu'il y auroit un combat à cause que les François tascheroient de l'éviter.

Nos affaires en Danemarq comme vous scavez sont adjustées; ils ont relâché nos vaisseaux et nous aussi ceux que Monsieur Tol avoit pris.

M. d'Amerongen croit qu'il y aura bien quelque chose à faire pour la campagne prochaine, mais quoiqu'on ne soit pas beaucoup persuadé, on lui a pourtant ordonné de le sonder, afin qu'on ne néglige rien. Pour moy je ne doute nullement que toute leur attente ne fut sur l'issue de la campagne et que c'est selon cela qu'ils se régleront.

[1] „Het droevig distrueren van de buysen smert my tot in myn herte.” Brief van 13 Aug. 1691.

[2] De Slag bij Aghrim den 22 Juli 1692 waarbij o. a. de Fransche bevelhebber de Saint Rhue sneuvelde.

Aussi la Suéde est aux escoutes de ce costé là. M. le Comte Bengt Oxenstern est dans tels sentiments qu'on pourroit souhaiter, mais on me mande positivement que horsmis lui tout est français, tellement qu'on devra toujours estre sur ses guardes.

Mons. de Haren [1] me mande que S. A. le Ducq de Hanover avoit fait répresenter à la Cour de Suède qu'il appréhendoit fort que l'un ou l'autre jour les alliés lui voudront du mal à cause de son project d'un tiers party et que là dessus ils avoient conclu un traitté par lequel le Duc promet de son costé qu'il fera tout son possible par de bons offices auprès des alliés, afin qu'ils acceptent l'offre de la médiation fait par la Suède et le Roy de Suède d'autre part promet qu'il guarantira le duc contre tous ceux qui lui pouroient faire du mal à cause du dit projet, ce qui montre assez évidemment ce qu'on y a dans le coeur. Je ne croy pourtant pas que la Suède fasse quelque chose d'éclatant contre les alliés, mais au contraire qu'il taschera à les mesnager, pour ne pas faire échouer le project de la médiation, dont ils ne manqueront pas de guarder l'idée durant cette guerre.

La sortie des vaisseaux de Duynkerke a donné bien du malheur aux pescheurs de hareng; ceux qui en viennent rapportent, qu'ils les brulent tous et cela par ordre exprès de leur Roy, afin qu'en les guardant ils ne puissent pas êstre empeschés de les ruiner entièrement, comme en est le dessin. L'on veut sans doute à ces pauvres gens, non pas pour s'enrichir, puisqu'ils ne les emportent point, ou pour endommager l'estat, puisque la valeur n'est pas si grande, mais seulement en espérance, que ces pauvres gens estant totalement ruinés en feront du bruit dans le pais, et qu'ainsi cela y put causer du desordre, dont ils font tousjours estat de pouvoir tirer du profit, à quoi j'espère qu'ils feront fort mal leur compte. Au reste, Mylord, j'attend avec impatience l'occasion favorable pour vous pouvoir estre utile et de montrer que je suis avec beaucoup de respect, etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

à Gerpines le 2 Aout 1691.

Mon silence est causé par mon indisposition, la quelle continue tousjours, et que les choses sont tousjours dans le mêsme estat. Le Roy vouldroit volontiers par une action esclatante augmenter l'obligation que le public et ces Pais-Bas luy doivent d'avoir maintenu le reste des Pais-Bas et rassuré le peuple incliné à une révolte, mais la situation du pais donne tant d'avantage à l'ennemy que tous les desseins du Roy trouvent beaucoup d'obstacles, nonobstant les grands soins que ce prince prend à bien employer le temps et l'armée. Si les alliances des voisins avec la France n'avoient privé nostre party des trouppes vous connues le Roy auroit assurement fait un grand coup. Dieu réparera et rémediera à tout, et je demeure dans la mesme fidellité et application envers nostre etat et toujours etc.

---

[1] *Willem van Haren*, ambassadeur der republiek in Zweden.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

à St. Gerard le 30 d'Aout 1691.

Nous restons encore icy sans que je sçache quand S. M. pourra decamper ny quelle routte l'on prendera. Les mesures à prendre sont bien délicates, surtout si S. M. s'en va et les armées se separent. Mon indisposition m'ayant fait désirer la permission me servir en repos quelque part de remedes, S. M. a voulu que je restasse à l'armée, où il y aura tant de difficultés que je doubte si j'en pourrois venir à bout. Je sacrifie ma vie, santé et tout ce que j'ay au monde au service, mais mes forces diminuent que les peines et chagrins accèleront ma retraite du monde. Dieu veuille avoir pitié des miens.

Les magasins projectés ne se faisant pas promptement nos malheurs seront sans remède et perdant les trouppes de Brandenborg lesquels pourroient repasser le Rhin, nos affaires seront en méschant estat et desespérant les Liégois le mal sera plus grand.

La défaite des Turcs nourrit les espérances d'une paix de ce costé là et si je dois croire à mon jugement, elle sera suivie de celle de France, peu sure pour nostre party. Dieu disposera de tout, auquel je recommande le tout.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Hersonville le 12 Sept. 1691.

Il y a longtemps que je ne me suis donné l'honneur de vous écrire; aussi n'avois je pas grand chose à vous mander de nos opérations. Voila de rechef une campagne infructueuse et cela revient à ce que j'ay dit tousjours, à sçavoir, que nous ne ferons jamais rien de bon dans ces pais, à moins que d'y avoir deux grandes armées qui puissent agir indépendamment l'une de l'autre. Jaurois bien encore quelques raisonnements à adjouster icy, mais je les reserveray à nostre première entrevue, pour raison.

La chose qui m'a le plus inquietté pendant toute cette campagne, c'est d'avoir veu le Roy s'exposer comme il a fait et le plus souvent sans nécessité, surquoy il est si incorrigible que personne ne luy en ose parler de peur qu'il n'en fasse encore pis.

P. S. ce 13 Sept.

Nous avons marché ce matin et venons d'entrer dans ce moment dans nostre camp, les François et nous avons marché ce matin à costé l'un de l'autre en vue, mais la rivière de Dender et beaucoup de defilés entre deux; ils sont campés à Lessines, où ils ont leur gauche. Voila tout ce que je vous puis dire en grande haste demeurant tousjours etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Cambron le 19 de Sept. 1691 (à minuit).

Ce qui c'est passé ce matin va icy joint [1]. Je fais ce qu'on me commande

[1] Zie hierachter.

et donne les ordres aussi bien qu'il est possiblo. S'ils étoient suivis et que la fortune vouloit me seconder, les effets de mon zele et application paroitroient; l'on verra quelle sera la suitte de cette rencontre. Je dispose tout le mieux que je puisse et espère l'assistance divine, demeurant etc.

Le 19 Septembre.

La rencontre que nous avons eu dans l'arrière garde a couté la vie à plus de 600 hommes de part et d'autre. Nos gens ont forcé jusqu'au corps Chamarez et nous avons des prisonniers comme ils en auront. Il est de même des étendarts pris: nous manquons le brigadier Stein, Colonel Comte de la Lippe, au service de l'estat et le Baron de Heyde; le Comte de la Lippe—Cell et le Colonel Dide (?) avec le Comte de Tilly sont blessés; nous verrons demain ou après demain la suite de cette action.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Guislenguyn (?) ce 24 Sept. 1691.

. . . . J'y joins aussi une relation de nostre dernier combat qui a ésté assez chaud. Je me trouvay au premier choc au milieu des gardes de corps français, dont je ne sçay comment j'ay pu me tirer; cependant j'en ay ésté quitte pour deux blessures legères de mon cheval et un petit coup sur le nez qui me fit saigner sans autre mal. Il y a eu bien de la fatalité à nostre affaire dans cette occasion, mais j'aime mieux de vous en entretenir de bouche que par écrit. Pour moy je n'ay eu part qu'au combat et point du tout à la disposition, car lorsque je quittay la teste de nostre aisle gauche (où je marchais selon l'ordre devant la première ligne) pour m'en aller au plus viste à la guerre sur l'avis que j'eus, qu'il y avoit quelque chose á faire, je me trouvay d'abord à la portée du pistolet de la première ligne des ennemis, composée de toute la maison du Roy; aussi il ne s'agissoit plus que de charger en carabinier, car nous n'eusmes pas le loisir de faire la fonction de généraux comme il falloit et il n'y avoit qu'a payer de sa personne.

Comme la poste va partir, il faut que je finisse demeurant etc.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Ninoven ce 4 Oct. 1691.

. . . . Je vous suis fort obligé de la part que vous prenez à mon heureuse escapade du dernier combat. Je laisse aux officiers et cavalliers de dire de quelle manière j'ay agi et à l'officier qui m'a porté l'ordre du pr. de Waldec pour la retraitte après le quatrième ralliement et chocq, où il me trouva. La rélation que je vous en ay envoyée est véritable et la plus exacte que j'en ay vue hors que les actions particulières n'y sont pas exprimées ny aussi le nombre des morts, blessés et prisonniers, qu'on ne sçavoit pas encor certainement: les derniers reviennent tous indistinctement, réfugiés aussi bien que les

autres. Le Comte de Lippe et le marquis de Maduran sont dejà icy depuis hier et le reste des officiers vont venir aujour d'huy, Le capitaine Fabrice fust d'abord mis dans un cachot à Tournay pour avoir parlé un peu fortement et dit un bon mot à l'intendant. Car comme celuy cy luy demanda comment il pouvoit servir contre son Roy, il répondit: pourquoy m'a t'il chassé de son Royaume et de chez moy. Depuis ce temps là je n'ay pas une goutte de sang dans le corps qui ne soit orange.

. . . . Les François mesme parlent fort avantageusement de nos gens, disant qu'excepté la maison du Roy, qu'ils croyent invincible (aussy est elle quasi toute composée d'officiers et gens de condition) ils voyent bien que leur cavallerie légère auroit de la peine à tenir contre la nostre et qu'ils doutoient fort si on s'y embarquerait une autre fois si légèrement sans nécessité.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

A Ninove ce 4 Oct. 1691.

J'ay vu dans la lettre que vous avez escrite à M. d'Obdam que vous aurez besoin pour desabuser le monde du contraire de ce que les François publient de l'action du 19. une relation plus exacte.

Il me semble que ma première lettre à vous donnoit matiére suffisament à faire sçavoir que cette affaire n'estoit pas de grande consequence et que de part et d'autre en peu de temps l'on avoit laissé 600 morts sur la place et que l'ennemy s'estant retiré j'avois continué ma marche, car les aultres particularités ne font rien au gros de l'affaire et je ne crois pas que M. d'Obdam aye manqué de dire tout ce qu'il a sçeu. Toutes les relations des Français fausses en bien des endroits, s'accordent unanimement qu'ils ont perdu plus d'officiers, gens de marque que nous et que la maison du Roy a ésté ruinée et ce que j'ay escrit à MM. les Etats Gen. fournit matière pour en advertir les ministres aux cours estrangéres. (1) Si S. M. n'arreste ce qui est à arrester soit pour les quartiers d'hiver des alliés ou la continuation des traittés qui expirent avec le nouvel an et d'aultres au mois d'avril, et me dise ce qu'il désire que je fasse, les choses iront mal, surtout puisque bien de choses paroissent après le depart du Roy sur lesquelles l'on ne se peut expliquer par escrit. Adieu etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington $\frac{1}{1}\frac{7}{7}$ Nov. 1691.

. . . . Koste men oock van Hanover trouppes krygen op de naem van Cell, ick soude oordeelen, dat men deselve behoorde aentenemen, want de hoop die daer is geweest van hem ofte Munster weer in 't goede spoor te brengen, moet nu seeckerlyck verdwynen, doordien de Turckse vrede soo veer schynt ge-

1 „J'ai vu avec beaucoup de peine la quantité d'officiers que j'ai perdus.” Lodewijk XIV aan den Maarschalk van Luxembourg, bij *C. Rousset*, II. p. 511.

eloigneert, 't welck het eenigste fondement was, dat sy schenen van mesures te willen veranderen, daer noch by koomende den sleghten toestant van de saecken van Piemont ende de langsame proceduren van 't Parlement alhier. Het is bedroeft de chicane van Brandenburg weegens de 5 Battaillons tot Luyck. Indien die werden weghgenomen, is die stadt in 't uyterste gevaer; daerom dient 't selve door alle wegen en middelen belet, maer het is onmogelyck de saecken langer op dien voet staende te houden, indien Brandenburg en de verdere geallieerdens, soo veel haer particuliere interesse soecken en niets contribueren tot het publicq. De differenten en difficulteyten daer de Hr. van Dycvelt over schryft syn onleydelyck en ick en weet geen beter expedienten als die hy heeft voorgeslagen, daer men stipt op moet blyven staen, alsmede dat de Brand. ruytery uyt het landt van Waes treckt, dat onleydelyck voor de Spaensen is. De groote preparatie, die de Fransen maecken bekommeren my ten hooghsten, siende soo weynigh middelen voor de handt, om die te kunnen tegengaen. Ick versoeck dat UEd. wil contribueeren van de Raet van Staeten aentemaenen, om alles te doen wat in haer maght is tot het besorgen van magazynen, insonderheyt in Vlaenderen, die nogh niet begonnen zyn.

't Is bedroeft dat de Provincien soo langsaem in 't furneren van de nodige penningen syn; daer moet op middelen bedagt syn om het te verhaesten, anders sal alles verloren gaen. Ick blyve altoos UEd. goede vriendt enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington $\frac{1}{2}\frac{9}{8}$ Jan. 1692.

Sedert myne laeste heb ick UEd. brief van den 15 deser wel ontfangen. Ick ben blyde te vernemen de diligentie, die daer wert gebruyckt tot voortsetting van d'Equipagie, maer ick ben seer bekommert, dat het contingent van Vrieslandt en Stadt en Lande seer laet sal by koomen, indien die provintien haer consenten al koomen te dragen; dat van Zeelandt sal oock al langsaem by koomen, soo dat er alleen op de Hollandse reghte staet is te maecken. Ick wenste wel dat de Ceurv. van Brandenb. koste werden gediverteert om in persoon in 't velt te koomen, maer in alle gevalle, om een armée apart te hebben, sal het seer difficiel syn en ter alleruyterste schadelyck dat hy syne trouppes uyt de Spaense Nederlanden soude willen trecken en de gemaeckte conventien niet en continueren, waerteegens met alle mogelycke middelen moet werden gearbeyt. De Hr. van Dycvelt scryft my dat de difficulteyt weegens het commando en detacheeren van de Brandenb. trouppes nu uyt de wegh sou syn gelegt en dienvolgende die klaghten koomen te cesseeren. Ick blyve enz.

P. S. Het sal seer noodigh syn dat men de komst van den C. van Beyeren in de Sp. Nederlanden soo veel presseert als mogelyck is, gelyck ick oock heb gedaen, syn presentie synde ten uyterste nodigh; het waer dienstigh dat de Hr. van Dycvelt wiert gecommitteert van weegens den Staet, om hem op de frontieren te gaen rescontreren al waer het schoon tot Ceulen toe, om hem van de gelegentheyt te gaen informeeren, niemant het soo impartial kunnende doen; want yder van het landt sal naer syn particulier interest spreecken en die jonge Heer sal niet weeten wie te gelooven en reghte mesures te nemen ([1]).

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington den $\frac{29 \text{ Jan.}}{8 \text{ Febr.}}$ 1692.

. . . . Het continueel sterck vriesen en bekommert my niet weynigh voor de Spaense Nederlanden en insonderheyt voor Vlaenderen, 't geen oock de equipage te waeter seer retardeert en belet het transport van myne trouppes, al hetwelck van de uyterste aengelegentheyt is, maer tegens Gods wil is niet te doen, als met patientie sigh daer aen te gedragen. Ick hoop dat in veertien daghen daer naer sal kunnen van hier vertrecken. Waernaer ick seer verlang en blyve enz.

[1] Maximiliaan-Emmanuel, Keurvorst van Beyeren was tot Gouverneur Generaal der Sp. Nederlanden aangesteld. Van hem verwachtte men veel goeds, en werkelijk werd de toestand beter na zijne komst. Over dezen overigens vrij onbeduidenden vorst zie men o. a. *Coremans*, *Miscellanées de l'époque de M. E.* Bruxelles 1846.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{3 \text{ Maart}}{23 \text{ Febr.}}$ 1692.

Ick heb UEd. met de voorleden post niet gescreven uyt manquement van materie. Gisteren heb ick ontfangen UEd. brief van den 26^en^ febr. en huyden door van Someren die van den 24^en^. Het is ten alleruyterste te beklaegen de jammerlycke toestant in de Spaense Nederlanden en dat van weegens Spagne niets wert gedaen tot derselver behouding. Seeckerlyck sal de vyant in 't korte yets importants ondernemen, waertegens ick meen dat de Vorst van Waldeck alle d'ordres heeft gestelt die in syn vermogen is en de Staet meer contribueert als men kan eysschen. Alleen het werck van de magazynen van fourage dient met yver te werden voortgeset, nu de rivieren weder open sullen syn. De betaling die men van d'officiers van 't voetvolck pretendeert kunnen sy niet draegen en ick meen dat het oock tegens d'intentie van de resolutie is, die nogh vóór myn vertreck is genomen. Ick doe alle vlyt aenwenden om myne trouppes nu spoedigh te doen transporteeren ende morgen sal de sessie van 't Parlement een eynde neemen en ick hoop met Godt in 't laest van de aenstaende weeck van hier te vertrecken en blyve enz.

EEN GEHEIM AGENT AAN A. HEINSIUS.

Paris, 14 Avril 1692.

L'importance de l'affaire dont j'ay donné advis soubs couvert de Jean Tourton, méritant une grande promptitude pour en prévenir l'exécution, j'ay cru, que je devois adjouter à ce que j'ay dit cy-devant, que l'on estoit résolu de pousser l'attaque par le bastion de la muraille que la tempeste ou la rapidité de la mer a plusieurs fois mis bas et notament l'année dernière; ce que le gouverneur n'a pas eu soin de faire réparer dans son entier. C'est pourquoy après que le canon des vaisseaux l'aura bouleversé l'on fait estat d'y mettre à terre 10 à 12.000 hommes, pendant que 15 à 20.000 autres donneront du costé de la terre de l'occupation à la guarnison et l'empêcheront de faire de ce costé là une grande résistance. [1] Le coup est prest; Mons. d'Estrées n'est attendu de la Mediterrannée que pour faire voile de Brest et si malheureusement ce dessein réussit, les costés voisines de Zèlande seront pillées l'hiver prochain et le commerce des Hollandais achevé d'être ruiné, puisque l'on a projetté de tenir dans le port d'Ostende et Dunquerque 30 à 40 vaisseaux de guerre, qui ne seront employez qu'à ce subject, à y faire descente pour les engager par ce maltraitement à quitter le party des alliez et de donner à connoitre au Duc de Savoye, qu'il n'y a point d'espérance à fonder sur eux et enfin que l'electeur de Bavière, que l'on cherche par toute sorte de moyens à perdre de réputation, soit moqué d'avoir laisser prendre cette place importante et l'entrée du pays de Bruges et Waast, qui prendra infailliblement le mesme party.

Toutes ces raisons et la certitude que je tiens du dessein, m'obligèrent de

[1] De plaats hier bedoeld was Nieuwpoort op de Vlaamsche kust.

prendre samedy la liberté d'en donner advis à Mons. l'electeur de Bavière sous le couvert de Mons. Desportes de Bruxelles, afin que S. A. y donnast ordre de meilleure heure et comment que le zêle des Caths. Romains, fatigués du continuel logement des trouppes Protestantes, devoit faire appréhender pour cette importante place le même sort de Mons, joint à ce qu'il peut estre que le gouverneur gagné par les religieux de la place, ne soit d'intelligence, puisque chacun sçait par expérience que le Roy ne commet point sa gloire que dans des attaques assurées et que ainsy il ne sera présent à celle cy que parceque le succès en est certain dans le cabinet; il est même à craindre que le marq. de Gastanaga, indigné du gouvernement présent des Pais Bas n'ait donné toutes les lumières possibles pour ce siège, afin de faire connaitre à la Cour de Madrid, que S. A. El. de Bavière n'ayant pu empescher les coups impétueux des conquêtes du Roy, il luy a de mesme été impossible de conserver Mons.

Toutes ces raisons me sont venues par des voyes infaillibles et je ne doute pas que lorsque les alliéz se mettront en pouvoir de les prévenir et que le Roy sçaura la messe eventée, ces grands préparatifs qui se continuent avec empressement sur les costes de Bretagne et Normandie ne diminuent peu à peu, ou du moins que cette cour ne desespère de son entreprise pour donner plus de couleur à laquelle l'on fait estat de faire partir incessament le roy Jaques pour Normandie, afin que ce départ précipité puisse davantage faire craindre la descente en Angleterre ou Ecosse, pour obliger le Roy à y retourner. Le temps apprendra tout ce que je marque. L'on me demande rien s'il n'arrive et au contraire 3000 Livres pour celluy qui employe tous ses soins pour Mess. les Estats-Gen. après que toutes ces choses seront reconnues véritables.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Loo, den 24 April 1692.

Ick beken gaerne dat ick niet wel en begryp de dessynen van Vranckryck, want ick kan niet en geloven, dat de preparatien die sy in Normandien maecken, dat die souden kunnen dienen tot een dessyn in Vlaenderen op Nieuwpoort ofte Ostende, insonderheyt de Koningh Jacobus synde gegaen naer Cherburg, als d'advisen melden en kan anders niet syn als met intentie om eenige landingh in Engelandt ofte Schotlandt te doen, 't geen ick evenwel niet seer kan apprehenderen. [1] Ick geef daervan advertentie met dese post in Engelandt en heb alle ordres gestelt die my mogelyck syn aen de kant van Vlaenderen,

[1] Idem (brief van 4 May.) „Ick kan UEd. niet ontveynsen, dat ick al seer begin te aprehendeeren een descente in Engelandt, 't geen ick beken in 't eerste niet te hebben kunnen geloven maer d'advisen syn soo sterck van alle kanten en met soo veel particulariteyten, dat men daeraen kwalyck meer kan twyfelen.” Willem III had gelijk; in de *Mémoires de Saint Simon*, Vol. I pag. 8, ed. 1856, leest men: „Il (le Roi Jaques) compte si parfaitement sur ses intelligences avec la „plupart des chefs anglois, qu'il persuade au Roi de faire donner bataille” etc.

soodat ick niet verders weet te doen als met patientie aftewachten wat de vyant sal willen ondernemen.

W. VON SCHMETTAU [1] AAN A. HEINSIUS.

(*La Haye*), *ce* 29 Avril 1692.

. . . . L'envoyé de Wirtemberg vient de sortir de chez moy et m'a lu une lettre par laquelle on luy mande en confiance que le Feldmaréchal Caprara fait son possible à Vienne pour avoir le commandement de l'armée du Haut-Rhin et pour en faire rappeller le Comte de Stirum. Si Caprara obtient son but, il ne faudra point compter sur quelque opération de l'armée du Haut-Rhin. Pour rompre ce coup la Duchesse Douairière de Wirtemberg a éscrit à l'impératrice, la supliant qu'on n'écoute pas Caprara en qui on ne pouroit pas avoir aucune confiance et qu'on laisse le commandement à Stirum, dont le bravoure et les bonnes intentions sont connues. L'envoyé de Wirtemberg croit qu'il est très nécessaire que le Roy de Gr. Brétagne et MM. les Etats Gen. ayent la bonté de seconder cet article par des ordres à Myl. Paget et à M. Heemskerck. Il est connu que le naturel de Caprara n'est pas entreprenant, mais fort interessé et qu'il ne donne que trop dans la maxime des Etats Catholiques de Suabe et de Franconie, qui prêtent l'oreille aux pretres et émissaires de la France et par une sotte jalousie contre le Roy d. l. Gr. Br. et les Protestants, ne veulent pas qu'on gagne des avantages sur la France. Je sçay d'un endroit sûr que l'année passée, lorsque l'Electeur de Bavière vint à la Haye, ce Pr. Caprara dit dans une grande compagnie, qu'on alloit chercher du secours chez Calvin. Le plus agréable aux cercles de Suabe et de Franconie seroit, si le Margrave de Baireuth eut le commandement, assisté du Duc de Wirtemberg et du Comte de Stirum; le Margrave les écoute, et ne feroit rien contre leur gré. Il importe fort au public qu'on fasse reflexion sur cet article. Je suis etc.

E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Brussel, *den* 18 May 1692.

De advisen dewelcke successivelyck hyer worden aengebraght melden, dat de Con. van Vrancryck tot Mons op gisteren soude syn aengecomen ende dat alrede twee campementen, de eene tot Gifry [2] naar de kant van Maubeuge ende de andere by Estienne naer de kant van Binch, waeren gemaeckt; dat het getal van regimenten dewelcke deselve hadden betrocken wel nogh niet heel groot was, maer dat het alle uyren ende als geduyrigh vermeerderde en dat generalyck tot Mons ende in de campementen wordt geseyt, dat al de trouppes te samen wel 120/m man sullen uytbrengen ende in twee legers werden verdeelt ende yets van groot belangh souden ondernemen. Sommigen willen dat sy sullen aentasten Charleroy, andere Namen en andere Ath veele oock, dat men

[1] Minister-resident van Brandenburg.

[2] Gevriës.

Brussel soude bombarderen, maer naer 't oordeel van den Prins van Vaudemont ende de hyer aenwęsende generaels sal het laeste haer nu syn belet door het leger 't welck aen dese syde van Anderlech op de hooghte wort geformeert ende alwaer alrede gisteren en van daeg veele regimenten syn te samen gevoert. Naer alle apparentie, dewyl de Con. v. Vr. zoo verre is geavanceert en bij de armée verblyft, sal het tot d'een of d'andere hooft-actie uytloopen, want by hem een belegering of bombardeeringe van d'een of d'andere stadt werdende ondernomen sal by onsen Con. het ontsetten worden getenteert.

E. VAN WEEDE V. DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

Brussel, den 22en May 1692.

.... Ick bedanck UWEd. gans gedienstigh voor de communicatie by deselve aen my gegeven, biddende te willen syn verseeckert, dat my niets soo seer ter harte gaet als de behoudenisse van den Con. aen wiens leven volcomentlyck hanght het welwesen van ons lieve vaederland, ja van 't geheele Christenryck, ende wiens doot oock soude naeslepen de ruine van 't een ende alderhande swaricheden voor het verdere, ende dat ick oock tot geen saeck ter werelt met soo veel sorge ende becommernisse al wat in my is sal traghten toe te brengen ende aen te leggen, als om te helpen uytdrucken en in 't werck stellen alle middelen dewelcke souden connen dienen, om te ontdecken ende vermyden alle extraordinaire en quade ondernemingen, dewelcke tegens syn geheylighde en dierbare persoon souden connen worden gemaeckt [1].

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Bruxelles, ce 26 de May 1692.

Tout indisposé que je suis, je me suis rendu à mon debvoir. Le Roy de France est auprès de Namur avec une très grande force d'hommes et inconcevable train d'artillerie et 10/m chariots avec de la farine.

S. Maj. Britannique marche avec tout ce qu'on peut assembler de troupes à l'ennemy, depourvu de médicaments et aultres necessités pour soigner les blessés, qui seront en grand nombre si venons aux mains. Je ne dis rien des traittés avec Hanover et Brandenborg. M. de Dickvelt vous en donne part. J'espère que la main de Dieu suppléera à ce qui nous manque et le reste de mes forces seront employés au service du public et de nostre estat et regrette que ma prévoyance et expédiens pour leur donner l'effet ne peut avoir le succès désiré, mais comme j'ay dit, le Tout-puissant peut rémédier à tout. Je me recommande etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Bethlehem,
ce 31 de May 1692.

Nous voicy (à) attendre le reste de trouppes pour aller au secours de Namur,

[1] Het gold hier de zamenzwering van Grandval en twee anderen tegen het leven van Willem III waaromtrent de bijzonderheden o. a. vermeld zijn bij *Macaulay* ll. bl. 285 enz.

devant quelle place l'on debvoit ouvrir les tranchées la nuit passée sans un accident que les furies des bombes pourroit causer. Sa Maj. espère secourir la place. Je ne dis rien des embaras que l'on trouve en plusieurs choses, et applique ce que j'ay de forces à bien servir, qui suis etc.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Bethlehem le 2 Juin 1692.

J'ay reçu la vostre; le Roy dit avoir escrit à Mr. le Gouverneur de Frise. Je ne sçay par quel accident il a manqué cette lettre.

Fautte du payement nous n'avons ny médicaments ny ingénieurs icy, ce qui n'embarasse pas peu. L'ennemy presse Namur fort, nous y marcherons demain. Dieu veuille que le succès soit aussy bon que l'a ésté le coup par mer. Je suis etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In het leger by Bethlehem, den 2 Juni 1692.

Niet weetende of UEd. en den Staet al hebben ontfangen de goede tyding van de victorie ter zee, sende ick UEd. hiernevens copie van den brief van den Adm. Russel die ick uyt Engelandt over Ostende soo aenstonts hebbe ontfangen. Den goeden Godt sy daerover gedanckt en gepresen en geeve verders dat des vyants vloot tenemael magh gedestrueert syn geweest, en dat wy oock een goed succes mogen hebben in 't ontsetten van Namur, derwaerts wy morgen marcheeren, niet eerder hebbende gekunt, omdat de Veltm. Flemming niet eerder de Maes heeft kunnen passeeren. Ik blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In het leger by Bethlehem, 2 Juny 1692.

Ick vinde by de brieven van gisteren uyt Engelandt dat aldaer geaprehendeert wierde, dat van Duynkercken eenige embarquement wiert geprepareert, om een descente in Schotlandt te doen, en alhoewel dese victorie, soo soude dat kunnen werden geëxcecuteert, 't welck ligt soude syn te beletten, want daer syn in de Maes twee fregatten en in Zeelandt meen ick ook twee, die geconjungeert met de twee scheepen souden voor Duynkercken kunnen kruyzen, totdat Capt. van Zyl met syn geprojecteerde esquadre uyt de vloot was gekomen, die tot dese dienst is geprojecteerd. Ick versoeck dat UEd. hierover met den Secr. de Wilde wil spreecken om het werckstellig te doen maecken en dat ten spoedigsten.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Meldart, den 5 Juny 1692.

.... Wy syn van dagh hier koomen campeeren en continueeren morgen onse marsch naar de Mehagne; het leger van Luxemburg is gisteren gaen

campeeren by Bonef, hebbende syn reghter vleugel op hetselve riviertje, soodat wy de dagh naer overmorgen light aen den anderen sullen koomen.[1] Middelerwyl wert de stadt seer gepresseert, den vyant hebbende eenighe buytenwercken geëmporteert, soodat ick seer begin te vreesen, dat de stadt wel soude kunnen verlooren syn eer wy daer kunnen koomen, maer het casteel niet. Het is onmogelyck geweest eerder te kunnen marcheeren, de Brandenburgsen de Maes niet rasser hebbende kunnen passeeren. Morgen sullen sy met ons conjungeeren. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Villers, den 9 Juni 1692.

Geen tyt hebbende gehadt UEd. te scryven, heb ick den Hr. van Dycvelt versoght hetselve te doen. Ick had gemeent, dat wy van daegh met den vyant hantgemeen souden syn geweest, maer de post daer deselve staet wert geoordeelt soo advantageus, dat het al te veel soude syn gewaeght om deselve aentetasten, behalve dat wy van dagh niet hebbende hooren schieten, bekommert bennen dat het Casteel van Namur mede mogelyck gecapituleert heeft. Ick heb UEd. brief van den 6en gisteren wel ontfangen. Ick approbere d'ordres die daer by den Staet weegens de zeesaecken syn gestelt en verlang seer om de particulariteyten van de bataille te weeten, daer veel sonder eenigh fundament wert van gedebiteert en blyve enz.

A. HEINSIUS AAN E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT.

's Hage, de 9 Juny 1692.

. . . . Op huyden hebben wy hier de confirmatie van de victorie ter zee bekomen, 't gene alhier een onuytspreeckelycke blydschap heeft verwekt en nademael S. M. van alle de particulariteyten sal wesen geinformeert, sal ick my daerop by desen niet eslargeren, maer ick moet oock bekennen dat men in die groote vreughde weder aen d'andere zyde is in de uyterste bekommernisse van 't gene jegenwoordigh tussen de twee legers staet voor te vallen, en te meer nadat volgens UWEG. schryvens van den 7en by my huyden ontfangen ende de brieven van huyden, Namen overgegeven is [2]. Godt, hope ik, sal ons te lande zegenen als ter zee gedaen heeft ende eenmael den hoogmoet van onse vyanden straffen ende bewaren S. M. hoogstdierbare persoon voor alle ongeval, 't gene ick met d'uyterste inpatientie verlangende sal ick verblyven enz.

E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

In 't hooftquartier, den 9 Juny 1692.

Wat 't sedert de myne van den 7en deser aen UWEd. geadresseert is voor-

[1] De Prins van Waldeck schreef 5 Junij aan Heinsius: »Sa Maj. est resolue de passer cette rivière devant tous sous la faveur de nostre canon et mousquetades.«

[2] »Il n'y eut rien de grande remarque pendant les dix jours que se siège dura« *Memoires de St. Simon* II. pag. 5.

gevallen in 't regard van de march ende het posteren van onse Armée, alsmede van de beweginge van den vyant schryve ick met dese post aen HHMo. ende sal my met UWEd. permissie daertoe refereren, ende onder ons hyer byvoegen, dat gelyck UWEd. oock uyt 't selve myn verhael wellight sult connen afnemen, de Con. seer is becommert ende verlegen, hoe het aen te leggen; soo verre te syn genadert, om Namen te ontsetten ende dewyl het Casteel sigh noch defendeert, niets tot desselfs secours tegen den vyant te tenteren, ende denselve maer te blyven liggen aenkycken en comt gansch niet overeen met het humeur ende genegentheyt van S. M. ende over de rivière te gaen ende Luxemburgh soo avantageus geposteert ende soo sterck als wy, aen te tasten met de gantse Armée, oordelen meest alle de Generaels van soo groote difficulteyt, dat het bynae onmogelyck schynt daerinne te connen reusseren; ende seer aparent van misluckende weynigh van de trouppes te sullen connen behouden ende afvoeren. Ende deselve, dewelcke gisteren morgen op de aencompste de saecken heel faciel stelden, bekennen nu, naer dat sy het terrain ende de gantse gelegentheyd hebben gerecognoceert ende overwogen, dat het is vermenght met het uyterste gevaer van te worden geslaegen. Sommigen van de Generaels hebben bedenkingen, of men het werck soude connen aenvangen ende beginnen alleen met de reghter vleugel, omdat in het terrain 't gene aen d'andere syde van de riviere reght tegens off voor deselve is, minder defilés ende verhinderingen syn, ende dat daer een beeckje soude loopen, waerdoor sy aen d'eene syde tegens den vyant souden worden gedeckt, maer anderen vinden daerinne al te groote swaerigheyt, omdat sy alleen tegens de gantse maght van den vyant een geruymen tyt te doen souden hebben ende daerenboven segt men nu, dat de Fransen oock alrede eenige Regimenten aen dat beeckje hebben geposteert ende daerdoor geprevenieert, dat onse reghter vleugel van 't selve geen voordeel soude connen hebben.

Anderen meynen, dat men van hyer soude connen afmarcheren ende aen een andere syde den vyant met minder gevaer connen aendoen. De tyt sal leeren wat resolutie de Con. in dese perplexe constitutie sal nemen. Ick hebbe vergeten te seggen dat ook eenighe Generaels van opinie syn, dat men hyer behoort te blyven staen, omdat sy vaststellen dat de Fransen geen of weynigh fourage connen hebben en daerom in weynigh dagen genootsaeckt sullen worden op te breecken en wy daerentegens van meer fourage syn voorsien en achter ons oock nogh sullen connen becomen.

A. HEINSIUS AAN E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT.

's Hage, 11 Juny 1692.

Desen naemiddagh hebbe ick ontfangen UWEG. aengename van den 9en deses ende daerby gesien de constitutie van de leegers, soo van geallieerden als van den vyand; ick moet bekennen, dat ick (dien) uyt UWEG. schryvens soo dangereus ende hazardeus vinde, dat, na myn geringh oordeel, de balance wel te maken is van de raisonnementen van d'een en de andere zyde bygebraght; ick

sal alhier alleen byvoegen, dat wy soo considerable victorie ter zee bevogten hebbende, de meeste heeren van de regeringe van gevoelen syn, dat men een seecker gebruyck van die victorie moet maken, ende deselve niet aen het hazar te exponeren, 't gene ick oock aen S. M. hebbe geschreven. UWEG. sult ligt konnen bemercken, dat ingevalle men soo considerable echecq kreeg als UWEG. schryft, dat de Generaels meynen dat wellight soude konnen geschieden, dat alle d'effecten van onse victorie voor een groot gedeelte souden vervallen, daer ter contrarie, soo men die nu voortset, en met de vloote een diversie maeckt, de saken te lande sigh veel beter sullen schicken en meerder occasie gegeven konnen werden, om met minder hazard iets te konnen tenteren, te meer als de geallieerden nu mede sullen te velde syn.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Villers, den 12 Juni 1692.

UEd. kan light begrypen de generale vreught die daer is weegens het groot verlies van den vyant ter zee; ick vrees dat het te lant soo wel niet en sal gelucken, dat my niet weynigh chagrineert. Het sal my seer lief syn en ick meen van grooten dienst voor het gemeen, dat de Bisschop van Munster koste werden geengageert om syne trouppes te laeten employeeren tot den dienst van 't gemeen, mits hem daervoor recompenseerende naer den oorlogh, maer ick en weet niet ofte de Staet of ick yets daertoe kan contribueren; daerom moet het van Keysers wegen gedaen werden. UEd. wil daerover met den Gr. van Windisgratz spreecken, wat daerin kan werden gedaen ofte wat eygentlyck de pretensien syn, maer het moet ten spoedighste geschieden, anders is de tyt van 't jaer verlopen.

Het is een seer groot abuys, dat de Keurvorst van Beyeren ofte ick van advis soude syn dat de trouppes van de geallieerdens de Rhyn niet en souden passeeren, 't is reght contrarie, 't geen ick versoeck, dat UEd. aen den Hr. Smetteau wil seggen, dat hy het bekent magh maecken daer het behoort. Ick blyve enz.

P. S. Wy staen nogh gecampeert in 't gesight van den vyant, maer het terrible quaet weer dat dese drie daghen en naghten heeft gedaen, veroorsaeckt, dat het riviertje Mehagne is gedebordeert, en tegenwoordigh impassable. Het Casteel van Namen defendeert sigh en het scheynt, dat het garnisoen wil repareeren d'infame defentie die de stadt heeft gedaen.

Ick en twyfele niet, hadt de stadt maer drie daghen langer gehouden, soude wy deselve onder Godes segen hebben gesecoureert, maer wat van 't Casteel sal werden, en weet ick als nogh niet; dat deselve tusschen de Maes en Sambre light schynt insurmontable.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Villers, den 12 Juni 1692.

Het is my seer leet te sien, dat de negotiatie met Saxen t'enemael is af-

gebroocken, soo dat men weynigh te verwaghten heeft van d'operation aen den boven-Rhyn en sullen vervolgens van hier geene detachementen derwaerts gesonden werden en wy dienvolgens weynigh lught hebben om yets te kunnen ondernemen teegens sulcke stercke armées. Het sal seer nodigh syn dat de Staet aen den C. van Brandenb. sende om hem te complimenteeren; seeckerlyck syn syne trouppes genereuslyck en spoedig de Maes gepasseert.

.... Het Casteel van Naemen defendeert sigh nogh en wy syn van intentie om morgen een march naer de reghterhandt te doen en traghten den vyant dien wegh aen te koomen, is het doenelyck, hebbende gisteren een crygsraet gehadt van alle de generaels, die meest eenparigh van sentiment syn geweest, dat het onmogelyck was den vyant van hier aen te tasten, daer deselve tegenwoordigh geposteert staet. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leeger tot Ramillies, den 30 Juni 1692.

.... De vyant heeft sigh gisteren naer de middagh schielyck gedecampeert en sigh getrocken dight onder Namen, aparent om d'attaque van 't Casteel soo veel te meer voort te setten, naerdien d'infanterie die de C. van Vranckryck by sigh heeft, seer gefatigeert is [1]. Wy sullen morgen naer de kant van de Sambre marcheren, en sien wat wy van die kant sullen kunnen ondernemen. Ick blyve enz.

E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

In 't hoofdquartier van den Con. tot Ramillies, den 21 Juny 1692.

.... Het casteel wordt seer vigoureuselyck aengetast ende alle dagh worden assauts op het werck van Coehorn gedaen, maer tot nogh toe hebben de vyanden, boven 't gene ick by myn vorige aen HHMo. hebbe genotificeert, niets vermeestert ende verscheyde advisen van gisteren ende desen morgen brengen mede dat deselve uyt het huys, genaemt de Diable, weder souden syn verjaegt ende anderen willen dat sy maer alleen tot ontrent 't selve in een uytval souden syn terugh gedreven, en dat hare approches syn geruineert ende gevult, oock eenig van haer canon vernagelt. Immers is het seecker, dat de belegerden haer uytermaten wel ende met ongemene dapperheyd defendeeren ende dat de Franssen in haer attaques en in dese laeste sortie veel volck hebben verloren. Ick blyve enz.

E. VAN WEEDE VAN DIJKVELT AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Genappes, den 14en July 1692.

.... Maer wat sal ick seggen, WelEd. Heer? ick durve my niet flatteren, dat veel of yet extraordinairs uyt Spagne is te wachten en hyer is het verval

[1] Saint-Simon, die het beleg bijwoonde, vermeldt uitvoerig hoe ontevreden het Fransche leger werd, toen na onophoudelijke regens geen fourage meer te vinden was en ook het brood begon te ontbreken.

in alles soodanigh, dat ick niet can sien, hoe yet tot verval of betaelinge van soldye of broot voor haer weynige militie sal connen werden gevonden en daer comt by (dogh onder ons en in confidentie) dat de Hr. Churfurst en syne Duytse Ministers diffidentie hebben van die onder de ministers van dit land, die de bequaemste ende de beste geintentioneerde syn en niet alleen sulkx metter daet thoonen maer oock over deselve opentlijck claegen en dese doen weder van gelycke in 't regard van de Duytse ende de Duytse schynen nogh soo weynigh kennisse te hebben van de constitutie van dese landen en van de forme van de Regeringe als wanneer sy hyer drye dagen maer waren geweest en appliceren haer oock soo weynigh ende nemen soo wonderlycke mesures, dat ick vreese dat sy seer langhsaem die kennisse sullen becomen en ondertussen blyven sy sonder haer veel te bemoeyen met de directie ende expedieren bynae niemendal, selfs in saecken van de uyterste nootsaekelyckheyd en haest, en dat wort by de anderen wel geremarqueert, opgenomen en oock onder de goede vrienden aengewesen, en die swacheden beginnen al by anderen mede te worden bekent en te veroorsaecken claghten ende misnoegen en ick hebbe redenen, om te gelooven, dat sulx oock naer Madrid van hyer wort overgeschreven, en wat effect dat 't selve aldaer sal doen, voornamentlyck by diegene die niet seer genegen syn geweest aen den Hr. Churf. is lightelyck te bevroeden.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leeger tot Limbeek, 4 Aug. 1692.

UEd. sal de particulariteyten van 't gevecht van gisteren door den Gr. van Portland en de Hr. van Dycvelt ontfangen, waeraen ick my referere. UEd. kan light begrypen, hoe seer het my chagrineert, dat ick niet beter heb kunnen reuceeren; ick vrees, dat het verlies, dat wy hebben gedaen van zoo veel volck, sal beletten 't executeeren het dessein, dat ick aen de kant van de Maes heb gehadt [1].

DE VICE-ADMIRAAL ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't landsschip de Prins, ten anker bij St. Helensbay onder Wight, den 11en Aug. 1692.

Den 2en deser heb ick my d'eere gegeven UWEG. laatst te schryven: den volgenden daags beriep de Hr. Admirael Russell den gecombineerden crygsraad in de welcke S.HEd. twee brieven van den Hr. Gr. van Nottingham van dato den 17/27 en 18/28 ll. produceerde, houdende, dat de landmilitie tot Portsmuyden geembarqueerd synde, de transportschepen gereed lagen om haar by de oorlogsvloot te vervoegen en daar nevens eenige voorslagen hoe en waar dese troupes t'employeren, doch dat H. M. de executie daaraff t'eenemael overgaff aan 't geene de Hoofd-officieren van de land-militie hieromtrent souden

[1] Hier wordt bedoeld de bekende veldslag bij Steinkerk, die een allernoodlottigsten invloed op de stemming der geallieerden uitoefende.

comen te resolveren; en dewyle het bombarderen van St. Malo en het ruineren van de daarleggende schepen daarby seer particulierlyck gerecommandeerd wierd, soo is daarop goedgevonden een gecombineerd esquader van vyftigh schepen van oorlogh onder den Hr. Admirael Ashby en Vice-admirael van de Putten te detacheren, om daar mede tussen Goudstaart en Isle de Bas te kruyssen en het verseylen van de voorsz. franse schepen van Brest te beletten, en dat men met het resterende van de vloot ondertussen alle devoiren soude doen, om op 't spoedigste met de vloot transportschepen onder den Hr. Hertogh van Leynster te conjungeren, en alsoo t'eerder een resolutie te beramen op wat wyse H. Maj. beveelen met de meeste vrugt en efficacie sullen kunnen achtervolgd en uytgevoerd werden.

Hierop is den 5en het voorsz. esquader van voor Torbay onder zeyl gegaan en den 6en, de wind westelyck synde, het resterende van de vloot oostwaert aan; den 7en had men 't geluck van den Hr. Hertogh van Leynster met syne byhebbende tranportschepen onder Portland te ontmoeten, waarop des namiddags noch aan desselfs boord crygsraad werd gehouden, gecomposeerd uyt de Hoofdofficieren van de gecombineerde vloot en die van de landmilitie, aan dewelcke syne instructie wegens H. Maj. rakende het employ van de geëmbarqueerde armée voorgelesen en gerecommandeerd synde, soo is op het eerste hoofdpoint, om de stad St. Malo te bombarderen, en de Franse schepen aldaar te ruineren, geoordeeld sulx ondoenlyck te syn, doordien geene schepen van oorlogh, vermits de harde tyën en rotsigen en vuylen grond voor die plaats geankerd kunnen liggen, omme de transportschepen met landmilitie gedurende de uytvoering te protegeren, en dat daarenboven niet één Loots durfde aannemen eenigh schip off brander binnen de reede van St. Malo te brengen, vermits door de rook van 't canon, dat allerwegen op de klippen is geplant, 't sight van de marken verduysterd en benomen wordende, met de minste misseyling op deselve soodanigh schip off schepen sekerlyk verloren syn.

Op het tweede point, rakende yets te tenteren op de schepen in Brest en het derde point, om die tot Rochefort op stapel staan en de magazynen aldaar te verbranden, is geoordeelt sulcx t'eenemael ongeraden te wesen, doordien 't saisoen te verre verlopen, de oorloghvloot en die van de transportschepen onder des aan te veel hazard en extremiteiten souden geexponeerd syn.

En rakende de ondernemingen omtrent La Hogue en Havre de Grace, deselve wierden geoordeeld practicabel te syn, doordien de vloot op die kust kan ankeren en de transportschepen allerley protectie toebrengen. Ick en twyfele niet off des nagts tussen den 7en en 8en is het voorsz. resultaat van den Crygsraad aan H. Maj. affgesonden.

Den 9en door 't aanhouden van de westelycke wind met de vlooten tusschen Port- en St. Andrews-land geraakt synde, is op het incomen van nadere bevelen van H. M. in den crygsraad by het geresolveerde van den 7en deser gepersisteerd; alleenlik is daar by goedgevonden om met de westlike wind met

de vlooten na St. Helensbay te seylen, en aldaar op het voorsz. geresolveerde H. M. laatste en positieve ordres aff te wagten.

Volgens het nieuws van Parys van den 29en ll. door den Hr. Gr. van Nottingham aan den Hr. adm. Russell toegesonden, souden thien Franse schepen van 50 tot 60 stukken uyt Brest syn geseyld, gevictualiseerd voor dry maanden, doch onbewust waar heen gedistineerd; dat op de reede aldaar veertigh schepen van oorlogh en dertig branders lagen, en alle avenues, daar een descente meest geaprehendeerd wierd, met canon en mortieren beset waren, behalven dat sigh aldaar een leger van 5 à 6000 man gereguleerde troupes buyten die van d'arrièreban onthield, 't welck alles soo synde het tentamen op die haven niet als te difficielder kan maken. Ick blyve enz.

DE VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't lantsschip de Prins, ten Anker in St. Helensbay, den 15 Aug. 1692.

Op het laatst geresolveerde van den hogen crygsraad, dat my den 11en deser d'eere heb gegeven UWEG. te adviseren, syn den 13en alhier in de vloot gekomen uyt den Raad van HM. de Lords Carmarthen, Rochester, Sidney, Nottingham, Dorset en Cornwallis, dewelcke aan boord van d'Hr. adm. Russell den crygsraad beroepen hebbende en gehoord de mondelinge rapporten van de Vice-admiralen Rooke en Callenburg over de gelegentheid van St. Malo en de grote difficulteiten die haar op doen, om daar een descente te ondernemen, is geresolveerd hetselve desseyn ongetenteerd te laten en syn daarop hooggemelte Heeren op den avond wederom vertrocken, sonder dat my yets meer van haer gebesoigneerde is voorgecomen. Ondertussen syn op gisteren twee regementen gedebarqueerd en soo my geseid werd soude de resterende militie naer Duyns seylen. Ick blyve enz.

DE PRINS VAN WALDECK AAN A. HEINSIUS.

Arolssen, le 8/18 Nov. 1692.

Voyant approcher l'heure de ma mort, je viens de vous dire Adieu, Monsieur, en vous remerciant de l'affection que vous m'avez si sincèrement tesmoigné pendant le tems, que vous tenez les rènes des affaires. Le bon Dieu vous recompense, ce que je n'ay pas pu faire moy mesme par des agréables services. Il bénisse vos conseils salutaires et vous conserve pour la gloire de l'Estat et le service du publicq encore longues années en toute sorte de prosperité; mais n'oubliez pas, Monsieur, je vous en supplie, d'assister et de protéger ma famille, laquelle j'abandonne assez désolée, n'ayant jamais songé à autre chose que de bien servir mes maistres et la cause commune, et c'est qui me fera espérer que l'Etat par vostre bonne récommendation en voudra bien avoir souvenance,

dont je seray beaucoup consolé à l'estat où je me trouve; qui suis jusqu'au tombeau etc [1].

WALRAVEN PRINS VAN NASSAU AAN A. HEINSIUS.

Usingen, le 8/18 Dec. 1692.

Je n'ay pas voullu manquer de vous advertir que les ennemys ont assiégé le Chateau de Reinfels depuis mardi passé, mais jusques hier au matin ils n'avoient encore rien fait que de travailler à deux batteries en attendant leur artillerie qu'ils avoient bien de la peine de faire avancer par le grand dégel qui est survenu le mesme jour qu'ils sont arrivés devant la place, et des meschants chemins et montagnes qu'ils ont à passer, et comme despuis les derniers jours il pleuvoit bien fort, il serait apparent que si les troupes logées dans les Pays de Cologne et Julliers et Munster s'assembloient à Coblence, de mesme que celles de Cell et de Hesse-Cassel, qui sont toutes actuellement en marche pour s'y rendre, que l'on devanceroit fort les ennemys et que l'on pourroit espérer quelque chose de bon. Mais il faudroit que cela se fit promptement, parce que la place ne vaut pas grand chose, bien qu'il y a un fort bon homme qui y commande. Je viens de recevoir une copie d'une lettre de ce commandant, qui marque que les ennemys ont emporté un meschant fort éloigné d'un coup de canon de la place et qu'ils avoient attacqué la basse cité nommée St. Gervais, située au bord du Rhin, mais qu'ils auroient ésté repoussés. On mande aussy que les ennemys sont en mouvement sur le Haut-Rhin, du costé de Philipsbourg.

WALRAVEN PRINS VAN NASSAU AAN A. HEINSIUS.

A Usingen, ce 14/24 Dec. 1692.

Il m'est revenu un exprès de là, il y a quelques heures, que j'y avois envoyé, qui me rapporte avoir vu luy-mesme que les ennemys n'avoient encore rien emporté du grand fort hier au matin á onze heures ny que fort peu endommagé et qu'il y avoit un Règiment entré dans la basse cité pour les soustenir et c'est aujourd'huy le cinquième jour qu'ils battent ce fort, mais ils n'avoient que huit pièces de canon en batterie et point de mortiers jusques alors. Si les nouvelles de Cologne que l'on me mande sont véritables, les trouppes de l'Electeur de Brandenbourg et du Palatin jointes par quelques régiments de l'estat et de Liège, doyvent estre arrivés hier ou aujourd'huy à Coblence. Mons. le Landgrave de Hesse-Cassel est arrivè hier en personne à Reinfels où on peut entrer et sortir librement par le Rhin. Je l'aurois accompagné dans cette expédition, si je n'estois assez malheureux de n'avoir pu quitter ma chambre depuis un mois. J'y ay un gentilhomme pour m'advertir de tout ce qui s'y passera

[1] Van dezen brief is alleen de handteekening eigenhandig.

Willem III schreef den $\frac{26 \text{ Nov.}}{6 \text{ Dec.}}$ aan Heinsius. »De confirmatie van de doot van den goeden vorst van W. bedroeft my seer en is voor de republiek en my een irreparabel verlies, 't welck al syne vyanden al te vroeg sullen moeten bekennen. Syne goede en trouwe diensten meriteren wel dat de Staet syn versoeck op syn dootbed quame toetestaen.«

que je ne manqueray pas de vous en donner advis d'abord, en demeurant tousjours etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{26 \text{ Nov.}}{6 \text{ Dec.}}$ 1692.

. . . . Ick meen dat de bekommernissen voor Coblens wel syn gefondeert. Ick heb UEd. in een van myn voorgaende gescreven, dat ick meende dat de Gr. van de Lippe behoort te werden versoght om het commandement te nemen niet alleen van de plaets, maer van alle de troupes die daaromtrent souden worden gelegen en dat soude dienen te geschieden door den Keyser, en den Ceurvorst van Trier; selfs ick magh wel lyden, dat de Staet eenigh geschut en amunitie derwaerts sent, maer het dient yser canon te syn, want wy het metael niet wel kunnen spaeren, ende als het sal geschieden, hoe eer hoe beeter.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, den 21/31 Dec. 1692.

Ick wil hoopen, dat de belegering van Rhynfels de Duytschen sal opwecken maer ick ben seer becommert voor het verlies van die plaets, vresende dat het secours te laet sal koomen. Als de vyant daer meester van sal syn, sien ick niet hoe de communicatie tusschen Ments en Coblens sal kunnen werden gemaintineert, insonderheyt te waeter.

Ick vrees dat men in geen staet en is om veel trouppes, van den Staet naer den Rhyn te doen marcheeren, ten waere eenige ruytery, want het soude moeten syn uyt de garnisoenen op de Maes, dewelcke aldaer soo seer nodigh syn, en ick vrees, volgens UEd. laetste scryvens met de eerste post te hooren, dat Huy geattacqueert sal syn, dat niet langh kan duren, de plaets synde in sleghten staet; 't geen de Hr. Coehorn voorslaet, dat tot Huy en Luyck gefortificeert, behoort ten eerste by de hant genomen, indien de vyant de eerste plaets niet en heeft geattacqueert; in alle gevalle soo is het soo veel te nodiger aen de laeste, maer sonder dat by den Staet de nodige penningen daertoe werden geavanceert, is het niet doenelyck. Daerom dient 't geen UEd met Norf heeft gesproken ten eerste tot effect te werden gebraght sonder een moment tyt te verliesen en dat UEd. daervan aen den Hr. Coehorn kennis wil geven, ten eynde de fortificatie met alle vigeur aenstonts by de hant magh werden genomen. Ick en heb oock in deze pressante noot niets tegen, dat eenige amunitie en canon naer Luyck magh werden gesonden.

GENERAAL VAN COEHOORN AAN A. HEINSIUS.

Liège, 10 Dec. 1692.

Par la liste que le Comte de 't Serclaes m'a donné, on voit l'estat des canons et amunitions de cette ville. Ledit Comte m'a prié de vouloir mettre en estat les choses les plus necessaires pour la défense de cette ville. Je n'ay pas voulu mancquer de les mettre icy et me donner l'honneur, Monsieur, de vous

les envoyer, et comme je ne puisse doubter que ceux qui connoissent Liège, sans bien connoitre la situation, diront, qu'il est impossible de défendre une grande ville si peu fortifiée et commandée par plusieurs hauteurs, et que le canon et les amunitions se perderont avec la ville, toutes les apparences y sont, si on s'amuse à vouloir défendre les remparts de cette ville; vingt mille hommes ne la pourraient sauver si on n'occupe pas les hauteurs. On a commencé à y travailler, mais avec une lenteur, faute d'argent et des instruments nécessaires à remuer la terre. Je ne vois point d'apparence de l'achever en temps, si on ne s'en mêle d'une autre manière.

Monsieur connoit de quelle importance est la conservation de cette place et pour la conserver il n'y a point d'autre (moyen) que de fortifier les hauteurs à l'entour. J'espère de pouvoir venir à bout si on fournit les choses nécessaires. Monsieur, je n'ay pas voulu manquer à vous faire part de mes considérations et vous prie d'y faire réflexion, avec quoy je demeure etc.

GENERAAL VAN COEHOORN AAN A. HEINSIUS.

Liège, 30 Dec. 1692.

J'ay reçeu celle que vous m'avez fait la grace d'envoyer le 26 du courant, par laquelle j'ay compris que vous souhaitrez de sçavoir la quantité de canon et amunitions que nous avions icy de la part des Estats des Prov. Un. et de celle que cette ville en a de soy mesme. Pour le présent de la part des Estats il y a dix pièces de campagne, quatre de douze livres et le reste de trois à six livres de balles; voilà ce que les Estats ont icy de canon avecq cent mille livres de poudre. Pour la ville elle a environ vingt mille livres de poudre, pas de canon de bronze, seulement quelques piéces de fer, qui nous ne peuvent servir en aucune manière, ni aucunes grenades ny mesches et d'autres choses nécessaires pour la défense d'une place, pourquoy, Monsieur, je vous supplie très humblement d'avoir esgard à mes premières remontrances, et comme nous avons besoin pour la défence de cette ville d'un corps considérable, nous en aurons besoin á proportion d'amunitions. Monsieur, vous m'avez aussy mandé un expédient pour l'argent. Je vous prie d'en avoir le soin, car nous sommes dans une place où la pelle servira autant que le musquet. Pour nouvelles, que les ennemis ont abandonné Huy et se sont retirez á deux lieus de là du costé de Namur auprès de leur pont où qu'ils ont encore gardé. Les trouppes arrivées de Maestricht et d'ailleurs s'arrestent icy jusques à ce que nous sçaurons où que leur marche se dirigera.

S'ils sont en guarnison nos trouppes se retireront aussy. Nous ne pouvons pas encore comprendre pourquoy ils ont fait cette marche, ayant fait préparer beaucoup de fachines pour attacquer la dite ville. Il faut qu'ils ont eu des raisons que nous ne sçavons pas encor, avecq quoy etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{30 \text{ Dec.}}{9 \text{ Jan.}}$ 1692/93.

Het schynt, dat men altyt in ongerustheyt moet syn, want nu dat ick ben bevryt van de becommering voor Huy, heb ick tegenwoordigh niet weyniger voor Furnes en het gevolgh 't geen 't verlies van die plaets soude kunnen veroorsaecken voor my. Ick kan voor het tegenwoordighe daer anders niet in doen als traghten met patientie af te waghten den uytslagh dien de goede Godt daerin sal willen geven.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

Brussel, den 1 Jan. 1693.

De vyant van Huy weder geretireert synde en Boufflers te post naar Vlaenderen gegaen, daer de Hertogh van Wirtemberg my dese nacht schryft, dat Furnes effective belegert hebben en met 50 stucken kanon beschieten, soo ben ick gisteravont laet hier gekomen en vertrecke soo aanstonts derwaerts; onse Vlaemse trouppen syn aen 't marcheren, soo is d'infanterie van Brussél en Mechelen in march, den vyant noch staende te Andenne aen de Maes met het corps dat voor Huy is geweest, en de quartiermeester-generael Dopff my met veele circumstantien verseeckerende, dat haer desseyn op Luyck is geweest en dat se veele correspondentie daer binnen hebben, soo laet ick de cavallerie by Tirlemont en in 't landt van Luyck noch te samen, ja self zoo haer dessein soude syn om den vyant van de Maes wech to jaegen, en de Luyckenaars wat de hant te geven.

Ick hoop dewyle het den ganschen nacht geregent heeft en de Gr. van Hornes by syne laeste brieven soo wel Dixmuyden als Furnes meynt te maintineren, dat haere defensie begonnen sullen syn en dat deze plasregens geen schade sullen doen, of se syn niet te mainteneren geweest. Ick hebbe groote bekommeringe voor Luyck; er sal op de conservatie van die stadt moeten gedacht werden.

Met grooten haest sal met permissie afbreecken en blijven etc.

GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

Nieupoort, 5 Jan. 1693.

Ick ben eergisteren jegens den avont, synde den 3en deses, hier gearriveert en bevinde dat de vyant sich tusschen Furnes en hier soo dicht voor de

inondatien van Nieuwpoort heeft gestelt, en sich begraeven hadde voordat onse Vlaemse trouppen arriveren souden, dat het seer difficiel wesen sal haer te depossederen ofte Furnes t'ontsetten, te meer omdat men niet eygentlyck weeten kan de sterckte van haer leger. Byaldien men de deserteurs gelooven wil, syn se bynae eens soo sterck dan wy en is het heden de negende dach dat se gecampeert staan en de sesde dat onse trouppen syn gearriveert, die noch meerendeels het dack hebben. Heden is de eerste dach dat se op Furnes hebben beginnen te schieten, soo men van hier oordeelen kan, doch niet sterck en heeft de Cheurfurst crygsraet gehouden en met eenparige stemmen van de generaels geresolveert vooralsnoch het ontset niet te tenteren maer aftewachten wat Godt door quaet weder of andersints geven sal. Het is seker dat by dit weder te camperen de vyant veel lyden moet, doch hoe lang de Graaf van Hornes resisteren sal, wanneer hy met vigeur wordt geattacqueert, kan niet seggen. Het is een facheuse saeck, den vyant soodanigh geposteert te sien, dat men se niet dan met het grootste desavantage van de werelt kan attacqueren, want wy hebben niet dan een smal front om tot haer te komen, sy hebben 't gansch breet en syn door eene linie en drie reduyten daer canon op geplant staet gedeckt. MH. de Cheurfurst heeft mede geresolveert en op my begeert, dat men Dixmuyden verlaeten soude, waertoe d'ordres desen dach syn afgegaen, om het guarnisoen, d'artillerye, ammunitie en vivres te salveren, alsoo verscheyde advisen ingekomen syn, dat noch een ander corps onder den Marquis de Villers in marsch was, doch door de quade wegen verhindert om gedachte plaetse mede te infesteren en soodanigh te sluyten, dat men se mede niet soude secoureren kunnen. Het syn facheuse saecken en waere beter geweest, dat men dese plaetsen niet hadde geoccupeert of wel deselve ten eenenmael in staet van defentie gebracht. Nieupoort en Oostende syn oock in soo slechten staet, dat niet sie hoe die sullen geconserveert worden, bijaldien er niet met vlyt aen gearbeyt werdt. In somma, WelEdG. Heer, noch op dit landt, noch op syne regeringe is geen het minste verlaet meer, en hoe het noch met Luyck sal gaen en weete niet. Men hadde aen my den Major Posterne (?) afgevaerdigt om by monde eenige saecken te raporteeren, die de penne niet konden werden toevertrouwt, doch ick was herwaerts vertrocken, soo dat hem niet gesproocken hebbe. Ick moet hiermede afbreecken en blyve enz.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

Gent, den 12 Jan. 1693.

Dat Furnes den sesden deses is overgegaen heeft UWEG. uyt myn voorige gelieven te sien. De redenen, die de Gr. van Hornes allegeert waerom hy 't niet langer gehouden heeft, gaen hier nevens. Het is facheus en waer te wenschen, dat men die plaets liever niet hadde beset gehadt. De vyant heeft seer veel geleden en hadde de belegering geduurt, se waeren gedesoleert geweest; se hebben 44 bataillons te voet en 87 esquadrons paerden te samen gehadt;

onse troupes hebben oock seer veel geleden en ons voetvolck kon niet meer. Het guarnisoen van Dixmuyden heeft om drie uren te marcheren 24 uren tusschen wegen geweest. D'artillerye en ammunitie van oorloch is gesalveert, maer koorn en meel hebben se moeten achterlaeten by manquement van schepen. Het gedachte guarnisoen hebben oock 400 siecken met gebracht die men te Bruggen laeten sal. De vyant heeft in Furnes tien bataillons te voet gelaeten en gelyck se met alle haere guarnisoenen daer seer sterck blijven, soo hebbe ick in Nieupoort oock tien bataillons gelaeten, te weeten 5 van Furnes en 5 van Dixmuyden. Wanneer men den vyant verder retireren siet, kan men dat guarnisoen van gelycken verminderen. Ick kan my niet imagineren, dat de vyant geen grooter desseyn heeft gehadt, geconsidereert haere groote artillerye en dat 40 mortieren by haer hadden. Nieupoort is een considerable post doch in slechten staet, men sal daer nu aen wercken en is de Hartoch van Holsteyn, om neffens den gouverneur te commanderen, daer gebleven. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, *den* 3/13 Jan. 1693.

Alhoewel wy tegenwoordigh twee posten uyt Hollandt manqueren van voorleden dynsdagh en vrydagh, soo heb ick gisteren door een expresse van den Ceurvorst van Beyeren, den 7en van Nieuport vertrocken, de facheuse tyding ontfangen van het verlies van Furnes, en dat deselve hadde geresolveert Dixmuyden te abandonneeren [1]. Ick en sie nu niet hoe het mogelyck sal syn Nieuport te salveeren, synde in dien miserablen staet van defensie als deselve is, en als die plaetse verloren gaet, sal Ostende oock haest volgen, dewelcke in geen beter staet en is, soo dat UEd. kan dencken in wat bekommering ick ben, 't welck niet weyniger en is voor de plaetsen op de Maes. Ick moet daerom UEd. noghmael recommanderen, dat ten spoedighsten penningen mogen werden gevonden, om aen Luyck en Huy te doen arbeyden volgens den voorslagh van den Gen. Major Coehorn. Ick blyve onveranderlyck UEd. goede vriendt, denselven toewenschende alle heyl en segen in dit nieuwe jaer.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, *den* 10/20 Jan. 1693.

Het is seer facheus de grote verliesen die men ter zee doet en insonderheyt de Convoyers; maer men doet niet wel in Hollandt, om een schip alleen te

[1] In een onderschepten brief van Fransche zijde, leest men (21 Jan. 1693).
„L'on a repris sur cette frontière la tranquilité dont on a besoin dans les quartiers d'hiver pour se remettre de la fatigue. Les alliez ont laissé Furnes et Dixmude en bon estat bien fortifiés et bien munis; aussi l'on n'aura pas de peine à les garder. Mr. de Boisselot, qui est dans Dixmude, prétend en rendre aussi bon compte qu'il a rendu de Limmerick. Je ne crois pas qu'on abandonne Furnes l'esté prochain, les fortifications en sont en assez bon etat pour les garder; on dit que leur propreté fait plaisir à voir."

wagen, want d'experientie heeft maer al te wel geleert, dat de vyant met twee, drie en meer schepen te gelyck cruysen, soodat men nootsakelyck in toekomende groter convoy moet geven, waeromtrent de collegien ter admiraliteyt malkanderen moeten verstaen, en soo veel niet op haer particulier interessen sien, maer in 't generael de comersie traghten te protegeeren, 't geen UEd. in ernstige termen aen den secr. de Wilde uyt mynen naem wil seggen, want ick vrees, dat hy meer reflecteert op 't particulier interest van syn collegie als van het generael en oock al te veel de menage soeckt en dienvolgens te spaersaem is in het verleenen van suffisante convoyen. Het sal syn bedencken hebben om het cartel te waeter met de Fransen te breecken, maer men behoort haer te handelen als sy ons volck doen, alhoewel ick geloof, dat in dit laeste ongeluck van van der Colck sy het volck niet hebben kunnen bergen [1].

De Gr. van Portland sent met dese post aen den secr. de Wilde een lyst van het esquadre van scheepen, die ick meen gereet te hebben in het begin van february; ick wenste seer dat soo veel scheepen behalve de wintervloot uyt Hollandt daerby werden gedaen, als eenighsints in dien tyt koste gereet syn, want wy worden van alle kanten geadverteert, dat het dessyn van de Fransen soude syn. om in die maent, ofte in 't begin van maert haer geprojecteerde descente alhier te doen, 't geen niet en kan werden belet als door sulcke suffisante esquadres. Voor de rest van equipage alhier tot de groote vloot gaet het wel voort en ick en twyfele niet of sal veel eerder gereet syn als voorleden jaer. Ick wil hoopen, dat het van's gelycke in Hollandt en Zeelandt sal syn, insonderheyt dat het pretext van het lang vriesend weder niet en is als voorleden jaer. Ick versoeck dat UEd. deese importante saecken met alle vigeur wil doen pousseeren.

. . . . De bekommeringe die UEd. heeft voor de frontieren in Vlaenderen en op de Maes syn conform de myne en al te wel gefondeert, maer waer by den Staet gelt genoegh sal kunnen worden gevonden om die in behoorlycken staet van defentie te brengen sie ick swaerlyck tegen aen, want het emense sommen sullen syn die daertoe worden gerequireert. UEd. raisonnement is seeckerlyck onweederspreeckelyck, dat het beeter is die onkosten aldaer tegenwoordigh te dragen, als aen de frontieren van den Staet selfs, als den oorlogh door het verlies van die plaetsen op den bodem van den Staet te moeten voeren, 't geen ick oock altyt soo heb geconsidereert. Men sal moeten doen wat men kan, om de Spaensen onder de handt te helpen, om haer frontieren in beter staet te brengen, want sy syn het niet maghtigh behalve haer goede wil en directie. Wegens Huy en Luyck hoop ick dat volgens myn voorgaend scryvens al sal syn geresolveert, en in 't werck gestelt, want de prompte executie dependeert alles van. Als men gelt aen de Spaensen soude leenen, om aen de fortificatien van haer frontieren te wercken, diende de Hr. van Dycvelt daeromtrent ten spoedighste ge-

[1] De kapers van Duinkerken verbrandden niet zelden de genomen schepen en wierpen de manschap over boord.

last, om ten minste belofte by geschrifte te hebben van restitutie en het selve te assigneren op het verder inkommen van de Marie ofte eenigh ander fons. Ick sie niet hoe het my mogelyk sal syn om daertoe te contribueeren, want de fons die ick sal krygen van het parlement sullen seer ver te kort schicten aen absolute nootsaeckelykheden, veel min dat ick yets extraordinair sal kunnen doen, insonderheyt als ick sal moeten contribueeren, om den Ceurforst van Saxen te gewinnen [1] en voor de campagne in Piemont, sonder hetwelcke aldaer niets importants sal geschieden ende als daer soude bykoomen nieuwe wervingh ofte overneming van trouppes, 't welck soo nootsaeckelyck is, kan UEd. oordeelen van myn onmaght. Om een regiment Switsers te doen werven, soude het d'onkosten niet waert syn, maer koste men vierduysent man krygen volgens een concept dat de Hr. van Dykvelt my heeft overgesonden, was een goede saeck. UEd. kan in syn absentie met den Hr. Smetteau spreeken die hem dese propositie aen de handt heeft gegeven en sien ofte het practicabel soude syn, om sich van dat volck dese campagne te kunnen bedienen. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, 14/24 Febr. 1693.

. . . . Ick vrees in geen staet te sullen syn om te kunnen contribueeren tot werving ofte onderhont van een corps Switsers, want de fons die het Parlement my heeft gegeven syn voor de helft soo sleght, dat ick daerop geen credit sal kunnen maecken en vervolgens self niet weet hoe het mogelyck sal syn dat ick aen de ordinaris lasten van myn trouppes en equipage te waeter sal kunnen voldoen, 't welck my niet weynigh bekommert en chagrineert, dat ick niet meer tot het gemeen kan contribueeren in een tyt dat het soo noodigh soude wesen dat men van alle kanten efforten dede om den vyant te resisteeren. Het is bedroeft te sien dat dese natie niet anders en denckt als haer eygen passien te voldoen, sonder eenigsints reflectie te maecken op het publicq. Ick blyve enz.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

Maestricht, den 15 Febr. 1693.

Voorleden Woensdach ben ick naer den middach hier noch soo tydich gearriveert, dat denselven dach de tour van de fortificatien hebbe gedaen, die in tamelycke goede ordre bevinde, uytgenomen dat veele palissaden en storm-paelen manqueren, die, soo ick hoore, bestelt syn en met alle spoet sullen moeten worden geset, waertoe ick d'ordres gegeven hebbe. Voorleden donderdach 'smorgens ben ick tydich naer Luyck gegaen, alwaer den Vrydach ben stil gebleeven om alles te besichtigen en gisteren weder hier gekomen.

---

[1] Bijzonderheden over de wijze waarop de Saxische keurvorst werd »gewonnen« vindt men o. a. bij *Macaulay* II. pag. 266.

Het retranchement van den Hr. Gen. Maj. Koehoorn vinde al verre geavanceert, is in syn selven goet en werdt wel gemaeckt, maer het wil noch al vry lang aenloopen eer dat het sal wesen volmaeckt en dan sal 't eene groote besetting tot syne defensie vereyschen. Hy spreeckt van tien à twaelf duysent man behalven wat men in de stadt laeten moet, doch allen die daer met myn syn geweest oordeelen van meer, en waer sal men noch dat volck vinden. Maestricht vereyscht oock syne besetting en kan niet minder dan acht à tien duysent man hebben en byaldien d'armée dusdanich werdt verdeelt, soo sal der weynich in 't velt komen. Vlaenderen wil van gelycken een corps vereyschen en ick beduchte, byaldien de vyant soo groote kracht te saemen brengt als de geruchten seggen, dat se met twee legers, het eene op de Maes, en het andere in Vlaenderen ageren sullen en wil de vraege dan syn tot conservatie van welck van beyden wy onse meeste forces gebruycken sullen. Het desseyn is anders van sich te camperen tussen Luyck en Tongeren, soo haest als de vyant in aentocht is, en dat sich dan te gelyck de sesduysent Brandenburgers by dit corps vervoegen souden, waermede dan Maestricht en Luyck voor soo lange syn gedeckt, maer tot versterckìng van dit leger werdt mede het Brabandtsche corps vereyscht en dan syn wy gansch van Vlaenderen af, behalven dat men Brabant niet kan abandonneren voordat men den vyant elders siet; enfin, het vindt aen alle syden syn swaericheyt. Wij moeten daerom niet laeten wat mogelyck is te doen en sekere mesures nemen, die daerin sullen bestaen, dat wy vroech vaerdich en gecantonneert syn, waertoe de magazynen sullen van noode wesen en sal ick d'eere hebbe UWEG. per naesten onse dispositien hiervan toe te senden. Se syn noch niet geperfecteert en afgeschreven. Men heeft oock geresolveert hoe men 't met Huy sal maecken, en sal morgen de Hr. Coehoorn derwaerts gaen om de vyfduysent Rykd. te employeren, dat hooch noodich is. De Luyckse infanterye sal Huy besetten. Ick hebbe oock revue gedaen over de guarnisoenen van den Staet in Luyck en hier; de cavallerye sal haest compleet syn en de infanterye is beter dan ick hadde gedacht. Ick hebbe aen de officieren op 't serieuste gerecommandeert alle devoiren aente wenden om in staet te syn. De Luyckse cavallerye is seer slecht en in quaden staet, doch nu sullen der twee maenden worden betaelt, soo haest als se de veertich duysent Ryckd. behalve de 20,000 Ryckd. voor de fortificatien van Coehoorn sullen hebben getoucheert en hebben de Prins van Luyck en de domdeecken, die alles doet, my ernstich versocht het prompt fourneren van 't gene aen dese penningen manqueert te recommanderen. Se seggen van haer eygen geen meer gelt te hebben als om haer voetvolck te betaelen, dat noch 3000 man is.

BARON VAN PALLANDT AAN DEN GRAAF VAN ATHLONE.

Ath, den 12 April 1693.

De ordres die UHWG. my heeft believen toe te senden van den 8en April hebbe ick gister ontfangen en sal niet manqueren, dewyl de eere hebbe by

absentie van den Hr. Overste Potbos [1] de drie alhier lichende bataillons van onsen Staet te commanderen, deselve in alles te doen obedieren en kan UHWG. verseekeren, so wy de eer hebben van gewapent te worden en de Hr. gouverneur ons doet hebben wat dat tot een defensie vereyst, wy alle vigoureuse resistentie geresolveert syn te doen, die van eerlicke luiden kan gedesireert worden en op geene capitulatie denken. Waertoe alles sal contribueren wat in myn kleyn vermogen is, daer UHWG. kan verseeckert van syn, so my Godt gesontheyt laet. Verders so bevinde my geobligeert van bekent te maeken, dat seer weinig officieren by het Potbosche regiment present syn, selfst niet eene van de drie hooft-officieren en besorge dat de soldaten van dat Regement seer staen te deserteren door manquement van betaling. De HH. officieren verseekeren my dat sy buiten staet syn haere compagnien eene leeninge meer te geven, doordien sy al 16 leeningen aen haere soldaten verschoten hebben; het welk besorge met die luyden slegt vegten wil geven so daer niet in voorsien wert. Het regement van Losecoten is ook seer swack van volck, doch hare officieren meest present. Het regement van Slangenburg is meest so van officieren en soldaten compleet hier. De Hr. Gouverneur apprehendeert seer door eenige brieven die geintercipieert heeft, of eenig verraet in syn garnisoen mogt hebben, doet alle vlyt om het t'ontdecken; heeft ondertussen de magasynen met dubbelde schiltwagten doen versien en een reserve van hondert man doen commanderen, om bij alle voorvallende desordres te konnen gebruicken, maer alle instantie die ick doe om kruit, loot en lonten voor onse wagten te hebben, kan het niet obtineren, hetwelk van harte wenste dat aen den Hr. Gouverneur mogte bevolen werden om geen affronten te lyden. De viant doet veel trouppes naer Mons defileeren onder pretext dat sy aldaer aen de fortificatien sullen arbeyden; ondertussen komen daer dagelyks veel scheepen en wagens met allerley ammunitie aen en seer veel komen uyt het landt van Artois.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Loo, 1 Mey 1693.

. . . . Daer syn geen trouppen genoegh om twee considerable armées aan den Rhyn te formeren, soodat het eene maar een kleyn corps moet syn om te decken. De Lantgraef van Hessen soude oock wel willen, dat men hem een Armée formeerde om te commanderen, gelyck UEd. door den overste Tettau sal verstaen, en het slimste (is,) dat in geen staet is, om syne trouppen in 't velt te brengen sonder assistentie van gelt, dat voor my onmogelyck is, en ick geloof oock voor den Staet. Op dien voet is het niet langer te houden, dat de lasten van den geheelen oorlogh op onse schouderen souden vallen, waertoe van alle kanten wert gebuteert en hoe williger dat men is, hoe meer men wert geverght, gelyck o. a. oock klaer blyckt by de Luyckenaers, die nu niets in de

[1] Putbus?

wereit tot haar defentie willen contribueren, maer nu alles willen schuyven tot lasten van den Staet en my. Ick ben in 't seecker beright, dat de saecken van haar finantie seer qualyck werden gedirigeert, daer de Staet wel naer dient te doen sien, want anders sullen sy sulcken ballast werden, dat men het niet sal kunnen suporteeren . . . .

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Diegem, den 30 Mey 1693.

De veelvuldige occupatien hebben my tot nogh toe belet aan UEd. te scryven en het is my leet, dat ick niets goets heb te seggen. Het verlies van Heydelberg geeft sulcken alarm in Duytslandt, dat ick seer bekommert ben, dat veele Princen tot extravagante resolutien sullen koomen en ick en sie niet, indien de vyant haer advantage pousseert, waer daer maght genoegh is om Mentz en Francfort te salveeren, als de vyant die plaetsen sou willen attacqueeren.

De bekommernissen alhier en syn niet minder; het is ongeloofelyck d'overmaght die de vyant heeft; tot nogh toe hebben geen van haar twee armées, die by Mons en Tournay syn vergadert, eenigh movement gedaen, maer wy verwaghten alle uur; ofte het hier sal gelden, als de meeste advisen luyden, ofte op de Maes en kan men niet weeten. [1] Alle dese swaerigheden heb ick in 't eynde van de voorleden campagne en desen winter wel voorsien; daerom hadt ick seer gewenscht, indien daer middel hadt geweest om tot een vreede te geraecken en ick ben wel te vreden, dat de Hr. Lilienroth daerover in Sweden scryft volgens UEd. voorslagh. Ick heb alleen in bedencken ofte dat den Gr. van Oxenstern niet en sal chagrineren, dat men tenemael door syn canael niet doet arbeyden. Ick vrees, dat de goede successen, die de Fransen in Duytslandt hebben en hier oock souden moogen krygen, Denemarcken niet en sal animeeren om Ratzburg effectief t'attacqueren. Koste ons esquadre naer d'Oostzee werden vervaerdight, het soude Denemarcken mogelyck wederhouden. Het waer altoos goet, dat men het daer dede aprehendeeren. Ick blyve enz.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

In 't leger te Tienen, 20 July 1693.

UWEG. sal met den post van heden vernemen, dat de vyant en eergisteren en gisteren syn gemarcheert, dat se voor Huy staen en het selve sooals alle d'adviesen luyden, attacqueren sullen, te meer dewyl de Marquis d'Arcourt [2] en de Gr. van Guiscard bereits het van de syde van de Maese berent hebben. Ick

---

[1] » Le roi (de Fr.) declara le 8 Juin à M. de Luxembourg qu'il s'en retournoit à Versailles, qu'il envoyoit Monseigneur en Allemagne avec un gros detachement et le maréchal de Boufflers. Le maréchal représenta au roi la facilité de forcer les retranchements du Pr. d'Orange et de le battre entièrement avec une de ses deux armées etc. *Memoires de St. Simon* II. p. 54.«

[2] d'Harcourt.

hebbe op ordre van den Koninck eergisteren avont een expresse naer Luyck aen den Gr. van Serclaes gesonden met begeeren, dat SWGeb. noch eenich volck binnen Huy werpen wilde, doch soo aenstonts antwoort hy my, dat het onmogelyck is en dat men alleen op een prompt ontset moet dencken. De vyant staet tusschen Warbuse (?) en Val-Nostredame, aparent met den rug tegen Huy omdat het casteel en al de sterckten aen de andere syde van de Maese leydt en dat se ons dan het front bieden. Ick vertrouwe dat wy morgen weder marcheren sullen en kunnen wy met de tweede of ten minsten de derde marsch naeby haer syn. Myne opinie is, dat se niet blyven sullen waer se nu staen of se willen bataille leveren en souden ons dan noch tegen komen. Want se syn stercker in ruyterye dan wy en op de groote Cassay (?) is eene schoone vlakte. Het laetste relaes dat ick uyt het vyant's leger gekregen hebbe en S. M. vertoont, seydt, dat se waeren 96 bataillons te voet en 201 esquadrons paerden en wy hebben hier 150 esquadrons paerden, met in de 80 bataillons te voet, daerby soo kan men trecken de guarnisoenen van Luyck en Maestright, die noch al considerabel syn. Godt geve dat wij met tenaestenby eguale forces en avantage aen haer geraecken mogen en ick hoope Hy sal ons eenmael de victorie verleenen.

De Hartoch van Wirtemberch sal apparent de linien in Vlaenderen forceren. Maer het waer te wenschen, dat hy met syn detachement by ons was, soo de bataille sal gegeven werden. . . . . Ick blyve enz.

GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

In 't leger te Neerhespen, den 27 July 1693.

UWEG. sal apparent het subiet overgaen van Huy verstaen hebben en dat het guarnisoen weynich resistentie heeft gedaen, [1] hetwelcke de mesures van S. M. seer gebroocken heeft, die met d'armée al tot op twee uuren naeby Tongeren was geavanceert, doch nu weder eene marsch terugge heeft gedaen om Brabant des te beter te decken. Men heeft oock weder in Luyck vier bataillons te voet gesonden, waermede sy haer oude getal van 29 bataillons hebben, die ick hoope dat sich beter weeren sullen, of der is op niets staet te maecken. De vyant is eenichsints Luyck genadert; se maecken fachines en diergelycke preparatien, alsof se gedachte plaets oock attacqueren willen, in welcken geval de Hartoch van Wirtemberg met syne trouppen wel by ons van nooden was, die anders groote progressen met het etablisseren van de contributien in Vlaenderen doet [2]. Men siet nu ogenschynelyck hoe seer dat noodich is meer trouppen te hebben, byaldien men den oorloch continueeren sal en 't werck staende houden en soude het tydt worden daerom te dencken, want men waegt

[1] „J'en vis sortir une assez mauvaise garnison de diverses troupes." *St. Simon* II. p. 56.

[2] Sedert 1692 had men in de Sp. Nederlanden voor de verschillende legercorpsen gewesten of distrikten aangewezen, binnen welke zij hunne behoeften aan fourrage, wagens enz., of een som gelds tot aankoop daarvan konden requireren.

te veel altoos den vyant te moeten observeren met een leger dat veel swacker dan 't haere is en t'is facheus voor den Koninck in persoon overal defensief te moeten gaen.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Neerhespen, 27 July 1693.

UEd. kan light begrypen hoe sensibel my is geweest te vernemen de desastre van 't esquadre van de Middellandsche Zee [1] en alhoewel ick desen slagh hadt verwaght, en belet niet, dat het my ten hooghste toucheert, weetende wat consequentie het sal hebben, soo wel in Engelandt als in Hollandt, naerdien het seeckerlyck een pure negligentie ofte mogelyck yets slimmer is, hetgeen het meest chagrineert, want ongeluckige toevallen van den oorlogh en kan men niet voorkomen, maer dit ongeval en is van die natuur niet. Het verlies van Huy is oock soo sensibel en insonderheyt, omdat de defentie soo infaem is geweest, als wy op de marsch waeren en soo naeby om de plaets te secoureren. Het is seer apparent, dat de vyant nu Luyck sal attacqueren, alhoewel dat 10 bataillons, die ick derwaerts hadt gedetacheert, gisteren morgen daer geluckigh binnen syn gekomen. Godt geeft dat die stadt sigh beter defendeert en my tyt geeft om deselve te secoureren, waertoe ick van node heb het detachement dat onder den Hart. van Wirtemberg in Vlaenderen is.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Tot Terbancken by Leuven, den 30 July 1693.

Het is my seer leet, dat ick UEd. moet seggen, dat gisteren morgen de vyant ons heeft geattacqueert en nae een seer opiniater geveght van over de vier ueren syn wy geslagen. Ick sal UEd. met de naeste de verdere particulariteyten doen weeten; ick versoeck dat dese ingelyde door een expresse aen de koningin magh werden versorght. Ick blyve enz [2].

P. S. Wy marcheren morgen om ons te camperen by Vilvorde en Mechelen, om aldaer ons volck weder te vergaderen en soo veel doenlyck teegens d'onderneming van den vyant t'opposeren.

J. HULFT AAN A. HEINSIUS.

Brussel, 30 July 1693.

De tydingen syn hier nogh soseer confus, dat men niet weet wat te schryven. Nadat de pacquetten aan HHMo. ende HEGr.Mo. gesloten waren, bekom ick kennis ofte liever raport van een garde van den Ceurvorst, den voorgaenden

[1] Het eskader onder Rooke dat de Smyrnasche koopvaardijvloot begeleidde werd door Tourville geslagen, terwijl een groot deel der koopvaarders in 's vijands handen viel.

De slag bij Neerwinden, waaromtrent een zeer duidelijke en uitvoerige beschrijving voorkomt in de *Memoires de St. Simon* II pp. 58 en volgg. Hij laat den Graaf van Athlone sneuvelen, wat onjuist is, en noemt den Graaf Solms „Comte Solars”. Zeer uitvoerig is *Macaulay* II. p. 406.

Een nadere brief de bijzonderheden van dezen slag vermeldende ontbreekt.

nacht ten 12 uure uyt het quartier van denselve Ceurvorst vertrocken, die tydinge brengt, dat de vyand op 't corps de bataille is deurgedrongen, dat de linkervleugel onder S. M. niet veel soude hebben geleden ende het canon gesalveert, en dat oock maer eenigh canon van de rechtervleugel soude syn verloren, dat ons volck seer wel heeft gedaen, immers aan die kant, daer seer veel van den vyant syn gesneuvelt en seer veel van de Spaanse en Hanoversche gequetst en gedoot. De Con. heeft sigh in goede ordre geretireert na Leuven ende de Ceurvorst na Tienen. Dertien bataillons uyt Luyck en Maestright syn gister avont ten seven uure weder in 't leger aangekomen en het leger onder den Prins van Wirtembergh is in aantocht, om het andere onder S. M. te versteroken. Dit in grote haast enz.

C. BLATHWAYT AAN A. HEINSIUS.

Breda, ce $\frac{20}{30}$ Juillet 1693.

Après la defaite entière de l'armée du Roy par le Maréchal de Luxembourg au camp de Hespe je suis venu icy, croyant y trouver S. Maj. selon le rapport de ceux qui ont vu S. M. depuis le combat, mais comme il n'est pas encore venu en cette ville, je vous supplie très humblement de faire donner les ordres à ce que le pacquetboat ni aucun autre vaisseau ne soit permis de partir d'Hollande ni de Zélande pour l'Angleterre ou autre païs de l'obéissance de S. M. avant que le pacquet du Roy ne soit dépeché à la reine, ce que je crois estre de la dernière conséquence pour le service de Leurs Maj. Je suis etc.

C. BLATHWAYT AAN A. HEINSIUS.

Breda, ce 2 d'Aoust 1693.

Dans ce moment j'ay des avis certains que S. M. se trouvoit à Vilvorde et avoit ésté jointe par le détachement du Duc de Wirtemberg, et qu'on avoit ramassé beaucoup de trouppes de l'armée défaite et des guarnisons, de sorte qu'on alloit former un camp à Epighem qui seroit capable de faire teste à l'ennemi. Je parts demain au matin pour me trouver au soir auprès du Roy, s'il se peut, après quoy je vous ferai sçavoir les particularités de ce qui est arrivé, avec le bon plaisir de S. Maj. touchant le départ du pacquetboat.

P. S. Le Comte de Solms a eu la jambé cassée par un coup de canon au commencement du combat, et je crains qu'il soit pris par après.

C. BLATHWAYT AAN A. HEINSIUS.

Au Camp d'Epingen, ce 3 Aoust 1693.

A mon arrivée icy j'ay trouvé toutes choses bien reparées et que les Français ont beaucoup souffert de leur costé, ce qui a ésté cause qu'ils n'ont pas poursuivi leur victoire ni tiré aucun avantage de notre défaite.

Vous en jugerez par la relation que vous envoye Mylord Portland. S. M. a

desja écrit en Angleterre, de sorte que l'arrest du pacquetboat et autres vaisseaux aura ésté levé, comme il a ésté necessaire au commencement à l'egard des premières nouvelles qui auroient eu un fort méchant effet en ce pais là. Je suis etc.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

Epingen, den 3en Aug. 1693.

UWEG. sal van alle kanten soo exacte rekenschap van 't voorgevallene voorleden Woensdagh gegeven wesen, dat ick daervan niet particulariseren sal; alleen soo moet ick seggen, dat er scherp gevochten is; aen onse linckervleugel was de vyant al geretireerd en op de vlucht; maer aen de rechter syn se naer een langdurich en opiniater gevecht doorgebroocken en daerdoor hebben wy de bataille verloren. Ous voetvolck kompt hier weder te samen, en de ruyterye die het minste gevochten heeft, heeft aen een kleine rivier, daer se met de paerden niet overkonden, het meeste verlooren. Wy moeten ons beste doen om weder te callefateren en hoopen dat Godt de Heere ons haest een beter geluck geven sal. Ick blijve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger bij Epingen, den 2 Aug. 1693.

Wy syn gisteren alhier tusschen Vilvorden en Mechelen komen camperen en morghen verwaght ick alhier de trouppes die haer over Diest hebben geretireert. Ick geloof dat ons verlies soo groot niet en sal syn als in 't eerst hadde gemeent en ick hoop, dat wy weder haest in staet sullen syn om met een formidabel leger den vyant te kunnen het hoofd bieden.

Ick ben seer verblyt te vernemen uyt UEd. brief van den eerste, die ick soo ontfang (maer die van eergisteren is my nogh niet ter handt gekoomen) de kordaetheyt van de menschen in Hollandt. Ick ben volkomen van UEd. sentiment, dat men nu alle effecten moet aenwenden, waerover ick gaerne UEd. soude willen onderhouden en versoecke dat de moeyte wil neemen om sigh met den eerste hier naer toe te willen begeeven. Ick sende met dese post aen HH. Mo. een relatie van de bataille. Het is heel onnoodig, om het uytvaren van schepen te beletten. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Ostine, 3 Sept. 1693.

UEd. kan light begrypen, dat het my onmogelyck is geweest gedurende dese daghen UEd. te scryven; onse saecken syn in een groote crisis geweest; God sy gedanckt voor d'uytkomste en wil ons naer behooren syn genade doen erkennen en ons daervan niet ondanckbaer maecken. [1] Ick en twyfele niet of dit groot suc-

[1] Waarschijnlijk wordt hier gedoeld op de schikking in het Noorden, waardoor het uitbarsten van den oorlog tusschen Denemarken en Zweden werd voorkomen, en de Duitsche legers voor de bondgenooten behouden bleven.

ces de wereltse saecken op een andere voet sal brengen. Ick heb tegenwoordigh geen tyd om UEd. verder te scryven, noghte t'antwoorden op syne brieven, maer sal het met d'aenstaende post doen. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot St. Quentin Lenneke, 10 Sept. 1693.

Ick ben blyde dat het werck van den Hartog van Pleun is doorgegaen; [1] ick hoop dat de Vriesen tot bedaeren sullen komen en sulcke extravagantie niet aenvangen als deselve mede drygen.

De vyant heeft gisteren Charleroy berent, [2] soodat aen de belegeringe niet meer is te twyfelen en UEd. vervolgens light kan begrypen, dat ick uyt het leger niet en sal gaen, maer ter contrarie ben ick besigh om alles te prepareren om het te traghten t'ontsetten; het manquement van fourage en de groote sieckte onder het volck en embarasseert ons niet weynigh

Ick ben wel te vreeden dat de schepen van het Duynkercks esquader, die in Texel leggen, gebruyckt werden tot het convoyeren van de vivres voor de vloot, als deselve schepen maer niet gedestineert en syn tot het esquadre naer d'Oostzee; weegens het ophouden van de graenen naer Vranckryck oordeele ick een seer dienstige saeck, maer vrees dat wy veel spels sullen hebben met de neutralen. Ick blyve enz.

DE GENERAAL MAJOOR COEHOORN AAN A. HEINSIUS.

Liège, ce 25 Dec. 1693.

Ensuite du conseil que vous aviez eu la bonté de me donner, je me suis rendu à Liège devant mon départ, m'acquittant de mon debvoir vers le Duc d'Holstein. Il a eu l'attention de m'ecouter et ayant discouru avec luy quelque temps touchant la défense de Liège est tombé d'accord qu'on debvoit achever quelques unes de ses tinnes, comme aussy racommoder les deux fortresses de cette ville et fortifier le cloistre de St. Laurens. Je veus espérer qu'on nous donnera les moyens de pouvoir au plus tost faire travailler, pour nous mettre en estat de défense. Je vous prie, Monsieur, d'y faire quelque reflection. Si nous voulons conserver Liège, il ne faut pas perdre du temps. Je demeure avec beaucoup de vénération etc.

---

[1] De Hertog uan Holstein-Pleun kreeg het opperbevel der verbonden legers in de Sp. Nederlanden, bij afwezigheid van Willem III.

[2] De generaal van Heukelom schreef aan Heinsius, dat een geheim correspondent hem iets had medegedeeld omtrent „l'intelligence que Mr. de Vallière a établi avec le gouverneur de Charleroi."

Na weinige dagen moest ook deze stad zich overgeven.

A. HEINSIUS AAN LORD LEXINGTON [1].

La Haye, 26 Janvier 1694.

Par la vostre du 5 Janvier, que j'eus hier l'honneur de recevoir, je vois que nous ne nous sommes pas trompés dans ce que l'on crut, que le Nonce du Pape tramoit à Vienne, mais la fermeté de S. M. Imp. dont vous m'assurez, vaincra tout cela. Il faut s'obvier aux intrigues aussi bien qu'aux forces, comme je vous mandais par ma dernière.

Je vous prie de pousser et presser bien les préparatifs de la campagne qui vient, car il est indubitable que les François feront les derniers efforts.

L'affaire de Saxe nous doit aussi estre à coeur. Il est étrange que M. le Comte de Boinenburgh n'y est pas encore arrivé. Ce prince estant jeune doit estre un peu mesnagé et pour les troupes, si elles seront rappellées dans leurs quartiers en Saxe, il y aura bien de temps avant qu'elles reviennent.. Il me semble qu'il seroit bien à propos, que l'Empereur envoyat des exhortations aux Princes d'Allemagne pour se garder contre toute intrigue et pour faire les derniers efforts.

Depuis les dernières lettres d'Angleterre par les quelles on mandait que tout y alloit encore fort bien, il n'en est pas venu d'autres à cause du vent contraire. Je ne manquerai pas de faire parvenir les vostres à leur adresse. Je vous prie de m'informer quelles mesures on prend à l'égard de la Hongrie; si l'on a dessein d'y faire une guerre défensive comme le prince Louis vous en aura parlé ou offensive; si l'on fait encore des devoirs pour la paix avec le Turcq, ou non, car c'est un point assez considérable, principalement que nous voyons que l'argent manque tant en France, dont ils ont pourtant besoin pour soutenir la cour Ottomane, et peut estre que si cela commence à cesser, que les Turcs pourroient prendre d'autres mesures, principalement si l'Empereur de son costé y put faire quelques dépenses à propos, outre que l'on doit bien faire insinuer à la Porte que la France fait offrir des conditions de paix par toute l'Europe et leur montrer par là que c'est le temps ailleurs de changer de conduite.

Vous avez très bien compris que dans la promptitude de l'assistance en Piémont consiste la principale affaire et je crois que vous ferez extremement bien de continuer sur ce pied, car j'entend que ces gens veulent estre pressés. Je suis etc.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN AAN A. HEINSIUS.

Malines, le 22 de Fevr. 1694.

J'ay receu celle qu'il vous a plu de m'écrire du 7 de ce mois à Liège. J'ay

---

[1] Lord L. was op het einde van 1693 als gezant van Willem III naar Weenen gezonden.

mis tout l'ordre possible et tout y est, Dieu mercy, en très bon estat et je puis la soutenir avec quarante mille hommes, pourvu que les magasins se réglent une fois. C'est un grand malheur que le grand Dieu se montrant pour nous et pouvant estre en estat de faire quelque chose, nous négligeons nous même nostre bonne fortune, nos magasins et nos recrues. Je ne puis comprendre cecy et cela m'afflige sensiblement, me mettant hors d'estat de vous servir selon mon zêle et me voyant exposé à entendre dire à tout le monde qu'on ne fait rien. Je vous laisse juger si je n'ay pas sujet de m'attrister. Au reste assurez vous que je songe à tout et les recrues vont assez bien pour ceux qui ont receu leur argent et chevaux de remonte, mais pour ceux qui en manquent jusques icy on ne les peut presser et si on ne met les magazins en estat, je ne vois pas ce qu'on fera, au moins ce ne sera faute d'avoir assez sollicité pour cela. Je vous prie aussy qu'on donne un ordre exprès à Mr. Coehoorn de mettre les fortifications de St. Laurens en estat devant la campagne selon le projet qu'il en a fait, comme il peut fort bien faire, si on luy fournit de l'argent.

MEMOIRE DES AVIS PARTICULIERS QUE LE COMTE D'ATHLONE A RECEU DEPUIS LE 27 FEVRIER JUSQUES A AUJOURD'HUY LE 7 DE MARS.

De Namur, le 27 de Février. 1694.

L'on fait beaucoup de gasconnades tour les jours de promettre de payer les troupes, mais jusques à présent il n'y a point d'apparence. Pourtant hier on a assuré par une lettre de M. de Barbézieux qu'en peu de jours le Trésorier arriveroit et que pas seulement les officiers et soldats seront païés, mais aussy les billets et que le Roy a déclaré de faire la guerre plus rudement qu'il n'a jamais fait, puisque les Alliés ont réfusé d'entendre les propositions de paix; ils feront tous leurs efforts pour mettre leurs desseins en exécution et il arrive tous les jours icy si bien qu'à Huy et Dinant des bombes, grenades, carcasses et autre chose. On croit que asseurement leur dessein est pour appuyer l'élection de Liège selon leur fantaisie, ou du moins se jetter sur quelque place dans le Brabant Wallon. M. de Boufflers et comte de Guiscard sont attendu icy au premier jour. . . . .

Tous les jours les parties sortent d'icy pour les exécutions, enfin je ne sçaurois m'expliquer d'avantage que de bouche. Il est arrivé beaucoup de chariots chargés de farine et on croit pour assuré quelque entreprise de ce costé icy, de plus qu'on attend 80 compagnies de grenadiers icy.

De Namur, le 2 Mars.

Il est très certain qu'en peu de jours M. de Boufflers sera icy et qu'on a dessein pour quelque entreprise. Les uns croient que c'est pour quelque place dans le Brabant Wallon et d'autres que cela seroit pour Liége et qu'on se flatte de trouver quelques bons amis qui faciliteront l'entrée.

On dit icy que le Roy veut pousser la guerre jusqu'au dernier point, mais

je ne vois pas par où, car l'argent manque; c'est une misére sans pareille. Les officiers vendent leurs équipages, leur linge et leurs habits, les dragons et soldats vont geussir [1] et courent les parties de maraude même sans passeport et quand ils retournent on leur n'ose rien dire, de peur qu'ils ne désertent. L'on y est en grande peine pour de l'argent. Notre général a mis en prison le trésaurier d'Orville pour luy avoir réfusé cent écus pour la paye des hussards.

De Namur du 6 Mars.

Boufflers est toujours attendu avec les ordres positifs de ce qu'il fera. Il arrive icy de jour en jour des trouppes et on attend 6 à 700 boulangers. Le Roy doit faire revue à Compiègne le 15e de ce mois et vous serez avertis de tout ce qui se passe dans ce voisinage. Les affaires ne vont pas à souhait pour les officiers, à cause que l'argent manque toujours.

On se prépare plus en plus pour faire quelque coup extraordinaire et je vous prie que l'on soit sur ses gardes.

La disette est grande en France. Le Comte de Guiscard est en chemin; il pourra bien estre icy dans peu de jours. Le Roy de France est fort en colère de ce que les Alliés ont réfusé passeport au Cardinal de Bouillon pour aller à Liège. En Champagne le Roy a fait examiner tous les grainiers des abbayes, chanoines et gentilhommes, et après avoir conté les bouches de chacun, on leur laisse pour quatre moys de grains et le reste est emporté pour le service du Roy et mené sur la Meuse, d'où on le fait descendre tout doucement pour remplir les magasins et on donne un billet que le Roy payera, quand il le trouvera bon.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN AAN A. HEINSIUS.

Mastricht, le 22 Mars 1694.

Leurs Nobles Puissances, Messieurs les Estats de Hollande, font des miracles et témoignent d'etre de véritables zêlés patriotes. Je ne doute aucunement que les autres provinces ne suivent cet illustre exemple, mais ceux de Westfrise ne donnent ny recrues ny douceur aux Régiments qui sont sur leur comptoir, ce qui est bien chagrinant, ces Régimens ne pouvant se rendre complets.

J'iray dans un jour ou deux á Liége pour voir ce que Cohorn fait. Il suit en tout sa teste et ne communique rien; je ne crois pas que cela pourra durer à la longue.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN PLEUN AAN A. HEINSIUS.

Maestricht, le 31 Mars 1694.

Avant hier à mon retour de Liège, j'ay trouvé la vostre du 27 icy. Tout ce que M. Cohorn fait à Liège n'est pas selon mon intention et je le crois fort inutile, à moins qu'on y veuille tousjours tenir trente mille hommes et mesme ceux-là n'y seront pas en seureté si l'ennemi est maitre de la campagne. Je suis

[1] Mendier?

avec vous d'avis de pourvoir amplement Mastricht, alors on pourra toujours fournir le nécessaire à Liège.....

A la fin je crois que l'ennemi commencera la campagne de nostre costé et que tout ce qu'on dit de la marche des troupes de ces quartiers vers la Savoye ne sont que des feintes pour nous endormir. Je suis etc.

DE HERTOG VAN WURTEMBERG AAN A. HEINSIUS.

Gand, le 15 Avril 1694.

Après la conférence tenue à Mastricht, touchant l'ouverture de la campagne, je m'ay chargé des dispositions de la Flandre. Voicy la liste ce qui manque encore pour l'artillerie de Sas de Gand. En cas qu'on veuille entreprendre quelque chose d'importance, il seroit aussy nécessaire que Machado et Pereira fassent leur magasin icy pour le pain et biscuit. Nous attendons avec impatience l'argent de subsistance d'Angleterre pour les trouppes de S. Maj.; sans cela il n'y se pourroit faire aucun mouvement. J'ay parlé icy à deux officiers Danois, venant de France tout nouvellement et qui ont esté tout l'hyver à Paris. Ils m'ont dit que de la flotte de l'ocean on n'équippera que 40 vaisseaux; 24 l'on enverra pour la Mer Méditerrannée et le reste pour croiser; pour garder les côtes ils auront une armée de 14 mille hommes. L'on veut dire pour certain que le voyage du roy est arrêté, sans que les dames soient de la compagnie, mais qu'il y avoit bien des gens de condition qui en doutent fort. Le Dauphin commandera en Allemagne où les gardes Françoises et les gardes Suisses marcheront le 1er May; les grands mousquetaires marcheront le 10 May pour l'Allemagne, les carabiniers marcheront moitié pour l'Allemagne et l'autre moitié pour Piémont, où l'on veut que l'armée sera de 80 mille hommes. L'on dit qu'il y a déjà à Embrun 30 mille bombes et il y a environ vingt mille mulets chargés de vivres et d'ammunition, qui marchent nuit et jour vers ce côté là et ils soutiennent que dans le mois d'Aout ils auront achevé en Savoye. Après ils employeront leurs troupes en Flandre. Leur cavallerie n'est pas encore tout monté. Ils ont réformé 5 hommes par compagnie d'infanterie et 10 de cavallerie. L'on compte que le Roy de France a 50 mille hommes moins que les années précedentes. On parle hautement d'attaquer Barceloue. Ils ne craignent rien des alliés qu'une descente. Au reste la misère est plus grande que l'on ne sauroit exprimer. Voilà tout ce qu'ils ont rapporté. J'espère qu'elle aura la bonté de presser par son crédit que tout soit envoyé incessamment à Sas de Gand selon la liste cy jointe, car il faut entreprendre quelque chose de considérable pour les détourner de leur dessein. L'infanterie Hollandoise sera complète à peu de regiments près. Je suis etc.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN PLEUN AAN A. HEINSIUS.

Mastricht, le 26 d'Avril 1694.

Par l'enclose vous pourrez voir le véritable état de Liège. Je vous prie de

ménager la chose et de me renvoyer la lettre. J'avois fait dire mes sentimens à M. de Dickvelt.

Vous voyez qu'il travaille à cette heure à faire réussir ce que j'avois proposé pour la seureté des lieux. Il faut que les généraux et troupes de Liège jurent de ne rien entreprendre qui soit contraire au service des alliés et qu'on nous laisse mettre la moitié de la garnison dans la citadelle et la Chartreuse, autrement nous n'aurons aucune seureté. M. Cohorn avoit aussy laissé le canon et le magasin à la disposition de M. le prince Cerclaes-Tilly; je luy ay ordonné d'en répondre, tout cela appartenant á Leurs HH. Puissances; vous verrez du reste que le party de l'electeur est tout françois. Je souhaite de tout mon coeur que M. de Dickvelt nous rende la seureté par la douceur, mais je n'en crois rien; ces gens nous ont trompé, ils le feront encore s'ils le peuvent. Je voudrais que le Roy fut déjà arrivé. Comme vous voyez que je ne puis rien mander de positif et qu'on pense trouver dans des accords la seureté, il faut en attendre l'évênement; je confesse que cela est contre ma croyance; en attendant, si cela ne réussit point, je suis prêt à agir en soldat; pourtant avec toute la circonspection et douceur que le métier peut permettre. Dès que je verray un peu plus clair, j'enverrai Mr. Dopf, quartier-maître général, pour informer le Roy et vous de tout. Je suis etc.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

Bruxelles, le 3 May 1694.

J'eus hyer l'honneur de recevoir vostre lettre du 30 Avril et après avoir examiné moy mesme Martyn assez longtemps et qu'à la fin je luy fis voir les lettres, il m'advoua avoir esté recherché par un général Français pour faire cet énorme attentat et que pour récompense on luy donneroit une pension de dix mille escus par année; qu'au lieu de cela il a voulu avoir une grosse somme d'argent et la moitié sur la main, et qu'il avoit inventé les lettres tout exprès et les avoit fait écrire par un autre malheureux que j'aye fait arrester à Louvigny et qui dans son examen advoue d'avoir escrit les lettres susdites à la recherche de Martyn sans scavoir pour quelle affaire. La femme de Martyn ignore tout et ny l'un ny l'autre l'accusent. On fera encore un second examen et j'ay envoyé à Namur pour scavoir plus de particularités, après quoy l'un et l'autre vous sera envoyé ou apporté par moy mesme, si le Roy me permet de faire un tour [1].

. . . . On me mande de la frontière que le Roy de France fera encore le voyage de Flandres et que le dauphin commandera dans ce pays et on cherche toute sorte de moyens pour trouver de l'argent, afin de payer les troupes. Dans plusieurs places le pain se fait de blé d'orge et d'avoine; enfin, leur

[1] Het gold hier wederom een aanslag tegen het leven van Willem III.

misère continue toujours, mais leur économie est grande et si de cette campagne nous n'en trouvons point pour les fourages nous serons fort incommodés.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN A. HEINSIUS.

Bruxelles, *le* 6 May 1694.

J'ay de rechef fait examiner Martyn. Il persiste que les deux lettres n'ont ésté écrites que pour tromper le Lt. général le Comte de Gassion, qui l'a voulu engager dans cette affaire et qu'il a donné la dedans pour attrapper quelque argent de Gassion; qu'il n'a point de complices et que le nom de Levenston est supposé. Il se trouve vray que ces deux lettres ont esté ecrites par un certain Tilman, qui s'est rendu passé un mois et lequel j'ay tousjours flatté avec de l'employ après avoir soupconné que les dites lettres estoyent de sa mayn. Tilman est arresté à Louvain et (est) un scélerat qui a esté marqué par le bourreau. J'ay envoyé à Namur pour avoir plus de particularités et après je les feray confronter ensemble.

A. HEINSIUS AAN DEN GR. VAN WINDISGRATZ.

La Haye, *ce* 4 May 1694.

Il y a déjà quelque temps que j'avois le dessein de m'acquiter de mon devoir pour féliciter vostre Excellence dans la charge que S. M. Imp. a si dignement conferée sur elle, mais comme je n'avois aucune autre matière pour en prendre l'occasion, afin de ne vous importuner point sans raison, je l'ay differé jusques à présent, souhaittant que Dieu veuille bénir cette élection de l'Empereur vostre maitre de toute sorte de prospérité et comme en vostre personne S. Maj. a trouvé un subjet digne de cet employ, je ne doute point que le profit en résulte pour la cause commune en général et S. M. Imp. en particulier.

M. le Comte de Stratman m'a parlé aujourd'huy de la part de V. E. des grands efforts que l'on dit que le Roy de France va faire contre l'Allemagne et comme c'est une des plus importantes affaires dans cette conjoncture du temps, j'ay cru estre de mon devoir de vous en escrire particulièrement.

Il y a déjà quelque temps que j'en ay escrit au Roy d. l. Gr. Br. J'ay fait reflexion sur les troupes de Brandenbourg, celles de l'Electeur de Bavière et enfin celles de Munster. Pour les premiéres le Roy m'a ordonné de prier son Alt. El. de Brandenbourg de vouloir tenir prestes ses troupes, afin de pouvoir marcher là où la nécessité les pourroit réquerir ce que j'ay fait par M. de Schmettau, son ministre et qui'en ayant déjà receu response, m'a respondu que l'Electeur son maistre ne manqueroit en rien ce qui en aucune façon pourroit convenir à la cause commune. Sa Maj. y adjouta que l'on avoit vu l'année passée qu'elle n'avoit manqué en rien de laisser marcher les troupes là où on en pouroit avoir besoin et qu'elle n'y manqueroit pas encore. Pour les troupes de S. A. E. de Bavière, le Roy m'a respondu, qu'il croyoit qu'il seroit de l'utilité publique qu'elles demeurassent au lieu où elles sont présentément,

ou au moins qu'elles demeurassent quelque part en chemin pour voir les mouvemens de l'ennemy, et en cas qu'on en pourroit avoir besoin dans l'un ou l'autre endroit de les y laisser marcher. Ainsi on en pourroit avoir le service requis en toute part sans pouvoir estre prévenu par l'ennemy. J'en ay fait part ce matin à M. de Quiros, qui m'a promis d'en escrire à S. Alt. El. sur ce pied là. Pour les troupes de Munster vostre Exc. sçait que ce Prince a allégué à M. le C. d'Auersberg que le Roy et les Estats les avoient désiré, que l'on avoit cru aussi que le plus grand effort seroit sur la Meuse. J'ay fait mon devoir pour oster au dit Comte le dit obstacle, mais ce matin j'ay receu des lettres du Roy par les quelles il me mande que de sa part je pourrois bien faire sçavoir que ces troupes seront plus nécessaires au Rhin et qu'il luy sera beaucoup agréable que S. A. E. l'evesque de Munster les y envoye.

J'en ay donné tout à l'heure part à M. de Norf et l'ay prié de vouloir faire ses instances auprès de son maistre et outre cela j'ay creu nécessaire d'en faire une proposition au congrès, où M. le C. de Stratman est prié d'en vouloir escrire à S. A. E. l'evesque de Munster et d'insister spécialement de vouloir envoyer au Rhin sa quotepart sans aucun delay, veu le danger qu'il y avoit et pour le reste de vouloir apporter toute sorte de facilité à la négotiation avecq S. M. Imp. et avoir en vue l'importance de l'affaire.

Voila, Monsieur, ce que j ay creu devoir respondre à V. E. sur ce que M. le C. de Stratman m'a dit de sa part; si elle croit qu'il y a quelque autre chose, soit pour le bien de la cause commune en géneral ou de l'empire en particulier là où vous croiriez que je puisse tant soit peu contribuer, je vous prie de me le vouloir mander et je ne manqueray pas de faire tout mon devoir possible pour y pouvoir réussir.

Pour V. E. en particulier, la résouvenance du passé me donne tant d'envie pour luy rendre quelque service, que je vous asseure que vous me ferez le plus grand plaisir du monde de m'en donner la moindre occasion, lorsque je ne manqueray pas de montrer effectivement que je suis etc.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN AAN DEN GENERAAL VAN COEHOORN.

Maastricht, *den* 8en Mey 1694.

Nae ick verneem soo laet UWG. het canon in de plaets van op St. Laurent op St. Gillis brenghen, dat immers myne intentie ende ordre niet en is, maer dat UWG. 't selve op d'eerste plaets sal laten voeren, doch het schynt dat Gy alles nae syn eygen gevallen ende goetvinden executeert sonder nae anderen te willen luysteren; hoe dese conduite S. M. sullen aenstaen sal de tyt leeren. Ick referere my op de voorgaende gegeven ordres en blyve enz.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN PLEUN AAN A. HEINSIUS.

Malines, le 11 de May 1694.

.... Vous verrez que l'ennemy commence á se remuer. J'ay ordre du Roy

de ne me mouvoir point si l'ennemy ne m'y pousse; je rassemble pourtant à cet heure l'armée, mais je crois que nous nous répentirons bien des douceurs et considérations que nous avons eu pour Liège; en attendant le temps passe et nous laissons prendre l'avance à l'ennemy. Ce seroit à Vous à me donner des ordres positifs d'agir; on ne reçoit aucune solide réponse à tout ce qu'on demande et cela est facheux. Je vous écris cecy en confiance, afin que vous jugiez de la peine où je suis. Dopf sera jeudy à la Haye, qui vous informera de tout. Examinez-le seulement bien sur le Pr. Zerclaes-Tilly et la conduite de Coehorn et vous verrez qu'on ne peut plus avoir nulle confiance en ces gens là. Je vous prie etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Loo, 23 May 1694.

Volgens alle advysen trecken de vyant sigh van alle kanten te saemen. Indien de Baron van Heyden in den Hagh nog is, soo gelieft UEd. hem seer ernstigh te presseeren om de Brand. trouppes allen te saemen te trecken sonder eenigh tydverlies. Het sal onmogelijck syn dat d'artillerie van den Staet te velde kan gaen, indien de bedienden niet eenige betaling ontfangen. Ick versoek dat UEd. het wil besorgen. Ick sal UEd. morgen verder scrijven en blyve enz.

DE VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't landsschip de Unie ten anker in Torbay
den 30en May 1694.

Zederd myne laeste, die my d'eere hebbe gegeven den 20en deser aen UWEG. te schryven, ben ik daagsdaaraan, den 21en, nevens den Schout by Nagt Evertsen onder zeyl gegaan. Den 22en passeerde den Hoek van Portland, den 23en beseylde ik de rendez-vous by den Hr. Russell beraamd, synde Z. Z. W. omtrent 12 mylen van Lezart; den 24en quam ik tot dight onder Heysand en den 25en rencontreerde 't gecombineert esquader, synde dat eyland alstoen Z. O. ¼ Z. omtrent 10 mylen van ons. De Hr. Adm. Russell, die ik daarop aanstonds aan syn boord ging begroeten, wist my te seggen, dat door een schip uyt Brest geseylt, in 't seker bericht was geworden, dat de Franse schepen, die aldaar uytgerust en van Rochefort en Port Louis daarby waren gecomen, den 6en deser, synde ses en dertigh schepen van oorlogh sterck, waren geseyld, en dewyle nu niets van belang daeromtrent met de gecombineerde schepen konde gedaen worden, dat geresolveerd was met d'eerste westelike wind naar Torbay te seylen, sonder dat hy yets positifs voorbragt nopende de schepen die gedetacheerd souden werden naar de Middellandse zee, als dat wel wenste dat meerder landsschepen tot dien dienst mogten gebruyckt worden als vyftien, hebbende S. M. tot Gravesend my gelast noch twee schepen bij de geprojecteerde derthien schepen te voegen; 't geen ik gedeclineerd hebbe tot dat my diesaangaande nadere ordres van S. M. sullen syn toegesonden.

Op de condschap die Z.WE. was toegecomen, dat een Franse coopvaardyvloot met haar convoy, synde een Frans Conings schip en twee ligte fregatten gereed lagh om na Havre de Grace en Duynkerken te seylen, hadde deselve voorleden donderdagh acht dagen door twee Engelse Coningsschepen met een brander doen aentasten, die 't Franse schip, synde de Diamant, op d'Engelsen voorleden jaar genomen, voerende 50 stucken, nevens de twee ligte fregatten en 7 à 8 coopvaardyschepen hebben verbrand, seven à acht en twintigh tegen strand gejaagd en in den grond geboord en dry by de vlagge gebragt.

DE VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't landsschip de Unie ten anker in St. Helensbay,
den 27 Juny 1694.

Naerdat de vloot den 9den dezer maandt uyt St. Helens-Bay was gezeylt en den 14en dito gecomen synde bij Portlandt, convoceerde de Admirael Russell den crygsraedt, soo van de zee als landtmilitie, alwaer hy deselve bekendt maeckte, dat het S. M. begeren was, dat de schepen, waerop de landtmilitie was geembarqueert, soude seylen naer Brest om die stadt en de schepen die daer laegen te bombarderen ende dat de crygsraedt zoude hebben te resolveeren hoedanigh tot de meeste affbreuck van den viandt men de voorschreven ordres van S. M. soude uytvoeren.

Waerop by den Crygsraedt wierd geresolveert, dat soo spoedigh als men in Camaret-bay soude gekomen zyn, dat men alsdan de landtmilitie aenstons soude debarqueren ende dat deselve soude trachten haer meester te maecken van de forten en sterckten leggende aen de zuydtzyde van 't incomen van Brestwater en dat de vloot in Camaret-bay soude blyven tot de tyd en wyle de L. Generael Talmash van landt soude laeten weten, hoedanigh hy de viandelyke Casteelen bevondt, omme dan daerop veerder resolutie te nemen tot het doen inzeylen van de vloot naer Brestwater.

Den 15en dito 's avons met sonsondergang, Lezard noordt-noordt-oost omtrent 5 mylen van ons, separeerde de Admirael Russel, stellende coers zuyd-west ende de schepen met de militie zuydt-zuydt-west.

Den 16en dito hieldt de Adm. Berckely crygsraedt ende wierdt vastgesteld, dat de schepen de Monk en Drakestein, so wanneer als de landingh sou geschieden, haer souden posteren voor 't fort van Tamaret om door haer cannoneren 't fort te incommoderen, werdende door een Frans ingenieur in Engelse dienst zynde gepretendeert 't selve fort in minder als een uur met een fregat van 30 stucken canon te demonteren en onder de voet te schieten (was.)

'Savonds ses glaasen na zon's ondergang waren dight onder Heysant voor de Breesandt, laetende met het hooft van de wal afdryven, zynde de windt noort-noort-oost en somtyts noorden.

Den 17en dito 's morgens de windt noort-noort-oost; met het schemeren van

den dagh maekten weder zeyl, quamen 's middags door stilte en contrary stroom onder St. Mathin'shoek ten anker; tegens 4 uer kregen weder een koelte uyt den Noort-oosten en gingen met de vloot onder zeil en kwamen tusschen seven en acht uren 'savonds omtrent Camaretbay ten anker, kunnende de schepen in de bay niet gaen leggen, om niet geëxponeert te zyn aen des vyands bommen, dewelcke sy van beide zyden naer de schepen wierpen.

Den 18en dito 's morgens met het schemeren van den dagh was 't stil en soo mistigh, dat men geen scheepslengte voor hem kondt sien. De admirael Berkely liet omtrent 5 ure door zyn chaloupe de hooft-officieren versoeken om aen syn boord te komen, alwaer goedgevonden wierd, dat vermits men daags te voren hadde bespeurd, dat de viant allerwegen waer 't strand accessibel was, haer sterck hadde geretrancheerd, dat de schout by nacht Milord Carmarthen met de fregat Charles, galey Shereham, roeischip de (?) en 't schip Damiate gesonden souden werden naar Camaretbay, en dat deselve haer soude posteren tegens sekere santstrandt, 't welck ontrent drie à vier scheepslenghte langh was, alwaer de landingh, om datter geen andere gelegentheyt was, soude geschieden, ten eynde de landtmilitie onder faveur van 't canon van de fregat moght landen en was 't doenlyck de viant uyt haer retranchement te schietten. Omtrent ten acht ueren claerde 't op, als wanneer het zeijn gedaen wierdt, dat de landtmilitie haer in 't kleyn vaertuigh soude begeven en de fregat naer haer naer 't landt, maer konde door de stilte niet avanceren. Tegens de middagh quam er een kleyn lughtje uyt den Noort-Oosten, als wanneer het schip de Monck en Drakesteyn haer naer 't fort begaven en posteerden haer onder 't musketschot van 't selve. De S. b. naght Carmarthen ginck met de andere fregatten mede naer 't landt en posteerde het schip Damiaten tegens het voorschreven strandt en een battery, die de viandt aldaer hadt ende S. b. n. Schryver gynck met de vier fregatten sigh mede tegens het casteel van Camaret posteren. Het kanonvuur uyt de fregatten ginck wel sterck op 't casteel aen, doch dewyl 't van swaere uytgehouden clipsteenen was gemaeckt, konden aen 't selve niet de minste schade doen, doch roeiden allen ter contrary van 't voorschreven fort seer beschadight naer 't suyden. Soo ginck de generael Tallmash met de landtmilitie naer land, alwaer hy tusschen een en twee uyren quam en landde met eenige militie, bestaende in 10 à 12 compagnien en dat vry disordelyck; de viant hadt twee retranchementen, de een achter den anderen en achter deselve stonden twaelf esquadrons paerden. De generael, die van de eersten aen landt was, tastte met syn byhebbende soldaten het retranchement aen, doch wierd door 't sterck chargeren van den vyandt, soo uyt mousquetten als door 't canonvuur van twee batteryen die 't strandt bestreken, afgeslagen met verlies van genoeghsaem alle de manschap die aen landt gekomen waeren, soo dat de generael vindende hem gequetst in 't dick van syn been door een musquetschoot, genootsaeckt was in syn chaloup te gaen en 't strandt te verlaeten, waerop alles zynde in confusie geraeckt, de weynige officieren en soldaten die aen landt nogh waeren, gevangen wierden genomen. De militie, die nogh niet aen landt

was, siende het quaet succes van de eerste attacque retireerde met het kleyn vaertuigh naar boord : de S. b. n. Carmarthen siende, dat de landmilitie sonder iets meer te ondernemen retireerde, gaf order dat de schepen en fregatten het casteel mede souden verlaten, maer alsoo seer stil was, moesten deselve met chaloupen en booten meest afgeboetseert werden. Het fregat dat dighst aen landt was geposteerd was seer reddeloos geschooten, de Commandant doot, sijn Lt. swaer gequetst en meer als 't halve volck soo doot als gequetst, hebbende door twee schoten, die onder water hadde becomen, omtrent 4 à 5 voet water in 't ruym, soo kapte de schipper volgens het rapport van 't volck die er afgekomen zyn, het touw en belastte den Princevlagh neer te haelen en de witte vlagh in plaets op te heyschen. Het volck dat siende resolveerde met de chaloupen en booten soo van haer schip als van dat van den Monck, die gekomen waren om 't schip te helpen, daer aff naer 't fregat de Rooke te vlughten en is 't voorschreven fregat soo tot dight onder 't fort gedreven, alwaer de Fransen haer aenstonts daervan meester mackten en dewyl 't fregat achter 't casteel tegens den grondt aenlagh, soo was 't onmogelyck 't selve door chaloupes en booten of branders te removeren. De boot van mijn schip is in 't aen landt brengen van de soldaten van den viandt in de grondt geschoten en die van den Capt. van der Dussen op 't strandt verlooren, zynde van de Engelse mede diverse booten in den grondt en op 't strand verlaten.

Naerdat dese sleghte en ongeluckige actie was voorgevallen, soo liet de generael Tallmash de hooftofficieren versoecken te willen by hem komen op 't schip de Draghnought, alwaer hy aen deselve het ongeluckigh succes van syne landingh communiceerde en dewyl hy geen andere ordres hadt als alleen tot de entreprise van Brest en dat seven regementen van de landtmilitie gedestineert waeren naer Vlaenderen, off men konde oordeelen, dat met eenigh kleyn vaertuygh iets op Brest soude konnen werden ondernomen, waerop door den Crygsraedt geconsidereert synde, dat de viandt alterwegen, soo van Camaret als Britany-bay aff tot heel naer Brest toe, soo ver als men konde bespeculeren, allerwegen niet alleen opgereght hadde batteryen, maer oock ketels tot mortieren en dat in't inzeyllen naer Brest in de naauwte aen de Noortkant vier forten laegen, die allen onder 't bereyck van een pistoolschot mosten gepasseert werden en dat aen de andere zyde twee casteelen laegen, dewelcke onder 't bereyck van een halve canonschot mede mosten gepasseert werden en dat men in Brestwater met de schepen niet buyten 't bereyck van de bommen konde leggen ende dat daerenboven de meeste bomschepen en de bomben waermede men Brest soude bombarderen noch niet by de vloot waren gekomen en men niet naer Brest als met westelyke winden konde zeyllen (de windt zynde nu noort-oost) ende van daer niet weder uyt konde zeylen als met oostelyke wint, om welke redenen de Crygsraedt oordeelde, het onmogelyck te zyn dat men Brest soude konnen bombarderen en het dessyn reusseren, maer dat men met de vloot soude seylen naer Spithead om daer naerder ordres te ontfangen en de bomschepen en bomben by de vloot te krygen....

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leeger tot Rosbeeck, den 5 Juli 1694.

Ick heb deese morgen ontfangen UEd. brief van den 3en deser met de fachense tijding van de rescontre van Hidde de Vries met Jan Bart. Het schynt of de Hemel ons wil straffen, want menschelyker wyze hadt het soo niet moeten afloopen; het is oock een groote onvoorsigtigheyt van Hidde de Vries geweest, synde meester van de coopvaerdyschepen, hy deselve niet naer de eene of andere haven heeft gesonden, weetende dat Jan Bart in zee was, en hoe hy sigh heeft geweert, vrees ick maer sleght te syn geweest, naerdien hy soo ras is genomen. Ick kan niet begrypen, waer myne scheepen syn geweest, alsoo seeckerlyck daer vier niet veer van daen hebben gekruyst, en een ordre hadden om te conjungeeren; het schijnt een fataliteit in dit geheele werck te syn en ick vrees seer voor de gevolgen. Ick hadt al een geruymen tydt geleeden ordre naer Engelandt gesonden om meer van myne scheepen by dit esquader te doen koomen, maer myn ordres werden langsaem geobedieert; ick twyfele evenwel nu niet of de vloot er is of sullen opkoomen, want het te laet is [1].

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Rosbeeck den 8 July 1694.

.... Het chagrineert my seer om te sien, dat de rescontre met Bart soo schandelyck is afgeloopen. Men moet met alle rigeur doen procederen tegens die Capts. die haer devoir niet hebben gedaen. Het is my onmogelyck om UEd. t'informeeren wat resolutie in Engelandt sal syn genomen, wat verder met de vloot aldaer te ondernemen, manqueerende twee posten. Ick hadt ordre gesonden ofte het mogelyck was nogh yets te ondernemen, dat sy de militie aen boord souden houden, want indien de France kust niet en wert ten minste geallarmeert, soo krygen alhier al dat volck op onse hals. Dit is het eenighste ooghmerck die ick daer in heb, want wy hebben geen landmilitie genoeg om yets groots te kunnen ondernemen. Ick en zie niet datter veel scheepen van noode syn om uyt de vloot te detacheren om een suffisant esquadre in de Noordzee te hebben, insonderheyt als myn scheepen daerby sullen syn. Dat is oock de reden, waerom Willem Bastiaense dat esquadre niet en can commanderen en het een simpele capteyn moet syn.

---

[1] Hidde de Vries had een aantal schepen met graan geladen en naar Duinkerken bestemd, genomen. Den volgenden dag werd hij echter door Jan Bart aangevallen, zijne prijzen werden hem ontnomen en hij zelf werd verplicht zich over te geven.

„We should have done great injury to France by preventing the arrival of the corn, which they so much want,” schreef Willem III aan den Hertog van Shrewsbury. (Zie *Correspondence of the Duke of Shrewsbury* etc. *by W. Coxe* 1821 pag. 48.

VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 's lants schip de Unie, ten anker voor Dieppe, den 23en July 1694 's namiddags ten 2 ure.

Heden acht daegen zeylde de vloot van onder de Cingels met een oostelycken windt, quamen 's avonts voor St. Valery en sackten ancker. Den 17 dito 's mergens met den dach lichten ancker. 't Was den geheelen dach seer stil, 's avons de windt westelyck, quamen vóór tienen ten ancker; den 18en dito de windt westelyck, styve coelte, 's morgens gingen onder zeyl en quamen 's avons ten 5 uren voor Dieppe op 14 vademen water ten ancker; den 19en, 20 en 21 dito waayde 't hardt uyt den westen en west-noordt-westen; den 22 dito de windt west, noort-west, bramzeyl koelte; 's morgens werden de bomschepen geposteerdt soo nae als doenlyck was tegens de stadt van Dieppe; omtrent acht ueren begonnen de mortieren te spelen, 't welck tot na sons onderganck kontinueerde met het werpen van bomben met goed succes, 's naghts tegens elf uren en vervolgens den geheelen nacht werden carcassen in de stadt geworpen, dewelcke aldaer een groote brandt veroorsaeckten die noch continueert. Omtrent middernaght wierdt een machin-schip tegens een battery op de kant van de huizen gebracht, dewelcke deselve geheel heeft geruineert. Tegenwoordigh is de wint noordelyck met goedt weer en is men nu weer doende met het werpen van bomben en aenstaende nacht sullen weder carcassen geworpen werden, waermede vertrouwe het grootste gedeelte van de stadt soo niet alberyts geruineert sal syn.

Op morgen staet de Krygsraedt te resolveren wat men verder by de handt sal nemen, maer om hier een landing te doen is niet geraeden, doordien men meer als twee duysent paerden naer gissingh op 't landt verneemt; waer mede verblyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Rousselaere, den 9 Sept. 1694.

Ick heb heden ontfangen UEd. brief van gisteren den 8en deser. Alhoewel dat d'ordres aen den Adm. Russel al seer positief syn, om in de straet te blyven en tot Cadix te overwinteren, soo vrees ick seer, dat hy die niet en sal ontfangen, ofte deselve soo niet expliceeren, behalve dat hy scryft van den 3/13 Aug. van Barcelone, dat hy in tien daghen soude van daer zeylen direct naer Engelandt sonder eenigh haven ofte plaets aen te doen, 't geen my ten uyterste bekommert, dat hy d'ordres niet en sal ontfangen. Het is seecker, dat wy geen grooter afbreuk aen den vyant souden kunnen doen als de vloot aldaer te doen overwinteren, soo dat het een grote fataliteyt sal syn soo deselve weder 't huys komt. Ick meen dat men niet beter en kan doen als d'equipage voor het aenstaende jaer op deselve voet te nemen aen het voorgaende. Ick heb gisteren weeder terugh doen marcheeren de trouppes die uyt Maestright en Luyck hadde getrocken met intentie om Huy te doen belegeren en tot dien

eynde is de Hart. van Ploen derwaerts vertrocken. Het sal nodigh syn, dat UEd. aenstons besorght by de HH. Gecom. Raden, dat tot Maestricht ofte Luick by wissel ofte credit wert over gemaeckt by provisie een somme van 50,000 Gl. behalve 't geen hier aen den Hr. van Nortwyck moet werden gesonden, ende dat ter dispositie van den Hart. van Ploen tot d'onkosten van de belegering als transport van Artillerie van Maestright en Luyck. Het soude een treffelyck eynde van de campagne syn, koste het dessyn reuceeren, 't welck den goeden Godt wil geven. Ick sal hier traghten den vyant t'amuseren en indien deselve detachementen naer de Maes doen, van 's gelyke doen. Ick blyve enz.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN AAN A. HEINSIUS.

In 't leger voor Huy, den 21en Sept. 1694.

De vyftig duysent guldens sal niet ten onnut laten distribueren, maer ingevolge HHMo. resolutie onder den 13en deses, van alles nette notitie laten houden, wenschende alleen maer, dat met die somme mach toekomen.

Ick hebbe nae veel moeyte de saecke soo verre gebracht, dat ick op heden een aenvangh meene te maecken, om het casteel van Huy met alle vigueur aen te tasten, en soude sulcks all voor drie daghen geschiet syn, hadde de Hr. Prins t'Serclaes de Tilly my maer met pionniers ende paerden aen de handt gegaen. Ick hope met Godes hulpe doch in 't kort dese onderneminge te boven te komen en sal ick van myn wedervaren UWEG. bericht geven, waermede verblyve enz.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN AAN A. HEINSIUS.

In 't leger voor Huy, den 25 Sept. ('s morgens).

Op den 22en deser hebbe ick d'approches doen openen en met het canon van de batteryen lustich doen speelen, 't geene sulcken effect heeft gedaen, dat ick gisteren naermiddagh het fort Piccard stormenderhand met de deghen in de vuyst en sonder verlies hebbe doen emporteren, daervan ick met dese post aen HHMo. part geve. Nu ben ick besich om met allen yver het casteel aentetasten en syn d'onsen tot aen de muuren van 't selve casteel uyt het fort Piccard geavanceert ende aldaer post gevat, waermede verblyve enz.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN AAN A. HEINSIUS.

In 't leger voor Huy, den 28en Sept. 1694.

Sedert mynen voorgaenden onder den 25en deses, waerby ick UWEG. gaf te communiceren het veroveren van het fort Piccard ende andere wercken, soo hebbe ick geduyrigh het casteel laten canoneeren ende bombarderen om breche te bekomen tot gisteren tusschen een en twee uyren op den middagh, als wanneer die van binnen de chamade sloeghen, waerop van wederzyde de ostagiers wierden gegeven, ende de nevensgaande capitulatie gemaeckt, waervan ick op heden de copiën aen HHM. en Ed.Mog. toesende. Ick sal verders den dienst van den lande in alle manieren trachten te bevorderen, waermede verblyve enz.

A. HEINSIUS AAN LORD GALLWAY.

La Haye, *ce* 15 Oct. 1694.

Hier je reçus celle que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire à Turin, le 2 de ce mois, et je vous suis beaucoup obligé du détail que vous me faites des affaires de ces quartiers là.

Vous aurez entendu que la campagne vient d'estre finie par la prise d'Huy, ce qui montre que nous sommes supérieurs aux ennemis et comme je vois que là où vous estes, on ne fera plus rien devant l'hiver mais pourtant que vous sortez de campagne plus forts que vous n'y estes entrés, et quand j'y adjoute que le Marquis de Bade ait osé de passer le Rhin et que conséquemment la France n'y a fait aucun progrès et que c'est l'Espagne seule qui à perdu en Catalogne, ce que j'espère pouvoir estre reparé par la demeure de la flotte dans la Méditerannée, je m'imagine que pour la campagne prochaine l'on pourroit commencer à gouter les fruits de la guerre contre la France, de plus, puisque vous me mandez que la fermeté de S. A. Royale est si grande que rien ne la pourra ébranler.

Mais pour venir à ce but, il sera nécessaire que chacun des alliés se prépare à faire des effects plus grands encore que l'année passée; qu'on songe de bonne heure aux préparatifs de la campagne prochaine et qu'on commence à agir partout également, afin que la France soit obligé d'agir partout à la défensive et de ne pouvoir pas se servir de la lenteur de quelques uns des alliès en attaquant l'un après l'autre, avant que mesme la campagne commence. Je me rejouis que j'en vois un bon commencement là où vous estes par le dessein qu'on a pris du siège de Casal dès les premiers jours de Mars.

Vous scavez qu'ici on augmenta l'année passée la flotte d'un quart et quoique cela coute extrêmement, on ne laissera pas de faire la mesme chose cette année, de plus que la flotte demeurera dans la Mediterranée. Vous scavez l'augmentation que nous avons fait, comme aussi l'Angleterre, de nos trouppes. Ces nouvelles levées n'ont pas pu servir de beaucoup cette année, mais pour la prochaine elles seront de service et comme les troupes Angloises et Hollandaises sortent aussi de la campagne dans un estat meilleur que jamais on a veu, il est à espérer qu'il n'y manquera rien, Dieu aidant, à en tirer de bons effets.

L'on sera obligé de songer de bonne heure à ce que la flotte pourra faire dans la Méditerrannée contre l'ennemy et puisque cela est si proche de vos quartiers, il sera bon qu'on confère quelquefois là dessus et que vous m'instruisez des idèes qu'on en pourroit avoir. Aussi sera-t il nécessaire que vous ayez de bonnes correspondances sur les costes, afin d'en pouvoir informer le Roy.

J'ay vu Sa Maj. à Loo, qui se portoit parfaitement bien. Nous l'attendons la semaine qui vient ici pour se preparer pour le voyage d'Angleterre.

Je suis avec passion etc.

LORD GALLWAY AAN A. HEINSIUS.

A Berne, *le* 17/27 Oct. 1694.

J'ay receu icy la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'escrire du 15

de ce mois, pour y répondre je ne manqueray pas á vous envoyer toutes les semaines les nouvelles que je reçois régulièrement de Marseille, comme je les enverray en Angleterre et á notre amiral et je commenceray dès aujourd'huy, car j'espère que je les recevray avant que la poste parte.

Je me suis donné l'honneur de vous escrire depuis que je suis icy et j'ay pris la liberté de vous mander la conséquence d'avoir une perpetuelle application à l'entretien de nostre flotte à Cadix. Je sçais que les Français publient qu'ils sont bien aises qu'elle y demeure, parcequ'ils sont surs qu'elle y périra. Il est certain qu'il ne faut rien attendre d'Espagne. Il faut donc envoyer d'Angletterre et de Hollande les agrès, les voiles et les matelots; par ce moyen nostre flotte sera entretenue et l'argent demeurera chez nous. Les lettres de Paris disent que Mr. de Tourville a ordre de rentrer dans Toulon et de desarmer; si cela est, nostre flotte a sauvé une seconde fois Barcelone.

Là prise de Huy et l'élargisement de nos quartiers en Flandres par le retablissement des fortifications de Dixmude et de Deinse nous mettent asseurement en estat d'entreprendre sur les ennemis dans ce pais là l'année prochaine, pourvu que ce soit dans le mois de Mars et si Mr. le Prince Louis de Bade pouvoit estre en estat d'attaquer quelque place en mesme temps que nous attaquerons Casal et l'armée du Roy Menin ou Ypres, les desseins des François seroient bien dérangés. Pour cet effet il ne faut pas conter que l'hyver soit fait pour le repos. Nous songeons en Piémont à augmenter nos troupes. Il y a six semaines que le C. de Rabutin est allé pour pousser les recrues. S. A. R. lève deux nouveaux bataillons, un de ses sujets et un autre d'Allemands ou Irlandais. Je suis venu icy pour trouver les moyens de recruter nos troupes et augmenter le nombre de Suisses, qui me paroit une chose très importante pour engager cette nation dans nos intérets et faire une liaison entre S. A. R. et les cantons évangéliques, qui me paroit fort nécessaire, tant pour les affaires générales que pour les affaires particulières des Vaudois. Si nostre entreprise de Casal réussit comme nous l'espérons et que nous soyons les maitres de cette place à la fin d'Avril, nous serons en estat de profiter alors de la supériorité de nostre flotte dans la Mediterannée et selon l'estat où elle se trouvera et nous aussy, nous pourrons prendre des mesures dont je vous rendray un conte exact.

Il sera important que je suis instruit des négotiations de cet hyver à La Haye, où les Français feront beaucoup d'efforts pour la paix et publieront dans les cours des alliés beaucoup de faussetés, à quoy on a de la peine à respondre lorsqu'on n'est pas bien instruit. Vous scavez mieux que moy les occupations du Roy et les dispositions de nos ministres sur les affaires estrangères; ainsy si vous n'en prenez la peine je seray mal instruit. Je vous prie etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington $\frac{3\ \text{Dec.}}{23\ \text{Nov.}}$ 1694.

. . . . Ik heb alhier twee daghen geleden weder een besending gehadt van

den Ceurv. van Beyeren met deselve propositie die Quiros aen UEd. en my hadt gedaen, waerop ick oock geen antwoort en kan geven als ick aen UEd. heb gescreven. Quiros voegt daerby een brief, my sommerende dat ick de vier duysent man wil besorgen, die ick voor Catalonien hadt aengenomen om te senden. UEd. weet hoe ver dat daer van daen is en dat nu maer hoeft naer te leesen het project dat UEd. heeft opgestelt en die hem is ter handt gestelt, om de waerheyt te weten. Het is op die manier met dat mannetje niet te handelen, behalve dat ick oock weet, dat hy quaetaerdigh is geworden. UEd wil hem tog in serieuse termen syn ongelyck aenwysen. Ick ben seer verblyt geweest te vernemen de behouden komste van de Oostersche vloot en dat myn ordres aen den Vice-admirael Shovel daer toe soo veel heeft gecontribueert. Het is my oock extraordinaris aengenaem geweest te vernemen, dat de consenten in Hollandt tot den staet van oorlogh en legerlasten soo promptelyck syn gedraegen. Ick weet daer geen exempel van in myn tyt en het is een groote benedictie van Godt voor UEd. dat alle saecken daer gemackelyck en prompt onder UEd. ministerie gaen. Godt geeve dat het lang magh duren tot het gemenebest en UEd's satisfactie. Ick blyve enz.

P.... R..... AAN DEN HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN.

Liège, 1 Decembre 1694.

J'allais prendre ce matin congé de V. A. S. et d'un mesme contexte luy communiquer une lettre que je reçus hier au soir de Namur, lorsque je trouvay que V. A. estoit desja parti, ce qui m'oblige, Monseigneur, à employer un quart d'heure qui me reste de loisir entre mon arrivée icy et le départ du postillon pour le Brabant à vous en tracer icy l'extrait.

De Namur le 24 Novembre. Les nouvelles que nous avons icy de France portent que le Roy demande à son clergé 10 à 20 millions et que tous les particuliers, tant du royaume que des pais conquis, chacun selon son estat, vont etre taxés. Tout le monde apprehende pour cela la venue de l'intendant comme un jour terrible parmy la pauvreté que l'on souffre, sans commerce, ne pouvant procurer que des billets à negotier sur Paris pour tout ce qui se fait pour le service du Roy à des officiers et pour lesquels billets il faut le plus souvent perdre dix par cent.

Jugez de l'argent qu'il peut y avoir dans ce pays, où tout nonobstant est cher, quoyque la garnison jusque ici ne soit pas nombreuse. Le bruit est qu'on va demonter les dragons; leur continuant le mesme payement pour en remonter la cavallerie, que l'on fait de la nouvelle infanterie, ce qui causera bien des allarmes dans les villages de France, qu'après avoir donné tout leur vaillant, ils ne pourront pas sauver leur propre corps, puisqu'on les fera marcher le plus part par force. Ainsi toutes les apparences de part et d'autre outre le voyage inutile des envoyés de France en plusieurs endroits sans apparence de succès pour une paix, nous font résoudre à de plus grandes misères et plus longues qu'on ne craignoit.

94

DE HEER BLATHWAYT AAN A. HEINSIUS.

Whitehall ce 4/14 Dec. 1694.

Je me donne l'honneur de vous mander par celle-cy que le Parlement a surpassé nos attentes en ce que sans beaucoup de contestation et avec une promptitude extraordinaire il vient de donner au Roy près de cinq millions de livres St. ou cinquante millions de florins d'Hollande pour l'estat de guerre par mer et par terre de l'année prochaine. La vigueur et franchise de cette résolution esclatante ne peut manquer d'estourdir les ennemis et d'affermir les alliés dans leurs bonnes dispositions pour la cause commune. Je suis etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington $\frac{12}{22}$ Febr. 1695.

....Ick beken dat ick voor de successen bekommert ben, insonderheyt in Catalognien, dat ick niet en sie hoe het mogelyck is nu te salveren in 't abandonnement daer de Spaensen in syn, want de vier Regimenten die ick naer Cadix sent, scheynt het eenighste secours te syn dat aldaer tydig soude kunnen arriveren, 't welck evenwel onseecker is, en seer gering om Barcelona alleen te defenderen; het waere te wenschen, dat het transport van die trouppes, die in Vlaenderen gereet werden gemaeckt, in deselve tyt koste geschieden, want andersins sullen deselve niet alleen te laet koomen, maer uyt mankement van convoy sal haer transport onmogelyck syn, soo dat UEd. dat werck soo veel doenelyck dient te faciliteeren, maar ick kan wel dencken, dat de secret. de Wilde niets sal doen sonder verseeckert te syn van 't gelt, ofte de Staet moghte eghter borgh syn. De saecken met C. Saxen staen soo confus, dat ick geen verwaghting van de weerelt daer van heb, en sie niet hoe men sigh van die trouppes dese campagne sal kunnen bedienen. Van de negotiatie van Denemarken heb ich oock weynigh verwaghting; het werck van de tol op d'Elve heeft soo veel voeten in d'aerd, dat al waeren daer geen andere difficulteyten, dat die genoegh is om het gehele werck buyten besluyt te houden. Daerom moet ick met UEd. bekennen, dat het scheynt nootsaeckelyck te syn om met Munster te sluyten, om de derde partey te beletten ende dienvolgende soo ben ick te vrede dat men accordeert de somme van 20 duyzent Rth. ter maendt, maar niet meerder, vresende dat ick nogh al beswaerlyck myn quote daer in zal kunnen fourneeren. UEd. sal wel bezorgen dat de rest van de conditien soo syn als voor dese heeft gescreven, want als men met sulcke volck moet tracteeren, moet men wel toesien dat er geen equivoques syn, daer sy sigh daernaer van kunnen bedienen, 't welck ick aen UEd. voorsigtige conduite bevolen laet en als men dogh geresolveert is om te doen, soo is het seer important hoe eerder hoe beeter. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Richmond den 1/11 Maert 1695.

.... De Jacobiten alhier debiteeren en schynen in grote verwaghting te syn van een invasie alhier ofte in Ierland en alhoewel men daerop geen grooten staet en kan maecken, soo dient men wel op zyn hoede te syn, des te meer, omdat men tyding heeft dat in Camaret-Bay wel by de twee

hondert coopvaerdeyscheepen souden leggen, dewelcke souden kunnen dienen tot transport van troeppes, en St. Malo, daervan daen syn geseylt over de vyftigh soo als een Zeeuwsche caper rapporteert. Het is ten uyterste nodigh, dat d'equipage in Hollandt en Zeelandt met alle spoet wert voortgeset en de gerede scheepen herwaerts gesonden. Ick soude wel van sentiment syn als de secr. de Wilde, dat in cas de Fransen haer groote scheepen niet equipeeren, wy vansgelycke in Zeelandt behoorden te doen, maer wy moeten daer wel van verseeckert syn, 't welck ick tot nogh toe niet meen dat wy vasten staet op kunnen maecken en vervolgens my nogh niet en kan verklaeren op het concept, dat UEd. my heeft toegesonden, maer vooral dient d'equipage voor de scheepen, die eerst in zee kunnen werden gebraght met alle vleyt te werden voortgeset, dewelck ick versoeck, dat UEd. met alle kraght wil bevorderen.

Ick ben t' eene mael van den Prins van Vaudemont's opinie, dat indien wij vóór den vyant in campagne niet koomen, dat wy een sleght figuur sullen maecken en niet capabel syn om yets te kunnen onderneemen, maer ick moet UEd. bekennen, dat ick seer vrees, sonder myn presentie de leegers difficiel by den anderen sullen syn te brengen en moet tot myn uyterste leedwesen zeggen, dat ick nogh geen staet en kan maecken wanneer ick van hier sal kunnen vertrecken, 't welck my meer chagrineert als ick kan zeggen. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington den $\frac{22 \text{ Maart}}{1 \text{ April}}$ 1695.

....Ick vreese neffens UEd. datter particuliere interessen onder speelen in de conduite van 't collegie ter Admiraliteit te Amsterdam. Ick hadt wel gewenst, dat men tot die extremiteyten niet hadt behoeven te koomen, om de vaerten te verbieden, want het een groot prejuditie aen de comersie is, die soo veel te meer in tyt van oorlogh diende geconserveert te werden, en wilde de admiraliteyt van Amsterdam wat meerder soldye aen de matrozen geven, ick geloof, dat die wel te vinden soude syn geweest; seeckerlyck de secr. de Wilde en handelt in die saecke niet wel, hebbende meer consideratie voor het particulier intererest van zyn collegie als voor het publicq, daerin hy evenwel wert gebruyckt en vervolgens diende voornamentlyck voor te sorgen. Godt weet oock offer niet naerder particulier interest onder loopt, dat nogh slimmer soude syn.

EEN GEHEIM AGENT AAN A. HEINSIUS.

(?) Febr. 1695.

Il est vray que l'année passée mon amy me manda que le Roy avoit 85 gros vaisseaux qui composeroient la flotte; mais jusques à présent je n'ay encore reçu aucun advis de l'armement de cette année, ni même qu'il le fasse préparer; si cela se fait je vous en advertiray et tout au plus ce ne sera que le même nombre et tâcheray de vous envoyer la chose le plus précisement et distinctement qu'il me sera possible.

La cavallerie de l'an passé etoit fort belle et il y en avoit plus de 25 Régimens qu'il n'y aura cette année, et il s'en faut bien qu'elle soit aussi belle et aussi bien faite.

Pour l'infanterie elle sera aussi nombreuse ou à peu près que l'année passée, mais beaucoup plus chétive.

L'argent devient si rare que l'on n'en voit plus et je prévois que la chose empirera encore.

La misère qu'il y a, n'est pas croyable, particulièrement au coeur du Royaume, ce qui causera que l'armée ne sera sitot en campagne que l'année passée.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot. Ersele, [1] *den* 9 Juni 1695.

Ick ben voorleden maendagh avont laet alhier gekoomen en gisteren en van dagh besigh geweest om de revues van 't voetvolck van dit leger te doen, die ick in seer goeden staet heb gevonden, alsoo wel die van den Staet als de myne. Ick en kan UEd. nogh niet seggen wat wy sullen ondernemen, alsoo het sigh eenighsins naer de movementen van den vyant sal moeten reguleren, maer ick hoop dat sy het aen alle kanten niet en sullen kunnen bewaeren, maer dat sy ons occasie sullen geven, om yets te kunnen ondernemen van importantie. Ick blyve onveranderlyck enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger tot Beselaer, den 27 Juni 1695.

Ick heb UEd. brief van den 25en desen avont soo laet ontfangen, dat het my onmogelyck is daerop te antwoorden, ende heb alleen tyt te seggen, dat hebbende alhier in Vlaenderen al de maght van den vyant te saemen en seer sterck geretrencheert, heb ick geoordeelt dat men qualyck yets van importantie soude kunnen ondernemen en vervolgens geresolveert om Namen te doen berennen door het leger aen de Maes, dat ick hoop dat den 30en sal geschieden. Wy marcheren morgen naer Rouselaer en ick sal my van daer voor myn persoon begeven naer het leger van den Keurvorst om, is het doenlyck, het beleg te ondernemen. Ick versoek dat UEd. tot Maestright wil doen senden door Gecomitt. Raeden credit vooreerst voor 100,000 gl. Ick heb den Hr. van Geldermalsen herwaerts gesonden en de Hr. van Vredenburgh sal my in 't leger volgen. Den goeden Godt wil geven dat wy in sulcke grote onderneminghe moghten reusseren. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In 't leger voor Namen, den 5 Juli 1695.

Wy syn eergisteren voor dese plaets gekoomen en de posten gevat en syn nu besig om te arbeyden aen de ligne van circumvallatie. 's Avons vóór myn

---

[1] Arselle.

komste is de Maarschalk Boufflers met seven esquadr. dragonders in de stadt gekoomen, en sal voor syn persoon blyven commandeeren gedurende het belegh. Het guarnisoen is seer sterck en de fortificatien, insonderheyt aen 't Casteel seer verbetert, soo dat het een hart neutie sal syn om te kraecken. Den goeden Godt wil het groot werck segenen.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

(*Devant Namur*) 6 Juillet 1695.

.... J'avois commencé cette lettre passé déjà 8 jours, comme vous pouvez voir par la première date, mais comme nous n'avions point de poste dans nostre camp, je n'ay sceu comment vous l'envoyer, outre que depuis nous avons marché continuellement pour investir Namur, ce qui estait fort gaillard sans infanterie devant une place qui est toute entourée de bois et de défilés et dont la garnison consistoit en 8 mille hommes alors (et qui a ésté renforcée depuis de l'autre costé) car il falloit nous partager en divers quartiers assez peu communicables pour nous secourir mutuellement en cas de besoin, de manière que s'ils avoient voulu, ils nous auroient pu jouer un méschant tour avant l'arrivée du Roy, ce qui fist que de 8 jours nous n'avons pu dormir ny jour ny nuit, estant quasi tousjours à cheval pour n'estre point surpris; aussi nous fusmes ravis de voir arriver Sa Maj. dimanche passé avec l'armée. Elle m'envoya chercher pendant que je marchay à la teste de nostre cavallerie et me receust fort honnestement, me donnant divers ordres. Ce siège attirera les yeux de tout l'univers. C'est assurement une des plus grandes et glorieuses entreprises qu'un grand Roy puisse faire, mais je ne sçaurois vous déguiser que je tremble pour la réussite, considérant les nouveaux ouvrages que les ennemis y ont fait, que la garnison est forte de dix mille hommes et très bien pourvue de toute sorte d'ammunitions de guerre et provisions de bouche et 3 ou 4 généraux pour assister le gouverneur. J'espère que le grand Dieu qui est le maitre des evénemens nous sera favorable dans cette occasion pour la gloire du Roy, le salut de nostre chère patrie et le bien de la cause commune....

DE STADHOUDER VAN FRIESLAND AAN A. HEINSIUS.

Leeuwarden, le $\frac{\text{29 Juin.}}{\text{9 Juillet.}}$ 1695.

Puisque l'on continue de tous costés que le Roy entreprend actuellement le siège de Namur et que l'ardeur autant que la sincerité de mon zêle pour le service de la République se ranime fortement au sujet de cette importante expédition, j'ay cru devoir vous consulter, Monsieur, par ce peu de lignes pour sçavoir si vous jugez que Sa Maj. ne prendroit point en mauvaise part que je luy offrisse en personne mes très humbles services, à quoy je suys d'autant plus animé par le désir de me disculper auprès de la postérité des injustes préjugés qu'elle pretendroit peut-etre concevoir contre ma conduite et de faire voir au contraire qu'il ne tient pas à moy que je fasse le service de l'estat. Je

vous prie, Monsieur, de me communiquer vos sentimens sur cet article avec toute la sincérité dont vous faites profession et de vous informer aussi sous main des dispositions de S. Maj. à cet égard, afin de m'en faire part, vous assurant que je vous en seray très particulièrement obligé et que je profiteray avec plaisir des occasions de vous temoigner que je suis etc.

DE HERTOG VAN WURTEMBERG AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Woutergem, 10 Juillet 1695.

. . . . V. Exc. aura apparement ésté informé que le mouvement qu'on fist à la Knocque n'a ésté qu'une feinte pour mieux favoriser le dessein de S. Maj. sur la Meuse. Présentement nous observons le Maréchal de Villeroy qui a passé avec sa cavallerie l'Escaut et 15 battaillons, mais avec le reste de l'infanterie ils sont campés dans les lignes et il paroit tandis que l'armée ennemie ne bouge nous resterons icy campés. Il semble que ce camp icy embarasse les ennemis, car les ennemis sont soujours obligés à avoir attention sur leurs lignes et Courtray et en même temps l'on couvre la Flandre. Et de ce que l'on a arresté les ennemis icy, cela a donné lieu à l'armée devant Namur de se bien fortifier et achever la ligne de circumvallation et contrevallation. Les derniéres lettres du camp de Namur portent, qu'il y avoit déjà bien déserté près de 500 hommes de la garnison et qu'on attendoit à tout moment l'artillerie. Comme les ennemis ont fait quelque grimace de vouloir à Ath l'on a jetté encore deux bataillons là dedans avec le Prince d'Anhalt qui est brigadier. Il y a donc présentement 5 bataillons de l'etat là dedans. L'armée du Roy devant Namur consiste en 84 [1] battaillons et 200 esquadrons; outre cela il y a 15 esquadrons à Bruxelles L'armée que le Prince Vaudemont comande consiste en 50 bataillons et 57 esquadrons, auprès de Dixmuyde le Major Elleberger commande 10 battaillons et 4 esquadrons qui couvrent Nieuport et Dixmuyde. S'il se passe quelque chose je ne manqueray pas d'avertir votre Excellence.

J. VAN. VREDENBURCH VAN ADRICHEM [2] AAN A. HEINSIUS.

In 't leger voor Naemen, 27 July 1695.

Het is my leedt, dat myn schryven van den 20en soo lange getardeert heeft. UEd. Geb. sult uyt hetselve hebben gelieven te vernemen den uytslach van de attacque op den 18en. Sedert is men met het verder approcheren ende schieten van verscheyde battereyen besich geweest; gisteren is men meester geworden van de redoute, in dewelcke omtrent 60 man laegen, dewelcke zich op discretie hebben cvergegeven; de nuttigheyt, dewelcke hier van staet getrocken te werden, bestaet daerin, dat onse arbeyders daeruyt niet meer geincommodeert zullen werden, alsmede, dat hier door zich afgesneden vinden de twee redoutes, de-

[1] Volgens het officieuse werk: *Relation de la Campagne de Flandre et du siège de Namur*, bestond het leger uit 57 bataillons. (Zie aldaar pag. 13).

[2] Lid uit het Collegie van Gecommitteerde Raden, die als zoodanig het Hoofdkwartier volgde.

welcke de Franschen aen sekere holle wech hebben gebouwt, om het approcheren nae de stadt te beletten, 't geen nu tot aen de contrescharpen sonder belemmeringh can geschieden. Men spreekt dat men in het laetste van de weeck wel in gereetheyt mochte syn om te stormen; ondertusschen is tusschen de stadt en de Sambre (?) een brugh geslagen van communicatie om van daer langs den berch mede te approcheren.

P. S. Woensdach den 27en 's avonts te elf uyren.

De Coningh hebbende ontrent vyff uyr naemiddagh doen attacqueren de contrescharp voor St. Nicolaes-poort is men in minder als een uyr tyts daer meester geworden ende gebleven, waerdoor men dan in zyn gewelt gekregen heeft zeecker Sluysie, door het welcke men het waeter kan aftappen. Ontrent deselve tyt heeft de Ceurforst geattaqueert zeecker casteeltje liggende nae de rechte handt van dito poort, beset met 300 man, 't geen mede door Godes hulp geemporteert is. Godt de Heere geve verder goet succes!

J. VAN VREDENBURCH AAN HH. GECOMMITTEERDE RADEN.

In 't leger voor Naemen, 31 July 1695.

Gisteren morgen een half uyr vóór zon heeft men nae drie valsche allarmes tout de bon geattacqueert de nieuw gemaeckte wercken door de Franschen voor dat van Coehoorn, boven aen het casteel, dewelcke men allen heeft geemporteert, te weten dat van Coehoorn excluys, zynde de grenadiers door den Hr. Ceurvorst zelf aengebracht ende soude alle hetselve alleen met verlies van 25 à 30 man bemagtight zyn geworden, indien de soldaet stout op zyn avantage zich niet verder hadde begeven als de ordre lach, zynde sommigen tot op de contrescharp en dito fort geweest ende is het onbeschryffelyck met wat resolutie de manschap zich in het vuyr begeeft. Ondertusschen vint men au corps de la place meer verhindernis als men sich hadde ingebeelt, hebbende op zeekeren Beer, dewelcke het waeter van de eerste contrescharp hout ende over de 10 voeten dick is, geen bresse cunnen geschooten maer ondermynt moeten werden, soo dat noch al een dach of zes sal elaberen, eer men de stadt sal meester zyn.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

In het leger voor Namen, 4 Aug. 1695.

Godt sy gedanckt, dat wy meester syn geworden van de stadt. De capitulatie sal UEd. werden toegesonden. Overmorgen sullen wy de trenche openen tegen 't Casteel, 't welck ick hoop dat door den segen van Godt oock haest in onse handen sal vallen. Ick blyve enz.

J. VAN VREDENBURCH V. ADRICHEM AAN A. HEINSIUS.

In het leger over de Sambre, 10 Aug. 1695.

.... Ondertusschen is de Coningh dezen morgen vroegh van hier vertrocken op Waeterloo met desseyn soo ick geinformeert werde, om met de armée onder

den Prince van Vaudemont, dewelcke tot Anderach staet, te conjungeren ende den vyant tot Halle geavanceert te observeeren. Den Hemel zegene de waepenen van de geallieerden, indien een hooftactie sonde comen voor te vallen, met beter succes als in den jaere 1674, 't geen morgen een en twintigh jaeren sullen syn. Men heeft alhier de naericht, dat by de Franschen een detachement à 7000 man uyt Duytslandt is gedaen, waertegen de Prins Louis van Baden herwaerts al een considerabel corps in schepen den Rhyn heeft afgesonden, 't geen voor eenige dagen Coblents al sonde gepasseert zyn ende van Ceulen alhier verwacht werdt.

DE HERTOG VAN WURTENBERG AAN A. HEINSIUS.

Au Camp aux Faubourgs de Bruxelles à la porte de Halle, le 17 d'Aoust 1695.

....L'infame reduction de Dixmuyde et de Deynse m'a donné bien du chagrin, car par là l'on a perdu 10 bons bataillons et un régiment de dragons Anglois que Floyd commandoit. Les régiments qui ont ésté à Dixmuyde sont, Leslie qui est Anglois, Brewer qui etoit Anglois, Argyll qui etoit Ecossois, Graham qui etoit Ecossois; Awer (?) etoit à la solde de Sa Maj. que Carlson avoit autrefois, un régiment Danois nommé Prince Christian et Jung-Holstein, un bataillon Brandenbourgeois au service de l'état et le régiment de Schack de Wolfenbuttel au service de l'Etat. A Deynse etoit le bataillon d'O'Havel, Ecossois, et le régiment de Scheltinga, tous Frisons. Comme j'approchois de Gand je fus obligé de marcher en deux marches jusqu'à ce camp icy devant la porte de Halle où l'on est retrenché, n'osant occuper le poste de Anderlecht d'appréhension que les ennemis ne gagnassent la main pour marcher sur Namur, aymant mieux pour la cause commune que Bruxelles soit bombardeé que les ennemis nous separassent de l'armee de S. Maj. qui est devant Namur. Les ennemis commencèrent à bombarder samedy vers le soir. Mr. l'Electeur y arriva pour encourager les habitans de Bruxelles auparavant qu'ils jettèrent des bombes. Mr. de Villeroy écrivoit une lettre au Prince de Bergues, gouverneur de la ville, ce qui paroissoit plus un manifeste qu'une lettre, puisqu'on bombardait les places maritimes en France, que le Roy son maitre étoit forcé de faire des répresailles.

Les ennemis ont jetté pendant 36 heures 4000 bombes, qui ont fait assez de ravage. La maison de ville a ésté brulé avec 14 eglises, y compris des couvens. L'église de St. Nicolas est de ce nombre et 1200 maisons. Mr. Electeur s'exposa beaucoup pour y mettre les ordres à eteindre le feu. C'etoit surprenant de voir la tranquillité des bourgeois qui souffrent cela fort patiement, sans le moindre bruit. Il y avoit 16 esquadrons de cavallerie dans la ville pour patrouiller et 8000 hommes commandés par un gen. major, deux brigadiers et 4 colonels, qui occupoient les dehors depuis la porte d'Anderlecht jusqu'au rivage et 10 bataillons etoient campés dans la ville. Les mêmes bourgeois qui perdirent leurs maisons se consolèrent disant, pourvu que le chateau de Namur

soit pris. Les ennemis sont marché aujourd'hui matin vers Enghien, depuis deux jours il est arrivé près de 500 déserteurs, la plupart Allemands, Suisses et Piémontois. Tous les advis disent qu'ils ont perdu tant par notre canon qui tiroit sans cesse et la mousqueterie 600 hommes tant tués que blessez. Sur les advis des mouvemens des ennemis, l'on a renvoyé le Major general Heukelom avec les 10 bataillons vers le Comte Athlone qui est campé près de Waterloo et l'on a rétiré les bataillons de la ville et des ouvrages et à ce soir l'artillerie a pris le devant et demain à la pointe du jour l'on se mettra en marche et l'on se joindra au comte d'Athlone.

L'on campera la droite vers Waterloo et la gauche vers Genappes. Je suis etc.

A. HEINSIUS AAN DEN STADHOUDER VAN FRIESLAND.

La Haye, le 27 Aoust. 1695.

.... Le siège de Namur va assez bien, comme V. A. attendra bien d'ailleurs; il n'y a que le secours ou l'empêchement des convois vers la Meuse ou vers Bruxelles et Louvain à craindre. Pour le premier le Roy et tous les généraux sont persuadés qu'il sera fort difficile aux ennemis de nous engager à une bataille ou de forcer nos lignes et pour le second point, on y met toute sorte de précautions qu'on peut; ainsi avec l'assistance de Dieu on espère beaucoup du succès du siège. Je suis etc.

J. VAN VREDENBURCH V. ADRICHEM AAN A. HEINSIUS.

In het leger over de Sambre, 27 Aug. 1695.

Op de tydinge dat de vyant zyn marsch herwaerts versnelde, is de Coningh voorleden vrydach tegen den avont van hier vertrocken naer het leger omtrent Maesyck ende waer nae toe dieselve nacht mede syn gemarcheert de Engelsche soo blaauwe als roode guardes, alle de cavallerye van Brandenburch, alsmede de meeste troepen van den Lantgrave van Hessen, zynde S. M. aldaer gisteren ende van daegh gebleven, om ordre te stellen, indien het den vyant ernst mochte zyn het ontset van Naemen of wel van het Casteel van die cant te tenteeren. Desen naemiddagh hebbe ick my in persoon derwaerts begeven, om te vernemen of S. M. my eenige ordre geliefde te geven ende met eenen tot desselfs kennisse te brengen, dat ick door deze onverwachte marsch van den vyant hadde gecontremandeert het transport van gelt van Mechelen herwaerts tot naerder ordre ende aen myn geauthoriseerde gelast, dat hy op de minste geruchten, dat de vyant aldaer naederde, hy zich met die schat in het jachtje soude begeven voorby Willebroeck op het breedste van de rivier de Schelde, 't geen aen S. M. welgevallich is geweest. De vyant is met den dach gemarcheert ende comen camperen tot Gemblours ende nae de overlopers ende spyons zeggen, van meyninge, om morgen ons leger, 96 bataillons ende 240 esquadrons aldaer sterck, te attacqueren, alhoewel de meeste generaels van andere gedachten zyn, als vast stellende dat zonder een straffe van den hemel niet doenlyck is

voor den vyant syn oogmerck te bereycken. Godt de Heere zegene de waepenen der geallieerden. Met het approcheren ontrent het casteel is men soo verre, dat men overmorgen sal stormen op het Fort William, de Cassotte ende Terra Nova te gelyck, waeromtrent men een goet succes te gemoet ziet, als zynde de bressen groot genoech ende de manschap geanimeert om een eynde van deze belegeringh te maecken.

J. VAN VREDENBURCH VAN ADRICHEM AAN A. HEINSIUS.

In het leger over de Sambre, 31 Aug. 1695.

Deze ingeslootene hadde ick voorleden Zondach geschreven, maer om rede niet durven afzenden. Sedert is het quartier van den Coningh verandert in plaets van Maseyk tot Oblin (?), leggende de Fransen aen de andere zyde van de rivier Mehaigne.

Mon cher amy, de zaecken doen zich niet favorabel op; een goedt gedeelte van de cavallery, uytgezonden, om te recognosceren heeft het slecht laeten leggen ende vreest men, dat de rest, een bataille voorvallende, het niet beeter sal maecken. De attaques van gisteren zyn slecht uytgevallen; wy hebben seer veel volck verlooren, discontentement van generaels, defecten van behoeften, enfin tout crie; ick roerde deze zaecken in den brieff aen gecommitteerde Raeden tot dewelcke my verder referere, niet aen maer neme de vrymoedigheyt om UWEG. in confidencie te communiceren. Den Hemel wil ons bystaen.

J. VAN VREDENBURCH VAN ADRICHEM AAN HH. GECOMMITTEERDE RADEN.

In het leger over de Sambre, 31 Aug. 1695.

De vyant, voorleden Zondach de geruchten hebbende verspreyt dat het leger van de geallieerden op Maendach den 29en wilde attacqueren, hebben nae het optrecken van de mist zich met verscheiden esquadrons laeten zien, maer de posten door de onvermoeyde voorsorgen van S. M. soodaenich beset bevonden, dat niet raedzaem hebben geoordeelt hetzelve te ondernemen, zynde (nae het zeggen van spyons) gemarcheert nae Visée, waerop de Coningh met de rechter vleugel mede is opgebroocken, om den vyant het passeren van de rivier Mehaigne te beletten, zullende de vyant aldaer wel soo veel difficulteyt ontmoeten als ontrent Marché.[1]

Eergisteren avont S. M. uyt het leger hebbende gedaen een detachement van 25 grenadiers per regiment, om den volgenden dach het Fort William ofte het werck van Coehorn, de Casotte ofte Duyvelshuys ende te gelyck Terra Nova met het aenbreecken van den dach te attaqueren, wierd bevonden, dat de vyanden friese ruyters ende andere machines voor de bresse hadden gelegt, dewelcke dan vóór het stormen door ons canon ende bomben mosten wegh geschoten werden, waermede soo veel tyt verliep, dat het wel twaelff uyren was aleer de militie wierdt aengebracht ende de attacques te gelyck begonnen, te weten twee op het Fort William, gecommandeert door den Ceurvorst van Beyeren

[1] Ferwez le Marché. (?)

ende door den Gen. Heyde met de troepen van Brandenburch, de andere op de Cassotte door den hertogh van Holstein Pleun ende de vierde door Mylord Cuts op Terra Nova, zynde de vyffde maer een loze attacque geweest op dat gedeelte van de stadt, dat by de vyanden noch geoccupeert is; deze attacques continueerden tot ontrent drie uyren, wanneer de onze nae een hartneckigh gevecht meester wierden van alle de contrescharpen van het Fort William ende van de Casotte, alwaer wy ons nu hebben begraeven ende staen aen de bres. De vyanden hadden voor de contrescharp een gracht gemaeckt, 10 voeten breedt ende achter deselve een plaets daer maer één man op conde staen ende dan noch een borstweringh voor haer met palissaden soodanich beset, dat men niet als zeer difficyl by haer conde coomen, achter dewelcke zy t'eenemael bedeckt stonden, daer in tegendeel onze luyden blootstaende alle het vyer mosten uytstaen. Waermede afbreeckende enz.

J. VAN VREDENBURCH VAN ADRICHEM AAN A. HEINSIUS.

In 't leeger over de Sambre, 2 Sept. 1695.

Zoo onverwacht als op den 3en Aug. het slaen van de chamade tot het capituleren ontrent de overgave van de stadt voorquam, soo is gisteren, den 1en dezer buyten apparentie by den vyant inclinatie getoont om te capituleren over het casteel, ingevolge van het welcke dezen morgen de capitulatie is geadjusteert, zynde aen den vyant gegunt vier dagen tot het inruymen van het Casteel ende zal met twaelff stucken uyttrecken, terwyl aen de geallieerden zyn gecedeert alle de wercken van Coehorn ende een post op Terra-Nova. Van de overige condities hebbe noch geen kennis. Waermede enz.

J. VAN VREDENBURCH VAN ADRICHEM AAN A. HEINSIUS.

Naemen, den 4en Sept. 1695.

. . . . Gisteren ben ick uyt het quartier van Mehaigne opgebroocken ende coomen logeren in deze stadt, maer voor hoe langh weet ick niet. Ick hebbe naeuwkeurigh de posten op dewelcke de artillerye is gebruyckt besien ende ben nu niet meer verwondert, dat de petitiën van behoeften jaerleyx soo coomen te exorbiteren, zynde, myns oordeels, onbegrypelyck de wanordre daerontrent, dervende my vanteren, indien het van myn departement was, ick het Landt hondert duyzenden zoude doen profiteren, maer hierover breeder in myn rapport 't geen in tyt en wylen aen myne heeren en confraters hoop te doen.

Morgen staen de Fransen aftetrecken, niet met twaelff stucken, gelyck abusivelyck hadde geschreven, maer met zes, te weeten twee van 24, twee van 12 ende twee van 6 Pd. bals met twee mortieren. Ick mochte wel lyden, dat ick niet geobligeert was vóór dien tyt te marcheren, teneynde myne curieusheyt omtrent die uyttocht te voldoen.

105

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Bousque, *ce* 5 Sept. 1695.

Vous aurez apparement appris par le dernier ordinaire la reddition du chateau de Namur, dont le grand et bon Dieu ne sçauroit estre assez loué, car c'est un coup du ciel auquel personne ne s'attendoit pas encore si tost. Vous ne sçaurez imaginer combien cette agréable nouvelle fist changer tous les visages. On commencait deja à laisser pendre les oreilles, mais cecy les releva quasi aussi hautes que celles de Midas, car effectivement si le chateau ne s'éstoit rendu, nous aurions ésté extrêmement embarassés par les continuelles pluies qu'il a fait depuis et qui auroient empesché de monter à l'assaut, outre que nous étions un peu pressés par le manque des vivres et des fourages, dont il n'y en a plus icy, de manière que nos pauvres chevaux se doivent contenter d'une bien faible pature. Enfin, nous sommes tous ravis que cette tragédie est finie, car elle a cousté bien des honnestes gens. J'ay esté voir les endroits de l'attacque et tous les ouvrages, qui estoient parsemés de corps morts. Il y arriva ce mesme jour un triste spectacle, car une femme allant chercher son mary parmy tous ces corps morts le trouva à la fin, se jetta sur ce cadavre et luy baisa le visage et les mains avec des lamentations terribles. Il fallust trois ou quatre hommes pour l'en arracher.

Les derniers assauts manquèrent de réussir, parce que la disposition ne fust pas bien executée, ny les premiers soustenus en temps, par un abus du signal, sans quoy selon les apparences ils auroient emporté tous les ouvrages, car les ennemis ne s'attendoient pas d'y pouvoir estre encore attacqués, à cause de la rondeur et hauteur de la bresche et de l'éloignement de la trenchée d'où nos gens debouchèrent, marchant plus de 5 ou 600 pas à corps découvert à plein midy; enfin, quoiqu'il en soit, la place est rendue, Dieu mercy, et très asseurement on n'a vu de plusieurs siècles d'entreprise plus hardie ny par conséquent de conqueste plus glorieuse. Je prévois de plus qu'outre l'avantage que nous pouvons tirer de cette prise considérable, elle pourra encore causer du desordre et de la diversion en France, surtout entre les maréschaux de Villeroy et de Boufflers, qui se plaindront indubitablement l'un de l'autre. Les ennemis doivent sortir demain du chateau; leur armèe marcha vendredy de la Mehaigne jusques á Gemblours et le lendemain aux environs de Fleurus. Hier au soir on disoit qu'is avoient passé la Sambre pour camper à Gerpines; on y adjoutoit que c'estoit pour couvrir Dinant; néanmoins de peur de quelque surprise le Roy fist marcher 20 bataillons pour passer la Sambre près de Namur et prévenir les mouvements qui pourroient arriver. C'est une précaution bonne et nécessaire, mais je ne croy pas que les ennemys fassent aucune tentative. Passés 3 ou 4 jours j'ay receu vostre lettre du 27 Aoust, où je voy avec beaucoup de satisfaction la constance de nostre Estat et celle des Alliés pour tenir ferme contre l'ennemy commun. Tant qu'il ne voudra pas entendre à une paix sure et raisonnable, il ne faut jamais rien relacher avec ces Messieurs, ou

ils tirent la vache à eux. Je connais le génie de la nation; il faut leur mettre le marché en main et ce n'est que par fermeté qu'on les peut reduire.

Les gazettes ont dit les trouppes de Munster en marche, mais je ne croy qu'on en aye besoin présentement, les notres auroient grand besoin de quelque repos et rafraichissement, car elles sont terriblement fatiguées.

(Continué à Namur.)

Je viens de voir sortir la garnison forte encore d'entre 4 et 5000 hommes, quelques uns disent près de 6000. [1]

L'infanterie et mesme les officiers avoient fort pauvre mine, exceptés 3 ou 4 bataillons de campagne qui pouvoient passer, mais leurs dragons estoient parfaitement beaux: tous les officiers et soldats criaient après le Roy d'Angleterre pour le voir. Le Maréchal de Boufflers salua de l'espée. Sa Maj. l'a fait arrester par répresaille de la garnison de Dixmuyden, dont il fust fort surpris.

Cela arresta la marche de la garnison près d'une heure. Ce que je trouve de plaisant en cecy, c'est que soupant hier au soir chez moy avec quelques bons amis, je dis que si j'estois le maittre de l'affaire je ferois arrester M. de Boufflers, ce qui s'est fait à point nommé. [2]

BRIEF VAN A. HEINSIUS AAN BLATHWAYT.

La Haye, 6 Sept. 1695.

Le chatteau de Namur fut pris jeudy passé; vendredy on mit les dehors au pouvoir des alliés et le mesme jour l'armée françoise marcha, lorsque le Roy fit tirer salve à leur vue; voilà une prise de la plus grande importance qui s'est pu faire. Dieu en soit loué; cela mettera les affaires des alliés sur un meilleur pied.

Au sujet du chatteau de Namur, il faut que j'y adjoute que les dernières lettres de Paris portaient que le Roy de France estoit absolument persuadé qu'on le secoureroit et qu'on en parla partout avec une assurance sans égale et une hauteur intolérable; le Roy avoit employé trois ans à en augmenter les fortifications et on y auroit dit que jamais une fortification eut été plus imprenable que celle-là et qu'il ne fallut qu'un siège pour en faire l'espreuve. L'on voit pourtant présentement que la ville et chatteau là où on avoit employé ces trois ans et dans le quel a été une garnison forte de quinze mille hommes, ont été pris en vue d'une armée de l'ennemy, forte de plus de 100 bataillons et 200 escadrons. Dieu veuille continuer (de benir) les armées des alliés et enfin par là les benir d'une bonne paix et de durée. Je suis très passionnément etc.

J. VAN VREDENBURCH V. ADRICHEM AAN A. HEINSIUS.

Naemen den 7 Sept. 1695.

.... Ick hebbe gisteren myne curieusheyt voldaen in het besigtigen van het

---

[1] „N'y ayant pas trois mille hommes en santé de toute la garnison" *St. Simon* II. pag. 173.

[2] *St. Simon* dezen uittocht der troepen verhalende, beweert, dat Boufflers den Prins niet groette, om hem niet als Koning te erkennen. Ook zijn arrestatie deelt hij mede met vele bijzonderheden. Boufflers werd spoedig losgelaten.

casteel, Terra-Nova ende de wercken van Coehorn ende moet bekennen dat daer by geconsidereert de manschap die uyt getrocken is, den overvloet van alle behoeften ende de difficylheyt van de attacques door de steyltes, ick niet kan begrypen dat de vyant heeft kunnen resolveren om te capituleren. Nu, Gode zy dank, dat wy het werck meester zyn.

DE VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't lantschip 't slot van Muyden, ten anker in St. Helena's Bay, 30 Juny 1695.

Ik hebbe my d'eere gegeven UWEG. den 27en deser te schryven, waarop gisteren d'ordres voor den Hr. Admirael Berkeley gecomen synde, in een gecombineerden Crygsraed goedgevonden is omme tegens morgen met de vloot te seylen naer de Fransche kust en de stad St. Malo het eerst te bombarderen, is 't mogelyk, blyvende het werk voor Duynkerken uytgesteld, omdat d'hr. Admirael Berkely en vice-adm. Shovell wisten te versekeren, dat de Controlleur Meesters met de machine-schepen en 't geene verder tot het voorsz. dessein nodigh is tot noch toe niet in gereedheid is. Ik hebbe d'Engelse vlaggeluyden ondertusschen niet ongenegen gevonden omme te assisteren, en alles van harentwegen by te brengen wat practicabel sal syn, omme die haven en stad soo veel mogelyck te bombarderen en ruineren, waeraf ik op gisteren gemelten Meesters hebbe kennisse gegeven met versoek van sigh inmiddels met alles wat daertoe gerequireerd word, in gereedheid te brengen en my onder couvert van de Lord Justices op 't spoedigste te laten weten den precisen tyd, dat tottet uytvoeren van 't voorsz. werk met syne machine-schepen en verdere ligte vaartuygen in Duyns sal konnen syn, omme immediatelyk nae onse eerste verrigtingen met de vloot derwaerts heen te seylen.

Ik sie met veel genoegen, dat het den gen.-adm. en vice-adm. nogh aan resolutie nogh yver ontbreekt, omme S. Ms. ordres ter voorsz. eynde aan my gegeven naa haar uyterste vermogen met my, soo veel in haar is, te helpen werkstellig maken. Van dage syn deselve besigh op S. Ms. schepen t'embarqueren twee honderd soldaten, omme deselve, daar 't noodigh sal syn, tot het dekken van de bombardeerschepen te gebruyken.

VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't lantsschip 't Slot van Muyden, St. Helena's Bay, den 7 Juli 1695.

Ingevolge van myne laatste die ik my den 30en ll. d'eer hebbe gegeven UWEG. te schryven, is de gecombineerde vloot 's daags daaraan, den 1en deser, van hier t' zeyl gegaan omme het geresolveerde in den Crygsraad van St. Malo te bombarderen werkstelligh te maken: dan vermits de contrary wind, is men met laveren en ty stoppen niet verder geavanceerd geweest als tot op zy van Portland, alwaar den 3en deser met donker weer en harde winden uyt den

W. Z. W. soodanigh beloopen werden, dat men genoodsaakt is geweest met de vloot op te duwen (?) die vervolgens, den 4en deser ontrent den avond alhier is ten anker gecomen. De Hr. admirael Berkeley heeft hierop aanstonds een expresse afgesonden aan de Lords Justices omme nadere ordres, maar dewyle de wind uyt de westelyke hand blyft aanhouden, waarmede omtrent St. Malo niet gedaan kan werden, soo hebb' ik eergisteren gem. admiraal wesen versoeken om 't werk van Duynkerken middelerwyl by der hand te nemen en 't selve, soo veel doenlik gevonden sal worden, ter executie te stellen, daarop my betuygde, dat daar af niet avers was, maar dat tot noch toe dienaangaande geen ordres hadde, hetgeen my geobligeerd heeft op gisteren met een expresse te schryven aan d'Hr. hertogh van Schrewsbury, ten eynde 't daar heen geliefde te dirigeren, dat de Lords Justices hoe eer soo beter mogten goedvinden den adm. Berkeley t'ordonneren omme my met alle de bombardeer- en machine-schepen en 't verdere bequaam kleyn vaartuygh in syne vloot synde en tot dese onderneming nodigh, te assisteren.

Ik hebbe niet mogen nalaten UWEG. hiervan schuldige advertentie te geven, terwyl ik enz.

VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't lantsschip 't Slot v. Muyden, ten Anker Guernsey, den 18en July 1695.

Ick vinde my verpligt UWEG. met schuldige respect advertentie te geven, dat de gecombineerde vloot den 9en deser uyt St. Helensbay geseylt synde, den 11en daaraanvolgende onder Guernsey is te anker gecomen; den 12en heeft men volgens 't laetst geresolveerde van den crygsraad d'attacque en bombardering van de stad St. Malo gereguleerd, waatoe aanstons de lootsen overgenomen synde, is men den 13en derwaarts heen t'zeyl gegaen en den 14en tot in 't gesigt van gemelte stad ten anker gecomen, wanneer ik ingevolge van 't geene beraamd was, twee 's lands bombardeerschepen nevens twee Engelse met de nodige fregatten om haer te dekken, deed doorseylen naar 't vyandlik fort, gelegen op 't point d'Arboule aan de linkerzyde en vier andere lands-bombardeer-schepen nevens een Engels naar 't fort op de klippen der Conché, gelegen aan de rechtersyde van 't incomen van 't Noordercanaal, om die beyde forten op 't vigoureuste te bombardeeren en daardoor 't inseylen van de geordonneerde fregatten en bombardeerschepen tot d'attacque van de stad te faciliteren, hetgeene ook aan d'een ende d'ander zyde tot 's avonds toe genoegsaam wel gedaan wierd, maer dese forten van sware steen opgemaakt en daarby overwulft, daardoor seer weynigh beschadigd synde heeft men goed gevonden het inseylen naar de stad te differeren.

Den 15en 's morgens, omtrent vyf uren, op 't gedane seyn ging de geheele vloot nader by de forten seylen en onder 't hervatten van 't bombarderen van

de selve, seylden de negen Engelse bombardeerschepen met vier 's landts en soo veel Engelse fregatten nevens al het andere kleyn vaartuygh naar binnen en opdat sulx door de mortieren en canon van 't Fort Conché te minder mogt verhindert werden, ordonneerde d'Hr. Adm. Berkeley een Engelsen brander tegens 't selve aantebrengen, omme door dien brand en rook het volk op 't selve soo veel mogelyk t'incommoderen; dan deselve quam een weynigh te laag tegens de klip, waarop ik op desselfs versoek tot den voorsz. dienst den Noord-Holl. brander, de Herder, detacheerde, die het geluk hadde regt tegens de zyde van 't fort aan te comen, met dat succes, dat alles wat van hout omtrent 't selve was opgemaakt daardoor in brand geraakte, welkers vlam en rook omtrent de twee uren duurde en die van binnen onderdes belette een schoot te kunnen doen, soodat d'inseylende fregatten en bombardeerschepen, sonder van 't selve eenige schade gehad te hebben tot voor de stad syn ten anker gecomen, die daarop aanstonds, synde omtrent acht ure smorgens, hebben aangevangen te bombarderen en daarmede gecontinueerd tot 's avonds seven uren, hebbende op verscheide tyden en plaatsen brant gemaakt, doch die telkens geblust wierd, behalven een in 't westen van de stad, waar deselve met een sware rook en damp van vier uren tot laat in den avond duurde en naar men sien kost, niet gestuyt heeft kunnen werden als met het laten springen van verscheyde huyzen. Wat ruine of schade daardoor en door 't inwerpen van omtrent 900 bomben en carcassen die stadt is toegebragt geworden, wete UWEG. niet eygentlik te schryven, maar wel dat de Fransen, die twee en een halve galeyen hadden met diverse dubbelde chaloupen bemand ende gewapend, ook behalve van de voorsz. twee forten mede van de groote en kleyne bay en van de forten Royal en Hollande, gedurende d'actie een continueel en sterk vuur maakten met hare mortieren en canon, doch met al 't selve dese attacque en bombardering niet hebben kunnen beletten en alleenlyk daardoor een Engels bombardeerschip soodanigh getroffen dat met vyf voet water in 't ruym aan den grond is geraakt en verbrand geworden, omme niet in 's vyands handen te vervallen, hebbende d'Engelsen daarenboven niet van haar klein vaartuygh verloren als twee Welboots, een langboot en twee chaloupen en omtrent de sestigh soo dooden als gequetsten gehad; aan onse syde syn er twee dooden en vyf gequetsten, waaronder de Commandeur Braek, die syn linker hand is afgeschoten, sonder eenige schade van importantie omtrent 's lands bombardeerschepen en vaartuygen verder geleden te hebben. De adm. Berkeley goedgevonden hebbende om alle de bombardeerschepen en fregatten 's avonds van de stad te doen afzeylen, omdat aan te veel vyandelik vuur geexposeerd waren, liggende onder canonschoots van al het geschut en mortieren van de plaats en vyf daaromtrent gelegen forten en dat by nagte door 's vyands gewapend klein vaartuygh waar af die van binnen meer en beter voorsien waren als wy, veel souden te lyden hebben, heeft den 16en 's morgens in een Crygsraad voorgebragt, dewyle geen machineschepen by de hand waren, het onmogelik was om 't fort Conché te kunnen ruineren, sonder 't welk het bombardement van St. Malo niet als met

grootste gevaar van onse bombardeerschepen en fregatten te verliesen, konde hervat worden, waardoor de geheele somerdienst soude moeten comen te cesseren; of het derhalven voor 't beste van de gemeene dienst niet raadsamer soude wesen die stad in dien staat te laten, daar deselve tegenwoordigh was ingebragt, en met de vloot elders op 's vyands kust t'ageren, waarop goedgevonden is de stad Granville, leggende vyf mylen beoosten St. Malo door vyf Engelse en dry 's lands bombardeerschepen, geassisteerd met vyf 's lands en dry Engelse fregatten te laten bombarderen en ruineren, ingevolge van 't welk het voorz. detachement op gisteren derwaarts heen is geseyld, omme, soo 't weer en wind permitteert, die stad op heden t'attacqueren, waaraf nu omtrent den middagh onder 't schryven deser gehoord werd, dat een aanvangh is gemaakt; de vloot sal ondertussen in zee af en aan St. Malo houden tot morgen ogtend, omme alsdan verder tot onder Guernzey te seylen, werwaarts de gedetacheerde fregatten en bombardeerschepen ordres hebben haar na hare verrigtingen voor Granville mede te vervoegen, op welker arrivement aldaar UWEG. van deselver succes spoedige en omstandige narigt sal geven, alsmede van 't geene geresolveert sal werden omme verder op 's vyands kust tot desselfs meeste afbreuk t'ondernemen. Ik blyve enz.

P. S. Soo even comen de vuurwerkers aanbrengen, dat de mortieren op 's Landsbombardeerschepen onbruyckbaar syn geworden, doordien de bodems van de camers afgeweken en gescheurt syn, soo naa het ligten van de mortieren, dat niet kan geschieden als op een reede, sulx soo vinde, sal ik genootsaakt syn alle de bombardeerschepen te moeten opsenden tot voorkoming van sware en vergeefse onkosten.

VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

St. Helensbay, den 24 July 1695.

Ik hebbe my den 18en deser d'eer gegeven UWEG. bekend te maken d'attacque en bombardement van de stad St. Malo en dat ten selven eynde een detachement was gedaen van acht bombardeerschepen en soo veel fregatten naar Granville. Des anderen daags is hetzelve by de vloot terug gekomen; naadat die stad van 's middags elf tot 's avonts ses uren gebombardeerd en 't geluk heeft gehad van ten eersten den brand daarin te krygen, die op verscheyde plaatsen vat kreeg en gedurigh heeft gecontinueerd met soodanige vehementie dat deselve dien geheelen nacht tot 's ogtens toe nogh gesien is geweest van de schepen, die omtrent seven mylen verre doen ter tyd van die plaats af lagen, waardoor naar alle apparentie die stad t'eenemaal is geruineert en in d'asse gelegt.

Den 20en deser heeft men onder Guernzey de lootsen, die gedurende dese verrigtingen by de vloot syn gebruykt geworden, aan land geset, die immediatelyck daarop is t'zeyl gegaan en voorgisteren alhier ten anker gecomen, omme het weynige beschadigde over d'Engelse fregatten en vaartuygen op 't spoedigst te herstellen en de gecombineerde vloot beginnen te maken, omme

andere ondernemingen op de Franse kust tot 's vyands meeste afbreuk by de hand te vatten, hopende d'Engelse vlaggeluy te disponeren dat die van Duynkerken d'eerste mogen wesen, tot welker uytvoering alles wat practicabel sal syn, in 't werck sal stellen.

Nopende den staat van de mortieren, ik hebbe de meest beschadigde op gisteren uyt hare stoelen laten ligten, en bevonden dat de bersten in den bodem van de kamers styff dry duym diep syn, doch van buyten aan den bodem gans geen berst, soo dat daarmede sal laten arbeiden soo lange deselve dienst sullen kunnen doen. Ik meen, dewyle het laatgat ter halver kamer staat, dat het buskruyt daardoor te meer force tegens den bodem doed. Ik blyve enz.

VICE-ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't Landschip 't Slot v. Muyden ten anker Z. Z. O. ¼ myl van Calais, den 13 Aug. 1695.

Sederd myne onderdanige laatste van den 8en deser heeft 't weer en wind eerst den 11en daaraan toegelaten, om 't dessein op de haven van Duynkerken in 't werk te stellen, wanneer alle de bombardeerschepen met de geordonneerde fregatten om haar te dekken binnen de Braak tot aan de stad syn binnen geseyld en omtrent acht uren 's morgens op de houte forten en de rysbank begonden te spelen, en daarmede onophoudentlyk continueerden, doch met weynigh of geen succes, werdende by den vyand soo veel en meer vuur gemaakt uyt desselfs mortieren en canon, als uyt onse bombardeerschepen, die door de kleine circumferentie van de vyandlike forten maar weinigh bomben in deselve hebben kunnen werpen. D'eerste attacque met den Controlleur Meesters syn branders en machine schepen was beraamd, dat men na dry uren gebombardeerd te hebben soude laten doen, die door vier Engelse fregatten souden aangebragt en door twee 's lands fregatten gesouteneerd werden, welke ten dien eynde op haren behoorliken tyd in gereedheyd en voor de hand waren; dan de voorsz. branders en machine schepen bleven achter en quamen niet te voorschyn als des naamiddags naa dattet ty genoegsaam verlopen was, die toen seer confuselik naars vyands forten toeseylden, en haar te ontydigh in de brand staken, waar toe apparent door de franse dubbelde chaloupen syn geobligeerd geweest, die in de twintigh sterk waren, seer wel bemand en yder met twee stukken canon gemonteerd, soo dat dese attacque daardoor niet gereusseerd synde, de Hr. adm. Berkeley goedvond omtrent vyf ure des namiddags alle de bombardeerschepen en fregatten van de stad te doen afseylen, om deselve aan 't vyandelyk vuur en by opcomend swaar weer aan 't uyterste gevaar tussen de sanden en banken niet geexponeerd te laten. Onder het uytseylen geraakte een landsfregat van 26 stukken en een bombardeerschip nevens twee Engelse bombardeerschepen en een brigantyn op de Braak aan den grond, die mettet volgende ty gisteren nacht daar af gebragt wierden; dan 't voorsz fregat hadde des morgens onder 't uytlaveren het ongeluk van voor de tweedemaal aan de

grond te seylen, dat toen met d'ebbe door 's vyands dubbelde chaloupen geattacqueerd, van deselve veroverd en in den brand gestoken wierd, alsoo 't selve door onse fregatten, vermits de gronden, niet konde gesecondeerd werden. Hierop heeft de adm. Berkeley gisteren voor den middagh den Crygsraad geconvoceerd en in deselve overwogen synde, 't geene nu met de gecombineerde vloot voor de gemeene dienst verder behoorde ondernomen te werden, terwyl de gronden en banken voor Duynkerken meer als 's vyands defentie en vuur t'apprehenderen waren, ook doordien de lootsen niet begeerden op haar te nemen om schepen van oorlogh, die meer als 14 à 15 voet diep gaan, om d'oost van die haven door te brengen, soo is daarop geresolveerd 't raadsaamste te syn omme van d'attacque op de haven van Duynkerken te hervatten te desisteren en met de vloot te seylen naar Calais, omme die stad door bomben en carcassen, is 't mogelik, te ruineren, synde de controlleur Meesters van deselve opinie, vermits syne vier smook schepen op gisteren vrugteloos besteed synde, desselfs machineschepen sonder deselve voor Duynkerken niet konden aangebragt werden, die ik wil hoopen, dat ontrent het voorhebbend dessein op Calais met meerder dienst en vrugt, immers met minder hazard voor de schepen van oorlogh aldaer sullen kunnen besteed werden.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, den $\frac{4}{14}$ Oct. 1695.

.... Ick sende UEd. hiernevens een memorie van 't geen my voor alsnogh voorkomt UEd. speciale voorsorge nodigh, aen welcke ick het besorghen van d'executie van die saecken gerecommandeert late....

MEMORIE VOOR DEN HR. RAETPENSIONARIS HEINSIUS.

Voort te setten de betaling voor de recrues van d'infanterie.

De provintie van Vrieslandt doen presseeren het aennemen van de ses Comp. Switsers ofte ten minste vier.

Aen Valckenier [1] te doen scryven hoe die best te bekoomen en de Franse werving en recrues soo veel doenlyck te beletten.

De Major ofte Lt. Coll. van Sherner Sturler had geoffereerd een batt. te werven, daernaer te vernemen by syn schoonvader Talon te Bergen op Zoom.

Alhoewel Danckelmann my heeft geseyt niet mogelyck te syn van een ander battaillon te geeven in plaets van het geruineerde van jong Holsteyn tot Dixmuyde, soo dient daer naerder instantie te werden gedaen by den Ceurvorst tot Cleef, door Ham, want ick niet en sie, hoe dat mogelyck sal syn dat Batt. in staet te brengen, den Ceurvorst niet willende leyden, dat de officieren in syn landt recruteeren en deselven hebben nergens anders kennis.

De Hartog van Pleun heeft heeft my belooft het Batt. van Schack te doen veranderen, door den Hertog van Wolfenbuttel te doen besorgen, dat het ten eersten magh geschieden.

---

[1] President der Republiek in Zwitserland.

Te besorgen dat de behoeften vande Artillerye met alle spoed werden gereet gemaeckt, insonderheyt het gieten van Canon en maecken van buspolver.

Ende dat vóór de vorst hetgeene op de Maes wert gerequireert derwaerts wert gesonden.

Te doen reguleeren het werck van de paspoorten en te beletten het uytvoeren van paerden.

Met alle ernst voorttesetten d'equipage van de scheepen nae Cadix en het besorgen voor de kleyne vaartuygen van de kusten in 't voorjaer en 't selve met autoriteyt te doen executeeren.

Van alle kanten te doen arbeyden dat de trouppes effectief mogen syn, die by den Baron Görits en den Generael van Frise syn opgegeven en als men daer verseeckert van sal syn, sal lightelyck en seeckerlyck beter de concerten voor d'aenstaende campagne kunnen werden gemaeckt.

De negotiatie met Saxen door Berensdorf begonnen weegens de trouppes voort te setten soo veel mogelyck.

De materialen in te doen koopen en op de plaets te doen brengen vóór den winter tot het fortificeeren in Hellevoetsluys volgens het plan van Dupuis.

Het werck van d'O. I. Compagnie aftedoen, indien mogelyck.

De saecken van d'academie van Leyden te traghten op een beter voet te brengen.

Het werck van 't beroep in den Hagh te soecken inteschicken.

Voortestellen een negotiatie van 2 millioenen voor myn trouppes.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{13}{23}$ Dec. 1695.

. . . . Ick heb aen Gr. Frise doen scryven dat ingevalle de Ceurvorst van Saxen met den Keyser niet soude accordeeren, om nogh meerder van syne trouppes toekomende campagne naer Ungarien te senden, om te sien of de Ceurvorst van Saxen niet soude resolveren om 10 à 12/m man op de Middel-Ryn te brengen volgens syn eygen voorslagh aan hem en den Lord Lexington gedaen, mits synen generael Schöning thuys laetende en genietende de subsidie van den Staet en my, die hy voor twee jaeren heeft genooten.[1] Ick heb t'eerder daertoe geresolveert, siende uyt de decouvertes, dat hy onder de handt met Vranckryck negotieert, 't geen onbegrypelyck is in denselven tyt, dat hy sulcke offres aen den Keyser en my doet, waeruyt klaerlyck blykt, hoe weynigh staet op dien Heer te maecken is. Daerenboven sie ick niet van waer men sulcken aental van trouppes sal kunnen krygen, die soo seer van noode sullen syn, en andersins onmogelyck is om te volgen het plan voor de campagne, die ick UEd. heb toegesonden.

---

[1] Zie hierboven bl. 66.

Ick meen dat weegens het formeren van een artillerie tot Coblens met de Ministers van Brandenburg behoorde te worden gesproocken, geloovende dat de Ceurvorst daertoe het meeste soude kunnen byschaffen, maer men magh wel verseeckert syn, sonder dat aen deselve wert belooft vergoedinge van 't geen sal werden geconsumeert ofte verlooren, daervan niets sal vallen, en ick meen dat men geen swaerigheyt behoorde te maecken om 't selve te belooven.

Ick sie met d'uyterste belange te gemoet de scheepen uyt Hollandt, gedestineert naer Cadix, want souden die het ongeluck hebben van bevroosen te werden, waer het onverantwoordelyck en mogelyck tot de ruine van 't gemeene welsein. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, 7/17 Jan. 1696.

. . . . Het is nu maer al te seecker, dat de vyant van intentie is om syn esquadre scheepen van Toulon in dese zeeën te brengen en UEd. sal hebben gesien uyt het schryvens van Rooke, hoe weynigh apparentie het is, dat wy het sullen kunnen beletten, en ick bekenne dat ick de consequentie daervan, insonderheyt voor ons alhier, seer apprehendeere en volgens alle advysen uyt Vranckryck, soo syn sy van sints om haer gansche zeemaght in zee te brengen, en ick vrees vóór dat d'onse gereet sal syn, insonderheyt indien het esquadre van Toulon vroegh in 't voorjaer tot Brest soude koomen. UEd's sal daeruyt klaerlyck sien de nootsaeckelyckheyt, dat d'equipagie in Hollant met alle yver magh werden voortgeset. Den Gr. van Portland sal hetselve van mynentwegen ernstigh aan den secretaris de Wilde recommandeeren. Indien d'advisen souden continueeren, dat tot Duynkercken sulcke considerabele equipage en preparatie werden gemaeckt, sal ick gaerne UEd. sentimenten verwaghten, ofte met het winteresquadre alhier daer niet yets teegens soude kunnen gedaen werden.

Ick ben blyde dat UEd. heeft ontfangen myn project voor d'aenstaende campagne; het sal op twee saecken voornamentlyck op aenkoomen, dat wij de augmentatie van de trouppes kunnen vinden en dat de vyant ons niet en prevenieert en voor ons in campagne (komt).

Het eerste, alhoewel seer difficiel om soo veel trouppes te vinden, soo meen ick evenwel, dat als men van alle kanten yets soude willen doen, dat een groot gedeelte van deselve soude te vinden syn volgens de voorslagen, die van tyt tot tyt aen UEd heb gedaen en daer nootsaeckelyck dient op te werden geinsisteert, om het soo spoedigh als mogelyck met d'een ofte d'ander te convenieren. Het tweede bekommert my meest, vreesende seeckerlyck, dat de vyant ons sal prevenieren en dat wy dan genesessiteert sullen syn om ons te reguleeren naer haere mouvementen.

Ick ben met den Pr. van Vaudemont wel eens, dat de belegering van Montroyal wel de bequaemste operatie soude syn, maer de saeck selfs is soo difficiel, in 't reguard van de situatie, dat ick qualyck sie hoe het mogelyck sal syn om de plaets t'emporteeren, mogelyck Trabagh en de forten daeromtrent soude men konnen meester werden, dat al seer veel soude syn gedaen, maer vooral dient het magasyn tot Coblens te werden geformeert

met alle spoet, soo van Artillerie en Ammunitie als oock levensmiddelen ende dat persoonen wierden gedispicieert, om daer specialyck sorg voor te hebben en dat deselve wierden gesonden naer Ceulen, Coblens, Franckfort ende Maints om te sien wat daer te becomen soude syn, behalve Stepney, die ick in die Hoven heb gesonden, 't welck ick aen UEd's voorsorghe gerecommandeert laete. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{14}{24}$ Jan. 1696.

. . . . Het is een onbegrypelycke conduite van het Weense Hof, van den Ceurvorst van Saxen soo te hebben laeten vertrecken; ick vrees dat men hem voor ons nu wel verlooren magh rekenen, en ick ben seer bekommert voor desordre in 't Ryck aenstaende somer, het welck ons seeckerlyck soude beletten het gebruyck van de trouppes van verscheyde vorsten. Daerom dient men soo veel doenlyck te arbeyden, om alle questien aldaer by te leggen.

De Hartogh van Pleun heeft onvoorsightig gedaen van eenige ordres te senden in het gouvernement van den Prins van Sarbrugge, 't geen ick meen dat UEd. als een vriendt soude kunnen te kennen geven, gelyck ick oock eenige posten geleden aen den Hr. van Dyckvelt heb geschreven van te willen doen; in cas het leger van den Staet desen winter by de andere soude moeten koomen, kan het niet werden geëviteert ofte den Hartog van Holstyn-Pleun soude hetselve moeten commandeeren onder den Ceurvorst van Beyeren, maer ick hoop niet dat sulcken geval gebeuren sal, en voor d'aenstaende campagne sal men dit anders moeten reguleeren. De goede Godt wil geeven, dat ick in 't landt magh syn voor dien tyt en dan sal sigh alles gemackelyck inschicken kunnen. Ick blyve enz.

A. HEINSIUS AAN GRAAF FRISE.

La Haye, 3 febr. 1696.

Vos lettres m'ont esté bien rendu; j'espère qu'on aura asteur bientost le sentiment du Pr. de Bade sur les opérations de la campagne prochaine; je suis bien aise de voir qu'on ne presse tant plus que le dit Prince aille en Hongrie, ce qui doit estre prévenu devant toute chose. Si l'augmentation des troupes des cercles se fait, il n'y a plus à songer pour le Haut Rhin, mais il me semble que l'on ne s'attache pas assez aux opérations au Mittel-Rhin, qui seront aussi très nécessaires; premièrement on doit avoir soin des troupes et secondement de la grosse artillerie. Je ne vois pas qu'à la Cour Impériale on ne songe ny a l'un ny à l'autre; mesme outre nos exhortations et les devoirs que vous faites je ne vois personne qui en prend de soins; je n'y vois nulle direction ni empressement. Monsieur Stepney parle pour la grosse artillerie, mais s'il n'y a pas de Prince qui prenne l'affaire sur lui, s'il n'y a pas des

commissaires des princes qui en font un plan, des listes de ce qu'on trouve et aussi des défauts et qu'on délibère murement où trouver le reste et qu'on mette en exécution ce qu'on a résolu, je n'y vois nulle apparence de succès.

Je trouve les conditions de Saxe bien dures, mais puisqu'en meme temps on y ajoute un article touchant les subsides du Roi et de l'Estat, qui est bien hors de propos, j'appréhende que les affaires dans cette cour ne sont pas dans l'assiette qu'il faut.

Je suis passionément etc.

A. HEINSIUS AAN GRAAF FRISE.

La Haye, 10 Fevrier 1696.

J'ay eu l'honneur de recevoir les votres du 25 et 28 Janvier dernier; les premières m'apprennent que vous aviez communiqué à Mons. le Prince de Bade le projet du Roy et qu'il l'avait agrée, ayant seulement quelques remarques pour placer l'armée du Mittel-Rhin plus vers Mayence, ce que je ne crois pas etre un point essentiel. J'espère seulement qu'il aura mis son sentiment par écrit et envoyé au Roy, comme vous dites qu'il avoit le plan de le faire, car le temps s'écoule. Il faut que je continue de vous dire que je trouve tant de difficultés au sujet de cette armée et principalement de la grosse artillerie que je ne vois pas comment en venir à bout. Monsieur Stepney fait beaucoup de devoirs, mais je ne vois pas qu'on y avance et sans les empressements de l'empereur on n'y fera rien. . . . . [1]

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington 7/17 Febr. 1696.

. . . . De alarm in Seelandt is seer groot wegens d'advisen van de preparatien tot Duynkercken, ick meen dat men aenstons behoorde die scheepen, die ick weeder naer Hollandt heb gesonden, soodanigh te posteren, dat sy Zeelandt en de Goeree met eene koste beveyligen, 't welck ick UEd. ernstigh recommandeere, want ick weet hoe weynigh reflectie de secret. de Wilde maeckt op 't geen die Provintie raeckt.

Aengaende hetgeene de Generael Majoor Fagel aen UEd. scryft weegens een dessyn om Duynkercken te bombardeeren, is het noodigh dat hy syn gedaghte daerontrent openbaert aen den Prins van Vaudemont om my daer over te schryven, indien hy het practicabel vint, om dan vervolgens d'ordres tot de nodige preparatien te stellen.

---

[1] „Het is ten uyterste facheus, dat de particuliere jalousies en défiances aen 't Hof van Weenen de saecken aldaer soo traineren en selden tot een goet effect doen brengen; in het effort van deze campagne sal alles bestaen; men siet dat Franckryck syn uyterste spendeert en sullen wy nu ledig blyven sitten? . . . . als onze saecken soo sullen doorgaen, wanneer krygt men een eynde?" *A. Heinsius aan C. v. Heemskerck te Weenen.* Brief van 13 April 1696.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN AAN A. HEINSIUS.

Maestricht, 3 Mars 1696.

L'ennemi commence à se remuer en Flandre et fait marcher la pluspart de ses trouppes vers Dunquerque, où il assemble beaucoup de batiments, comme pour faire un embarquement. Pour moy je crains pour Ostende, sachant en quel misérable estat la place est. Le Prince de Vaudemont est party hier de Bruxelles pour la Flandre et y fait marcher tous les régiments, qui sont sur le pied Anglais; cela fera sans doute qu'il nous faudra remplacer par les trouppes de la Meuse le vide que cela causera dans le Brabant; mais comme en ce cas la raison voudroit qu'on fit marcher les trouppes les plus esloignés les premières, j'escris au Conseil d'Estat pour sçavoir s'ils croyent avoir affaire de ces regimens sur la coste ou en Zélande. Après que je sçaurai leur volonté, je reglerai le reste.

C'est une honte pour nous qu'après avoir soutenu contre l'Angleterre et la France la guerre si glorieusement par mer, il faille craindre à cet'heure Jean Bart avec 8 ou 10 vaisseaux.

Pardonnez que j'escris si librement, mais cela me donne de la peine.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{4 \text{ Maart}}{24 \text{ Febr.}}$ 1696.

Ick heb gisteren een expresse ontfangen van den Hert. van Wirtemberg van Nieuwpoort van den 1sten Maert, en huyden een duplicaat van den 2den Maert, by dewelcke hy my adviseert dat de groote preparatie van den vyant tot Duynkerken en op de kusten tot het embarqueren van trouppes, tot een descente alhier soude syn aengekomen: dat de trouppes wierden geëmbarqueert en dat de Marq. de Boufflers met hen overquam [1]. UEd. kan light begrypen wat opschudding sulcke tyding alhier heeft veroorsaeckt neffens de ontdekking van een desseyn jeegens myn persoon, waervan Keppel [2] UEd. met dese expresse sal informeeren, daertoe tegenwoordigh geen tyt hebbende, synde besigh om ordre te stellen tot alhetgene mogelyck is tot een defentie. Ick heb gisteren avont ordre gesonden aen de schepen van den Staet en van my tot Spithead om naer Duynkerken te seylen en den Adm. Russel is van dagh vertrocken, om het esquadre dat ick daer heb doen versamelen te commandeeren, hetgeene al seer considerabel sal syn, om met alle spoet over te steecken op de kust van

---

[1] *L. Ranke*, *Engl. Geschichte*, 1er B. p. 338, doet het voorkomen alsof von Schmettau het eerst deze tijdingen in Engeland meldde; dit is onjuist; Schmettau kwam eerst later met de trouppes onder den Hertog van Wurtemberg en bragt Willem III de tijding, dat Givet verbrand was, gelijk blijkt, uit een P. S. van een brief aan Heinsius van $\frac{1}{1}\frac{6}{0}$ Maart.

[2] Joost van Keppel, thans Hertog van Albemarle.

Vranckryck, en aldaer traghten de scheepen die daer versamelen aen te doen en te distrueren. De goede Godt wil geven, dat het een tweede werck van La Hogue magh syn en uytvallen. Ick heb aen den Hartogh van Wirtemberg ordre gesonden van 20 Bataillons so ras doenlyck te doen embarqueren en herwaerts te senden, te samen ofte zoo veel te gelyck als hy scheepen sal kunnen vinden tot haer transport. Het convoy daertoe nodigh sal uyt Hollandt ofte Zeelandt moeten koomen, dat ick versoeck dat UEd. daer voor sorgh wil dragen, alsmede soo veel transportschepen in Goeree ofte Maes te doen versorgen als mogelyck, want indien wy geinvadeert werden, soo sal ick verobligeert syn nogh al meer trouppes te doen overkoomen. Ick blyve enz.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN DEN HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN.

Bruxelles, 6 Mars 1696.

Je me suis donné l'honneur d'ecrire hier à V. Alt. et de luy mander l'embarquement du Roy Jacques pour l'Angleterre. M. l'Electeur me vient dire de cette nuit que le Roy demande au Prince de Vaudemont vingt bataillons Anglois, pour passer la mer et quoyque Sa Maj. ne les croit pas avoir nécessaires, ce sera tousjours pour donner un peu de satisfaction, et assurance au parlement et le peuple. On équipe beaucoup en Hollande et nous avons dejà un escadre en mer et le Roy dit dans la même lettre, qu'il prétend de renvoyer bientost les trouppes. Il faudra en attendant les remplacer et nous devons être bien alertes pour ce mouvement. C'est pourquoy je prie V. A. de me permettre que je puisse former le camp projetté, sçavoir de quinze bataillons et de trente escadrons, parmis lesquels je vous demande dix escadrons de dragons des quatre regiments qui sont sur la Meuse ou aux environs, sçavoir celui de V. A., de M. Dopff, de Wolfenbuttel et de Villers, et que tout cela se puisse trouver le samedi entre Sombref et St. Tron, pour etre le dimanche auprès de Namur ou Tirlemont, là où l'on en pourroit avoir besoin, et comme j'ay fait reconnaitre quelque entreprise, j'espère que je pourray proposer en même tems à V. A. quelque chose faisable et avantageuse, mais il dépendra du secret, et je prie V. A. que la cavallerie puisse avoir du foin filé pour quatre jours de réserve, sans le toucher sur le chemin; nous trouverons du pain et de l'avoine, et que Mons. le Comte de Tilly puisse les commander.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN-PLEUN AAN A. HEINSIUS.

Namur, 14 Maart 1696.

Als wanneer ick gisteren naemiddagh alhier arriveerde, so was de Heer Graef van Athlone en d'andere generaels reeds met de trouppes nae de kant van Givet geavanceert, sonder my daervan de minste kennisse te geven en hebbe alleen by myn arrivement binnen dese stadt vernomen, als dat het desseyn leyt om een considerabel magasin binnen Givet in brandt te steecken.

Godt geve dat hun oogmerck geluckig mach uytvallen, edoch soo niet, soo wil ick oock in 't minste niet verantwoording van de ongemacken, die uyt deze marsch mochten spruyten, hebben. En sie ick vele desordres te gemoet, als de heeren generaels sonder myne communicatie entreprises willen formeren ende executeren, daer nochtans volgens de oude oorloghswetten niets en mach geschieden sonder kennisse van die geene, dewelcke de legers commandeert. Ende daerom bidd' ick dat UWEG. sodanige heeren wat beter gelieve te onderrichten, opdat sy in 't toekomende sonder myn weten niets mogen tenteren. Ick sal ondertusschen hier blyven afwachten, hoedanigh de saecke mach aflopen enz.

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN DEN PRINS DE VAUDEMONT.

Au Camp devant Dinant, le 16 Mars,
a 4 heures après midy, 1696.

On a commencé à bombarder ce matin à sept heures le magasin de Givet et M. de Coehorn me mande que trois heures après le tout estoit en feu et flammes. Il croit avoir achevé à l'heure que j'ay l'honneur d'ecrire à V. A. et il remarchera encore ce jour pour me joindre, après quoy nous reposerons pas mal. Le coup a esté gaillard, car nous n'avons pas trouvé les chemins qu'on nous avoit promis, et la rivière de Lesse nous donna bien de la peine [1]. Si je dois croire les gens du pays, le magasin est fort considérable, plus grand que je n'ose dire. M. de Guiscard nous a tiraillé et canonné deux jours de suite sans faire grand mal. J'espère de faire ma retraitte aussi heureuse et d'avoir l'honneur de voir bientost V. A. de qui je suis etc.

DE HERTOG VAN HOLSTEIN PLEUN AAN A. HEINSIUS.

Maestricht, 9 Mars 1696.

Ick sal UWEG. niet wytlopich onderhouden wegens den grooten toestel die de Fransen tot Calais en Duinkercken maecken, om Koningh Jacob met een goet aental volckeren in Schotland voet aen landt te doen setten, also ick wel verseeckert ben, dat UWEG. dese advisen door andere nadere weghen sal ontfangen hebben. Godt geve dat de vyandelycke desseinen mogen te niet ende verydelt werden.

Het nevensgaende extract sal UWEG. breeder onderrichten de mouvementen dewelcke de Fransen maecken.... Ick blyff enz.

---

[1] Den 21sten Maart 1696 schreef de Hertog van Holstein Pleun aan Heinsius:

„La fermeté du L. G. Cohorn a fait réussir le dessein, qui sembloit devoir etre infructueux, faute d'avoir de bons chevaux d'artillerie, qui à peine ont pu marcher et retardé par là l'exécution de deux jours, et si le L. G. Cohorn n'eut pris la résolution de renvoyer le gros canon et les mortiers, et en même temps de s'avancer avec 500 chevaux et autant de fantassins, 6 hauwitzer et six canons de six livres, avec lesquels il a vigoureusement exécuté l'entreprise."

Avis de Paris, du Premier Mars 1696.

Le dessein que la France a conduit secrètement jusqu'ici vient d'éclater et regarde une descente en Angleterre. On y admire l'habileté et le grand secret et il surprend d'autant plus le monde, qu'on voit à cette heure que toutes les différentes dispositions faites à persuader les gens qu'elles étoient pour d'autres vues n'ont regardé qu'une pareille entreprise. On parle d'un soulèvement en Ecosse et que les affaires y ont esté menagé de longue main. Les ministres de cette cour parlent de ce dessein comme d'une chose bonne à tenter, sans en assurer l'evènement autrement, si non que quel qu'il soit, l'affaire ne peut etre qu'avantageuse à la France et à arrester au moins les projets du roy Guillaume en Flandre et peut estre l'empescher entièrement de passer. Le Roy T. C. a dit en publiant ce dessein, qu'on ne pouvoit pas dire quel en seroit le succès, mais qu'il estoit certain que le Roy d'Angleterre ne l'avoit entrepris que sur de très bonnes intelligences qu'il avoit dans le Royaume. Il partit mardy dernier en poste pour s'embarquer à Calais, tout estant prêt pour son transport. On embarque actuellement sur près de 500 navires de charge 18 bataillons tirés des régiments de Poitou, Crussol, d'Humières, Artois, Vermandois, Languedoc, Augoumois, La Marche, Montferrat, Agenois, Santerre, Orleans, secondés de trois regiments de Cavalerie, du Roy, Berry et Anjou, treize escadrons, et deux regimens de dragons du colonel genéral et de Frontignac, le tout commandé par le Marquis d'Harcourt qui a soubs luy Mons. de Precontat et Mevergotte, marechaux de camp. Il y a plusieurs vaisseaux de guerre et frégates qui doivent escorter les navires de transport; c'est Mons. Gavaret qui commandera cette armée navale et on embarquera bien des louis d'or outre 60 mille qu'on a mis dans la cassette du Roy d'Angleterre et on voit présentement pour quelle fin ceux de l'extraordinaire de guerre ont cherché ces jours passés des louis d'or jusques à payer pour la pièce deux sols de benéfice et que le dernier voyage du marquis de Boufflers n'a esté que pour luy donner des ordres de bouche concernant ce dessein et en particulier pour faire filer les trouppes á Calais, où il est pour les voir embarquer et ce sera demain ou après demain qu'on mettra à la voile pour aller droit en Angleterre, à Douvres ou à ces environs là. On prétent icy que le convoi destiné pour la flotte à Cadix est parti d'Angleterre et qu'ainsi la descente sera facile; on ajoute que le Roy Guillaume n'a que cinq mil hommes en tout en Angleterre, ce qu'estant rendra l'entreprise plus aise, mais jusque à ce que la descente soit faite, les plus avisés en suspendent leur jugement et on voit bien que ce convoi va bride en main, n'y envoyant d'abord qu'une armée médiocre pour tenter l'affaire et pour rapporter du retardement au moins aux desseins et projets du Roy Guillaume, dans le dessein néanmoins d'y envoyer plus de troupes, si la descente réussit et selon que la face des affaires de delà le requerera, pour laquelle fin on a des trouppes prêtes dans le voisinage, aussi bien que toute chose pour leur transport,

DE GRAAF VAN ATHLONE AAN DEN HERTOG VAN HOLSTEIN PLEUN.

Bruxelles, *le* 7 Mars 1696.

Je me suis donné l'honneur de mander ce matin [1] les advis que nous avions de l'embarquement du Roy Jacques et que le Roy mon maitre avoit demandé 20 bataillons pour passer la mer.

De midy à 2 heures un aide de camp de Monsr. le Pr. de Vaudemont est arrivé avec la grande et avantageuse nouvelle que (loué soit Dieu) la conspiration contre la sacrée personne de S. M. est decouverte. On l'a voulu assassiner samedy dernier étant à la chasse et quarante Irlandais avoient entrepris de faire cette expédition: il y a deja quatorze en prison qui le confessent, et on etoit après pour arreter les autres, et quoyqu'on n'apprehende plus rien, la dite conspiration etant découverte, le Roy a pourtant voulu que lés vingt bataillons passassent pour réassurer le peuple et faire voir qu'il a des trouppes à la main. Le Duc de Wirtemberg doit passer avec et je prie très humblement à V. A. que les troupes que j'ay demandé ce matin puissent tousjours marcher et se trouver le samedy pour les lieux nommés.

C. BLATHWAYT AAN A. HEINSIUS.

Whitehall $\frac{\text{25 Febr.}}{\text{4 Maart}}$ 1696.

Vous me permettrez, s'il vous plait, de vous faire part de la découverte d'un horrible assassinat qu'on a voulu commettre sur la personne du Roy, comme il allait à la chasse.

Je vous en enverray bien tot les particularités, comme vous avez presentement le détail cy-joint de tout ce qui s'est passé au Parlement sur ce sujet [2].

---

[1] Zie den brief hierboven, bl. 119.

[2] Het adres door het House of Commons aangeboden, luidde aldus:

This is the eighth year in which Your Maj^s. most dutifull and loyal subjects, the Commons in Parliament assembled, have assisted Your Majesty with large supplies for carrying on a dutiful and necessary war in defence of our religion, preservation of our land and vindication of the rights and liberties of the people of England, which we hitherto preserved and by the blessing of God on Your M^s. conduct and good Government, wil stedfastly maintain and entail on our posterity. This has cost the nation much blood and treasure, but the hope of accomplishing so great and glorious a work, have made Your subjects cheerfully support the charges and to show to Your Majesty and all Christendom that the Commons of England wil not be amused or diverted from their firm resolution of obtaining by war a safe and honorable peace, we do, in the name of all those we represent, renew our assurances to Your M., that this House will support Your M., Your Government both at home and abroad, and that they will effectually assist You in the prosecution and carrying on the war against France.

's Konings antwoord was als volgt:

The continuance of your zeal and affection is the thing of the world I value most, and I will answer it by all the ways I can think of, and will make your good and the safety of thy nation the principal care of my life.

Macaulay, ll. vol. IV, bl. 682 sqq. geeft uitvoerig verhaal van hetgeen het Parlement bij deze gelegenheid verrichtte.

Nous faisons estat qu'il y aura demain 50 de nos vaisseaux de guerre aux Dunes pour s'opposer aux Francais, s'ils veulent faire une descente. Je suis etc.

P. S. Près de 350 membres de la Chambre Basse ont signé l'association et 80 ou environ ont réfusé à cause de quelques expressions qui ne leur plaisaient pas.

C. BLATHWAYT AAN A. HEINSIUS.

Whittehall, $\frac{28 \text{ Febr.}}{7 \text{ Maart}}$ 1696.

. . . . Nous sommes autant que nous le pouvons etre sur nos gardes contre les ennemis. L'amiral Russel sortit hier des Dunes avec 45 vaisseaux de guerre bien équipés pour ranger la cote de France depuis Bologne jusques à Dunquerque, dont nous attendons une bonne réussite.

On nous mande de Flandres qu'il y a douze Bataillons prestes à s'embarquer à Ostende et huit à Gand, qui sont en Zelande pour la même fin. Outre cela le Roy a fait depêcher aujourd'huy pour Willemstadt des bateaux qui suffiront pour transporter icy près de mille chevaux et cinq mille fantassins en cas de besoin, dont S. Maj. se remet à la prudence du Prince de Vaudemont. Le convoi doit etre fourni en Hollande ou en Zelande. La maison haute a signé une association dont voicy une copie. Il n'y a eu que deux Eveques qui ont refusé de signer et onze autres seigneurs qui ont fait difficulté, mais qui pourront la pluspart en revenir. . . . . Je suis etc.

P. VAN DER GOES AAN A. HEINSIUS.

In 't lantschip de Ridderschap, ten ancker tusschen Calais en Grevelingen, den 18en Maert 1696.

Ick hebbe my de eer gegeven van UWEG. den 6en deser bekent te maecken als dat daegs te voren van Portsmouth met alle de Nederlantse scheepen van oorlog, geen uytgesondert, op een expresse ordre van Syn Maj. in dato den 4en deeser, na Duyns was vertrocken, alwaer den 6en omtrent den middag by den Hr. Adm. Russel ten ancker quamen, by sig hebbende tien scheepen van oorlog, de minste van 50 stukken. Daegs daeraen kregen wy den Vice Adm. Shovel met syn esquadre, komende van de rivier, in 't gesigt, die den 8en met ons conjungeerde omtrent het casteel van Douvres en nog een goet getal anderen, die by ons voor Portsmouth hadden gelegen en staken gesamentlyck over na den Franschen wal. Men sont eenige schepen langs de kust van Boulogne en Ambleteuse, om te vernemen of daer eenig vaertuyg lag om troupen te embarqueren, maer werden geen gevonden. Den 9en passeerden wy met de gecombineerde vloot langs des vyants kust, alwaer sig meenigte van menschen vertoonde, tot voorby Calais en sich verder uytstreckende tot omtrent Grevelingen, alwaer wy anckerden. De haven van Calais vertoont sig als een mastbos door de meenigte fluyten en kleynder vaertuyg, synde na gissing tusschen de 3 en 400, gedestineerd om de vyandelycke troupes over te scheepen. Het is

jammer, dat er geen bombardeerscheepen by de hant syn om die vrinden te regaleren. Een oorlogschip, na gissing van 60 stucken, ging van voor Calais onder zeyl en vervoegde sig by 17 à 18 anderen, waeronder eenige vry kloek waren, omtrent de bancken by Duynkercken, die met de vloot gesamentlyck opzeylden tot tusschen de Braeck en de houte forten, daer sy niet als al te wel in seeckerheyt syn, alsoo van al de lootsen, die sig op de vloot bevinden, niet meer dan twee syn, die aennemen, schepen die 15 voet diep gaen, bewesten de Braeck en de hoofden van Duynkercken intebrengen en beoosten weer uyt, en dan nog niet als met een springty en 't hoogste water.

De vlagofficieren hebben goetgevonden eenige ligte schepen of fregatten na binnen te senden, om den vyand ter degen te recognosceren en alle de scheepen van 50 stuck te doen avanceeren tot ver buyten de bancken, op dewelcke de ligte fregatten haer souden kunnen retireren indien vervolgt wierden, dat niet aparent is. Het waeyt tegenwoordigh vry hardt uyt den west-z.-westen, 't geen ons desseyn tot nog toe belet.

Ick hebbe op het versouck van den Adm. Russel aengenomen dry van de ligste Nederl. scheepen by die van d'Engelsen van 50 stuck te senden, synde de Capts van der Gyssen, Sommelsdyck en van den Berg.

UWEG. sal uyt deese nevensgaende lyste gelieven te sien, in hoe korten tyd men soo een considerable vloot heeft by den andere gebragt. De Nederlantsche scheepen syn twee etmael eerder in Duyns geweest als de Engelse, die by ons voor Portsmouth lagen.

Wanneer wy volcomentlyk kennisse sullen hebben van 's vyants magt omtrent Duynkerken sullen wy verder resolveren over 't geen men verder sal ondernemen tot den meesten dienst van beyde de natien ende hooge geallieerden, en sal niet manqueeren UWEG. soo haest doenlyck daervan kennisse te geven.

De Adm. Russel heeft my gesegt door S. M. gelast te syn een wakent oog te houden op de kusten van Hollant en Zeeland.

Ick moet UWEG. tot myn leedwesen seggen, dat niettegenstaende alle de goede beloften door de Heeren van de Admiraliteit op de Maze aen my gedaen eer in zee ging, dat tot nog toe niet een stuyver op den dienst van den jaere 1695 en 1696 hebbe gesien: en my selve soo verre in schulden hebbe gestooken dat my niet wete te redden, tensy UWEG. de goetheyt hebbe van my een goede somme gelts van myn agterstallen te doen betalen, waermede enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{6 \text{ Maert}}{25 \text{ Febr.}}$ 1696.

Ick hoop dat den brief, dien ick eergisteren met een expresse aen UEd. heb gescreven, denselve wel ter handt sal syn gekoomen. UEd. sal daeruyt hebben vernomen den grooten alarm die hier is. Wy syn besig om alles by te brengen dat eenigsins doenlyck is tot onse defentie. Ick hoop dat ons esquadre van

dagh by den andere sal syn in Duyns en dan sullen wy buyten groote bekommering syn.

UEd. sal door anderen geinformeert werden van 't geen gisteren in het Parlement is gedaen, 't welck my veel reden van satisfactie geeft en ick hoop dat deselve soo sullen voortgaen.

Als men d'uytslagh van dit dessyn van den vyant sal hebben gesien, 't welck in korte daghen sal moeten zyn, soo sal men naederhandt een considerabel esquadre moeten reguleeren teegens die van Duynkerken en de rest van de vloot soo spoedigh mogelyck byeenbrengen om 't opponeeren aen de scheepen van den vyant, die van Brest ofte Toulon souden kunnen koomen.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{9 \text{ Maert}}{28 \text{ Febr.}}$ 1696.

Ick bedancke UEd. van herten voor de sorghe die deselve neemt van my soo exactelyck te informeren van 't geene aldaer voorvalt en van de vleyt die daer wert aengewent om my te secoureeren. Ick hoop dat in dien goeden yver sal werden gecontinueert en insonderheyt in het voortsetten van de equipage, daer alles aen gelegen is.

Volgens het scryven van den Prins van Vaudemont uyt Ostende van den 7en, die ick gisteren avont ontfangen heb, soo souden de Regimenten soo t'Ostende als in Zeelandt gisteren allen geembarqueert syn ende indien de wint favorabel wert, dat den Vic. Adm. Callemburg uyt Goeree kan loopen, om deselve t'excorteeren, soo kan ick deselve alle dagh hier verwaghten. De Adm. Russel is gisteren uyt Duyns gezeylt met een favorable wint naer de Franse kust, soo dat ick alle moment tydingh verwaght van hetgeen hy sal hebben kunnen uytrighten. Ick beken dat ick daarvan onder Godes seegen een goede verwaghting van heb, synde seeckerlyck veel stercker als den vyant kan syn, hebbende omtrent de vyftigh goede scheepen by sigh. Het sal daer op aenkomen, of hy des vyants oorloghscheepen sal kunnen aentreffen. Volgens het oordeel van de zeeluyden alhier, als de wint seedert aght daghen heeft gewaeyt, datter groote aparentie daertoe soude syn. Mogelyck sal UEd. in Hollandt eerder geinformeert syn van het succes als wy hier. Het heele werck dependeert daer aen, want kunnen wy den vyant maer verstroyen sonder meer te doen, soo is het dessyn om hier te landen naer myn opinie geavorteert voor het tegenwoordige, maer men sal dan met alle vleyt moeten arbeyden om de groote schepen tot de somervloot in gereetheyt te krygen. Want indien het escadre van Toulon ons op den hals kwam met de schepen die tot Brest en tot Rochefort gereet gemaeckt worden, souden sy ons overlegen syn. UEd. kan dan light considereeren van wat importantie het is dat de admiraliteyten werden aengemaent tot voortsettingh van d'equipage, maer vooral sal sorgh moeten worden gedragen dat de penningen daertoe nodigh aen haer werden gefurneert; andersints en sullen sy in geen staet syn om het met de noodige promptitude te kunnen doen. Ick blyve enz.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, 3/13 Maert 1696.

.... Naer d'advisen die ick uyt myn vloot heb, vrees ick dat deselve de vyants oorloghschepen voor Duynkercken niet sullen kunnen attacqueeren. Wy syn besigh om met alle vleyt bombardeerscheepen uytterusten om de transportscheepen tot Calais te sien te verbranden. Ick hoop in Godt dat wy tegenwoordigh geen invasie in Engelandt meer te vreesen hebben.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, 8/16 Maert 1696.

Daghs nae het afgaen van myne laeste van voorleden dynsdagh heb ick te gelyck ontfangen UEd. brieven van den 8en, 9en en 10en deser. Ick ben den Staet ten hoogste verobligeert voor de groote voorsorghen, die deselve hebbe in 't werck gestelt tot myn assistentie en bedancke UEd. te alleruyterste over het geene deselve daertoe heeft gecontribueert. De wint heeft seedert eergisteren avont hoogh noort beginnen te waeyen en gisteren en van dagh heeft deselve oock van 't oosten (gewaeyt), soo dat wy alle moment naerder brieven uyt Hollandt verwaghten, alsmede dat de geembarqueerde Regimenten tot Ostende en in Zeelandt sullen aenkomen.

Ick heb van desen morgen brieven gehadt van den Adm. Russel van den 4/14 voor Greveling, meldende, dat hebbende doen recognosceeren de vyants schepen voor Duynkercken, dat alle d'officiers ende Piloten van sentiment waeren, dat deselve aldaer niet en kosten werden geattacqueert, nochte branders aengebraght, soo dat een suffisant esquader soude laeten om deselve te observeeren en het uytlopen te beletten, en met de rest van sware scheepen weder in Duyns koomen, seggende nogh dat door bombardeerscheepen het vaertuygh dat in groote menighte tot Calais legt, souden kunnen werden in brandt geschooten; daer syn gisteren 6 bombardeerschepen naer hem toegezeylt, maer door dese stercke contrarie wint sullen sy uyt de rivier niet kunnen koomen; behalve als het niet goet en stil weer is, weet UEd. wel, dat men deselve niet en kan gebruycken, so dat men patientie sal moeten hebben tot dat het weer favorabel is, om het voors. dessyn te kunnen executeren.

BRIEF VAN EEN GEHEIM AGENT UIT FRANKRIJK [1].

.... Je vous diray en attendant, que je vous avois dit par manière d'acquit qu'on avoit un dessein de faire une descente en Irlande, mais ce n'étoit que par conjecture sur l'entretien que j'avois eu avec un Ministre; mais je say présentement qu'on s'y prépare tout de bon; les troupes filent en Bretagne, l'armement s'avance à Brest et à La Hogue en Normandie, où il y a des

[1] De Hertog van Wurtemberg, Generaal in Ned. dienst, zond dezen geheimen brief onder dagteekening van 7 Maart uit Gent aan Heinsius.

batimens de transport. Je ne croy pas qu'on hazarde une descente en Angleterre, à moins qu'on ne fasse revivre la conspiration, qui n'a pas été éteinte; on en veut toujours à la vie du.... ainsi si on fait une descente, ce sera en Irlande.

J'ay été à St. Germain; il n'y pas longtems qu'on y a vu le Duc de Berwick, pour Barclay il n'y est pas.

On fait icy toutes les mines de vouloir la paix, mais ce n'est pas tout de bon, car on cache quelque grand dessein, dont on entend l'évènement. Vous etes bien innocens en Hollande de souffrir si longtems un Callières qui vous amuse, vous en serez les dupes; [1] avec tout cela le Roy est assez chagrin, il parle peu et ne se porte pas trop bien. La petite princesse de Savoye est laide; on n'en est guère content.

Le Duc de Savoye dit sans déguisement qu'il a des prétentions légitimes sur Genève; on parle de bâtir un fort à Versoy sur le Lac, pour ôter la communication des Suisses du Canton de Berne avec cette petite république.

On dit publiquement à Rome, que le Pape doit aller au printems à Genève, et on ne dissimule pas le dessein d'une ligue catholique, qui doit éclater bien tôt; enfin il est constant que les affaires sont dans une situation à voir bientot éclore des evènements étranges, un peu de tems nous rendra savans.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{10}{20}$ Maart 1696.

Gisteren syn de trouppes, soo van Ostende en van Zeelandt in Duyns gearriveert en eenige in de rivier, hebbende swaer weer gehadt des naghts tusschen sondagh en maendagh. Sy hebben oock eenige capers ofte fregatten van den vyant gerescontreert en syn 's naghs onder haer geraeckt en hebben eenige transportschepen geattaqueert; offer van genomen syn en weet ick nogh niet seecker. De Hart. van Wirtembergh sal morgen alhier voor syn persoon syn, hebbende geordonneert dat de Regimenten geembarqueert sullen blyven, om geen volck aen landt te verliesen, en dat deselve soo veel gereeder sullen syn, om weder naer Vlaenderen te kunnen werden gesonden.

De Adm. Russel is weederom met de grootste scheepen in Duyns gekoomen, hebbende de V. Adm. Shovel met een sterck esquadre gelaten op de Vlaemse kust om de vyants scheepen het uytloopen tot Duynkerken te beletten, alsmeede de transportscheepen tot Calais. Men is hier seer besigh om de bombardeerscheepen te prepareeren, om met d'eerste goede weeder en wint derwaerts te gaen en traghten het voorsz. kleyn vaertuigh te verbranden, 't welck een groote saeck soude syn en veel gerustheyt alhier geeven, want men nogh al aprehendeert dat den vyant niet t'enemael de gedaghte van een descente aen een seyde heeft geleyt; verwaghten haer esquadre uyt Toulon, hetwelcke ge-

---

[1] De Callières, die, en met van Weede van Dijkvelt en met anderen, van 1695—97 in het geheim over den vrede handelde.

conjungeert synde met de scheepen die tot Brest en Rocheford geequipeert werden te saemen een groote maght soude maecken, soo dat wy onophoudelyck met alle spoet soo hier als in Hollandt d'equipage van de groote scheepen moeten voortsetten, 't welck ick nogmaels aan UEd. goede voorsorghe gerecommandeert moet laeten. Ick sal de kleyne Holl. scheepen met den eersten naer haer distrikten senden.

EEN GEHEIM AGENT AAN A. HEINSIUS.

Paris, le 23 Mars 1696.

On mande enfin de Marly que le Courrier qu'on attendoit de Toulon y est arrivé avec la nouvelle que la flotte est partie le 14 courant. Le vent a continué d'estre favorable depuis qu'on croit qu'elle aura desjà passé le détroit. L'entreprise du Roy Jacques est prèsentement devenu le sujet de la raillerie de tous ceux qui osent en parler.

Comme on l'arreste sur la coste sans le laisser revenir à St. Germain, on dit qu'il est entre deux sièges, le cul à terre; qu'on l'establit pour la garder mais qu'il n'y est guère propre, puisque c'est lui qui y attire les ennemis; que n'ayant eu aucune occasion à Calais d'employer la cire que son Chancellier emporta d'icy, elle y est devenue l'ornement d'une boutique d'épicier à qui il l'a donnée à revendre, et plusieurs autres pauvretés de cette nature, aux quelles sa malheureuse estoile l'expose.

Cependant le Roy de France retire de cette tentative un avantage reël, puisqu'il passe effectivement des trouppes en Angleterre, dont on est icy d'autant plus aise, qu'on croit par là le siège de Dinant rompu. On se flatte même que cette démarche irritera la nation et empeschera le Roy de passer en Flandre; et si cela arrivoit vous verrez infailiblement le Roy de France sur la frontière pour l'exécution de quelque grand dessein.

Sur les avis qu'on eut d'Espagne que l'Admiral Rooke se préparoit à faire voile très mal équippé, le Comte de Chateaurenaud a ordre à chercher à le combattre.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington, $\frac{10}{20}$ Maart 1696.

Ick sende UEd. hiernevens een commissie voor den Prins van Sarbruck, om dit jaer het leger van den Staet te commanderen; en een autorisatie om de patenten in myn absentie te geeven, alsmede een brief van notificatie 't welck ick versoeck dat UEd. hem wilt toesenden. Ick heb deselve aen UEd. geadresseert, ten eynde UEd. vooraf op de beste manier moghte overleggen hoe het aen den Hertogh van Holstein Pleun met de minste offentie te doen insinueren, 't welck UEd. oock met den Hr. van Dyckvelt soude connen overleggen [1]. Ick heb niet langer kunnen waghten om my hierover te declareren,

[1] Van Wassenaer Obdam schreef aan Heinsius, 26 Jan. 1696. „Je sçais de science certaine, qu'on en est degouté et qu'on voudrait bien s'en defaire (du Duc de H .Pleun) dont il est aussi en quelque sorte persuadé; cependant il nous a raconté, à Mr. de Tettau et moy, qu'en ayant parlé amplement à Bruxelles à M. de Dyckvelt, celuy ci lui avoit donné les plus belles paroles du monde etc.„

anders had ick het liever uytgestelt tot myn overkomste, maer het leger seeckerlyck sullende by den ander moeten komen eer ick aldaer kan syn, soo ist een absolute nootsakelykheyt, dat de Generael wert gedeclareert om seer vele inconvenienties voor te komen. Ick blyve enz.

A. HEINSIUS AAN GRAAF FRISE.

La Haye, ce 23 Mars 1696.

Je vois avecq grand regret par celles que vous m'avez fait l'honneur de m'escrire de temps en temps la lenteur inouie de la Cour où vous êtes au sujet des délibérations sur les opérations de la campagne prochaine, tant en Piémont que sur le Rhin, et j'apprehends que nous en verrons des suites facheuses.

Les affaires de Piédmont ne me plaisent guère.

Vous aurez reçu des nouvelles d'Angleterre de la première main. Dieu soit loué, qu'il a découvert et empesché les desseins détestables des ennemis.

L'on m'a escrit que le Roy de France, environ le mesme temps qu'il avoit pris le dessein de mettre en exécution la descente en Angleterre, auroit envoyé un exprès au duc de Savoye, afin de voir s'il ne le pouvoit pas tirer dans son parti. Vous pouvez bien croire qu'on l'a bien assuré de l'evenément, mais je veux espérer pourtant que puisque ce dessein a eschoué si tost après, que S. A. R. n'aura pas donné dans le piége. Il sera fort nécessaire qu'on desabuse partout le monde des fausses impressions que la France leur donnera. Je ne doute nullement qu'on n'en ait aussi donné connaissance à la cour de Rome et qui sait ce que cela y pourroit avoir operé.

Je ne comprend pas le voyage de S. A. R. [1] à Lorette, car je ne crois pas que c'est par dévotion. Il a envoyé à Rome le Comte Vernon, son maitre de céremonies, qu'on n'a jamais cru beaucoup affectionné aux Alliés.

Jamais les grands efforts des Alliés ne pourraient faire plus d'effet qu'à présent, car ce coup estant manqué aux Français, ils seront deconcertés partout. Nous en avons déjà donné une bonne preuve par le bombardement de Givet, là où les grands et les petits magasins sont brulés. Plus de trois millions de rations de foin et d'autant de paille, une grande quantité d'avoine, de grains et de farine.

Si l'Empereur et les autres Alliés voulussent suivre nostre exemple, nous aurions bientost une bonne paix. C'est étonnant qu'on ne veuille rien faire pour le Mittel-Rhin, qu'on ne veuille mesme pas exhorter les Princes de faire leur devoir et de regler l'affaire tant pour l'armée que pour l'artillerie.

Il est fort bon que l'on tombe d'accord avec l'Electeur de Saxe pour les troupes d'Hongrie, mais il seroit aussi temps qu'on accordat avec l'Electeur Palatin, dont je n'entend encore rien.

Je n'ai pas de réponse du Roy touchant la cavalerie de S. A. Electorale, qui reste sans doute à cause des occupations que S. Maj. a eu ces derniers jours,

[1] Hertog van Savoye.

mais pour vous en dire mon sentiment, je ne crois pas que le Roy en voudra, ou qu'il pourra payer plus de troupes. Je n'ay aussi rien entendu du projet de Mons. le Pr. de Bade pour la campagne qui vient, ne sachant pas s'il l'aura envoyé.

Il sera bien étrange que ce Prince devra projetter les opérations et aussi les exécuter et qu'il n'aura aucune part dans les délibérations ou n'assistera pas même dans les conférences qui se tiennent à cet effet. Les jalousies et les ombrages de cette cour nous pourroient bien gâter nos affaires. Je suis etc.

LORD GALLWAY [1] AAN A. HEINSIUS.

Turin, le 7 Avril 1696.

J'ay reçu hyer la lettre que vous avez pris la peine de m'escrire du 23 Mars. Nous ne saurions trop admirer la Providence et trop souvent rendre graces à Dieu de la protection manifeste qu'il a accordé au Roy et à toute l'Europe par sa conservation. Si ce malheureux dessein avoit rèussi, tout estoit perdu. Le bruit a couru icy que Monsieur avoit envoyé un exprès à Madame la Duchesse pour luy donner part de l'entreprise du Roy Jaques, mais cela n'est pas vray. Les avis de Paris en parloient et sçachant que tout ce qu'ils disoient de la disposition de l'Angleterre et de l'Ecosse à recevoir le Roy Jaques n'estoit pas vray, je n'en voulois rien croire. Mad. la Duchesse reçut une lettre de Monsieur par la voye ordinaire par laquelle elle a coustume de les recevoir et par cette lettre il luy mandait le départ du Roy Jaques, les préparatifs qu'il avait fait à Calais pour le transport des troupes et luy nommoit celles qui estoient destinées à cette expedition; il ajoutoit, „on nous asseure icy que nous „avons un grand parti en Angleterre, qui n'attend que l'arrivée de ce Roy pour „se déclarer, et on ne croit pas que cette entreprise puisse manquer de réussir."

Huit jours après par la même voye il luy manda: „tout est prêst á Calais, „on attend encore des nouvelles d'Angleterre; plusieurs Mylords viennent trou„ver le Roy à Calais, mais ce n'est pas ce que nous attendions d'eux; ils „feroient mieux de demeurer en Angleterre pour le servir à son restablissement."

La première lettre fit beaucoup de bruit, parcequ'elle faisoit connoitre la vérité des avis de France, que j'avois tousjours supposés faux, et fust cause que le bruit courut que Monsieur avoit envoyé un exprès à Mad. la Duchesse, qu'elle avoit fait passer pour aller trouver S. A. R. qui estoit encore dans son voyage de Lorette. Ce prince a tousjours esté malade depuis son retour; il se purgea encore hyer et se porte, Dieu mercy, beaucoup mieux; je suis persuadé qu'il est trop esclairé pour abandonner les alliés et rentrer dans la dépendance de la France. Sa mauvaise santé le rend fort difficile, et les difficultés qu'on trouve en toutes choses font tousjours apréhender quelque changement, outre qu'il n'est pas faché de donner quelque méfiance, afin d'obtenir plus facilement des alliés ce qu'il souhaite.

---

[1] Zie over dezen bevelhebber der hulptroepen in Savoye, 1e deel bl. 222 *in margine*.

Je crois l'affaire des Suisses très importante et je crois que c'est celle à laquelle on doit donner le plus d'aplication pendant la guerre et pendant la paix. Le mal est que nous n'avons pas d'argent de reste et il en faut pour faire les affaires dans ce pays là; la noirceur de l'attentat entrepris contre la personne du Roy excite partout de l'indignation contre nos ennemis. Le fait se prouve par luy mesme, et il n'y a point de manifeste qui puisse déguiser cette verité. On me mande de Venise que cela y a fait un très bon effet; cela ne peut que faire aussy un très bon effet en Suisse; ils y appréhendent sy fort la guerre qu'ils n'oseront jamais découvrir leurs sentiments, jusques à ce qu'ils croyent en estre à decouvert. Ils ne sont pas aussy exempts de la crainte des prétentions de l'Empereur, sous la domination duquel ils ne voudroient pas retourner, c'est de quoy je crois que nous les pouvons mettre aisément à couvert. Il y a aussy un commerce de Zurich avec la France, conduit par les plus autorisés dans cet estat. Ce commerce consiste principalement en crepons et petits taffetas. Si le Rhin estoit libre, il nous serait aisé d'enlever ce commerce aux Français, mais je le crois presque impossible, nous sommes trop eloignés et il y a trop de difficultés par terre [1].

GRAAF FRISE AAN A. HEINSIUS.

Vienne, ce 4 d'Avril 1696.

Il est impossible de voir la lenteur et la léthargie que cette Cour-cy a pour le public et pour ses propres interests sans estonnement, sans chagrin et sans appréhension pour des suites fâcheuses, tant en Piémont que sur le Rhin. Quoyque nous fassions nous n'en sçaurons venir à une conférence pour les affaires de l'Empire. On nous fait toujours donner les meilleures assurances du monde, mais sans effet. La cour témoigne comprendre les dangers auxquels l'Empire est exposé sans songer aux rémèdes vigoureuses qui le pourroient mettre en seureté.

Nous ne cessons de répresenter aux Ministres qu'on ne devait pas laisser échapper l'occasion de faire du mal à la France dans l'étourdissement où elle est de voir son abominable dessein contre le Roy avorté par la Grace Divine, sans que nos réprésentations fassent aucun effet.

Les traités de la Cour avec Bavière et Palatin avancent rarement et on a depêchè un courrier à l'electeur de Bavière pour avoir sa dernière résolution et sur ce que nous avons pressé le C. Starreberg pour avoir cette conférence, dont on nous a flatté depuis plusieurs mois, il semble qu'on nous la veut donner qu'après que les traités susdits seront conclus. Car il nous a fait demander, si nous la souhaitions devant. Sur quoy nous avons insisté pour gagner du tems.

---

[1] P. Valckenier, die als resident der Ned. republiek in Zwitserland fungeerde, deed in Mei 1696 een reis door de cantons en werd volgens zijne brieven aan Heinsius overal met groote eerbewijzingen ontvangen. Op vele plaatsen, kwam de bevolking met oranjelinten getooid hem te gemoet. (*Brief van* 19 *Mei*). Opmerkelijk is, wat hij in een brief van 21 April 1696 meldt
„In Bourgondië en Lotharingen hebben de Fransen weder op 't nieuws en op hooge straffen „verboden het inbrengen en leesen van de franse Couranten en de Mercurius uit Hollant komende."

Si ce Ministre avoit autant de crédit que de bonne volonté, je crois que les affaires de guerre iroient plus vite. Le mauvais état des finances auquel on ne veut pas remédier, et la mesintelligence des Ministres gatent toutes les affaires. Cette Cour voudroit se décharger de tous les frais de la guerre dans l'Empire et en Italie sur le Roy et l'Etat et les subsides sont toujours le refrain ordinaire des Ministres. Cependant nous pressons tous les jours pour avoir la conférence et que le Prince de Bade puisse être depeché.

Il paroit que le danger pour le Piémont soit passé; on y envoye de l'argent pour les troupes Impériales, mais les remontes et les recrues seront faites si tard qu'on ne peut plus espérer aucune entreprise de ce coté. Il ne faut pas douter que le Duc de Savoye n'ait été solicité par la France pour écouter un traité separé [1].

Myl. Galloway asseure qu'il n'y pretera pas l'orreille pourvu qu'il ne se voye pas tout à fait abandonné d'icy. La France a fait assurer partout le succès de leur diabolique projet, jusques là que son Ministre en Pologne a assuré que le Roy Jaques etoit en Angleterre, appellé par le Parlement à la teste d'une grosse armée et que S. Maj. avoit été tué. L'évènement d'un si exécrable dessein ne peut fournir que la confusion éternelle de ses auteurs. J'ay bien cru que le Roy ne voudroit pas de la cavallerie de Saxe en Flandres et je crois que nous serons quites pour avoir fait la proposition audit Electeur pour ses trouppes sur le Rhin. On me mande de Dresde que S. A. E. y etait arrivé avec les meilleures intentions du monde pour faire ce traité, mais Schöning s'y est fortement opposé et il veut envoyer les trouppes aux Pays-Bas, où l'on n'en veut pas et les veut pas laisser sur le Rhin, où elles pourroient être utiles. Je souhaite avec impatience d'avoir bientôt l'honneur de vous assurer de bouche que je suis etc.

SCHOUT BIJ NACHT VAN ZIJL AAN A. HEINSIUS.

Den 31en May 1696, *in 's lantsschip Het Loo,*
liggende Duynkercken Z, 3½ *myl van ons.*

Myne laeste onderdanighste is den 26en deser geweest. Daegs daeraen sont my den Schout b. N. Benbown (door den Capt Johnson) syn gekregen ordres van de Lords ter Admiraliteit en regeerders van Engelant, waerby SEd. geordonneert wierde sooveel Engelse en Duytse schepen by sich te houden als bestant soude wesen tegens 't esquader van Jan Bart en de resteerende soo Engelse als Duytse van 60 stucken canon en daerboven te senden na Spithead en de kleyne Fregatten die niet nodigh hadde, na Duyns; daerby sont Syn Ed. my oock in 't geschrift syn resolutie, alsdat geen schepen konde missen, als hy bestant soude blyven tegen gemelte esquader dat dagelyks in 't getal toe-

[1] Een geheim correspondent schreef den 22en April 1696 aan Heinsius, dat Catinat heimelijk onderhandelde met den eersten minister in Savoye, de St. Thomas en dat Frankrijk had aangeboden: 1°. drie millioen fr., 2°. teruggave der veroverde plaatsen, 3°. een huwelijk van den Hertog van Bourgondie met de dochter des Hertogs.

nam met eenige capers, en met de eerste occasie aen HGem. Lords soude bekent maken en te versoecken de schepen by een te mogen houden; versoght myn advys in 't geschrift daer over, dat met 't syne accordeerde, te meer de geruchten syn, dat de gen. Bart al dertien schepen sterck soude wesen en indien wy hier souden moeten continueren, dat ons getal eerder diende vermeerdert te werden, om Duynkercken beoosten en bewesten te kunnen besetten en dat ick geen één schip konde detacheren tot het geseghte buyten ordres die ick alle uren verwaghte, waerna ick my sal hebben te gouverneren.

De Engelsen syn somtyts hier sterck, een à 't seventigh, een à 't sestigh, drie à vyftigh, twee à twee en dertigh stucken canon en twee branders en twee à drie brigattyns, en dan maer eens vier à vyff zeylen, gelyck noch eergisteren geschiet is, soo dat geen staet op te maken is; daerby seer sleght bemant, daer sy selffs over klagen en geen kleyne in de bancken om die rede op de brantwaght durven leggen, vreesende overrompelt te worden en echter hier het nootsaeckelykst is; vóór 't uytlopen van Jan Bart waren hier geen brigattyns off galleytjes by ons.

ADMIRAAL VAN ALMONDE AAN A. HEINSIUS.

In 't landsschip de Vryheid, ten anker in Torbay,
den 19en Juny 1696.

Zedert dat de gecombineerde vloot van 't kruyssen onder Heyland alhier is ten ancker gecomen, heeft d'Heer Admirael Berkeley den 13en deser, nadat de Admirael Rooke daags te voren na Londen vertrokken was, in den gecombineerden crygsraad d'attacque van 's vyands schepen in Brest voorgeslagen, dogh wierd by de respective vlaggeluyden geoordeelt niet alleen ongeraden maar selfs ondoenlyk door de menighvuldige fortificatien en batteryen, die de vyand nu eenige jaren herwaerts aan 't incomen van Brestwater als mede rondom 't selve heeft opgeworpen ende gemaakt, ook ten aansien van de harde tyen aldaar en dat men binnen gecomen synde geen plaatse heeft daar de schepen buyten 't bereyk van 's vyants mortieren en canon kunnen leggen en nogtans daar blyven moeten totdat een andere wind waeyt als daarmede sy binnen geseyld syn.

De Admirael Berkeley op gisteren nadere instructie van de Lords Justiciers ontfangen hebbende, heeft den Crygsraad voorgedragen wat voor 't best van den gemeenen dienst nu met de gecombineerde vloot behoorde gedaan te werden. Waarop eenparigh is goedgevonden dat men met deselve behoorde te seylen naar de Franse kust om deselve allesints soo veel te alarmeren als mogelik of doenlik soude syn, en ten dien eynde vooreerst de Breesand omteseylen om te sien wat afbreuk omtrent de bayen van Camaret en Bertaume de vyand souden kunnen gedaan werden. [1] En dat als men in seekerheid berigt quam te

[1] Den $\frac{18}{28}$ Juni schreef Willem III aan Shrewsbury:

» I cannot console myself for the failure of the attempts with our fleet, particularly as I perceive that great armament and expence will be of no avail and which, as you know, I clearly foresaw. I never considered the last proposal Lord Berkeley made, but as a mere gasconade. » (*Shrewsbury's Correspondence* bl. 124.)

werden, dat de Fransen hare meeste schepen t'eenemaal onttakelden om opgelegd te werden, dat naa proportie van dien uyt de gecombineerde vloot soo Engelse als Nederl. schepen souden mogen opgesonden werden en alsdan met de overige oorlogschepen 's vyands zeeplaetsen te laten bombarderen; ook dat tottet opsoeken van Mr. de Nesmond, die voor 't opcomen van 't Canael met acht oorlogschepen soude kruyssen, een esquader van tien Engelse en Nederlandsche schepen met twee branders behoorde gedetacheert te werden. Tot dit laetste heeft de Hr. Berkeley den Schout b. N. Nevell en ik den Schout b. N. den Boer de nodige ordres gegeven.

Ick hebbe in alle de Crygsraden wel voorgebragt hoe noodsakelik het is, dat een gecombineerde esquader behoorde geformeerd te werden omme de coopvaardyschepen, die nu soo lange in Engeland gelegen hebben, te convoyeren straatwaart in; dan 't selve heeft by d'Engelsen geene ingressie gevonden, raisonneerende dese vlaggeluyden daerover volmondigh genoegh, dat hare admiraliteit voor derselver coopvaardyschepen de nodige convoyen besorgden, dat sulx insgelyks by die van den Staat konde gedaan worden. Ook dattet interest van hare negotianten daarmede gans niet overeenquam om de convoyen van de coopvaardyschepen altyd gecombineerd te laten doen, soo dat ik UWEG onderdaniglick bidde, dewyle van d'Engelse syde soo weynigh op 't interest van de Nederl. negotianten gereflecteerd werd, dat ik of van wege S. M. of van wege HHMo. geauthoriseerd magh werden, omme ses of acht schepen van hare vloot te mogen detacheren tottet convoyeren van alle de coopvaardyschepen nu tot Portsmouth leggende naer derselver gedestineerde plaatsen en voorts soo verre straatwaarts in als tot hare meeste securiteit sal nodigh geoordeelt werden. Ick blyve enz.

DE PRINS DE VAUDEMONT AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Mariekerk, le 2 Juillet 1696.

Je n'ay pas répondu plustot à l'honneur de votre lettre en date du 23 du passé, parceque j'attendois toujours pour vous tenir la promesse que je vous ay faite de vous dire plus positivement mes pensées comme vous le désirez, que nous ayons reçu quelque chose de Piémont, qui m'en donna plus de lieu, comme de l'endroit à mon sens duquel dépendent tous les autres, soit pour faire la paix, soit pour faire la guerre, et comme je ne vois que trop d'apparence à ne devoir rien attendre de bon de la constance de M. le Duc de Savoye, et qu'au contraire on a lieu d'en tout apréhender, je ne puis qu'en revenir toujours à la reflexion de ce que nous deviendrions si tout d'un coup nous apprenions son accommodement fait avec la France et que la plus grosse partie des trouppes du Maréchal de Catinat marcheroit dans les pays-cy. En quel etat, dis-je, Monsieur, serions nous, soit pour soutenir la guerre, ou pour faire la paix? examinons en meme temps nos forces et nos fonds et voyons en premier lieu, si nous sommes en état de soutenir et de resister contre des forces si supérieures et si nos coffres et ceux d'Angleterre ont suffisament des fonds pour fournir aux frais de la durée de la guerre et aux sub-

sides des alliés, surtout considérant qu'il faudra les payer plus comptant, parceque l'on en aura plus de besoin et qu'il faudra redoubler les frais de la guerre à proportion des trouppes qu'il faudra avoir d'augmentation selon celles des ennemis que nous aurons sur les bras; si nous avons donc tous ces fonds nécessaires devant les mains pour plus d'une année et que nous puissions fournir à ceux qu'il faudroit pour soutenir et continuer sans M. de Savoye la guerre en Italie, je crois qu'en ce cas il faut songer à la continuer, mais si tout ce nécessaire nous manque, et que la France connoisse notre impuissance et la mesintelligence où la faute de payement nous mettroit avec les alliés, quelle paix pourrions nous alors espérer et en quel état serions nous pour pouvoir la faire autre que comme la France la voudroit? Voilà à mon sens, monsieur, sur quoi il me semble qu'on doit prendre des mesures pour la paix ou pour la guerre, tout se réduisant à mesurer nos forces et nos moyens. Dieu veuille que M. de Duc de Savoye donne assez de temps pour que l'on puisse penser et délibérer murement sur une chose aussi importante et qui est parvenue à l'état d'une crise qui peut nous donner la vie ou la mort. Pardonnez, Monsieur, mon méchant raisonnement en faveur de la promesse que je vous ay faite et de la confiance avec laquelle je vous parle.

Vous aurez su, je crois, par S. M. les sentimens du Prince Louis (de Bade), que le Comte de Frise luy a rapporté au sujet d'entreprendre sur le Rhin, sur la Moselle ou de delà. Pour moy je penche fort à ce qu'il propose pour le siège de Philipsbourg, auquel il réussira, si les ennemis nous laissent toutes leurs forces de deça, qui nous empêchent bonnement d'agir présentement sans trop risquer, ou si les ennemis font des detachements pour l'Allemagne et vont à cette diversion, S. M. aura plus de lieu et de liberté d'entreprendre quelque chose par deça.

Le Maréchal de Villeroy est toujours fort tranquille dans son camp de Maele. J'avois detaché ces jours passés M. Ouverquerque avec 4500 chevaux pour aller tâcher de surprendre un camp volant commandé par M. d'Artagnan, qui avoit esté détâché de l'armée de Villeroy et s'étoit avancé jusques entre Tournay et Ath, mais comme ils ont été avertis de l'approche de M. Ouverquerque ils se sont mis hors d'état d'estre attaqués et ont marché.

Je travaille icy à faire toutes les dispositions et à les tenir toutes prêtes à pouvoir entreprendre par deça quelque chose, tout comme S. M. fait faire vers la Meuse; il n'y aura que voir s'il ne conviendra pas plus d'attendre le succès du dessein du Prince Louis.

DE PRINS DE VAUDEMONT AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Coudeghem, ce 10 d'Aout 1696.

Il est bien fascheux qu'on ait perdu du temps et que toutes les dispositions faites tant à la Meuse qu'à la Marine [1], dans la vue d'obliger les ennemis de faire quelques mouvements qui eut donné lieu d'entreprendre quelque chose, n'ayent pas eu l'effet qu'on en espéroit, ni d'un coté ni de l'autre, les ennemis

[1] Onder dezen naam wordt de reeks van kustversterkingen tusschen Ostende en Duinkerken bedoeld.

n'y ayant donné aucun jour par leur situation, ni par aucune diminution de leurs forces, le siège de Dinant ou de Charleroy ne s'estant pu faire sans avoir trop risqué, car il eut fallu que nos deux armées y fussent employées, l'une au siège et l'autre non seulement à l'observation mais dans un poste entre la Sambre et Bruxelles pour maintenir la communication des vivres, ce qui les eut attachés toutes deux de manière que celles des ennemis auroient eu le choix de se joindre en deça ou au delà de la Sambre pour tomber sur une des deux notres, ou bien de s'aller emparer de la Flandre et des méchantes places qui y sont, cette armée icy n'y estant pas, ce qui a rendu l'essay d'un de ces sièges là impracticable, quand même le Roy auroit pu en passant la Sambre en éloigner Mr. de Bouflers.

Quant à ce que l'on pouvoit faire par deça, qui étoit l'affaire de Dunquerque, elle l'estoit encore davantage, puisque cette armée icy, estant diminuée par de gros detachements qui en avoient été foits, tant de cavallerie que d'infanterie, n'estoit pas en état de l'exécuter à portée de celle des ennemis, tousjours supérieurs en nombre à nostre approche et prévenue d'ailleurs par les corps des Comtes de Montal et de la Motte entre Nieuport et Dunquerque, sans compter plusieurs autres difficultés réconnues par le G. M. Fagel et le Colonel Goor pour cette exécution et lesquelles on n'a pas cru pouvoir surmonter sans risquer non seulement la Flandre, qu'on eut abandonné au Maréchal de Villeroy, lorsque cette armée icy l'eut quitté pour marcher à la Marine, mais aussy parceque n'estant pas suffisante à beaucoup près de ce qu'il falloit pour assurer cette exécution sans etre exposé à etre coupée entre Furnes et Dunquerque et sans retraite, ce qui a fait recourir à peu près au premier dessein de faire agir en Allemagne, ce que j'eus toujours bien voulu que se fut fait d'abord. M. le Pr. Louis de Bade en ayant ouvert le chemin au Roy par ses propositions lorsque le Comte de Frise fut envoyé icy à cet effet à l'arrivée de S. M., j'espère néanmoins que la chose réussira encore ou du moins obligera les ennemis d'envoyer d'icy de grandes forces pour s'opposer à celles qui y sont, ce qui pourroit peut etre pour lors nous donner plus de lieu de faire encore quelque chose par deça avant la fin de la campagne. Vous scavez, Monsieur, comme mes vues ont été pendant l'hiver passé toujours pour qu'on songe à faire agir du coté de l'Allemagne, dans la crainte de ce que nous voyons présentement, qui est l'impossibilité d'entreprendre quelque chose de considérable devant deux armées supérieures ou du moins égales aux deux notres, dans un pays où la diversion a si peu de lieu par le peu d'étendue qu'il y a de la Meuse à la mer, qui sont les deux uniques endroits où nous puissions agir, ce que les ennemis connaissent aussy bien que nous mesmes, c'est pourquoy ou il faut songer à avoir icy des forces supérieures à celles des ennemis ou à disposer des diversions en Allemagne ou ailleurs, qui y appellent une partie de leurs forces, sans quoy nous ne ferons jamais rien.

GRAAF FRISE AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Lampersheim, ce 27 Aout 1696.

Vous aurez vu par ma lettre du 25 de ce mois la résolution que M. le Prince de Bade a pris de passer au plustot le Rhin à Mayence. Il marcha pour cette fin le même jour jusque à Ladebourg et vint hier icy, où nous trouvâmes 3 bataillons et 4 esquadrons des Munstriens. L'armée repose aujourd'huy; on marchera demain à Guernsheim. M. le Prince prendra les devants avec de la cavallerie pour passer à Mayence le 30 de ce mois. M. le landgrave [1] passa hier la Moselle, ainsy qu'il pourra etre le 4 Sept. de portée pour nous joindre. M. le Pr. de Bade a résolu de ne pas marchander les ennemis, mais de marcher droit à eux pour tâcher de les engager à un combat, s'ils attendent que nous les approchons. S'ils vouloient se fortifier dans un camp on les y laissera et fera marcher M. de Thun droit à Philipsbourg. Toutes les mesures sont si bien prises, pour peu que Dieu veuille seconder les desseins de M. le Pr. de Bade, on a lieu d'esperer un bon succès, glorieux pour S. A. et avantageux pour le public.

Il s'est plaint à moy de ce que Mess. les Etats ne vouloient point donner de *serenissime* aux princes de ce Cercle, le donnant à la maison de Lunebourg.

J'ay cru etre de mon devoir de vous en avertir, car je crois que leurs Ministres recevront des ordres là dessus et aussy pour remontrer que la reddition de Strasbourg seroit de nulle conséquence si on ne le rend dans l'etat où il est, puisqu'il seroit tout ouvert si on le rend dans l'etat où il a été, les François ayant demoly une grande partie de la vieille fortification en faveur et pour faire la nouvelle. On craint icy les ordres secrets du Comte de Mansfeldt et qu'ils ne seroient pas conformes á ceux qu'on a communiqué aux alliés, à quoy la mauvaise conduite et tout à fait surprenante ne contribue pas peu [2].

GRAAF FRISE AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Mayence, ce 2 Sept. 1696.

Nous avons passé il y a trois jours le Rhin dessus le pont de cette ville et sommes venus camper icy sous le canon de la place; nous marchons demain vers Oppenheim. M. le Landgrave passe aujourd'huy la Nahe à Creuznach et pourra nous joindre après-demain. Le Cte d'Harcourt qui a avec luy 42 esquadrons, 20 bataillons et 20 pièces de canon, s'est jetté dans les montagnes et joindra le Maréchal de Choiseul à Neustadt selon les apparences; ce maréchal est marché vers cette ville et on dit qu'il l'a brulé aussy bien que Guermersheim:

[1] De Landgraaf van Hessen-Cassel.

[2] Graaf Mansfeldt was door het Keiz. Hof naar Italie gezonden, om daar de leiding van den oorlog tegen Frankrijk op zich te nemen. Savoye sloot inmiddels zijn afzonderlijken vrede met Lodewijk XIV en een neutraliteitsverklaring van Italie volgde weldra. Van Heemskerk, de Ned. gezant te Weenen, meldde om dezen tijd aan Heinsius, dat Mansfeldt een geheimen last had, om Montferrat en Parma aan Savoye aantebieden, mits het met Frankrijk brak.

leurs magasins etaient en ces deux places. Cela paroit comme s'ils vouloient abandonner la partie, et la fin de cette campagne pourroit etre assez heureuse pourvu que la rigueur de la saison, qui est à craindre, ne rebute pas les alliés.

M. le Pr. de Bade et le Duc de Wurtemberg m'ont prié de supplier le Roy au nom du cercle de Suabe de vouloir s'opposer à une neutralité en Italie et de vouloir insister qu'on rende Strasbourg dans un traité général dans l'état qu'il est. Ils pressent fort l'association des six Cercles, les plus proches du Rhin, pour une défense commune.

Je ne scay si M. le Landgrave a mis ordre au pain pour les trouppes de l'Etat qui viennent, en cas que ce Prince n'eut point fait des dispositions, j'ay trouvé des gens qui livreront le pain aux dites troupes à un prix raisonnable et l'avoine aussy, si les fourrages venoient à manquer. Je suis etc.

EEN ENGELSCH AGENT AAN SIR BLATHWAYT.

Laubesheim, 8 Sept. 1696.

Vous verrez par le journal cy-joint la continuation de notre marche jusques dans ce camp; l'enemy a fait divers mouvements, tantost s'avançant à se retrancher et puis il a quitté le travail. Les nouvelles d'hier m'ont porté que l'ennemy voyant que nous étions eloigné, a repris les postes derniére la Speyerbach, faisant mine de s'y vouloir fortifier. Peut-etre est-ce pour retirer les grains et les fourages dont Neustadt est rempli. Il eut été á souhaiter, que nous eussions pu être huit jours plustost icy, avant que M. d'Harcourt ait joint le Mar. de Choiseul. Je vous envoye l'ordre de bataille de M. d'Harcourt et l'etat de son Artillerie. Il n'a fait que deux jours de séjour entre Dinant et Kirn et a joint le premier le Mar. de Choiseul à Kirweiler. Des lettres que nous avons trouvé dans une poste qu'on a pris, marquent que la Cour de France est fort en peine des mouvements qui se font ici; et elle croit que c'est un concert formé entre l'Empereur et le Landgrave pour faire changer la situation des affaires présentes, *qui ne doit guère plaire à l'Empereur;* ce sont les mots de la lettre; elle craint beaucoup une invasion dans la Haute Alsace, ce qui pourrait arriver si elle laissoit ce pays sans troupes, comme il est jusques icy. On est fort en peine aussi en France pour Philipsbourg.

M. le Landgrave est arrivé le 6 à Merxheim. M. le Pr. de Bade m'a prié de l'aller trouver le 7 pour ajuster toutes les difficultés qui s'y pouvoient trouver et qui ne sont pas petites, et pour prier M. le Landgrave de vouloir s'avancer jusques Durckheim, pendant que le Pr. de Bade marcheroit à Laubesheim pour pouvoir faire toutes les dispositions et pour se joindre le jour d'après.

J'ay eu hier l'honneur de faire la réverence à M. le Landgrave, je le priais de faire cette marche en avant (et) de se joindre à M. le Pr. de Bade. Je le priais de persister dans la bonne intention dans laquelle il etoit venu de tacher d'entreprendre quelque chose d'importance à tout le public et glorieuse à luy même; de se pas rebuter par les plaintes des officiers, qui ordinairement n'aiment

pas les campagnes longues. Je luy communiquais toutes les vues que M. le Pr. de Bade avoit et j'assurois qu'il agiroit avec M. le Landgrave avec toute la confidence d'un amy à l'autre. Je trouvois que ce Prince avoit une grande défiance de M. le Prince, craignant toujours que ce Prince ne vouloit agir avec luy par surprise et avec réserve; j'ay taché de luy oter cette défiance et de luy persuader le contraire, mais elle est si fort enracinée, qu'il n'y a que le temps qui peut changer ces sentiments. Il résolut d'abord la marche jusques à Kirchheim, croyant celle de Durchheim trop éloignée. Il ne voulut pas se résoudre à la jonction, disant qu'on pourroit bien marcher en corps sèparés jusque près des ennemis et ne se joindre que dans une occasion. Je luy représentois le danger qu'il y avoit de s'approcher des ennemis separément, quand même il ne seroit que de peu; que souvent un ruisseau, une ravine, la moindre séparation etoit fort pernicieuse, à plus forte raison une séparation d'un quart ou d'une demi heure; qu'outre cela une séparation feroit un mauvais effet auprès des ennemis, qui croiroient avec raison une desunion entre les deux chefs des Alliés, ce qui leur rendroit nos armées moins redoutables et leur feroit prendre des résolutions plus vigoureuses.

M. le Landgrave comprit ces raisons et les approuva mais il ne voulut pourtant pas se terminer, différant à prendre sa résolution jusques aujourd'huy; de là il vint tomber sur la parole, et sur l'aile droite ou gauche. Je lui avois donné carte blanche pour trouver des expédiens; pour le premier il en fit de même; à la fin il proposa, ou que M. le Prince convint avec lui pour une parole, ou qu'un tiers l'ecrivoit et la donna par écrit à tous les deux. Je ne scay du quel des deux expédients ils conviendront. A l'égard de l'aile droite je vis que le Lantgrave la souhaitoit, sans pourtant en vouloir faire une prétention, et cela à cause de l'alternative qu'il y a pour le rang entre les maisons de Bade et de Hesse. Sur quoy je luy déclarois, que M. le Prince de Bade vouloit avoir la droite, non pas parceque par là il voulait avoir une prérogative par dessus Mr. le Landgrave, qu'il ne prétendoit pas icy régler le cerémoniel, mais à cause qu'étant Lieutenant-géneral de l'Empereur, il n'osoit permettre que les troupes de S. Maj. Imp. fussent mises sur la gauche; je luy répresentois qu'il ne pouvoit pas bien prétendre la droite par dessus les troupes de l'Empereur et des Electeurs de Mayence, de Bavière et Palatin, et qu'il vaudroit bien mieux, pour éviter plus de confusion, que M. le Prince de Bade avec son corps d'armée formât toute la droite et le Landgrave avec le sien la gauche.

Il se plaignit après de l'embarras qu'il avoit à ranger les troupes qui sont sous son commandement et qui se disputent le rang les uns aux autres. Vous connaissez la dispute des Luneburgs et de Munster; depuis ces premiers ont disputé le pas aux troupes de Mecklenbourg Schwerin, ne les voulant pas reconnaitre pour troupes du Roy, mais pour troupes de l'Etat, et leur général Somerfeld a reçu l'ordre de Hannovre de n'en pas demordre; cela cause d'autres difficultés, car comme elles se déclarent par là troupes electorales, cela

pourroit causer un embarras général avec tous ceux qui s'opposent au nouveau Electorat; pour éviter cela, j'ay soutenu que c'étoient des troupes que le Roy envoyait et ainsi elles devoient etre considerées pendant ce temps comme royales, et comme il n'y a point de dispute avec le Roy pour le pas, j'ay dit qu'il importoit fort peu à Sa Maj. où on les mit, pourvu qu'on les mit en lieu où elles puissent etre utiles au public.

J'ay parlé aussi aux généraux de Lunebourg et de Munster et leur ay representé qu'ils ne devoient pas pour l'amour d'un cérémoniel qui etoit hors de saison devant l'ennemy, perdre l'occasion de servir au public, qui pourroit courir grand risque par leurs disputes et qu'ils devoient se laisser placer par Mr. le Landgrave sans préjudice ou conséquence. M. de Somerfeld me dit qu'il y songeroit et le Genl. Schwartz me dit, que j'avais raison, et qu'il agréait cette proposition, pourvu que les autres en tombassent d'accord. Au reste Mr. le Landgrave me dit d'assurer Mr. le Pr. de Bade qu'il concourroit volontiers avec luy à l'exécution de tout ce qu il voulait entreprendre.

Mr. le Pr. de Bade fut encore hier voir Mr. le Landgrave á Kirchem dans son quartier et on résolut que Mr. le Landgrave marcheroit aujourd'huy vers Durchheim, où il metteroit sa droite, notre gauche est à Lampsheim, ainsi on sera les uns près des autres. J'espère que toutes les difficultés seront ajustées aujourd'huy et qu'on pourra se joindre demain.

Mr. le Prince est du sentiment qu'il faut tacher de forcer le passage de Speyerbach, s'il est possible, et d'engager l'ennemy par là à un combat, ou qu'il faut obliger l'ennemy à abandonner ce poste, ce qu'il fera par une grande diversion vers la Haute Alsace du costé de Hunningue, vers où Mr. le Prince peut faire marcher, s'il est nécessaire, 16 Bataillons et 26 escadrons. Comme nous sommes près des ennemis, tout cela se décidera en moins de 5 à 6 jours.

Nous marchons demain et nous nous joignons, le Pr. de Bade a la droite, le landgrave la gauche; après demain nous irons près des ennemis pour voir leur contenance; les partis assurent qu'ils n'ont que 10,000 hommes en divers postes sur la Speyerbach; ils se fortifient, mais peu et le Mar. de Choiseul est avec l'armée à une heure et demie campé de là à Quersheim. Il a détaché dix Regts. vers la Haute Alsace. Ils evacuent effectivement Neustadt. Tout cela nous fait juger, qu'ils ne veulent pas tenir ferme, surtout s'il est vray qu'ils font mener beaucoup de canon de bronze de Philipsbourg à Strasbourg; si cela est et que nos Alliés tiennent bon, les desseins de M. le Pr. de Bade pourroient réussir plus facilement qu'on ne pense [1].

---

[1] Ook deze veldtocht liep slecht af voor de geallieerden.

De St. Simon, die in het Fransche leger diende, geeft in zijne Memoires (1e deel pp. 228—234) een zeer naauwkeurig verhaal van deze campagne. Aan het slot van zijn verhaal zegt hij;

„L'armée des alliés marcha fort vite à Mayence.... et se mit aussitôt après en quartier de fourrage, non sans force de querelles entre les géneraux, enragés d'avoir tant eclaté en menaces et en grands projets et de n'avoir pu rien exécuter.

A. HEINSIUS AAN DEN GRAAF VAN NASSAU-SARBRUCK.

La Haye, 28 Oct. 1696.

J'ay reçu celle que vostre Altesse m'a fait l'honneur de m'escrire le 19 de ce mois et luy suis obligé de l'avertissement qu'elle me donne des mouvements de l'ennemy, qui, à ce que j'ay appris depuis, sont évanouis, comme est aussi eschoué nottre dessein en Flandre. Je suis bien aise que cela a esté assez á temps pour nous guarantir de quelque eschec. Je vous envoye deux lettres d'Angleterre. Le Roy y est arrivé en bonne santé, après que l'Escadre qui l'escortoit, l'avoit mené mal à propos sur les costes de Calais. Son carosse a aussi versé allant vers Londres, sans qu'il y a eu quelque mal.

Le Roy m'a dit en partant, en parlant avecq luy du mauvais effet que fit partout le bruit avancé de la paix, qu'il s'en étoit aperçu mesme dans l'armée. Il sera de la prudence qu'on prévienne les suites qui en pourroient résulter, car il n'y a rien au monde plus nécessaire, si non que nous nous préparions à une vigoureuse guerre et que nous fassions les derniers efforts; car sans cela la France sera maitre de la guerre et de la paix, ce qui est le plus méchant état dans le quel nous pouvons tomber. Toute leur conduite dans la négotiation de la paix marque plutôt qu'ils veulent trainer la négotiation que faire bonnement la paix, car non seulement ils n'avancent point, mais plutôt ils reculent. Ils prétendent asteur de ne vouloir rendre Luxembourg que dans l'estat où il estoit lorsqu'ils s'en rendirent les maitres et ainsi de démolir les fortifications faites depuis, dont jamais auparavant ils avoient parlé, là où au contraire toute nostre dispute a ésté d'avoir une barrière plus forte que cy-devant et que cecy ne tend que pour l'affaiblir tout à fait.

Je recommande donc à Votre Altesse qu'on empesche qu'un esprit pervers de la paix ne glisse parmy les généraux, les officiers et les troupes, mais au contraire, qu'on fasse toute sorte de préparations pour la campagne prochaine en songeant à tout et principalement aux recrues, aux magasins, à l'artillerie et ammunitions de guerre, ainsi qu'il n'y puisse rien manquer et qu'on prenne bien guarde de ce que, sous prétexte de la paix, on ne vende ni équipage ni chevaux, ni qu'on fasse autre chose, si non ce qu'on est obligé de faire pour la continuation de la guerre. Lorsque votre Alt. sera ici, j'auray l'occasion d'en parler plus au large et l'honneur de l'assurer de bouche que je suis avec beaucoup de respect etc. [1].

A. HEINSIUS AAN DEN PRINS VAN VAUDEMONT.

La Haye, 28 Oct. 1696.

La négotiation de la paix n'est pas fort avancée depuis qu'on ait écrit à

[1] Den 28en Oct. schreef Heinsius aan den Generaal Dopff: „Je croirois fort necessaire qu'on commence secrètement à former des desseins de ce qu'on pourroit faire, car si nous ne nous préparons bien à la guerre, nous n'aurons pas la paix, si non une méchante.

V. Alt. On est pourtant d'accord sur le fondement, si non que la France nous fait une nouvelle chicane sur Luxembourg. Quand on nous a parlé cy-devant de la réstitution des places, on a enumeré celles que l'on ne vouloit rendre dans l'état comme elles sont présentement et aussi on a parlé de la restitution de Luxembourg sans cette exemtion; présentement on soutient que la ville de Luxembourg devrait estre rendue dans l'état comme elle estoit lorsque la France s'en rendit le maitre. Cela est autant plus absurde, que lorsque l'on a parlé de la ville de Luxembourg, on a toujours pretendu qu'on devroit avoir cette ville pour une barrière et qu'elle devoit etre plus forte que cy-devant et asteur on prétend qu'on la doit demanteler et cela coutera encore à la France pour la remettre dans cet etat. Je n'en puis juger autrement sinon que cela ne sert que pour stipuler quelque autre chose, ou pour montrer qu'ils reculent.

L'empereur persiste encore de vouloir le lieu du congrés dans l'empire et les François le refusent tout a fait.

La neutralité conclue à Turin nous doit faire songer premièrement à ravoir nos troupes, ce qui embarassera dans l'hiver, mais bien principalement après. Comment parer le coup que la France nous pourra porter, non seulement par les troupes, qu'ils ont eu en Piémont et dont ils se serviront ailleurs, mais aussi par l'augmentation qu'ils en pourront faire par l'épargne des frais qu'ils portoient au double en Piémont. Au contraire nous perdrons les troupes de Savoye et la pluspart de l'Espagne. Il sera pourtant tout à fait nécessaire que tous les alliés songent bien à cette affaire. Les Impériaux doivent fournir les mêmes trouppes au Rhin qu'ils ont fourni en Italie, les Espagnols doivent employer le même argent et subsides qu'ils ont accordé au duc de Savoye et le Roy et l'Estat doivent faire de même et outre cela on doit concerter avecq tous les alliés, s'il n'y en a point qui pourront servir à quelque augmentation pour nous égaler avecq l'ennemy. Je crois que c'est asteur justement le temps qu'on doit faire ses derniers efforts, car en traitant de la paix, l'on ne doit pas seulement bien songer à la guerre, mais si la France nous peut etre supérieure dans ce temps cy, il sera aussi maitre de la paix et ainsi nous perdrons les frais de tous nos travaux, de l'argent dépensé et du sang répandu, là où si nous sommes présentément sur nos gardes et que nous nous evertuons, il y a lieu d'espérer que nous pourrons encore avoir la paix. Pour cet effet la Hollande a déjà consenti à tout ce qui regarde la campagne prochaine, à scavoir l'estat de guerre, les frais de campagne, les magasins et l'équipage par mer. Il me semble pour remettre l'esprit de la guerre dans les troupes, il faut oster aux généraux et officiers cette grande pensée de paix, les animer à bien recruter leurs troupes et pour se préparer à une vigoureuse campagne. Je suis etc.

A. HEINSIUS AAN DEN GRAAF VAN NASSAU-SARBRUCK.

La Haye, 4 Nov. 1696.

. . . . Voicy une lettre du Roy par laquelle vous verrez apparemment le bon

succès de la première séance du Parlement: le Roy a été bien de notre sentiment, quand il leur a dit, que la paix ne se pourra faire que l'espée à la main. Tout roulera, comme V. Alt. dit bien, sur les moyens. Nous avons eu ladessus premièrement une conférence avecq les Ministres Impériaux et Espagnols et après ces Ministres là en ont eu une avecq les Ministres des Electeurs et Princes Allemands. Nous avons consideré qu'en Italie on prendra au moins 6000 hommes que le Duc de Savoye a eu à sa solde et 12000 hommes que les Espagnols devront laisser au Milanais, pour y être sur leurs gardes. Nous avons supposé que les Français, par l'epargne qu'ils font, pourront encore faire 24000 hommes et ainsi que pour les esgaler, il faudra lever encore 42000 hommes, et en faisant ce compte, nous supposons aussi que les Imperiaux meneront au Roy les 14000 hommes qu'ils ont entretenu en Piémont et que les Espagnols en pourront tirer 6000 hommes, dont aussi les dits Ministres Impériaux et Espagnols tombent d'accord, et qu'ainsi on emploie les troupes du Roy et de l'Etat qui y ont été, puisque sans cela le dit nombre de 42000 hommes devroit encore etre haussé: pour trouver les dites troupes on a proposé que l'Espagne fasse en Catalogne 4000 hommes par l'epargne des subsides qu'il a donné au Duc de Savoye et que les 38000 restant soient divisés de la sorte que l'Empereur et l'Espagne donnent encore 12000 hommes, le Roy et l'Etat aussi 12000 hommes, les cercles 6000 hommes et les autres Princes de l'Empire les derniers 8000 hommes. Si cela pourrait avoir son effet, dont je prévois pourtant beaucoup de difficultés, je ne doute pas que nous ne fassions encore bon état; car je m'imagine pas que la France aura dessein de faire les mêmes frais comme elle a fait en Piédmont, puisque cela ne convient pas à ses finances.

Ce que V. Alt. écrit de trois armées est bien juste, si non qu'on voulut reprendre le dessein de l'année passée, pour avoir une armée au Bas-Rhin, ce qui seroit asteur plus practicable, puisque les troupes de Piedmont pourront augmenter celles du Rhin.

Pour faire brusquement la paix, cela a été impossible et l'est encore, puisque cela dépend de la France et plus que nous approchons ils reculeront, sinon qu'eux mesmes fissent une proposition si raisonnable qu'elle seroit acceptable, ce que je ne prévois pas; au contraire, ils reculent plustot de leurs premières offertes, comme V. Alt. sçait que présentément ils ne veulent donner Luxemburg que dans l'état où elle a été lorsque la France s'en rendit maitre. Ainsi pour choisir un des deux, le plus faisable seroit de luy proposer un plan et de rompre en cas de refus. Mais notre malheur est que pour l'Empire et l'Espagne nous ne pourrions pas avoir si tôt leurs résolutions là dessus, comme l'on voit par la lenteur de pouvoir résoudre sur un lieu de l'assemblée.

J'appréhend beaucoup l'affaire de l'Italie, mais je crois aussi que la France est assez mal dans ses finances et comme j'ay déjà commencé à dire qu'elle n'employera pas toute l'epargne de ces quartiers là, puisqu'à mon avis c'est une des causes pourquoy elle y a fait la paix; en second lieu il faut considé-

rer qu'elle y a employé toutes ses troupes des côtes, qui ne pourront pas aller loin, si non qu'ils puissent faire la même manoeuvre en Catalogne. Contre tout cela nous devrons faire nos derniers efforts; prémièrement tascher de faire bien nos recrues, secondement nos augmentations, tiercement bien étudier que la guerre puisse etre plus à frais et à charge à la France que cy-devant, ce qui principalement se doit faire par une flotte et si l'on peut trouver d'autres moyens à cela, je les croirois les plus importans. Si avec tout cela l'affaire de la monnoye réussit bien en Angleterre, comme le Roy me donne à espèrer [1] et que les subsides s'en suivent à proportion, avec l'ayde de Dieu, nous pourrions encore faire quelque chose d'important, au moins il faut faire à tout cela son devoir, car c'est à mon avis l'unique remède. Ici en Hollande, on a consenti à tout ce qui reguarde la campagne prochaine et j'espère que nos alliés suivront ce bon exemple. Je suis etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Kensington $\frac{1}{17}$ Nov. 1696.

. . . . Ick verwaght hier met groote impatientie den Gr. Frise, die geinformeert sal syn van de sentimenten van den Pr. van Baden voor d'aenstaende campagne, ten eynde ick hem weder kan senden met een generael plan voor de campagne. Men sal dan best kunnen oordeelen wat vermeerdering van troupppes men sal kunnen verwaghten en wat men daertoe sal moeten contribueren. UEd. weet dat ick ben in dien staet, dat het voor my alsnogh onmogelyck sal syn, om yets aen gelt te konnen geven, en om UEd. niet te flatteeren noghte abuseeren, soo sal het onmogelyck syn, dat ick yets considerabels sal konnen doen als op het beste genomen naer verloop ten minste van twee à drie maenden, 't geen my maer al te seer chagrineert, maer het verloop is te groot geweest. De magasynen dienen sonder een moment tyt te versuymen te werden gemaeckt, maer ick kan oock daerontrent vooralsnogh niets contribueren. Ick blyve enz.

[1] De inwisseling van het oude, gesnoeide zilvergeld in Engeland had gedurende het jaar 1696 een allerernstigste geld-crisis doen ontstaan.

DE HERTOG VAN WURTEMBERG AAN A. HEINSIUS.

Gand, le 15 Avril 1697.

M. l'Electeur étant arrivé icy pour visiter les places de Flandres et etant occupé pendant deux jours à reconnoitre le terrain de cette ville pour voir les effets de l'inondation et ce qu'il y auroit à travailler pour la rendre plus considérable, l'on reçut plusieurs nouvelles que les ennemis s'assembloient près de Courtray. L'electeur résolut de les prévenir et occuper Deynse. Sur ces entrefaites il m'arreta ici, estant destiné pour l'armée de Brabant, pour assister à assembler l'armée. Pour former le camp l'on a détaché cette nuit le Major Général la Mellonière avec 3200 hommes, tirés des 16 bataillons qui sont icy en garnison, pour prendre poste à Deynse. M. l'electeur est sorti avec la cavallerie angloise de Gand ce matin pour soutenir le détachement. L'infanterie de Gand campera aujourd'huy à Marienquerque et l'infanterie de Bruges, d'Ostende, du Nord et du Canal, à Bellem, et demain l'on entrera dans le camp; l'on mettra la droite à Nevel et la gauche vers Deynse; nous verrons bientot la contenance des ennemis sur ce mouvement et je ne manqueray pas d'avertir incessament ce qui se passera.

J'ay reçu la lettre de V. E. du 9 Avril hier; ce qu'elle me mande de sçavoir comment les officiers Anglois se trouvent après le changement fait, je diray donc qu'ils sont fort patients; d'Angleterre il n'est point venu encore de bataillons. Depuis le 26 Mars nous n'avons point de nouvelles de Londres; cela embarasse beaucoup, car par l'ordinaire du 26 l'on faisoit espérer de grandes remises: en attendant la subsistance y manque pour les trouppes. Si cela devoit durer j'appréhendrais une désertion parmy les soldats.

DE HERTOG VAN WURTEMBERG AAN A. HEINSIUS.

Gand, le 19 Avril 1697.

. . . . Pour cette fois-cy l'on a prévenu les ennemis, en occupant ce poste qu'on a pris et tant plus qu'on considère la situation du camp, il est inattacable; il y a un marais avec des ruisseaux qni vont devant le camp; sur la hauteur de Nevel il y a un terrain où les ennemis pourront venir de 500 pas de front, lequel on a retrenché; à Deynse travaillent tous les jours deux mille soldats et en peu de jours il sera en état de n'etre plus insultable. Comme j'etais ce midy prendre congé de M. l'Electeur, M. de Geldermalsem, M. de Overquercq et M. Hill vinrent aussy, où l'on trouva moyen d'assoupir la mesintelligence entre S. A. E. et M. le Pr. de Nassau [1]. Je pars cette nuit pour

[1] De Graaf van Nassau-Sarbruck, die het bevel voerde over het Staatsche leger.

l'armée de Brabant, M. le Pr. de Vaudemont m'ayant envoyé plusieurs ordres réiterés.

DE HERTOG VAN WURTEMBERG AAN A. HEINSIUS.

Braine le Lieu, le 20 May 1697.

Votre Exc. sçaura que Ath est assiégé; l'on avoit voulu renforcer la garnison par le bataillon d'Amelsweert, mais la place etant déjà investi, ils furent obligés de retourner. Le Maréchal Catinat fait le siège, le Maréchal de Villeroy est campé près de Leuze, et le Maréchal de Boufflers près de Mons. Il est à appréhender, comme la garnison est fort faible, que le siège ne durera pas longtemps. Sa Maj. sera demain à Breda, et si la santé le permet, il ne tardera pas de venir à l'armée. Si l'on veut tenter le secours il n'y a temps à perdre, car ils se fortifieront par des lignes. Les ennemis se vantent d'avoir dans les trois armées cent mille hommes. L'armée du Roy et celle que commande M. l'Electeur feront bien ce nombre là pour le moins; un heureux combat pourra redresser les affaires de l'Europe. Je ne manquerai pas d'avértir ce qui se passera, estant très parfaitement etc.

WILLEM III AAN A. HEINSIUS.

Breda, den 23 May 1697,
's morgens om 9 uuren.

Ick ontfang soo aenstonts UEd. brief van gisteren avont. Ick ben niet verwondert dat de fransen persisteeren om geen provisionele stilstandt van wapenen toe te staen, voor dat men op een generael plan was geconvenieert, maer ick hadt gemeent, dat men hetselve in twee conferentien had kunnen formeeren, insonderheyt van de voornaemste articulen en dan soude ick meenen, dat de fransen wel tot een stilstandt souden koomen, ende ick weet niet ofte het nogh niet soude kunnen geschieden in twee daghen, te weeten frydagh en saturdagh en dan soude ick daervan tyding kunnen hebben sondagh ofte maendagh morgen, voor welcken tyd ick den vyant niet wel sal kunnen attacqueren, soo dat het nogh niet onmogelyck is om soo veel bloetstortens voor te komen, als de fransen maer eenigsins willen. Ick vertreck soo aenstons en blyve onveranderlyck enz.

P. S. Ick heb om de trouppes van Hanover gescreven, alsmede de Landtgr. van Hessen om op de Maas te koomen, maer de Munstersen heb ick op den Rhyn gelaten ter dispositie van den Pr. Louis.

VAN WASSENAER-OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Bruxelles, le 26 May 1697.

Estant arrivé hier au soir en ce lieu, je ne sçaurois, Monsieur, m'empescher de vous communiquer en confidence ce qu'on y débite. Je vous diray donc en premier lieu, qu'on y est extrêmement consterné de la présente situation de nos affaires à cause de la grande supériorité des forces ennemies, que l'on

compte de surmonter les nostres d'un tiers. On dit aussi, que les ennemis n'ont pas encore fait d'attacque formelle, mais que tout est prest pour commencer aujourd'huy ou demain, et qu'ils ont attendu un courrier de La Haye pour sçavoir si l'on voudroit faire une trève, car on nous attribue que nous sommes les difficiles sur ce sujet, ce que vous scaurez plus véritablement que je ne puis vous le dire; sur le rapport des simples discours que l'on tient icy je ne scais ce que l'on voudra entreprendre mais bien que nous courrons risque de péricliter les affaires de nostre patrie et, selon les apparences, de toute l'Europe, si nous faisons un pas trop téméraire, ce qui dépend bien souvent du conseil d'un ou deux personnes qui n'y ont guère d'interest et je trouve que nous sommes extrèmement à plaindre de ce qu'il y a si peu de personnes qui osent dire leurs véritables sentiments de peur de déplaire ou de perdre quelque chose de leur credit ou de la faveur, pendant que nous courons un fatal hasard de perdre géneralement le tout, car si nous avons un desastre ils ne demeureront point les bras croisés comme les autres années avec une si grande supérioritè et si nous avons quelque avantage, nous n'en tirerons que celuy d'avoir sécouré Ath, qui est mesme fort mal pourvu, n'y ayant que trois de nos bataillons et les restes Espagnols et Italiens, sur le nombre desquels on ne peut compter. Je vous conjure donc, Monsieur, d'y reflechir tant pour l'amour du publicq que pour la personne et la gloire de Sa Maj. afin de voir si vous pouvez faire quelque chose pour sauver l'un et l'autre et prévenir les malheurs apparents si l'on veut estre trop téméraire, Dixi. Vous voyez, Monsieur ce que je vous confie, estant persuadé de votre honnesteté et que cette confiance ne me fera point de tort dans la suite. Vous direz peut estre que j'ay toujours la teste pésante, mais ce n'est pas la première fois que j'ay prédit les choses et comme je voy qu'il y va du tout, il ne faut pas s'estonner si j'en ay de l'inquiétude. Je vous prie donc de me ménager en cecy et de me croire etc.

VAN BORSSELE V. GELDERMALSEM AAN A. HEINSIUS.

Au camp d'Eyseringe, ce 29 de May 1697.

Depuis ma dernière on est assuré maintenant que les ennemis attaquent tout de bon Ath et l'on en attend distinctement le canon ici au camp.

Je crois pouvoir assurer aussi, que quoique nous puissions encore faire une marche en avant, que cependant on a si bien consideré la supériorité des ennemis et les avantages que les postes qu'ils peuvent occuper et la situation leur donnent, qu'on ne hasardera pas une bataille pour secourir la place, mais qu'on songe plustost pour mettre Oudenaerde en bon estat, et les autres places sur lesquelles l'ennemi pourroit attenter après la prise d'Ath et ainsi de tâcher à faire une bonne défensive jusques à ce que du costé de la Meuse nous puissions avoir un bon renfort de troupes d'Allemagne.

VAN WASSENAER-OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Iseringe, le 30 de May 1697.

Je vous ay marqué dans ma dernière, Monsieur, mes inquiétudes touchant la présente situation de nos affaires; elles ne sont pas diminuées depuis que je suis arrivé à l'armée, quoique je m'aperçoive bien que l'ardeur de faire une action trop téméraire est un peu ralentie, à quoy le ciel a beaucoup contribué par les pluyes continuelles qui ont rendu les chemins quasi impraticables, surtout pour l'artillerie. Je puis vous dire aussi que tous les généraux auxquels j'ay parlé n'estoient pas moins inquiets que moy touchant la tentative que l'on pourroit faire pour le secours d'Ath, la considérant comme la chose la plus périlleuse que l'on pourroit entreprendre dans cette conjoncture, à cause de la grande supériorité des forces ennemies, qui ont près de 20 bataillons plus que nous. Il semble qu'on soit icy dans l'ignorance de ce qui se passe au siège d'Ath, au moins on a esté quelques jours dans l'incertitude si la place estoit attacquée ou non, surquoy on tenoit à peu près les mêmes discours icy que je vous ai mandé de Bruxelles, mais le bruyt du canon nous a fait comprendre depuis deux ou trois jours que les attaques estoient commencées et M. d'Auerkerck m'a dit hier qu'il y avoit un advis que les ennemis estoient déjà logés sur le glacis de la contrescarpe, sans m'assurer néantmoins que cette nouvelle fust véritable.

C'est une pitié qu'on n'a pas mis plus de monde dans cette place, qu'on dit n'estre pas bien pourveue aussi de toutes les nécessités requises, quoyque nous ayons fourny 30 mille fr. pour cela, qu'on m'a asseuré à Bruxelles de n'avoir pas esté tous employés comme il faut à ce dessein: ce mesme défaut nous a fait perdre plusieurs places, cependant nous ne nous en corrigeons point et nos frequents domages ne nous rendent pas plus prudents.

Présentément le Roy tient tous les jours de grandes conférences avec M. l'Electeur de Bavière et le Pr. de Vaudemont, quelque fois aussi avec le Pr. de Nassau-Sarbruck, mais le second a bien le plus de part aux affaires; tous les autres généraux n'en savent guères plus que moy; ainsi nous n'en pouvons juger que par conjectures, mais à ce qui nous en paroist l'on est dans de grandes irrésolutions sur le party que l'on doibt prendre, car si nos armées demeurent ensemble, il y a à craindre que les ennemys après la prise d'Ath ne nous préviennent en Flandres, où il n'y a rien capable de les resister, et si nos armées se séparent il y a lieu d'appréhender que les ennemis ne viennent fondre sur l'une ou l'autre séparément avec leurs forces supérieures; ainsi je ne suis point surpris de l'embarras où l'on se trouve qui est fort grand aussi à l'esgard de nostre subsistance, surtout les deux armées restantes ensemble, car le terrein où nous sommes réduits est bien estroit. Jugez à cett' heur, Monsieur, si j'ay eu tort quand je vous ay parlé pendant cet hiver d'une cessation d'armes et si je ne vous ay pas prédit ce qui arrive présentément. Mess. les Impériaux, où en sont ils à présent avec toutes leurs difficultés et feront ils de meilleures conditions pour la Lorraine, quand il y aura encor quelques places de prises? Ces Mess. ne

veulent faire ny la paix ny la guerre; encore s'ils estoient en estat d'entreprendre quelque chose de considérable en Allemagne pour faire une puissante diversion, ce seroit quelque chose, mais nous n'en voyons aucune apparence; ces Messieurs veulent avoir partout la plus haute parole, pendant qu'ils ne font rien d'effectif et pendant qu'on s'amuse à des vétilles nous perdons nos places, qui me fait souvenir du vieux proverbe: „*Dum deliberatur Romae, perit Saguntum*". Voilà tout ce que je vous en puis dire; considérez que je ne vous parle que conjecturalement et que mes raisonnements ne sont que d'un homme qui n'a ny le secret des affaires de la paix ny des opérations de la guerre; ainsi quand je m'y abuserois, vous ne le devez attribuer qu'au zêle que j'ay pour ma patrie et la cause publique: cependant comme les meilleures intentions peuvent estre empoisonnées je vous en recommande le ménagement et vous prie de me croire sans fard, Monsieur etc.

P. S. Hier un des premiers de la Cour de Bavière me dit à l'oreille: „Vous estes donc aussi de l'armée des disgraciés"? Cella me donna une idée des affaires qui ne me plust pas, car jamais l'union n'a esté plus nécessaire.

2 P. S. Au soir, après avoir écrit celle cy, j'ay reçu à la Cour la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 27 de ce mois et suis bien aise que vous estes content de mes reflexions. Nos deux armées marchant demain, la nostre retournera en Flandre et l'on se repent de la précipitation qu'on a eu de les joindre et de s'avancer jusques icy, car les obstacles pour le secours estoient faciles à prèvoir. Voilà l'effet de certains conceils! M. le Pr. de Vaudemont m'a dit à la cour qu'il avoit receu une lettre de son fils d'Hongrie, qu'il luy mande que l'armée Ottomane sera de 160.000 hommes, le Sultan devant avec 100.000 s'opposer à l'armée Impériale, pendant que l'autre de 60 mille entrerait en Transylvanie; il y adjousta avec estonnement „et encore les Impériaux ne veulent point faire la paix." Segedin est aussi sauté avec tout leur magasin et ils n'en ont point d'autre dans ces quartiers; ils n'ont pas encore aussi l'argent pour leurs recrues, sur le Rhin il n'y a encore rien de prest aussi, le Pr. Louis (de Bade) n'estant pas encore à l'armée; enfin, de la brouillerie et du desordre partout. Le Comte d'Albemarle m'a dit tantost à l'oreille, que peutêstre une cessation d'armes nous tireroit d'affaire et qu'il n'y avoit que cela; on dit icy que la difficulté du commerce l'a arrestée; vous scaurez mieux ce qui en est, mais je vous prie de songer que nous sommes dans une très méchante situation, dont le bon Dieu nous veuille sauver. Je suis etc.

VAN BORSSELE V. GELDERMALSEM AAN A. HEINSIUS.

Du camp de Nevel, le 3 Juin 1697.

Aujourd'huy j'ai eu l'honneur de voir S. A. E. qui me dit que le gouverneur d'Ath lui avoit envoyé quelqu'un hors de la ville, qui en estoit sorti hier; il

marque à M. l'Electeur que les ennemis estoient maistres de la contrescarpe depuis quatre ou cinq jours; qu'il avoient aussi pris une demi-lune, mais qu'il n'y avoit pas encore de bresche faite et que le batardeau n'estant pas miné le fossé tenoit encore six pieds d'eau; qu'il faisoit faire en dedans de la ville un retranchement pour pouvoir capituler lorsqu'il y sera obligé; enfin, il demande du secours et ne croit pas qu'il pourra tenir audelà du 7 de ce mois.

Cèt homme rapporte aussi que jeudi passé une bombe avoit tombé aux fondements de l'écluse et qu'elle l'avoit bouleversé de manière qu'en un instant toute la ville fut inondée, ce qui avoit obligé le gouverneur à casser lui même les écluses au dessous de la ville, après quoi l'eau passa avec une si grande impétuosité qu'elle emporta tous les ponts de communication que les ennemis ont sur la Dendre et sépara entièrement l'armée de Villeroi d'avec celle de Boufflers, de manière que si nous avions pu profiter de ce jour qui etoit par hasard celui là mesme auquel selon le premier dessein on devoit tenter le secours, naturellement parlant nous aurions du avoir triompher, mais comme c'est un effet du hasard je ne crois pas que l'on aye rien à s'imputer sur ce sujet. Les fourages nous manqueront ici en peu de jours, ce qui oblige l'electeur à aller demain à Gand pour tacher à persuader ceux du plat païs derrière le canal à en vouloir livrer à l'armée. Je suis etc.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Nevel, ce 9 Juin 1697.

. . . . Vous scaurez déjâ, Monsieur, la capitulation d'Ath; deux jours après on fut fort allarmé à Bruxelles et à Gand, parce qu'on disoit que les ennemis avoient pris poste à Alost, ce qui ne c'est point trouvé véritable jusques à présent, mais ils y peuvent venir à toute heure sans que nous le puissions empescher, ce qui nous embarasseroit extrêmement, surtout si l'autre armée venoit de se mettre à notre opposite, car nous aurions bien de la peine à garder nostre droitte et nostre gauche par la grande distance qu'il y a de l'une à l'autre.

Mr. l'Electeur a envoyé quatre de ses bataillons et quatre de nos escadrons dragons à Dendermonde comme aussi toute la cavalerie liègoise vers Bruxelles, ainsi l'on craint de tous côtés et nous sommes trés asseurement dans une fort meschante constitution en toute manière. Mr. de Geldermalsen vous aura mandé ce qui s'est passé touchant la livrance du fourage, dont nous serons bientost à bout; cependant j'apprens avec chagrin que les negotiations de paix n'avancent point, car je ne fais point difficulté de vous dire que la continuation de la guerre de la manière que nous la faisons, nous ruynira sans resource. Le peu de loisir que j'ay présentement ne me permet pas de vous mander tous les desordres et confusions que je voys tous les jours dans cette armée, qui est composée de tant de différentes nations, qu'on ne scait comment accommoder tous ces esprits, parmy lesquels je souhaiterais une meilleure harmonie que je n'en voy. Enfin. „*sunt scopae dissolutae*" et si le bon Dieu ne nous tire de cet embaras, je ne scay comment nous en pourrons sortir.

On dit que les ministres français ont demandé une reponse cathegorique touchant les préliminaires, à scavoir si les alliés s'y vouloient tenir ou point que là dessus tous les ministres ont esté à la conference de Ryswyck, excepté les Impériaux, qui dans peu voudront peutestre la paix hurlu burlu, quand ils auront reçu un grand et irrémédiable eschec en Hongrie, et il seroit bien cruel que nous deussions périr icy pour leur caprice, eux qui contribuent si peu au publicq en deça. Vous me direz que je fais tousjours des facheuses prédictions, mais Dieu veuille que nous n'en voyions point les effets lorsqu'il ne sera plus temps d'y rémédier.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Nevel, ce 20 Juin 1697.

Je ne croyois pas de vous donner de mes nouvelles par cet ordinaire, mais estant cet après disnée avec Mr. de Geldermalsem chez Mr. l'Electeur de Bavière, il nous dit qu'un lieutenant des trouppes de Brandenbourg estant revenu du corps de Mr. de Monrevers qui commande dans les lignes, dont il avoit esté fait prisonnier lundy passé, avoit rapporté que Mr. de Monrevers luy avoit demandé à sa table, si on scavoit bien à nostre armée que Barcelone estoit assiegé par mer et par terre. Cela ne nous surprend pas parceque nous nous y sommes assez attendu par reflexion à la meschante conduite de la cour d'Espagne, mais il luy fist une autre question qui nous inquiette davantage, à sçavoir si nous scavions bien que le Roy d'Espagne estoit aux abois, dont Mr. l'Electeur parust fort consterné, y adjoustant que le party françois estoit presentément le plus fort en Espagne et que par conséquent cette monarchie se pourroit bien jetter entre les bras de la France. . . .

Je vous laisse à juger où nous en serions si ces deux monarchies se réunissoient sous un mesme maistre!

Voilà Messrs. les Impériaux, qui ont bien operé avec leurs lanterneries et tergiversations à l'esgard de la paix: nous avons provisionellement perdu Ath et Barcelone suivra apparemment la mesme destinée; après cela il ne nous manque plus qu'un eschec ou perdre encore quelques places icy pour faire nos conditions meilleures!!

Je crains bien que la prise de Barcelone ne nous couste Luxembourg ou son esquivalent, mais puisque nous avons bien préveu le siège de Barcelone, pourquoy, diable, n'y a-t-on pas envoyé un fort esquadre, puisqu'aussi bien nos flottes ne font rien que se consumer dans les ports d'Angleterre; c'est pour se desespérer, que nous ne puissions faire ny la paix ny la guerre. Je voudrais que ce comte de Kinsky, auquel on attribue toutes ces tergiversations ou tel autre diable que ce puisse estre, fut aux antipodes, ou qu'on ne s'arresta point aux bizarreries de ce testu capricieux.

Mr. de Catinat est marché avec son armée à Leuse où il est encor à portée de tout, soit pour assiéger Audenaerden, ce que j'ay peine à croire, quoyque

d'autres le conjecturent, soit pour aller à Harlebeecq et Robselaer, auquel cas nous serons obligés de passer le canal; encor ne scaurons nous pas de quel costé nous garder si Mr. de Villeroy vient camper à Nienoven et peutestre plus loin, comme il peut et comme on croist. N'est ce pas là une belle campagne que nous faisons et ne devez vous pas m'avouer que je vous en ay prédit une grande partie? pour moy je me mange le coeur de voir tout cela. Je voudrois n'y point songer pour éviter la cruelle inquiétude que toutes ces facheuses affaires me causent sans y pouvoir porter aucun remède et c'est dans cette occasion que j'aurois besoin de votre flegme stoicque dont vous me faites si souvent enrager.

Enfin, je n'en puis plus et vous vous appercevrez aisément que je me suis agité en vous écrivant. La dernière rencontre au fourage, dont je vous parlois dans ma precédente n'estoit pas grand chose; c'estoit un poste commandé par un colonel de Brandenbourg, où il y avoit de la cavallerie Espagnole, Bavaroise et Brandenbourgoise et point de la nostre, si ce n'est quelques uns de nos dragons de Holstein-Pleun; ce colonel fust poussé par les ennemis, mais sitost qu'ils virent paroistre trois petits pelotons de nostre infanterie de trente hommes chacun, ils se retirèrent au plus viste, car ce païs est si terriblement couppé qu'il ne vaut rien pour la cavallerie. Il y eut dix ou douze hommes et quelques cheveaux de tués et de pris; les prisonniers ont esté renvoyés.

Je vous prie etc.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Nevel, *ce* 24 Juin 1697.

.... Le Roy a eu bien de la peine à gagner le camp d'Anderlech, marchant nuit et jour. Sa Maj. s'y fortifie et les deux armées jointes de Villeroy et de Boufflers en sont fort proches. Le bon Dieu nous veuille preserver d'un malheur, car nous serions sans resource. Nous sommes icy embarassés de mesme avec Mr. de Catinat, qui a passé hier l'Escaut et est venu camper aujourd'huy à St. Eloy sur la Lys et à deux lieues de Deynse. Les uns disent qu'il passera cette rivière et les autres qu'il viendra camper à Machelen à une demy heure de Deynse, que nous ne pourrons pas maintenir, de manière que nous sommes dans la presse de tous costés. Il semble néanmoins que les mains démangent à Mr. l'Electeur, car il proposa tantost une marche en avant qui paroissoit à tous nos généraux fort périlleuse et ce qu'il y a de fâcheux en tout cela c'est qu'il y a tousjours des petites gens qui pour faire leur cour flattent ordinairement la gloire souvent imaginaire des princes, n'y ayant rien à perdre du leur; enfin, Monsieur, il me seroit absolument impossible de vous faire une description asses naive et véritable de la terrible crise où nous nous trouvons, dont rien ne nous peut humainement sauver qu'une promte prise d'un cordial pacifique. Je vous le dis et le repête et c'est tout ce que j'y puis faire.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Nevel, ce 26 Juin 1697.

Puisque je suis en train de vous mander ce qui se passe icy, quoyque cela ne soit pas fort agréable, je continueray sur ce pied á vous dire que Mr. de Catinat vint camper avant-hier à St. Eloy sur la rivière de Lys; cela nous fist conjecturer qu'il la vouloit passer, pour nous gagner de la main vers Bruges, auquel cas nous aurions passé le canal. Catinat fist mesme faire deux ponts hier, mais ce n'estoit qu'une feinte, car il les fist lever et commença de marcher le mesme soir au delà le long de la rivière et ce matin on le trouva avancé jusques à Sulten et Olsen, qui n'est qu'une lieue de Deynse, ayant posté un corps de cavallerie en vue de cette ville; il a demeuré longtemps avant que de tendre les tentes, mais après midy nous reçusmes à la fin nouvelles qu'il s'y estoit campé, prenant son quartier à Sulten. L'on ne scait si cela regarde Audenaerde, ce que j'ay encor de la peine à croire, ou bien quelque autre dessein, car au premier cas il faudroit que Mess. de Villeroy et de Boufflers s'approchassent aussy de ces quartiers, mais peu de temps nous doit découvrir ce mystère. Nous avons doublé la garnison de Deynse, où il y a présentement 2000 hommes, mais les fortifications en sont si ruinées et en si mauvais estat qu'il ne sera pas possible de le soustenir contre une grande attasque et ce qui est pitoyable c'est que nous n'avons pas assez de pionniers ny un sou d'argent pour y faire travailler mesme. On trouva tantost chez Mr. l'Electeur nécessaire pour y faire une traverse, afin de mettre le pont au moins un peu plus en seureté, mais quand cela vint au fait et prendre on manquoit de tout et on en seroit demeuré au raisonnement si je n'avois pressé si fort qu'on résolut à la fin à donner les ordres pour commencer au moins à y travailler. Vous ne scaurez croire, Monsieur, comment on se consume icy de chagrin et d'inquiétude, il n'y a pas de patience angélique qui y puisse résister; l'on propose tousjours beaucoup de bonnes choses pour nostre seureté, l'on en raisonne fort et ferme, l'approuve, mais point de conclusion, faute des necessités absolument requises et surtout d'argent. Qui, diable, a jamais veu faire la guerre de cette façon, c'est pour se desespérer. Je voudrois estre un stroicque parfait et n'estre pas si sensible à la perte de ce païs et au salut de ma patrie qui en depend.

VAN BORSSELE V. GELDERMALSEM AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Kockelsberg, le 24 Juin 1697.

Depuis mon départ de Gand, Monsieur, dont je vous donnois connaissance par ma dernière, l'Electeur m'envoya après un de ses aides du camp pour me prier de vouloir revenir. Il croyoit alors que les ennemis auroient marché vers la Flandre et souhaitoit sçavoir le sentiment des géneraux sur ce qu'il y auroit à faire en tel cas, comme aussi le mien et que je voulusse faire rapport de bouche au Roi. Ainsi je ne partis que le vendredi au soir du camp et arrivai

le lendemain midi à Promelles, où je trouvois la mesme alarme sur le mouvement des ennemis, on n'y doutoit pas ou ils en vouloient une seconde fois à Bruxelles. On marcha la nuit vers cette ville et en effet on trouva Monsieur de Villeroy si près avec un détachement de 20 esquadrons, qu'on croyoit pour assuré que son dessein estoit d'y venir, s'il n'avoit été prévenu; on crut alors qu'aujourd'huy il nous auroit attacqué conjointement avec M. de Boufflers qui est campé à St Pernelle, mais comme ils ont donné le tems de nous retrancher et de choisir un camp très avantageux je (ne) crois pas qu'ils y viennent. Pour moi j'appréhende toujours pour la Flandre, qui est assurément notre partie faible. Les dernières nouvelles disent que M. de Villeroy a marché aujourd'huy entre Ninove et Alost; si cela est, cela menace la Flandre; l'on craint aussi pour le canal de Bruxelles; s'ils en pourroient rompre les écluses nous serions bien en peine pour nos provisions et nos magasins. Dans peu de jours nous verrons à quoi tendront leurs desseins. Je suis etc.

VAN BORSSELE V. GELDERMALSEM AAN A. HEINSIUS.

Koskelsberg, le 22 de Juillet 1697.

Pour répondre à l'honneur de la votre du 20 de ce mois, je vous diray, que Sa Maj. a ordonné à ce soir à M. Blathwayt qu'il eut à écrire à la trésorie en Angleterre, qu'elle donnat à Pareira 10/m livres sterl. en billets de l'eschequer, qui valent contant 10 livr. 8 sous.

J'espère que ce payement, quoique il ne foit pas bien considérable, les remettra en humeur de continuer à livrer le pain; j'en ai donné part aussi à Machado, afin d'être instruit de leurs intentions; car si cela ne suffisoit pas, je crois qu'après ces grosses remises, qui ne sont pas venues pourtant encore entiérement, que S. M. pourroit faire quelque chose de plus pour eux. Les difficultés touchant les magasins de fourage en Flandres continuent toujours, n'y ayant personne qui ose s'embarquer avec le Roi; si à cet egard on pouvait faire une négotiation pour le Roi pour remettre le crédit, je crois qu'il seroit bien nécessaire, mais comme j'attend M. de Slingelandt ici, je remettrai cette affaire jusques à son retour, lorsqu'il pourra vous en instruire de bouche amplement.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au Camp de Nevel, ce 28 Juillet 1697.

. . . . Pour vous dire ce qui se passe icy, vous scaurez, Monsieur, que la nuyt entre le vendredy et le samedy Mr. l'Electeur receust des lettres du Roy où il lui mandoit qu'on estoit asseuré que les ennemis avoient dessein de passer l'Escaut et d'entrer dans le païs de Waes et que pour cela Mr l'Electeur voulust marcher avec toute son infanterie et les dragons de ce costé là pour s'opposer à ce passage, surquoy S. Alt. El. commanda tout aussitost Mr. le General de Heyden de marcher avec tous les dragons de cette armée et toute son infanterie Brandenbourgeoise, qui consiste en 18 bataillons et convocqua tous les géneraux

samedy au matin à dix heures à Nevel, où il arriva de Gand, y ayant esté depuis huit jours. Comme nous etions tous là Mr. l'Electeur nous exposa les ordres de Sa Maj. qui outre ce que j'ay dit de l'infanterie portoient aussi d'envoyer toute nostre cavallerie dans le retranchement d'Audenaerde pour incommoder les convoys que les ennemis devoient tirer d'Ath et comme on vint à raisonner sur toutes ces choses, on eust quelque peine à croire que les ennemis voulussent entreprendre de passer l'Escaut et que ce pourroit bien estre une feinte pour nous faire quitter ce poste et attacquer après le canal dont le passage est plus aisé que celui de l'Escaut. Ainsy il fut résolu de laisser continuer la marche à Mr. de Heyden pour se poster le long de l'Escaut entre Bruxelles et Dendermonde et que nous resterions avec le reste de nostre armée dans ce poste jusques à ce que nous savions certainement que Mr. de Villeroy s'avanceroit pour passer la Dender et qu'alors nostre infanterie marcheroit pour se poster le long de l'Escaut qui est entre Gand et Dendermonde; mais comme les mesmes ordres marquoient aussi de pourvoir à la seureté de Bruges et de Gand, en y mettant quelques bataillons en garnison et qu'il en falloit envoyer aussy quelques uns de renfort à Mr. Fagel pour veiller à la seureté du canal, tout le monde se trouva fort embarassé comment garder cette grande estendue de païs avec si peu d'infanterie; on le trouva mesme impossible si les ennemis vouloient attacquer l'Escaut et le canal à la fois; cependant on en fist la meilleure disposition que l'on pust et Mr. l'Electeur nous dit qu'il prieroit S. Maj. de vouloir faire un detachement de son armée pour garder le passage de l'Escaut entre Bruxelles et Dendermonde, dont je ne scay ce qui arrivera, sans quoy pourtant nous serons fort embararassés si c'est tout de bon que les ennemis veulent tenter ce passage. Pour ce qui est d'envoyer toute nostre cavallerie à Audenaerden on y trouva aussi de la difficulté, car il n'y a point de retranchement et elle ne peut camper que dans les contrescarpes, ce qui n'est pas une affaire, mais si faute de bons avis, comme il arrive souvent, les ennemis vinsent à couper le retour de cette cavallerie et la blocquer dans cet endroit elle seroit toute perdue et la ville courroit la mesme risque, car le peu de vivres qu'il y a pour la garnison seroit bientost consumé par la ditte Cavallerie. Cependant on a résolu d'y envoyer 40 escadrons si nous sommes obligés de quitter ce poste icy.

Mr. l'Electeur a promis d'ordonner à l'intendant de Flandres d'y envoyer des vivres mais nous n'avons que trop d'expérience comme ces ordres sont exécutés; ainsy l'on ne s'y peut fier et l'on verra cette garnison en disette. Nous avons été etonés de ce que les ennemis sont restés si longtemps en repos, car ils pouvoient nous mettre dans le mesme embaras lorsque je vous manday qu'on craignoit qu'ils se postassent à Alost et si dès lors on avoit commencé à travailler à la défense du canal, on n'auroit pas lieu d'en estre tant en peine présentement et on le pourroit garder avec beaucoup moins de monde, mais dès que cela couste cinq sous on ne scauroit persuader ces gens icy de faire la moindre chose pour leur seureté, et Mr. de Bergeyck, qui a beaucoup de crédit près de Mr. l'Electeur, est tenace comme un diable.

Quelques personnes croyent aussi que les ennemis pourroient bien venir bombarder Gand, ils en parlent mesme à Courtray, ce que nous ne pourrions pas empecher à cett heure, mais bien si l'on avoit voulu inonder quelques preries autour de la ville et faire quelques peu de travaux, ce que nous avons representé diverses fois inutilement. Ainsi ce ne sera pas nostre faute si ce malheur arrive.

Le chagrin me ronge le coeur à voir toutes ces choses, mais je n'y scaurais rémedier. Un general de cette armée m'a asseuré d'avoir receu des nouvelles de Paris qui portent que Mess. les Plenipotentiaires François, qui sont à Delft, auroient mandé qu'il falloit que leur généraux exécutassent quelque grand dessein et fissent les derniers efforts pour porter et contraindre les alliés à leurs conditions proposées qu'ils appellent raisonnables; ainsi on les pourroit plustost nommer des vrays boutefeux que des négotiateurs de paix.

Les ennemis doivent estre aussi bien informés de tous nos mouvements et mesme de nos desseins, car un trompette et un tambour de nostre armée estant vendredy passé à l'armeé de Mr. de Catinat, il leur demanda si nous n'avions point encore fait de détachement, à quoy ils répondirent que bien loin de cela il nous devoit venir du renfort, surquoy Mr. de Catinat leur repliqua: „je le scay mieux que vous, mes enfants, on fera demain un détachement de vostre armée."

Cependant les ordres n'en arrivoient que la nuyt d'après, avant quoy personne de cette armée n'en scavoit rien et le lendemain Mr. de Catinat dit aussi à un de nos trompettes que les trouppes de Brandenbourg estoient marchées et que les Hollandois suivroient bientost. C'est une cruelle chose que nous ne scaurions estre informés de mesme de ce qu'ils font, car si vous entendies les differents et contrariants advis que nous recevons tous les jours des mouvements des ennemis c'est la plus grande honte et pitié du monde et c'est pourtant là l'ame de la guerre.

Mr. de Catinat a detaché 22 bataillons et 20 escadrons de son armée et s'est mis avec le reste dans ses lignes. Montrevers qui commande ce detachement s'est posté à Grammont où ils font beaucoup de fours pour cuire du pain et dans cet instant qu'il est environ 9 heures du soir, un adjudant de Mr. le Prince de Nassau me vient dire de faire tenir toute la cavallerie preste pour pouvoir marcher au premier ordre, car Mr. l'Electeur luy a fait dire de Gand que Mr. de Villeroy s'est déjà avancé jusques à Likercque et qu'il y fait des ponts sur la Dender; ainsi nous verrons peutestre bientost beau jeu. Le bon Dieu veuille abbattre l'orgueil de nos fiers ennemis, car je ne voy pas que les hommes en soient capables.

P. S. ce 29 Juillet au soir.

Je viens d'apprendre, Monsieur, que l'advis de la marche de Mr. de Villeroy a esté faux, et qu'il s'estoit campé avec sa gauche à une lieue de Dendermonde. On mande de l'autre armée qu'à la dernière conférence de Mess. de Boufflers et de Portlant à Halle ils ont couché leurs affaires par écrit, que les gardes du corps estoient ou devoient partir pour se mettre en relais et que Sa Maj. s'en iroit au premier jour à Loo, ce qui marqueroit une cessation d'armes

tacite si elle ne devient publique et de cette manière il sera vray ce que les Français ont dit, à scavoir que les conférences hasteroient plus la paix que toutes celles de La Haye [1].

A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

In 't leger by Rauwenborgh, den 9en Aug. 1697.

Voorleden maandagh de eer hebbende van met den Hr. Prins Louis van Baden te eeten, syde hy my dat hem uyt den Haagh was geschreven, dat men aldaar seer blameerde, dat hier met de Armée der geallieerden niets wierde ondernoomen; dat zelfs de Hr. van Dyckveldt gelycke discoursen hadde gevoert, en alhoewel men hem persoonelyck de faute niet toeschreef, eghter de blame daarvan niet anders als op hem conde coomen; dat wel waar was dat daarnaar de heer van Dyckvelt veel goets van hem hadde geseght, maer dat echter dat niet conde weghnemen de blame van de inactie, die men aan de geallieerde armée, die hy commandeerde, imputeerde, en toonde sigh seer sensibel over 't selve, versoght myn UWEG. te schryven, daarby voegende, dat hy altyt capitaal hadde gemaackt op HHMo. protectie en voornamentlyck in deese vreedensnegotiatie en niet wist waarin hy hadde gemeriteert 't geen men teegens hem seyde; dat hadde hy iets op de vyanden connen ondernemen, hy geen occasie soude hebben laeten voorbygaan om 't selve ter excecutie te leggen, dat de troepes die men naar de Nederlanden hadde ontbooden, hem hadden gestelt buyten staat om iets te connen ondernemen, dewyl de vyandtlycke armée bekans soo sterck was als de syne.

Ick traghte soo veel in myn was 't selve te excuseeren en daarontrent een andere tour te geeven, hem verseeckerende van de particuliere estime die HHMo. voor hem hadden en oock niet souden naalaten syn intresten in de vreedens-negotiatie te behertigen en vervolgens ick met hem verviel op de onmoogelyckheyt die daer scheen te syn om iets op de vyanden te connen ondernemen soo lange wy geen andere brugge hadden over den Ryn als die tot Ments, omdat byaldien men aldaar de Ryn wilde passeeren men het geheel Swaben en Frankenlandt most open laten en ter discretie van de vyanden, die haar bruggen hadden tot Philipsburgh, Fort Louis, Strasburgh, Brisack ende Hunningen, ofte dat men moeste twee stercke armées hebben, een om dese syde te decken terwyl de andere tot Ments over den Ryn trock. Ick voegde daarby dat my wonder scheen dat men daarover tot nu toe soo wynigh reflectie hadde gemaackt en men sigh niet hadde versterckt tot Manheim en aldaar een brugh over de Ryn geslagen, waardoor wy niet alleen souden decken de Berghstraat maar oock de Palts en de vyanden werden genecessiteert stercke garnisoenen

[1] Sir Blathwayt schreef den 1en Aug. aan Heinsius:
„Mr de Boufflers a demandé une autre conférence avec Mylord Portland demain, ce qui rendra „le départ du Roy un peu incertain."

in alle hare plaatsen over de Ryn te houden, die sy nu meest gants ontbloot van volck hadden en met die garnisoenen haar armée versterckt hadden; dat my beklaaglyck scheen dat tot nu toe de jalousie der Prinsen hadde belet dat men soodanige goed en heylsaam werck hadde ondernoomen sonder welck de vyanden van dese kant voor ons niet hadden te vreesen, 't geen de experientie van veel jaeren ons hadde genoegh doen sien en dewyl het nu onmogelyck scheen om dese campagne iets te connen onderneemen, off men niet om ten minste eenige vrugt van deselve en van soo schoone armée te hebben, niet soude connen dit werck beginnen. Hy antwoordde dat men het selve niet hadde connen werckstelligh maacken om verscheyde reedenen, dat S. Maj. v. Gr. B. van 't selve volkomen was geinformeert.

Des naarmiddagh discoureerde ick over 't selve subject met den Hr. Staffert, eersten minister en Groot-Marechal van den Hertogh v. Wurtembergh, uyt wie ick verstont dat dat werck was tegengehouden door den Landgraaf van Hessen en door de jalousie van de Protestante Prinsen, die niet geerne soo een importante post souden sien in handen van een Roomsen Prins; hy syde my verder dat hy met den Prins Louis daarover soude spreecken en dat misschien we daaromtrent wel iets souden connen resolveren, dewyl de Hr. Prins Louis nu in een seer goet verstant was met den Ceurfurst van de Paltz.

DE PRINS VAN WURTEMBERG AAN A. HEINSIUS.

Au camp de Cockelberg, le 19 Aout 1697.

Hier soir nous avons appris la facheuse nouvelle de la prise de Barcelone, les ennemis ayant fait dans leur camp une triple décharge de canon et mousquetterie; les armées souffrent de part et d'autre par ce villain temps. L'on mande de France qu'on appréhende une grande disette, à cause que les blès et les vignobles se gâtent entièrement par ce mauvais temps. Notre cavallerie et infanterie sont obligés de prendre du fourage du magasin. Je suis etc.

A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

Francfort, den $\frac{11}{21}$ Aug. 1697.

Het leeger onder den Hr. Prins Louis van Baden is eerst eergisteren tot Costheym aangekomen en gisteren de Ryn tot Ments gepasseert.

De roep gaat in hetselve dat men het slot Eberenborgh gaat attacqueeren daartoe (myns oordeels) weynigh apparentie is, alsoo het leeger van dien Prins niet booven de elf duysent man te voet en ontrent ses duysent man te peert is, en ick niet kan dencken dat hy sigh in die onderneeminge sal engageeren met soo wynigh volck, behalve byaldien sulck syne intentie was geweest men met meerder diligentie soude hebben gemarcheert.

In de marsch die men van Ladenborgh naar Ments heeft gedaan, syn niet alleen veel soldaten der Kyserlycke troepen gedeserteert ter oorsaack sy

sedert een geruymen tyt sonder betalinge syn geweest, maar dewyl sy niet als van haar munitiebrood en water moeten leeven en ter dier oorsaeck niet in staat syn de fatigues uyt te staan, soo syn veel van die onderweegh doodt gevallen en sieck geworden.

P. S. De Hr. colonel de Vaubonne heeft over 4 dagen weder een rencontre met de vyanden gehadt, waarin hy haar drie hondert grenadiers ter needer heeft gemaackt.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au retranchement de Bruges,
ce 9 Sept. 1697.

. . . . Cet esprit de ménage nous a gouverné toute cette campagne et si nous n'avons pas eu de malheur nous en sommes redevables aux ennemis, mais nous n'en sommes pas encor quittes, car depuis deux jours nous avons esté de rechef terriblement allarmés tant du costé de Nieuport que du costé du canal entre icy et Gand, où nous avons envoyé à Bellem quatre régimens d'infanterie et un des dragons et à Plassentdael entre icy et Nieuport huit bataillons, car selon toutes les nouvelles les ennemis tacheront de nous jouer un meschant tour. Le maréchal de Catinat est renforcé jusques à près de 80 bataillons et est venu camper aux environs de Dixmuyden où il a sa gauche et sa droite vers Corbemarkt dont je viens de recevoir encore deux ou trois advis de suite qui confirment ceux de l'Electeur. Le maréchal de Villeroy a eu un gros detachement à Deynse qui y a rompu le pont, mais j'ay aussi receu ce soir des advis qui marquent qu'il doibt se rapprocher de Mr. de Catinat, passer la Lis et venir camper à Thilt, ce qui se faisant nous allarmera des deux costés et nous aurons de cette manière deux armées à souttenir avec la nostre seule, qui n'en ressemble quasi plus une par les detachements que nous sommes obligés de faire à droite et à gauche et nous avons une si grande étendue de terrein à garder qu'il n'est pas possible que nous puissions fournir à la seureté de tout cela, à moins qu'on nous envoye un renfort considérable de l'autre armée qui garde seulement une partie du canal en deça de Gand, ce qu'ils pourroient faire aisément, car ils n'ont plus rien à craindre du costé de Bruxelles, mais je crains que la jalousie entre S. A. El. et le Pr. de Vaudemont ne le permettra point, pendant que Nieuport et le Canal coureront risque.

Mr. l'Electeur receust hier au matin une lettre de Mr. le General Major Fagel pressant fort pour avoir du secours au canal entre Nieupoort et icy et de la cavallerie à Ostende, sur quoy on detacha tout aussitot les huit bataillons dont j'ay parlé cy dessus et douze escadrons de cavallerie à Ostende et Mr. l'Electeur resolust d'aller luy mesme aboucher avec Mr. Fagel à Nieuport.

Mr. de Geldermalsem et moy fusmes de la partie et nous y arrivasmes environ à 5 heures après midy en Yacht: nous vimes le retranchement qu'on y a fait où il faut beaucoup de monde pour le garder et les fortifications de la ville sont en très mauvais estat, de mesme que celles d'Ostende, que nous avons

veu en passant ce matin, de manière que Nieupoort perdu l'autre ne soustiendroit pas longtems. Mr. Fagel a fait couper depuis hier les digues vers Dixmuyden, mais il faut sept ou huit marées pour bien inonder tout ce pais; enfin, nos affaires sont icy en fort meschant estat et nous courrons risque d'un desastre d'un costé ou d'autre, si nous ne recevons un grand renfort de l'autre armée, qui a bien autant plus de monde dont elle n'a pas besoin que nous en avons trop peu.

Je ne puis pas vous répondre, Monsieur, de ce que les ennemis entreprendront ny de l'évènement, mais bien qu'il ne dépend que d'eux de faire plus qu'ils ne font dans la situation où nous sommes.

Jugez, Monsieur, si je ne doits pas avoir beaucoup de chagrin de voir dans vostre lettre du 4 de ce mois les brouilleries qu'il y a dans les négotiations de la paix, qui nous est si necessaire, car je ne voy pas que nous puissions continuer la guerre sans préjudice et des pertes continuelles.

Le comte de Portland est encor allé aboucher aver Mr. de Boufflers, il faut voir ce que cela produira; si l'on est réduit à accepter l'equivalent de Straesbourg, c'est la faute des Ministres Impériaux qui y trouveront leur interest particulier, j'entend celuy de leur maistre, car cet équivalent consiste en des terres heréditaires de l'empereur, c'est pourquoy je ne doute pas qu'ils n'ayent lanterné exprès pour laisser passer le terme, mais j'espère que cette ruse ne réussira pas, ny que l'Empire y consente jamais, car le Roy de France gardant Straesbourg tiendroit une grande partie de l'Allemagne sous sa férule et dis position, et il feroit dépendre tous les princes voisins de son bon plaisir, en quoy l'Empereur ne trouveroit pas son compte aussi en temps et lieu; mais j'allonge trop mes raisonnements, qui seront peut-etre inutiles comme à l'ordinaire.

A. VAN DER MEER AAN A. HEINSIUS.

Frankfort, den $\frac{5}{15}$ Sept. 1697.

Sedert dat de Franse ambassadeurs hebben verclaert dat de Koningh, haar meester, Straatsburgh wilde behouden tegens een equivalent en de eendraght met de welcke men heeft geantwoort op dese hoogmoedige manier van doen, soo syn de herten van de Duytse Princen weder wat geanimeert. Ick hebbe geen occasie laeten voorbygaan, ten tyde ick in de armée ben geweest, om te vertoonen aan die geene die ick oordeelde te connen contribueeren tot de executie van de geprojecteerde associatie van het Ryck, dat de oneenigheyt van de Prinsen oorsaack was van 't geene nu gebeurde, dat byaldien sy niet ter executie stelden de associatie, het niet mogelyck soude syn haar interesten te connen secondeeren, ofte eenige engagementen met haar aangaan, want dat sy verlooren souden gaan en souden doen verlooren gaan haar geallieerden, dat de oorlogh met volck en met geldt wordt gevoert en niet met woorden, met projecten en met difficulteyten; dat in het Ryck geen manschap manqueerde en men daar oock geldt soude vinden, dewyl de ingesetenen aldaar niet be-

taalden de tiendepart van de lasten die men elders droegh; derhalven, soo sy tot haar ooghwit wilden coomen, haar rust versorgen en bewaaren het Ryck en haar liberteyt en die van Europa, soo mosten sy alle haar difficulteyten en oneenigheden aan een syde setten en ons exempel volgen, ofte dat sy andersints sigh souden moeten onderwerpen aan de wetten, die een fiere vyandt haar wilde voorschryven; dat sy self conden oordeelen offer een ander middel was als 't geene ick seghde om al 't selve voor te coomen. . . .

Al het welcke van myn plight hebbe geacht UWEG. te moeten mededeelen en te verseeckeren enz.

VAN WASSENAER OBDAM AAN A. HEINSIUS.

Au retranchement de Bruges, ce 16 de Sept. 1697.

Vous aurez veu par un exprès que Mr. de Geldermalsem vous a envoyé hier au soir, que S. A. El. devoit partir ce matin, comme il a fait, pour Anvers, afin d'y attendre les nouvelles de ce qu'on aura fait ou conclu le 20 de ce mois touchant la paix. Mr. le Pr. de Vaudemont luy a mandé que la dernière conférence de Mess. de Boufflers et de Portlant n'a pas esté si bonne que les précédentes; cependant Mr. l'Electeur me témoigna ce matin de vouloir conclure pour l'Espagne, car il voit bien que sans sela nous ne scaurions soutenir icy les efforts des ennemis.

Vous voyez, Monsieur, ce que nous couste le caprice et les lanterneries des Impériaux, qui ont empesché qu'on ayt conclu au dernier d'Aoust; on n'a qu'à laisser passer encor le terme du 20, pour voir aller les affaires de pis en pis; car au bout du compte, je défie nos plus clairvoyants de pénetrer dans les raisons qui ont pu obliger les ennemis à offrir aux Alliés de si grandesréstitutions comme ils ont faist dans les présentes négotiations.

Ils connoissent de plus notre foiblesse et ne manqueront point de s'en prévaloir, sans que nous soyons en estat de les en pouvoir empescher. Encore seroit ce quelque chose, si nous avions lieu de concevoir quelque espérance de l'avenir par la guerre, mais où est notre ressource et quand nous la continuerions encore dix ans avec un peu d'avantage, pourrions nous reprendre les places qu'on nous offre présentement? Pour moy, j'y perds l'esprit et tous ceux qui s'en meslent me paroissent d'en faire autant.

Mess. les Impériaux sont les vains et les glorieux, voulant empiéter sur tout le monde, pendant qu'ils n'ont pas de quoy se gratter où il leur démange; qu'ont ils proprement fait pendant tout le cours de cette guerre pour la cause commune? Cependant ils crient, parlent haut et en veulent tirer plus des avantages que personne, non seulement sur les ennemis mais mesme aux dépens des amis. Vous allez voir beau jeu en Hongrie, dont vous scaurez desjà les mauvaises nouvelles et je doute fort que toutes leurs invocations de leurs saints et saintes leur attire le miracle auquel ils se fient tousjours pour la maison d'Autriche. Je vous laisse à penser si les avantages des

Turcs ne feront pas tenir un autre langage aux François, leurs bons alliés.

Mr. l'Electeur m'a dit que les trouppes Saxonnes, qui composent une très grande partie de l'armée Impériale, crêvent et désertent toutes faute de payement, car leur maistre employe présentement tout son argent pour soustenir la couronne de Pologne, où les affaires commencent aussi fort à changer à son desavantage et si l'on n'a envoyé un escadre pour empescher le Prince de Conti d'aborder en Pologne, je tiens le party de l'autre perdu, ce qui ne luy fera pas seulement perdre cette couronne mais le mettra hors d'estat de faire plus rien de bon pour les alliés de la cause commune. Enfin, cela va mal de tous costés et nous voulons encor faire le diable à quatre et ne point bailler quand on nous offre de la bouillie, „*sed vana sine viribus ira*," et vous scavez la constitution d'Angleterre aussy bien que la nostre sur qui toute la guerre roule. Je serois aussi ferme et aussi fier qu'aucun autre pour la continuer, si je voyois seulement une estincelle d'espérance de la pouvoir soustenir mesme avec quelque espérance d'esgalité, mais quand je voy visiblement qu'il y a tout à craindre et rien à espérer, je vous avoue que j'admire esgalement les offres de la France et le retardement des alliés à les accepter.

J'espère, que le ciel donnera de bonnes influences aux derniers pour prévenir nostre perte.

INHOUD.

